

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ

Тамара Н. Лутовац Казновац

**ЈЕЗИК ПИСАМА ТУРСКИХ СУЛТАНА
ДУБРОВНИКУ**

Докторска дисертација

Ментор: проф. др Владимир Поломац

Крагујевац, 2019.

ИДЕНТИФИКАЦИОНА СТРАНА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

<i>I. Аутор</i>
Име и презиме: Тамара Лутовац Казновац
Датум и место рођења: 26. 10. 1989. Краљево
Садашње запослење: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу
<i>II. Докторска дисертација</i>
Наслов: <i>Језик писама турских султана Дубровнику</i>
Број страница: 382
Број слика: 3; табеле: 1;
Број библиографских података: 161
Установа и место где је рад израђен: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Научна област (УДК): 811.163.41'35"14/15"(043.3) 811.163.41'282"14/15"(043.3) 091=163.41"14/15"(043.3)
Ментор: др Владимир Поломац, ванредни професор
<i>III. Оцена и одбрана</i>
Датум пријаве теме: 10. 10. 2016.
Број одлуке и датум прихватања докторске дисертације: IV-02-1103/8 од 31.1.2017.
Комисија за оцену подобности теме и кандидата:
1. Др Владимир Поломац, ванредни професор, ужа научна област: Дијахронија српског језика, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу 2. Др Јасмина Грковић-Мејдор, редовни професор, ужа научна област: Српски језик и лингвистика, Филозофски факултет у Новом Саду 3. Др Милош Ковачевић, редовни професор, ужа научне области: Савремени српски језик и Теоријске лингвистичке дисциплине, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, Филолошки факултет у Београду
Комисија за оцену докторске дисертације:
1. Др Јасмина Грковић-Мејдор, редовни професор, ужа научна област: Српски језик и лингвистика, Филозофски факултет у Новом Саду, редовни члан САНУ 2. Др Слободан Павловић, редовни професор, ужа научна област: Српски језик и лингвистика, Филозофски факултет у Новом Саду 3. Др Софија Милорадовић, редовни професор, Институт за српски језик САНУ, Београд, ужа научна област: Савремени српски језик / научни саветник, ужа научне области: Дијалектологија и Етнолингвистика
Комисија за одбрану докторске дисертације:
1. Др Јасмина Грковић-Мејдор, редовни професор, ужа научна област: Српски језик и лингвистика, Филозофски факултет у Новом Саду, редовни члан САНУ 2. Др Слободан Павловић, редовни професор, ужа научна област: Српски језик и лингвистика, Филозофски факултет у Новом Саду 3. Др Софија Милорадовић, редовни професор, Институт за српски језик САНУ, Београд, ужа научна област: Савремени српски језик / научни саветник, ужа научне области: Дијалектологија и Етнолингвистика
Датум одбране дисертације _____

САДРЖАЈ

Резиме.....	1
Summary	6
I. УВОД	11
I.1. Приступне напомене.....	11
I.2. Српски као дипломатски језик – преглед истраживања	12
I.3. Корпус	16
I.4. Напомене о корпусу.....	30
I.5. Предмет, циљеви и методологија истраживања	33
I.5.1. Предмет и циљеви истраживања	33
I.5.2. Методолошке напомене	36
II. ГРАФИЈА И ПРАВОПИС.....	41
II.1. ГРАФИЈА	41
1. Инвентар графема.....	41
2. Обележавање вокала	42
2.1. Обележавање вокала /a/.....	42
2.2. Обележавање вокала /e/.....	43
2.2.1. Обележавање вокала /e/ графемом ѓ.....	43
2.2.2. Обележавање вокала /e/ графемом є.....	45
2.3. Обележавање вокала /и/.	46
2.3.1. Писање графеме ї.....	46
2.3.1.1. Графема ї у функцији обележавања редукованог /и/.	46
2.3.1.2. Употреба диграфа њі	47
2.3.1.3. Писање графеме ї у осталим позицијама.....	48
2.3.1.4. Употреба і.....	51
2.4. Обележавање вокала /o/.....	51
2.4.1. Обележавање /o/ у иницијалном положају	51
2.4.2. Обележавање /o/ у осталим положајима	53
2.4.2.1. Бележење ω у словенским речима	53
2.4.2.2. Бележење ω у несловенским речима.....	56
2.4.3. Обележавање предлога и префикса <i>от(-)/од(-)</i>	57
2.5. Обележавање вокала /y/.....	59
2.6. Обележавање слоготворних сонаната /р/ и /л/.	61
3. Обележавање консонаната.....	61
3.1. Обележавање сонанта /j/	61
3.1.1. Обележавање гласовне групе [ja] у иницијалном положају	61
3.1.2. Обележавање гласовне групе [ja] у поствокалском положају	62
3.1.3. Обележавање гласовне групе [je] у иницијалном положају	65
3.1.4. Обележавање гласовне групе [je] у поствокалском положају	67
3.1.5. Обележавање гласовне групе [ju].	71

3.1.6. Обележавање гласовне групе [ји].	71
3.1.7. Обележавање гласовне групе [јо].	72
3.1.8. Обележавање сонанта /ј/ испред консонанта и на крају речи.	73
3.2. Обележавање /ђ/ и /ћ/.	74
3.2.1. Обележавање гласовних група [ђа] и [ћа].	74
3.2.2. Обележавање гласовних група [ђе] и [ће].	76
3.2.3. Обележавање гласовних група [ђу] и [ћу].	78
3.2.4. Обележавање гласовних група [ђи] и [ћи].	79
3.2.5. Обележавање гласовних група [ђо] и [ћо].	80
3.2.6. Обележавање /ђ/ и /ћ/ у финалној позицији у речи.	80
3.2.7. Закључне напомене.	81
3.3. Обележавање /љ/ и /њ/.	82
3.3.1. Обележавање гласовних група [ља] и [ња].	82
3.3.2. Обележавање гласовних група [ље] и [ње].	84
3.3.3. Обележавање гласовних група [љу] и [њу].	86
3.3.4. Обележавање гласовних група [љи] и [њи].	87
3.3.5. Обележавање гласовних група [љо] и [њо].	88
3.3.6. Обележавање /љ/ и /њ/ у осталим позицијама.	88
3.3.7. Закључне напомене.	88
3.4. Обележавање гласа /џ/.	89
3.5. Обележавање /шт/.	90
3.6. Употреба графеме ђ.	90
II. 2. ПРАВОПИС	91
1. Обележавање некадашњег слабог полугласника	91
1.1. Финални положај	91
1.1.1. Употреба графеме њ	91
1.2. Медијални положај	94
1.2.1. Писање полугласничког знака у предлозима	94
1.2.1. Писање полугласничког знака у префиксима	95
1.2.3. Писање полугласничког знака у корену речи	96
1.2.4. Писање полугласничког знака изван корена	97
1.2.5. Писање полугласничког знака у страним речима	99
2. Обележавање асимилације по звучности	100
2.1. Веза предлога и акцентогене речи	100
2.2. Веза префикса и основе	100
2.3. Веза основе и суфикса	101
2.4. Веза двеју основа	102
3. Употреба спирита и акцената	102
3.1. Употреба спирита	103
3.2. Употреба оксије.	104
3.3. Употреба варије.	107
3.4. Употреба кендеме	108
4. Удвајање графема	110
4.1. Удвајање вокалских графема	110

4.2. Удвајање консонантских графема	113
5. Интерпункција	114
III. ЈЕЗИЧКЕ ОДЛИКЕ	117
III.1. ФОНЕТСКЕ И ФОНОЛОШКЕ ОДЛИКЕ	117
1. Вокализам	117
1.1. Гласовна вредност графеме <i>jam</i>	117
1.1.1. Писарска канцеларија султана Мурата II.	117
1.1.2. Писарска канцеларија султана Мехмеда II.	118
1.1.3. Писарска канцеларија султана Бајазита II.	119
1.1.4. Писарска канцеларија султана Селима I.	122
1.1.5. Писарска канцеларија султана Сулејмана I.	124
1.1.6. Гласовна вредност графеме <i>ѓ</i> са аспекта историјске дијалектологије.	126
1.1.7. Закључне напомене	130
1.2. Гласовна вредност полугласничког знака	130
1.2.1. Вокализација полугласника	130
1.2.2. Закључне напомене	138
1.3. Слоготворно /p/.	139
1.4. Слоготворно /l/.	141
1.5. Гласовне промене у вези са вокалима	142
1.5.1. Асимилација вокала претходном палаталном консонанту.	142
1.5.2. Асимилација и сажимање након губљења сонанта /j/.	143
1.5.3. Сажимање у вокалским групама <i>-ии-</i> , <i>-оо-</i> и <i>-уо-</i>	144
1.5.4. Покретни вокали	145
1.5.5. Супституције вокала	147
2. Консонантизам	147
2.1. Инвентар сонаната	147
2.1.1. Промена /л/ > /о/ на крају слога	148
2.1.2. Промена <i>вь(-)</i> > /y/(-)	149
2.2. Инвентар консонаната	155
2.2.1. Африкате /ђ/ и /ћ/.	155
2.2.1.1. Африкате /ђ/ и /ћ/ према српскословенским групама <i>шт</i> и <i>жд</i>	155
2.2.2. Африката /џ/.	160
2.2.3. Фрикатив /ф/.	160
2.2.4. Фрикатив /х/.	161
2.3. Гласовне промене у вези са консонантима	163
2.3.1. Резултати палатализација	163
2.3.2. Старо јотовање	163
2.3.3. Ново јотовање	164
2.3.4. Ново јотовање у групама <i>-jt-</i> и <i>-jd-</i>	164
2.3.5. Јекавско јотовање	166
2.3.6. Асимилација консонаната по звучности	167
2.3.7. Асимилација консонаната по месту изговора	167
2.3.8. Даљинска дисимилација и губљење консонаната	168

2.3.9. Упрощавање консонантских група и еуфонизација	169
2.3.10. Промена /ж/ > /р/	170
2.3.11. Метатеза <i>кт-</i> и <i>вс-</i>	170
2.3.12. Адаптација страних речи	172

III.2. MORFOLOGIJA

1. Именице	174
1.1. Именице *- <i>ǫ</i> - и *- <i>jǫ</i> - основа у једнини	174
1.2. Множина именица *- <i>ǫ</i> - и *- <i>jǫ</i> - основа	178
1.3. Именице *- <i>ǫ̃</i> - основа	181
1.4. Именице *- <i>ǫ̃</i> - основа	182
1.5. Именице м. р. некадашњих консонантских основа	183
1.5.1. Именица <i>дан</i>	183
1.5.2. Множина именице на <i>-ин</i> , <i>-тељ</i> и <i>-ар</i>	183
1.6. Именице с. р. некадашњих консонантских основа	185
1.7. Именице *- <i>ā</i> -/*- <i>jā</i> - основа	187
1.7.1. Облици једнине	187
1.7.2. Облици множине	190
1.8. Именице *- <i>ǫ̃</i> - основа	193
1.9. Именице *- <i>ǫ̃</i> - основа	194
1.10. Именице ж. р. некадашњих консонантских основа	194
1.11. Ген. мн. именица *- <i>ǫ</i> -/*- <i>jǫ</i> -, *- <i>ā</i> -/*- <i>jā</i> -, *- <i>ǫ̃</i> - и консонантских основа	195
1.12. Трагови двојине у деклинацији именица	198
1.13. Из проблематике рода именица	198
1.14. Непроменљиве именице	198
1.15. Закључне напомене	199
2. Заменице	200
2.1. Именичке заменице	200
2.1.1. Личне заменице 1. и 2. лица и заменица <i>себе</i> , <i>се</i>	200
2.1.2. Личне заменица 3. лица	202
2.1.3. Упитна именичка заменица <i>кто/тко</i>	205
2.1.4. Одрична именичка заменица <i>нитко</i>	206
2.1.5. Неодређена именичка заменица <i>некто/нетко</i>	206
2.1.6. Упитна именичка заменица <i>што</i> и заменице сложене од ње	206
2.1.7. Упитна именичка заменица <i>нешто</i>	207
2.1.8. Упитна именичка заменица <i>ништа</i>	207
2.2. Придевске заменице	207
2.2.1. Показне заменице	207
2.2.1.1. Показна заменица <i>тъ</i> , <i>та</i> , <i>то</i>	207
2.2.1.2. Показна заменица <i>овъ</i> , <i>ова</i> , <i>ово</i>	210
2.2.1.3. Показна заменица <i>онъ</i> , <i>она</i> , <i>оно</i>	212
2.2.1.4. Показна заменица <i>съ</i> , <i>се</i> , <i>си</i>	212
2.2.1.5. Показна заменица <i>такав</i>	213
2.2.2. Присвојне заменице	213
2.2.2.1. Присвојне заменице <i>мој</i> и <i>свој</i>	213

2.2.2.2. Присвојне заменице <i>наш</i> и <i>ваш</i>	215
2.2.2.3. Присвојна заменица <i>његов</i>	218
2.2.2.4. Присвојна заменица <i>њихан</i>	218
2.2.3. Упитно-односне заменице.....	218
2.2.4. Неодређене заменице.....	219
2.2.5. Одричне заменице.....	219
2.2.6. Опште заменице.....	219
2.2.6.1. Општа заменица <i>вѣсак</i>	219
2.2.6.2. Општа заменица <i>вѣс</i>	220
2.2.6.3. Опште заменице сложене са <i>годе</i>	222
2.2.7. Заменички придев <i>ин</i> , <i>ина</i> , <i>ино</i>	222
3. Придеви.....	223
3.1. Облици неодређеног вида.....	223
3.2. Облици одређеног вида.....	224
3.2.1. Номинатив једнине.....	224
3.2.2. Генитив једнине мушког и средњег рода.....	225
3.2.3. Генитив једнине женског рода.....	226
3.2.4. Датив једнине мушког и средњег рода.....	226
3.2.5. Датив и локатив једнине женског рода.....	227
3.2.6. Акузатив једнине мушког и средњег рода.....	228
3.2.7. Акузатив једнине женског рода.....	228
3.2.8. Инструментал једнине.....	229
3.2.9. Локатив једнине мушког и средњег рода.....	230
3.2.10. Облици множине.....	231
4. Бројеви.....	237
4.1. Основни бројеви.....	237
4.2. Редни бројеви.....	238
5. Глаголи.....	239
5.1. Прости глаголски облици.....	239
5.1.1. Презент атематских глагола.....	239
5.1.2. Презент тематских глагола.....	242
5.1.2.1. Прво лице једнине.....	242
5.1.2.2. Друго лице једнине.....	242
5.1.2.3. Треће лице једнине.....	242
5.1.2.4. Прво лице множине.....	243
5.1.2.5. Друго лице множине.....	244
5.1.2.6. Треће лице множине.....	245
5.1.3. Императив.....	247
5.1.4. Аорист.....	248
5.1.4.1. Прво лице једнине.....	248
5.1.4.2. Треће лице једнине.....	248
5.1.4.3. Прво и друго лице множине.....	250
5.1.4.4. Треће лице множине.....	250
5.1.5. Глаголски прилози и придеви.....	251
5.1.5.1. Глаголски прилог прошли.....	251

5.1.5.2. Глаголски прилог садашњи	252
5.1.5.3. Глаголски придев трпни	252
5.1.5.4. Партицип презента пасива	253
5.1.6. Инфинитив	253
5.2. Сложени глаголски облици	254
5.2.1. Перфекат	254
5.2.2. Плусквамперфекат	257
5.2.3. Футур I	258
5.2.4. Футур II	260
5.2.5. Потенцијал	260
IV. ЗАКЉУЧАК	261
IV.1. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА О ГРАФИЈИ И ПРАВОПИСУ	261
1. Графија и правопис појединачних писама портине канцеларије	261
1.1. Уводне напомене	261
1.2. Графијске и правописне одлике писма султана Мурата II	261
1.3. Графијске и правописне одлике писма султана Мехмеда II	262
1.4. Графијске и правописне одлике писма султана Бајазита II	274
1.5. Графијске и правописне одлике писма султана Селима I	289
1.6. Графијске и правописне одлике писма султана Сулејмана I	291
1.7. Закључне напомене	293
2. Општи поглед на графемске и правописне одлике	298
2.1. Општи поглед на однос фонема и графема	298
2.2. Графија и правопис у еволутивној перспективи	299
IV. 2. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА О ЈЕЗИЧКИМ ОДЛИКАМА	300
1. Језичке одлике појединачних писама Портине канцеларије	300
1.1. Уводне напомене	300
1.2. Језичке одлике писама султана Мурата II	300
1.3. Језичке одлике писама султана Мехмеда II	302
1.4. Језичке одлике писама султана Бајазита II	320
1.5. Језичке одлике писама султана Селима I	346
1.6. Језичке одлике писама султана Сулејмана I	348
1.7. Закључне напомене	354
2. Општи поглед на језичке одлике	356
2.1. Језичке одлике са аспекта историјске дијалектологије	356
2.2. Језичке одлике са аспекта историје књижевног језика	366
2.3. Писменост Портине канцеларије у контексту хода историје језика као целине	
367	
V. СКРАЋЕНИЦЕ ЦИТИРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ	371

ЈЕЗИК ПИСАМА ТУРСКИХ СУЛТАНА ДУБРОВНИКУ

Резиме

Основни предмет ове дисертације је истраживање графијских, правописних и језичких карактеристика писама турских султана Дубровнику.

Истраживањем је обухваћено свих пет писарских канцеларија – писарска канцеларија султана Мурата II, Мехмеда II, Бајазита II, Селима I и Сулејмана I, а анализирана писма припадају периоду од четврте деценије XV до седме деценије XVI века. Истраживачки корпус чини укупно 104 писма која по свом дипломатичком статусу представљају оригиналне текстове.

Основни предмет графијске и правописне анализе представља утврђивање односа фонема и графема, те сагледавање степена присуства карактеристика средњовековних ортографских школа, при чему се анализирана писма могу поделити у четири групе: (1) писма у којима су присутне црте рашке и ресавске ортографске праксе, уз преовладавање црта рашког правописа; (2) писма у којима су присутне црте рашке и ресавске ортографске праксе, уз преовладавање црта ресавског правописа; (3) писма у којима су подједнако заступљене црте рашке и ресавске ортографске праксе; (4) писма у којима се мешају црте босанско-хумске, рашке и ресавске ортографије.

Примарни циљ истраживања фонетских и фонолошких карактеристика писама турских султана подразумева праћење судбине оних јединица које имају пресудну улогу у диференцијацији штокавских дијалеката – судбина некадашњег полугласника, судбина вокала *jam*, слоготворног /л/, као и /л/ на крају слога. Вокализација /ə/ > /a/ системска је одлика језика писама Портине канцеларије, уз напомену да се појављују и примери у којима се вокализовани полугласник, према традицији, и даље бележи полугласничким графемама, док посебну групу чини неколико писама из писарских канцеларија султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II у којима се поред примера са променом /ə/ > /a/, јављају и примери у којима се могу препознати македонски континуанти /e/ и /o/ у промени некадашњих полугласника.

У највећем броју писама потврђени су поуздани примери екавске замене старосрп. вокала *jam*, док примери у којима се читавају (и)јекавски и икавски рефлекси овог

старосрп. вокала не могу уједно представљати и јасно сведочанство о (и)јекавској или икавској замени што због појаве ексклузивних морфолошких екавизама, што због појаве морфолошких икавизма шумадијско-војвођанског типа, а у вези с тим и због чињенице да се (и)јекавски односно икавски рефлекси јављају углавном у уводној формули или у одређеним окамењеним изразима углавном везаним за датумске формуле.

Промена /л/ > /у/ бележи се у највећем броју писама Портине канцеларије, док се рефлекс /лу/ јавља само у усамљеном примеру *слуза* у једном писму султана Мехмеда II. С друге стране, у највећем броју писма бележи се и промена /л/ у /о/, док примери у којима се /л/ на крају слога чува представљају одраз писаревог познавања нормe књижевног језика, а не дијалекатског утицаја.

На морфолошком плану пажња је усмерена ка истраживању иновација карактеристичних за структуру старосрпског језика XIV–XVI века: (а) присуство *-а* у ген. мн. именица; (б) реструктурирање множинских облика именских речи услед губљења двојине; (в) аналитичке тенденције у деklinацији; (г) формирање система глаголских придева и прилога и судбина партиципа.

Наставак *-а* у ген. мн. потврђен је код им. сва три рода у писмима Мехмеда II и Бајазита II и Сулејмана I, уз напомену да се у великом броју примера овај наставак чува и иза полугласничке графеме која представља одраз ортографског конзерватизма.

Примери реструктурирања множинских падежа услед губљења двојине очитују се кроз употребу инстр. јд. уместо лок. јд. (у писмима султана Сулејмана I), инстр. мн. уместо дат. мн. (у писмима султана Мехмеда II и Сулејмана I), инстр. мн. уместо лок. мн. (у писмима султана Сулејмана I), ген. мн. ум. лок. мн., као и употребу лок. мн. уместо ген. мн. (у писмима султана Мурата II, Мехмеда II, Бајазита II и Сулејмана I).

Велики значај имају и примери који показују аналитичке тенденције у деklinацији: (а) *од* + *акузатив* (забележени у канцеларијама султана Мурата II и Бајазита II); (б) *с/са/сас* + *ОП* (забележени у канцеларијама султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II); (в) *по* + *ОП* (забележени у канцеларијама султана Бајазита II и Сулејмана I); (г) *до* + *ОП* (забележени у канцеларијама султана Мехмеда II и Бајазита II); а у вези с њима и примери у којима се бележи неутрализација опозиције између падежа правца и падежа места, који

су потврђени у писарским канцеларијама султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II и Сулејмана I.

У писмима Портине канцеларије од некадашњих партиципа очувани су само облици парт. през. пасива и то само од глагола – *љубити* и *водити* у устаљеним конструкцијама у иницијалним поздравним формулама.

Посебан значај имају иновације које упућују на косовско-ресавске говоре: (1) наставак *-e* у дат. и лок. јд. им. ж. р. непалаталне и палаталне промене; (2) облици дат. јд. личне заменице *мене*; (3) облици заменица и придева у којима се препознају наставци непалаталне промене; (4) одрични облици през. гл. *јесам*; (5) синкретизам ген. и лок. мн. им. м. р. некадашњих промена **-ǫ-/-jǫ-* и **-ǐ-*, као и примери једначења лок. мн. и ген. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*; (6) примера инфинитива без финалног *-и*, док се од језичких црта које припадају призренско-јужноморавској дијалекатској зони издвајају: (а) два усамљена примера са рефлексом /лу/ на месту слоготворног сонанта /л/ у примеру *слуза*; (б) супституција африкате /ћ/ африкатом /ч/ у двама примерима; (в) наставак *-ете* у 2. л. мн. императива; (г) уопштавање наставка *-ле* у радном гл. придеву.

Од српскословенских црта које представљају одраз књишке норме у писмима турских султана присутне су: (а) хипервокализација полугласника у предлогу *ва*, као и у облицима опште заменице *васкоје*, *васем*, *васој*, *васим*; (б) присуство *-л* на крају слога у изолованим примерима; (в) присуство рефлекса *вь(-)* само у клишеизираним датумским формулама; (г) присуство група *шт* и *жд* у усамљеним примерима (у свим осталим примерима бележе се /ћ/ и /ђ/); (д) чување група *-јт-* и *-јд-* у изолованим примерима; (ђ) изостанак метатезе у заменичком форманту *вс-* (на супрот веома великог броја примера са извршеном метатезом); (е) изоловани примери са неизвршеном метатезом у групи *-кт-*, док се на плану морфологије бележе: (а) наставак *-и* у ген. јд. и акуз. мн. им. ж. р. некадашњих промена **-ā-/*-jā-*; (б) ном. јд. лич. зам. за 1. л.: *азь*; (в) усамљени примери ген. и акуз. јд. лич. зам. 3. л. м. р.: *јего*; (г) усамљени пример акуз. јд. м. р. прис. прид. зам.: *вашего*; (д) наставак *-аго* у облицима ген. јд. придева који се јављају у уводном дипломатичком формулару при интитулацији адресанта; (ђ) наставак *-т* у 3. л. јд. и мн. през. гл.; (е) облици партиципа през. пасива од глагола *љубити* и *водити* у устаљеним конструкцијама у поздравној формули.

Проведена анализа језичких карактеристика писама Портине канцеларије показала је да су она језички најближа документима Српске деспотовине. Са документима Српске деспотовине писма Портине канцеларије спајају, пре свега, језичке црте некадашњег српског југоисточног дијалекта из кога су се развили данашњи косовско-ресавски и призренско-јужноморавски говори, или још уже особине блиске данашњим косовско-ресавским говорима. У вези са поменутиим, од великог су значаја и промене на морфолошком плану које су се у документима Деспотовине јављале углавном у изолованим примерима, да би у писмима турских султана своју стабилност потврдиле великим бројем примера. Овде мислимо на: (а) наставак *-a* у ген. мн. им. сва три рода; (б) преструктурирање множинских падежа након губљења двојине; (в) аналитизам падежног система; (г) укидање дистинкције између падежа правца и падежа места; (д) губљење партиципа.

Карактеристичне црте косовско-ресавског дијалекта писама Портине канцеларије чине блиским и препису *Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, а овде се мисли на: (а) екавску замену старосрп. вокала *jat*; (б) вокализацију полугласника /*ə*/ > /*a*/; (в) рефлекс /*y*/ на месту слоготворног /*l*/; (г) промену некадашњег /*l*/ на крају слога у /*o*/; (д) наставак *-a* у ген. мн.; (ђ) присуство наставка *-e* у дат. и лок. јд. им. ж. р. некадашње палаталне и непалаталне промене; (е) присуство наставака непалаталне промене у заменичко-придевској деклинацији; (ж) синкретизам ген. и лок. мн.; (з) акузативна енклитика *хи*.

Коначно, писменост Портине канцеларије у појединим особинама језички је блиска и *Хиландарском медицинском кодексу*, што се показују: (а) екавизам; (б) вокализација полугласника /*ə*/ > /*a*/; (в) рефлекс /*y*/ на месту слоготворног /*l*/; (г) промена /*l*/ на крају слога у /*o*/; (д) наставак *-a* у ген. мн.; (ђ) присуство наставка *-e* у дат. и лок. јд. им. ж. р. некадашње палаталне и непалаталне промене; (е) присуство наставака непалаталне промене у заменичко-придевској деклинацији; (ж) синкретизам ген. и лок. мн.; (з) наставак *-еми* у инстр. мн. редних бројева; (и) акузативна енклитика *хи*.

На основу свега наведеног, може се закључити да је штокавска народна основа старосрпског стандарда у XV и XVI веку употребљеног у преписци Портине канцеларије са Дубровником био говор близак данашњем косовско-ресавском, о чему сведоче и

особине које се могу пратити од *Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, преко писмености Српске деспотовине и *Хиландарског медицинског кодекса* све до писмености која се развијала изван матичног подручја српског језика – на двору турских султана.

Кључне речи: историја српског језика, старосрпски језик, српкословенски језик, султан Мурат II, султан Мехмед II, султан Бајазит II, султан Селим I, султан Сулејман I, Портина српска канцеларија, Дубровник

LANGUAGE OF TURKISH SULTANS' CORRESPONDENCE TO DUBROVNIK

Summary

The main topic of this dissertation is the investigation of graphemic, orthographic and linguistic characteristics of letters from Turkish Sultans to Dubrovnik.

The investigation includes all five scribal offices – scribal office of Sultan Murad II, Mehmed II, Bayezid II, Selim I and Suleiman I, and the analyzed letters belong to the period of the fourth decade of the XV century to the seventh decade of the XVI century. The research corpus is comprised of a total number of 104 documents which represent original texts by their diplomatic status.

The main subject matter of the conducted graphemic and orthographic analysis is the determination of relations between phonemes and graphemes, along with the investigation concerning the degree of presence of characteristics pertaining to medieval orthographic schools, and the letters can be classified into four groups: (1) letters containing the traits of Raška and Resava orthographic practice, with predominating traits of Raška orthography; (2) letters which contain the traits of Raška and Resava orthographic practice, with predominating traits of Resava orthography; (3) letters where traits of Raška and Resava orthographic practice are represented equally; (4) letters in which there is a mixture of traits of Bosnia-Hum, Raška and Resava orthographies.

The primary goal of investigating phonetic and phonological characteristics of Turkish sultans' letters involves a survey of the fate of the units which play a crucial role in the differentiation of Štokavian dialects – the fate of the former indeterminate vowel, fate of the *yat* vowel, syllabic /ɲ/, as well as the syllable-final /ɲ/. The vocalization /ə/ > /a/ represents a systemic feature of letters from the Sublime Porte office, bearing in mind that, following the tradition, there are instances where the vocalized indeterminate vowel was still written by using indeterminate vowel graphemes, while there is also a separate group, consisting of several letters from the scribal offices of the Sultan Murad II, Mehmed II and Bayezid II, in which, along with the instances containing the alteration /ə/ > /a/, there are occurrences where Macedonian continuants /e/ and /o/ can be recognized as traces from the former indeterminate vowels.

The majority of letters reliably manifest the confirmation of the occurrence of Ekavian substitution of the Old Serbian vowel *yat*, while the instances where the (I)jekavian and Ikavian reflexes of this Old Serbian vowel have been found cannot consequently represent a clear evidence of the (I)jekavian or Ikavian substitution, due both to the occurrence of exclusive morphological Ekavian elements and the occurrence of morphological Ikavian elements belonging to Šumadija-Vojvodina type, and in the same context due to the fact that (I)jekavian and Ikavian reflexes occur mostly in the introductory formulaic sections or certain petrified expressions mostly related to formulas expressing dates.

The /л/ > /y/ change is registered in the majority of the Porte office letters, while the reflex /лы/ occurs only in an isolated example *лыза* in one of the letters of Sultan Mehmed II. On the other hand, the largest number of letters contain the /л/ > /y/ change, while the examples where /л/ is retained at the end of the syllable represent the reflection of the scribe's awareness of the literary language norm, and not a dialectal influence.

On the morphological level, the attention is paid on the investigation of the innovations characteristic of the structure of the Old Serbian language of the XIV–XVI centuries: (a) the presence of *-a* in gen. pl. of nouns; (b) restructuring of plural forms of nominal/adjectival word classes due to the loss of the category of dual; (c) analytic tendencies in the declination; (d) formation of a system of deverbal adjectives and adverbs and the fate of the participle.

The ending *-a* in the gen. pl. is confirmed with all three genders in the letters of Mehmed II, Bayezid II and Suleiman I, bearing in mind that in a large number of the examples this ending is also preserved after the indeterminate vowel grapheme which represents a manifestation of the orthographic conservatism.

The instances of restructuring of plural cases due to the loss of the dual are manifested through the use of instr. sg. instead of loc. sg. (in the letters of Sultan Suleiman I), instr. pl. instead of dat. pl. (in the letters of Sultan Mehmed II and Suleiman I), instr. pl. instead of loc. pl. (in the letters of Sultan Suleiman I), gen. pl. instead of loc. pl., along with the use of loc. pl. instead of gen. pl. (in the letters of Sultan Murad II, Mehmed II, Bayezid II and Suleiman I).

Rather important instances are also those which manifest analytic tendencies in the declination: (a) *od* + *accusative* (registered in the offices of sultans Murad II and Bayezid II); (b) *c/ca/cac* + *CC* (i.e. *common case*, registered in the offices of Sultan Murad II, Mehmed II and

Bayezid II); *no* + *CC* (registered in the offices of Sultan Bayezid II and Suleiman I); *do* + *CC* (registered in the offices of Sultan Mehmed II and Bayezid II); and in relation to these there are also instances where the neutralization of the opposition between the case of direction and case of location occurs, and these are recorded in scribal offices of Sultan Murad II, Mehmed II and Bayezid II, as well as Suleiman I.

In the letters from the Porte office, only the forms of the pres. pass. participle were preserved from the former participles, and only from verbs *љубити* и *ведети* in fixed constructions found in initial formulaic salutation.

Special significance is attributed to the innovations which are typical of Kosovo-Resava speeches: (1) ending *-e* in dat. and loc. sg. of fem. gender nouns of palatal and non-palatal declination; (2) dat. sg. forms of the personal pronoun *мене*; (3) forms of pronouns and adjectives where the endings of non-palatal declination are recognized; (4) negative pres. forms of the verb *јесам*; (5) syncretism of gen. and loc. pl. of the masc. gender of nouns belonging to former declinations **-ǫ-/-jǫ-* and **-ĩ-*, along with the instances of assimilation of loc. pl. and gen. pl. of fem. gender nouns belonging to the former declination **-ā-*; (6) instances of infinitives without the final *-u*, while the notable linguistic traits belonging to the Prizren-South-Morava dialectal zone include: (a) two isolated examples with the reflex /*љу*/ in the place of the syllabic sonorant /*л*/ in the example *слуза*; (b) substitution of the affricate /*ћ*/ by the affricate /*ч*/ in two examples; (c) ending *-eme* in 2nd pers. pl. imperative; (c) generalization of the ending *-ле* in the active adjectival participle.

The characteristics belonging to the Serbian recension of Old Church Slavonic and representing a reflection of the literary norm in the letters from the Turkish sultans include: (a) hypervocalization of the indeterminate vowel in the preposition *ва*, as well as the forms of the universal pronoun *васкоје*, *васем*, *васој*, *васим*; (b) presence of *-л* at the end of the syllable in isolated examples; (c) presence of reflex *вѣ(-)* only in formulaic clichés denoting dates; (d) presence of clusters *шт* and *жд* in isolated examples (/*ћ*/ and /*ђ*/ are registered in all other examples); (e) retention of clusters *-јм-* and *-јѡ-* in isolated examples; (e) absence of metathesis in the pronominal formative *вс-* (as opposed to a large number of instances with realized metathesis); (g) isolated instances with unrealized metathesis in the cluster *-км-*, while on the morphological level the following are registered: (a) ending *-u* in gen. sg. and acc. pl. of the

feminine nouns of former declinations *-ā-/*-jā-; (b) nom. sg. of the personal pronoun for 1st person: *a3b*; (c) isolated examples of gen. and acc. sg. of the 3rd person masculine plural pronoun: *jezo*; (d) isolated example of acc. sg. masc. of the possessive adjectival pronoun: *vauezo*; (e) ending *-azo* in gen. sg. forms of adjectives occurring in the introductory diplomatic segment upon the intitulation of the addressee; (f) ending *-m* in 3. p. sg. and pl. pres. of verbs; (f) forms of present participle passive of the verbs *љyбyму* and *ведemu* in fixed constructions in the salutation formula.

The performed analysis of the linguistic characteristics of the letters from the Porte office has shown that they are linguistically closest to the documents of the Serbian despotate. The letters of the Porte are linked to the document of the Serbian despotate chiefly through the traits of a former South-East Serbian dialect from which modern Kosovo-Resava and Prizren-South-Morava speeches have developed, or more precisely, the traits close to modern Kosovo-Resava speeches. With regard to the abovementioned, changes on the morphological level are especially important, and they are found in the documents of the Despotate mostly as isolated instances, but they have shown stability in the letters of Turkish sultans through a large number of examples. These include: (a) the ending *-a* in gen. pl. of nouns in all three genders; (b) restructuring of plural cases after the loss of the dual; (c) analytical nature of the case system; (d) loss of distinction between the case of direction and case of location; (e) loss of the participle.

Characteristic traits of Kosovo-Resava dialect of the letters from the Porte office also manifest similarities with the transcript of the *Law on mines of Despot Stefan Lazarević*, namely: (a) Ekavian replacement of the Old Serbian vowel *yat*; (b) vocalization of the indeterminate vowel /ə/ > /a/; (c) reflex /y/ instead of the syllabic /л/; (d) the change of former syllable-final /л/ into /o/; (e) ending *-a* in gen. pl.; (f) presence of the ending *-e* in dat. and loc. sg. of feminine gender nouns of the former palatal and non-palatal declination; (g) presence of the endings belonging to non-palatal paradigm in pronominal-adjectival declination; (h) syncretism of gen. and loc. pl.; (i) accusative enclitic *xu*.

Finally, the literacy of the Porte office is linguistically similar in certain traits to *The Chilandar medical codex*, as manifested by: (a) the Ekavism; (b) vocalization of the indeterminate vowel /ə/ > /a/; (c) reflex /y/ instead of syllabic /л/; (d) change of syllable-final /л/ into /o/; (e) ending *-a* in gen. pl.; (f) presence of the ending *-e* in dat. and loc. sg. of feminine

nouns belonging to the former palatal and non-palatal declination; (g) presence of the non-palatal paradigm ending in pronominal-adjectival declination; (h) syncretism of gen. and loc. pl.; (i) ending *-emu* in instr. pl. of ordinal numbers; (j) accusative enclitic *xu*.

Based on the presented data, it can be concluded that Štokavian popular base of the Old Serbian standard in XV and XVI centuries, which was used in the correspondence between the Porte office with Dubrovnik, represented a speech close to modern Kosovo-Resava variety, which is further evidenced by traits that can be found from the *Law on mines of Despot Stefan Lazarević*, through the literary tradition of Serbian Despotate and the *Chilandar medical codex*, to the literary tradition which developed outside the home area of the Serbian language – at the court of Turkish sultans.

Key words: history of the Serbian language, Old Serbian language, Serbian recension of Old Church Slavonic language, Sultan Murad II, Sultan Mehmed II, Sultan Bayezid II, Sultan Selim I, Sultan Suleiman I, Serbian Office of the Sublime Porte, Dubrovnik

I. УВОД

I.1. ПРИСТУПНЕ НАПОМЕНЕ. Испитивање језичких карактеристика писама турских султана Дубровнику предузето је с општим циљем да се пружи детаљан филолошки и лингвистички опис до данас неистражених српских средњовековних рукописа, који су од великог значаја не само за историјски развој српскога језика него и, у целини узев, за развој српске писмености уопште.

Значај испитивања ових писама огледа се у трима чињеницама: (1) писма турских султана Дубровнику хронолошки обухватају период од четврте деценије XV до седме деценије XVI века, што је уједно и период у оквиру кога се догађају неке од најзначајнијих промена на морфосинтаксичком плану српскога језика: наставак *-a* у ген. мн. им., преструктурирање система множинских падежа услед губљења двојине, стварање аналитичких тенденција у систему деκлинације, стварање система глаголских придева и прилога и губитак партиципа; (2) „крај XIV и XV век можемо означити као доба у којем је главнина штокавских говора добила, у најважнијим појединостима, свој садашњи лик” (Ивић 2014: 67); (3) ово је период интензивне писарске и преводилачке делатности у оквиру кога најзначајније место заузима чињеница да се „управо српски језик почетком Новог Века највише на двору у Цариграду, па онда у мањој или већој мери и на дворовима свих других околних држава Југоисточне Европе употребљавао као дворски или дипломатски језик” (Костић 1924: 2).

Због свега наведеног, а посебно због чињенице да је управо „пословноправна писменост примарни извор информација за сагледавање синтаксичке, али и свеколике граматичке структуре српскога језика у првим вековима његовог постојања” (Павловић 2009: 5–6), као и због положаја српског као дипломатског језика у југоисточној Европи све до почетка XVIII века, анализа језичких карактеристика писама турских султана Дубровнику у оквиру система старосрпске пословноправне писмености имала би велики значај за многе филолошке и лингвистичке дисциплине: палеографију, историјску дијалектологију, историју српског књижевног језика, ономастику, етимологију, али и за историју српске културе уопште.

I.2. СРПСКИ КАО ДИПЛОМАТСКИ ЈЕЗИК – ПРЕГЛЕД ИСТРАЖИВАЊА. О спољашним чиниоцима употребе српског језика у дипломатској преписци у југоисточној Европи XV–XVIII века детаљно је говорено у Костић 1924. Овде се истиче да је управо захваљујући престижном утицају наших људи у турској царевини српски језик постао дипломатски. „Почев од султана Мурата II (1421–1451) па даље за време Мехмеда II (1451–1481), Бајазита II (1481–1512), Селима I (1512–1520), Сулејмана I (1520–1566), на цариградском су двору радиле посебне српске канцеларије, у којима су се писали царски фермани, који су се слали у Србију, Босну, Дубровник, Русију, аустриском ћесару и др.” (Костић 1924: 7). Осим преписке турских султана, на ћирилици и на српском језику до XVII века издавана су и документа из канцеларија појединих турских великаша. „Тако је н. пр. вођена преписика ћирилицом на српском језику између пограничних турских паша на Дунаву и Угарске, исто тако између пограничних турских власти на далматинском приморју и млетачке Републике, затим између крајишких турских и аустриских часника” (Костић 1924: 7).

И поред тога што је у посредној вези са нашим истраживањем, у контексту улоге коју је српски језик имао на султановом двору од великог је значаја откриће четворојезичног персијско-арапско-грчко-српског фразеолошког речника који је био написан за султана Мехмеда II Освајача, а који је пронађен захваљујући турском научнику Ахмету Џафероглуу.

Откриће овог речника најпре је привукло велику пажњу немачког слависте Вернера Лефелта, који се питањима сагледавања начина писања српског језика арапским писмом бавио у студијама из 1970, 1989, 1991, 1996. На основу проучавања датог рукописа Лефелт истиче – „Перед тем как обратиться к этому вопросу, представляется целесообразным хотя бы вкратце охарактеризовать роль сербского языка на Высокой Порте. Из целого ряда современных описаний Османской империи в XVI столетии, а также на основе нескольких изданий османских грамот, [...] мы знаем, что язык сербских государственных канцелярий был взят османской государственной администрацией после гибели средневекового сербского государства в качестве «дипломатического» языка, т. е. языка, на котором велась переписка Султанов и других высокопоставленных османских

сановников с разными государствами, в том числе с Польшей, с Венгрией, с Дубровником и с молдавскими княжествами” (1996: 302).

За четворојезични речник интересовао се и В. Путанец, који на основу анализе текстова у овом рукопису утврђује да је аутор једног дела текста био штокавац екавац, а другог штокавац ијекавац (уп. Putanec 1990: 237–244). Узимајући у обзир дијалекатске особине које се препознају у текстовима рукописа, Путанец долази до закључка да екавски елементи могу бити карактеристика косовско-ресавске дијалекатске основе, док ијекавски елементи помешани са екавским, с друге стране, могу упућивати на подручје на коме се јат још увек реализовало као дифтонг (уп. Putanec 1990: 237–244).

У новије време се о овом рукопису говори у студији Маринковић 2010, у којој се даје транскрипција текста на српском језику са циљем да се стекне увид у реконструкцију српског језика, и то „оног који је био у свакодневној употреби, на темељу овог рукописа као једног од његових најстаријих записа на арапском писму” (2010: 280).

С друге стране, иако научној јавности позната више од век и по, писма Портине канцеларије до данас нису лингвистички проучена. Досадашња интересовања за писма турских султана Дубровнику углавном се заснивају на шире усмереним филолошким истраживањима ограниченим на издања текстова, као и њиховим дипломатичким особеностима.

Издања појединачних докумената ове обимне преписке дата су у Павловић 1882: 115–117, Ивић 1909: 205–214, 1925: 133–140, Елезовић 1931: 7–16, Карано-Твртковић 1940, Миклошић 1858, Радојчић 1953–1954: 343–367, Унбегаун 1975: 221–228, док је обједињена преписка представљена најпре у Трухелка 1911., а након тога и у Стојановић 1929–1934. Поред издања текстова, у овим обједињеним препискама дају се и скромни критички осврти на дотадашња издања.

За разлику од претходно поменутих, у студији Ђорђевић 1991 дају се прве напомене о палеографским и језичким карактеристикама писама Портине канцеларије. Поред палеографских описа, указује се на неуједначеност словног састава и правописа, што за последицу има стварање хибридних рашко-босанских и босанско-ресавских ортографских комбинација. Пажња се посвећује и употреби графеме ж као обележја влашко-молдавске

писмености, али и графема њ и њ, које се врло често бележе и ван позиција типичних за ресавски правопис.

О језичким карактеристикама ових докумената пак аутор даје само неколико напомена. На основу супституције сугласника /ћ/ сугласником /ч/ у писму МЕХ 1453–1463 изводи закључак да је писар највероватније припадао источнијим крајевима екавског дијалекатског подручја, док за писмо Сел 1513 наводи да је писано екавским дијалектом са икавским примесама (на ове ауторове ставове осврнућемо се касније у току рада у поглављу II.2. т. 1.1.4., као и т. 2.2.1.1.).

У студији Ивић 1988 се, поред неколико општих напомена изречених на основу претходне литературе, истиче претпоставка да се „[д]ијалекатски тип ових писама може поближе одредити као косовско-ресавски, онај исти који преовлађује у српским актима из доба Деспотовине” (1998: 92).

У новије време, писменост Портине канцеларије била је предмет интересовања у два радова Л. Накаш. У Nakaš 2016 даје се палеографски опис класичне дипломатске минускуле¹, која се користи у овим писмима, те се говори и о писарској пракси Портине канцеларије, која је подразумевала изостављање података о личностима писара, да би се аутентичност адресанта осигуравала тугром, потписом у „specifičnom ornamentalnom obliku, pri čemu je ponekad ime adresanta uklopljeno u kratak stih” (Nakaš 2016: 270). „То је за истраживаче заиста велики губитак, и зато је отворен простор за тезу да су slavenski pisari u sultanskim kancelarijama bili kršćani koji su tamo odvedeni” (Nakaš 2016: 270). У овој студији истиче се и претпоставка да се одлике Портине канцеларије могу приметити већ писму султана Мурата II (Мур 1430₁). Велико ограничење овде, међутим, представља чињеница да аутор истраживање заснива на издању датом у Miklošič 1858, у коме притом има грешака у рашчитавању, да би у Nakaš 2017 код овог писма направљена грешка и приликом упућивања на издање у Стојановић 1929–1934, па се уместо 812 стоји 1004 (у Стојановић 1929–1934, под бројем 1004 стоји писмо султана Селима I). Све претходно речено свакако доводи до закључка да се за овакав тип истраживања морају у обзир узети оригинални снимци докумената (о грешкама у односу на издање Miklošič 1858, а у вези с

¹ О дипломатској минускули в. у Čremošnik 1963.

тим и о недоследностима када су рефлекси јата у овом писму у питању в. у поглављу II.2. т. 1.1.).

У студији Накаш 2017 дата је транскрипција и транслитерација седам писама турског султана Селима I, уз покушај да на примеру *Повеље султана Селима*, писане 5. марта 1513. године у Бруси, узимајући у обзир неке палеографске и језичке карактеристике, покаже да је писар припадао босанској писаној традицији, те да је највероватније био наследник Скендер-бега драгомана. Методолошки проблем овде се заправо тиче тога што поменуто писмо, према свом дипломатичком статусу, не представља оригинални документ, а за истраживања овога типа неопходно је узети у обзир оригинална документа, а не преводе или преписе у којима би могло доћи до одређених омашки приликом преписивања².

Осим горенаведених студија, изради овога рада претходило је наше истраживање о фонетским и фонолошким одликама пет писама султана Мурата II (уп. Лутовац 2013). Поред оригиналних текстова, овде су у анализу била укључена два писма која су представљала службени превод са грчког оригинала (уп. Стојановић 1929–1934: 229–231), као и препис начињен у Дубровнику (уп. Трухелка 1911: 6, 9–11, Стојановић 1929–1934: 232–234).

У току саме израде рада, објављена су још два наша прилога – један о текстолошкој и језичкој анализи двају писама султана Мурата II (уп. Поломац–Лутовац 2014), у оквиру кога смо пажњу усмерили ка двама писмима како због њиховог дипломатичког статуса, будући да је реч о оригиналним текстовима, тако и због чињенице што се у њима препознаје екавска замена старосрп. вокала *јат*. У овој студији долази се до закључка да су анализирана документа из писарске канцеларије султана Мурата II писана старосрпским језиком уз усамљене српскословенске трагове, док на евентуално српско-македонско пограничје као евентуално дијалекатско исходиште писара упућују ексклузивне фонетске и морфолошке црте – континуанти /e/ и /o/ на месту некадашњег полугласника, аналитизам падежног система, као и наставак *-ле* у мн. м. р. радног глаголског придева.

² „За план синтаксе и лексике ово је од мањег значаја, док је за фонетски и морфолошки ниво неопходно анализи подврћи оригиналне документе” (Грковић-Мејдор 2012: 28).

С друге стране, истраживање граfiјско-правописних карактеристика трију оригиналних писма султана Мурата II, проведено у Лутовац 2015, показало је да у писарској канцеларији султана Мурата II преовладава рашка ортографија, уз усамљене примере у којима се читују ресавски манири.

Коначно, од великог је значаја овде истаћи и студију Поломац 2018, у којој се анализом *Писма Мехмед-наше Соколовића Андрашу Баторију* започиње проучавање и докумената из других страних канцеларија, што је уједно и „драгоцен узорак употребе српског као дипломатског језика у југоисточној Европи у XVI веку [...]” (2018: 640). Поред текста писма у оригиналној граfiји и језички осавремењеног текста, у овој студији је проведена и анализа како граfiјско-правописних, тако и језичких одлика документа, при чему аутор долази до закључка да се у писму бележи граfiјско-правописна неуједначеност условљена мешањем црта босанско-хумске са рашком односно босанско-хумске са ресавском ортографијом, док анализа језичких карактеристика са аспекта историјске дијалектологије показује да је писмо „писано старосрпским језиком у чијој се основици налази југоисточни српски дијалеката XVI века, из кога су се развили данашњи косовско-ресавски и призренско-тимочки говори” (Поломац 2018: 648), те да би забележене косовско-ресавске црте можда могле представљати „старосрпски стандард из времена Деспотовине који је писар морао познавати” (Поломац 2018: 648), док би неколико црта које упућују на призренско-тимочку дијалекатску зону (балканистичке иновације, укидање дистинкције између африката /ч/ и /ћ/) можда могле бити одраз писаревог матерњег говора.

I.3. КОРПУС

1. РЕГИСТАР ПИСАМА. Писма која чине истраживачки корпус представљена су према писарским канцеларијама у оквиру којих се наводе према хронологији настанка³. За

³ За свако анализирано писмо наводе се следећи подаци: а) скраћеница писма – која се састоји од прва три почетна слова имена адресанта и године издавања; б) назив писма којим се дају информације о адресанту и адресату, пропозитивном садржају, месту издавања (уколико је познато), датуму издавања (тачан или посредно наведен, а у случају преклапања године у оквиру исте писарске канцеларије наводи се индекс); в) библиографски податак о издању текста. Модел представљања корпуса урађен је по угледу на регистар дат у Поломац 2016.

потребе рашчитавања писама користили смо фотографске снимке из корпуса научног пројекта *Историја српског језика* Филозофског факултета у Новом Саду.

1.1. КАНЦЕЛАРИЈА СУЛТАНА МУРАТА II

- (1) **Мур 1430** – *Писмо турског султана Мурата II којим од Дубровчана тражи да му врате град Сокол и земљу коју им је дао у залог* (Адријанопоље, 10. VI 1430. године) (издања: Карано-Твртковић 1840: 185–186, Truhelka 1911: 4–5, Стојановић 1929–1934: 227–228, Поломац–Лутовац 2014: 11).
- (2) **Мур 1430₁** – *Писмо турског султана Мурата II којим Дубровчанима даје слободу да тргују по свој његовој земљи* (Адријанопоље, 6. XII 1430. године) (издања: Miklošič 1858: 362–363, Truhelka 1911: 5–6, Стојановић 1929–1934: 229–231).
- (3) **Мур 1431** – *Писмо турског султана Мурата II Дубровчанима којим тражи да му врате град Клобук са жупом Врмом и Требиње са Лугом* (Чока планина, 9. VI 1431. године) (издања: Truhelka 1911: 6–7, Стојановић 1934: 237–238, Поломац–Лутовац 2014: 24).

1.2. КАНЦЕЛАРИЈА СУЛТАНА МЕХМЕДА II

- (1) **Мех 1453–1463** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим наређује Дубровчанима да врате оно што су узели његовом молебнику јер ће сносити велике последице уколико то не учине* (Михалича, 6. април 1453–1463. године) (издања: Truhelka 1911: 22–23, Стојановић 1929–1934: 241–242).
- (2) **Мех 1458** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим јавља Дубровчанима да је саслушао поклицаре и потврдио им записе, и да је примио 1500 дуката* (Скопље, 23. октобар 1458. године) (издања: Truhelka 1911: 15, Стојановић 1929–1934: 237–238).
- (3) **Мех 1459** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим потврђује да му је властелин Јакета донео 1500 дуката, да је саслушао поруке и одговорио заповедницима* (Цариград, 7. новембар 1459. године) (издања: Truhelka 1911: 17–18, Стојановић 1929–1934: 238).

- (4) **Мех 1463** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим наређује властима да заштите дубровачке трговце и да им наплаћују само два процента царине од робе коју буду продали* (Синице, 7. јул 1463. године) (издања: Трухелка 1911: 21, Стојановић 1929–1934: 240–241).
- (5) **Мех 1465** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим потврђује да је примио дар од 1500 дуката и даје трговцима слободу да тргују* (Сазлидар, 8. новембар 1465. године) (издања: Трухелка 1911: 23–24, Стојановић 1929–1934: 242).
- (6) **Мех 1466** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим потврђује да је бератом дао херцегу Владисаву оно што је тражио од очеве земље и препоручује кнезу дубровачком и дубровачкој властели да буду пријатељи са херцегом Владисавом* (Дренопоље – данашње Једрене, 3. август 1466. године) (издања: Трухелка 1911: 26, Стојановић 1929–1934: 243).
- (7) **Мех 1468** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим наређује Дубровчанима да од својих људи наплате дугове и да их предају његовом заповеднику* (Цариград, 14. фебруара 1468. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 243–244).
- (8) **Мех 1468₁** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим потврђује Дубровчанима да су му поклицари Степко Лукаревић и Влахуша Дедгудовић предали 5000 дуката за годину 1469.* (Гепвиз, Анадол, 13. април 1468. године) (издања: Трухелка 1911: 27–28, Стојановић 1929–1934: 245).
- (9) **Мех 1468₂** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим потврђује да је његов узданик продао рудник код Сребренице и царске хасове Паскоју Ромећу, али пошто му је овај остао дужан наређује да се састану са Есе-бегом како би му се за тај дуг предало све Паскојево имање у Дубровнику* (Карахесар, 6. мај 1468. године) (издања: Трухелка 1911: 28, Стојановић 1929–1934: 245–246).
- (10) **Мех 1469** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим потврђује да су му поклицари Ивко Буних и Степко Лукаревић донели харач* (Јенепазар, 6. новембар 1469. године) (издања: Трухелка 1911: 29, Стојановић 1929–1934: 246).
- (11) **Мех 1471** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим тражи да му Дубровчани пошаљу Јакова или да плате 55000 дуката са којима је побегао* (Цариград, 24. април 1471. године) (издања: Трухелка 1911: 32, Стојановић 1929–1934: 247).

- (12) **Мех 1471₁** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим потврђује Дубровчанима да је одобрио исплату дуката и да је писао Хамза-бегу да им се ослободе путеви и да им се врате восак и чоха што им је херцег узео, а они њему да врате лађу* (Цариград, 15. мај 1471. године) (издања: Truhelka 1911: 33, Стојановић 1929–1934: 247–248).
- (13) **Мех 1471₂** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим потврђује да је наредио Ајаз-бегу и кадијама романским да врате све дубровачко робље и њихово имање* (јуна 1471. године) (издања: Truhelka 1911: 33–34, Стојановић 1929–1934: 248–249).
- (14) **Мех 1471₃** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим потврђује Дубровчанима да су му поклисари Никша Журетић и Франческо Пуџић донели харач од 9000 дуката* (Виза, 30. новембар 1471. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 249).
- (15) **Мех 1472** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим наређује Хамза-бегу да у својој области окупи влашке момке и да пази да му који од њих не побегне, а ако му побегне да га поново врати* (Турхал, 24. септембар 1472. године) (издања: Truhelka 1911: 37–38, Стојановић 1929–1934: 251).
- (16) **Мех 1474** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим тражи од Дубровчана да му пошаљу све дохотке које је од њих примао Павловић* (Цариград, 8. јули 1474. године) (издања: Truhelka 1911: 38–39, Стојановић 1929–1934: 251–252).
- (17) **Мех 1474₁** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим наређује да логофету Ибрахиму кога шаље у Дубровник да подели очевину између Ахмета и херцега Влатка, дају књиге како би поделу извршио праведно* (Цариград, 24. септембар 1474. године) (издања: Truhelka 1911: 39–40, Стојановић 1929–1934: 252–253).
- (18) **Мех 1475** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим заповеда Дубровчанима да Степану Хвалићу предају све што је његово* (Цариград, 21. април 1475. године) (издања: Truhelka 1911: 42, Стојановић 1929–1934: 254).
- (19) **Мех 1475₁** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим потврђује да су му поклисари Никша Жоретић и Ламбрица Миловић донели харач у вредности од 10000 дуката за 1475. и 1476. годину* (Цариград, 30. децембар 1475. године) (издања: Truhelka 1911: 43–44, Стојановић 1929–1934: 254).
- (20) **Мех 1476** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим јавља Дубровчанима да је суд пронашао да треба да плате Вуку и његовој браћи 30000 аспри за крв њиховог оца*

који је убијен на дубровачкој земљи, али пошто су Дубровчани Султанове верне слуге и харачници плаћање им је смањено за 300 дуката (Цариград, 7. јануар 1476. године) (издања: Truhelka 1911: 44–45, Стојановић 1929–1934: 255).

- (21) **Мех 1476₁** – Писмо турског султана Мехмеда II којим наређује Дубровчанима да дају његовом слуги Мустафи Дмитра Својимировића или да плате 3000 дуката које је Дмитар јамчио за царски дуг (Добретичина земља, 12. јун 1476. године) (издања: Truhelka 1911: 45, Стојановић 1929–1934: 256).
- (22) **Мех 1477** – Писмо турског султана Мехмеда II којим наређује Дубровчанима да пронађу Милицу која је побегла у Конавље код Сокола заједно са сином, па ако се докаже да је била робиња Насуху да му је врате заједно са сином и стварима које је однела (Ада код Дренопоља, 2. мај 1477. године) (издања: Truhelka 1911: 46–47, Стојановић 1929–1934: 257).
- (23) **Мех 1477₁** – Писмо турског султана Мехмеда II којим наређује Дубровчанима да његовом заповеднику предају 18000 дуката за Ахмета Херцеговића (Цариград, 21. мај 1477. године) (издања: Truhelka 1911: 47, Стојановић 1929–1934: 258).
- (24) **Мех 1477₂** – Писмо турског султана Мехмеда II којим наређује Дубровчанима да му пошаљу Марина де Пера да се суди са амалдаром Батестом (26. септембар 1477. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 258–259).
- (25) **Мех 1478** – Писмо турског султана Мехмеда II којим наређује Дубровчанима да му пошаљу Марина де Пера да се суди са амалдаром Батестом (Цариград, 3. фебруар 1478. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 259).
- (26) **Мех 1478₁** – Писмо турског султана Мехмеда II Дубровчанима којим потврђује да је примио харач од 1000 дуката (Цариград, 28. фебруар 1478. године) (издања: Truhelka 1911: 48, Стојановић 1929–1934: 260).
- (27) **Мех 1478₂** – Писмо турског султана Мехмеда II којим одређује како ће се Дубровчанима обрачунати нови харач (Цариград, 28. фебруар 1478. године) (издања: Truhelka 1911: 48, Стојановић 1929–1934: 260).
- (28) **Мех 1478₃** – Писмо турског султана Мехмеда II којим Дубровчанима укида царину, али повећава харач (Цариград, 2. март 1478. године) (издања: Truhelka 1911: 48–49, Стојановић 1929–1934: 260–261)

- (29) **Мех 1478₄** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим обавештава Дубровчане да не прима њихов изговор да Марин де Премо није у Дубровнику и прети да ће дукате које потражује од Марина де Према узети од дубровачких трговаца* (Скопље, 10. јун 1478. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 261–262).
- (30) **Мех 1478₅** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим обавештава Дубровчане да не прима њихов изговор да Марин де Премо није у Дубровнику и прети да ће дукате које потражује од Марина де Према узети од дубровачких трговаца* (Скопље, 19. јун 1478. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 262).
- (31) **Мех 1479** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим потврђује да су му поклисари Никша Палмутић и Паоко Сараковић донели харач од 12500 дуката* (Цариград, 9. јануар 1479. године) (издања: Truhelka 1911: 52–53, Стојановић 1929–1934: 263–264).
- (32) **Мех 1479₁** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим потврђује да су му поклисари донели 1060 дуката за Марина де Пера* (18. јануар 1479. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 264).
- (33) **Мех 1479₂** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим наређује Дубровчанима да све Ратково имање продају за дуг, а да дуг предају његовом слуги* (27. април 1479. године) (издања: Truhelka 1911: 53–54, Стојановић 1929–1934: 265).
- (34) **Мех 1479₃** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим јавља Дубровчанима да је исплаћен дуг од 1900 дуката које су дуговали Андрушко и Руско и заповеда како ће исплатити остале дугове* (13. август 1479. године) (издања: Truhelka 1911: 54–56, Стојановић 1929–1934: 265–267).
- (35) **Мех 1480** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим потврђује да су му поклисари предали 12500 дуката за харач и ђумрук* (Цариград, 5. фебруар 1480. године) (издања: Truhelka 1911: 57, Стојановић 1929–1934: 267–268).
- (36) **Мех 1480₁** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим Дубровчанима потврђује трговачке повластице и повећава харач* (Цариград, 7. мај 1480. године) (издања: Карано-Твртковић 1840: 312–313, Miklošič 1858: 523–524, Truhelka 1911: 56–57, Стојановић 1929–1934: 268–270).

- (37) **Мех 1480₂** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим обавештава Дубровчане да им је уступио земљу која је требало да буде његова и да му за следећу годину уз харач за шест месеци пошаљу још 1250 дуката* (Цариград, 7. мај 1480. године) (издања: Truhelka 1911: 59, Стојановић 1929–1934: 270–271).
- (38) **Мех 1480₃** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим потврђује да је примио 13750 дуката на име харача, ђумурка и земље коју је уступио* (30. новембар 1480. године) (издања: Truhelka 1911: 59–60, Стојановић 1929–1934: 271–272).
- (39) **Мех 1481** – *Писмо турског султана Мехмеда II којим обавештава Дубровчане да им шаље Касм-бега од кога ће сазнати његове заповести* (Адријанопоље, 29. април 1481. године) (издања: Truhelka 1911: 62, Стојановић 1929–1934: 272).

1.3. КАНЦЕЛАРИЈА СУЛТАНА БАЈАЗИТА II

- (1) **Бај 1481** – *Писмо турског султана Бајазита II којим потврђује Дубровчанима трговачке повластице и смањује харач* (Дренопоље – данашње Једрене, 22. новембар 1481. године) (издања: Стојановић 1929–1934: 284–287).
- (2) **Бај 1481₁** – *Писмо турског султана Бајазита II којим потврђује да је примио дукате које су дуговали Живан и Кристофан и тражи да се што пре регулише и остатак дуга* (Дренопоље – данашње Једрене, 1. децембар 1481. године) (издања: Truhelka 1911: 65–66, Стојановић 1929–1934: 287–288).
- (3) **Бај 1481₂** – *Писмо турског султана Бајазита II којим опомиње Дубровчане да више не помажу Угре против Ајаз-бега* (Дренопоље – данашње Једрене, 17. децембар 1481. године) (издања: Truhelka 1911: 66–67, Стојановић 1929–1934: 288–289).
- (4) **Бај 1481–1482** – *Писмо турског султана Бајазита II којим тражи од Дубровчана да узму и пошаљу му камен који жели да прода госпођа херцега Влатка, а он ће или послати новац ако је цена повољна, или ће камен вратити* (Цариград, 31. август 1481–1482. године) (издања: Truhelka 1911: 68, Стојановић 1929–1934: 289).
- (5) **Бај 1482** – *Писмо турског султана Бајазита II којим потврђује да је примио харач* (Цариград, 24. март 1482. године) (издања: Truhelka 1911: 69, Стојановић 1929–1934: 290).

- (6) **Бај 1482₁** – *Писмо турског султана Бајазита II којим заповеда Дубровчанима да пронађу убицу Мехмедовог брата Алије или да плате 25000 аспри* (Дренопоље – данашње Једрене, 17. децембар 1482. године) (издања: Truhelka 1911: 69–70, Стојановић 1929–1934: 290–291).
- (7) **Бај 1483** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује Дубровчанима да дају лађу флорентском поклицару да га одвезе куда му је он заповедио* (Дренопоље – данашње Једрене, 1. новембар 1483. године) (издања: Truhelka 1911: 73–74, Стојановић 1929–1934: 292).
- (8) **Бај 1484** – *Писмо турског султана Бајазита II којим потврђује да је примио харач који су му донели дубровачки кнежеви* (Цариград, 15. март 1484. године) (издања: Truhelka 1911: 74, Стојановић 1929–1934: 293).
- (9) **Бај 1484₁** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује Дубровчанима да његовом изасланику исплате Живанов и Кристофанов дуг, а да харач пошаљу по својим поклицарима* (Дренопоље – данашње Једрене, 4. октобар 1484. године) (издања: Truhelka 1911: 76–77, Стојановић 1929–1934: 294–295).
- (10) **Бај 1485** – *Писмо турског султана Бајазита II којим обавештава санџака херцеговачког и новског кадију да одобрава погодбу новског амалдара о продаји соли на Новом* (Јамбол, 1. септембар 1485. године) (издања: Truhelka 1911: 80–81, Стојановић 1929–1934: 316–317).
- (11) **Бај 1485₁** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује романским кадијама да уважавају дубровачке исправе о дуговањима* (Бања, 6. септембар 1485. године) (издања: Miklošič 1858: 534–535, Стојановић 1929–1934: 298–299).
- (12) **Бај 1485₂** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује Дубровчанима да краљици босанској, ћерки деспота Лазара, исплате њен део оставштине деспота Ђурђа* (Цариград, 24. октобар 1485. године) (издања: Truhelka 1911: 81–82, Стојановић 1929–1934: 299–300).
- (13) **Бај 1486** – *Писмо турског султана Бајазита II којим обавештава Дубровачане да су му њихови грађани Живан Сирчевић и Андрија Лисовић остали много дужни, па наређује да се све њихово имање прода или преда његовом склаву Ибрахиму*

- (Цариград, 10. јануар 1486. године) (издања: Truhelka 1911: 85, Стојановић 1929–1934: 301).
- (14) **Бај 1486₁** – *Писмо турског султана Бајазита II којим јавља Дубровчанима да је босанска краљица изјавила да су писмо и печат деспота Лазара којима се тврди да је деспоту исплаћена сва заоставитина лажни* (Цариград, 9. март 1486. године) (издања: Truhelka 1911: 87–89, Стојановић 1929–1934: 302–303).
- (15) **Бај 1486₂** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује Дубровчанима да превезу његовог слугу Скендера до млетачке границе и узму потврду и пошаљу му је* (Цариград, 26. мај 1486. године) (издања: Truhelka 1911: 89–90, Стојановић 1929–1934: 303–304).
- (16) **Бај 1486₃** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује Дубровчанима да превезу његовог слугу Скендера до млетачког града и узму потврду и пошаљу му је* (Дренопоље – данашње Једрене, 27. мај 1486. године) (издања: Truhelka 1911: 137–138, Стојановић 1929–1934: 304).
- (17) **Бај 1487** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује Дубровчанима да новом амалдару новске скале покажу своје књиге од ранијих година јер се не верује књигама пређашњих амалдара* (Дренопоље – данашње Једрене, 30. мај 1487. године) (издања: Truhelka 1911: 91, Стојановић 1929–1934: 305).
- (18) **Бај 1488** – *Писмо турског султана Бајазита II којим потврђује Дубровчанима да је примио харач* (Нови Рим, 7. март 1488. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 305–306).
- (19) **Бај 1488₁** – *Писмо турског султана Бајазита II којим обавештава Дубровчане да пошаљу људе који ће на суду одговорати у вези са спором око наслеђа Ахмат-наше* (Цариград, 14. април 1488. године) (издања: Truhelka 1911: 92, Стојановић 1929–1934: 306–307).
- (20) **Бај 1489** – *Писмо турског султана Бајазита II којим обавештава Дубровчане да због одсуства Ахмет-наше није могло бити одржано суђење и тражи им да наредне године пошаљу друге људе са харачем да би се донела пресуда* (Нови Рим, 4. април 1489. године) (издања: Truhelka 1911: 93–94, Стојановић 1929–1934: 307).

- (21) **Бај 1489₁** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује Дубровчанима да пронађу убице Вукотиног брата и предаду их новском кадији и Елезу да им суде* (21. јун 1489. године) (издања: Truhelka 1911: 95–96, Стојановић 1929–1934: 308).
- (22) **Бај 1489₂** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује Дубровчанима да амалдарима исплате 25000 аспри од продаје соли без одбитака за аргате и кирију* (Цариград, 24. новембар 1489. године) (издања: Truhelka 1911: 96–97, Стојановић 1929–1934: 308–309).
- (23) **Бај 1489₃** – *Писмо турског султана Бајазита II којим тражи Дубровчанима да његовом човеку предају књиге и ствари које је Дубровнику оставио један страни изасланик* (Цариград, 30. март око 1489. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 309–310).
- (24) **Бај 1492** – *Писмо турског султана Бајазита II којим потврђује да је примио харач* (Цариград, 4. април 1492. године) (издања: Truhelka 1911: 105–106, Стојановић 1929–1934: 315).
- (25) **Бај 1493** – *Писмо турског султана Бајазита II којим потврђује да је примио харач* (Цариград, 17. март 1493. године) (издања: Truhelka 1911: 105–106, Стојановић 1929–1934: 315).
- (26) **Бај 1493₁** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује Дубровчанима да плате оно што су дужни амалдару Марину (Дренопоље – данашње Једрене, 7. децембар 1493. године)* (издање: Стојановић 1929–1934: 316).
- (27) **Бај 1495** – *Писмо турског султана Бајазита II којим обавештава херцеговачког санџака и новског кадију да су Дубровчани исплатили трошак амалдарима око преноса соли од скеле до магацина* (Цариград, 18. јануар 1495. године) (издања: Truhelka 1911: 107–108, Стојановић 1929–1934: 319–320).
- (28) **Бај 1495₁** – *Писмо турског султана Бајазита II којим обавештава Дубровчане да има шаље слугу Јусуфа да му по њему пренесе све што чују о сукобу француског краља и папе и о краљевим намерама* (Цариград, 6. фебруар 1495. године) (издања: Truhelka 1911: 108, Стојановић 1929–1934: 320–321).
- (29) **Бај 1495₂** – *Писмо турског султана Бајазита II којим захваљује Дубровчанима што су му јавили да је Џем преминуо и препоручује им да га даље извештавају*

- (Цариград, 7. април 1495. године) (издања: Truhelka 1911: 109, Стојановић 1929–1934: 321–322).
- (30) **Бај 1496** – *Писмо турског султана Бајазита II којим потврђује да је примио харач* (Цариград, 28. март 1496. године) (издања: Truhelka 1911: 109–110, Стојановић 1929–1934: 322).
- (31) **Бај 1497** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује Дубровчанима да његовог изасланика Иласа чим стигне превезу у Млетке* (Цариград, 28. јун 1497. године) (издања: Truhelka 1911: 112, Стојановић 1929–1934: 322–323).
- (32) **Бај 1497₁** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује Дубровчанима да врате са дубровачког земљишта све поданике новског емина* (18/19. октобар 1497. године) (издања: Truhelka 1911: 113–114, Стојановић 1929–1934: 323–324).
- (33) **Бај 1498** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује Дубровчанима да за њега купе од трговаца коситер и гвоздену жицу и све то предају новском кадији који ће им исплатити* (Цариград, 2. фебруар 1498. године) (издања: Truhelka 1911: 114–115, Стојановић 1929–1934: 324–325).
- (34) **Бај 1499** – *Писмо турског султана Бајазита II којим потврђује да је примио харач* (Цариград, 13. март 1499. године) (издања: Truhelka 1911: 115–116, Стојановић 1929–1934: 325).
- (35) **Бај 1499₁** – *Писмо турског султана Бајазита II којим поручује Дубровчанима да чувају поклицара Дуке Миланскога јер они за њега одговарају* (Пловдив, 10. новембар 1499. године) (издања: Truhelka 1911: 116–117, Стојановић 1929–1934: 326–327).
- (36) **Бај 1499₂** – *Писмо турског султана Бајазита II којим забрањује Дубровчанима да продају своју со док још има новске и наређује им да се држе уговора* (Пловдив, 12. новембар 1499. године) (издања: Truhelka 1911: 117–119, Стојановић 1929–1934: 327–328).
- (37) **Бај 1500** – *Писмо турског султана Бајазита II којим потврђује Дубровчанима да је примио харач* (Дренопоље – данашње Једрене, 17. мај 1500. године) (издања: Стојановић 1929–1934: 329–330).

- (38) **Бај 1501** – *Писмо турског султана Бајазита II којим потврђује Дубровчанима да је примио харач* (Дренопоље – данашње Једрене, 23. април 1501. године) (издања: Truhelka 1911: 122, Стојановић 1929–1934: 330–331).
- (39) **Бај 1501₁** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује Дубровчанима да ухвате његовог дужника Нија Лекића који се крије у Дубровнику и пошаљу му га* (Цариград, 8. јун 1501. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 331).
- (40) **Бај 1502** – *Писмо турског султана Бајазита II којим забрањује Дубровчанима да њихови трговци купују туђу робу и без царине је унесе у његову земљу* (Цариград, 20. новембар 1502. године) (издања: Truhelka 1911: 124–125, Стојановић 1929–1934: 332).
- (41) **Бај 1503** – *Писмо турског султана Бајазита II којим потврђује Дубровчанима да је примио харач* (Цариград, 1. април 1503. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 332–333).
- (42) **Бај 1507** – *Писмо турског султана Бајазита II којим потврђује Дубровчанима да је примио харач* (Цариград, 30. март 1507. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 333–334).
- (43) **Бај 1510** – *Писмо турског султана Бајазита II којим потврђује Дубровчанима примање харача* (Једрене, 22. март 1510. године) (издања: Truhelka 1911: 138, Стојановић 1929–1934: 334).
- (44) **Бај 1481–1512** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује Дубровчанима да одмах пошаљу у Авлон мајсторе да би поправили лађе* (Цариград, 10. јануар 1481–1512. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 342–343).
- (45) **Бај 1481–1512₁** – *Писмо турског султана Бајазита II којим захваљује Дубровчанима што су му послали гласове о западним странама и препоручује им да наставе да га извештавају* (Цариград, 10. јул 1481–1512. године) (издања: Truhelka 1911: 139, Стојановић 1929–1934: 340–341).
- (46) **Бај 1481–1512₂** – *Писмо турског султана Бајазита II којим опомиње Дубровчане да му пошаљу харач* (Дренопоље – данашње Једрене, 28. октобар 1481–1512. године) (издања: Truhelka 1911: 139–140, Стојановић 1929–1934: 341).

(47) **Бај 1481–1512₃** – *Писмо турског султана Бајазита II којим захваљује Дубровчанима што му шаљу гласове од морске и латинске стране и препоручује им да га даље извештавају* (Цариград, 10. децембар 1481–1512. године) (издања: Truhelka 1911: 139–140, Стојановић 1929–1934: 341).

(48) **Бај 1481–1512₄** – *Писмо турског султана Бајазита II којим наређује Дубровчанима да му уз харач пошаљу и оно што му дугују за со* (Цариград, 30. децембар 1481–1512. године) (издања: Truhelka 1911: 140, Стојановић 1929–1934: 342).

1.4. КАНЦЕЛАРИЈА СУЛТАНА СЕЛИМА I

(1) **Сел 1512–1520** – *Писмо турског султана Селима којим Дубровчанима потврђује да су му поклисари Степко и Живан донели харач* (Дренопоље – данашње Једрене, 25. мај 1512–1520. године) (издања: Truhelka 1911: 154–155, Стојановић 1929–1934: 393, Накаш 2017: 32).

(2) **Сел 1513** – *Писмо турског султана Селима којим Дубровчанима потврђује да су му поклисари Симко Бунџић и Јакета Гунделић донели харач* (Бруса, 4. април 1513. године) (издања: Miklošič 1858: 548–549, Стојановић 1929–1934: 390–391, Накаш 2017: 31).

(3) **Сел 1514** – *Писмо турског султана Селима којим Дубровчанима потврђује да је примио харач* (Дренопоље, 20. март 1514. године) (издања: Truhelka 1911: 145, Стојановић 1929–1934: 390–391, Накаш 2017: 31).

(4) **Сел 1516** – *Писмо турског султана Селима којим Дубровчанима потврђује да је примио харач* (Дренопоље, 7. април 1516. године) (издања: Стојановић 1929–1934: 392, Накаш 2017: 32–33).

(5) **Сел 1517** – *Писмо турског султана Селима којим Дубровчанима потврђује да је примио харач* (Цариград, 24. април 1517. године) (издања: Truhelka 1911: 152–153, Стојановић 1929–1934: 392, Накаш 2017: 33).

1.5. КАНЦЕЛАРИЈА СУЛТАНА СУЛЕЈМАНА I

- (1) Сул 1517 – *Писмо турског султана Сулејмана којим јавља Дубровчанима да је неки хад дао совове у размену за свиту неком Дубровчанину, који му свиту није дао па наређује или да врати совове, или да плати свитом или новцем* (Дренопоље – данашње Једрене, 15. јануар 1517. године) (издања: Truhelka 1911: 149–150, Стојановић 1929–1934: 397).
- (2) Сул 1525 – *Писмо турског султана Сулејмана којим потврђује кнезу и властели да је примио харач* (Дренопоље – данашње Једрене, 1. мај 1525. године) (издања: Truhelka 1911: 159–160, Стојановић 1929–1934: 400–401).
- (3) Сул 1520–1566 – *Писмо турског султана Сулејмана којим Дубровчанима потврђује да је примио харач* (Цариград, 20. март 1520–1566. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 403).
- (4) Сул 1520–1566₁ – *Писмо турског султана Сулејмана којим Дубровчанима потврђује да је примио харач* (Цариград, 16. април 1520–1566. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 402).
- (5) Сул 1520–1566₂ – *Писмо турског султана Сулејмана којим Дубровчанима потврђује да је примио харач* (Цариград, 24. април 1520–1566. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 401).
- (6) Сул 1520–1566₃ – *Писмо турског султана Сулејмана којим Дубровчанима потврђује да је примио харач* (Цариград, 28. април 1520–1566. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 401–402).
- (7) Сул 1520–1566₄ – *Писмо турског султана Сулејмана којим Дубровчанима потврђује да је примио харач* (Цариград, 25. мај 1520–1566. године) (издање: Стојановић 1929–1934: 403–404).
- (8) Сул 1520–1566₅ – *Писмо турског султана Сулејмана којим Дубровчанима потврђује да је примио харач* (Цариград, нема датума) (издање: Стојановић 1929–1934: 404).
- (9) Сул 1520–1566₆ – *Писмо турског султана Сулејмана којим Дубровчанима потврђује да је примио харач* (Цариград, нема датума) (издање: Стојановић 1929–1934: 404–405).

I.4. НАПОМЕНЕ О КОРПУСУ

На основу горенаведеног регистра може се увидети да хронолошки оквир писама обухваћених истраживањем подразумева период од четврте деценије XV (најстарије писмо из писарске канцеларије султана Мурата II је из 1430. године) до друге половине XVI века. Овде као оквир узимамо другу половину XVI века, будући да из писарске канцеларије султана Сулејмана I само за два писма имамо тачне податке о времену настанка, док се за преосталих седам писама као могућ временски оквир настанка узима период Султанове владавине (1520–1566).

Анализирана писама према свом дипломатичком статусу представљају искључиво оригиналне текстове, а овакав дипломатички статус поткрепљује и употреба тугре.

Подаци о месту настанка нису наведени само у писмима: Мех 1471₂, Мех 1477₂, Мех 1479₁, Мех 1479₂, Мех 1479₃, Мех 1480₃, Бај 1489₁ и Бај 1497₁, док у осталих 95 докумената имамо тачне податке о месту њиховог настанка. Највећи број писама (укупно њих 53) састављен је у Цариграду, Дренопоље се појављује у укупно 18 писама, док се у осталим документима као места настанка наводе – Скопље, Михалича, Сазлидар, Гепвиз, Карахесар, Виза, Турхал, Добретичина земља, Бања, Нови Рим, Пловдив, Чока планина, Бруса.

Писари докумената остајали су анонимни, те о њиховим личностима нема сачуваних података. У Накаш 2016 износи се претпоставка да је Скендер-бег драгоман написао два писма Ахмеда Херцеговића, као и неколико фермана султана Бајазита II, но овде није реч о оригиналним документима султана Бајазита II већ о преводима и преписима (уп. Truhelka 1911: 121, 316).

Узимајући у обзир чињеницу да се се преводи и преписи „не могу равноправно третирати са оригиналима сличних докумената јер постоји могућност писарске интервенције, свесне или несвесне, при преписивању одговарајућих споменика, и то не само на граfiјском већ и на језичком плану” (Младеновић 1972: 9), изван нашег корпуса остало је девет преписа начињених у Дубровнику, а сачуваних у Државном архиву у Дубровнику у збирци *Liber privilegiorum* (Codex Ragusinus): *Писмо султана Мурата II којим обећава Дубровчанима да ће им сачувати повластице уколико му годишње буду*

слали по 1000 дуката л. 55 (Стојановић 1929–1934: 232–234, Truhelka 1911: 9–11, Miklošič 1858: 232–234), *Писмо султана Мехмеда II којим потврђује Дубровчанима да је саслушао посланике и примио записе* л. 115 (Стојановић 1929–1934: 237), *Писмо султана Мехмеда II којим Дубровчанима потврђује трговачке повластице и одређује харач* л. 116а (Стојановић 1929–1934: 268–270, Truhelka 1911: 58), *Писмо султана Бајазита II којим Дубровчанима потврђује трговачке повластице и смањује харач* л. 116б (Стојановић 1929–1934: 284–287), *Писмо султана Бајазита II којим наређује новском диздару да се прода со* л. 118а (Стојановић 1929–1934: 291, Truhelka 1911: 71–72), *Писмо султана Бајазита II којим наређује новском диздару и хотачком кадији да продају со* л. 118а (Стојановић 1929–1934: 292, Truhelka 1911: 73), *Писмо султана Бајазита II којим наређује херцеговачком санџаку и кадијама да се у Дубровник пушта сва роба без царине, осим црвца, олова, воска и свиле* 118а (Стојановић 1929–1934: 293–294, Truhelka 1911: 74), *Писмо султана Бајазита II којим наређује херцеговачком санџаку и новском и хотачком кадији да уреде продају соли* л. 119а (Стојановић 1929–1934: 295–296, Truhelka 1911: 78–79), *Писмо султана Бајазита II којим наређује херцеговачком санџаку и новском и хотачком кадији да у вези са продајом соли поступају строго према канунима и бератима* л. 119б (Стојановић 1929–1934: 310–311, Truhelka 1911: 102).

Дубровачким преписима придодајемо још дванаест преписа: *Писмо султана Мехмеда II којим наређује Хамза-бегу да провери јесу ли Дубровчани сазидали град код Древе* (Стојановић 1929–1934: 249–250, Miklošič 1858: 514), *Писмо султана Мехмеда II којим наређује Пашангит-бегу да се Дубровчанима врати конаваоско робље* (Стојановић 1929–1934: 250, Truhelka 1911: 37–38), *Писмо султана Мехмеда II којим потврђује да херцег Влатко нема права на потраживање од Дубровника* (Стојановић 1929–1934: 253), *Писмо султана Мехмеда II којим одређује колико ће се плаћати царина* (Стојановић 1929–1934: 263), *Писмо султана Бајазита II којим заповеда романијским кадијама да потраживања Дубровчана забележе у књигама* (Стојановић 1929–1934: 300–301, Truhelka 1911: 83–84), *Писмо султана Бајазита II којим наређује санџаку херцегове земље и кадијама хотачком и новском како ће се продавати со у Новом* (Стојановић 1929–1934: 312–314), *Писмо султана Бајазита II којим наређује санџаку херцегове земље и кадији новскоме да Дубровчанима врате онолико соли колико су продали* (Стојановић 1929–1934:

317–318), *Писмо султана Бајазита II којим наређује романијским кадијама како ће наплаћивати царину* (Стојановић 1929–1934: 335–338), *Писмо султана Бајазита II којим наређује кадијама романијским да од Дубровчана наплаћују царину* (Стојановић 1929–1934: 338–339), *Писмо султана Бајазита II којим потврђује примање харача* (Стојановић 1929–1934: 339, Miklošič 1858: 548), *Писмо султана Сулејмана I којим потврђује примање харача* (Стојановић 1929–1934: 397–398, Miklošič 1858: 140), за које није познато где су начињени.

Поред наведених преписа, изван истаживачког корпуса остали су и следећи преводи – *Писмо султана Мурата II којим допушта Дубровчанима да тргују по свој његовој земљи* (уп. Стојановић 1929–1934: 229–230, Truhelka 1911: 6, Miklošič 1858: 362) – са грчког оригинала, као и *Писмо султана Мехмеда II којим потврђује да је примио харач за 1476/1477. годину* (Стојановић 1929–1934: 256–257, Truhelka 1911: 46), *Писмо султана Бајазита II којим заповеда херцеговачком санџаку да забрани субашама, спахијама и тимарницима одлазак у Дубровник* (Елезовић 1931: 8–9), *Писмо султана Бајазита II којим издаје под закуп царину новску и приморску и рисанску и солила земље херцегове* (Стојановић 1929–1934: 311–312), *Писмо султана Бајазита II којим потврђује повластице и утврђује харач и царину* (Стојановић 1929–1934: 389–390), *Писмо султана Сулејмана I којим јавља да се не смета еминовим људима* (Стојановић 1929–1934: 393–394, Truhelka 1911: 155–156.), Ст. 1007 (Стојановић 1929–1934: 399–400, Truhelka 1911: 158) – преводи са турског језика.

И поред тога што се за *Писмо султана Бајазита II којим пише санџаку херцеговачком и кадији новском да одобрава погодбу амалдара новскога с Дубровчанима о продаји соли* (уп. Стојановић 1929–1934: 297–298, Truhelka 1911: 80–81), *Писмо султана Бајазита II којим наређује Мустафи санџак-бегу и кадији хотачком да строго пазе да се у Новом не предаје туђа со осим дубровачке* (уп. Стојановић 1929–1934: 314–315, Truhelka 1911: 103–105), *Писмо султана Бајазита II којим потврђује да је примио харач* (уп. Стојановић 1929–1934: 325–326, Truhelka 1911: 116) и *Писмо султана Бајазита II којим захваљује на добијеним вестима* (Стојановић 1929–1934: 329) у Стојановић 1929–1934 наводи да представљају оригиналана документа, због недостатака фотографских снимака

на основу којих бисмо са сигурношћу могли донети коначни суд о њиховом дипломатичком статусу, изоставили смо их из коначне анализе.

I.5. ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ И МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

I.5.1. ПРЕДМЕТ И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Најопштије узевши, предмет нашега рада представља истраживање језичких карактеристика писама турских султана Дубровнику, уз напомену да је наша пажња усмерена и ка испитивању графичких и правописних одлика анализираних писама. Испитивање графичко-правописних карактеристика проистекло је примарно из традиције проучавања наших средњовековних споменика, будући да осветљавање правописа „има и битан значај за истраживање историје језика јер само добро проучен правопис омогућује да се текстови тачно прочитају, тј. да се утврде гласовне особине језика које се огледају у њима” (Ивић, Јерковић 2008: 363). Другим речима, детаљан графичко-правописни и језички опис српских средњовековних споменика од великог је значаја за поређење добијених резултата, а у вези с тим и за „наставак системских истраживања старосрпског језика” (Грковић-Мејџор 2007: 260).

У вези с претходно напоменутим, основни предмет истраживања графичких и правописних карактеристика писама турских султана Дубровнику јесте утврђивање односа фонема и графема, те сагледавање графичких и правописних одлика у светлу језичких карактеристика ових писама. Овако проведено истраживање као основне циљеве има: (1) испитивање степена варијантности словног састава и правописа и у вези с тим издвајање облика насталих укрштањем елемената средњовековних ортографских школа; као и (2) испитивање особина насталих под утицајем страних писама, будући да су анализирана документа настала изван матичног подручја српске средњовековне писмености.

У оквиру овог поглавља пажња је усмерена и ка истраживању осталих значајних графичких и правописних црта – употреби полугласничких знакова, обележавању

африкате /џ/, обележавању асимилације по звучности, удвајању вокалских и консонантских графема, итд.

Основни предмет истраживања језичких карактеристика подразумева, најопштије речено, опис старосрпског стандарда⁴ на фонетском, фонолошком и морфолошком нивоу, реализованог у датој преписци.

Из овако најопштије формулисаног предмета истраживања проистичу следећи циљеви: (1) утврђивање дијалекатске основице старосрпског стандарда употребљеног у испитиваним документима; (2) издвајање, проширивање и евентуално утемељавање списка језичких црта које представљају покретаче дијалекатских диференцијација на штокавском терену у XV веку, али и шире, будући да идентитет писара ових докумената није био познат, а они су „очевидно били родом из разних предела, понекад и из оних на граници Македоније” (Ивић 2014: 66); (3) да се, с обзиром на црте народног језика, и поред изостанка података о писарима, покуша утврдити њихова дијалекатска провенијенција⁵; (4) да се утврди удео српскословенских језичких црта у писмима с обзиром на њихову жанровску припадност; (5) да се утврдити евентуално присуство страних језичких црта насталих као последица вишејезичности писара у Портиној канцеларији.

Истраживање језичких карактеристика докумената спроведено је са аспеката појединачних нивоа језичке структуре.

Детаљна анализа језичких одлика писама Портине канцеларије спроведена је на фонетско-фонолошком и морфолошком плану. Акцентски знаци забележени у текстовима описани су у одељку о правопису, али су због њиховог несистематског и

⁴ „Требало би правити разлику између појма старосрпски језик као систем дијалеката, вернакулар, и писаног, праксом имплицитно кодификованог језика створеног на штокавској народној основи, који би се могао назвати старосрпски стандард” (Грковић-Мејџор 2007: 253).

⁵ Овде треба имати на уму и чињеницу да је језик повеља, како је истицао П. Ивић, веома тешко одредити будући да он може бити – „говор самог владара, или логофета који је диктирао текст писару, или тога писара, или је то некакав коине дворске средине, или дијалекат места где је био тај двор, или интердијалекат области у којој се налази то место, или традиционални узус канцеларијског језика, или нека неухватљива мешавина свега тога” (1190: 86), а у вези с тим и да „повеље много више казују о ходу историје језика као целине, или историје великих дијалекатских формација, него о збивањима у микросрединама локалних говора” (Ивић 1986: 129).

ненормализованог бележења ипак изостали закључци о њиховој употреби и функцији са аспекта историјске акцентологије.

Поред детаљног описа јединица система, са фонетског и фонолошког аспекта, истраживање је усмерено и ка судбини оних јединица система које утичу на диференцијацију штокавских дијалеката, а овде пре свега мислимо на – судбину некадашњег полугласника, судбину вокала *jam*, слоготворног /л/, као и /л/ на крају слога.

На плану морфологије, поред детаљне анализе система облика, посебна пажња усмерена је ка истраживању морфолошких иновација карактеристичних за структуру старосрпског језика XIV–XVI века: (а) присуство *-a* у ген. мн. именица; (б) преструктурирање множинских облика именских речи услед губљења двојине; (в) аналитичке тенденције у деклинацији; (г) формирање система глаголских придева и прилога и судбина партиципа.

С обзиром на обимност анализираног корпуса који подразумева свих пет канцеларија турских султана, те укупно 104 писма, испитивања лексичких и синтаксичких карактеристика ових докумената изузета су из разматрања, како би закључци проведених истраживања били што утемељенији и релевантнији.

Будућа истраживања писама турских султана Дубровнику требало би да буду усмерена и ка детаљном испитивању лексичког и синтаксичког нивоа.

У оквиру лексичке анализе настојали бисмо да утврдимо порекло лексичких јединица уз издвајање несловенских елемената, те да у вези с тим пажњу усмеримо ка издвајању оријентализама, будући да су анализирана писма настајала у турској средини. Поред напоменутог, лексичка анализа могла би бити усмерена и ка истраживању десигнативних садржинских релација у систему лексичких јединица (синонимији и антонимији), истраживању јединица које имају терминолошки статус, као и истраживању основних творбених модела именица, придева и глагола.

На плану синтаксе, циљ би нам био да представимо најважније одлике синтаксе падежа (у ослонцу на истраживања проведена у Павловић 2006), синтаксе глаголских облика, као и да прикажемо систем зависносложених реченица (у ослонцу на Павловић 2009). На овај начин бисмо исцрпна и детаљна истраживања проведена у Павловић 2006 и 2009 употпунили и грађом из XVI века.

I.5.2. МЕТОДОЛОШКЕ НАПОМЕНЕ

Узимајући у обзир основни предмет, као и циљеве истраживања, у раду смо се примарно придржавали дескриптивног метода да бисмо што детаљније описали како граfiјско-правописне, тако и језичке карактеристике анализираних писама. Преглед овако добијених резултата представили смо из перспективе појединачних граfiјских, правописних и језичких елемената, као и из перспективе сваког појединачног писма.

Дескриптивни метод комбиновали смо и са општим методама историјске лингвистике: (1) методом унутрашње реконструкције и (2) компаративним методом (Грковић-Мејдор 2004: 108–116). Коришћење општих метода историјске лингвистике подразумевало је компарацију истраживаних писама са пословноправним документима средњовековних српских канцеларија, као и са подацима савремених дијалекатских истраживања, при чему се примарни циљ односио на утврђивање хронолошког и територијалног статуса испитиване појаве.

Само у усамљеним случајевима приликом представљања конкурентних граfiјских и правописних средстава, послужили смо се статистичким методом.

Дескрипцији граfiјских, правописних и језичких карактеристика претходило је рашчитавање докумената те приређивање текстова писама у оригиналној граfiји, при чему смо се придржавали едиционог поступка који задовољава критеријуме модерне текстологије. Након рашчитавања писама уследило је формирање ауторског електронског корпуса, што је уједно подразумевало класификацију грађе и на крају њену анализу.

Приликом превођења фотографских снимака писама у електронски облик, односно приликом приређивања текста писма у оригиналној граfiји придржавали смо се следећих начела: (а) скраћенице које су се налазиле под титлом разрешене су у округлим заградама (); (б) скраћенице које нису биле под титлом разрешене су у четвртастим заградама []; (в) спуштање наредних слова у ред обележавано је помоћу вертикалних црта ||; (г) реконструисани облици или делови текста које је било тешко рашчитати дати су у стреластим заградама {}; (д) задржана је оригинална интерпункција; (ђ) изостављени су наредни акценатски знаци; (е) нису преношена правописна правила о писању великог слова.

Након што смо уз помоћ фотографских снимака транскрибовали примере, уочена су мања или већа одступања у односу на досадашња издања писама Портине канцеларије. Како овакав недостатак до данас није превазиђен, а због чињенице да би укључивање критичких издања текстова у садржај овога рада довело до значајног повећања његовог обима, одлучили смо да издања текстова ипак буду предмет посебног истраживања.

За потребе истраживања језичких карактеристика писама Портине канцеларије формиран је ауторски електронски корпус у програму Microsoft Excel⁶.

Ауторски електронски корпус направили смо у форми табеле која је имала неколико колона у којима су се налазили различити подаци.

	Ред	Реч	Лексема	Врста и подврста	Основа/род	Облик	Напомена
758	Бај 1481: 62	по	po	предлог			
759	Бај 1481: 62	пѡрѡдѡдѡ[ѡ]	prvi	редни бр.		лок. јд. м. р.	вокално р, екавска зам. јата
760	Бај 1481: 62	закѡнъ	zakon	им.	о кратко промена, м. р.	лок. јд.	оксија
761	Бај 1481: 62	и	i	везник			
762	Бај 1481: 62	по	po	предлог			
	Бај 1481: 62	обичаѡ	obicaј	им.	јо кратко промена, м. р.	лок. јд.	

Слика 1: Ауторски електронски корпус

У прву колону унете су информације о писмима – скраћеница и број реда у писму у коме се реч налази, да би се у другој колони нашле у оригиналној графици све појединачне речи из анализираних писама (укупно њих 19 614). У трећој колони навођен је основни облик речи, који је заправо подразумевао реконструкцију старосрпског стања из XII века

⁶ До данас још увек нема радова који би указали на значај Microsoft Exela за овај тип истраживања. У студији Павловић 2009а истиче се да програм Microsoft Word може омогућити филологу ефикасну претрагу припремљеног корпуса. Међутим, оно што смо приметили, упоређујући могућности ових двају програма, свакако је чињеница да Microsoft Exel пружа умногоме ефикаснија решења.

(из реконструкције су изостављени како назални вокали, тако и полугласник у слабом положају, што је имало значајну улогу за брже и ефикасније претраживање грађе). Четврта, пета, шеста и седма колона подразумевале су анотацију примера.

У четвртој колони дате су информације о припадности појединачних лексичких јединица одређеној врсти речи. У пету колону, опет за потребе лакшег претраживања, унети су граматички подаци и то: за именице подаци о припадности некадашњем типу промене и о грам. роду, за заменице подаци о роду, за придеве подаци о роду и виду, а за глаголе подаци о припадности тематској или атематској групи, као и податак о припадности одређеној инфинитивној врсти. У шестој колони налази се информација о морфолошком облику речи, док је седма колона резервисана за одређене додатне информације. У последњу колону унети су различити подаци који су нам касније умногоме скратили време претраживања корпуса. Ти подаци подразумевали су информације од нпр. акценатских знакова који су се бележили на појединим речима, до различитих појава на фонетско-фонолошком плану (нпр. напомене о вокализацији полугласника, о замени вокала *jam*, судбини слоготворног сонанта /л/, итд.).

Овако формиран корпус умногоме је олакшао ексцерпцију грађе, посебно због чињенице што смо имали могућност да претраживање, у зависности од потреба које је диктирало истраживање, оријентишемо према различитим критеријумима. Тако смо нпр., захваљујући информацијама из седме колоне, могли да добијемо потпуно припремљену грађу за писање поглавља о судбилни /л/ на крају слога или пак да комбинацијом елемената одабраних из четврте, пете и шесте колоне добијемо обједињену грађу за писање поглавља о нпр. лок. јд. им. м. р. некадашњих основа *-ǫ-.

Овакво претраживање било је омогућено преко посебног одељка у менију – Подаци (Data), у оквиру кога смо након бирања групе Сортирање и филтрирање (Sort & Filter), користили само команду Филтрирати (Filter), која је подразумевала издвајање тражених података. Након разлистивања жељених података, искључивањем команде за филтрирање могли смо се вратити на почетак, те поново применити исти поступак како бисмо издвојили примере за писање новог поглавља (о томе како изгледа поступак филтрирања тражених података в. Сliku 2).

	A	B	C	D	E	F	G
1	Red	Rech	Lexema	Vrsta i podvrsta	Osnova/rod	Oblik	Napomena
63	Mex 1458: 10	zakoni	zakon	им.	о кратко промена, м. р.	лок. јд.	
187	Mex 1459: 15	цариград	carigrad	им.	о кратко промена, м. р.	лок. јд.	
405	Mex 1453-1456: 8	мир	mir	им.	о кратко промена, м. р.	лок. јд.	екавска зам. јата
419	Mex 1453-1456: 10	град	grad	им.	о кратко промена, м. р.	лок. јд.	
1346	Mex 1468: 16	гевиз	gerviz	им.	о кратко промена, м. р.	лок. јд.	
2517	Mex 1472: 7/8	дубровник	dubrovnik	им.	о кратко промена, м. р.	лок. јд.	
2691	Mex 1474: 33	ц(а)риград	carigrad	им.	о кратко промена, м. р.	лок. јд.	
2846	Mex 1474: 24	ц(а)риград	carigrad	им.	о кратко промена, м. р.	лок. јд.	
2893	Mex 1475: 8/9	дубровник	dubrovnik	им.	о кратко промена, м. р.	лок. јд.	
2920	Mex 1475: 14	цариград	carigrad	им.	о кратко промена, м. р.	лок. јд.	

Слика 2: Пример филтрирања задатих података

Иако се у раду нисмо бавили лексичким и синтаксичким истраживањима, сматрамо да би овако формиран корпус олакшао и истраживања на лексичком нивоу, будући да би се сви значајни подаци једноставно могли издвојити у последњој колони, што би свакако усмерило и накнадно претраживање. Када је синтаксички ниво у питању, евентуална ограничења код корпуса овога типа могла би се тицати једино истраживања усмерених ка хипотакси и паратакси, док би за сва остала синтаксичка истраживања овако формиран корпус био веома употребљив.

Програм који смо користили дао нам је и могућност да анализирану грађу поделимо на тај начин што је за сваку писарску канцеларију био резервисан посебан одељак (радни лист) у оквиру овако формираног приступа.

2691						
2846	Mex 1474: 24	ц(а)риград	carigrad	им.	о н	
2893	Mex 1475: 8/9	дубровник	dubrovnik	им.	о н	
2920	Mex 1475: 14	цариград	carigrad	им.	о н	

Слика 3: Класификација грађе у оквиру радних листова

Овако класификовани подаци пружали су нам значајну прегледност приликом претраживања, будући да истраживачки корпус обухвата чак 104 документа.

С друге стране, оволики број анализираних докумената уједно је подразумевао и велики број анализираних примера, који су, због тежње да се постигне што виши ниво документарности, можда понекад нарушавали и прегледност самога рада.

Уз сваки наведени пример, поред скраћенице документа, навођен је и податак о реду у коме се, према фотографском снимку, тај пример налази.

II. ГРАФИЈА И ПРАВОПИС

II.1. ГРАФИЈА

1. ИНВЕНТАР ГРАФЕМА

Инвентар графема који је забележен у писмима Портине канцеларије је следећи: а, б, в, г, д, е, є, ж, з, н, ї, к, л, м, н, о, ѿ, п, р, с, т, ћ, оџ, џ, с, ф, х, ш, ц, њ, ш, њ, њ, њ, ю, ја, к, ф, ж.

Наведеном списку треба прикључити и сложене графијске комбинације рљ и рљ, којима се обележава слоготворни сонант /р/.

И поред тога што је за обележавање вокала /у/ у највећем броју примера употребљена лигатура в, у изолованим примерима у писмима Мех 1458, Мех 1459, Мех 1466, Мех 1468, Мех 1468₂, Мех 1471₁, Бај 1482₁, Бај 1499, Бај 1499₂ за обележавање овог вокала користи се графема џ, док је у овој функцији у усамљеном примеру у писму Сел 1513 потврђена и употреба диграма оџ. У четирма писмима султана Мехмеда II (Мех 1477₂, Мех 1478, Мех 1478₂ и Мех 1478₅) на месту некадашњег полугласника јавља се графема ж, па смо отуда и ову графему прикључили коначном инвентару.

Како смо га тумачили као морфолошку варијанту графеме ї, изоставили смо је из коначног списка графема.

Будући да су употребљене само у бројној вредности, графеме s, z, ž, џ нисмо посебно наводили.

Како писма Портине канцеларије спадају у језичке споменике у чијем графијском систему долази до испољавања како западне – босанско-хумске правописне традиције тако и источне – рашке и ресавске, очекивано је да дужина докумената утиче и на саму дистрибуцију графема, па се сходно томе и не очекује да се употреба графема које чине целокупан инвентар анализираних докумената потврди у сваком појединачном писму.

2. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ВОКАЛА

2.1. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ВОКАЛА /a/. Графијска и правописна проблематика обележавања вокала /a/ у писмима турских султана Дубровнику примарно се тиче бележења овог вокала у гласовној групи [ja] (о овоме више у т. 2.1.1.), док посебно питање представља обележавање овог вокала графемама њ и њ, будући да се и након завршеног процеса вокализације /ə/ > /a/, вокал /a/ и даље на традиционалан начин обележава графемама њ и њ (о овоме више у поглављу III.1. т. 1.2.).

Како хронолошки оквир писама Портине канцеларије обухвата период од четврте деценије XV до седме деценије XVI века, очекује се бележење вокализације /ə/ > /a/ (примери са графемом а на месту етимолошког полугласника, као и примери са полугласничким знацима у функцији обележавања вокала /a/ дати су у поглављу III. 1. т. 1.2.). Овде се додаје и мањи број примера у којима је изостао графемски знак за обележавање вокала /a/ < /ə/: смѡ Мех 1468: 7, Мех 1468₂: смѡ 14 (1. л. јд. през.), седемдесеѡ Мех 1471₃: 15, кседемдесеѡ Мех 1471₃: 17, седемдесеѡ(ѡ) Мех 1475₁: 12/13, седем Мех 1474: 13, едѡ Мех 1474: 19, ѡѡѡ⁷ Сул 1520–1566₃: 10.

Као посебна, издваја се група од пет писама из канцеларије султана Мехмеда II (Мех 1477₂, Мех 1478, Мех 1478₃, Мех 1478₂, Мех 1478₅), у којима се на месту некадашњег полугласника у слабом положају појављује велико јус, што је уједно и појава која, колико нам је познато, није потврђена у другим српским средњовековним пословноправним документима (уп. Грицкат 1975; 1981; Јовић 1968/69; Ивић–Јерковић 2008; Јовић 2011; Поломац 2016). Графема ж својствена је ћирилици на бугарском и влашко-молдавском, а њена употреба је можда могла бити својствена писарима из наших источнијих крајева, блиским бугарском односно влашком терену (уп. Ђорђић 1991: 166).

Премда П. Ђорђић тврди да се ова графема јавља у писмима султана Бајазита II и у једном писму султана Мехмеда II, детаљном анализом писама Портине канцеларије дошли смо до закључка да је велико јус заступљено само, како смо и навели, у пет писама султана Мехмеда II и то месту некадашњег полугласника у слабом положају, који је

⁷ Уп. са примерима сѡѡ Мур 1430₁: 44, Мех 1458: 12, Мех 1459: 85, Сул 1517: 19, сѡѡ(ѡ) Мех 1465: 9, Бај 1492: 12, 15, Бај 1495: 5, сѡѡ Мех 1478₃: 18, Мех 1478₂: 9, 18; сѡѡ[ѡ] Бај 1481: 29, 61, Бај 1484: 9, Бај 1484₁: 8, 24, сѡѡ(ѡ) Бај 1493: 13, 14, Бај 1496: 10, сѡѡ[ѡ] Сел 1513: 11, 14, 15, Сел 1514: 12, Сел 1516: 10, Сел 1517: 11, Сел 1512–1520: 11, сѡѡ[ѡ] Сул 1525: 14

касније, у одређеним условима, дао вокал /a/: k|жm(ь) Mex 1477₂: 11, kжd[ь] Mex 1477₂: 15; сжмъ Mex 1478: 9, кждъ Mex 1478: 12, сжда Mex 1478: 21; ρωжѣдѣства Mex 1478₃: 24; сжда Mex 1478₂: 16; k|жda Mex 1478₅: 5.

На основу употребе великог јуса у наведеним писмима може се претпоставити да је писар познавао бугарску односно влашко-молдавску писменост.

2.2. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ВОКАЛА /e/. У писмима турских султана, обележавање вокала /e/ може се свести на два кључна проблема: (а) обележавање вокала /e/ графемом ѣ и (б) обележавање вокала /e/ тзв. широким е.

2.2.1. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ВОКАЛА /e/ ГРАФЕМОМ ѣ. Обележавање вокала /e/ графемом ѣ потврђују и примери писања вокала /e/ на месту старосрпског вокала *jam* (о овоме више у т. 2.1.2.), као и примери у којима се ѣ јавља на месту етимолошког /e/ (< ε или ѡ).

У укупно четрдесет три писма забележени су примери са графемом ѣ у неетимолошкој позицији.

У писарској канцеларији султана Мурата II, ова графема у неетимолошкој позицији у највећем броју примера забележена је у комбинацији са консонантима /p/ и /l/: мнрѣ Мур 1430: 1, Мур 1431: 1, ерѣ Мур 1430: 6, 18, Мур 1431: 7, цногоплѣмннтоѡ Мур 1431: 2/3, поздѣравѣннѣ Мур 1431: 5, плѣмннтѣствѡ Мур 1431: 7, док су изван ове групе само примери пншѣ Мур 1431: 12 и кѣ Мур 1431: 15.

У документима писарске канцеларије султана Мехмеда II, поред очекиване лигатуре рѣ, ова графема бележи се и у комбинацијама са другим консонантским графемама на месту етимолошког /e/ (< ε или ѡ). Најфреквентнији су примери са лигатуром:

мнрѣl Mex 1458: 1, крѣ Mex 1458: 6, Mex 1458: 7, 13, 14, Mex 1465: 5, 12, Mex 1471: 7, 13, Mex 1476₁: 9, тѣрѣ Mex 1458: 8, рѣкѣ Mex 1458: 13, мнрѣ Mex 1458: 2, Mex 1463: 2, Mex 1465: 1, Mex 1468₁: 1, Mex 1471₁: 1, Mex 1480: 1, Mex 1481: 2, прѣдѣдѣтl[ε] Mex 1468₂: 14, хѣрѣтисаннѣ Mex 1471₁: 4, грѣдѣ Mex 1479: 12, врѣдѣ Mex 1479: 10, вншѣрѣтнодl|l 12, обрѣтѣтl[ε] Mex 1479₂: 15/16.

Овде као посебну групу издвајамо два писма у којима спој рѣ не представља лигатуру већ две засебне графеме, па се овакав манир разликује од ортографског манира присутног у претходно наведеним примерима: мнрѣ Mex 1466: 1, крѣ Mex 1466: 10, доврѣ

Мех 1468: 23, прѣдалі Мех 1468: 23, трѣвѣлі Мех 1468: 34, прѣдали Мех 1468: 35, прѣдаде Мех 1468: 36.

Остали облици забележени у канцеларији султана Мехмеда II показују да се графема ̣ јавља на месту етимолошког вокала /e/ у примерима:

догош̣ Мех 1458: 6/7, запнс̣ Мех 1458: 9/10 (акуз. мн.), нист̣ Мех 1458: 12, двкат̣ Мех 1459: 8 (акуз. мн.), годист̣ Мех 1459: 9 (акуз. јд.), св̣ Мех 1459: 11, 12, Мех 1453–1463: 20, вер̣ Мех 1459: 13, почел̣ Мех 1463: 20/21, в̣ Мех 1453–1463: 5, в̣ Мех 1453–1463: 9, в̣ Мех 1466: 1, немонт̣ Мех 1466: 10, двгов̣ Мех 1468: 22 (акуз. мн.), делпот(о)в̣ Мех 1468: 30/31 (лок. јд.), паскоњв̣ Мех 1468: 34 (ном. мн.), в̣ Мех 1468₁: 11, в̣ Мех 1468₂: 1, часов̣ Мех 1468₂: 8 (акуз. мн.), пл̣ Мех 1471: 3, Мех 1471₁: 3, Мех 1475: 3, Мех 1476₁: 3 (дат. јд.), пл̣ Мех 1471: 5, пл̣ Мех 1471: 4, Мех 1475: 5, пл̣ Мех 1476₁: 6, повел̣ Мех 1481: 9 (акуз. мн.), адранопол̣ Мех 1481: 11 (лок. јд.).

Изузев примера мнр̣ Бај 1510: 2, у свим осталим забележеним облицима графички спој р̣ реализује се као лигатура. Овде наводимо по један пример из сваког писма:

пр̣ Мех 1481: 2, тр̣ Мех 1481: 15, мнр̣ Бај 1481₂: 2, кр̣ Бај 1497: 2, Бај 1497₁: 2, Бај 1501: 2, Бај 1501₁: 2, Бај 1502: 2, Бај 1481–1512₄: 2, цар̣ Мех 1482₁: 2, тер̣ Мех 1482₁: 9, Бај 1481–1512: 8, ер̣ Мех 1483: 9, пр̣ Мех 1484: 13, вр̣ Мех 1486₃: 11, Бај 1481–1512₄: 9, вш̣ Мех 1489₂: 20/21, вш̣ Мех 1489₂: 21/22, хер̣ Мех 1497: 6, бер̣ Мех 1497₁: 8, пр̣ Мех 1499₂: 14, хер̣ Мех 1499: 5, хер̣ Мех 1499₂: 4, пр̣ Мех 1500: 14, вр̣ Мех 1503: 6/7, пр̣ Мех 1503: 7, напр̣ Мех 1503: 10, р̣ Мех 1507: 26, довр̣ Мех 1481–1512₃: 13.

Као усамљен стоји једино пример стран̣ Бај 1482₁: 5.

Примери са графемом ̣ у неетимолошкој позицији посведоченим у трима писмима султана Селима II у примерима с̣ Сел 1514: 9, с̣ Сел 1516: 7, с̣ Сел 1517: 8/9 биће разматрани у т. 3.1.3. у одељку о бележењу гласовне групе [је] ван иницијалне позиције, док ћемо о примерима в̣ Мех 1004: 7, 11, ̣ Мех 1004: 13 из канцеларије султана Сулејмана I говорити у оквиру т. 3.1.1. у вези са бележењем иницијалне групе [ја].

На основу изложене грађе може се закључити да се бележење ове графеме у неетимолошкој позицији у највећем броју примера употребљава уз графему р, што је познати правописни манир писара турских канцеларија који графему ̣ употребљавају у лигатури р̣ са гласовном вредношћу /ре/ (уп. Ђорђевић 1991: 167).

Анализирана грађа ипак показује одсуство правилности забележене у Ђорђевић 1991, будући да се графема ̣ не јавља само у графичком споју р̣ који се реализује као лигатура,

јер се у трима документима – Мех 1466, Мех 1468 и Бај 1510 бележи изван овакве позиције, док су поред наведених, забележени и примери у којима се на месту етимолошког /e/ ова графема бележи и у позицијама иза других консонантских графема. Наведени примери показују да не постоји одређена правилност у вези са бележењем графеме ѓ у позицији иза консонантских графема, а етимолошки неоправдано бележење ове графеме није страна ни *Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића* (уп. Јовић 1968/69: 376–378), *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 38–40), као ни повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 46–47).

2.2.2. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ВОКАЛА /E/ ГРАФЕМОМ €. Према се у складу са традицијом ресавске ортографске праксе, гласовна гласовна група [је] у иницијалном и поствокалском положају може писати тзв. широким € (више о овоме у т. 3.1.2. и 3.1.3.). Овом графемом се у позицији иза консонантске графеме веома често обележава и вокал /e/, а овакав манир веома је чест у послересавском правопису (уп. Јерковић 1999: 108). У анализираној грађи ова пракса потврђена је у укупно четрдесет једном писму, а може се запазити да је у односу на стање забележено у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 36), као и у повељама и писмима Деспотовине (уп. Поломац 2016: 47), у писмима турских султана изражена тенденција ширења овог манира. Овде, илустрације ради, наводимо по један пример из сваког писма:

golde| Мех 1463: 18, вратите Мех 1453–1463: 11, кнелџз Мех 1465: 2, велкога Мех 1468:1, се Мех 1468:1: 12, длеџста Мех 1468:2: 8, степко Мех 1469: 8, влаџтеле Мех 1471:3: 7, знате Мех 1472: 6, аднре Мех 1474: 3, вега Мех 1474:1: 3, мџдџрџемџ Мех 1475: 2, племеџство Мех 1475:1: 5, џнџце Мех 1476: 12, полџте Мех 1477: 7, нанџоше Мех 1477:2: 19, велкога Мех 1478: 1, нџате Мех 1478:1: 4, велџтеџи Мех 1478:1: 5, велкџи Мех 1478:3: 2; Мех 1478:2: 2, Бај 1486: 1, приџите Мех 1478:4: 5, кнеџџџ Мех 1478:5: 3, гџде Мех 1479:1: 13, €џнџнџ(џ) Мех 1479:2: 8, џџнџнџте Мех 1479:3: 84/85, вџде Мех 1480:1: 40, влаџтеџџџџџ Мех 1481: 5/6, говорџше Бај 1485: 4, пџшеџџџџџ Бај 1485:1: 2, вџренџџџ Бај 1486: 10/11, вџреџџџџџ Бај 1485: 4, €џнџновеџџџ(џ) Бај 1481–1512:4: 13, €нџрџџџџџ Бај 1481–1512: 29, сваке Сул 1517: 1, џџџџџџџџџџџџџџџ Сул 1525: 12, поџџџџџџџџџџџџџџџ Сул 1520–1566:3: 5, приџџџџџџџџџџџџџџџ Сул 1520–1566:4: 12, царџџџџџџџџџџџџџџџ Сул 1520–1566:5: 13, пиџџџџџџџџџџџџџџџ Сул 1520–1566:6: 6.

У изолованим примерима широко € се јавља и у иницијалној и финалној позицији у речима: €џ Мех 1468:2: 15, Мех 1468:2: 17, €џнџнџ(џ) Мех 1479:2: 8, €џџ Мех 1479:3: 56, €џнџнџџџџџ Мех 1480:1: 25, €џнџновеџџџ(џ) Бај 1481–1512:4: 13, €ре Мех 1478:5: 21.

2.3. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ВОКАЛА /и/. У анализираној грађи, вокал /и/ обележава се осмеричким н и десетеричким ї, док се у усамљеним примерима на месту овог вокала јавља и і. Како је и очекивано, с обзиром на световни садржај анализираних писама, графема ы није потврђена ни у једном примеру.

2.3.1. ПИСАЊЕ ГРАФЕМЕ ї. Опште је познато да је продор графеме ї подстакла ресавска ортографска школа (уп. Јерковић 1980: 28), а употреба ове графеме није забележена у документима писара босанских владара, обласних господара, као и „турских управљача у границама некадашње босанске државе”⁸ (Ђорђевић 1991: 166). У писмима Портине канцеларије, ову графему користили су „српски писари, као што су то чинили и писари из ресавске школе, прво у тадашњој српској деспотовини, а затим и у осталим нашим крајевима који су дошли у састав обновљене Пећке патријаршије, с том разликом што се писари у турским канцеларијама при писању слова ї и њ нису држали самога ресавскога правописа” (уп. Ђорђевић 1991: 166). Њена употреба у документима турских султана може се свести на четири основна питања:

- (а) употреба графеме ї у функцији обележавања редукованог /и/;
- (б) употреба диграфа їн;
- (в) употреба графеме ї у осталим позицијама;
- (г) употреба алогофа і.

2.3.1.1. ГРАФЕМА ї У ФУНКЦИЈИ ОБЕЛЕЖАВАЊА РЕДУКОВАНОГ /и/. У писмима Портине канцеларије редуковано /и/ бележи се у духу рашке ортографске школе графемом н, али и у духу ресавске ортографске школе графемом ї, при чему је знатно фреквентнији број примера са осмеричким н у тој функцији.

У писарској канцеларији султана Мурата II бележе се искључиво примери са осмеричким н (примере нећемо наводити).

У највећем броју писама из канцеларије султана Мехмеда II употребљава се осмеричко н, док се десетеричко ї среће само у четирма писмима. У писмима Мех 1453–1463 и Мех 1469 десетеричко ї јавља се као једини манир, док се у писмима Мех 1466 и Мех 1468 бележе оба манира: Мех 1466: знаннк 6, пријатељк 12 према пријатељк 11, 13,

⁸ При чему овде, како напомиње П. Ђорђевић, треба изузети оне о писаре који су долазили из крајева у којима се графема ї редовно употребљавала (уп. 1991: 166).

14, пріатељ 13, њепріатељ(ь) 15, њепріатељіе 16, пріате 17; Мех 1468: њданнїа 13, њданнїе 22, 26, њданнїеіе 25, ннїе 25x2, лознїа 33 према здіравїе 3, хєрѣ[є]тнсанїе 4.

Осмеричко н у функцији бележења редукованог /и/ преовладава и у писмима султана Бајазита II. Десетеричко ї се као једини манир бележи само у усамљеним примерима у писмима Бај 1495₁: поздравленїіе 5 и Бај 1496: ноєврїїта 9, док се оба манира срећу у укупно седам писама:

Бај 1481₂: здравнїе 3, хєрєтнсанїннїе 3/4, аня|з|ь] 5, знаннїе 8, аняз 13, прїазь|н|ь] 16, прїазнє 17 према прїазь|н|ь] 24/25;

Бај 1483: знаннїе 4 према здіравїе 3, хєрѣтнсанїе 3, ладїю 8, ноємврїа 10;

Бај 1495₂: поздравленнїе 5 према знанїіе 19;

Бај 1502: мнлостнїю 1, в(о)жнїю 1, поздравленнїе 6, каднїа 7, ц[а]рѣ|ст|внїа 12, лїуднє|м|ь] 12, њданнїю 14, дрѣговнїа 15, каднє 16, ноєврнїа 21 према лїудїе 9;

Бај 1507: мнлостнїю 1, вожнїю 1, поздравленнїе 6, жемазнє|ь] 11, 15, скончаннїа 16, ноємврнїа 17 према цар|с|т|внїа 5, хєрѣтнсанїе 7, ноємврїа 12, целнванїю 27;

Бај 1481–1512: мнлостнїю 1, вожнїю 1, ц(а)р|с|т|внїа 3, поздіврвеннїе 4, калафатнїе 6, писаннїе 9, калафатнїе 10, дрѣговнїа 17, писаннїе 18, некѣрїманнїе 21, заповєстнїю 22, калафатнїя 25, єнарнїа 29 према заповєстнїю 19;

Бај 1481–1512₃: мнлостнїю 1, вожнїю 1, цар|с|т|внїа 5, поздравленнїе 6, хєрѣтнсаннїе 6, знаннїе 19, прїателї 20 према знанїіе 12, прїателї|ство 14, декємврїа 21.

И у писарским канцеларијама султана Селима I и Сулејмана I преовладава употреба осмеричког н, док се десетеричко ї јавља само у усамљеним примерима у писмима:

Сел 1516: мнлостнїю 1, вожнїю 1, велїкнє 1, 2, вѣснємъ 2/3, прїморскнє|м|ь] 3, рѣмскнє|м|ь] 3, караманскнє|м|ь] 3/4, натолнскнємъ 4, романскнє|м|ь] 4, перскнємъ 4, вѣснє|м|ь] 6, сегалшннїѣ 7, законннє 8, поутєлнннє|м|ь] 8, вншєрєчєлнннє 11 према снлнїіе 1;

Сул 1525: мнлостнїю|м|ь] 1, велнкннє 1, снлнннє 1, велнкннє 1/2, прїморскнє|м|ь] 2/3, рѣмскнє|м|ь] 3, караманскнє|м|ь] 3, натолнскнє|м|ь] 3, романнскнє|м|ь] 4, перскнє|м|ь] 4, цар|с|т|вннїа 7, здравннє 8, вєселннє 8, знанннє 9, цар|с|т|вннїа 10, сннє|х|ь] 11, цар|с|т|вннїа 12, столнннннє 22 према в(о)жїє|м|ь] 1.

2.3.1.2. УПОТРЕБА ДИГРАФА нї. Насупрот диграфу їн, забележеном у препису *Александриде* (уп. Јерковић 1983: 21–24), *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2001: 56–57), као и у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 58–62), употреба диграфа нї није забележена у досадашњим истраживањима (уп. Јерковић 1983; Јовић 2011; Ивић–Јерковић 2008; Поломац 2016). У нашој грађи,

графички спој нї забележен је у усамљеним примерима у двама писмима султана Бајазита II, као и у трима писмима султана Сулејмана I: мнї Бај 1481–1512: 12, тнї Бај 1503: 16, полдлааннїл Сул 1520–1566₃: 10, нїл Сул 1520–1566₅: 4, двананааесетїтнїл Сул 1520–1566₆: 11.

Будући да је реч о изолованим примерима, можемо их довести у везу с примерима наведеним у т. 4.1. овог поглавља и претпоставити да је реч о ортографском маниру.

2.3.1.3. ПИСАЊЕ ГРАФЕМЕ Ї У ОСТАЛИМ ПОЗИЦИЈАМА. У анализираној грађи, графема *ї* се у највећем броју примера бележи или као надредно слово или на крају речи односно на крају реда. Изван наведених позиција, потврђена је и у интерконсонантском положају у словенским и ређе несловенским речима, док се у малом броју примера јавља и у иницијалној позицији у речи.

У највећем броју примера бележи се на крају речи. Овде наводимо по један пример из сваког писма:

мї Мех 1469: 9, Мех 1472: 12, Бај 1497: 8, Бај 1498: 5, Бај 1499₁: 5, Бај 1502: 5, Бај 1481–1512₁: 5, Бај 1481–1512₂: 11, Бај 1481–1512: 16, Сел 1516: 6, кї Мех 1478₂: 7, Мех 1478₄: 24, Мех 1479: 17, Мех 1479₃: 81, Мех 1480: 3, Мех 1480₃: 15, Бај 1495: 24, Бај 1495₁: 5, Бај 1497₁: 5, Бај 1498: 6, Бај 1481–1512: 5, прѣдлаї Мех 1468: 23, Бај 1495₁: 11, Бај 1496: 10, внтї Мех 1471₂: 30, рєї Мех 1474₁: 17, Бај 1492: 19, лодлї Мех 1476: 15x2, велї Мех 1477₁: 17, схватнлї Мех 1478₄: 11, заповесїтї Бај 1485: 10/11, пллкї Бај 1485₂: 4, Бај 1486₁: 31, Бај 1503: 6, Бај 1507: 8, Бај 1481–1512₃: 7, Бај 1481–1512₄: 7, стлатї Бај 1493: 8, джлнлнї Бај 1493₁: 8, велкї Бај 1497₁: 1, прнлї Бај 1499₁: 7, полславшалї Бај 1499₂: 17, ралдї Сел 1513: 16, Сел 1517: 14, полдлааї Сел 1514: 11, полклансардї Сел 1516: 9.

Насупрот претходно наведеним, не заостаје ни број потврда у којима се десетеричко *ї* јавља као надредно слово:

аспрїл Мех 1463: 16x2, лдїл Мех 1468: 24, 28, 30, Мех 1478: 28, Мех 1478₅: 11, 17, Бај 1493₁: 7, Бај 1495: 10, 15, 21, 23, Бај 1495₁: 13, мїл Мех 1468: 36, Мех 1477₁: 7, Мех 1478: 12, 15, Мех 1478₄: 11, 17, 23, Бај 1495₁: 6, Бај 1495₂: 6, 9, 13, 16, Бај 1481–1512₃: 11, 20, 13, Сул 1525: 7, 12, полклансарїл Мех 1476: 10, прнлїл Мех 1471₃: 4, трндесетїл Мех 1476: 15, ллсдлїл Мех 1478₃: 7, ралдїл Мех 1478₃: 12, нлїл Мех 1478₄: 14, 18, велккїл Бај 1493: 1/2, предаквшїл Бај 1493: 11, законнїл Бај 1493: 11, велнккїл Бај 1493₁: 3, гowlorлїл Бај 1493₁: 7, потїслїл Бај 1493₁: 17, вел[н]ккїл Бај 1495: 1, ммаллдарлїл Бај 1495: 7, нлowlккїл Бај 1495: 8, 11, хлрлїл Бај 1495: 9, нмаллїл Бај 1495: 9, кнезлїл Бај 1495: 10, 12, 16, 20, тїл Бај 1495: 11, 13, ралдїл Бај 1495: 13, кашлїл Бај 1495: 11, дїслрлowlвалїскїл кнезлїл Бај 1495: 12, полккїлнїл Бај 1495: 13, дїслнїл Бај 1495: 16, трлїл Бај 1495: 17, сземлшїл Бај 1495: 18, полслаллїл Бај 1495: 18, дїлнелвлшлїл Бај 1495: 19,

вїїшєрєтєнїїїї Баж 1495: 19, амаллдарїїї Баж 1495: 19, 21, сталвлїїї Баж 1495: 20, лїї Баж 1495: 22, олїїї Баж 1495: 23, нїїлїїї Баж 1495: 24, дїлжнїїї Баж 1495: 24, прлггладвшїїї Баж 1495: 25, велїї Баж 1495₁: 1, долшлїїї Баж 1495₁: 6, франнїчаскїїї Баж 1495₁: 6/7, салкршїїїкшїїї є Баж 1495₁: 9, внїкшїїї Баж 1495₁: 10, вїїллїї Баж 1495₁: 11, ралдїї Баж 1495₁: 13, фрлнїчаскїїї Баж 1495₁: 14, ствалрїї Баж 1495₁: 15, чїїнїї Баж 1495₁: 15x2, гчннїїлїї Баж 1495₁: 16, мїїслїї Баж 1495₁: 16, 17, нстїїннїї Баж 1495₁: 18, полслалкшїїї Баж 1495₁: 19, подлорскїїї Баж 1495₂: 2/3, натолалскїїї Баж 1495₂: 3, глалїї Баж 1495₂: 7, велїїкїї Баж 1496: 1, властелїї Баж 1496: 6, законнїї Баж 1496: 8, дес[є]тїї Баж 1496: 10, заповелстнїї Сул 1525: 10, нндєнаамїї Сул 1525: 15, сьваршнлїї Сул 1520–1566: 13, полслалнїї Сул 1520–1566₃: 10, пошанїї Сул 1520–1566₃: 18, двананаелстїїтїїнїї Сул 1520–1566₆: 11, ралдїї Баж 1495: 10, палтїї Баж 1495: 13; салкршїїїкшїїї Баж 1495₁: 9.

Наведени примери показују да се десетеричко ї бележи изван позиција карактеристичних за ресавски правопис (уп. Ђорђић 1991: 166), али са друге стране може се запазити својеврсна ортографска тенденција да у писмима Портине канцеларије врло често, посебно када је реч о финалној позицији у речи или надредном слову, улогу десетеричког ї преузима знак некада веома сличан двома хоризонтално над надредном графемом постављеним тачкама или продуженим цртицама (које могу подсећати и на знак за двоструку варију), за који се може претпоставити да је уједно и представљао својеврсну уштеду простора приликом писања.

У једном броју примера, употреба ове графеме у финалној позицији у речи може бити мотивисана чињеницом да се да се реч у којој јавља налази на крају реда, а да притом наредна реч почиње осмеричким н:

мї Мех 1468: 35, Мех 1474: 6, Мех 1474₁: 21, Мех 1476: 8, Мех 1477: 17, Мех 1478: 24, Мех 1478₂: 11, Мех 1478₅: 1, 4, Баж 1500: 14, 16, Баж 1502: 17, Баж 1481–1512₁: 8, 15, Баж 1481–1512₂: 19, всакї Мех 1472: 26, тєхї 20, тетразї Мех 1474₁: 11, людїї Мех 1476: 13, трндеселтїї Мех 1476: 15, алїї Мех 1478: 28, нашї Мех 1478₃: 7, олдннїї Мех 1478₃: 14, олдннїї Мех 1478₂: 13, лдїї Мех 1479: 12, Баж 1493: 5, 18, Баж 1493: 11, Баж 1495: 18, Баж 1495₁: 19, 22, Баж 1497: 8, послалкшїї Баж 1481₂: 6, вьзї Баж 1482₁: 5, дїлжнїї Баж 1493: 10, полслалїї Баж 1493: 7, четнрїї Баж 1493: 16, дїлжнїї Баж 1495: 12, вшїї Баж 1495₁: 21, послалїї Баж 1495₁: 6, мїї Баж 1495₁: 10, Сул 1525: 17, вїїллїї Баж 1495₁: 15, послалїї Баж 1496: 5, десетїї Баж 1496: 12, хотелї Баж 1499₂: 18, загрвєнлї Баж 1499₂: 20, заповестї Баж 1499₂: 27, Баж 1501₁: 15, нарчнлї Баж 1500: 15, двбровьлїцї Баж 1502: 8, пратєжї Баж 1502: 10, снлннї Баж 1481–1512₄: 1, радї Баж 1481–1512₄: 15, встрѣбовашї Баж 1481–1512: 6, пнсавшї Сел 1513: 17, поклонсарї Сел 1009: 8.

Малобројни примери са десетеричким ї у функцији везника немају оправдање у вокалском почетку наредне речи, будући да је оваква ситуација потврђена само у усамљеном примеру Сел 1516: ї нзалкбрлннїиомлї 6. У осталим примерима наредне речи

почињу консонантима: него *lil* възданъ Mex 1463: 12, *хожеть* і *заповестъ* Mex 1469: 12, кннге і тетраге Mex 1474₁: 15, *заповѣстѣ* [ъ] і *свѣгъ* Mex 1477₂: 26/27, *кврѣси* і *прнстаѡ* Mex 1478: 11, *тlаlкон* і *бѣ* Baj 1485₁: 7, *заколнн(ъ)* і *харатъ* Baj 1507: 8, *нюлlна* і *д(ъ)нъ* Baj 1481–1512₁: 20, *лларlпlскнeл(ъ)* нlл *вавлlлeнlскнeл(ъ)* Сул 1520–1566₃: 4, *мeлстѣ* нlл *валcloлil* Сул 1520–1566₅: 4.

Посебност представљају примери са графемом і у иницијалној позицији, а њена употреба условљена је писањем осмеричког н у функцији обележавања везника у речи која претходи иницијалном і: н *инне*л Сел 1513: 5, Сел 1514: 5, н *ине*л Сел 1516: 5, Сел 1512–1520: 5, н *инне*л(ъ) Сел 1517: 5, н *ѣзавралннoмlsl* Сел 1517: 7, н *ѣзавралннoмlsl* Сел 1512–1520: 6.

Као сасвим усамљен стоји облик: *бѣ* Baj 1485₁: 8.

Поред горенаведених, посебно се издвајају и примери у којима се графема і бележи у интерконсонантском положају и то у словенским и ређе у несловенским речима.

У позицији између сугласника у словенским речима бележи се у примерима:

вeлiкoгa Mex 1468: 1, *плeл(ε)нiтlоlмѣ* Mex 1468₂: 2, *мiл(o)лcт(н)ю* Mex 1469: 1, *вчiнiтe* Mex 1472: 18, *гoдiщe* Mex 1474: 9, *пoлcкaшe* Mex 1474₁: 6, *гoдiнlsl* Mex 1475₁: 9, *мiлoвнiк(ъ)* Mex 1476: 25, *вeлiк[ъ]* Mex 1477: 2, *вндiтe* Mex 1477₁: 16, *cлънoгa* Mex 1478₁: 1, *тiслiк(ъ)* Mex 1478₃: 9, *лкaшiлмн* Mex 1478₂: 6, *бiстe* Mex 1478₄: 10, *прiмнтe* Mex 1478₅: 5, *зaлoжiлo* Mex 1479₃: 72/73, *прiмнлxл[ъ]* Mex 1480: 8/9, *прiмнтe* Baj 1482₁: 10/11, *вiднтe* Baj 1485: 7, *пiшeлo* Baj 1485₂: 2, Baj 1486: 2, *пiслxлъ* Baj 1486₁: 14, *ц(л)рiгpaлдѣ* Baj 1492: 21, *вeлiлкoгa* Baj 1493₁: 1, *вiлo* Baj 1495: 10, *склslпiлв(ъ)* Baj 1495₁: 1, *чiлiннтe* Baj 1495₂: 11, *вeлiлкoгa* Baj 1496: 1, *прнмiтe* Baj 1499₁: 12, Baj 1481–1512₂: 11, *гoлдпoдiнъ* Baj 1503: 4, *прiмopскeл(ъ)* Baj 1507: 3, *вeлiкi* Baj 1481–1512₁: 1, *чeлcтiлiтѣ* Baj 1481–1512₃: 10, *вeлiкнe* Сел 1516: 1, 2, *вчiнiтe* Сул 1520–1566: 17.

У интерконсонантском положају у несловенским речима графема і забележена је у мањем броју примера:

лпрiлa Mex 1453–1463: 17, *мiлaрe* Mex 1468: 14, *мiрa* Mex 1478₄: 2, *мaрiн(ъ)* Mex 1478₄: 8, *мaрiнa* Mex 1478₄: 13, 19, *мaрiлнa* Mex 1478₅: 15, *нiкшa* Mex 1479: 7, *чeлcтeгoвiнeл* Baj 1481: 37, *мiлiрѣ* Baj 1483: 1, *нpoлiлoл* Baj 1483: 4, *пoкълiсapн* Baj 1485: 12, *чiлaлдѣ* Baj 1485: 20, *тeлiгe* Baj 1485₂: 7, *нaтoлiлiкoгa* Baj 1493₁: 2, *мiлiрa* Baj 1493₁: 3, *вepлiш(ъ)* Baj 1493₁: 6, *мiлiрa* Baj 1495: 1, Baj 1495/1: 1, Baj 1496: 1, *вaзлiлiт(ъ)* Baj 1495₁: 2, *нaтoлiскнiл(ъ)* Baj 1497₁: 2/3, *oлaнiдa* Baj 1501₁: 15.

И у наведеним примерима, као што смо већ показали, врло често десетеричко і се јавља као надредно слово, па се ипак пре, опет уз велики опрез, према нашем мишљењу, може говорити о ортографском маниру својственом писарима Портине канцеларије.

2.3.1.4. УПОТРЕБА *ι*. У трима писмима султана Мехмеда II посведочена је и употреба *ι* на месту редукованог /и/ у примерима *πριεχ|ι|ς* Мех 1469: 17 и *νο[ε]κρια* Мех 1469: 18, као и у четирма примерима у интерконсонантској позицији: *αμ|ι|ρα* Мех 1469: 2, *влаш|κ|ι|ς* Мех 1472: 13, 23, *внш|ε|т|н|ι|ς* Мех 1479₃: 63. Употреба ове графеме посведочена је у рашким манастирским даровницама (в. Ивић–Јерковић 1981: 122–123), као и у повељама Деспотовине (уп. Поломац 2016: 64–65) и то примарно у речима везаним за црквену традицију и позајмљенице из грчког језика. У изолованим случајевима у повељама Деспотовине јавља се ван ових позиција (уп. Поломац 2016: 64–65).

2.4. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ВОКАЛА /o/. Традиционални ортографски манир употребе графема *ω* и *ο* за обележавање вокала /o/, познат још од старословенског периода (уп. Николић 2002: 34), јавља се и у писмима турских султана. У вези са бележењем ових графема можемо издвојити следећа кључна питања:

- (а) обележавање /o/ у иницијалној позицији,
- (б) обележавање /o/ у осталим позицијама;
- (г) обележавање предлога и префикса *от(-)/од(-)*.

2.4.1. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ /o/ У ИНИЦИЈАЛНОМ ПОЛОЖАЈУ. У писарској канцеларији канцеларији султана Мурата II у иницијалној позицији бележи се само *omega* и то у двама писмима – Мур 1430: *ωнь* 15, 19, *ωставнль* 15, *ωпеть* 21, 22, *ωчи* 23x2, *ωвоке* 28, Мур 1430₁: *ω* 5, 34, 35, *ωпкнне* 23, *ωттєтн|т|н|* 38.

У писарској канцеларији султана Мехмеда II у укупно петнаест писама у иницијалној позицији као једино решење потврђена је *omega*:

Мех 1453–1463: *ωбчнне* 4, *ω 7x2*, *ωнон* 15, *ωно* 27, *ωбрѣвнт{н}* 28, *ωн|ς* 29; Мех 1468: *ωвѣн|* 5, *ωловенє|ς* 7, *ωнн* 8, *ωло|в|о* 9, *ωвн|з||ς* 12, *ωлова* 14, *ωловн|е* 15, *ωн|ς* 24, *ωскє|н|ς* 28, *ω 32*, *ωстал|л|ς* 32; Мех 1468₂: *ωп|к|н|н|е* 3/4, *ωвѣн|* 5, *ωстал|л|ς* 10, *ωстаω* 12; Мех 1469: *ωвз|* 16; Мех 1471: *ωнь* 7; Мех 1474₁: *ω|д|т|а|л|о* 8, *ωца* 9, *ωчно* 16; Мех 1476: *ω|д|ца* 7, 27, *ωчн|е* 10, *ωчн|е* 12, *ωнє|н|е* 20; Мех 1476₁: *ω* 17; Мех 1477: *ω* 9, *ωсьвє|н|ς* 12, *ωвоган* 12, *ωчн|е* 19; Мех 1477₁: *ω|д|т|а|в|н|ω* 9, *ωт|а|ц|ς* 9, *ωс|а|л|л|ς* 9, *ωн|* 17; Мех 1477₂: *ωвн* 6, *ωнєн* 18, *ωн|н|* 23; Мех 1478: *ωвѣ|н* 5, *ωнєн* 23, *ωн|є|л* 25, *ωвє|л|ъ* 27; Мех 1478₄: *ωвѣ|л* 5, *ωвдє* 9, *ωвω|л|ς* 23; Мех 1478₅: *ωвн* 5; Мех 1479₂: *ωлово* 9.

С друге стране пак, иако у истом броју писама, ипак се у незнатно већем броју примера у канцеларији султана Мехмеда II у иницијалној позицији јавља графема *ο*:

Мех 1458: октоврѣна 15; Мех 1465: опкинѡмѣ(ь) 3, ословоднѣхѣмо 12; Мех 1466: очинѣ 8, овакон 10; Мех 1468₁: опкинѡмѣ(ь) 3, октоврѣна 14; Мех 1469: овѡзн 11/12; Мех 1471₂: онѣ 9; Мех 1479: обраномѣ 3, огѡворѣнѣно 11; Мех 1479₁: обраномѣ 3; Мех 1479₂: обраномѣ 3, оѣташѣно 9, оѣтаѡ 10, он[ь] 18, ово 19, овою 22; Мех 1479₃: обраномѣ 3/4, онн 24, 32, 38, 78, обрѣтѣт[ѣ] 27, 57, онон 29, 77, 79, оннѣмѣ(ь) 30, 35, 41, 42, 62, огѡворѣнн 30, обрѣтѣ 44, онѣн 45/46, овѣн 50, оѣташѣнн 50/51, огѡворѣнн 53, онѣ 53, овѣхѣ(ь) 54, оннѣхѣ(ь) 63, онѣн 70, 81; опѣтѣ(ь) 76, о 76; Мех 1480: обраномѣ 2, оѣмѣ(ь) 23/24; Мех 1480₁: овн 18, овѣн 21; Мех 1480₂: обраномѣ 2, огѡворѣнѣмо 10, овѣн 12; Мех 1480₃: обраномѣ 2, оѣмѣ(ь) 22; Мех 1481: о б.

Изоловани примери са обема графемама потврђени су једино у писму Мех 1469: овзн 16 према овѡзн 11/12.

У канцеларији султана Бајазита II потврђен је велики број писама у којима се у иницијалној позицији употребљава искључиво омега:

Бај 1481: он 47; Бај 1482₁: онѣде 9, овон 10, оноган 12, онѣда 15, овзн 24; Бај 1483: опѣтѣ(ь) 6, онѣн 6; Бај 1485: оѣлоган 4, онѣ 15, овн 21/22; Бај 1485₂: оѣбраномѣ 2, оѣташѣнѣ 6, оѣтѣцѣ 9, оѣта 9, оѣл 12, оѣннѣ 19; Бај 1486: оѣбраномѣ 2, оѡвѣкъсѣ 5, онн 7, оѣташѣ Бај 1486: 8/9, овон 25; Бај 1486₁: оѣбраномѣ 2, овоган 4, оѣташѣн 6, оѣца 9, оѣтѣцѣ 10, онн 12, 33, овон 16, 38, овѣн 18, ово 19, опѣтѣ 22, оѣта 23, онѣн 24, оѣта 29, оѣлоган 30, оѣлѣн 31, оѣл 31, оѣлѣ 34, оѣлѣн 35, опѣтѣ 36, оѣташѣн 38; Бај 1486₂: оѣбраномѣ 4; Бај 1492: оѣбраномѣ 5, оѡлѣмѣ(ь) 15; Бај 1493: оѡлѣтѣ 5, опѣтѣнѣтѣ 15; Бај 1495: оѡлѣмѣ(ь) 5, оѡнѣтѣ 23, оѡлѣтѣ 25, опѣтѣ(ь) 26; Бај 1495₂: о 7, 11, 17, оѡлѣтѣ 15; Бај 1496: оѡмо 12, овн 16; Бај 1497: оѣбраномѣ 4, опѣтѣ(ь) 12, опѣтѣнн 18; Бај 1497₁: оѣбраномѣ 4, опѣтѣ(ь) 15, 17, 18; Бај 1498: оѣбраномѣ 5, оѡнѣ(ь) 14, овон 19; Бај 1499: оѣбраномѣ 4, оѡнѣчѡ 8; Бај 1499₁: оѣбраномѣ 5, оѡнѣчѡ 11, опѣтѣ(ь) 11, овоѡн 25; Бај 1500: оѣбраномѣ 5; Бај 1501: оѣбраномѣ 5, оѡнѣчѡ 11; Бај 1501₁: оѣбраномѣ 5, оѡвѣтѣ 18; Бај 1502: оѣбраномѣ 5, оѡколѣнн 15, опѡвѣ 17; Бај 1503: оѣбраномѣ 5, оѡлѣтѣ 8, оѡлѣнн 18, оѡтѣтѣтѣкъ 19; Бај 1507: оѣбраномѣ 5/6; Бај 1510: овн 15, о 18; Бај 1481–1512₁: оѣбраномѣ 5, овоган 5/6, овѣде 12, онѣ 14, овѣн 14, овѣлѣ(ь) 21, овѣлѣ 24, 28, оѡнѣвѣсно 26, овѣлѣ 27; Бај 1481–1512₂: оѣбраномѣ 5/6, оѡлѣмѣ(ь) 18, оѡлѣтѣлѣрѣнн 21; Бај 1481–1512₃: оѣбраномѣ 6; Бај 1481–1512₄: оѣбраномѣ 5/6, онѣн 14.

У мањем броју писама пак у овој писарској канцеларији је у иницијалној позицији као једино решење забележена графема о:

Бај 1481: опѣтѣ(ь) 9, оѡцѣлѣмѣ(ь) 18, оѣташѣнѣхѣ(ь) 29, оѣташѣнн 32, оѡнѣчѡ 34, оноган 59, оѡнѣчѡ 62, овоган 64, очинѣ 65, опѡсѣю 66, овѣн 72, оѡвѣтовѣнннн 73; Бај 1481₁: оѣтѣлѣ 6, оѣтѣшѣногѡ 8, оѣтѣлѣ 13, оѣтѣлѣн 14; Бај 1481₂: оѣбраномѣ 2; Бај 1481–1482: овоган 8, она 10, овѣн 16, опѣтѣ(ь) 22; Бај 1482: оѣбраномѣ 2, оѡлѣзн 14/15; Бај 1482₁: онакон 22/23; Бај 1484₁: овоган 4, оѣтаѡ 9; Бај 1488₁: оѡтѣцѣ(ь) 7, оѣташѣно 8, оѡлѣмѣ(ь) 9, оѡлѣтѣ 23; Бај 1489: овоган 5, он[ь] 11, онѣ 12; Бај 1489₁: оѡлѣтѣ 9, 19, онн 10, 17, оннѣнѣнѣтѣ(ь) 14, опѣтѣ(ь) 18; Бај 1489₂: он[ь] 22; Бај 1489₃: овоган 5, оѡлѣдѣн 7, отѣдѣ 8; Бај 1497: о 15; Бај 1501₁: оланѣда 15, оѡвѣнн 19; Бај 1510: оѣбранномѣ 5.

Овде се посебно издваја пет писама у којима је уочена појава оба манира. Док у писму Бај 1481 преовладавају примери са графемом *o* у иницијалној позицији: *опелт[ъ]* 9, *отоцел[ъ]* 18, *о[с]тави[х]т[ъ]* 29, *о[с]таш[нн]* 32, *овнчаю* 34, *оноган* 59, *овнчав* 62, *овоган* 64, *отинне* 65, *опасю* 66, *ован* 72, *оветованни* 73 према *он* 47; у трима писмима фреквентнији су примери са омегом у овој позицији: Бај 1482₁: *онъде* 9, *овон* 10, *оноган* 12, *онъда* 15, *оввн* 24 према *онакон* 22/23; Бај 1497: *оврано[м]в[ъ]* 4, *опелт[ъ]* 12, *оправилн* 18 према *o* 15; Бај 1510: *овн* 15, *o* 18 према *овранно[м]в* 5. Подједнака употреба оба правописна манира присутна је у Бај 1501₁: *оврано[м]в[ъ]* 5, *овкѣте* 18 према *оланѣда* 15, *окована* 19.

Као и у писарској канцеларији султана Мурата II, и код султана Селима I потврђена је искључиво употреба *омега* и то у усамљеним примерима: *овон* Сел 1513: 17, *овонъ* Сел 1514: 14, Сел 1516: 12, *овон* Сел 1517: 14, док се у писмима султана Сулејмана I само у изолованом примеру јавља графема *o*: *овон* Сул 1520–1566₂: 13.

Поређењем анализиране грађе са стањем у другим средњовековним споменицима (уп. Јовић 1968/69: 382; Јерковић 1983: 61; Ивић–Јерковић 2008: 488–491; Јовић 2011: 59–60; Поломац 2016: 67–69), уочава се тенденција постепеног ширења графеме *o* у иницијалној позицији у речи, пре свега у писарској канцеларији султана Мехмеда II, да би у писарској канцеларији султана Бајазита II превласт ипак задржала *омега*. С друге стране, у писарским канцеларијама султана Селима I и Сулејмана I изостанак релевантнијег броја примера са иницијалним /*o*/ ипак затамњује коначни суд *o* фреквентности двају манира.

2.4.2. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ /*o*/ У ОСТАЛИМ ПОЛОЖАЈИМА. У односу на стање посведочено у другим споменицима (уп. Ивић–Јерковић 2008: 490–491; Поломац 2016: 69–72), у писмима Портине канцеларије бележи се изразита тенденција ширења графеме *o* изван иницијалне позиције. Због веома великог броја примера са графемом *o* изван иницијалне позиције овде ћемо настојати да сагледамо само употребу *омега* ван иницијалног положаја, при чему се у вези са тим могу издвојити два кључна питања: (а) писање графеме *o* у словенским речима; (б) писање графеме *o* у несловенским речима.

2.4.2.1. БЕЛЕЖЕЊЕ *o* У СЛОВЕНСКИМ РЕЧИМА. За разлику од стања потврђеног у средњовековним повељама XII–XIII века (уп. Ивић–Јерковић 2008: 489), *Закону о ридницима деспота Стефана Лазаревића* (уп. Јовић 1968/69: 382), као и у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 61–63) и у повељама и писмима Српске деспотовине

надметнути сугласник, као и они код којих се овај спој налази било у медијалној било у финалној позицији у речи.

У једном броју примера *омега* се бележи у комбинацији са подигнутом консонантском графемом:

властелωμ(ь) Мех 1468: 3, Мех 1471₁: 3, Мех 1475: 3, донесωш(е) Мех 1468₁: 9, поштенωм Мех 1468₂: 2, добровелчанωμ(ь) Мех 1468₁: 3, дош(то)нноωм Мех 1468₂: 15, малωμш Мех 1469: 4, царств[в]ωμ(ь) Мех 1471: 6, властелωμ(ь) Мех 1471₁: 3, Мех 1475: 3, потωμ(ь) Мех 1471₁: 10, властелωμ(ь) Мех 1471₂: 3, Мех 1471₃: 3, дверωв[ц]емн Мех 1471₃: 3/4, дверωв[ц]емн(ь) Мех 1472: 4, дверωв[н]нкв Мех 1474: 7/8, дошре Мех 1474₁: 10, пошл[л]ш(ь) Мех 1474₁: 12, малωμш Мех 1469: 4, властелωμ(ь) Мех 1471₂: 3, Мех 1475₁: 3/4, Бај 1482: 3, Бај 1488: 3, Бај 1489₁: 3, Бај 1498: 5, Бај 1500: 5, Бај 1501₁: 5, Бај 1481–1512₁: 5, пошл[л]ш(ь) Мех 1474₁: 12, лωвωш[ь] Бај 1481: 13, р[л]шωш(ь) Бај 1481₁: 8, властелωμ(ь) Бај 1481₂: 2/3, лωвωш(ь) Бај 1481–1482: 4, Бај 1484₁: 28, Бај 1487: 5, Бај 1489₂: 4, потωμ(ь) Бај 1483: 2, рωмл[н]нскелμъ Бај 1485₁: 2, властелωμъ Бај 1485₂: 2, властелωμъ Бај 1486₁: 2, властелωμ[ь] Бај 1488₁: 2, вел[н]ωствъ Бај 1489: 20/21, дверωв[н]нка Бај 1489₃: 6, свел[ь]ωствъ Бај 1485: 16, шωш Бај 1495: 9, рωш(ь) Бај 1481–1512₂: 16, пот[р]ел[н]е Бај 1486₃: 7, Бај 1489₂: 1, Бај 1489₃: 1, дош[ь] Бај 1488: 11, дверωв[н]ш[ь] Бај 1493₁: 7/8, натωл[с]кога Бај 1496: 3, свωе Бај 1496: 6, мншωств[ь] Сул 1525: 1.

Овај манир није забележен у повељама XII–XIII века (уп. Ивић–Јерковић 2008), али је посведочен у повељама и писмима Српске деспотовине, при чему је најчешће надметнута графема *ш* (уп. Поломац 2016: 69–70). Када је у питању наша грађа, употреба *омега* испред подигнутог сугласника у примерима: поштенωм Мех 1468₂: 2, пошл[л]ш(ь) Мех 1474₁: 12, властелωμъ Бај 1486₁: 2, властелωμ[ь] Бај 1488₁: 2 можда може бити објашњена чињеницом да се речи налазе на крају реда.

Узимајући у обзир горенаведене примере, можда можемо указати и на чињеницу да се врло често *омега* бележи над надметнутом консонантском графемом на крају речи, па претпостављамо да је отуда и мотивисаност за њену употребу.

Коначно графема *ω* јавља се и у финалној позицији у словенским речима:

шω Мур 1430: 11, 20, 21, 23, 30, 32, Мех 1471: 11, Мех 1471₁: 7, 14, Мех 1475: акω Мех 1471: 12, Бај 1493: 13, зшω Мур 1430: 15, пр[в]ателствω Мур 1430₁: 7, какω Мех 1453–1463: 5, Мех 1471: 6, 9, Мех 1471₁: 5, Мех 1475: 6, 8, Бај 1493: 6, Бај 1497: 13, Бај 1498: 9, л[ь]тω Мех 1463: 21, твр[ь]дω Мех 1468: 22, паско[ь]кω Мех 1468: 33, ннанакω Мех 1471: 12, пл[ь]д[ь]нствω Мех 1471: 5, царствω Мех 1471: 9, пл[ь]д[ь]нствω Мех 1471₁: 4, накω Мех 1471: 14, нωкω Мех 1471₁: 6, ннω Мех 1471₁: 7, царствω Мех 1471₁: 7, дош Мех 1471₁: 9, Бај 1486₂: 11, пош Мех 1471₁: 10, пр[ь]вω Мех 1471₃: 15,

плакѣно Мех 1471₃: 16, всакѣ Мех 1474: 11, лѣтѣ Мех 1474: 12, плѣмѣнѣство Мех 1475: 5, таѣ Мех 1475: 9, ннѣлѣкѣ Мех 1475: 11/12, неѣко Бај 1481: 70, ѣлѣ Мех 1486: 14, Бај 1486₁: 30, пѣшеѣ Мех 1486₁: 1/2, пѣснаѣ Мех 1486₁: 3, срѣѣвѣрѣ Мех 1486₁: 22, пѣлѣно Бај 1486₁: 29, вѣдоѣлѣ Мех 1492: 8, лѣтѣ Мех 1492: 18, Бај 1493: 14, 16, Бај 1500: 18, 19, неѣтѣ Мех 1493₁: 14; заповѣѣлѣ Мех 1485: 5, заповѣѣлѣ Мех 1485: 10, полѣклѣнсѣлѣство Мех 1501: 8, полѣтѣнѣно Мех 1501: 11, кѣѣ Бај 1501: 16, такѣн Бај 1501: 18, полѣдѣлѣно Мех 1525: 16, дѣнесѣно Мех 1525: 16.

Овде посебан коментар пак заслужују примери у којима се *омега* јавља на месту некадашњег /л/ у финалној позицији у речи:

прѣлѣ Мех 1468: 7/8, вѣно Мех 1468: 8, 30, Мех 1468₂: 7, Мех 1471: 8, Мех 1477₂: 11, Мех 1478: 9, Бај 1499₁: 14, Бај 1499₂: 35, прѣлѣ Мех 1468: 30, ѣстаѣ Мех 1468₂: 12, пѣсѣ Мех 1468₂: 14, Мех 1471₁: 11, дѣшоѣ Мех 1471: 8, сѣѣ Мех 1471: 14, нѣлѣ Мех 1474: 10, вѣрѣѣ Мех 1474: 14, ѣлѣтѣвѣно Мех 1477₁: 9, полѣсѣлѣ Мех 1477₂: 11, наѣшѣ Мех 1477₂: 24, пѣсѣлѣ Мех 1478: 9, прѣстаѣ Мех 1478: 11, жѣлѣ Мех 1478: 26, сѣнѣно Мех 1478₂: 21, дѣшоѣ Мех 1478₄: 8, Бај 1482₁: 5, дѣходѣно Мех 1478₅: 12, тѣжѣно Бај 1482₁: 7, мѣлѣнѣлѣ Мех 1495₂: 8/9, дѣходѣно Бај 1499₁: 8, пѣшѣлѣ Мех 1499₂: 18, дѣлѣ Мех 1499₂: 36, пѣсѣлѣ Мех 1499₂: 39, Бај 1502: 13, 19, сѣѣ Мех 1517: 7, сѣѣ Мех 1517: 7, нѣвѣдѣлѣ Мех 1517: 10.

Употреба графеме ѣ у финалној позицији бележи се у повељама XII–XIII века (уп. Ивић–Јерковић 2008: 490–491), у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 62–63), као и у повељама и писмима Српске деспотовине (Поломац 2016: 70), док је бележење ове графеме на месту некадашњег /л/ на крају слога карактеристично за дубровачке касне средњовековне повеље, као и за документа херцеговачке властеле (уп. Накаш 2010: 98).

Наведеним примерима додајемо и облике хѣѣѣѣѣѣ Мех 1468: 11, хѣѣѣѣѣѣ(ѣ) 828: 19, хѣѣѣѣѣѣѣ 828: 21, наѣѣѣ Бај 1492: 10, наѣѣѣ Бај 1493: 8, који уједно представљају и једине примере у анализираној грађи у којима се графема ѣ бележи у позицији иза вокалске графеме, а заправо је реч о облицима у којима се *омега* јавља на месту некадашњег /л/ на крају слога.

2.4.2.2. БЕЛЕЖЕЊЕ ѣ У НЕСЛОВЕНСКИМ РЕЧИМА. Писање *омега* у несловенским речима бележи се искључиво у усамљеном примеру у повељама XII–XIII века (уп. Ивић–Јерковић 2008: 489), док се већим бројем потврда издвајају *Хиландарски медицински кодекс* (уп. Јовић 2011: 63), као и повеље и писма Деспотовине (уп. Поломац 2016: 69–72). У нашој грађи, *омега* је у несловенским речима, као и у повељама и писмима Деспотовине, потврђена искључиво у позицији након консонантске графеме, при чему се

може говорити о примерима са *омегом* иза консонантске графеме (примери под а), као и о примерима са *омегом* испред надметнутог сугласника (примери под б):

а) *хѡжѣ* Мех 1468: 25, *внтѡз(ь)* Мех 1468: 25, *дѣлѡт(о)вѣ* Мех 1468: 30/31, *пѡклнсрн* Мех 1468₁: 6/7, *хѡжа* Мех 1468₂: 7, *хѡжатъ* Мех 1468₂: 11, *хѡжалт[ь]* Мех 1469: 16, *пѡклнсрнѣ* Мех 1471₁: 5, *чѡхѡ* Мех 1471₁: 13, *пѡртѡ* Мех 1475: 7, *пѡкълнсрн* Бај 1485: 4, *пѡкълнсрнѣ* Бај 1486₁: 19, *пѡклнсрствѡ* Бај 1486₃: 9, *мнхѡчѡ* Бај 1496: 6, *хѡчет(ь)* Бај 1496: 16, *пѡклнсрствѡ* Бај 1496: 8, *дѣнѡпѡлѣѣ* Сул 1525: 23;

б) *хѡшкѡдѡмѡ* Мех 1468: 8, *вѡзнтѡвл(о)* Мех 1468: 25, *хѡшкѡдѡмѡвл(о)* Мех 1468: 25, *внтѡз[ь]* Мех 1468: 29, *пѡртѡ* Мех 1474: 24/25, *цкѡлѡвлѡмѡ* Бај 1486₁: 17/18, *пѡклнсрствѡ* Бај 1486₃: 9, *вѡшѡмѡ[ь]* Бај 1488₁: 19, *скѡлѡмѡ[ь]* Бај 1489₁: 15, *ѣлѡмѡ[ь]* Бај 1489₁: 16, *мнхѡч[ь]* Бај 1489₂: 10, *мѡлѡлѡдѡрѡмѡ[ь]* Бај 1489₂: 13, *лрѡгѡтѡмѡ[ь]* Бај 1489₂: 14, *мѡлѡлѡдѡрѡмѡ[ь]* Бај 1489₂: 22, *пѡртѡ* Бај 1489₃: 14.

2.4.3. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ПРЕДЛОГА И ПРЕФИКСА *от(-)/од(-)*. Предлог и префикс *от(-)/од(-)* се у највећем броју примера обележавају *омегом* и надметнутим *д*.

Писма султана Мурата II одсликавају нормализацију лика *од*: *ѡдѡ* Мур 1430: 7, 8, 21, 25, *ѡд[ь]* Мур 1430₁: 11, 12, 19, 40, Мур 1431: 1, 6, 9x2.

У писарској канцеларији султана Мехмеда II у укупно дванаест докумената срећу се примери са надметнутим сугласником *д*: *ѡдѡ* Мех 1458: 1, 11x2, Мех 1459: 1, Мех 1463: 16, Мех 1465: 1, 4, 13, Мех 1468: 1, Мех 1468₁: 1, 5, *ѡдѡгѡврнхѡ* Мех 1459: 12/13, *ѡд[ь]* Мех 1466: 1, 8, 9, Мех 1468: 13x2, Мех 1472: 1, 14, 16, Мех 1474: 1, 7, 9, 11, 14, 15, 16, 19, 20, 21x2, Мех 1474₁: 1, 8, 9x2, Мех 1475₁: 1, *ѡдѡгѡврѣ* Мех 1474: 28, док се у шест писама јављају облици са консонантом *т* у овој позицији: *ѡт[ь]* Мех 1468₂: 1, Мех 1471: 1, Мех 1471₁: 1, Мех 1471₃: 1, 9, Мех 1475: 1, *ѡтѡгѡврнхѡ(ь)* Мех 1471₁: 8, *ѡтѡгѡврнхѡ(ь)* Мех 1471₁: 8/9.

У двама писмима бележи се и појава оба манира: Мех 1453–1463: *ѡд[ь]* 1 према *ѡтнѡн* 9, *ѡт[ь]* 18 и Мех 1471₂: *ѡд[ь]* 1 према *ѡт[ь]* 25.

У већем броју писама султана Бајазита II као једини правописни манир бележи се облик са надметнутим сугласником *д* (примери под а), док је лик *от* забележен у мањем броју примера (примери под б):

(а) *ѡд[ь]* Бај 1482: 1, Бај 1482₁: 1, Бај 1483: 1, 5, Бај 1486: 7, Бај 1492: 1, Бај 1493: 1, Бај 1493₁: 1, 7, 17, Бај 1495: 1, 23, Бај 1495: 8, Бај 1495₁: 1, 12, 22, Бај 1495₂: 1, 14, 15, 17, Бај 1496: 1, 14, Бај 1499: 7, 9, Бај 1500: 8, Бај 1501: 9, 931: 8, Бај 1502: 10, 17, Бај 1510: 10, 14, Бај 1481–1512₁: 16; Бај 1481–1512₂: 1, *ѡдѡ* Бај 1482₁: 6, 27,

Бај 1486: 4, 7, Бај 1503: 14, Бај 1481–1512₄: 8, 9, 14, Бај 1481–1512: 15, 28, ѿдѣговѣлѣлѣю Бај 1485₁: 21/22, ѿдѣднѣлѣ(ѣ) Бај 1497: 18, ѿдѣднѣлѣ(ѣ) Бај 1499₁: 11, ѿдѣ(ѣ) Бај 1499₁: 20, Бај 1510: 7, пѿдѣпѣно Бај 1500: 13/14, ѿдѣправнѣлѣ(ѣ) Бај 1500: 17, ѿдѣѣ Бај 1503: 8, 11, 12, 17, Бај 1481–1512₃: 8, 15, 16, ѿдѣговѣрнѣлѣ(ѣ) Бај 1481–1512: 11, 24, ѿдѣговѣрнѣлѣ Бај 1481–1512: 27;

(б) ѿтѣлѣ Бај 1481: 10, 12, 24, 29, 39, 40, Бај 1481₁: 6, 13, Бај 1481–1482: 17, Бај 1483: 3, Бај 1484: 8, Бај 1484₁: 6, Бај 1486₃: 18, Бај 1487: 7, 8, 13, Бај 1488₁: 8, Бај 1489: 9, 20, Бај 1489₂: 12, Бај 1489₃: 6, 7, 20, ѿтѣнесѣлѣлѣ Бај 1481: 42, ѿтѣпѣсѣла Бај 1481–1482: 10/11, пѣргѣѣтѣ Бај 1486₃: 13, ѿтѣгѣвѣрѣю Бај 1488₁: 23, ѿтѣгѣвѣрѣ Бај 1489: 20.

Колебање правописних манира уз преовладавање примера са *од* одликује укупно три писма ове канцеларије, док је у само једном писму забележено више примера са надметнутим сугласником т:

Бај 1481₂: ѿдѣлѣ према ѿтѣлѣ 11, 14, 23, ѿтѣмагѣте 18;
Бај 1486₁: ѿдѣговѣлѣ 16/17, ѿдѣѣ 20, 29, 33, ѿдѣлѣ 25, ѿдѣговѣлѣ 17, ѿдѣлѣ 25 према ѿтѣлѣ 8;
Бај 1486₂: ѿдѣправнѣте 10, ѿдѣѣ 17, ѿдѣправнѣте 10, ѿдѣѣ 17 према ѿтѣлѣ 13;
Бај 1485: ѿдѣлѣ 1, ѿдѣпѣшеѣте 9, ѿдѣносе 17, ѿдѣѣ 21 према ѿтѣлѣ 17/18.

Од укупно пет забележених примера из писарске праксе султана Сулејмана I, као једини манир потврђен је лик *од*: ѿдѣлѣ Сул 1525: 11, ѿдѣ(ѣ) Сул 1520–1566₃: 20, Сул 1520–1566₅: 15, Сул 1520–1566₆: 14, ѿдѣѣ Сул 1520–1566₅: 16.

Изузетак представљају примери у којима графеме д и т нису надметнуте већ се пишу напоредо уз *омегу*: ѿдѣ Мур 1430: 1, ѿдѣ Бај 1482₁: 16, ѿдѣ Бај 1486₂: 17, Сул 1517: 1, пѣргѣѣтѣ Бај 1486₃: 13.

Једино у писмима султана Селима I нису забележени примери овог предлога односно префикса.

У рашким споменицима, као и у средњовековним споменицима из Босне, Дубровника и Далмације, еволуција предлога *от* ишла је у правцу напуштања оваквог лика и уопштавања облика *од* (уп. Ивић–Јерковић 1981: 130–134). У повељама Деспотовине забележена је другачија ситуација, па је као фреквентнији забележен облик *от*. Облик *од* није посведочен ни у Хиландарском медицинском кодексу (уп. Јовић 2011: 64), а у препису *Александриде* јавља се само у једном примеру (Јерковић 1983: 62). Превласт лика *од* у нашој грађи можда може бити условљена временом настанка докумената, њиховим световним садржајем, али и провенијенцијом.

Поред претходно наведених, у једном броју примера у писмима Портине канцеларије на месту етимолошког /y/ проналазимо вокал /o/ и то у речима словенског порекла (примери под а), као и у речима несловенског порекла (примери под б):

(а) добрoвaчнeкeм[ь] Мех 1463: 10/11, добрoвъннчкe Мех 1453–1463: 4/5, пoстн[х]л[ь] Мех 1476: 22, кoпнлo Мех 1478₂: 14, нaчннoв Мех 1479₃: 41, добрoв[ч]aн[л]oл[д]н Мех 1481: 3/4, пoдпoнв Сел 1513: 12, тнcoк[л]ъ Сел 1514: 12, Сел 1516: 10, Сел 1517: 11, Сел 1512–1520: 10, пoдпoнo Сел 1514: 13, Сел 1516: 10, Сел 1517: 12, Сел 1512–1520: 11, cвeтлo Сел 1514: 14/15, вeрнo н[]cвeтлo кннгo Сел 1516: 13, cвeтлo кннгв Сел 1517: 14/15, вeлннкaгв Сул 1520–1566₂: 1, дoв[р]oвaчнeкeм[ь] Сул 1520–1566₂: 6, тнcoк Сул 1520–1566₂: 9, cвeтo кннгв Сул 1520–1566₂: 13, дoв[р]oвaчн[к]н Сул 1520–1566₄: 6, пoтпoнo Сул 1520–1566₄: 12;

(б) хoжa Мех 1468: 8, Мех 1468₂: 7, хoжe Мех 1468: 25, хoжaтъ Мех 1468₂: 11 (према хужа Мех 1468₂: 11), хoжeтъ Мех 1469: 12, хoжaт[л]ь Мех 1469: 16, хoчeт[л]ь Мех 1479₃: 75, хoжeт[л]ь Бaј 1486₁: 20, хoжeт[л] Бaј 1486₁: 20, хoжeтъ Бaј 1486₂: 13, 14, хoчeт[л]ь Бaј 1488: 12, хoчeт[ь] Бaј 1496: 16, дoкaтe Бaј 1499: 12, гoл[л]р[л]к[ь] Бaј 1502: 11, coлaнъ Бaј 1510: 2, Сел 1513: 2, Сел 1516: 2, дoкaт[л]ъ Сел 1513: 11, вpocн Сел 1513: 19, coлaтaнъ Сел 1514: 2, дoкaт[л]ъ Сел 1514: 12, Сел 1516: 10, Сел 1517: 11, Сел 1512–1520: 11, coлaтaн[ь] Сел 1517: 2, Сел 1512–1520: 2, coлaтaн[ь] Сул 1520–1566₂: 4, 5, Сул 1520–1566₄: 2, дoкaт[л]ь Сул 1520–1566₂: 10, coлнмaлн[ь] Сул 1520–1566₄: 2.

Наведени примери у којима се препознаје мешање вокала /o/ са вокалом /y/, па се на месту етимолошког /y/ пише /o/, представљају утицај аребице (в. Nakaš 2010: 52–53). Арапско писмо за чак за три фонеме – /v/, /o/ и /y/ нуди као решење само једну графему⁹. О оваквој појави говори се и у Пешикан 1984, где се на основу проучавања зетско-хумско-рашких имена записаних арапским писмом у турским дефтерима иста графема користи и за обележавање самогласника /o/ и за обележавање самогласника /y/.

Насупрот претходно наведеним, у грађи се јављају и усамљени примери из писарских канцеларија султана Мехмеда II, Бајазита II, Селима II и Сулејмана I, у којима је идентификован другачији распоред фонема – на месту етимолошког /o/ јавља се вокал /y/ и то у речима словенског порекла: cвдвмъ Мех 1477₂: 25, ннквaлнн[ь] Бaј 1484: 7, вeр[л]вaнa Бaј 1486₁: 35, вcмo Сел 1513: 15, ввн cвeтлaн лнcт[ь] Сул 1520–1566₄: 7, пoвeр[л]вaнoл[л]ь Сул 1520–1566₆: 14, вeр[л]вaлн[ь]нн Сул 1520–1566₆: 15.

⁹ „Dešava se pak da pisar ne greši za v, ali ne pogađa pravo mesto za o i u. Ima mnogo slučajeva da pisar uopće nema grafem za v pa za taj fonem redovno koristi s, dok je u označavanju s i o nesiguran, te ih zamjenjuje. I konačno, ima pisara koji imaju samo jedan grafem (#) u vrijednosti u, o, v” (Nakaš 2010: 52–53).

2.6. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ СЛОГОТВОРНИХ СОНАНАТА /р/ и /л/. У писмима Портине канцеларије, како је и очекивано, слоготворни сонант /р/ у највећем броју потврда обележавао се граfiјским спојевима рь, рѣ, док се самостално р јавља само у неколико примера у писарским канцеларијама султана Мехмеда II и Бајазита II. Све потврде бележења слоготворног /р/, као и ортографске варијанте наведене су и појашњене у поглављу III.1. т. 1.3.

Примери са слоготворним сонантом /л/ нису забележени.

3. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ КОНСОНАТА

3.1. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ СОНАНТА /ј/

3.1.1. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНЕ ГРУПЕ [ја] У ИНИЦИЈАЛНОМ ПОЛОЖАЈУ. У најстаријим споменицима гласовна група [ја] обележавала се графемом ѣ у духу босанско-хумске ортографске праксе (уп. Ивић–Јерковић 1981: 32). Крајем XII века у немањихким канцеларијама се уместо графеме ѣ у функцији обележавања иницијалне и поствокалске групе [ја], почиње употребљавати лигатура ња, што је уједно и рашки ортографски манир (уп. Ивић–Јерковић 1981: 31), да би се са развојем ресавске ортографске нормe ова група у поствокалској позицији обележавала графемом а.

У писмима Портине канцеларије у функцији обележавања гласовне групе [ја] у иницијалној позицији потврђена је у највећем броју примера употреба лигатуре ња, уз напомену да су најфреквентнији примери са новим обликом заменице ја:

њ Мур 1430₁: 1, Мех 1469: 1, 11, Мех 1476₁: 19, Мех 1480₁: 1, Бај 1481: 1, 18, Бај 1497: 1, Бај 1497₁: 1, Бај 1499: 1, Бај 1499₁: 1, Бај 1499₂: 1, Бај 1500: 1, Бај 1501₁: 1, Бај 1481–1512₁: 1, Сел 1513: 1, 16, Сел 1514: 1, Сел 1516: 1, Сел 1517: 1, Сел 1512–1520: 1, Сул 1525: 1, Сул 1520–1566: 17; Сул 1520–1566₂: 1, Сул 1520–1566₄: 1, њакета Мех 1459: 7, Сел 1517: 10, њакова Мех 1471: 7, њадпра Мех 1474: 17, њаспрн Мех 1476: 16, њакова Мех 1480: 6, њавнѣ[е] Мех 1480₁: 28, њавн Бај 1481–1482: 13, њакома Бај 1482: 7, њарковѣчкн Бај 1501₁: 8, њарковѣца Бај 1501₁: 8, њаспрн Бај 1501₁: 9, 22, њаспре Бај 1501₁: 22, ња Бај 1503: 1, Бај 1507: 1, Бај 1510: 1, Бај 1481–1512₃: 1, Бај 1481–1512₄: 1, Сул 1525: 9, Сул 1520–1566: 1, Сул 1520–1566₁: 1, Сул 1520–1566₃: 2, Сул 1520–1566₅: 1, Сул 1520–1566₆: 1, њако Бај 1481–1512: 20, њакота Сел 1513: 9.

Посебан коментар заслужује усамљени пример *џспри* Сул 1517: 13, у коме се у функцији обележавања гласовне групе [ја] у иницијалном положају употребљава графема *џ* у духу босанско-хумске ортографије.

3.1.2. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНЕ ГРУПЕ [ЈА] У ПОСТВОКАЛСКОМ ПОЛОЖАЈУ. Графијска и правописна проблематика у вези са обележавањем гласовне групе [ја] у поствокалском положају може се свести на следеће: (а) у којој мери је заступљена лигатура *џ* у функцији обележавања гласовне групе [ја] у поствокалском положају; (б) у којој мери је за обележавање гласовне групе [ја] у поствокалском положају присутна графема *а*; (в) има ли примера са графемом *џ* у функцији обележавања поствокалске групе [ја].

У документима султана Мурата II на месту поствокалске групе [ја] у највећем броју примера забележена је употреба лигатуре: *лозниа* Мур 1430: 16, *пријателство* Мур 1430: 24, *непријателе* Мур 1430: 25, *поклансиари* Мур 1430: 25, *иваниа* Мур 1430: 34, *пријателствко* Мур 1430₁: 7, *коиа* Мур 1431: 11.

С друге стране, графема *а* у функцији обележавања поствокалског [ја] потврђена је у овој канцеларији само у усамљеном примеру *џоа|џ|џ* Мур 1430: 6.

Као и у писмима султана Мурата II, код султана Мехмеда II преовлађује рашки манир обележавања поствокалског [ја]. Наводимо по један пример ради илустрације:

октобрина Мех 1458: 15, *Мех* 1468₁: 14, *нојбрина* Мех 1459: 15, *пријателствати* Мех 1463: 13, *поклансиара* Мех 1465: 13, *пријателџ* Мех 1466: 12, *базантисл* Мех 1468: 8, *коиа* Мех 1468₂: 8, *Мех* 1471₃: 16, *Мех* 1479: 14, *Мех* 1480: 10, *Мех* 1480₃: 18, *априланиа* Мех 1471: 15, *Мех* 1475: 13, *џаниа* Мех 1471₁: 17, *Мех* 1480₂: 18, *џниа* Мех 1471₂: 10, *сејк|тел|џ|ри* Мех 1472: 27, *нојниа* Мех 1474: 32, *сејп|тел|џ|ри* Мех 1474₁: 23/24, *џе|џ|џ|џ|џ|џ* Мех 1475₁: 1, *џни|џкоиа* Мех 1476: 14, *ивниа* Мех 1476₁: 21, *роби|ниа* Мех 1477: 8, *џа|џ|џ* Мех 1477₁: 20, *ној|џ|џ|ри* Мех 1478₁: 10, *декев|џ|ри* Мех 1478₂: 15, *пријател* Мех 1479₂: 21, *ив|џ|ниа|џ* Мех 1479₃: 68, *џаниа* Мех 1480₁: 25.

У нешто мањем броју примера у овој канцеларији потврђена је и графема *а* на месту поствокалске групе [ја] у духу ресавског правописа:

нојбрина Мех 1459: 10, *пријателџ* Мех 1466: 11, 13, 14, *пријател* Мех 1466: 13, *ив|не|пријател|џ* Мех 1466: 15, 16, *пријате* Мех 1466: 17 *но|џ|џ|ри* Мех 1469: 18; *флеварна* Мех 1478: 29; *ној|џ|џ|ри* Мех 1478₃: 19; *јонна* Мех 1478₅: 24, *џи|џ|џ|џ|џ* Мех 1479: 9, *нанварна* Мех 1479: 17, *нанварна* Мех 1479₁: 18, *пор|џ|џ|џ|џ* Мех 1481: 7, *повел|џ|ни|џ* Мех 1481: 9.

Готово доследна употреба лигатуре потврђена је у примерима из писарских канцеларија султана Селима I и Сулејмана I: броја Сел 1513: 13, маа Сел 1512–1520: 12, Сул 1520–1566₄: 15, царствиниа Сул 1525: 7, здравниа|х|љ Сул 1520–1566₃: 6, такоа Сул 1520–1566₁: 15, Сул 1520–1566₆: 21/22, ц(а)р|д|(т)вниа Сул 1520–1566: 5.

Док у писарској канцеларији султана Селима I није забележен ресавски манир при обележавању поствокалске групе [ја], у канцеларији султана Сулејмана I присутан је у излованим примерима у трима писмима: го|д|н|ш|љ|н|н|н|а Сул 1520–1566: 11, с|љ|то|л|н|н|н|а Сул 1520–1566: 20, сто|љ|н|н|н|а Сул 1520–1566₃: 21, сто|л|н|н|н|а Сул 1520–1566₃: 23, сто|в|н|н|н|а¹⁰ Сул 1520–1566₅: 18.

У вези с претходно изреченим, треба напоменути да се у двама писмима султана Сулејмана I потврђује и мешање правописних манира: Сул 1520–1566₃: здравниа|х|љ 6, нни 15 према сто|љ|н|н|а 21, сто|л|н|н|а 23; Сул 1520–1566: ц(а)р|д|(т)вниа 5, такоа 15 према го|д|н|ш|љ|н|н|а 11, с|љ|то|л|н|н|а 20.

Коначно, у двама примерима у писарској канцеларији султана Сулејмана I у функцији обележавања поствокалског [ја] бележи се графема ґ у духу босанско-хумског правописа: вастиљнъ Сул 1517: 7, 11, а ова појава среће и у средњовековним рукописима из Босне, Хума, па и Дубровника (уп. Ивић–Јерковић 1981: 32–33, 35; Самарџић 120–121).

На основу анализираних грађе може се извести закључак да се у писмима турских султана јавља готово нормализовано бележење гласовне групе [ја] у поствокалском положају лигатуром њ, док примера са графемом л у овој функцији има веома мало. Интензивније мешање ортографских манира рашког и ресавског узуса запажа се у писмима која датирају из треће и четврте четвртине XV века и прве четвртине XVI века, а припадају канцеларијама султана Мехмеда II и Бајазита II, док се напоредно употреба лигатуре њ и графеме л запажа и у двама документима султана Сулејмана I која се хронолошки везују за другу и трећу четвртину XVI века, као и у најстаријем документу султана Мурата II из друге четвртине XV века. Једини документ са босанско-хумском традицијом у овом контексту јесте писмо султана Сулејмана I (Сул 1517), у коме се графема ґ у функцији обележавања поствокалског [ја] јавља у усамљеним примерима.

¹⁰ У наведеним примерима не искључујемо ни могућност да се удвојени вокал /а/ на крају можда може читати и као [ā].

3.1.3. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНЕ ГРУПЕ [ЈЕ] У ИНИЦИЈАЛНОМ ПОЛОЖАЈУ. Обележавање гласовне групе [је] у иницијалном и поствокалском положају лигатуром љ карактеристика је рашког правописа, док је употреба графеме *є* и тзв. широког *є* у овој функцији једна од најважнијих одлика како старијег – босанско-хумског¹¹, тако и млађег – ресавског правописа.

У писарској канцеларији султана Мурата II у функцији обележавања иницијалне групе [је] чешће се бележи у духу рашког правописа лигатура љ: љ Мур 1430: 7, Мур 1430₁: 34, 42, љсть Мур 1430: 19, љсх Мур 1430₁: 13. Наведени примери показују да је углавном реч о облицима 3. л. јд. и 3. л. мн. през. глагола *јест* и *је* односно *јесу*.

Ипак у једном броју примера у овој функцији јављају се и графеме *є* и *є*: *єрѣ* Мур 1430: 6, *є* Мур 1430: 23, 32, *є*нко Мур 1430: 33, *єрѣ* Мур 1430: 18/19, *єго* Мур 1430₁: 6, *єрѣ* Мур 1430₁: 11, 14, 37, *єрѣ* Мур 1431.

Мешање манира забележено је у двама писмима: Мур 1430: *єрѣ* 6, *є* 23, 32, *є*нко 33; *єрѣ* 19 према љ 7, љсть 19 и Мур 1430₁: *єго* 6, *єрѣ* 11, 14, 37 према љсх 13, љ 34, 42.

И у писмима султана Мехмеда II у функцији обележавања иницијалног [је] преовлађује употреба лигатуре у духу рашке ортографије:

Мех 1458: љ 6, љрѣ 6, 14; Мех 1459: љ 6, 17, љрѣ 7, 13; Мех 1463: љдно|љ|љ| 15; Мех 1453–1463: љрє 6; Мех 1465: љрѣ 5, 12, љ 8; Мех 1466: љ 6, 10, љрѣ 10; Мех 1468: љє| 6, 26, 32, 34, љ 14, 17, 26, 30, љр 17; Мех 1468₂: љє| 7, 9, 12, 14, љ 12; Мех 1471: љрѣ 7, 13, љ 7x2, 11, 14, 16; Мех 1471₂: љ 5, 12, љє|тє 6, љрє 13, љднога 19, љт|нога 26; Мех 1475: љ 6; Мех 1476: љ 6; Мех 1476₁: љє|во| 6, љ 7, 9, 17, љрѣ 9, љмьца 9, љ|љ|ца 17; Мех 1477: љ 6, 9, љон 9, љд|л|л|љ| 11; Мех 1477₁: љ 8, 17; Мех 1479: љ 10; Мех 1479₁: љ 5, 11; Мех 1479₂: љ 6, 8, 9; Мех 1479₃: љ 6, 15, 21, 43, 47, 66, 69, 70, 72, 76, љр| 14, 20, 83, љ|љ|ц|є|љ|љ| 30, љр|љ| 33, 43, љ|љ|ц|є|љ|љ| 36, 42; Мех 1480: љ 4, 19, 21, љє|тє 4, љрє 12; Мех 1480₁: љт|л|нх 23/24, љ 31, љт|нога 36; Мех 1480₂: љ 5; Мех 1480₃: љ 11, 15, 18, љт|но 23.

Графеме *є* и *є* у функцији обележавања иницијалног [је] присутне су само у десет писама:

Мех 1468₁: *єрє* 6, Мех 1469: *єр* 6, *є* 13; Мех 1474: *є* 6, 7, 10, 14, 15, *єрє* 7, *є*днх 10, *є*д|л|л|(а) 15, *є*дна 17, Мех 1474₁: *єє* 8; Мех 1475₁: *є*сть 6, Мех 1477₂: *є*дно 16, Мех 1478: *є* 12, Мех 1478₃: *є* 5, Мех 1478₄: *є* 9x2, *є*л| 12, *єрє* 16, 19, Мех 1478₅: *є* 12.

У пет писама пак бележи се мешање ортографских манира:

¹¹ Традиције глагољске ортографије доследно су се држали босански писари, а и у Дубровнику се пре Паскала користило само *є* (уп. Ивић–Јерковић 1981: 37).

Мех 1453–1463: ере 13; е 8, 17 према кере 6;

Мех 1468: ерле 5; ерь 12, ер[ь] 24, ер 29 према ле 6, 26, 32, 34, е 14, 17, 26, 30, кер 17;

Мех 1476: енар(а) 31 према к 844: 6;

Мех 1479: е 6 према к 10;

Мех 1479₂: е 11 према к 6, 8, 9.

Као и у двома претходно наведеним, и у канцеларији султана Бајазита II преовлађује рашки манир и употреба лигатуре к у иницијалној позицији:

Бај 1481: ксв[т] 4, ксв 7, е 15, 16, 21, 41, 46, 61, 69, кзнка 22, кт[н]о[л] 47; Бај 1481₁: к 4, 11; Бај 1481₂: к 5, 8, 14, 21, к[с]те 10, кр[ь] 15, 21, 24; Бај 1481–1482: к 5, 7, 22, к[д]нога 12; Бај 1482: к 5; Бај 1482₁: к 7, 8; Бај 1484: к 4; Бај 1484₁: к 3, 7, 16, 23, 26, 28, кр[ь] 21, 26, 27; Бај 1485₁: к 8; Бај 1485₂: к 6, к[р]е 14; Бај 1486₁: келена 6, е 19, 21, 27, 39, к[д]не[л]ь 30; Бај 1486₂: к[д]но 9, кере 16; Бај 1486₃: к 6; Бај 1487: к 5, кр[ь] 14; Бај 1488: к 4, 6; Бај 1488₁: к 3, 10; Бај 1489: к 4, 7, 14; Бај 1489₁: к 4, 8, кр[л] 8; Бај 1489₂: к 5, 9, 14, 17, к[с]т[ь] 11, кр[л] 13, 15; Бај 1489₃: к 4, 9, 11, 19, к[д]не[л]ь 12, ле 13, кр[л] 16; Бај 1485: к 15, 16, 20, ксв 19; Бај 1497: к 7; Бај 1497₁: к 6; Бај 1499₂: к 5, 12, 35; Бај 1503: к 6, ле 11; Бај 1507: ле 8; Бај 1481–1512₃: к 8, 14; Бај 1481–1512₄: к 8; Бај 1481–1512: к 6, 7, 20x2, ле 14.

За разлику, међутим, од канцеларија султана Мурата II и Мехмеда II, код султана Бајазита II потврђено је знатно више писама са графемама е и е у функцији обележавања иницијалне групе [je]:

Бај 1483: е 4, 8; Бај 1481–1512₁: е 7, 13, 14; Бај 1481–1512₂: 8, 9, 15; Бај 1481–1512₃: е 8, 9, 15; Бај 1483: ерѣ 9; Бај 1493: е 7, 12, 15, 16; Бај 1493₁: ере 15; Бај 1495: е 5, 10, 13; Бај 1495₂: ере 11, 13, 14; Бај 1499₁: ере 19; Бај 1481–1512₁: ере 12, 13; Бај 1495₁: е 5, 9, 14, 15; Бај 1495₂: е 6, 8, 13; Бај 1498: е 7x2, 12; Бај 1499: е 6; Бај 1499₁: е 8, 9, 10, 14, 22; Бај 1501: е 8; Бај 1501₁: е 7, 8, 11, 12, 13, 17; Бај 1502: е 7, 16; Бај 1499: е[л]о[л] 12; Бај 1499: естѣ 15; Бај 1499₁: его 10, 17; Бај 1500: его 7, 12.

И у седам писама султана Бајазита II забележено је мешање ортографских манира: Бај 1482₁: е 12 према к 7, 8, Бај 1488₁: е 7 према к 3, 10, Бај 1497: е[д]н[л]ь према к 7, Бај 1503: е[д]н[ь] 10, естѣ 15; его 8 према к 6, ле 11, Бај 1507: е[с]т[ь] 9, 17, естѣ 19 према ле 8, Бај 1481–1512: естѣ 16, е 17, е[д]ва 13, ерѣ 14, 15, 16, 25, енарна 29 према к 6, 7, 20x2, ле 14, Бај 1481–1512₃: естѣ 10, ере 19 према к 941: 8.

У писарским канцеларијама султана Селима I и Сулејмана I бележи се доследна употреба графема е и е:

€ Сел 1513: 8, Сел 1514: 9, Сел 1516: 7, Сел 1517: 8, Сел 1512–1520: 8, € Сул 1517: 3, 7, 11, €лт[ь] Сул 1525: 10, 16, €ст[ь] Сул 1525: 13, €тє Сул 1525: 16, € Сул 1520–1566: 7, €лт[ь] Сул 1520–1566: 8, €стн Сул 1520–1566: 11, €слт[ь] Сул 1520–1566: 13, €елт[ь] Сул 1520–1566₁: 7, lel Сул 1520–1566₂: 7, €лт[ь] Сул 1520–1566₃: 7, €елт[ь] Сул 1520–1566₃: 8, €елт[ь] Сул 1520–1566₃: 10, €елдлт[ь] Сул 1520–1566₃: 12, €елслт[ь] Сул 1520–1566₃: 14, € Сул 1520–1566₄: 8, €€ Сул 1520–1566₅: 9, €елт[ь] Сул 1520–1566₅: 10, €елт[ь] Сул 1520–1566₅: 11, €елдлт[ь] Сул 1520–1566₅: 12, €елдлт[ь] Сул 1520–1566₅: 13, €етє Сул 1520–1566₅: 16, €елт[ь] Сул 1520–1566₆: 8, 12, €елт[ь] Сул 1520–1566₆: 10, €елслт[ь] Сул 1520–1566₆: 15, 17, €елст[ь] Сул 1520–1566₆: 15, 20, €елд[ь]но Сул 1520–1566₆: 15.

На основу изложене грађе да се закључити да у писарским канцеларијама султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II преовладавају примери са лигатуром € у функцији обележавања иницијалне групе [je], уз напомену да се у овој функцији бележе и примери са графемама € и € и то: (а) у писмима султана Мурата II готово у усамљеним примерима, (б) у писмима султана Мехмеда II у нешто већем броју примера, (в) у писмима султана Бајазита II у великом броју примера. За разлику од ситуације потврђене у трима наведеним канцеларијама, код султана Селима I и Сулејмана I потврђени су искључиво примери са графемама € и €.

Овде посебно напомињемо и чињеницу да смо примере у којима су се у функцији обележавања иницијалне групе [je] бележиле графеме € и € сматрали ресавским маниром, будући да се у анализираној грађи нису појавиле ексклузивне босанско-хумске црте које би могле упутити на закључак да употреба ових графема може бити и одраз старије правописне традиције.

За разлику од стања забележеног у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 69), као и у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 94), може се закључити да су у погледу превласти примера са лигатуром у функцији обележавања иницијалне групе [je], писма турских султана блиска пракси реализованој у повељама XII–XIII века (уп. Ивић–Јерковић 2008: 402).

3.1.4. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНЕ ГРУПЕ [JE] У ПОСТВОКАЛСКОМ ПОЛОЖАЈУ. У погледу бележења гласовне групе [je] у поствокалском положају, у писмима Портине канцеларије присутни су различити правописни манири. Док се у једном броју писама јавља доследна употреба графеме € у једној групи документа нормализована је употреба графема € и € у

овој функцији, али има и писама у којима се запажа колебање норме, уз превласт примера у којима се читује један односно други манир.

У писмима султана Мурата II у једном броју примера у функцији обележавања гласовне групе [je] ван иницијалне позиције бележи се лигатура к: поздравленнє Мур 1430: 4, раддованнє Мур 1430: 4, познаннє Мур 1430: 9/10, 12x2, ннєднє Мур 1430: 18, заповєдє Мур 1430₁: 3, своє Мур 1430₁: 8, поздравлєннє Мур 1431: 5, хєрѣтисаннє Мур 1431: 5, єзнаннє Мур 1431: 7, заклетнє Мур 1431: 13, заєдно Мур 1431: 12, вєрєтє Мур 1431: 15.

У готово незнатном броју примера у овој писарској канцеларији потврђена је у функцији обележавања поствокалског [je] и графема є: тѣрѣгєтє Мур 1430: 7, нєє Мур 1430: 8, вєєкодє Мур 1430: 14/15, ннєднє Мур 1430: 18, вєєкодє Мур 1430: 22, вєєкода Мур 1430: 24, 32, вєрєтє Мур 1430: 31, єднє Мур 1430₁: 19, 33, євєнєдє Мур 1430₁: 19.

Мешање ортографских манира присутно је у писмима Мур 1430: поздравленнє 4, раддованнє 4, познаннє 9/10, 12x2, ннєднє 18 према тѣрѣгєтє 7, нєє 8, вєєкодє 14/15, ннєднє 18, вєєкодє 22, вєєкода 24, 32, вєрєтє 31 и Мур 1430₁: заповєдє 3, своє 8 према єднє 19, 33, євєнєдє 19, при чему у обама писмима препознајемо превласт примера са графемом є.

У писарској канцеларији султана Мехмеда II у највећем броју писама забележена је лигатура к. Због веома великог броја потврда овде наводимо само по једну из сваког писма:

Мех 1458: здравнє 5; Мех 1459: знаннє 6; Мех 1463: єоє 13; Мех 1465: знанє 4; Мех 1466: своє 9; Мех 1468: нєданнє 26; Мех 1468₁: знанє 5; Мех 1468₂: хєрѣ[є]тисаннє 4; Мех 1471: здравнє: 4; Мех 1471₁: поклєсарнє 5; Мех 1471₂: нєданнє 12; Мех 1475: здравнє 4; Мех 1476: єнєлєкєєє 30; Мех 1476₁: знаннє 7; Мех 1477: здравнє 5; Мех 1479: хєрєтєсаннє 4/5; Мех 1479₁: єногєздравнє 4; Мех 1479₂: трєєєє 19; Мех 1479₃: здравнє 5; Мех 1480: поздравлєннє 3; Мех 1480₁: кєє 9; Мех 1480₂: здравнє 3; Мех 1480₃: владаннє 17.

За разлику од примера са лигатуром, примера са графемама є и є у функцији обележавања поствокалског [je] у писмима султана Мехмеда II скоро троструко је мање:

Мех 1453–1463: знєтє 6, єрєєє 10, єоє 10, вєлєє 12, в(о)жєє 2, знєтє 21; Мех 1468: здрєвєє 3, хєрѣ[є]тєсаннє 4; Мех 1468₂: вєєєвєєдє[є] 15, вєєєвєєдє(є) 17; Мех 1469: вєрєє 17, прєлє[є] 17; вєрєє 17; Мех 1471₃: кєє 11; Мех 1472: лєкєєє 13; Мех 1474: здравнє 5; Мех 1474₁: здравнє 5, вєрєєтєє 17; Мех 1475₁: здравнє 4; Мех 1476: Мех 1476: кєє 20; здравнє 4, єлєднє 6, єнєлєкєєє 26; Мех 1477₁: нєкєє 13; Мех 1477₂: здравнє 4; Мех 1478: здрєвнє 4; Мех 1478₁: своє 6, нєєлєєрнє 10; Мех 1478₂: здравнє 4, нєєлєєрнє 19;

Мех 1478₃: ноѐмѡврна 20; Мех 1478₄: здравнѐ 5; Мех 1478₅: здравнѐ 4, коѐ 9; Мех 1479: коѐ 13, Мех 1479₂: даѐта 13; Мех 1480₃: ноѐмѡвра 29; Мех 1481: здравнѐ 4.

Овде посебно треба издвојити и она писма у којима се бележи колебање норме:

Мех 1468: жѡдеѡвѡ 18, коѐ 19, 22, заѡдно 21, нѡдннѐ 22, 26, нѡдннѐ 25, ннѐ 25х2, трѡвѡнѐ 26, заѡчѡ 31, паскоѡнѐ 32, паскоѡвѡ 33, трѡвѡнѐ 34, паскоѡвѡ 34, некоѡга 37 према з[д]равѐ 3, хѡр[ѡ]тисаннѐ 4;

Мех 1468₂: з[д]равнѐ 4, хѡр[ѡ]тисаннѐ 4, паскоѡнѐ 10, 12, паскоѡнѡво 12/13, нѡдннѐ 13, 18, нѡдннѐ 13/14, ннѐч(н)ѡ 14, некоѡга 17 према вѡѡвѡд[ѡ] 15, вѡѡвѡдѡ 17;

Мех 1476: мнлнкоѡвѡ 18, мнлнкоѡвѡ 30 према коѐ 20, здравнѐ 4, лѡднѐ 6, мнлнкоѡвѡ 26;

Мех 1478₁: здравѡ 4 према некоѡ 13 своѡ 6 ноѐмѡврна 10;

Мех 1478/3: здравѡ 4 према ноѐмѡврна 19;

Мех 1479: здравнѐ 4, хѡрѡтисаннѐ 4/5, ноѐмѡврна 15 према коѐ 13;

Мех 1479₂: мнлнкоѡвѡ 4, хѡрѡтисаннѐ 4/5, нѡдннѐ 14/15, ннѐднѡ 16, трѡвѡнѐ 19 према даѐта 13;

Мех 1480₃: здравнѐ 3, вѡвоѡ 5, по[т]вѡрѡдѡннѐ 15, влѡдннѐ 17, ноѐмѡврна 21, снѐ 26, писаннѐ 26, вѡвѡрѡдѡннѐ 27, неп[о]твѡрѡннѐ 27/28 према ноѐмѡвра 29.

И у писарској канцеларији султана Бајазита II бележи се знатно већи број писама са лигатуром ѡ у функцији обележавања поствокалског [je]. Овде наводимо само по један пример из сваког писма:

Бај 1481: мѡлѡмѡ 10; Бај 1481₁: вѡвѡрѡдѡннѐ 12; Бај 1481₂: знаннѐ 8; Бај 1481–1482: вѡжнѡѡ 2/3; Бај 1482: здравнѐ 3; Бај 1482₁: вѡнѐ 16; Бај 1484: ноѐмѡврна 14; Бај 1484₁: трѡвѡнѐ[ѡ] 22; Бај 1485₁: стоѡ 9; Бај 1485₂: мѡѡѡ 8; Бај 1486: писаннѐ 11; Бај 1486₁: ннѐ 35; Бај 1486₂: вѡрѡѡтѡ 17/18; Бај 1486₃: писаннѐ 18; Бај 1487: трѡвѡнѐ[ѡ] 11; Бај 1488: вѡжнѡѡ 1; Бај 1488/1: нѡдннѐ 7; Бај 1489: заѡдно 17; Бај 1489₁: вѡжнѡѡ 1; Бај 1489₂: нѡѡ 17; Бај 1489₃: даѡмѡлѡ 15/16; Бај 1499: поздравлѡннѐ 5; Бај 1499₁: хѡрѡтисаннѐ 7; Бај 1499₂: каднѐ 6; Бај 1500: поздравлѡннѐ 6; Бај 1503: рѡѡннѐ 17; Бај 1507: поздравлѡннѐ 6; Бај 1510: вѡжнѡѡлѡ 1; Бај 1481–1512: вѡжнѡѡ 1, Бај 1481–1512₃: поздравлѡннѐ 14; Бај 1481–1512₄: рѡѡннѐ 14.

У мањем броју писама у функцији обележавања поствокалског [je] у канцеларији султана Бајазита II бележе се као искључиво решење графеме ѡ и ѡ:

Бај 1483: знаннѐ 4, хѡрѡтисаннѐ 3, знаннѐ 4; Бај 1492: нѡѡ 16, коя 19, хѡрѡтисаннѐ 7, жѡмѡднѡл[ѡ] 16; Бај 1493: поз[д]равлѡннѐ 6; Бај 1495: каднѐ 4, хѡмѡлнѐ 9; Бај 1495₁: полздравлѡннѐ 5, вѡлѡѡ 15; Бај 1495₂: поздравлѡннѐ 5, ѡлѡѡ 7; Бај 1496: свѡѡ 6; Бај 1497: поздравлѡннѐ 5, хѡрѡтисаннѐ 6; Бај 1497₁: поздравлѡннѐ 5, хѡрѡтисаннѐ 5; Бај 1498: поздравлѡннѐ 6, знаннѐ 18; Бај 1501₁: поздравлѡннѐ 6, знаннѐ 26, заѡдно 24; Бај 1502: поздравлѡннѐ 6, казѡѡ 8; Бај 1481–1512₁: коя 10, вѡрѡѡ 14, полздравлѡннѐ 6, ѡвѡтѡ 17; Бај 1481–1512₂: поздравлѡннѐ 6/7, хѡрѡтисаннѐ 7.

Као и у претходно наведеним канцеларијама и код Бајазита II бележимо писма у којима се мешају ортографски манири:

- Бај 1499: поздрављење 5 према нојврни 11, које 13, знање 18;
Бај 1499₁: херетисање 7, иленијел(ь) 17; херетисање 7 према поздрављење 6;
Бај 1499₂: поздрављење 4, херѣтисање 4, казѣ 5, 15, кадње 6, 8, стоје 27 према ннеднл(ь) 15, 17, аллаллалрлнедн 30/31, кадње 34, некое 39, поднлшланнење 39, нојврни 41, людње 36;
Бај 1500: поздрављење 6 према херетисање 6, које 15;
Бај 1503: бојнијел 1, поздрављење 5, поклансарје 14, рѣченње 17, бакње 19, сње 20, писанње 21/22, потребованње 22/23, знаје 24 према нојеллврни 11;
Бај 1507: бојнијел 1, поздрављење 6, херѣтисање 7, поклансарје 20 према жемазне(ь) 15, нојврни 17, које 27, знаете 29;
Бај 1510: бојнијел 1 према знање 7;
Бај 1481–1512: бојнијел 1, поздрављење 4, калафатчње 6, 10, писанње 9, бројел(ь) 9, писанње 18, некрѣманње 21 према бројел(ь) 22;
Бај 1481–1512₃: бојнијел 1, поздрављење 6, херѣтисање 6, знање 12, знање 19 према трѣвзел(ь) 16, знаете 21.

За разлику од писарских канцеларија султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II, у писмима султана Селима I и Сулејмана I стабилизује се искључиво употреба графема *є* и *е* у функцији обележавања поствокалске групе [je]. Овде опет због великог броја потврда наводимо само неке:

- Сел 1513: велнкње 1, караманскнеѣл(ь) 4, полздрављење 7/8, реченнеѣл(ь) 16; Сел 1514: силнње 2, прилорскнеѣл(ь) 3, романскнеѣл(ь) 5; Сел 1516: велнкње 1, перскнеѣл(ь) 4, речелнње 11; Сел 1517: силнње 1, велнкње 1, арапскнеѣл(ь) 5, полздрављење 8; Сел 1512–1520: силнње 1, перскнеѣл(ь) 4, арапскнеѣл(ь) 4; Сул 1517: источннеѣл(ь) 4, које 7, своје 9; Сул 1525: мнлалстнејел(ь) 1, каараманскнеѣл(ь) 3, здравње 8; мнлалстнејел(ь) 1; Сул 1520–1566₁: војнијел 1, романскнеѣл(ь) 4, перскнеѣл(ь) 4; Сул 1520–1566₂: велнкње 1, здравње 6, сње 8; Сул 1520–1566₃: натолискнеѣл(ь) 2, поздрављење 7, сегалшнње 8; Сул 1520–1566₄: велнкње 1, силнње 1, прилорскнеѣл(ь) 2, романскнеѣл(ь) 3, позњаеел(ь) 19; Сул 1520–1566₅: знанње 8, нејдно 14; Сул 1520–1566₆: велнкње 2, здравње 8, велелнње 8; царскоее 17; Сул 1520–1566₆: слѣвноеел(ь) 5, велнкоеел(ь) 5, веселнње 9; велнкнње 2, прилорскнеѣл(ь) 3, почтелнннеѣл(ь) 7.

Посебан коментар овде заслужују примери сегалшнњ Сел 1516: 7, Сел 1517: 8/9. И премда досадашња сазнања о бележењу графеме *ѣ* у писмима турских султана говоре у прилог томе да се ова графема употребљавала само у функцији обележавања гласовне групе [ja] (уп. Ђорђевић 1991: 167), у наведеним примерима ова графема потврђена је у

функцији обележавања гласовне групе [је] изван иницијалног положаја¹². Ова појава, колико нам је познато, није забележена у досадашњим проучавањима (уп. Ивић–Јерковић 2008; Јовић 1698/69; Јерковић 1983; Јовић 2011; Поломац 2016).

Коначно, на основу изложене грађе према писарским канцеларијама, може се закључити да у писарским канцеларијама султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II ипак преовлађује тенденција ширења лигатуре *к* у функцији обележавања поствокалског [је] у духу рашког правописа, да би се у писарским канцеларијама султана Селима I и Сулејмана I овај манир у потпуности повукао пред графемама *ε* и *ε̇*.

3.1.5. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНЕ ГРУПЕ [ЈУ]. Поред традиционалног начина обележавања гласовне групе [ју] лигатуром *ю*, у укупно шест докумената – четирма писмима султана Мехмеда II и двама писмима султана Бајазита II потврђени су примери са графемом *в* у овој функцији: *порѣчѣв* Мех 1453–1463: 27, *нѣнѣв* Мех 1471₂: 30, *нѣнѣв* Мех 1476₁: 21, *начнѣв* Мех 1479₃: 41, *обнѣв* Бај 1481: 62, *ѣл* Бај 1492: 16.

Бележења гласовне групе [ју] графемом *в* потврђен је и у усамљеним примерима у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 72), као и у повељама и писмима Деспотовине (уп. Поломац 2016: 101).

3.1.6. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНЕ ГРУПЕ [ЈИ]. Гласовна група [ји] забележена је у мањем броју потврда, а обележава се графемама *н* (примери под а) и *ї* (примери под б):

(а) *кон* Мур 1430₁: 20, Мех 1463: 11, Мех 1471₂: 20, Мех 1472: 22, Мех 1474₁: 19, Мех 1477: 17, Мех 1479₂: 8, 11, 13, Мех 1479₃: 9, 30, 42, 51, 62, 64, 71, Мех 1480: 8, 16, Мех 1480₁: 19, 26, 27, Мех 1480₂: 13; Бај 1481: 57, 60, Бај 1482: 12, Бај 1482₁: 8, 10, 12, Бај 1483: 4, 7, Бај 1486: 11; Бај 1486₁: 32, Бај 1493: 12, Бај 1495: 22, Бај 1497: 16, Бај 1497₁: 10, 14, Бај 1499: 11, Бај 1499₁: 14, 15, Бај 1481–1512₁: 17, Бај 1481–1512₃: 17, Сул 1517: 3, *кѣнѣ* Мех 1468₂: 9; *кѣнѣ*[ѣ] Мех 1480: 14, Мех 1480₂: 20, *кѣнѣ*[ѣ] Бај 1489₁: 13, *некон* Мех 1472: 13, *монѣ* Мех 1453–1463: 23, *мон* Мех 1476: 16, Сул 1517: 10, *монѣ* Мех 1480₁: 5, *монѣ*[ѣ] Мех 1480/1: 29, Бај 1481: 65, *монѣ*[ѣ] Мех 1480₂: 9, *ѣѣнѣ* Бај 1481: 18, 19, 20, *ѣѣнѣ*[ѣ] Мех 1480: 4, *ѣѣнѣ*[ѣ] Мех 1480₂: 5, *ѣѣнѣ*[ѣ] Бај 1481: 7, *ѣѣнѣ* Бај 1481: 62, *ѣѣнѣ* Мех 1476₁: 10/11, *ѣѣнѣ* Мех 1476₁: 11, *ѣѣнѣ* Мех 1477₂: 30, 31, *ѣѣнѣ* Мех 1478: 19, *каднѣ* Бај 1489₁: 9, *краншнѣ*[ѣ] Мех 1469: 5;

(б) *кѣїѣ* Бај 1481₁: 7, Бај 1484₁: 7, Бај 1484₁: 21, Бај 1486₃: 12, Бај 1487: 9, 10, 12, Бај 1488: 6, Бај 1489: 17, Бај 1493: 8, *кѣїѣ* Бај 1488₁: 22, *кѣїѣ* Бај 1495: 11, Бај 1496: 8, *кѣїѣ* Бај 1495: 21, *кѣїѣ*[ѣ] Бај 1495₁: 20.

¹² Примери су прочитани према облику *сегалшнѣ* Сул 1520–1566₂: 8, будући да је реч о облицима који су употребљени у истом контексту.

Посебну групу могу представљати примери $\text{л}[\text{о}]\text{жн}$ Мех 1477₂: 30, 31, $\text{в}(\text{о})\text{жн}$ Мех 1478: 19, $\text{в}\text{ожн}\text{л}[\text{ь}]\text{Бaj}$ 1481: 66/67, снн Бaj 1481–1482: 2, $\text{в}\text{ожн}$ Бaj 1488₁: 14, Бaj 1489: 22, кonn Сул 1520–1566₆: 8, 10, у којима графема н може бити прочитана као $[\text{н}]\text{Бaj}$ будући да се јавља као резултат сажимања некадашњих група нн односно нн .

3.1.7. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНЕ ГРУПЕ $[\text{јо}]$. Гласовна група $[\text{јо}]$ обележава се графемама o (примери под а) и о (примери под б), а овакви правописни манири јављају се у нашим документима почев од XIII века (уп. Јерковић 1983: 24). Обележавање групе $[\text{јо}]$ помоћу графеме o бележи се само у усамљеним примерима у повељама XII–XIII века (уп. Ивић–Јерковић 2008: 403–404), док потврда са омикроном у овој функцији нема у другим пословноправним споменицима (уп. Јовић 2011: 73; Поломац 2016: 102–103). Примери:

(а) нощє ¹³ Мех 1479₃: 19, Мех 1480: 15, Мех 1480₂: 13, Бaj 1481: 34, 42, 49, 55, $\text{мнлoлcтнoлм}[\text{ь}]\text{Мех}$ 1480₁: 1, нощлє Бaj 1484₁: 18, $\text{в}\text{ожнoн}$ Бaj 1489₁: 18;

(б) нощє Мур 1430₁: 13, чьстнoмь Мех 1453–1463: 12, $\text{братнoлм}[\text{ь}]\text{Мех}$ 1468: 10, 13, ощє Мех 1468: 16, Бaj 1492: 10, $\text{в}[\text{о}]\text{жїoлм}[\text{ь}]\text{Мех}$ 1469: 1, $\text{братнoлм}[\text{ь}]\text{Мех}$ 1476: 19, 23, 26, кoн Мех 1477: 9, $\text{зaпoкeстьoлм}[\text{ь}]\text{Мех}$ 1478: 28, Мех 1478₄: 23, Бaj 1492: 18, $\text{в}\text{ожнoлм}[\text{ь}]\text{Мех}$ 1480₁: 1, Бaj 1481: 1, Бaj 1481₁: 1, Бaj 1484₁: 1, Бaj 1489₁: 11, $\text{мнлoлcтнoлм}[\text{ь}]\text{Бaj}$ 1481: 1, Бaj 1481–1482: 1, Бaj 1484₁: 1, Бaj 1487: 1, ошїл Бaj 1484₁: 14, нoн Бaj 1485₂: 19¹⁴, $\text{мнлoлcтнoлм}[\text{ь}]\text{Бaj}$ 1486₃: 1, Бaj 1488: 1, Бaj 1488₁: 1; Бaj 1489: 1, Бaj 1489₁: 1, Бaj 1489₂: 5, Бaj 1489₃: 1, нощлть Бaj 1485: 15, $\text{снoлм}[\text{ь}]\text{Бaj}$ 1498: 10, кoн Бaj 1499: 12, снoн Бaj 1499₂: 38, $\text{снoлм}[\text{ь}]\text{Бaj}$ 1501₁: 15, чнoлн Бaj 1501₁: 17.

Изузетак представља пример о Мех 1477: 9 који треба прочитати $[\text{јој}]$, а треба издвојити и две несловенске речи са гласовном групом $[\text{јо}]$ – спaxнoгьлaнь Бaj 1486: 10 и $\text{кaднoлм}[\text{ь}]\text{Бaj}$ 1499₂: 30.

Посебан случај представљају примери кoнoдн Мех 1463: 9/10, кoнoдн Мех 1463: 18, за које постоји могућност двојаког читања – као *којојми* или *којоми*. Наша претпоставка је да слова o и *омега* у позицији иза вокала имају гласовну вредност $/oј/$, иако постоји могућност да се иза вокала група $/jo/$ налази са ознаком за $/j/$ (в. Ивић–Јерковић 1981: 41).

¹³ Постоји могућност читања ових примера и као $/joште/$ (уп. овакву ситуацију у Ивић–Јерковић 1981: 41–42), посебно према примерима ощє Мех 1468: 16; ощє Бaj 1492: 10, ошїл Бaj 1484₁: 14.

¹⁴ Овај пример могуће је прочитати и као $/joј/$ (в. претходну напомену).

3.1.8. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ СОНАНТА /j/ ИСПРЕД КОНСОНАНТА И НА КРАЈУ РЕЧИ. Испред консонанта, као и у финалној позицији у речи, сонант /j/ се у писмима турских султана обележавао графемама *н* и *ї*. Примери са графемом *н* знатно су фреквентнији од примера са графемом *ї* у овој функцији. Због великог броја забележених потврда, овде изостављамо и ортографске варијанте истог примера:

достоннодџ Мур 1431: 3/4, верунте Мех 1458: 13/14, донде Мех 1465: 5, Мех 1477: 7, Бај 1497: 12, неџонтџ Мех 1466: 10, долд(то)нїїл(ь) Мех 1468: 2, дондоше Мех 1468₁: 6, Мех 1475₁: 6, нанџоџ Мех 1477₂: 17/18, нанге Мех 1478: 14, свлендлн(ь) Мех 1478₂: 12, манїсторџ Мех 1480: 14, поконнолїл Бај 1481: 5, таконгерџ Бај 1482₁: 5, проданте Бај 1486: 14, поконнїї Бај 1486₁: 9, нанделт(ь) Бај 1498: 13, прондлїт(ь) Бај 1499₁: 18, џононџ Бај 1499₂: 22, тонџ Бај 1499₂: 22, нанлїкџ Бај 1481–1512₁: 13, манонлова Бај 1481–1512₄: 9.

Посебну групу чине примери из писарске канцеларије султана Бајазита II у којима се десетеричко *ї* појављује у функцији обележавања сонанта /j/ у позицији испред консонанта:

џолїводн Бај 1481: 19, џлїџан Бај 1486₁: 30, достџлїнн Бај 1488₁: 4/5, неџолїте Бај 1488₁: 16, нлїџлїте Бај 1489: 22/23, долїге Бај 1493₁: 6, плїкїлїнїкїл Бај 1495: 10, сїлїлїлїлї(ь) Бај 1495: 11, 13, лїлїлїлїге Бај 1495: 11/12, нанлїлїт(ь) Бај 1495: 12, плїкїлїнїл Бај 1495: 13, џлїкїлїл Бај 1495₁: 7, плїлїге Бај 1495₁: 8, долїге Бај 1495₁: 9, 12, нанїсе Бај 1481–1512: 12.

Док је графема *н* у функцији обележавања сонанта /j/ у финалној позицији потврђена у писарским канцеларијама свих султана (примери под а), десетеричко *ї* се јавља само у канцеларијама султана Мехмеда II, Бајазита II и Сулејмана I (примери под б). Од многобројних примера за обе категорије, наводићемо само по један како бисмо илустровали појаву, при чему треба истаћи чињеницу да је број примера са графемом *н* у овој позицији скоро троструко чешћи. Због великог броја потврђених примера са графемом *н* изостављамо ортографске варијанте истог облика:

(а) *дн* Мур 1430: 19, *тан* Мур 1430₁: 18, Мур 1431: 10, Бај 1481₁: 13, Бај 1489: 13, Бај 1481–1512: 19, *тон* Мех 1459: 9, Мех 1471₂: 30, Мех 1474: 30, Мех 1479₁: 15, Бај 1497: 13, *сџакон* Мех 1463: 6, *џонон* Мех 1453–1463: 15, *сџџон* Мех 1465: 3, *џџакон* Мех 1466: 10, *џџлн* Мех 1468: 5, Мех 1468₂: 5, *џсон* Мех 1468₁: 3, *таконлн* Мех 1469: 3, *тоган* Мех 1474₁: 12, Мех 1476: 10, *џашџон* Мех 1475: 11, *џџон* Мех 1477: 9, *тен* Мех 1477₁: 10, Бај 1488₁: 11, Бај 1489₁: 13, Бај 1481₂: 14, Бај 1484₁: 18, *џџн* Мех 1477₂: 6, *џнџн* Мех 1478: 23, *талн* Мех 1478₃: 14, *тлн* Мех 1478₂: 13, *онон* Мех 1479₃: 29, *џтон* Мех 1480₁: 11, *џашон* Мех 1480₂: 7, *џноган* Бај 1481: 59, *џлїџн* Бај 1482: 12, *џџон* Бај 1482₁: 10, *нн* Бај 1485₂: 10, *џџоган* Бај 1486₃: 11, *џлїџн* Бај 1489₃: 7,

дѣлѣроуѣтѣкон Бај 1497₁: 11/12, ѡволен Бај 1499₁: 25, ѡваколнѣ Бај 1502: 15, тонѣ Бај 1510: 13, вашон Бај 1481–1512₃: 11, ѡнен Бај 1481–1512₄: 14, ѡвон Сел 1513: 17, ларалпѣскон Сул 1520–1566: 4, чѣлѣтнѣтѣонн Сул 1520–1566₆: 17;

(б) такої Мех 1472: 11, Мех 1478₁: 5, Мех 1478₃: 5, 10, тої Мех 1476: 14, Мех 1478₃: 19, Мех 1478₄: 6, Мех 1478₅: 6, ѡнѣїл Мех 1478: 25, тогаї Мех 1478₃: 12, талкоїл Мех 1478₃: 13, теї Мех 1478₂: 14, ѡвлѣїл Мех 1478₄: 5, Бај 1493₁: 5, онѣї Мех 1479₃: 53, затѡїл Бај 1481–1482: 7, Бај 1489₃: 15, Бај 1495₂: 11, Бај 1489₂: 8, затѡїл Бај 1484₁: 20, Бај 1485₂: 12, такѡїл Бај 1486₃: 20/21, Бај 1487: 19, Бај 1488₁: 23, вѡшѡїл Бај 1488: 11, Бај 1489: 5, ѡкѡїл Бај 1489₁: 9, 19, ѡнѣї Бај 1485: 15, лтоїл Бај 1495: 9, талкоїл Бај 1495₁: 9, снї Бај 1503: 23, теї Бај 1481–1512₄: 16, таквнї Бај 1481–1512: 12; велѣлнѣкѡнїл Сул 1520–1566₃: 12, вѡжнѣюїл Сул 1520–1566: 1, валѣлѡїл Сул 1520–1566₅: 4, мнѡлѣстнѣеюїл Сул 1520–1566₆: 1.

3.2. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ /ѣ/ и /ѣ/. У писмима Портине канцеларије проблем обележавања сугласника /ѣ/ и /ѣ/, а у вези с тим и гласовних група [ѣа, ѣе, ѣи, ѣо, ѣу] односно [ѣа, ѣе, ѣи, ѣо, ѣу], као и обележавање ових сугласника у финалној позицији у речи представља веома сложен проблем. Мешање различитих правописних манира као резултат иницира појаву различитих графичких комбинација за обележавање ових африката, а уједно и гласовних група од њих изведених.

Иницијални проблем при обележавању ових фонема у писмима турских султана условљен је писарском праксом која је била усмерена према стварању и хибридних форми, мешањем различитих графичких традиција – рашко-босанске и босанско-ресавске (уп. Ђорђевић 1991: 166, 168). Због таквих тенденција, за обележавање ових сугласника, анализирана грађа пружа разноврсна графичка решења – од употребе ѣерва, које потиче од глагољске традиције и представља традиционалну црту босанско-хумског правописа, преко одлика рашке и ресавске ортографије употребом графема к и г у комбинацији са прејотованим лигатурама односно без њих, до мешања различитих пракси и стварања нових графичких спојева.

3.2.1. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНИХ ГРУПА [ѣа] и [ѣа]. У писмима турских султана за обележавање гласовне групе [ѣа] потврђена су различита правописна решења.

У писмима султана Мурата II потврђени су примери са графичким спојем кѣ: плакѣ Мур 1430: 19, павловнѣкѣ Мур 1431: 10, док се у писму Мур 1430₁ јавља и спој кѣ: лѡкарѣвнѣкѣ 9, плакѣю 31, тнѣскѣнѣ 44.

Гласовна група [ђа], која је потврђена само у писмима султана Бајазита II и Мехмеда II углавном се бележи граfiјским спојем га: *вгагаю* Бај 1485: 7, *госпогIаI* Бај 1485₂: 10, *вгогаю* Бај 1499₂: 13, *прѣгашнв* Бај 1481–1512: 20. Потврде са спојевима кIа и га у функцији обележавања ове гласовне групе забележене су у усамљеним примерима: *гракианѣ* Мех 1479₃: 8/9 и *вгогIаIа* Бај 1499₂: 14.

Облик *гракианѣ* Мех 1479₃: 8/9 можда можемо објаснити утицајем арапског писма, за које је карактеристично непостојање дистинкција међу консонантима /ћ/, /ћ'/ и /к/, неутрализација сугласничких група, као и свођење различитих фонема на једну графему (уп. Пешикан 1984: 6–7).

3.2.2. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНИХ ГРУПА [ѣЕ] и [ѣЕ]. Писма турских султана показују различита правописна решења у погледу бележења ових гласовних група.

У канцеларији султана Мурата II присутан је спој кѣ у примерима *овокѣ* Мур 1430: 28, *хокѣ* Мур 1430₁: 3, 38, *кѣ* Мур 1430₁: 35, *некѣ* Мур 1430₁: 38, а у усамљеном примеру бележи се спој кѣ Мур 1431: 15 (3. л. јд. през.).

У писмима султана Мехмеда II такође преовладавају потврде са граfiјским спојем кѣ:

кѣ Мех 1463: 11, Мех 1471₂: 30, Мех 1478: 25, *некѣ* Мех 1463: 8, Мех 1480: 11, *кѣтI(ѣ)* Мех 1458: 10, Мех 1471: 13, Мех 1481: 9, *кѣтI[ѣ]* Мех 1471₂: 29, *плакѣнѣ* Мех 1471₃: 16, *кѣкѣ* Мех 1474: 11, 21, *векѣ* Мех 1476: 29, Мех 1478₃: 20, Мех 1479₃: 13, *тисѣкѣ* Мех 1476₁: 16, Мех 1480₃: 10, Мех 1479₃: 48, 49, 51, *кѣтѣ* Мех 1477: 25, Мех 1478₄: 23, Мех 1478₅: 22, *плакѣна* Мех 1479: 14, *всѣокѣтѣ* Мех 1479₃: 41.

У једном броју примерима бележи и спој кѣ у овој функцији: *тисѣкѣ* Мех 1468: 32, Мех 1468₂: 10, 12, Мех 1480₁: 13, 15, *кѣкѣ* Мех 1468: 33, 34, Мех 1479₂: 15, *кѣ* Мех 1480₁: 19, *векѣ* Мех 1480₁: 23, *всѣокѣ* Мех 1480₁: 27, док се искључиво у усамљеним примерима препознају и спојеве кѣ и тѣ: *кѣтѣ* Мех 1465: 12, *рѣкѣкѣ* Мех 1468: 30, *кѣ* Мех 1468₁: 12, Мех 1472: 27, *кѣтѣ* Мех 1472: 19, *тисѣкѣ* Мех 1479₂: 10, *нетѣ* Мех 1477₁: 11, *хотѣ* Мех 1477₁: 13.

У складу са традицијом босанско-хумске правописне школе јесу усамљени примери из писма Мех 1453–1463, у којима се гласовна група [ѣе] бележи спојем кѣ: *хоѣ* 13, 17, *хоѣтѣ* 14/15, 19, *аѣ* 20.

Код султана Бајазита II имамо готово нормализовано бележење групе кѣ:

ке Бај 1499₁: 20, Бај 1481–1512: 28, неке Бај 1482₁: 26, Бај 1486₂: 18, кѡке Мех 1474: 11, 21, Бај 1486: 8, Бај 1493: 13, Бај 1501₁: 17, веке Бај 1482₁: 16, Бај 1485: 21, Бај 1485₁: 22, 25, Бај 1486₁: 30, Бај 1492: 4, Бај 1495: 22, 23, 24, Бај 1497: 3, Бај 1497₁: 3, Бај 1498: 4, Бај 1499: 3, Бај 1499₁: 4, Бај 1499₂: 2, Бај 1500: 4, Бај 1501: 4, Бај 1501₁: 4, Бај 1502: 4, 15, 19, Бај 1507: 4, Бај 1510: 4; Бај 1481–1512₁: 4, Бај 1481–1512₂: 4, Бај 1481–1512₃: 4, Бај 1481–1512₄: 4, тисвке Бај 1481: 29, Бај 1486₁: 40, 44, кете Бај 1486₁: 49, Бај 1499₂: 24, кетл[ь] Бај 1481: 70, некетл[ь] Бај 1481₂: 26, декелвѡра Бај 1481₂: 27, плакено Бај 1484: 11, кѡске Бај 1486: 13, вѡдѡке Бај 1486: 21, хелрсеговникелл[ь] Бај 1489: 19, кетл[ь] Бај 1489: 22, некекел Бај 1493: 11, кѡске Бај 1493: 12, хѡлке Бај 1495₁: 8, хѡке Бај 1495₁: 17, запетакене Бај 1499₂: 26, хокеллѡл Бај 1499₂: 31, соркочевникелл(ь) Бај 1503: 15, грѡветникелл(ь) Бај 1503: 15, налнѡкекел Бај 1481–1512₁: 13, келл(ь) Бај 1481–1512: 13, нѡкел(е) Бај 1481–1512: 25, никелл(ь) Бај 1481–1512: 27.

Као посебни овде се издвајају само облици тисвкѡ Бај 1484₁: 7/8 и трелтѡ Бај 1492: 18.

У канцеларији султана Сулејмана I потврђени су само облици хѡке Сул 1520–1566₄: 7 и телтѡ Сул 1520–1566₆: 12 (2. л. мн. през.).

У малом броју лексема преузетих из грчког језика такође је нормализовано писање споја ке, с том напоменом да је грчко к у позицијама испред вокала у старосрпском језику могло бити адаптирано као /к/ или као /ћ/ (уп. Vasmer 1944: 31): декеллѡрна Мех 1475₁: 15, декевѡрна Мех 1478₂: 15, декелвѡрна Бај 1481₁: 17, декелвѡра Бај 1481₂: 27, декемѡвна Бај 1482₁: 2, декемѡвна Бај 1482₁: 27, декевѡра Бај 1493: 19, декеллѡвѡрна Бај 1481–1512₃: 21, декеллѡрна Бај 1481–1512₄: 21.

У функцији обележавања гласовне групе [ђе] у највећем броју примера у писмима турских султана јавља се граfiјски спој ге:

зигете Мур 1430: 13, доге Мех 1459: 7, Мех 1479₃: 7, Бај 1482₁: 23, грагеанелл[ь] Мех 1463: 11, такогерл[е] Мех 1468₁: 5, {на}гелл[ь] Мех 1471₂: 24, наге Мех 1476: 13, Бај 1486: 22, преге Мех 1476: 21, Мех 1478₃: 19, Бај 1481–1482: 8, Бај 1495: 5, Бај 918: 12, изънагете Мех 1477: 20, Мех 1477₁: 17, изнагете Мех 1479₂: 14, Бај 1498: 12, Бај 1501₁: 17, тѡге Бај 1481: 48, такогере Бај 1481₂: 12, таконгерѡ Бај 1482₁: 5, нагете Бај 1482₁: 12, Бај 1486₃: 13, Бај 1487: 17, доге Бај 1482₁: 25, догелл[е] Бај 1484₁: 22, толнкѡкоге Бај 1485₂: 19, преге Бај 1486₁: 4, дѡнге Бај 1486₁: 5, прелге Бај 1489: 4/5, преге Бај 1489₃: 5, доге Бај 1488: 4, Бај 1488₁: 4, Бај 1489: 11, Бај 1489₁: 4, Бај 1489₃: 7, наге Бај 1489₃: 19, долѡлге Бај 1493₁: 6, прелге Бај 1485₁: 4, ѡлзнаѡлѡгете Бај 1495: 11/12, плѡлге Бај 1495₁: 8, долѡлге Бај 1495₁: 9, прелге Бај 1495₂: 15, поге Бај 1497: 11, тѡрѡгено Бај 1499₂: 13, наге Бај 1501₁: 20, прѡге Бај 1481–1512: 5, такогерл[ь] Сул 1525: 12, такогер(ь) Сул 1520–1566: 17.

Овај начин писања групе [ђе] заједнички је и текстовима западне провенијенције, као и текстовима из источних рашких предела (уп. Ивић–Јерковић 1981: 54–60), а у повељама и писмима Деспотовине ова група се јавља само у изолованим примерима (уп. Поломац 2016: 106–107).

У једном броју усамљених примера у четирма писмима султана Мехмеда II забележен је и граfiјски спој који чине графема г и широко е: таког|е|ре Мех 1465: 4, таког|е|л|е Мех 1465: 11, дог|е Мех 1476: 11, Мех 1478: 7, нанг|е Мех 1478: 14, док се колебање нормe препознаје у писму Мех 1476: наг|е 13, прег|е 21 према дог|е 11.

Насупрот претходно наведеним, у двама усамљеним примерима из писарске канцеларије султана Мехмеда II, гласовна група [ђе] бележи се граfiјским спојем гк: дог|е|е Мех 1468₂: 16 и дог|е Мех 1477₂: 9. Овај граfiјски манир, веома је фреквентан у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 78), као и у повељама Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 105–106), док у повељама XII–XIII века није потврђен ни у једном примеру (Ивић–Јерковић 2008: 420–421).

3.2.3. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНИХ ГРУПА [ѣУ] и [ѣУ]. У писмима турских султана при обележавању гласовних група [ђу] и [ђу] у највећем броју примера доминирају традиционална правописна решења која су у складу са рашком ортографском праксом, а реализују се спојевима кю и гю.

Док у писмима султана Мурата II изостају примери са гласовном групом [ђу], у писмима султана Мехмеда II у највећем броју примера препознаје се граfiјски спој кю:

тисѣкю Мех 1465: 7, 9, Мех 1475₁: 12, Мех 1479: 15, Мех 1479₁: 8, дилѣновн|кю Мех 1468: 10, 12, згрнновн|кю Мех 1468: 10, дил|ковн|кю Мех 1468: 11, хваонн|кю Мех 1468: 11, кѣкю Мех 1474: 11, пав|ловн|кю Мех 1474: 13, тисѣкю Мех 1477₂: 12, [кѣ]кю Мех 1478₁: 9, кю Мех 1478₄: 19, Мех 1478₅: 21, приѣ|нновн|кю Мех 1479₂: 8, при|п|нновн|кю Мех 1479₃: 9/10, кю|л|рѣкѣ Мех 1480₃: 11.

У усамљеним примерима у функцији обележавања групе [ђу] јавља се спој кѣ: тисѣкѣ Мех 1471₃: 14, 17, ѣ|ѣ|кѣ|л|л|ѣ) Бај 1481–1512: 17¹⁶, док се у истој функцији у двама усамљеним примерима бележи и спој кѣ: тисѣкѣ Мех 1458: 11, Мех 1459: 8.¹⁷

Коначно, босанско-хумску традицију илуструје пример ѣ|ѣ Мех 1453–1463: 16.

¹⁶ Графемски спој кѣ као правописно решење за обележавање групе [ђу] јавља се и у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 79).

¹⁷ Уп. кѣ у *Струшком препису* (Грицкат 1981: 130).

И у писмима султана Бајазита II највише је потврда са спојем кю у функцији обележавања гласовне групе [ћу]: тисвкю Бај 1484: 12, Бај 1492: 17, Бај 1500: 19, Бај 1501: 20, кюлдрлкл[ь] Бај 1481: 26, гюкнкю Бај 1481₁: 5, тисвкют[ь] Бај 1492: 12, кькюл Бај 1496: 9.

У изолованом примеру се у овој функцији јавља спој кь: хькьмь Бај 1481–1512: 9.

Посебан коментар захтева облик плаккю Бај 1493: 8, у коме обележавање гласовне групе [ћу] граfiјским спојем ккю илуструје тежњу за стварањем јединствене рашко-босанске граfiје (уп. Ђорђић 1991: 168).

Неусаглашеност ортографских решења у вези са бележењем гласовне групе [ћу] присутна је у писму Бај 1481–1512, у коме се у овој функцији паралелно јављају групе кю и кь: тисвкю 12 према хькьмь 9, хлклкьл(ь) 17.

Гласовна група [ћу] се готово нормализовано бележи граfiјским спојем гю:

мгю Мур 1430: 10, 23, Мех 1474₁: 7, Мех 1479: 11, Бај 1481: 13, Бај 1484₁: 16, 28, Бај 1486: 18, Бај 1485: 12, догю Мур 1430: 25, Мех 1474: 27, догють Мур 1430: 27, гюдрккь Мех 1478₃: 6, гюлдрлклкь Мех 1478₃: 17, гюлдркка Мех 1478₃: 20, гюлдрккь Мех 1479: 9, гюлргю Мех 1479₃: 73, 80, гюлдрккь Мех 1480: 7, 9, 13, 18, Мех 1480₁: 13, погют[ь] Бај 1481: 45, гюкнкю Бај 1481₁: 5, гюрьгь Бај 1485₂: 6, гюрьгьз Бај 1486₁: 7, гюрьгь Бај 1486₁: 25, нагют[ь] Бај 1489₁: 13, мегюл Бај 1489₂: 6, нангют(ь) Бај 1493₁: 10, налгют(ь) Бај 1495: 12, гюлдрлкл(ь) Бај 1502: 9.

Као изолован стоји пример гьрьгь Бај 1486₁: 21, а у вези с тим се истом писму препознаје мешање ортографских манира: гюрьгьз 7, гюрьгь 25 према гьрьгь 21.

3.2.4. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНИХ ГРУПА [ћи] и [ћи]. У највећем броју примера, гласовна група [ћи] обележава се са кн:

оппкнне Мур 1430₁: 23, накн Мур 1430₁: 39, ркн Мур 1431: 15, Мех 1479₃: 14, опкннл[ь] Мех 1468₁: 3, тисвкн Мех 1468₁: 10, 13, оппкнне Мех 1468₂: 3/4, гворлкн Мех 1477₂: 17/18, гворекн Мех 1479₃: 22, долекн Мех 1479₃: 23, кькнне Мех 1479₃: 26, 55, 63, 64, 77, 79, кькнл Мех 1479₃: 71, гворекн Бај 1481₂: 8/9, вкн Бај 1481₂: 13, ккн Бај 1486₁: 5, гворекн Бај 1488₁: 6, Бај 1489₁: 6, вкнла Бај 1489: 10, 17, вьдкн Бај 1489: 13, Бај 1499₂: 13, велкн Бај 1499₂: 15, кькн Бај 1501₁: 12, тнлслкн Сул 1520–1566₃: 9, вьдкнл Сул 1520–1566₃: 18, тнлскн Сул 1520–1566₅: 10, Сул 1520–1566₆: 11.

У усамљеним примерима у двама писмима султана Бајазита II у функцији обележавања гласовне групе [ћи] потврђен је спој кн: ккн Бај 1485₂: 5, докн Бај 1510: 14, докн Бај 1510: 15.

рашко-босанска графика, будући да је употреба ђерва традиционални графички манир босанско-хумске ортографске праксе.

Посебан коментар заслужују позајмљенице из грчког језика: σεκ|τε|κ|ρι|να Мех 1472: 27 и σεκ|τε|κ|ρα Мех 1477₂: 32, у којима је сугласник /ћ/ у медијалној позицији у речи, испред сугласника обележен графичким спојем кџ.

За разлику од консонанта /ћ/, за чије обележавање у финалној позицији анализирана грађа бележи различите правописне комбинације, консонант /ђ/ у финалној позицији потврђен је у трима примерима који се односе на антропоним Ђурађ, а у њима се сугласник /ђ/ обележава спојевима гџ и гџ: гџрџџ Бај 1485₂: 6, гџрџџ Бај 1486₁: 21, гџрџџ Бај 1486₁: 25.

3.2.7. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. На основу изложене грађе, према писарској пракси појединачних канцеларија турских султана Дубровнику, могу се извести следећи закључци у вези са правописним решењима за обележавање сугласника /ћ/ и /ђ/, као и гласовних група [ћа, ће, ћи, ћо, ћу] односно [ђа, ђе, ђи, ђо, ђу]:

(а) У писарској канцеларији султана Мурата II у функцији обележавања гласовних група [ће], [ћу], [ћа], [ће], [ћи] јављају се спојеви гџ и гџ, кџ и кџ, кџ, кџ, док је у усамљеном примеру у функцији обележавања гласовне групе [ће] потврђен графички спој кџ, као и спој та у функцији обележавања групе [ћа].

(б) У писарској канцеларији султана Мехмеда II присутна су колебања при обележавању гласовних група [ђе], [ђу], [ћа], [ће], [ћу]: гџ, гџ и гџ, кџ и кџ, кџ и кџ, кџ, кџ и кџ. Гласовна група [ђу] бележи се спојем гџ, док су у једном писму у духу босанско-хумског правописа у функцији обележавања гласовних група [ће] и [ћу] потврђени спојеви кџ и кџ.

(в) И код султана Бајазита II присутна су колебања при обележавању гласовних група [ћа], [ће] и [ћу]: кџ и кџ, кџ и кџ, кџ, гџ и гџ, док се гласовне групе [ђа], [ђе], [ђу], [ћи], [ћу], бележе спојевима гџ, гџ, кџ, кџ. Од одлика босанско-хумског правописа бележе се спојеви кџ, кџ, кџ, уз напомену да је у овој канцеларији потврђено и присуство хибридних спојева: кџ, кџ, кџ.

(г) У писмима султана Селима I иако није потврђено много примера са овим африкатама, присутан је спој ка у функцији обележавања гласовне групе [ћа], као и хибридна форма њ у функцији обележавања /а/фрикате /ћ/.
(д) У писмима султана Сулејмана I при обележавању ових африката преовлађују спојевима ге, ке, ки и у функцији обележавања група [ђе], [ће] и [ћи], уз усамљене примере са спојевима де и те у функцији обележавања гласовних група [ђе] и [ће].

3.3. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ /љ/ и /њ/. Поред испитивања правописних решења за сугласнике /ћ/ и /ђ/, подједнаку пажњу у анализираном корпусу завређује и испитивање правописних решења за обележавање сонаната /љ/ и /њ/ и у вези са тим и гласовних група [ља, ље, љи, љо, љу] односно [ња, ње, њи, њо, њу], као и њихових реализација у финалној позицији. Неуједначеност правописних решења у погледу бележења поменутих група показују нам примери у којима се реализују различити ортографски манири.

3.3.1. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНИХ ГРУПА [ЉА] и [ЊА]. Гласовна група [ља] у највећем броју примера обележава се традиционалним спојем ла, уз присуство потврда и са спојем ла у тој функцији.

У писмима султана Мурата II нормализовано је бележење граfiјског споја ла: зѣмла|х|љ Мур 1430: 7, Мур 1430₁: 16, 29, зѣмла Мур 1430₁: 12, повѣлано Мур 1430₁: 34.

И код султана Мехмеда II највише је потврда са спојем ла. Овде наводимо само по један пример ради илустрације:

юла Мех 1463: 20, дѣларѣ Мех 1468: 14, хнл|лаадѣ Мех 1471₃: 10, зѣмла|ла|љ Мех 1474: 1, Мех 1474₁: 1, Мех 1475₁: 1, Мех 1477₁: 1, зѣмла|ла|љ Мех 1476: 1, кола Мех 1476₁: 8, зѣмла|ла|љ Мех 1477: 1, зѣмла|ла|љ Мех 1479: 1, Мех 1479₃: 1, зѣмла|ла|љ Мех 1479₂: 1, вола Мех 1479₃: 23, зѣмла|ла|љ Мех 1480: 1.

У изолованим примерима пак бележи се и спој ла: зѣмла|х|љ Мех 1463: 6, зѣмла|ла|љ Мех 1472: 1, зѣмла|ла|љ Мех 1479₁: 1, док посебан коментар захтевају и примери апрнлѣ¹⁸ Мех 1468₁: 16, Мех 1481: 11, у којима је у овој функцији посведочен спој лѣ, уз напомену да овај граfiјски спој није потврђен у Ивић–Јерковић 2008: 412–413 и Поломац 2016: 108–109, а у усамљеном примеру присутан је у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 75).

¹⁸ Уп. са примером месеца апрнла Бај 1489: 23.

Колебање нормe при обележавању гласовне групе [ља] бележи се у писму Мех 1463: юла 20 према $z\epsilon l\mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ б.

Као и у писарској канцеларији султана Мехмеда II, и код султана Бајазита II у највећем броју примера забележен је граfiјски спој ла. Наводимо по један пример:

$z\epsilon l\mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ Бај 1497₁: 2, 3, Бај 1498: 2, Бај 1499: 2, 4, Бај 1499₁: 4, Бај 1499₂: 2, Бај 1500: 4, Бај 1501: 2, 4; Бај 1501₁: 2, 4, Бај 1502: 2, 4, Бај 1481–1512₁: 2, 4, Бај 1481–1512₂: 5, $z\epsilon \mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ Бај 1510: 3, Бај 1481–1512₃: 2, 4, $z\epsilon l\mu l\mu$ Бај 1481: 21, родителла Бај 1481: 27, волла Бај 1481: 46; $z\epsilon l\mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ Бај 1486₃: 2, $z\epsilon l\mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ Бај 1487: 2, векнла Бај 1489: 10, 17, апрнла Бај 1489: 23, $z\epsilon l\mu l\mu l\mu$ Бај 1492: 5, $h\mu l\mu l\mu l$ Бај 1503: 12, $z\epsilon l\mu l\mu l\mu$ Бај 1507: 2/3, $h\mu l\mu l\mu$ Бај 1507: 18, $z\mu l\mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ Бај 1481–1512₁: 12.

Граfiјски спој ла у овој функцији јавља се у мањем броју примера: $z\epsilon l\mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ Бај 1493: 5, $z\epsilon l\mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ Бај 1493₁: 5, $z\epsilon \mu l\mu l\mu$ Бај 1486₂: 2, $h\mu l\mu l\mu$ Бај 1485: 20, $z\epsilon l\mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ Бај 1495: 3, Бај 1496: 4 Бај 1495₁: 4, $z\epsilon l\mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ Бај 1495₂: 3, Бај 1497: 3, 4, Бај 1500: 2, $z\epsilon l\mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ Бај 1499₁: 2, $z\epsilon \mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ Бај 1503: 2, 4, Бај 1510: 4, $z\epsilon \mu l\mu l\mu$ Бај 1507: 4, $h\mu l\mu l\mu$ Бај 1481–1512/4: 11.

Ортографску посебност која, колико нам је познато, није забележена у другим споменицима (уп. Ивић–Јерковић 1981: 42–51; Грицкат 1975: 131, 162, 227, Јовић 1968/1969: 387, Јерковић 1983: 64, Јовић 2011: 75, Самарџић 2015: 127–128, Поломац 2016: 109) представља усамљени пример $h\mu l\mu l\mu$ Бај 1482₁: 21, који можда можемо протумачити као алтернативу правописном решењу групе ла. Ово је, међутим, мало вероватно, будући да у документима нема потврђених примера са спојем лъ у функцији обележавања групе [ља]. Овде се пре може говорити о хибридној форми, што је једна од битних одлика Португине канцеларије.

Колебање нормe при обележавању гласовне групе [ља] бележи се у писмима: Бај 1499₁: $z\epsilon l\mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ 4 према $z\epsilon l\mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ 2; Бај 1500: $z\epsilon l\mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ 4 према $z\epsilon l\mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ 2; Бај 1503: $h\mu l\mu l\mu l$ 12 према $z\epsilon \mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ 2, 4; Бај 1507: $z\epsilon l\mu l\mu l\mu$ 2/3, $h\mu l\mu l\mu$ 18 према $z\epsilon \mu l\mu l\mu$ 4; Бај 1510: $z\epsilon \mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ 3 према $z\epsilon \mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ 4.

За разлику од стања забележеног у канцеларијама султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II, у писмима султана Селима I гласовна група [ља] доследно се обележава спојем ла: $z\epsilon \mu l\mu l\mu l(\epsilon)$ Сул 1520–1566₂: 2, Сул 1520–1566₄: 3, $z\epsilon \mu l\mu l\mu$ Сел 1513: 3, Сел 1514: 3, Сул

1520–1566₄: 4, зѣмламъ Сел 1516: 3, Сел 1517: 3, Сел 1512–1520: 3, 5, зѣмламъ Сел 1513: 5, зѣмлаи(ъ) Сел 1514: 5, зѣмлаи(ъ) Сел 1516: 5, зѣмлаи(ъ) Сел 1517: 5.

Конечно, у писарској канцеларији султана Сулејмана I бележе се оба манира и то у подједнаком проју примера: зѣмлаи(ъ) Сул 1520–1566₁: 2, зѣмлаи(ъ) Сул 1520–1566₁: 2, зѣмлаи(ъ) Сул 1520–1566₃: 2, зѣмлаи(ъ) Сул 1520–1566₃: 4, зѣмлаи(ъ) Сул 1520–1566₅: 2, зѣмлаи(ъ) Сул 1520–1566₅: 6 према зѣмлаи(ъ) Сул 1520–1566₂: 2, Сул 1520–1566₄: 3, зѣмламъ Сул 1520–1566₂: 4, зѣмламъ Сул 1520–1566₄: 4, Сул 1520–1566₄: 5, зѣмламъ Сул 1517: 4.

Гласовна група [ња] обележава се графичким спојем на: попрощена Мур 1430: 18, Мур 1430₁: 18, ровнина Мех 1477: 8, 20, нмлна Мех 1477: 8, юна Мех 1478₄: 5, влпомннате Бај 1489₂: 18/19, а у неким примерима у овој функцији забележен је и спој на: закннаи(ъ) Бај 1481: 44, закннаи(ъ) Бај 1481: 64, нмлна Бај 1485₁: 13/14, влпомннате Бај 1489₂: 18/19.

3.3.2. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНИХ ГРУПА [ЈЕ] И [ЈЕ]. Код обележавања гласовних група [је] и [је] бележе се различита ортографска решења.

У највећем броју примера за обележавање [је] присутна је графемска група ле:

поздравленне Мур 1430: 4, неприателе Мур 1430: 25, зѣмле(ъ) Мех 1463: 12, приателекати Мех 1463: 13, пошлет(е) Мех 1471: 9, пошлет(е) Мех 1471₂: 20, пошлетено Мех 1474: 8, пошлет(е) Мех 1474₁: 17, Мех 1479₃: 52, 54, Мех 1480₂: 14, Бај 1481₁: 15/16, Бај 1484₁: 25, Бај 1497₁: 16, 18, Бај 1498: 14, Бај 1481–1512₂: 14, зѣмле Мех 1476₁: 22, Бај 1482₁: 17, пошлет(е) Мех 1477₂: 29, Мех 1478₂: 17, Мех 1478₄: 14, Мех 1478₅: 17, 19, Бај 1482₁: 11/12, пошлет(е) Мех 1478₄: 18, колени(ъ) Мех 1479₁: 14, пошлет(е) Мех 1479₃: 24/25, поздравленне Мех 1480: 3, зѣмле Бај 1481: 53, пошлет(е) Бај 1481–1482: 11, пошлет(е) Бај 1481–1482: 19, Бај 1488₁: 16, 23, Бај 1489: 6, пошлет(е) Бај 1481–1482: 21, пошлет(е) Бај 1481–1482: 22, дреполе Бај 1482₁: 28, дошлет(е) Бај 1485₂: 21, поздравленне Бај 1486₁: 3, пошлет(е) Бај 1486₁: 16, 42, Бај 1486₂: 14, калнполе Бај 1489: 12, дошлет(е) Бај 1489: 16/17, пошлет(е) Бај 1489₁: 15, поздравленне Бај 1492: 6/7, зѣмле Бај 1485: 17, поз[д]равленне Бај 1493: 6, поздравленне Бај 1495₁: 5, кралем(ъ) Бај 1495₁: 16, поздравленне Бај 1495₂: 15, Бај 1497: 5, Бај 1497₁: 5, Бај 1498: 6, Бај 1501₁: 6, Бај 1502: 6, пошле Бај 1498: 14; поздравленне Бај 1499: 5, Бај 1499₂: 4, Бај 1500: 6, Бај 1503: 5, Бај 1507: 6, поздравленне Бај 1499₁: 6, Бај 1501: 16, коле Бај 1499₁: 21, зѣмле Бај 1499₂: 6, пошлет(е) Бај 1501₁: 25, поздравленне Бај 1510: 6, поздравленне Бај 1481–1512₁: 6, нмнколе Бај 1481–1512₁: 14, поздравленне Бај 1481–1512₂: 6/7, поздравленне Бај 1481–1512₃: 6; поздравленне Бај 1481–1512₄: 6, пошлет(е) Бај 1481–1512₄: 18; поздравленне Бај 1481–1512: 4, поздравленне Сел 1513: 7/8, поздравленне Сел 1514: 8, дреполе Сел 1514: 17; поздравленне Сел 1517: 8, деенполе Сул 1525: 23, поздравленне Сул 1520–1566₂: 7, зѣмлемъ Сул 1520–1566: 2, зѣмле Сул 1520–1566: 4, пошлет(е) Сул 1520–1566: 12.

У усамљеном примеру у овој функцији бележи се хибридни спој ље: *весељеє* Сул 1520–1566₁: 7.

У једном броју писама у овој функцији је забележен графемски спој ле: *срѣблѣхъ* Мур 1430₁: 28, *анатоле* Мех 1463: 3, *весеље* Мех 1465: 3, *земле* Мех 1466: 8, Мех 1468: 31, *пнєпрїатєлїє* Мех 1466: 16, *дрѣнополє* Мех 1466: 19, *дошлє* Мех 1468: 27, *земѣлє* Мех 1468₂: 8/9, *кащєлє* Мех 1480₁: 10/11, *землє* Бај 1481: 17, 56, *вєлєкн* Бај 1499₂: 15, док је спој ље у овој функцији потврђен у усамљеним примерима: *прїатєлє* Мех 1466: 11, 13, *прнїатєлє* Мех 1466: 12, *Мех прїатєлє* 827: 14.

Графемске спојеве ље и љє у функцији обележавања гласовне групе [ље], који, како досадашња истраживања показују, нису забележени у српским средњовековним споменицима, можда можемо тумачити правописним алтернантом графемских група ле и лє, с обзиром на чињеницу да се сонант /љ/ бележи спојем љ, алтернативно објашњење појаве ових спојева могло би се тицати стварања хибридних форми мешањем правописних манира.

Групе ле и лѣ појављују се у изолованим примерима: *землє* Мех 1472: 17, *колє* Мех 1474: 14, *полшлєтє* Мех 1474: 26, *земље* Бај 1482₁: 6, Бај 1485: 6, *поздрављєннє* Бај 1485₂: 3, *поздрављєннїє* Мур 1431: 5, *адранополѣ* Мех 1481: 11 (уп. групе ле и лѣ у Јерковић 1983: 64; Јовић 2011: 75; Поломац 2016: 110).

У писмима Портине канцеларије ненормализована ортографија потврђена је и код писања гласовне групе [ње]. У највећем броју примера присутни су спојеви нє (примери под а) и нє (примери под б). Наводимо их све:

(а) *повєленїєл[ь]* Мур 1430₁: 4, *прошенїє* Мур 1430₁: 11, *повєленїє* Мур 1430₁: 17, 41, *гнєвѣ* Мур 1430₁: 39, *писанїє* Мур 1430₁: 41, *роднїє* Мех 1463: 3, *нєдѣ* Мех 1466: 12, 13, *нєдїлї* Мех 1466: 14, 15, *нєговѣ* Мех 1466: 15, Мех 1466: 17, Мех 1480: 15, *нданїє* Мех 1468: 33, Мех 1468₂: 17, *нєговлє* Мех 1468: 34, *хєрєтнїє* Мех 1468₁: 4, *нєдїлї* Мех 1468₂: 16, *нєсѣ* Мех 1471₂: 13, *нє{говн}* Мех 1471₂: 17, *владанїє* Мех 1471₂: 18, *нданїє* Мех 1477: 22, *нєга* Мех 1479₁: 16/17, Бај 1481–1482: 21, *послєтнїєл[ь]* Мех 1479₃: 69, *нє* Мех 1479₃: 82, *почннїє* Мех 1480: 10, *нєсѣтѣ* Бај 1481₂: 14, *поздрављєннїє* Бај 1486₁: 3, *нєговл[ь]* Бај 1488₁: 7, *полїтєлнїєл[ь]* Бај 1500: 11, *рѣченнїє* Бај 1503: 17, *нєсл[ь]тѣ* Бај 1481–1512: 14, *нєкл[ь]* Бај 1481–1512: 25;

(б) *нєдѣ* Мур 1430: 18, 35, Мур 1430₁: 10, *очннїє* Мех 1466: 8, Бај 1481: 65, *нєга* Мех 1471: 9, Мех 1478: 20, Мех 1481: 9, Бај 1499₂: 18, *нєдїлї* Мех 1471₁: 14, *нданнїє* Мех 1474₁: 21, *нєговѣ* Мех 1475: 10, *нєгова* Мех 1476: 31, *ндєнєдѣ* Мех 1478: 10, *поднннїєл[ь]* Бај 1481₂: 22, *нданє* Бај 1485₁: 19, Бај 1486: 18, 19, *лїданє* Бај 1486₁: 15,

нданіе Бај 1493₁: 11, 16, неговѣ Бај 1493₁: 13, неговѣ Бај 1493₁: 16, Інега Бај 1495₁: 8, неіди(ь) Бај 1497₁: 15, владаніе Бај 1497₁: 17, херѣтисаніе Бај 1499: 5, починѣ Бај 1499: 11, поднішлнненіе Бај 1499₂: 39, поздравленіе Бај 1510: 6, херитисанѣ Бај 1510: 6/7, прѣвашнеіди(ь) Бај 1481–1512: 22, Ізінаніе Сул 1520–1566: 16.

Као и код обележавања групе [ље] и код обележавања групе [ње] потврђени су спојеве нѣ, нѣк и нѣе, као могући алтернанти графемског споја не имајући у виду чињеницу да се сонант /њ/ бележи спојем нѣ: знанѣ Бај 1485: 4, Бај 1485₁: 3, Бај 1486₂: 5, нданѣ Бај 1485₁: 6, Бај 1486: 8, дѣгванѣ Бај 1486₂: 8, почѣтенѣіди Бај 1486₂: 12, нданѣ Мех 1468: 27, знаніѣ Бај 1485₂: 4, знанѣ Бај 1486: 4, Бај 1486₁: 4, херѣтнісанѣ Сул 1520–1566: 7.

У изолованим примерима у функцији обележавања гласовне групе [ње] забележени су спојеве не и нѣ: не[го]кон Мех 1472: 10, нданіе Мех 1474₁: 16, неговѣіди(ь) Мех 1476: 26, нданѣ Бај 1485₁: 12, Сул 1517: 16, ванѣ Бај 1485₁: 25, нданіе Бај 1485₂: 9, сегашнѣ Сел 1514: 9.

Посебно истицање захтевају писма у којима се препознаје колебање норме при обележавању гласовних група [ље] и [ње]:

Мур 1430₁: повеленіди[ь] 4, прошеніе 11, повеленіе 17, гнѣвь 39, повеленіе 41, писаніе 41 према неіди 10;

Мех 1463: зѣіди(ь) 12, приатѣлѣвати 13 према анатоліе 3;

Бај 1481: зѣіди 53 према зѣіди 17, 56;

Бај 1499₂: поздравленіе 4, зѣіди 6 према велики 15;

Мех 1466: неіди 12, 13, неіди 14, 15, неговѣ 15, неговѣ 17 према очинѣ Мех 1466: 8;

Мех 1468: неговѣіди 34 према нданѣ 27, нданіе 33;

Бај 1485: нданѣ 19 према знанѣ 3 према нданѣ 6;

Бај 1485₂: знаніѣ 4 према нданіе 9;

Бај 1486: нданѣ 18, 19 према нданѣ 8 према знанѣ 4 према очинѣ 65;

Бај 1486₁: ііданѣ 15 према поздравленіе 3 према знанѣ 4;

Бај 1499₂: поздравленіе 4, зѣіди 6 према велики 15.

3.3.3. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНИХ ГРУПА [љу] и [њу]. У највећем броју писама нормализовано је обележавање гласовне групе [љу] спојем лю (примере нећемо посебно наводити).

У мањем броју писама у овој функцији је забележен спој лѣ: лѣіди(ь) Мех 1463: 8, снѣлѣіди(н) Мех 1463: 13, лѣіди Мех 1465: 14, лѣди Мех 1477₂: 23, лѣіди Мех 1478₃: 7, лѣди Мех 1478₃: 8, сѣлѣ Бај 1481: 66, лѣди Бај 1493₁: 8, 9, дренополѣ Сул 1517: 18.

(г) кнїгү Мех 1468₂: 6, кнїгз Мех 1468₂: 11, кнїге Мех 1478₅: 8, нїм[ь] Мех 1478/5: 9, нїмн Бај 1485: 12, кнїге Бај 1495: 14, нїмнїл Бај 1495: 24, садашнї Бај 1481–1512₄: 17.

Посебно издвајамо и писма у којима је забележено мешање ортографских манира у погледу бележења гласовних група [љи] и [њи]:

Мех 1468₂: кннїгү 15, ннїм(ь) 16 према кнїгү 6, кнїгз 11;
Мех 1478₅: кннїгїл 5, кннїгом(ь) 8 према кнїге 8, нїм[ь] 9;
Бај 1485: ннїмн 8, кннїгїл 10 према нїмн 12;
Бај 1485₂: крїлїлнцїа 5, 13, крїлнцїе 19, крїлїлнцїїл 22 према телїге 7;
Бај 1486₁: крїлнцїа 6, 12 према крїлїцїа 31; прнїателї 20;
Бај 1481–1512₄: кннїга 10, кннїгел 12 према садашнї 17.

3.3.5. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСОВНИХ ГРУПА [љо] и [њо]. Гласовна група [њо] забележена је у усамљеном примеру нон Бај 1485₂: 10 (уп. Ђорђић 62–64), док примери са групом [љо] нису забележени.

3.3.6. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ /љ/ и /њ/ У ОСТАЛИМ ПОЗИЦИЈАМА. У медијалној и финалној позицији у речи сонанти /љ/ и /њ/ бележе се графемама л (примери под а) и н (примери под б) односно спојевима љ (примери под в) и њ (примери под г), уз напомену да су са сонантом /њ/ потврђена свега три примера. Овде их наводимо све:

(а) волно Мур 1430₁: 24, волнн Мех 1479₁: 15, воллнн Мех 1479₃: 29, 40, доброволлїно Мех 1479₃: 69, Бај 1481: 54; прнїателлїткво Бај 1481₁: 4, Бај 1481–1482: 4, Бај 1484: 4, Бај 1484₁: 3;

(б) прнїателлїн Мех 1453–1463: 24, прїателљ Мех 1466: 13, дрепопольскога Сул 1517: 10/11;

(в) лљнїка Бај 1499₂: 28, зњнанњнаа Сул 1520–1566: 20;

(г) ланьско Мех 1459: 9, крїлљнњ 31 Мех 1468: 9, олчїнњ Бај 1485₂: 1.

3.3.7. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. Графијска неуједначеност у писмима Портине канцеларије при обележавању консонаната /љ/ и /њ/, а у вези са њима и гласовних група [ља, ље, љи, љо, љу] односно [ња, ње, њи, њо, њу] веома је слична неуједначеним правописним решењима истакнутим код проблематике обележавања африката /ђ/ и /ћ/. На

основу детаљне анализе грађе, према писарској пракси у канцеларијама турских султана, могу се извести следећи закључци:

(а) У писмима султана Мурата II у функцији обележавања гласовних група [ља], [љу], [ња], [ње], [њу] присутни су спојеви ла, лю, на, не и ню, док се за обележавање гласовне групе [ље] поред споја ле у усамљеном примеру јавља и граfiјски спој лѣ.

(б) Поред изолованог примера са спојем лѣ у функцији обележавања гласовне групе [ље], у писарској канцеларији султана Мехмеда II бележи се колебање при обележавању гласовних група [ља], [ље] и [ње]: ла и ла, ле, ле и ле, не и не, уз појаву хибридниx спојева спојева лѣ и нѣ, док се за обележавање гласовних група [љу], [ња] и [њу] јављају спојеви лю, на и ню. У двама усамљеним примерима јавља се и спој лѣ у функцији обележавања гласовне групе [ља].

(в) У писарској канцеларији султана Бајазита II такође су присутна колебања при обележавању гласовних група [ља], [ња], [ље], [ње] и [љу] и [њу]: ла и ла, на и на, ле, ле и ле, не, не и не, док се гласовне групе [љу] и [њу] бележе спојевима лю и ню. У изолованим примерима у функцији обележавања гласовних група [ља] и [ње] јављају се и хибридне форме лѣ, нѣ и нѣ.

(г) У писарској канцеларији султана Селима I није потврђено много примера са овим консонантима. За обележавање гласовних група [ља], [ље] и [љу] потврђени су граfiјски спојеви ла, ле и лю, уз појаву усамљеног примера са граfiјским спојем лѣ у функцији обележавања гласовне групе [ње].

(д) У писмима султана Сулејмана I у функцији обележавања гласовних група [ља], [ље], [љу] и [ње] потврђени су спојеви ла и ла, ле, лю и не и не, уз присуство и усамљених примера са хибридниx спојевима лѣ и нѣ.

3.4. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ГЛАСА /џ/. У писмима турских султана Дубровнику сугласник /џ/ се обележава на традиционалан начин графемама ч (примери под а) и ж (примери под б):

(а) капиџи Мех 1478: 28, хџџџ[џ] Мех 1479₃: 75, Бај 1488: 12, саџџџџ[џ] Мех 1480₁: 24, саџџџџ[џ] Мех 1480₂: 8, саџџџџ Бај 1481: 19, свџџџџџџ Бај 1485₂: 12/13, свџџџџџџ Бај 1485₂: 13, свџџџџџџ Бај 1485₂: 15, хџџџ[џ] Бај 1496: 16, рџџџ Бај 1499: 17;

(б) хџџа Мех 1468: 8, Мех 1468₂: 7, хџџџ Мех 1468: 25, хџџа Мех 1468₂: 11, хџџџџџџ Мех 1468₂: 11, хџџџџџџ Мех 1469: 12, хџџџџџџ[џ] Мех 1469: 16, саџџџџџџ Мех

1477₂: 22, капнжі Бај 1485₂: 17, капнжи Бај 1485₂: 20, Бај 1486₁: 36, хожегѣ Бај 1486₁: 20, хожегѣ Бај 1486₁: 20, хожегѣ Бај 1486₂: 13, 14, санъжакв Бај 1485: 3, санѣжак(ь) Бај 1495: 4, санѣжакв Бај 1481–1512: 10/11, зильхижа Сул 1517: 18.

3.5. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ /ШТ/. Гласовна група [шт] се у писмима турских султана редовно обележава лигатуром щ. Међутим, изузетак од овог устаљеног начина бележења представљају примери у којима се група [шт] бележи на традиционалан начин групом [чт]. На традиционалан начин обележавају се именица *штета*, придеви *поштен* и *многопоштен*, као и прилог *поштено*:

чтета Мур 1430: 17, 18, 20, Мур 1430₁: 21, 40, Бај 1502: 14, штетити[н] Мур 1430₁: 38, четѣ Бај 1485: 7, четѣ Бај 1499₂: 24, поштениѣ(ь) Бај 1500: 11, мно{го}поштениѣ(ь) Мур 1430: 2, поштени Мур 1430: 5, прѣпоштеном Мур 1430: 14, поштеном Мех 1458: 3, поштениѣ(ь) Мех 1466: 2/3, многопоштенимъ Мех 1468: 2, поштено Мех 1468: 3/4, поштеном Мех 1468₂: 2, Мех 1472: 7/8, Бај 1486₃: 3, Бај 1487: 3, поштеном Мех 1468₂: 15, поштенога Мех 1471₂: 7, поштенином Мех 1472: 24, поштенини Мех 1477₁: 6, поштеном Мех 1478₄: 3, Мех 1478₅: 3, поштени Мех 1480₂: 6, Бај 1481: 3, 7, поштени Бај 1488: 5, поштене Бај 1488₁: 4, поштенога Бај 1497: 8, поштенини Бај 1497₁: 6, поштениѣ(ь) Бај 1500: 11, поштенино Бај 1501: 11, поштеном Бај 1481–1512: 3, поштеном Сел 1513: 6, поштеном Сел 1514: 7, Сел 1512–1520: 6, Сул 1520–1566₂: 6, поштеном Сел 1516: 6, поштениѣ(ь) Сел 1516: 8, поштениѣ(ь) Сел 1517: 6/7, поштениѣ(ь) Сул 1525: 7, поштениѣ(ь) Сул 1525: 14/15, поштениѣ(ь) Сул 1520–1566₃: 5, поштениѣ(ь) Сул 1520–1566₁: 5, поштенини Сул 1520–1566₁: 10, поштениѣ(ь) Сул 1520–1566: 5, поштенини Сул 1520–1566: 13, поштеном Сул 1520–1566₄: 6, поштенимъ Сул 1520–1566₄: 9, поштениѣ(ь) Сул 1520–1566₅: 7, поштениѣ(ь) Сул 1520–1566₆: 7, поштено Бај 1486₂: 9.

3.6. УПОТРЕБА ГРАФЕМЕ џ. Од грчких слова у писмима је забележено само џ и то у несловенским речима на месту сугласника т у писарској канцеларији султана Мехмеда II: мџамџ Мех 1463: 2; мџамџ Мех 1465: 1; мџамџ(а) Мех 1468₁: 2; логоџџ Мех 1474₁: 13; мџамџ Мех 1481: 1.

II. 2. ПРАВОПИС

1. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ НЕКАДАШЊЕГ СЛАБОГ ПОЛУГЛАСНИКА

1.1. ФИНАЛНИ ПОЛОЖАЈ

1.1.1. УПОТРЕБА ГРАФЕМЕ њ. Оба полугласничка знака позната су још од старословенског периода, а писање јерова у јаком и слабом положају није се променило ни након развоја јаких полугласника (уп. Јерковић 1983: 30). У ресавској и послересавској пракси „на крају речи *vazda* [...] пише њ, а никад њ” (Novaković 1878: 151), али ипак примера са дебелим јером у финалној позицији има у Јовић 1968/1969: 380, Јерковић 1983: 32, Јовић 2011: 24–26, Поломац 2016: 116–118). Писање полугласничког знака на крају речи забележено је у свим писмима Портине канцеларије.

Дебело јер у финалној позицији није забележено једино у писмима која припадају писарској канцеларији султана Мурата II, док је потврда са танким јером у финалној позицији веома много (нећемо их наводити).

У писмима султана Мехмеда II у финалној позицији потврђено је и танко и дебело јер. Дебело јер изостаје само у тринаест писма – Мех 1458, Мех 1459, Мех 1463, Мех 1465, Мех 1466, Мех 1468₁, Мех 1471, Мех 1471₁, Мех 1475, Мех 1476₁, Мех 1477₁, Мех 1478₃, Мех 1481. Због веома великог броја примера са танким јером нећемо их посебно наводити, већ издвајамо само писма у којима се бележи дебело јер, при чему је овај манир веома чест у писмима:

Мех 1453–1463: махомедъ 3, вѣлнцъ 5, малнцъ 5, насъ 7, вѣсемъ 7, вашецъ 9, добромъ 12, момъ 13, мнромъ 15, монцъ 23, амннъ 24, вѣ 26; Мех 1468: многополчѣтеницъ 2, плелл(е)нннцъ 2, заповелствъ 5, местъ 7, смъ 7, ерѣ 12, дѣжънъ 17, вашъ 17, чл(о)в(е)къ 17, жвдѣевъ 18, вамъ 20, полслахъ 21, холшкѣдамъ 29, крѣлпънъ 31, двкатъ 32, васъ 32; заповелствъ 6, хожатъ 11, смъ 14; Мех 1468₂: надъ 19, д(а)нъ 20; Мех 1469: мвхаметъ 2, заповедамъ 3, всемъ 5, хлрл[а]тъ 9, нцъ 11, 13, 14, хожетъ 12, заповестъ 12, рѣкахъ 13, д[а]нъ 18; Мех 1471₃: мѣлхмѣдъ 2, хнллѣадъ 10, двкатъ 10, златехъ 11, д[а]нъ 13, седмѣдесетъ 15, д[а]нъ 18; Мех 1477₂: мѣхеметъ 2, б(е)гъ 2, заповестъ 6/7, давамъ 7, амаллдаръ 9, теръ 10, двкатлѣ 13, прнлстѣл 14, товаръ 18, поллахъ 20, златѣвѣстъ 20/21, салнѣжакъ 22, тѣваръ 24, свдѣмъ 25, в[о]жемъ 25, полслахъ 26, свдъ 30, 31; Мех 1478: всемъ 3, потѣтениемъ 3, властеломъ 3/4, двброватѣецъ 4, давамъ 7, амаллдаръ 8, сжмъ 9, нменемъ 10, кждъ 12, товаръ 14, двкатъ 15, заповестъ 17, 24, свдъ 19, послахъ 21, васъ 26, ѡвемъ 27; Мех 1478₁: свѣтанъ 2, мѣлхлмѣметъ 2, дошѣвѣ 8, двкатъ 10, златѣхъ 10, д[а]нъ 13; Мех 1478₃: мѣлхлмѣметъ 2, властеломъ 3, давамъ 5, заповестъ 6, гюмрѣкъ 6, мнлѣлствъ 12, гюлрлрлкъ 17, сатъ 18, двкатъ

18, вѣдъ 21, нѣтнѣ 21, д[а]нѣ 22; Мех 1478₂: свѣтътанъ 2, мѣлѣхаметъ 2/3, двѣровѣтъцѣмъ 3/4, давамъ 5, сатъ 9, 18, двѣкатъ 9, заповѣсть 11, васъ 13, разлогъ 14, д[а]нѣ 16, 23, вѣдъ 16, златѣхъ 19, поклансарѣмъ 22, вѣшецъ 22; Мех 1478₄: мѣлѣхаметъ 2, двѣровѣтъцѣмъ 3/4, заповѣсть 13, д[а]нѣ 25; Мех 1478₅: свѣтътанъ 2, мѣлѣхаметъ 2, давамъ 6, марнѣ 11, д[а]нѣ 24; Мех 1479₃: западѣннѣ 2, двѣровѣтъцѣмъ 4, двѣкъ 19, 32, 42, 65, двѣкатъ 22, заповѣдамъ 50, мнѣлѣстѣ 61, внѣчнѣмъ 68, мѣгѣтъ 78, погнѣтъ 82; Мех 1480: гюлѣрѣкъ 7, 9, 13, 18, мнѣлѣстѣ 20; Мех 1480₁: гѣлѣспѣлѣ[а]рѣ 1, двѣрѣвѣтъцѣмъ 4, мѣмъ 5, вѣрѣннѣмъ 5, правнѣмъ 5, заповѣстѣ 8, грѣлѣдѣ 10, гюлѣрѣкъ 13, пакъ 14, лѣклавъ 26.

Насупрот наведеном, у једном броју писама дебело јер се јавља углавном у изолованим примерима:

Мех 1471₂: {вѣ}дѣтъ 16/17, ромѣннѣлѣкнѣмъ 23; Мех 1472: чл(ѣвѣ)къ 27, д(а)нѣ 27; Мех 1474: сѣдѣмъ 13, ѣднѣ 19; Мех 1474₁: д(а)нѣ 24; Мех 1475₁: ѣстѣ 6, д(а)нѣ 13, 15; Мех 1476: неколѣкѣшъ 8, двѣкатъ 23, крѣвѣ 26; Мех 1477: д(а)нѣ 17, 27; Мех 1479: властѣломъ 3/4, гюлѣрѣкъ 9; Мех 1479₁: вѣдъ 9, мнѣлѣстѣ 12; Мех 1479₂: поклѣкѣвъ 14, заповѣстѣ 22; Мех 1480₂: заповѣстѣ 8, заповѣдамъ 12, дѣнѣ 18; Мех 1480₃: кюлѣрѣкъ 11, тѣсѣшъ 12, данъ 29.

За разлику од стања забележеног у писарској канцеларији султана Мехмеда II, у писмима Бајазита II у мањем броју писама забележено је више потврда са дебелим јером у финалној позицији (примери под а), док су, са друге стране, у већем броју писама забележени углавном усамљени примери са дебелим јером у овом положају (примери под б):

(а) Бај 1481: гѣлѣлѣ[по]д[а]рѣ 1, мнѣлѣстѣ 11, 28, 35, 50, мнѣлѣлѣстѣ 25, 43, 55, тѣсѣкъ 28, 30, 61; Бај 1481₂: васъ 11, сѣдѣлѣ 12/13, нѣсѣтъ 14, кѣтъ 15, прѣлѣвѣтѣлѣлѣстѣ 16/17; Бај 1482₁: свѣтътанъ 3, ханъ 3, двѣровѣтъцѣмъ 4, дѣгъ 9, часъ 10, азѣлѣ 14, сѣдѣ 15, 19, крѣвѣ 19, крѣлѣкъ 20/21, васъ 27; Бај 1483: вѣазитъ 2, властѣломъ 2, заповѣстѣ 7, заповѣсть 9, д(ѣ)нѣ 10; Бај 1485₂: цѣлѣрѣ 1, мнѣрѣ 1, свѣлътанъ 1, вѣазитѣлѣ 1, нашъ 2, лнѣстѣ 2, вѣлѣстѣлѣлѣлѣмъ 2, двѣрѣвѣтъцѣмъ 2/3, лѣдѣлѣстѣ 3, вѣлѣ 6, ѣлѣстѣлѣвѣлѣ 6, гюрѣгъ 6, гѣспѣлѣлѣмъ 7, мѣлѣлѣ 8, снѣволѣмъ 8, грѣлѣлѣрѣлѣвѣлѣ 11, дѣлѣ 12, нѣстѣнѣлѣмъ 14, нѣстѣнѣ[но]мъ 15/16, грѣлѣлѣрѣкѣ 16, дѣлѣ 16, 18, 19, лѣлѣзарѣлѣвѣлѣ 18, лѣлѣстѣ 21; Бај 1486: ханъ 2, нашъ 2, лнѣстѣ 2, властѣлѣлѣлѣмъ 2/3, жнѣванъ 6; Бај 1486₁: царѣ 1, свѣлътанъ 1, ханъ 1, нашъ 2, властѣлѣлѣлѣмъ 2, цѣлѣлѣвѣлѣлѣмъ 17/18, нѣлѣшъ 20, свѣлѣмъ 23, лѣзарѣ 28, стѣпанъ 28, дѣлѣлѣ 29, пѣчатъ 34, пнѣсѣхъ 36; Бај 1492: свѣлътанъ 2, зѣлѣлѣлѣмъ 5, хѣратъ 11, напредѣ 14, д(а)нѣ 16, 21; Бај 1496: долѣлѣкъ 9, лѣлѣстѣ 10, д(а)нѣ 11, 13, 19, мѣртѣ 12, сѣрѣлѣлѣлѣвѣлѣ 16, нѣмъ 16, прѣкѣзатъ 17; Бај 1499: ц(а)рѣ 1, д(а)нѣ 11, 17, 18, 19, ѣстѣ 15; Бај 1499₁: гѣлѣспѣлѣдарѣ 1, ц(а)рѣ 2, заповѣсть 13, нѣмъ 22, д(а)нѣ 24; Бај 1501: азъ 1, ц(а)рѣ 1, д(а)нѣ 14, 15, 19; Бај 1501₁: ц(а)рѣ 1, с(н)нѣ 10, двѣлѣлѣлѣкѣ 16, д(а)нѣ 28;

(б) Бај 1481₁: лнѣстѣ 1, заповѣстѣ 11, сѣтъ 13; Бај 1482: лнѣстѣ 18; Бај 1484: заповѣстѣ 15; Бај 1486₂: царѣ 1, свѣлътанъ 1; Бај 1486₃: властѣломъ 4; Бај 1487: вѣрѣнѣлѣлѣстѣ

11; Бај 1488: велрнностъ 14; Бај 1488₁: свтъ 14, заповелстъ 20, велрнволстъ 24; Бај 1489: онъ 12; свтъ 6; Бај 1493: амалмдаръ 7, спехъ 14; Бај 1485: амнръ 1, нашъ 2, амалъдаръ 8, двбъролвлътъкемъ 22; Бај 1493: долневъ 11, харатъ 12; Бај 1495: слвдъ 14, 15; Бај 1495₂ ц(а)ръ: 2, писавъ 6, васъ 14; Бај 1497: голсподаръ 1, ц(а)ръ 2, вагазнтъ 2, д(а)нъ 20; Бај 1497₁: ц(а)ръ 1, пншелтъ 3, чл(о)в(е)къ 15; Бај 1498: азъ 1, ц(а)ръ 1, заповестъ 19, д(а)нъ 20; Бај 1499₂: ц(а)ръ 1; Бај 1500: д(а)нъ 20; Бај 1502: ц(а)ръ 1, д(а)нъ 21.

У писарској канцеларији султана Селима I дебело јер је забележено у свим писмима:

Сел 1513: господаръ 1, амнръ 2, солтанъ 2, ханъ 2, вѣснемъ 3, земламъ 3, приморскнемъ 3, рѣмскнемъ 3, караманскнемъ 4, натоалскнемъ 4, романскнемъ 4, ѿнемъ 5, господинъ 5, вѣснемъ 6, властеломъ 7, видомъ 8, харатъ 10, х[а]ратъ 16, реченнемъ 16; Сел 1514: амнръ 2, солтанъ 2, вѣснемъ 3, земламъ 3, приморскнемъ 3, рѣмскнемъ 4, романскнемъ 5, ѿнемъ 5, мноземъ 5, голсподинъ 6, харатъ 11, тоганъ 14, шовонъ 14, подахъ 15, таконъ 15; Сел 1516: голсподаръ 1, амнръ 2, солтанъ 2, ханъ 2, вѣснемъ 2/3, земламъ 3, натоалскнемъ 4, перскнемъ 4, ѿнемъ 5, мноземъ 5, харатъ 8, шовонъ 12, подадохъ 14, данъ 15; Сел 1517: голсподаръ 1, амнръ 2, земламъ 3, видомъ 8; Сел 1512–1520: голсподаръ 1, амнръ 2, селмъ 2, ханъ 2, земламъ 3, приморскнемъ 3, натоалскнемъ 3, романскнемъ 3/4, перскнемъ 4, ѿнемъ 5, земламъ 5, голсподинъ 5, пншетъ 5, семъ 7.

Код султана Сулејмана I, дебелог јера нема у писмима Сул 1517, Сул 1525, док се у свим осталим бележи:

Сул 1520–1566: госьподаръ 1, свленмланъ 2, приморскнемъ 3, караманскнемъ 3, натоалскнемъ 3, ѿнемъ 4, харатъ 8, есттъ 8, десеттъ 10, цтгы 10, есвттъ 13, тестрнемъ 14, сътамльволъ 21, столъ 22; Сул 1520–1566₁: ц[а]ръ 1, амнръ 2, свленмланъ 2, земльламъ 2, приморскнемъ 2/3, рѣмскнемъ 3, караманскнемъ 3, натоалскнемъ 3, перскнемъ 4, ѿнемъ 4, мнolzлемъ 4, земльламъ 4, голсподинъ 5, пншелтъ 5, мль 5, почителннемъ 5, властеломъ 6, вальмъ 6, есттъ 7, харатъ 9, двкаттъ 10, нменемъ 11, лѣлдеелтъ 12, пнстъ 15, ц[а]рградъ 16; Сул 1520–1566₂: земламъ 4, снъ 4; Сул 1520–1566₃: нннемъ 4, в[а]мъ 17; Сул 1520–1566₄: амнръ 2, приморскнемъ 3, натоалскнемъ 3, караманскнемъ 3, перскнемъ 4, араалскнемъ 4, земламъ 4, мноземъ 4, земламъ 5, васемъ 5, кнеземъ 6, вернмъ 8/9, почителннемъ 9, полкнсаремъ 9, нменемъ 9, снхъ 10, мъ 13, царнградъ 15/16; Сул 1520–1566₅: голсподаръ 1, амнръ 2, мноземъ 5, пншелтъ 6, валлемъ 7, племелннемъ 7, делстъ 10, есвттъ 12; Сул 1520–1566₆: амнръ 2, земльламъ 3, приморскнемъ 3, караманскнемъ 3/4, натоалскнемъ 4, нннемъ 6, мнolzнемъ 6, земльламъ 6, валнемъ 7, есттъ 8, 12, валнемъ 8, властеломъ 8/9, есттъ 10, фнлорннелъ 11, пелтъ 11, телтъ 12, кннгомъ 14, есвтъ 15, 20, хараатъ 16, шплетъ 19.

1.2. МЕДИЈАЛНИ ПОЛОЖАЈ

1.2.1. ПИСАЊЕ ПОЛУГЛАСНИЧКОГ ЗНАКА У ПРЕДЛОЗИМА. У писмима Портине канцеларије предлог *в* није забележен без полугласничког знака, а оваква пракса није непозната српској средњовековној писмености (уп. Ивић–Јерковић 2008: 437–444; Јерковић 1983: 33–34; Поломац 2016: 119).

Предлози *с* и *к* забележени су у писмима и без полугласничког знака (о гласовној вредности полугласничког знака у овим предлозима в. поглавље III. 1. т. 1.2.):

(а) *к* *нѣмѣ* Мур 1430₁: 10, *к* *вѣмѣ* Мех 1468: 20, *к* *нѣмѣ* Мех 1468₂: 16, *к* *вѣмѣ* Мех 1471: 8, *к* *вѣмѣ* Бај 1485₂: 17, *к* *вѣмѣ* Бај 1486₁: 15, Бај 1486₂: 8, *к* *вѣмѣ* Бај 1486₁: 37, *к* *вѣмѣ* Бај 1486₁: 37, *к* *внѣтътъкѣмѣ* Бај 1486₂: 7, *к* *вѣмѣ* Бај 1495₁: 14, Бај 1498: 11, Бај 1499₂: 14, 16, 19, 27, 31, Бај 1500: 17;

(б) *с* *вѣмѣ* Мур 1430: 12x2, 24, *с* *лѣмѣ* Мур 1430: 26, *с* *внѣ* Мур 1430₁: 34, *с* *лѣмѣ* Мур 1431: 11/12, *с* *вѣмѣ* Мех 1458: 9, *с* *лѣмѣ* Мех 1471: 11, *с* *лѣмѣ* Мех 1478₃: 13, *с* *лѣмѣ* Мех 1478₂: 6, *с* *лѣмѣ* Мех 1478₄: 15, *с* *лѣмѣ* Мех 1478₅: 8, *л* *внѣ* Бај 1481: 64, *л* *кѣмѣ* Бај 1481: 66, *с* *лѣмѣ* Бај 1481–1482: 15; *с* *лѣмѣ* Бај 1481–1482: 15/16, *с* *лѣмѣ* Бај 1481–1482: 18, *с* *лѣмѣ* Бај 1481–1482: 22, *с* *лѣмѣ* Бај 1482: 8, *с* *лѣмѣ* Бај 1485₁: 14, *с* *лѣмѣ* Бај 1486: 16, *с* *лѣмѣ* Бај 1486₁: 17, *с* *лѣмѣ* Бај 1486₁: 19, *с* *лѣмѣ* Бај 1486₁: 44, *л* *вѣмѣ* Бај 1488₁: 14, *л* *лѣмѣ* Бај 1488₁: 15, *с* *лѣмѣ* Бај 1488₁: 17, *с* *лѣмѣ* Бај 1488₁: 19, Бај 1489: 19, Бај 1489₁: 15, *с* *лѣмѣ* Бај 1489₂: 5, *с* *лѣмѣ* Бај 1493₁: 17, *с* *лѣмѣ* Бај 1495: 16, *с* *лѣмѣ* Бај 1496: 13.

Испуштање полугласничког знака у предлозима *к* и *с* присутно је и у повељама XII–XIII века (уп. Ивић–Јерковић 2008: 441–443), *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 30), као и у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 119–120).

Предлог *од* увек се јавља са надметнутим *д* или *т* (в. поглавље II. 1. т. 2.4.3.), али има примера у којима надметнуто *д* није последица скраћивања речи: *ѡдѣ* Мур 1430: 7, 8, 21, 25, Мех 1458: 1, 11x2, Мех 1459: 1, Мех 1463: 16, Мех 1465: 1, 4, 13, Мех 1468: 1, Мех 1468₁: 1, 5, Бај 1482₁: 6, 27, Бај 1486: 4, 7, Бај 1486₁: 20, 29, 33, Бај 1485: 21, Бај 1503: 14, Бај 1481–1512₄: 8, 9, 14, Бај 1481–1512: 15, 28, *ѡдѣ* Бај 1503: 8, 11, 12, 17, Бај 1481–1512₃: 8, 15, 16, Сул 1520–1566₅: 16.

У примерима *ѡдѣ* Бај Бај 1482₁: 16, *ѡдѣ* Бај 1486₂: 17, Сул 1520–1566₅: 1, полугласнички знак се пише напореда са сугласником *д*.

За разлику од стања у *Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића* (уп. Јовић 1968/69: 379), *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 30), као и у повељама XII–XIII века (уп. Ивић–Јерковић 2008: 437–443) и повељама и писмима Деспотовине (уп. Поломац 2016: 120), и у нашој грађи има много више потврда у којима се уз предлог *од* бележе полугласничке графеме, а да притом није реч о примерима у којима се овај предлог пише са надметнутим консонантским графемама.

Само са полугласничким знаком, иако у мањем броју примера, забележени су предлози *без, пред, под, над и код*: *предъ* кадню Сул 1517: 10, *кодъ* мора Сул 1520–1566: 21, *подъ* гѡлспо(д)лѣтвом(ь) Мех 1463: 6/7, *надъ* ѡвѡм[ъ] Мех 1468₂: 19, *вездъ* крьлѡмлнѡнѡ Бај 1497₁: 15, *вездъ* ѡлѡтатакъ Бај 1503: 19, *вездъ* сваке Бај 1503: 19, *вездъ* калафатчиѡа Бај 1481–1512: 25.

Предлог *из* без полугласничког знака забележен је у једном примеру: *нз* гралѡ[а] Мур 1430: 28.

Као што се може и видети на основу изложене грађе, остали забележени предлози пишу се углавном са полугласничком графемом и то дебелим јером, које се у овим позицијама јавља у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 30), док се у повељама XII–XIII века (уп. Ивић–Јерковић 2008: 437–443), као и у повељама и писмима Деспотовине ови предлози у већем броју примера јављају са танким јером, док у мањем броју примера полугласничка графема потпуно изостаје (уп. Поломац 2016: 120–121).

1.2.2. ПИСАЊЕ ПОЛУГЛАСНИЧКОГ ЗНАКА У ПРЕФИКСИМА. Насупрот стању забележеном у *Хиландарском медицинском кодексу* и повељама и писмима Српске деспотовине, где се полугласничка графема у префиксима среће веома ретко (уп. Јовић 2011: 31–32; Поломац 2016: 121), као и у повељама XII–XIII века (уп. Ивић–Јерковић 2008: 444–448) и у писмима Портине канцеларије већи је број потврда са писањем полугласничког знака у префиксима.

У нашој гређи веома је чест префикс *съ*, при чијем бележењу преовлађују правила ресавског правописа па је у већем броју примера овај префикс забележен са дебелим јером, али због прегледности наводимо све облике (о гласовној вредности полугласничког знака у овом префиксу в. поглавље III. 1. т. 1.2.):

събрлалн Мех 1468: 23, състанет(е) Мех 1468₂: 16, събере Мех 1472: 9, съберете Мех 1474: 22, съдирите Мех 1476: 9, събравл[ъ] Мех 1479₂: 16/17, съвнше Мех 1479₃: 45, Мех 1480₃: 10, 26, съврлршнтн Мех 1480: 11, сътлворнл[е] Мех 1480₁: 28/29, съврлршховаала Бай 1481₂: 11/12, съврлршнтн Бай 1482: 16, съврлршше Бай 1484: 12, сългрешнлн Бай 1499₂: 21, съблюдете Бай 1499₂: 25, съблюдв Бай 1499₂: 37, съваршнлїл Сул 1520–1566: 13, сътвори Мех 1466: 6, сътлвалр[ъ] Мех 1480₁: 24; сътлваре Бай 1481₂: 23, съчвкел[е] Бай 1481₂: 24, съврлршена Бай 1481₂: 26, съврлршетлел Бай 1481–1482: 16, съврлршенин Бай 1489: 7/8, съврлршено Бай 1489: 18, съваршнлїл Сул 1520–1566: 13.

Префикс *из-* забележен је са танким јером: нзъбраномлв Мех 1466: 3/4, Бай 1481₁: 3, Бай 1481–1482: 3, Бай 1484: 2/3, Бай 1484₁: 2, нзъкати Бай 1485₁: 10, нзъдате Бай 1485₁: 19, нзъвкелл Бай 1485₂: 13, нзъбраномв Бай 1486₃: 3, Бай 1487: 3/4, Бай 1488: 3, Бай 1488₁: 2, Бай 1489: 3, нзъбрана Бай 1489: 7, а потпуно засебно стоји облик нзъбранномв Сел 1513: 6/7.

У усамљеном примеру у коме је обележена асимилација по звучности, овај префикс се пише са дебелым јером: нсѣпнсавл(ъ) Бай 1501₁: 24.

Префикси *без-* и *раз-* јављају се у изолованим примерима са танким јером: безъдлабавна Мур 1430₁: 12, разъделн Бай 1486₁: 26.

Писање префикса *въз* вероватно има упориште у бележењу предлога *къ*: *къдмете* Бай 1498: 17, *възметл(ъ)* Бай 1499₁: 18, уз напомену да се у двама облицима у којима је у духу народног језика иницијална група *къ* дала /у/, полугласнички знак чува иза графеме *з*: *въдмъши* Мех 1480: 8, *въдданогв* Бай 1486₂: 6, *въдмъле* Бай 1485: 18. Писање полугласничког знака после графеме *з* у префиксу *въз* није се доследно бележио ни у старословенској епоси (уп. Кулбакин 1930: 25).

Танко јер потврђено је и у префиксу *од-* односно *от-*: *олдлговорнхлмо* Мех 1459: 12/13, Мех 1459: 12/13, *олдлговоре* Мех 1474: 28, *олдлговлрлрллю* Бай 1485₁: 21/22, *олдлговолрле* Бай 1486₁: 16/17, *олдлправнтел* Бай 1486₂: 10, *олдлпшеллел* Бай 1485: 9, *олдлправнлхл(ъ)* 929: 17, *олдлговорнл(ъ)* Бай 1481–1512: 11, 24, *олдлговорнллї* Бай 1481–1512: 27, *оллнелн* Мех 1453–1463: 9, *оллгвокорнлхл(ъ)* Мех 1471₁: 8, *оллгвокворнлл(ъ)* Мех 1471₁: 8/9, *оллнелсвлл[ъ]* Бай 1481: 42, *оллмлагател* Бай 1481₂: 18, *оллпнсала* Бай 1481–1482: 10/11, *оллгавараю* Бай 1488₁: 23, *оллгавара* Бай 1489: 20, *олдлпшеллел* Бай 1485: 8, *олдлносе* Бай 1485: 17, *олллоглї* Бай 1485: 17/18.

1.2.3. ПИСАЊЕ ПОЛУГЛАСНИЧКОГ ЗНАКА У КОРЕНУ РЕЧИ. Обележавање полугласничког знака у корену речи на месту некадашњег полугласника у слабом

положају забележено је у мањем броју писама, уз напомену да се углавном јавља у неетимолошкој позицији:

Мур 1430₁: пријатељствѡ 7; Мех 1463: некъм(ь) 9; Мех 1472: двѣровтъѣм(ь) 4; Мех 1477: двѣровтъѣм(ь) 4, зънание 6; Мех 1478₂: златъх(ь) 10; Бај 1481₂: вьчвѣт[е] 24; Бај 1482₁: онъда 15; Бај 1484₁: съвои 24/25, прилпекъшии 26; Бај 1485: тъкъмѣжъ 8, нашъли 11, свѣтѣлѡствѣ 16, ѿтъкъмѣжъ 22; Бај 1485₂: ниънедѣ 7, зъидѣлю 8, такъвн 18; Бај 1485₂: вьмъре 9, телтъклѡ 10, литъре 11, в[о]жьнедѣ 13, дошълетѣ 21; Бај 1486: вьмъри 5; Бај 1486₁: сребърон 7/8, в(о)жьнедѣ 14, пошьлетѣ 16, печатъю 19, сребъро 22, зньѣ 27, долъбредѣхъ 32; Бај 1493: заповѣствѡм(ь) 18; Бај 1510: власътелѣ 7/8; Бај 1481–1512: сьрдѣцѡ 19, нанбърже 21; Сел 1513: изавъранномѡ Сел 1513: 6/7; Сул 1517: земьламъ 4; Сул 1525: пльменствѡ 20; Сул 1520–1566₃: земьламъ 4, двѣровнодѣ 6, повъратѣне 18, позънаѣствѣ 19; Сул 1520–1566: двѣровничѡкомѡ 6; Сул 1520–1566₆: земьланѣм(ь) 5, царѣствѡ 17, 19, 20, долъсѡли 17, зънашѣтелѣ 21, плѣменствѡ 21, плѣменѣствѡ 21, мѣлѣто 22.

Насупрот горенаведеним, само се у облику дѡва Сул 1525: 14 бележи се у етимолошкој позицији.

Како показује анализирана грађа, у писмима Портине канцеларије, за разлику од стање забележеног у повељама XII–XIII века, огледа се тенденција опадања броја примера у којима се полугласнички знак бележи у корену речи, било да је реч о етимолошкој или неетимолошкој позицији (уп. Ивић–Јерковић 2008: 454–460). С друге стране, узимајући у обзир стање потврђено у повељама и писмима Деспотовине (уп. Поломац 2016: 121), може се истаћи пак да се у писмима турских број примера са полугласничким знаком у корену речи значајно повећава.

1.2.4. ПИСАЊЕ ПОЛУГЛАСНИЧКОГ ЗНАКА ИЗВАН КОРЕНА. Највећи број потврда за писање полугласничког знака у медијалном положају у речи у писмима турских султана потврђено је у позицији изван корена речи.

Веома су распрострањени примери са суфиксима *-ство* и *-ствије*:

плѣменѣствѡ Мур 1431: 7, плѣм[е]нство Мех 1458: 6, царѣства Мех 1458: 7/8, Мех 1458: 14, Мех 1459: 14, плѣм[е]нѣство Мех 1459: 6, плѣм[е]нство Мех 1466: 5, плѣменствѡ Мех 1471: 5, царѣства Мех 1471₁: 6, ц[а]рѣства Мех 1474₁: 17, ц[а]рѣствѡ Мех 1476: 11, царѣства Мех 1476₁: 16/17, ц(а)рѣства Мех 1477₁: 7, ц[а]рѣствѡ Мех 1477₁: 8, ц[а]рѣство Бај 1485: 5, царѣство Бај 1485: 10, царѣства Бај 1485: 11, царѣствѡ Бај 1485: 21, ц[а]рѣствѡ Бај 1497₁: 13, ц[а]рѣствѡ Бај 1499₂: 3, ц[а]рѣства Бај 1499₂: 21, 25, 28, 30, 40, 41, ц(а)рѣства Бај 1499₂: 22, ц[а]рѣствѡ Бај 1499₂: 24, Бај 1502: 17, Бај 1481–1512₁: 19, ц[а]рѣствѡ Бај 1501₁: 5, 10, 17, Бај 1502: 5, 12, 14, ц[а]рѣства Бај 1501₁: 8, 15, 16, 19, 20, 23, 26, Бај 1502: 17, 19, Бај 1481–1512₁: 11, Бај 1481–1512₁:

15, Бај 1481–1512₂: 11, 12, 15, 13, 17, 19x2, ц[а]рѣлѣтво Бај 1501₁: 14, ц(а)рѣлѣтвна Бај 1481–1512₁: 5, ц(а)рѣства Бај 1481–1512₁: 9, ц[а]рѣлѣтво Бај 1481–1512₁: 14.

Од осталих именичких суфикса некадашњи полугласник у слабом положају јавља се и у следећим:

(а) *-ьник*: крѣвѣнника Бај 1482₁: 12, двѣровѣнника Бај 1486: 7, двѣровѣнникѣ Бај 1486: 8; двѣровѣнникѣ Бај 1486₁: 7, двѣровѣнникѣ Бај 1486₁: 21/22, двѣровѣнникѣ Бај 1486₁: 23/24, правѣдѣнници Бај 1481–1512: 8;

(б) *-ба*: свѣдотѣвѣ Бај 1485₂: 12/13, свѣдотѣвѣ Бај 1485₂: 13, свѣдотѣвѣ Бај 1485₂: 15;

(в) *-ьница*: рнѣзѣнницѣ Сул 1520–1566₁: 13, рнѣзѣнницѣ Сул 1520–1566: 11, рнѣзѣнницѣ Сул 1520–1566₆: 18;

(г) *-ьц*: ѣмѣца Мех 1476₁: 9.

Велики број потврда са полугласничким знаком у медијалној позицији забележен је и код придевских суфикса:

(а) суфикс *-ьск*: босѣнѣсѣсѣ Бај 1485₂: 5, оловѣсѣсѣ Бај 1486: 5;

(б) примери у којима је сугласник /ч/ у придевском наставку *-ьск* изгубљен иза сугласника /ч/: двѣровѣтѣколѣ Мур 1431: 4, двѣровѣтѣцѣлѣ(ѣ) Мех 1474₁: 4, двѣровѣтѣцѣлѣ(ѣ) Мех 1475₁: 4, Мех 1476: 4, двѣровѣтѣкѣмѣ 884: 4, двѣровѣтѣки 894: 4, 894: 17, двѣровѣтѣкѣмѣ 914: 22, двѣровѣтѣкѣлѣн Бај 1485: 14, двѣровѣтѣкѣ Бај 1485: 24, Бај 1485: 24, двѣровѣтѣкѣлѣмѣ Бај 1485₂: 2/3, двѣровѣтѣкѣмѣ Бај 1485₂: 7, двѣровѣтѣкѣмѣ Бај 1486: 3, двѣровѣтѣкѣлѣмѣ Бај 1486₁: 3, двѣровѣтѣкѣмѣ Бај 1486₂: 4, двѣровѣтѣкѣмѣ Бај 1485: 22;

(в) *-ьн*: многовѣрѣнога Мур 1431: 8, мирѣнн Мех 1466: 18, братѣнѣ Бај 1482₁: 15, двѣжѣнн Бај 1486: 9, сребѣрѣнн Бај 1486₁: 8, сребѣрѣнн Бај 1486₁: 22, ѣдѣлѣнѣмѣ Бај 1486₁: 30, сналѣнога Бај 1485: 1; врѣдѣнн Сул 1517: 13, верѣнѣлѣ Сул Сул 1520–1566₆: 13, заколѣнѣна Сул 1520–1566₆: 16.

Треба напоменути да се поред придевских речи, суфикс *-ьн* јавља и у именским и прилошким: прѣзѣнѣлѣ(ѣ) Бај 1481₂: 24/25, ѣдѣлно Бај 1486₂: 9, радостѣно Бај 1486₁: 3, згодѣно Бај 1486₁: 39, почѣтѣно Бај 1486₂: 9, подѣлѣнѣно Бај 1495₁: 11.

Полугласнички знак бележи се и на месту некадашњег полугласника у слабом положају у примерима: двѣровѣтѣцѣлѣ(ѣ) Мех 1477₁: 4, двѣровѣтѣнѣ Бај 1485: 23, двѣровѣтѣнѣ Бај 1485₁: 21, двѣровѣтѣнѣ Бај 1485₂: 10, двѣровѣтѣлѣнѣ Бај 1485: 5/6, двѣровѣнѣтѣколѣ Сул 1520–1566₁: 6, као и у наставцима за облик некадашњег партиципа претерита активног односно гл. прилога прошлог: зѣмѣши Мех 1480: 8, рнѣспѣвѣши Бај 1484₁: 26, прочѣтѣшѣ Бај

1485₁: 16, рlаzъkъpлaкъшї Бај 1485₁: 15, pазъkъpлaкъшн Бај 1485₂: 16, влїдкъшн Бај 1486₁: 13, прѣдaкъшїl Бај 1493: 11, похoдїнкъшн Сул 1520–1566₁: 15.

На основу анализиране грађе можемо закључити да су некадашњи полугласници у слабом положају изван корена речи (у суфиксима за грађење речи и наставцима за облик) обележени и танким и дебелим јером, с напоменом да преовладавају примери са танким јером у овој позицији, па се због мањег броја примера са дебелим јером не може говорити о доследности ресавске нормe, а овакав закључак употпуњује и теза да се дебело јер у документинма Портине канцеларије не пише увек у складу са правилима ресавског правописа (уп. Ђорђић 1971: 166).

У односу на стање забележено у повељама XII–XIII века, као и у повељама Српске деспотовине (уп. Ивић–Јерковић 2008: 454–460; Поломац 2016: 122–124), може се закључити да се у писмима Портине канцеларије уочава пракса која подразумева умањење примера у којима се полугласнички знак бележи изван корена.

1.2.5. ПИСАЊЕ ПОЛУГЛАСНИЧКОГ ЗНАКА У СТРАНИМ РЕЧИМА. У писмима Портине канцеларије у речима страног порекла полугласнички знак се јавља у неетимолошкој позицији и у највећем броју примера бележи се танким јером и то у следећим категоријама:

(а) у антопонимима: павъла Мех 1476₁: 11, ахъмaтl(ъ) Мех 1474₁: 7, 9, ахъмaтl(ъ) Мех 1477₁: 7, квръси Мех 1478: 11, мекъмедъ Бај 1482₁: 18, касъмaл Бај 1485₂: 17, касъмaл Бај 1485₂: 20, баzаzънtл[ъ] Бај 1486: 1, лъzаръ Бај 1486₁: 28, анъдрета Бај 1486: 6, мlскълъманн Бај 1481: 68, lнлкъо Сул 1520–1566₃: 11, цоръци Мур 1430₁: 10; арьбанаселх[ъ] Мур 1430₁: 28; као и у топонимима сътаmъволъ Сул 1520–1566: 21 и гaнъвола Бај 1486₂: 23;

(б) у називима титула: свътаmл[а] Мур 1431: 2, свътанъ Мех 1471: 2, Бај 1485: 1, свътаmл(а) Мех 1471₁: 2, Мех 1476₁: 2, свътана Бај 1486₂: 1, Бај 1485₁: 1, сlвlътанъ Бај 1485₂: 1, сlвlътанъ Бај 1486: 1, сlвlътанъ Бај 1486₁: 1, херъцегъ Мех 1466: 7, покълнсарн Бај 1485₁: 4, Бај 1486₁: 19, покълнсарн Бај 1486₁: 17, скенъдера Бај 1486₂: 6/7, Бај 1486₂: 10, покълнсарн Бај 1486₂: 12, едннъх[ъ] Бај 1487: 8, спахнoгъланъ Бај 1486: 10, дeсъпота Бај 1486₁: 5, дeсъпотъ Бај 1486₁: 25;

(в) у придевима: (вa) код суфикса -ъск: lдеспoлтъовъска Бај 1486₁: 34, херъцегoвъскоmлl Бај 1485: 3, новъскоmлl Бај 1485: 3, новъска Бај 1485: 13; lслрмъlскелmъ Сул 1520–1566₆: 4, новъска Бај 1485: 13, нoвлъскога Бај 1485: 6; (вб) у наставку -ъск код кога је /с/ изгубљено иза сугласника /ч/: внетъцелх(ъ) Мех 1471₃: 11, внетъцелх(ъ) Мех 1475₁: 10, lвнетъцькога Бај 1486₂: 11, внетъцькелmъ Бај 1486₂: 6/7.

(г) у именицама: *порѣтѣ Мур* 1430₁: 9, *порѣтѣ Бај* 1486₁: 5, 41, 43, *порѣтѣ Сул* 1520–1566₆: 17, *пѣпорѣтѣ Сул* 1520–1566₆: 18, *лѣспѣрѣдн Мех* 1471: 11, *харачѣнниѣ Бај* 1486₁: 39, *бѣренѣа Бај* 1486: 10/11, *сѣвѣтѣмѣрнѣа Бај* 1486₂: 24, *знѣхнѣжа Сул* 1517: 18.

Поред наведених примера са танким јером, у троструко мањем броју облика у речима страног порекла потврђено је дебело јер у неетимолошкој позицији: *порѣтѣ Мех* 1477₂: 10, *порѣтѣл Мех* 1478: 8, *Бај* 1485₂: 20, *Бај* 1485: 9, *порѣтѣ Бај* 1486: 16/17, *порѣтѣ Сул* 1520–1566₁: 12, *сѣлѣтѣлн[ѣ] Бај* 1481: 2/3, *сѣлѣтанѣ Бај* 1482₁: 3, *сѣлѣтѣлн[ѣ] Бај* 1489₃: 7, *санѣжкѣ Бај* 1486₂: 3, *Бај* 1485: 3, *дѣсѣвѣра Бај* 1486₂: 19, *сѣвѣтѣмѣрнѣа Бај* 1486₂: 24, *мѣрѣта Бај* 1510: 16, *мѣпѣрнѣлѣ Сул* 1520–1566₃: 20, *мѣхѣра Бај* 1507: 11, 15, *ннѣднѣка Бај* 1501: 10.

Као и у повељама XII–XIII века (уп. Ивић–Јерковић 2008: 463–465), и у нашој грађи се у речима страног порекла у неетимолошкој позицији у највећем броју примера бележи танко јер. За разлику од стања забележеног у повељама XII–XIII века, као и у повељама и писмима Деспотовине, у којима се у речима страног порекла поред усамљеног примера са танким јером у већем броју примера бележи пајерак (уп. Поломац 2016: 124–125), новину у односу на досадашња истраживања у нашој грађи представљају примери са дебелим јером у овој позицији.

2. ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АСИМИЛАЦИЈЕ ПО ЗВУЧНОСТИ

2.1. ВЕЗА ПРЕДЛОГА И АКЦЕНТОГЕНЕ РЕЧИ. Једначење сугласника по звучности у овој категорији потврђено је само у предлозима *с*, *пред* и *од*: *з брѣтнѣлѣл[ѣ] Мех* 1468: 10, *з брѣтнѣлѣл[ѣ] Мех* 1468: 12/13, *прѣт[ѣ] каднѣ Мех* 1479₃: 15, *прѣт[ѣ] каднѣ Бај* 1481: 45/46, *ѣтѣлѣгаѣ Бај* 1485: 17/18.

2.2. ВЕЗА ПРЕФИКСА И ОСНОВЕ. Асимилација по звучности у писању забележена је код префикса *из-*: *нѣспѣрѣдн Мех* 1471₁: 13, *нѣспѣрѣднѣтѣ Мех* 1475: 11, *нѣсѣкаѣ Бај* 1488₁: 11, *нѣсѣказѣшѣ Бај* 1507: 27, *нѣсполнѣчѣскѣ Бај* 1481–1512₄: 8. Једино у примеру *нѣзѣкѣтн Бај* 1485₁: 10, једначење изостаје.

Префикс *раз-* јавља се са једначењем у усамљеном примеру *рѣстрѣвѣлн Бај* 1497₁: 11.

Префикс *под-* и у писмима турских султана најраспрострањенији је без обележавања асимилације, с напоменом да само у једном примеру *д* није надредно:

подрпвно Мех 1477: 22, Мех 1478₂: 17/18, Мех 1480₃: 11/12, Мех 1480₃: 23, Бај 1499: 16, Бај 1501: 12, подрпвно Мех 1477₁: 18, Бај 1481–1512₄: 16, Бај 1481–1512: 15, Сел 1513: 12, подрпвно Мех 1478₁: 9, подрпвно Бај 1500: 13/14, подрпвно Бај 1503: 19, подрпвно Бај 1507: 25, подрпно Сел 1514: 13, Сел 1516: 10, Сел 1517: 12, Сел 1512–1520: 11, Сул 1520–1566₂: 12, подрпвно Сул 1525: 16, подрпвно Сул 1520–1566₃: 12, подрпвно Сул 1520–1566₃: 14/15; подрпвно Сул 1520–1566₁: 13, подрпно Сул 1520–1566: 9/10, подрпвно Сул 1520–1566: 11, Сул 1520–1566₆: 17/18, подрпвно Сул 1520–1566: 13, Сул 1520–1566₆: 16.

Асимилација по звучности у писању код префикса *под-* бележи се у примерима: подрпвно Бај 1487: 17, подрпно Сул 1520–1566₄: 12, подрпвно Сул 1520–1566₅: 13.

Само у двама примерима са префиксом *от-* забележено је једначење: олтсднлн Мех 1479₂: 11, олтпнсала Бај 1481–1482: 10/11. У примерима олтнелн Мех 1453–1463: 9, олтгвоворнл(ь) Мех 1471₁: 8, олтгвоворнл(ь) Мех 1471₁: 8/9, олтнсслт(ь) Бај 1481: 42, олтмагатє Бај 1481₂: 18, бележи се т у префиксу *от-* иако је после њега звучни сугласник, док у примерима олтстлл Мех 1478₂: 7, олтправнтє Бај 1486₂: 10, олтправнтє Бај 1486₂: 10, олтправнл(ь) Бај 1500: 17, асимилација у писању изостаје.

У трима писмима префикс *об-* бележи се са једначењем по звучности у примерима опкннє Мур 1430₁: 23, опкннл(ь) Мех 1465: 3, опкннл(ь) Мех 1468₁: 3, а изостаје у обчннє Мех 1453–1463: 4.

Редовно бележење асимилације по звучности карактеристично је и за префикс *уз-*: всхотє Мур 1430₁: 26, всхотєтє Мех 1479₃: 41, всхокє Мех 1480₁: 27, вспоменє Бај 1488₁: 6, встрѣвовашї Бај 1481–1512: 6, встрѣвовало Бај 1481–1512: 16.

На основу изложене грађе може се закључити да писма турских султана у погледу бележења асимилације по звучности у категорији префикса и нове речи не одступају од стања забележеног у српској средњовековној писмености (Ивић–Јерковић 2008: 476–482; Јерковић 1983: 70–72; Поломац 2016: 126–127).

2.3. ВЕЗА ОСНОВЕ И СУФИКСА. У сугласничкој групи (-)кд- у прилогу *где* и заменици *где где* редовно се бележи асимилација по звучности:

гдлє Мех 1463: 16, гдє Мех 1471₂: 23, Мех 1477₂: 23, Мех 1479₁: 13, Мех 1479₃: 27, 37, 57, Бај 1481: 40, 42, 43, Бај 1495₁: 12, 14, Бај 1497₁: 16; гдлє годє Бај 1485₁: 22, гдє годє Бај 1486₂: 12.

Изузетак представља пример где *годѣ* Бај 1485₁: 12/13, у коме је ова консонантска група очувана.

У сугласничког групи *-дс-* (> *-тс-*) асимилација је потврђена само у примеру *госпоцтва* Сул 1517: 1. У двама примерима из писма Мурата II једначење у писању у овој консонантској групи није забележено: *господствѣ* 814: 6, *господствѣ* 814: 8.

Асимилација у сугласничкој групи *-бс-* (> *-нс-*) забележена је у следећим облицима: *пѣдѣсе* Мех 1463: 18/19, *пѣдѣпшѣтл[ь]* Бај 1481: 59, *пѣдѣпшѣтл[ь]* Бај 1502: 18, *срѣпѣцѣ* Бај 1481: 38, *пѣдѣпшѣтл[ь]* Бај 1502: 18, *ааралпскнеѣл[ь]* Сел 1512–1520: 4, *ааралпскнеѣл[ь]* Сул 1520–1566₃: 4, *ааралпскон* Сул 1520–1566: 4, *ааралпскнѣл[ь]* Сул 1520–1566₅: 5, *ааралпсконл* Сул 1520–1566₆: 5, али у неким примерима изостаје: *пѣдѣлшѣ* Мех 1471₂: 22, *пѣдѣлѣтл[ѣ]* Мех 1480₁: 31, *роѣствѣ* Мех 1463: 19, *ааралѣскнеѣл[ь]* Сел 1517: 4, *ааралѣскнѣл[ь]* Сул 1520–1566₄: 4,

Консонантска група *-дк-* (> *-тк-*) редовно се бележи са извршеним једначењем: *ѣлѣтѣ* Мех 1474₁: 7, *ѣлѣтѣ* Мех 1474₁: 20, *ѣлѣтѣ* Мех 1479₂: 7, Мех 1479₃: 21, 35, *ѣлѣтѣ* Мех 1479₂: 14. Изузетак је једино пример *дохѣдѣ* Мех 1474: 20, у коме једначење изостаје.

2.4. ВЕЗА ДВЕЈУ ОСНОВА. Асимилација у консонантској групи *-тд-* (> *-дд-* > *-д-*) у већини забележених примера није посведочена: *пѣтл[ь]дѣѣтл[ь]* Мех 1476: 20, 23, 27, *дѣѣтл[ь]дѣѣтл[ь]* Бај 1492: 15, 18, *дѣѣтл[ь]дѣѣтл[ь]* Бај 1493: 14/15, *дѣѣтл[ь]дѣѣтл[ь]* Бај 1493: 17; *дѣѣтл[ь]дѣѣтл[ь]* Бај 1495: 17. Присутна је једино у примерима *пѣдѣѣтл[ь]* Мех 1480₃: 14, 19 и *дѣѣдѣѣтл[ь]* Бај 1495: 5.

3. УПОТРЕБА СПИРИТА И АКЦЕНАТА. Писани под грчким утицајем, акценатски знаци у српским језичким споменицима посебно су заступљени у епоси ресавске ортографске праксе (уп. Недељковић 1975). Од надредних акценатских знакова бележе се два спирита: *spiritus asper*‘ и *spiritus lenis*’, а од акценатских знакова: оксија’ (као и двострука оксија”), варија` (двострука варија”) и периспомени` (уп. Недељковић 1975, Ђорђевић 1991: 179–182). У духу ресавског правописа, у писмима Портине канцеларије, акценатски знаци, од којих су заступљени оксија, варија, двострука варија, као и *spiritus lenis* и положени *spiritus asper*, посведочени су само у малом броју докумената.

Писма Мех 1468₁, Бај 1485₁, Бај 1486 и Бај 1486₂, за која нам се учинило да бисмо, због недовољне читљивости снимака могли погрешити у рашчитавању акценатских знакова, изузели смо из анализе.

Несистематско и ненормализовано бележење акценатских знакова у писмима Портине канцеларије умногоме отежава и затамњује извођење чврстих закључака који би допринели, још увек слабој проучености српских средњовековних споменика са аспекта историјске акцентологије. Проблематика обележавања акценатских знакова у анализираној грађи веома је сложена, а поред несистематичности, отежавају је и (а) писарска неуредност, (б) нечитљивост снимака, као и (в) чињеница да анализирана писма припадају жанру световне садржине те у њима нису доследно изражене одлике ресавског правописа.

Изоостајање нормализованог обележавања акценатских знакова онемогућава нам извођење релевантних закључака, па је у вези с тим наш примарни циљ и подразумевао само опис постојећег стања, док би дељанија разматрања у вези са испитивањем функције акценатских знакова захтевала знатно исцрпније истраживање.

3.1. УПОТРЕБА СПИРИТА. У писмима Портине канцеларије забележен је *spiritus lenis* у укупно осам писама: једном писму султана Мурата II, пет писама султана Мехмеда II и двама писмима султана Бајазита II. На основу изложених примера може се закључити да се *spiritus lenis* бележи у следећим категоријама:

(а) изнад вокалске графеме у иницијалној, медијалној и финалној позицији: неке 8, све Мех 1463: 13, царѧ Мех 1465: 1, велл(н)каго Мех 1465: 1, плѣлмѣннтолмл(ь) Мех 1465: 2, кнелзѧ Мех 1465: 2, доврѣлчтанолмл(ь) Мех 1465: 2, дондѣ Мех 1465: 5, плѣлмѣннлѣтвлѧ Мех 1465: 5, донѣ Мех 1465: 6, ѡслѣводнлѣмо Мех 1465: 12, ѧ Бај 1483: 1x2, коѧ Бај 1483: 4, ѡпелтл[ь] Бај 1483: 6, ѡнѧѧ Бај 1483: 6, ѧчнннѣ Бај 1483: 9, тѡѧ Бај 1483: 9, мѧ Бај 1486: 1;

(б) изнад лигатура у иницијалној, медијалној и финалној позицији: васѧкоѣ Мех 1458: 3, херѣтисѧннѣ Мех 1458: 5, знѧннѣ Мех 1458: 6, ѣрѣ Мех 1458: 6, 14, васѧкоѣ Мех 1459: 3, здрѧвнѣ Мех 1459: 5, херѣтисѧннѣ Мех 1459: 5, ѣ Мех 1459: 5, ѣрѣ Мех 1459: 6, 13, знѧннѣ Мех 1459: 6, ноѣврнѧ Мех 1459: 10, верѣѣтѣ Мех 1459: 13, ноѣврнѧ Мех 1459: 15, роднѣ Мех 1463: 3, здрѧвнѣ Мех 1465: 3, кѣѣлѣ Мех 1465: 3, знѧѣ Мех 1465: 4, тисѧкѡ Мех 1465: 7, новѣврѡ Мех 1465: 11, као и изнад широког е са гласовном вредношћу /je/: знѧннѣ Бај 1483: 4, ѣ Бај 1483: 4, 8, ѣрѣ Бај 1483: 9;

(в) изнад консонантских графема у изолованим примерима: *аѣбанасн|х|л(ь)* Мех 1463: 4, *каѣ* Мех 1463: 13, *аѣнрѣ* Мех 1465: 1, *сѣлталн|а)* Мех 1465: 1, *длѣ* Мех 1465: 6, *сѣн* Мех 1465: 9, *полѣлаѣ(ь)* Мех 1481: 8.

У писмима Мех 1463 и Мех 1465 бележе се примери за које не можемо са сигурношћу говорити о томе да се *spiritus lenis* налази над финалном вокалском графемом *пѣдѣпѣ* Мех 1463: 18/19, *лѣто* Мех 1465: 10, односно над вокалском графемом на пенултими такогѣ *рѣл* Мех 1465: 11, будући да на снимку *spiritus lenis* може подсећати и на периспомени, али и на положени *spiritus lenis*.

У примерима *рѣбнствѣ* Мех 1463: 8, *гѣлардѣ* Мех 1465: 7, *ѣслѣводн|х|лѣо* Мех 1465: 12, *вѣ* Мех 1468₁: 5, јавља се положени *spiritus lenis*.

На основу изложене грађе може се закључити да употреба *spiritus lenis* изнад вокалске графеме или лигатуре у иницијалној, али и медијалној и финалној позицији није неочекивана, а примера овога типа има и у повељама XII–XIII века (уп. Ивић–Јерковић 2008: 543–546), као и у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 131–132). С друге стране пак, бележење *spiritus lenis* изнад консонантске графеме такође не представља новину у односу на досадашња истраживања, будући да је потврђено и у повељама и писмима Деспотовине (уп. Поломац 2016: 134).

У једној групи примерима претпостављамо присуство положеног *spiritus aspera*, који стоји или над вокалним /р/ или над полугласничким знаком који се пише уз сонант /р/ за обележавање његове вокалске функције¹⁹: *срѣвн|х|л(ь)* Мех 1463: 4, *врѣстѣл|л(ь)* Мех 1463: 6, *заврѣтнѣл|л(ь)* Мех 1465: 10, *трѣголѣл|л(ь)* Мех 1465: 11, *прѣвн* Мех 1465: 11, *трѣголѣл|л(ь)* Мех 1465: 12, *трѣголѣл|л(ь)* Мех 1465: 14, док у облику *кѣл|л(ь)* Мех 1463: 1, 2 може обележавати дужину. Изузетак су примери *тнѣлѣннѣл|л(ь)* Мех 1463: 5, *голѣподарѣ* Мех 1463: 1 у којима се не може објаснити мотивисаност за бележење положеног *spiritus aspera*.

3.2. УПОТРЕБА ОКСИЈЕ. У анализираној грађи оксија је забележена у укупно тридесет писама из друге половине XV века која су настала у канцеларијама султана Мехмеда II и Бајазита II. Њена употреба није системска, будући да се јављају писма у којима је овај акценатски знак забележен само у изолованим примерима.

Оксија се јавља у писарским канцеларијама султана Мехмеда II и Бајазита II:

¹⁹ Оваких примери посведочени су код Савић 2006: 169.

Мех 1458: велікаго 1x2, мѣхемѣт[ь] 2, васáкоѣ 3, дубровáчкнмѣ 4, кнѣзѹ 4, много 5, здравніє 5, херѣтисáннїє 5, прїмлєл 5, знáннїє 6, вї 6, догóшѣ 6/7, влáстєлн 7, вáшн 7, пóртлєл 7, үзнáхмo 8, свѣ 8, зáпнєсѣ 9/10, тїсѹкѹ 11, злáтє 12, цó 12, сáть 12, двáтє 12; Мех 1459: велікаго 1x2, гoлєподáрлєл 1, мѣхемѣт[ь] 2, плєл[є]ннтóлєл 3, васáкоѣ 3, кнѣзѹ 4, прїл[є]л[н] 5, здравніє 5, херѣтисáннїє 5, дóгє 6, знáннїє 6, прїмнєсмo 9, чýхмo 12, свѣ 12, рѣтн 14, плєл[є]нлєствó 6, вѣровáхмo 12, олдѣговóрнхмo 12/13;

Мех 1463: такоглѣрє 4, жóрєтїл[ь] 6, донѣсѣ 6, тко 7, нá 8, рóбнєствó 8, нєпрáвдoл[ь] 9, злóл[ь] 9, нїл[ь] 11, трьгóвлєцєл[ь] 11, нєгó 12, пѣтнє 15, конóлн 18, сáкє 21;

Мех 1465: здравіє 3, свóн 3, донѣсѣ 6, слóвoднo 14;

Мех 1468₂: тїсѹкѣ 10;

Мех 1471₂: велікагo 1, здравніє 4, бїлн 6, полчтєногa 7, паллмвтїкїа 8, равóтє 9, вчннїлн 10, бїлн 10, тóгн 15, заповѣлстн 14, пaгѣвнє 17, вчннїлн 17, злó 17, влáдáннє 18, {8}чннїлн 20/21, рóбнє 24, н{лн} 24;

Мех 1479₂: є 11;

Мех 1479₃: велікогa 1, здравніє 5, добровóллно 69;

Мех 1480: велікагo 1x2, кнѣзѹ 2, обрáномѹ 2, бїлн 4, 16, вєдóмo 4, взаконї 7, рнзѣнїцє 9/10, годїнѹ 10, потїнїє 10, мєсєцa 10, кóтa 10, сѣвлрѣшїтн 11, нaпвнїлн 12/13, лѣтo 12, потратїлн 14, вї 14, 21, мї 15, нaпвнїлн 15, нóцє 15, заповєдáнню 17, вїшє 18, сїє 20, лѣтo 23, лѣтo 23, ц[л]рїгрaдє 24, н 66;

Мех 1480₁: велїкн 1, 2, мнлóлстнoл[ь] 1, нá 1, дáвaл[ь] 2, дрѣжáвѹ 6, велїцєл[ь] 7, колїкo 7, гóдє 7, дрѣжáлн 8, мї 11, плактáлн 12, тóгн 15, гoдїнѹ 17, гoдїнѹ 20/21, нїцє 23, нї 23, равóтє 24, кадїнa 25, ханфсoрвчїнa 26, нїн 26, дохóдн 27, нлн 28, 30, 36, лóдн 29, вїшє 29, нєкóє 29, нaпáлстн 29, злóвѹ 36, сїє 37, заповѣлстн 37/38;

Мех 1480₂: велікагo 1, мѹхaмѣдa 2, бєлстє 5, кóю 7, равóтє 7, вглaвїлсмo 10, вї 15;

Мех 1480₃: велікагo 1x2, велікагo 1, влáлстєлoл[ь] 3, мнóгo 3, пáлкa 6, рнзнїцє 8, пáкє 11, влáдáннїє 17, прїмїлсмo 23, сѣвнїшє 26;

Мех 1481: плєлєнїтoл[ь] 2/3, добровлчaнлóлн 3/4, нóкa 6, тїм[ь] 7;

Бaј 1481: вóжнoл[ь] 1, велїкн 1x2, мѹлхaмѣдa 3, прáкo 4, вїшєрєтєлнн 6/7, поновїтн 9, млóлємѹ 10, мóтa 11, тóн 11, сєн 12, тєн 15, вї 15, нїнo 16, велїкo 17, влáдáнню 17/18, нї 19, млóлн 19, 20, кєзїкa 22, тóн 22, мѣстo 23, тóгa 25, кнѣзѹ 25, пóкoннoгa 27, нóцє 34, 42, 49, млóлрѹ 37, 53, рoмaнїю 37, aнaтoлїю 37, тó 41, вóжнїє 46, повєлєннїє 46, рaлзлмїрнїє 52, нлн 53, кóє 53, лóдн 54, нóцє 55, влáлстєлoл[ь] 55, нaншєo 56, кóн 61, зaкóнѹ 62, мóєн 63, овóгн 64, óчннє 65, вóжннл[ь] 66/67, потїтaлoл 68, кѣрѹ 69, вóгa 69, нѣвo 70, лѣтa 72, вїшє 72, кнѣзѹ 73, лѣтo 75, лѣтa 76;

Бaј 1481₁: мї 1, мнлóлстнoл[ь] 1, вóжнoл[ь] 1, велїкн 1/2, кнѣзѹ 3, бїлн 5, вїшєрєтєнoгa 9;

Бaј 1481₂: велікогa 1x2, бaлзїтa 2, кнѣзѹ 2, мнóгo 3, здравніє 3, знáннїє 8, млóлєн 8, внсóтн 8, гoвóрєкн 8/9, нóкoє 9, рaвóтa 11, вїшєрєтєнн 13, тѣтa 14, тєн 15, вї 15, млóлo 16, пoдóвнo 17, мїрѹ 19, тóн 22;

Бај 1481–1482: вѡжнѣю 1/2, нзѡбрѡномъ 3, овѡган 8, писѡла 9; Бај 1482: велѣикога 1x2, вѡазнѣта 2, лѣто 14;

Бај 1483: пѡсла 6;

Бај 1484: мѣн 1, вѡазнѣтѣ[ь] 1, мнѡлѡстнѡмѡ[ь] 1, вѡжнѡмѡ[ь] 1, велѣикн 1/2, кнѣзъ 2, вѣн 4, потѡле 4, закѡн 8;

Бај 1484₁: мѣ 1, вѡазнѣтѣ[ь] 1, мнѡлѡстнѡмѡ[ь] 1, велѣикн 1, вѡазнѣтѣ[ь] 1, вѡжнѡмѡ[ь] 1, нзѡбрѡномъ 2, овѡган 4, закѡн[ь] 5, вѡш 5, тѣн 12, тѡко 14, рѡзѡмѡрнѣ 16/17, тѣн 18, тѡн 22, вѣнн 25, закѡнъ 25; Бај 1486/3: вѡжою 1/2, нзѡбрѡномъ 4;

Бај 1487: мѣ 1, вѡжою 1, мнѡлѡстнѡмѡ[ь] 1;

Бај 1488: вѡжнѣю 1;

Бај 1488₁: вѡ[жн]ѣю 1;

Бај 1489: вѡжнѣю 1, велѣикн 1/2, овѡган 5; Бај 1489/1: вѡжнѣю 1, елѣзъ 10, вѡжнѡмѡ[ь] 11;

Бај 1489₂: вѡжнѣю 1;

Бај 1489₃: вѡжнѣю 1, овѡган 5.

У једном броју примера пак не можемо са сигурношћу говорити о позицији оксије будући да се бележи у простору између двеју графема, при чему се на снимцима чини да је знак померен улево, више према консонантској графемѣ. Ово је, како претпостављамо, условљено непажљивошћу писара приликом навођења знака будући да анализирани облици искључују и могућност да оксија изнад консонантских графема преузме улогу пајерка²⁰. О немогућности идентификовања којој графемѣ одређени дијакритички знак припада говори нам и пракса коју препознаје М. Пешикан приликом рашчитавања имена из турских дефтера. Једна од главних недоумица при транскрипционом поступку тиче се рашчитавања дијакритичких знакова, јер писари знаке исписују далеко од основног потеза, па се не може са сигурношћу знати која графема је његов носилац (уп. Пешикан 1981: 66–67). Овде наводимо примере из свих писама:

Мех 1458: вѡмѣн 9, запнѡлѣн 10; Мех 1459: гѡлѡподѡрѡлѡ 1, вѡлѡстѡлѡмѡ 4, лѡнѣско 9, вѣрѡвѡхѡмѡ 12; Мех 1463: сѡелѡ[ь] 2, тѡко 7, нѡпѡрѡдѡмѡ[ь] 18; Мех 1465: гѡлѡрѡдн 7, пѡлѡно 8; Мех 1471₂: {ѡ}брѡномъ 2/3, пѡлѡлѡн 6; Мех 1480: вѡлѡстѡлѡмѡ[ь] 2, пѡздѡрѡвлѣннѣ 3, пѡлѡлѡн 4, жѡрѣтнѡкѡ 6, дѡнѣсѡшѣ 7, нѡелѡмѡбрѡ 10/11, знѡтѣ 12, бнѡлн 14, мѣсѣца 24; Мех 1480₁: знѡтн 3, вѡлѡдѡннѣ 3, кнѣзъ 4, мѡрѡв 10, вѡцнннѡ 6, 9, мѡлѡелѡхѡ[ь] 6, кою 8, кѡко 8, пѡрѡв 9, мѡрѡв 12, кѡцѣлѡ 10/11, зѡтѡн 11, сѡдѡ 12, сѣдѡ 14, тѡн 16, хѡрѡчѡ 17, рѣчѣннѡмѡ[ь] 38, тѡкѡн 39; Мех 1480₃: сѡрѡковнѡкѡ 6, пѡлѡлѡннѣ 26; Бај 1481: вѡлѡстѡлѡ 3, пѡлѡлѡннѣ 3, пѡнѣжѣ 3, вѡлѡстѡлѡ 3,

²⁰ О овоме више у Савић 2006: 173–174, 177.

п^ра^во 4, п^рѣ^вн^осо^ко^ли^л 5, па^ки^н 6, в^ла^дѣ^тел^е 7, по^сла^ли 7, по^чт^ѣн^ни 7, к^нѣ^за 8x2, н^ал^и 13, н^ил^и 14, м^ал^а 15, м^но^го^ла 15, з^ло 17, м^ал^о 17, н^ил^ан^ню 18, м^ло^ли 19, з^ак^он^ѣ 21, п^о 21, т^о 28, по^кл^ан^ѣс^ар^и 33, н^ил^ан^не^ли^л[ѣ] 35, н^ил^ал^и 45, к^ол^ѣта 46, т^ак^о 46, 64, 65, 66, 67, 68, 74, л^и 48, н^ил^ан^нѣ 49, 50, 51, 58, м^ал^о 51/52, 52, м^но^го^ѣ 52, к^нѣ^зѣ^ѣ 55, т^ко 48, 56, з^ло 56, по^кл^ан^ѣс^ар^и 62, н^аше^га 64, п^ис^ан^нѣ^ѣ 64, в^ѣл^нк^ог^а 67, п^ро^ро^ка 67, н^аше^г-а 67, м^ѣх^ал^ѣд^а 67, м^лѣ^сл^ѣм^ѣн^ни 68, м^но^га 72, п^ис^ан^нѣ^ѣ 72/73, о^вѣ^то^ва^нн^ѣ 73, в^ла^дѣ^тел^ол^и[ѣ] 73, з^на 74, дре^но^по^лю 75; Бај 1481₂: о^бр^ан^ол^ил^и 2, м^но^го^ѣ 3, з^др^ав^нѣ 3, х^ѣр^ѣт^ѣн^ѣс^ан^нѣ 4, по^сла^ло 6, по^кл^ан^ѣс^ар^ѣ 6/7, с^ар^ак^ов^нк^ѣта 8, т^ак^он 8, в^нс^от^ѣ 8, г^ов^ор^ѣк^ѣи 8/9, н^ов^ок^ѣ 9, по^сл^ал^и 10, х^ра^нѣ 10, г^ла^вл^ѣк^ѣ 10/11, в^ѣс^ѣа 11, с^ѣв^ѣр^ѣт^ѣх^ов^ѣл^ѣа 11/12, т^ак^о 12, т^ан 13, в^нш^ѣр^ѣт^ѣн^ни 13, т^ѣт^ѣа 14, п^ак^и 14, н^ил^ѣт^ѣ 21, в^нс^от^ѣ 21, т^ак^он 21, 26, н^ил^ѣт^ѣ 25; Бај 1481–1482: н^зѣ^бр^ан^ол^ѣ 2, п^ис^ал^а 9; Бај 1482: о^бр^ан^ол^ил^и 2, м^но^го^ѣ 3, з^др^ав^нѣ 3, х^ѣр^ѣт^ѣн^ѣс^ан^нѣ 4, по^сла^ло 6, по^кл^ан^ѣс^ар^ѣ 6/7, с^ар^ак^ов^нк^ѣта 8; Бај 1484: н^зѣ^бр^ан^ол^ѣ 2/3, в^ла^дѣ^тел^ол^и[ѣ] 3, по^кл^ан^ѣс^ар^ѣ 5, в^аш^ѣ 5; Бај 1484₁: в^ла^дѣ^тел^ол^и[ѣ] 2, о^во^га^н 4, в^аш^ѣ 5, з^ак^он[ѣ] 5, т^ѣн 12, т^ак^о 14, т^ан 22, в^рѣ^нн 25.

3.3. УПОТРЕБА ВАРИЈЕ. Обична варија је забележена само у двама писмима:

Мех 1459: м^но^го 5, д^ог^ѣ 7, т^он 9, в^ѣр^ов^ѣх^ѣл^ѣо 12;

Бај 1483: в^ла^ст^ѣл^ол^ѣ 2, п^ри^ли^лѣ 3, з^на^нн^ѣ 4, с^пи^лѣ^ли 4, в^но 5, ф^ло^рѣ^нл^ѣк^ѣ 5, с^тр^ан^ѣ 6/7, п^ри^ли^лѣ 7, д^ат^ѣ 8, п^ис^а 10.

У писму султана Бајзита II посведочена је над финалном вокалском графемом: в^но Бај 1483: 5, ф^ло^рѣ^нл^ѣк^ѣ Бај 1483: 5, а у једном броју примера забележена је тако да се на снимку чини да се налази изнад консонантских графема: в^ла^ст^ѣл^ол^ѣ Бај 1483: 2, п^ри^ли^лѣ Бај 1483: 3, з^на^нн^ѣ Бај 1483: 4, с^пи^лѣ^ли Бај 1483: 4, с^тр^ан^ѣ Бај 1483: 6/7, п^ис^а Бај 1483: 10.

У примерима д^ог^ѣ Мех 1459: 7, п^ри^ли^лѣ Бај 1483: 7, д^ат^ѣ Бај 1483: 8, варија може указати на дуги вокал (уп. Недељковић 1964: 49), док у примеру т^он Мех 1459: 9 може упућивати на логички акценат.

Један број примера из забележених писама пак може сведочити и о употреби варије на месту оксиге: м^но^го Мех 1459: 5, в^ѣр^ов^ѣх^ѣл^ѣо Мех 1459: 12, п^ри^ли^лѣ Бај 1483: 3, ф^ло^рѣ^нл^ѣк^ѣ Бај 1483: 5.

У писарској канцеларији султану Мехмеда II у двама писмима препознаје се знак који може подсећати на обичну варију, али се, поређењем са документом из канцеларије султана Бајазита II, види разлика између ових дијакритичких знакова, па се у писмима Мех 1465 и Мех 1468₂ пре може говорити о продуженој тачки него о обичној варији. У прилог овоме говоре и места на којима се продужена тачка јавља, која нису својствена

природи употребе обичне варије (Мех 1465: плелмѣннѣство 4, крѣ 5, плелмѣннѣствѣл 5, данѣ 11, новѣбрю 11, Мех 1468₂: сѣле 7, 11, сѣдѣвнѣ 11, хѣжатѣ 11).

3.4. УПОТРЕБА КЕНДЕМЕ. Двострука варија (кендема) забележена је у двама писмима султана Мурата II (Мур 1430, Мур 1431), у тринаест писама султана Мехмеда II (Мех 1458, Мех 1459, Мех 1465, Мех 1466, Мех 1468, Мех 1468₂, Мех 1471, Мех 1471₁, Мех 1475, Мех 1476₁, Мех 1477₂, Мех 1478, Мех 1481), као и у пет писама султана Бајазита II (Бај 1483, Бај 1489₃, Бај 1481–1512). Као једини акценатски знак, двострука варија се јавља у писмима Мур 1430, Мур 1431, Мех 1471, Мех 1471₁, Мех 1475, Мех 1476₁, Мех 1477₂, Мех 1478, Мех 1481, Бај 1481–1512.

Изнад графеме ω у иницијалној, медијалној и финалној позицији, у једном броју писама доследно се као писарски манир бележи и двострука варија²¹:

Мех 1471: велнкѡга 1, велнкѡга 1, властелѡмъ 3, двѣрѡвѣтѣлѣл(ь) 3, мнѡгѡ 3, авѡ 6, какѡ 6, гѡвѡрѣте 6, ѣкѡва 7, ѡнѣ 7, енѡ 8, дѡшѡ 8, такѡн 8, запѡвѣлѣда 8/9, пѡшлѣл(ѣ) 9, шѡ 11, пѡвѣгѡ 11, акѡ 12, ннѣнакѡ 12, накѡ 14;

Мех 1471₁: велнкѡга 1x2, мнѡгѡ 3, авѡ 4, какѡ 5, 9, дѡндѡше 5, пѡклѣсарѣе 5, нѡкѡ 6, ннѡ 7, шѡ 7, ѡлѣгѡвѡрѣлѣ(ь) 8, дѡ 9, пѡтѡлѣл(ь) 10, тѡга 10, гѡднѣлѣ 10, пѡ 10, пѣсѡ 11, слѡвѡднѣ 12, дѡсѣднѣ 13, вѡсѣлѣл(ь) 13, тѡхѣ 13, шѡ 14, гѣѡ 14, гѡвѡрѣ 14, тѡн 16;

Мех 1475: велнкѡга 1x2, мнѡгѡ 4, плѣмѣннѣствѡ 5, авѡ 6, какѡ 6, дѡндѣ 6, пѡртѣ 7, гѡвѡрѣ 7/8, какѡ 8, некѡѣ 8, такѡн 9, пѡвѣлеѣа 9, шѡ 10, тѣлѡ 10, негѡвѡ 10, вѣшѡн 11, гѡдѣ 11, ннѣлѣкѡ 11/12;

Мех 1476₁: велнкагѡ 1x2, мнѡгѡ 5, какѡ 7, нѡвѣлѣл(ь) 7, гѡвѡрѣлѣлѣл(ѣ) 9, ннѣлѣ 10, свѡлѣлѣнѣрѡвѣнка 10/11, свѡлѣлѣнѣрѡвѣнкѣлѣ 11, атѡ 13, пѡслѣлѣл(ь) 13, ннѣлѣнна 15, шѡ 17, ѡ 17, акѡ 18, ннѡ 18, тѣрѣгѡвѣцѣ 20, дѡвѣрѣлѣтѣннѣ 21/22.

Употребу двоструке варије у истој позицији забележили смо и у примерима мнѡгѡполѣтѣннѣ Мех 1468: 2, мнѡгѡ Мех 1468: 3, гѡднѣѣ Мех 1468: 6, вѡснѣ Мех 1468: 6, гѡдѣ Мех 1468: 6, прѡлѣдѡ Мех 1468: 7/8, хѡжа Мех 1468: 8, енѡ Мех 1468: 8, ѡлѡвѣнѣ Мех 1468: 15, дѣгѡвѣ Мех 1468: 22, тѣрѣдѡ Мех 1468: 22, енѡ Мех 1468: 30, пасѡкѡвѡ Мех 1468: 33, гѡлѣлѣлѣл(ѣ) Мех 1468: 35, ѡлѣлѣл(ь) Мех 1468₂: 1, док се у једном броју примера јавља изнад графеме о: ѡлѣлѣговѡрѣлѣ Мех 1459: 12/13, нѣзѣбрѣнѣлѣлѣ Мех 1466: 3/4, мнѡлѣл(ѡ)лѡвѣнѣлѡ Мех 1466: 4/5, ннѡ Мех 1466: 11, вѣлѣкѡгѣ Мех 1468: 1, двѣрѡвѣтѣлѣлѣл(ь) Мех 1468: 3, плѣлѣл(ѣ)нѣствѡ

²¹ У Херцеговачкој канцеларији често се изнад *омега* пишу надредне тачке (уп. Nakaš 2010: 138).

Мех 1468: 4, прѣвѣ Мех 1468: 6, згрннѣвнѣкѣ Мех 1468: 10, пѣтрѣднл(н) Мех 1468: 26/27, племелнлстѣвѣ Мех 1468₂: 5, пасколѣѣво Мех 1468₂: 12/13, дѣге Мех 1478: 7, тѣнѣ Бај 1483: 9.

У једном броју примера може се претпоставити употреба кендеме у функцији обележавања наглашеног или ненаглашеног квантитета у наставцима именица и глагола:

(а) ген. мн. им. са наставком традиционалним наставком *-ь* у функцији обележавања наставка *-а*: сѣтѣ Мех 1459: 8; (б) наставак *-е* у ген. јд. им.: мнрѣ Мех 1466: 1, мнрѣ Мех 1468: 1, землѣ Мех 1468: 31, земѣлѣ Мех 1468₂: 8/9; (в) 3. л. јд. през. гл.: вѣдѣ Мех 1468: 28, прнцѣнѣ Бај 1481–1512: 5; (г) 2. л. мн. през.: нѣстанѣт(ѣ)²² Мех 1468₂: 16.

Квантитет настао сажимањем обележен је двоструком варијом у одричном облику 3. л. јд. през. гл. *јесам*: нѣ Мех 1468₂:14 (*не<неје*).

Двострука варија може бити обележје дугог вокала и у придевима: очннѣ Мех 1459: 8, велнкѣга Мех 1468₂: 1.

Од осталих категорија у којима се бележи двострука варија могу се издвојити:

(а) основински део именица: цѣлр[а] Мех 1468: 1, сѣлѣталн(а) Мех 1468: 1, хѣлр[е]тисанѣ Мех 1468: 4, гѣднѣѣ Мех 1468: 6, нѣколе Мех 1468: 9/10, мѣлѣре Мех 1468: 14, пѣлрѣте Мех 1468: 16/17, цѣлрѣства Мех 1468: 24, 36/37, зѣлѣтѣ Мех 1468: 31, сѣлѣталн(а) Мех 1468₂: 1, мѣлѣмѣт[а] Мех 1468₂: 2, кнѣзѣ Мех 1468₂: 3, хѣлр[е]тисаннѣл Мех 1468₂: 4, цѣлрѣствѣ Мех 1468₂: 6, двкѣлѣт[ѣ] Мех 1468₂: 10, кѣлрѣхѣсѣлр[ѣ] Мех 1468₂: 20, вѣлѣзнѣтѣ Бај 1483: 2;

(б) основински део придева: вѣлѣкѣгѣ Мех 1468: 1 (ген. јд.), сѣвѣрѣна Мех 1468₂: 8;

(в) основински део глагола: вѣдѣтѣ Мех 1468: 28/29.

Употреба двоструке варије бележи се и у облицима заменица: вѣ Мур 1430: 8, 28, мнѣ Мур 1430: 18, вѣсѣкон Мур 1431: 3, тѣн Мур 1431: 7, вѣ Мех 1468: 4, Мех 1468₂: 5, мѣлн Мех 1468: 23, ѣ Мех 1468: 26, вѣ Мех 1468: 29, тѣн Мех 1468: 35, нѣкоѣга Мех 1468: 37, мѣ Мех 1468₂: 6, вѣ Мех 1468₂: 13, тѣ Мех 1468₂: 15, мѣнѣ Бај 1481–1512: 12, вѣ Бај 1481–1512: 7.

У једносложној речи нѣ Мех 1468: 37, кендема можда може имати функцију обележавања логичког акцента.

²² У примерима знѣтѣ Мех 1468: 5, Мех 1468₂: 6, прнцѣл(н)тѣ Мех 1468: 4, гѣлѣлѣѣ Мех 1468: 12, нѣстѣ Мех 1468: 37, очекивана је употреба кендеме на пенултими.

Изван наведених категорија двострука варија се у малом броју примера бележи и у другим позицијама:

(а) изнад финалане лигатуре или вокалске графеме уместо очекиваног спирита: *хрѣтислннѣ* Мех 1458: 5, *ващннѣ* Мех 1466: 9, *гѡдннѣ* Мех 1468: 6, *цнлѣновннѣ* Мех 1468: 10, *вгрннѡвннѣ* Мех 1468: 10, *цлѣрковннѣ* Мех 1468: 11, *хвасоннѣ* Мех 1468: 11, *цнлѣновннѣ* Мех 1468: 12, *царковннѣ* Мех 1468: 21, *пасколѣ* Мех 1468: 30, *тнскѣ* Мех 1468: 32, *квкѣ* Мех 1468: 33, *внлѣ* Мех 1468: 9, *продалѣ* Мех 1468: 35, *тѣскѣ* Мех 1468₂: 1, *пасколѣ* Мех 1468₂: 9, *пасколѣ* Мех 1468₂: 12, *цанѣ* Мех 1468₂: 20, *вѣлакѣ* Мех 1469: 14/15, *тнѣскѣ* Мех 1477₂: 12, *полѣлалѣ* Бај 1489₃: 26;

(б) изнад полугласничког знака: *д(л)нѣ* Мур 1431: 17, *ѡдѣ* Мех 1458: 1, *11х2*, *дѣбровачннѣ* Мех 1458: 4, *плѣл[ѣ]нѣство* Мех 1458: 6, *ннѣ* Мех 1458: 11, *нѣ* Мех 1458: 14, *ѡдѣ* Мех 1459: 1, *вѣлѣлѣ* Мех 1459: 4, *ѡдѣговѡрннѣ* Мех 1459: 12/13, *дѣбровачннѣ* Мех 1459: 4, *данѣ* Мех 1459: 15, Мех 1481: 11, *ѡдѣ* Мех 1465: 1, 4, Мех 1481: 1, 9, и то највероватније аналогично према употреби кендеме у облицима ген. мн. им. са традиционалним наставком *-ь* у функцији обележавања наставка *-а*.

Употреба двоструке варије изнад консонантских и вокалских графема у примерима: *сѣспнл(н)* Мех 1468: 36, *каѣрѣсаѣ[ѣ]* Мех 1468₂: 20, *ц(ѣ)с(ѣ)ѣ* Мех 1469: 18, може имати функцију скраћивања речи заједно са титлом (уп. Поломац 2016: 147), док је нејасна њена употреба над консонантским графемама у примерима: *вѣлннѣ* Мех 1469: 1, *вѣлн* Мех 1469: 2, *цѣхѣлѣ* Мех 1469: 2, *доѣсошѣ* Мех 1469: 6, *ѣвѣ* Мех 1469: 14, *ѡвѣн* Мех 1469: 16.

4. УДВАЈАЊЕ ГРАФЕМА

4.1. УДВАЈАЊЕ ВОКАЛСКИХ ГРАФЕМА. У оквиру досадашњег истраживања говорили смо о графичким спојевима *ла* и *ла* у функцији обележавања гласовне групе [ја] (в. т. 3.1.1.), као и о графичким спојевима *ѣ* и *ѣ* у функцији обележавања гласовне групе [је] (в. т. 3.1.2. и т. 3.1.3.).

Остали забележени примери тичу се удвајања графема *а*, *ѣ*, *н* и *в*.

Удвајање графеме *а* забележено је у следећим категоријама:

(а) у корену речи: (*а_а*) код именица: *аацнѣ[ѣ]* Сул 1525: 2, *вааѡшѣ* Сул 1525: 5, *цааѡвннѣ* Сул 1525: 7, *зѡвааѡннѣ* Сул 1525: 8, *знааѡннѣ* Сул 1525: 9, *зааѡнолѣ[ѣ]* Сул 1525: 13, *дааѡнѣ[ѣ]* Сул 1525: 22, *ааѡнѡнолѣ(ѣ)* Сул 1520–1566₂: 9, *ааѡнѣ* Сул 1520–1566₃: 2, Сул 1520–1566: 2, *ааѡнѣлѣ* Сул 1520–1566₃: 20, *ааѡнѣ* Сул 1520–1566₁: 2, Сул 1520–1566₅: 2, Сул 1520–1566₆: 2, *ааѡнѣлѣ(ѣ)* Сул 1520–1566₁: 16, *ааѡнѡнѣ* Сул 1520–1566: 9, *ааѡнѣ* Сул 1520–1566₄: 2, *сѡлѡтааѡнѣ(ѣ)* Сул 1525: 2,

свленнмаалн[ъ] Сул 1525: 2, голсподаар[ъ] Сул 1525: 6, внсотаа Сул 1525: 7, влаалстелелл[ъ] Сул 1525: 8, хааралч(ъ) Сул 1525: 14, 16, влаалстелелл[ъ] Сул 1525: 15, маарлоее Сул 1525: 15, влаалстеланн Сул 1525: 18, влаагословолл[ъ] Сул 1525: 18, свлленлмаан(ъ) Сул 1520–1566₃: 2, лстаарелшннла Сул 1520–1566₆: 8, влаалстелн Сул 1520–1566₆: 15, хараатъ Сул 1520–1566₆: 16; (а_б) код заменица: ваасалл[ъ] Сул 1525: 2, вааселл[ъ] Сул 1525: 7, сваакл[ъ] Сул 1525: 11, влашелл[ъ] Сул 1525: 13/14, вааселл[ъ] Сул 1525: 14, сваакнн Сул 1525: 19, лнаашннювл Сул 1520–1566₆: 12; (а_в) код придева: ааралскнелл(ъ) Сел 1517: 5, аарпскнелл[ъ] Сел 1512–1520: 4, каарамалнскнелл[ъ] Сул 1525: 3, наатолннлскнелл[ъ] Сул 1525: 3, ромаанннскнелл[ъ] Сул 1525: 4, слаавнолвл Сул 1525: 4, аарапскон Сул 1525: 5, зааповелстнл[ъ] Сул 1525: 10, поснлаалн(ъ) Сул 1525: 12, знаалннн Сул 1525: 10, паарвалшналх[ъ] Сул 1525: 11, стаарнелл[ъ] Сул 1525: 13, ннзбраалннеллнн Сул 1525: 15, приндааделл[ъ] Сул 1525: 17, покнсаарлскнн Сул 1525: 19, слаавнонн Сул 1525: 22, цаарлсконн Сул 1525: 23, ааралпскнелл(ъ) Сул 1520–1566₂: 3/4, ааралпскнелл(ъ) Сул 1520–1566₃: 4, ааралпсколн Сул 1520–1566₁: 4, ааралпскон Сул 1520–1566₆: 4, ааралскнл[ъ] Сул 1520–1566₄: 4, ааралпсконлн Сул 1520–1566₅: 4, ааралпскнл(ъ) Сул 1520–1566₅: 5, аарапсконл Сул 1520–1566₆: 5, полкълнлсаар(с)кнл(ъ) Сул 1520–1566₆: 19;

(б) у наставку за облик: (б_а) код именица: царлстваа Сул 1525: 18, племелнстваа Сул 1525: 9, бреденаа Сул 1525: 14, ннценаалл[ъ] Сул 1525: 15, царлстваа Сул 1525: 17, пльменстваа Сул 1525: 20, цел[е]цаа Сул 1525: 21, теллосаа Сул 1520–1566₃: 9, месецаа Сул 1520–1566₃: 13, 20, внлсотаа Сул 1520–1566₅: 6, внсолтаа Сул 1520–1566₆: 6, двькалтаа Сул 1520–1566₆: 12, племелнстваа Сул 1520–1566₆: 13/14, царлстваа Сул 1520–1566₆: 17, племелнстваа Сул 1520–1566₆: 21; (б_б) код придева: заколнногоа Сул 1520–1566₆: 11; (б_в) код бројева: дьваа Сул 1525: 14;

(в) код непроменљивих речи: (в_а) прилози: сьдаа Бај 1503: 6, Бај 1507: 8, Бај 1481–1512₄: 7, Бај 1481–1512: 5, сьдаа Бај 1507: 23, Бај 1481–1512₃: 7, напрѣдаа Бај 1503: 22, таако Сул 1525: 9; (в_б) предлога: зааа Сул 1520–1566₆: 14, наа Сул 1525: 9, 12, 13, Сул 1520–1566₆: 16; (в_в) везници: даа Сул 1525: 21х2, каако Сул 1525: 10, паакк Сул 1520–1566₃: 7; (в_г) речце: таакогелл[ъ] Сул 1525: 12.

Примери у којима се удвајање ове вокалске графеме може поклапати са означавањем вокалског квантитета могу се свести на следеће категорије: (а) основински део глагола: дааваалл[ъ] Сул 1525: 9, послаалнн Сул 1525: 16, ннмааллн Сул 1520–1566₆: 10, посллааллнн Сул 1520–1566₆: 13; (б) једносложне речи: на Бај 1503: 1, Бај 1507: 1, Бај 1510: 1, Бај 1481–1512₃: 1, Бај 1481–1512₄: 1, Сул 1525: 9, Сул 1520–1566₃: 2, Сул 1520–1566₁: 1, Сул 1520–1566₆: 1, Сул 1520–1566₅: 1, Сул 1520–1566₆: 1, хаалн[ъ] Сул 1525: 2, граадл[ъ] Сул 1525: 4, цаарелл[ъ] Сул 1525: 6.

Удвајање вокалске графеме € бележи се у именицама и то: (а) у корену: зеел[ъ]лалл[ъ] Сул 1520–1566₁: 2, племелнствк Сул 1520–1566/1: 7, као и (б) у наставку: люл[ъ]делл[ъ] Сул 1520–1566/1: 12, као и у придевима у наставку за облик: лнл[ъ]л[ъ] Сул 1520–1566/1: 4,

ќвнелнкеех(ь) Сул 1520–1566/3: 2. У облику 8тинтее Сул 1525: 21 бележи се у наставку глагола.

Као потпуно изоловани стоји пример заденоо Мех 1463: 17, у коме удвајање вокалских графема настаје најпре писањем вокала /о/ на месту етимолошког /у/, а финална омега јавља указује на промену сонанта /л/ на крају слога у вокал /о/.

И примере са удвојеном графемом н можемо разврстати према следећим категоријама:

(а) у корену речи: (а_а) код именица: мнлаоџтнеюл(ь) Сул 1525: 1, здравнне Сул 1525: 8, веселнне Сул 1525: 8, знааннне Сул 1525: 9, годнннл Сул 1525: 11, годнннл Сул 1525: 13, ннменааџл(ь) Сул 1525: 15, рнзннннне Сул 1525: 17, свелннлалн(ь) Сул 1520–1566₅: 2, свелннлаалн(ь) Сул 1525: 2; (а_б) код заменица: нннлелл(ь) Сул 1520–1566₅: 5, нннлелл(ь) Сул 1520–1566₆: 6; (а_в) код придева: рнндаадећл(ь) Сул 1525: 17, велннкаг8 Сул 1520–1566₂: 1, љољлааннннлкнеелл(ь) Сул 1520–1566₃: 3, веллнкнне Сул 1520–1566₆: 2; (а_г) код глагола: ннлааллн Сул повраатннвшнн Сул 1525: 20, пннл(ь) Сул 1525: 21;

(б) у наставку за облик: (б_а) код именица: зецлнн Сул 1525: 5, цаљствнннн Сул 1525: 10, цаљствннннн Сул 1525: 12, годнннл Сул 1525: 13, дљкатнн Сул 1525: 14, влааџстелнн Сул 1525: 18; (б_б) код заменица: васонн Сул 1525: 5, валелонлн Сул 1520–1566₅: 5, љвасонн Сул 1520–1566₆: 5, сваакнн Сул 1525: 19, џљљеллнн Сул 1520–1566₃: 10;

(в) код непроменљивих речи: (в_а) прилози: таконн Сул 1520–1566₃: 17, мнљљонлнн Сул 1520–1566₁: 5, таљонлнн Сул 1520–1566₅: 15, таконн Сул 1520–1566₅: 16; (в_б) везници: нн Сул 1520–1566₃: 4, 6х2, 9, 11х2, 14, 15, 16, 17, 18х2, 19, Сул 1520–1566₅: 1, 2, 3х3, 4х4, 6, 7, 10, 14, Сул 1520–1566₅: 1, 2, 3х4, 4х2, 5х3, 7х2, 8, 13, 15, Сул 1520–1566₆: 1х3, 2х2, 3х2, 4х3, 5х2, 6, 8х2, 9, 11, 14, 17, 19, 20, 21.

Оправдање за удвојене графнјске спојеве при обележавању везника *и* у примерима нн нннлелл(ь) Сул 1520–1566₃: 4, Сул 1520–1566₆: 6, нн нннлелл(ь) Сул 1520–1566₅: 5 можда можемо пронаћи у вокалском почетку наредне речи.

Поред горенаведених, могу се издвојити и примери у којима се удвајање овог вокала поклапа са позицијом некадашњег љн:

(а) облици сложене придевске промене: ннзбраалннелнн Сул 1525: 15 (дат. мн. ж. р.), ретелнннн Сул 1525: 16 (ном. јд. м. р.), паалрлвнн Сул 1525: 22 (ном. јд. м. р.); рннљљљљскннеелл Сул 1520–1566₃: 2 (дат. мн. ж. р.), ретелнннн Сул 1520–1566₃: 14 (ном. јд. м. р.), покнсаалрлскнн Сул 1525: 19 (ном. јд. м. р.), славлннн Сул 1520–1566₃: 22 (ном. јд. м. р.); д8в8љљљљннл(ь) Сул 1520–1566₆: 7 (дат. мн. ж. р.), ретелнннн Сул 1520–1566₆: 15 (ном. јд. м. р.);

(б) ном. јд. и мн. заменице ти (на месту етимолошког љ): љтнн Сул 1520–1566₆: 21; мнн Сул 1525: 18; внн Сул 1525: 8, 9х2;

законнѣи Бај 1493: 11, франѣнѣаскѣи Бај 1495: 6/7, истѣнѣнѣи Бај 1495₁: 18, законнѣи Бај 1496: 8, вишеписанѣнѣ Бај 1497: 12, вздаѣнѣи Бај 1497₁: 7, гвоздеѣнѣи(ѣ) Бај 1498: 13, вишеписанѣнѣнѣ Бај 1499₂: 28, законнѣи Бај 1501: 12, вишеписанѣнѣи Бај 1501₁: 11, рѣченѣи(ѣ) Бај 1503: 10, рѣченѣи Бај 1507: 22, обранномѣ Бај 1510: 5, истѣнѣнѣ Бај 1481–1512₁: 12, вишеписанѣнѣи Бај 1481–1512₂: 10, рѣченѣи Бај 1481–1512₃: 11, рѣченѣ Бај 1481–1512₄: 17, нѣавранномѣ Бај 1481–1512: 3/4, рѣченѣнѣ Бај 1481–1512: 20, потченномѣ Сел 1513: 6, нѣавранномѣ Сел 1514: 7, полѣтѣнномѣ Сел 1517: 6/7, ѣавранѣнѣомѣ Сел 1512–1520: 6, потѣнѣи(ѣ) Сул 1525: 7, потченномѣ Сул 1520–1566₂: 6, рѣченѣи Сул 1520–1566₃: 14, полѣтѣнѣи(ѣ) Сул 1520–1566₁: 5, полѣтѣнѣи(ѣ) Сул 1520–1566: 5, нѣавранѣнѣомѣ Сул 1520–1566₄: 6, рѣченѣи Сул 1520–1566₄: 10, полѣтѣнѣи(ѣ) Сул 1520–1566₅: 7, рѣченѣи Сул 1520–1566₆: 15.

У двама примерима графема н је удвојена у облицима неодређене придевске заменице: нѣнѣи(ѣ) Сул 1520–1566₃: 4, ѣнѣи(ѣ) Сул 1520–1566: 4, а бележи се и њено удвајање у именицама хрѣтѣнѣнѣнѣ Мех 1479₃: 5, Мех 1480₂: 3/4, Бај 1481₂: 3/4, писанѣнѣнѣ Мех 1480: 20, Мех 1480₁: 36, законнѣ(ѣ) Бај 1507: 8, прилогу полѣтѣнѣнѣ Бај 1501: 11, као и у облицима столѣнѣнѣ Сул 1520–1566₃: 21, столѣнѣнѣ Сул 1520–1566₃: 23, сѣтолѣнѣнѣ Сул 1520–1566: 20.

Удвајање консонанта ч забележено је у усамљеном примеру добровѣтѣнѣи(ѣ) Мех 1465: 2. У примеру нѣскѣн Мур 1430 16, удвајање графеме с највероватније је мотивисано психолошком границом у датој речи, јер након асимилације по звучности није дошло до губљења консонанта. У изолованом примеру забележено је и удвајање графеме т: дѣстѣи Сел 1513: 11.

Удвојено м у примерима мѣхѣи(ѣ) Мех 1477₁: 3, мѣхѣи(ѣ) Мех 1478: 2, мѣхѣи(ѣ) Мех 1478₁: 2, мѣхѣи(ѣ) Мех 1478₃: 2, мѣхѣи(ѣ) Мех 1478₄: 2 представља утицај оригиналне графиције (тур. Muhammed, ар. Muḥammäd).

5. ИНТЕРПУНКЦИЈА. Према употреби интерпункцијских знакова, писма турских султана могу се поделити у три групе:

- (а) писма у којима је забележена стара интерпункција са тачком на средини реда;
- (б) писма у којима је забележено присуство како старе интерпункције са тачком на средини реда тако и нове интерпункције са тачком на дну реда и запетама;
- (в) писма у којима су забележене само запете;
- (г) писма у којима нема забележених интерпункцијских знакова.

Стара интерпункција забележена је у укупно тридесет девет писама (Мур 1430₁, Мех 1458, Мех 1459, Мех 1463, Мех 1468₂, Мех 1471, Мех 1472, Мех 1475₁, Мех 1476, Мех 1476₁, Мех 1477, Мех 1477₁, Мех 1477₂, Мех 1478₄, Мех 1479₂, Мех 1479₃, Мех 1480, Мех 1480₃, Мех 1481, Бај 1481₂, Бај 1486₃, Бај 1489₂, Бај 1493, Бај 1493₁, Бај 1495, Бај 1495₁, Бај 1499, Бај 1499₁, Бај 1500, Бај 1501, Бај 1502, Бај 1481–1512₁, Бај 1481–1512₂, Бај 1481–1512₃, Бај 1481–1512, Сул 1520–1566₁, Сул 1520–1566₂, Сул 1520–1566₃, Сул 1520–1566₄).

У највећем броју писама присутне су и стара и нова интерпункција (Мур 1430, Мур 1431, Мех 1453–1463, Мех 1465, Мех 1466, Мех 1468, Мех 1468₁, Мех 1469, Мех 1471₁, Мех 1471₂, Мех 1472, Мех 1474, Мех 1474₁, Мех 1478₁, Мех 1478₃, Мех 1478₂, Мех 1478₅, Мех 1479, Мех 1479₁, Мех 1480₁, Бај 1481, Бај 1481₁, Бај 1481–1482, Бај 1482, Бај 1482₁, Бај 1483, Бај 1484, Бај 1484₁, Бај 1485, Бај 1485₁, Бај 1485₂, Бај 1486, Бај 1486₁, Бај 1486₂, Бај 1487, Бај 1488, Бај 1488₁, Бај 1489, Бај 1489₁, Бај 1489₃, Бај 1492, Бај 1495₂, Бај 1496, Бај 1497, Бај 1498, Бај 1499₂, Бај 1501₁, Бај 1503, Бај 1507, Бај 1510, Бај 1481–1512₄, Сел 1513, Сел 1514, Сел 1516, Сел 1517, Сел 1512–1520, Сул 1525), уз напомену да степен заступљености старе и нове интерпункције није подједнак па је у свим писмима заступљенија стара интерпункција.

У писмима Мех 1471₃, Мех 1478, Бај 1497₁, Сул 1517, Сул 1520–1566₁, Сул 1520–1566, Сул 1520–1566₅, Сул 1520–1566₆ интерпункцијски знаци нису забележени, док су у писму Мех 1475 присутне само запете.

Запете су забележене и у писмима Мех 1471, Мех 1471₁, Мех 1475, Мех 1476₁, Мех 1479₃, Бај 1482, Бај 1486₂, док су два знака слична наводницима на почетку писама присутна у Бај 1507, Бај 1510, Бај 1481–1512, Бај 1481–1512₁, Бај 1481–1512₂, Бај 1481–1512₃, Бај 1481–1512₄, Сул 1525, Сул 1520–1566, Сул 1520–1566₁, Сул 1520–1566₃, Сул 1520–1566₄, Сул 1520–1566₅, Сул 1520–1566₆. Како је истакнуто у Nakaš 2010, овакав знак је веома сличан крсту који се налазио на почетку повеља насталих у Босни, а који је заправо представљао замену за „invokaciju 'U ime Boga'" (2010: 97). С друге стране пак, могао је представљати и „dva arapska slova r, što bi moglo simbolizirati islamsku invokaciju koja je uvijek praćena Božijim imenima Rahman i Rahim" (Nakaš 2010: 97).

Од осталих интерпункцијских знакова који се по традицији бележе (уп. Ђорђевић 1991: 182–183) присутне су две тачке у писмима Мех 1476₁, Бај 1481, Бај 1498, Бај 1486, Бај 1486₂, а две тачке са водоравном линијом са десне стране појављују се на крају у Мур 1431 и Мех 1458. Три тачке употребљене самостално : потврђене су на почетку писма Мур 1431.

За разлику од стања забележеног у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 104) и повељама и писмима Деспотовине (уп. Поломац 2016: 159–160), где преовладава новија интерпункција, и у нашој грађи забележена је употреба тачке на дну реда и запете, али је ипак потврђено далеко веће присуство старе интерпункције.

III. JEZИЧКЕ OДЛИКЕ

III.1. ФОНЕТСКЕ И ФОНОЛОШКЕ OДЛИКЕ

1. ВОКАЛИЗАМ

1.1. ГЛАСОВНА ВРЕДНОСТ ГРАФЕМЕ *ЈАТ*

1.1.1. ПИСАРСКА КАНЦЕЛАРИЈА СУЛТАНА МУРАТА II. На основу истраживања проведеног у Лутовац 2013, поуздани примери екавске замене старосрп. вокала *јат* у писарској канцеларији султана Мурата II забележени су у двама документима (наводимо по један пример ради илустрације): *нестѣ* Мур 1430: 17 (2. л. мн. през.), *рѣти* Мур 1431: 14 (акуз. мн.). О екавизму ових двају писама сведоче и примери са графемом *ѣ* у неетимолошкој позицији, који су наведени у поглављу II.1. т. 2.2.

Овој писарској канцеларији припада и писмо у коме се, поред екавских облика (примери под а), бележе и примери са (и)јекавском (примери под б) односно икавском заменом (примери под в) овог вокала:

(а) *заповѣднѣ* 3, *повеленієдл[ь]* 4, *трѣговцѣл[ь]* 14, 37 (лок. мн.), *свѣл[ь]* 14 (лок. мн.), *дрѣзѣл[ь]* 16 (лок. мн.), *хотѣ* 17²³, *повеленіє* 17, 41, *свѣл[ь]* 23 (ген. мн.), *западнѣхъ* 26 (ген. мн.), *источнѣл[ь]* 27 (ген. мн.), *дрѣбанасѣл[ь]* 28 (ген. мн.), *свѣхъ* 29 (лок. мн.), *заповѣднѣ* 31, *годѣ* 35;

(б) *свѣдѣ* 12, 19, *сднѣ* (3. л. јд. през.) 19, 33, *гнѣвѣ* 39; (в) *нстѣл* (2. л. мн. през.) 12 и *тнѣ* (инстр. јд.) 40.

На посредну екавску замену у писму Мур 1430₁ могу указати примери *трѣговцѣл[ь]* 14, 37 и *дрѣзѣл[ь]* 16 (лок. мн.), у којима се препознаје аналошки наставак *-ex* (< *-ѣхъ*).

Примери *нстѣл* 12 и *тнѣ* 40 специфични су по томе што се у њима може огледати аналошко ширење вокала *и* на месту некадашњег вокала *ѣ*, будући да је наставак у облику *тнѣ* настао по угледу на наставак меких основа, док се у облику *нстѣл* препознаје

²³ Овај облик припада категорији примера који у одређеном реченичном контексту добијају могућност двојакe интерпретације па се не могу сматрати поузданим екавизмима (уп. Драгин 2007: 218). У одређеним реченичним контекстима облици номинатива једине мушкога рода активног партиципа презента у неодређеном виду могу се појавити у функцији самосталног предиката, па се наведене форме могу протумачити и као аористи. У том случају се не може искључити могућност граfiјског угледања облика партиципа презента актива мушкога рода на глаголе код којих је друго и треће лице једине аориста имало наставак *-e* (уп. Драгин 2007: 218).

промена *ěj > ij* (извршена у облику 3. л. јд. през. *није*, а аналошки пренета у облик *нисте*), а овакви морфолошки икавизми карактеристика су говора шумадијско-војвођанске дијалекатске зоне (уп. Реметић 1985: 90, 93; Ивић 2001: 94, 95, 102). Да ови примери не могу са сигурношћу говорити о икавској замени старосрп. вокала *jat*, сведочи не само њихова потврда на шумадијско-војвођанском терену већ и ситуација у говорима херцеговачко-крајишког дијалекатског подручја, у којима се у примерима овога типа углавном препознају једносложна или двосложна замена (уп. Петровић 1973: 219, 221; Петровић 1978: 54; Пижурица 1981: 38; Ивић 2001: 177). Са друге стране, примери *свснѣдъ* 12, 19, *сднѣ* (3. л. јд. през.) 19, 33 и *гнѣвъ* 39 могу упућивати на говоре херцеговачко-крајишке дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 175–208; Ивић 2009: 17–38; Окука 2008: 56–128; Дешић 1976: 104, 108).

1.1.2. ПИСАРСКА КАНЦЕЛАРИЈА СУЛТАНА МЕХМЕДА II. Доследна екавска замена старосрп. вокала *jat* одликује и највећи број докумената султана Мехмеда II (укупно њих 32), а илустрације ради навешћемо само по један пример из сваког писма:

веровахмо Мех 1459: 12; *гнѣвл(ь)* Мех 1463: 8; *ω днрѣ* Мех 1453–1463: 7 (лок. јд.); *нестѣ* (2. л. мн. през.) Мех 1466: 18; *нѣ* Мех 1468₂: 14 (3. л. јд. през.); *заповѣда* (3. л. јд. през.) Мех 1471: 8/9; *прѣвѣл(ь)* (дат. јд. м. р.) Мех 1471₁: 8; *месеца* Мех 1471₃: 12; *гнѣвл(ь)* Мех 1472: 19; *ведомо* Мех 1474: 6; *раздѣлн* (3. л. јд. парт. перф. м. р.) Мех 1474₁: 15; *мѣдлрѣмъ* Мех 1475: 2 (дат. јд. м. р.); *лето* Мех 1475₁: 13; *вѣрлнн* Мех 1476: 17; *мѣдлрѣмъ* Мех 1476₁: 3 (дат. јд. м. р.); *в аде* Мех 1477: 27 (лок. јд.); *славѣ* Мех 1477₁: 19 (дат. јд.); *човека* Мех 1477₂: 11; *нестѣ* (2. л. мн. през.) Мех 1478: 19; *вѣдѣтн* Мех 1478₁: 5; *врѣмѣ* Мех 1478₂: 19; *напрѣд(ь)* Мех 1478₃: 20; *нѣсл(ь)* (3. л. мн. през.) Мех 1478₄: 16; *разлѣмѣ* (3. л. јд. през.) Мех 1478₅: 10; *ведомо* Мех 1479: 6; *заповѣдао* (3. л. јд. парт. перф. м. р.) Мех 1479₁: 10; *вѣрлнн* Мех 1479₂: 21; *врѣмѣ* Мех 1479₃: 53; *месеца* Мех 1480: 10; *заповѣдѣтъ* Мех 1480₁: 8; *ведомо* Мех 1480₂: 5; *вѣрлнѣ* Мех 1480₃: 5.

Овој групи докумената придодајемо и шест писама у којима се, поред већег броја екавских облика јављају и примери са (и)јекавским односно икавским рефлексима:

Мех 1458: *верунтѣ* 13/14 према *нстѣл* 12;

Мех 1468: *заповѣдѣтъ* 5, *цѣлѣ гѣдѣ* 6, *в вѣснѣ* 7 (лок. јд.), *срѣврѣнѣх[ь]* и *оловенѣх[ь]* *мѣстѣ* 7 (ген. мн.), *гвѣздѣнѣх[ь]* 7 (ген. мн.), *никѣлѣ* 9/10, 12 (дат. јд.), *цена* 14, *на полрѣтѣ* 16/17, *ωсвѣлн(ь)* 28, *вѣдетѣ* 28/29, *на портѣ* 29 (лок. јд.), *нестѣ* 37 (2. л. мн. през.), *некоѣга* 37 према *ннѣ* 25x2;

Мех 1469: *заповѣдамъ* 3, *вѣдетн* 3, *на портѣ* 10/11 (лок. јд.), *заповѣстѣ* 12, *потребѣ* 14, *верѣ* 17, *мѣлѣца* 17 према *за истинѣ прѣлѣх[ь]* *мѣлѣца* 17/18;

Мех 1471₂: вѣ{до}мо 5/6, вѣрѣнога 7, на полрѣтѣ (лок. јд.) 9, 29, вѣдомо 12, заповѣстѣн 14, з{апо}вѣстѣн 15/16, заповѣда 22, гдѣ годѣ 23 према нѣсѣ 13.

Мех 1478₂: двѣрѣвачѣм(ь) 3 (дат. мн. м. р.), заповѣсть 6, златѣл(ь) 10, 16 (ген. мн. м. р.), златѣл(ь) 18 (ген. мн. м. р.), вѣлѣл 19, на прѣдал 20, лето 23 према нѣнѣмъ 21 (инстр. јд.).

Примери нистѣл Мех 1458: 12; ннѣ Мех 1468: 25x2 и нѣнѣмъ Мех 1478₂: 21 (инстр. јд.) не могу поуздано сведочити о икавској замени старосрп. вокала *jam*, будући да могу указивати и на икавизме шумадијско-војвођанског типа (уп. Пижурица 1981: 38; Ивић 2001: 177). С друге стране, на посредну екавску замену у овим документима посебно могу упутити: (а) облици дат. и лок. једине им. ж. р. некадашње тврде промене – в вѣснѣ Мех 1468: 7 (лок. јд.), ннѣлѣ Мех 1468: 9/10, 12 (дат. јд.), на полрѣтѣ Мех 1468:16/17, на порѣтѣ Мех 1468: 29 (лок. јд.); на порѣтѣ Мех 1469: 10/11 (лок. јд.); на полрѣтѣ (лок. јд.) 9, 29, који су карактеристични за екавски део штокавског терена будући да се јављају у говорима косовско-ресавске и призренско-јужноморавске зоне (уп. Ивић 2001: 137; Букумирић 2008: 208; Пецо–Милановић 1968: 323; Јовић 1968: 99; Симић 1972: 288; Павловић 1939: 165; Реметић 1996: 469); (б) одрични облик гл. *јесам*: нѣстѣ 37 (2. л. мн. през.) (уп. Ивић 2009: 167), као и потврде са бележењем овог старосрп. вокала у неетимолошким позицијама (о овим примерима више у одељку II.1. т. 2.2.).

Као потпуно изоловано стоји веома кратко писмо Мех 1481, у коме су потврђена само два икавизма шумадијско-војвођанског типа: тнѣл(ь) 6 (лок. јд.), тнѣл[ь] 7 (инстр. јд.), док су, са друге стране, у двама писмима султана Мурата II потврђена и два примера са (и)јекавским рефлексима: прѣлѣл[ь] Мех 1469: 17/18 и нѣсѣ Мех 1471₂: 13, који су, како показује савремена дијалекатска ситуација, карактеристични за говоре херцеговачко-крајишког типа (Ивић 2001: 177; Дешић 1972: 103).

1.1.3. ПИСАРСКА КАНЦЕЛАРИЈА СУЛТАНА БАЈЗИТА II. Као и у двама претходним, и у канцеларији Бајзита II у највећем броју докумената (укупно 39) потврђени су само примери са екавском заменом *јата*:

заповѣстѣ Бај 1481₁: 11; вѣдомо Бај 1481₂: 3; вѣрѣнолѣстѣ Бај 1481–1482: 14/15; в рнѣлѣнѣ (лок. јд.) Бај 1482: 13; гнѣвь Бај 1482₁: 26/27; заповѣстѣ Бај 1483: 7; лето Бај 1484: 13; заповѣдалѣмо (1. л. мн. аор.) Бај 1484₁: 28; нѣстѣ (2. л. мн. през.) Бај 1485₁: 20; лрѣстѣ Бај 1485₂: 17; мѣнѣ Бај 1486: 20 (дат. јд.); вѣрѣкѣтѣ (2. л. мн. през.) Бај 1486₂: 17/18; прѣсвѣтѣлн Бај 1486₃: 3; вѣрѣнолѣ Бај 1487: 3; вѣдомо Бај 1488: 4; нѣсѣ (3. л. јд. през.) Бај 1488₁: 11; вѣрѣнолѣстѣ Бај 1489: 20/21; заповѣстѣн Бај 1489₁: 18; в кннѣ Бај 1489₃: 25

Бај 1481–1512: двѣрѡвѡчѡцѡмѡ 4 (дат. мн.), вѡдомѡ 5, вѡше 8 (3. л. јд. имперфекта), ѡ нѡсе 12 (лок. јд.), свѡхѡ(ь) 15 (ген. мн.), мѡстѡ 17, свѡмѡ(ь) 19 (инстр. јд.), заповѡстѡю 19, рѡчѡнѡнѡ 20, рѡчѡ(ь) 21, ѡвѡмѡ(ь) 21 (лок. јд.), новѡмѡ 21, заповѡстѡнѡю 22, прѡвѡшнѡмѡ(ь) 22 (лок. јд.), неѡю 24, вѡрѡвѡтѡ 25, вѡрѡвѡтѡ 27, рѡчѡ(ь) 27, ѡвѡмѡ 27 (дат. јд.), нѡстѡ 29 (2. л. мн. през.), мѡсеѡ 29 према нѡстѡтѡ 14, нѡмѡ(ѡ) 25, вѡмѡ 2 (дат. мн.) према нѡмѡтѡ(ь) 27.

Бај 1481–1512₁: вѡмѡ(ь) 2 (дат. мн.), нѡмѡ[ь] 4 (дат. мн.), двѡрѡвѡчѡцѡмѡ(ь) 6 (дат. мн.), вѡдомѡ 7, по кѡсѡзе 8 (лок. јд.), на пољѡте 9 (лок. јд.), рѡчѡ 10, лепѡ 10, вѡреѡ 14, заповѡдѡтѡ(ь) 15, свѡхѡ(ь) 16 (ген. мн.), тѡхѡ 16 (ген. мн.), заповѡдѡнѡ(ь) 17 (ген. мн.), кон годѡ 17, мѡсеѡ 20 према вѡшнѡмѡ(ь) 8 (лок. мн.);

Бај 1481–1512₄: двѡрѡвѡчѡцѡмѡ(ь) 6 (дат. мн.), вѡдомѡ 8, каднѡмѡ(ь) 9 (лок. јд.), ѡмѡ{нн}ѡвѡхѡ(ь) 10 (ген. мн.), двѡ 11, ѡднѡвѡхѡ(ь) 13 (ген. мн.), заповѡдѡнѡ(ь) 15, заповѡстѡ 16, мѡсеѡ 21 према вѡмѡ(ь) 2 (дат. мн.), нѡмѡ(ь) 4 (дат. мн.).

У усамљеним примерима некиѡмѡ[ь] Бај 1481: 52 (инстр. јд.), нѡмѡ Бај 1486₁: 35, нѡстѡ Бај 1489₂: 13, нѡстѡ Бај 1495: 24 (3. л. мн. през.), нѡстѡ Бај 1499₂: (2. л. јд. през.), вѡшнѡмѡ(ь) Бај 1481–1512₁: 8 (лок. мн.), вѡмѡ(ь) Бај 1481–1512₄: 2 (дат. мн.), нѡмѡ(ь) Бај 1481–1512₄: 4 (дат. мн.), вѡмѡ Бај 1481–1512: 2 (дат. мн.), препѡзнају се икавизми шумѡдијско-војвођѡнског типа (уп. Пижуриѡ 1981: 38; Ивић 2001: 177), а да анализирѡна грађѡ потврђује екавску замену старѡсрп. воѡала *јат* и у остѡлим документима султѡна Бајѡзита II показују не само примери са бележењѡм овога воѡала у неѡтимѡлошкој позиѡцији (в. одељѡк II.1. т. 2.2.), већ и у примерима у којима је екавизѡм потврђѡн у морфѡлошким категоријама које могу упућивѡти на косѡвско-ресѡвске ѡдносно призренско-јужномѡравске гѡворе: (а) облиѡи лок. јѡднине им. ж. р.: ѡ рѡнѡнѡнѡце 23 (лок. јд.) Бај 1489₂: 23, по кѡсѡзе 8 (лок. јд.), на пољѡте 9 (лок. јд.); (б) ѡдриѡни облиѡи глагола *јесѡм*: неѡ Бај 1489₂: 17, нѡстѡ Бај 1499₂: 17, Бај 1481–1512: 29, неѡте Бај 1499₂: 20 (а у овој категорији треба посебно издѡјѡити облиѡе не Бај 1486₁: 31, 34, 35 (3. л. јд. през.) који се данас јѡвљѡју само у гѡворима призренско-тимѡчког дијѡлекѡтског подрѡчја (уп. Бѡлић 1999: 403, Ремѡтић 1996: 370, Вуѡадиновѡић 11514: 209, Ђирић 11512–1520: 184)); (в) инстр. јд. замениѡа и придеѡа неѡкадѡшње тѡврде промене: вѡмѡмѡ[ь] Бај 1481: 4, 14, ѡмѡмѡ[ь] Бај 1481: 4, нѡстѡнѡнѡмѡ(ь) Бај 1481: 53, заповѡдѡнѡмѡ[ь] Бај 1481: 53, свѡмѡ(ь) Бај 1481–1512: 19 (уп. Ивић 2001: 137; Симић 1972: 355); (г) лок. јд. замениѡа и придеѡа неѡкадѡшње тѡврде промене: пољѡвѡмѡ[ь] Бај 1481: 62 (лок. јд.), ѡмѡмѡ Бај 1486: 4 (лок. јд.), новѡмѡ Бај 1481–1512: 21 (лок. јд.), ѡвѡмѡ(ь) Бај 1481–1512: 21 (лок. јд.) (уп. Ивић 2001: 137; Јѡвић 1968: 109).

У писму Бај 1481–1512 појѡвљују се облиѡи нѡстѡтѡ 14 и нѡмѡтѡ(ь) 27, ѡриѡнѡстични за хѡрѡегоѡвѡчко-ѡрајишѡку дијѡлекѡтску зѡну, а посебно за ѡне

западније делове (Ивић 2001: 177; Петровић 1973: 75, 82; Петровић 1978: 54, 76; Далмација 11516: 30;). Облик *нѣкл(е)* 25 највероватније је настао аналошким путем према облицима *њесам, њеси, њесу*, док се пример *никѣтл(ъ)* 27 може тумачити као морфолошки икавизам, настао аналогично према префиксу *ни-* из одричног облика гл. *јесам*, а за замену вокала *е* из овог префикса вокалом *и* овде има и фонетских услова због наредног меког консонанта.

Као изолован стоји и документ Бај 1510, у коме су примери са икавском заменом другачији у односу на горенаведене: *мнсаца* 12, *мнлѣто* 18. Како је реч о примерима који се јављају у устаљеној датумској формули на крају документа, не можемо о њима говорити као о типичним икавским заменама, а у прилог овоме иду и облици у којима су потврђени екавски рефлекси.

1.1.4. ПИСАРСКА КАНЦЕЛАРИЈА СУЛТАНА СЕЛИМА I. За разлику од докумената писарских канцеларија султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II, у којима је потврђена екавска замена старосрп. вокала *јат* са изолованим облицима икавизама шумадијско-војвођанског типа и усамљеним примерима у којима се препознају (и)јекавски рефлекси, документа канцеларије султана Селима I у погледу рефлекса старосрп. вокала *јат* показују нешто другачију ситуацију. У највећем броју примера у писмима султана Селима I присутна је (и)јекавска замена овог старосрп. вокала, уз напомену да су ти примери забележени искључиво у клишеизираној формули адресације:

Сел 1513: *вѣснеѣ* 3 (дат. мн.), *приморскнеѣ* 3 (дат. мн.), *рѣмскнеѣ* 3 (дат. мн.), *караманскнеѣ* 4 (дат. мн.), *натољскнеѣ* 4 (дат. мн.), *романскнеѣ* 4 (дат. мн.), *їннеѣ* 5 (дат. мн.), *вѣснеѣ* 6 (лок. јд.), *реченнеѣ* 16 (инстр. јд.);

Сел 1514: *вѣснеѣ* 3 (дат. мн.), *приморскнеѣ* 3 (дат. мн.), *рѣмскнеѣ* 4 (дат. мн.), *караманскнеѣл(ъ)* 4 (дат. мн.), *романскнеѣ* 5 (дат. мн.), *їннеѣ* 5 (дат. мн.), *вѣснеѣл[ъ]* 6 (лок. јд.);

Сел 1516: *вѣснеѣ* 2/3 (дат. мн.), *приморскнеѣл(ъ)* 3 (дат. мн.), *рѣмскнеѣл(ъ)* 3 (дат. мн.), *караманскнеѣл(ъ)* 3/4 (дат. мн.), *натољскнеѣ* 4 (дат. мн.), *романскнеѣл(ъ)* 4 (дат. мн.), *перскнеѣ* 4 (дат. мн.), *вѣснеѣл(ъ)* 6 (лок. јд.), *поттеїннеѣл[ъ]* 8 (инстр. јд.);

Сел 1517: *вѣснеѣ* 3 (дат. мн.), *приморскнеѣл(ъ)* 3 (дат. мн.), *рѣмскнеѣл[ъ]* 3 (дат. мн.), *караманскнеѣл(ъ)* 3 (дат. мн.), *натољскнеѣл(ъ)* 4 (дат. мн.), *романскнеѣл(ъ)* 4 (дат. мн.), *п(е)рскнеѣл(ъ)* 4 (дат. мн.), *арабѣскнеѣл(ъ)* 5 (дат. мн.), *їннеѣл(ъ)* 5 (дат. мн.), *вѣснеѣл(ъ)* 6 (лок. јд.);

Сел 1512–1520: вѣснѣл(ъ) 2 (дат. мн.), приморскнѣлъ 2 (дат. мн.), натолнѣл(ъ) 3 (дат. мн.), ромлнѣл(ъ) 3/4 (дат. мн.), перскнѣлъ 4 (дат. мн.), аларпскнѣл[ъ] 4 (дат. мн.), вѣснѣл(ъ) 6 (лок. јд.), долѣрваткнѣл(ъ) 6 (дат. мн.).

Овим (и)јекавским заменама можемо придружити и примере са икавским рефлексима, за које је, као и за претходно споменуте карактеристично да се јављају у формули адресације са једне стране: видомъ Сел 1513: 8; Сел 1517: 8; видол(ъ) Сел 1514: 9; Сел 1516: 7; видомъ Сел 1512–1520: 7; односно у клишеизираним датумским обрасцима, с друге стране: мнѣца Сел 1513: 15, 18, Сел 1514: 15, Сел 1516: 14, Сел 1517: 16, Сел 1512–1520: 12, мнѣсто Сел 1513: 19, мнѣсто Сел 1514: 17, мнѣств Сел 1517: 17, Сел 1512–1520: 12.

Поред горенаведених примера, у писарској канцеларији султана Селима I забележени су и примери у којима се уочава екавска замена старосрп. вокала *jam*:

Сел 1513: мнѣземъ 5 (дат. мн.), време 8, рѣченне 12, летъ 14, 15, 20, рѣчѣннѣл 15, рѣченнѣл 16;

Сел 1514: мнѣземъ 5 (дат. мн.), внѣрѣчѣннѣ 11, лето 17;

Сел 1516: ѿнемъ 5 (дат. мн.), мнѣземъ 5 (дат. мн.), време 7, верно 12;

Сел 1517: мнѣзел(ъ) 5 (дат. мн.), време 9, верѣте 15, летъ 17;

Сел 1512–1520: вѣсел[ъ] 4 (дат. мн.), ѿнемъ 4 (дат. мн.), мнѣзел(ъ) 4 (дат. мн.), време 8.

Велики значај за закључак о посредном екавизму у овим писмима имају морфолошки екавизми који припадају категорији дат. мн. заменичко-придевске промене: мнѣземъ Сел 1513: 5; Сел 1514: 5; Сел 1516: 5; Сел 1517: мнѣзел(ъ) Сел 1517: 5; вѣсел[ъ] Сел 1512–1520: 4, ѿнемъ Сел 1512–1520: 4, мнѣзел(ъ) Сел 1512–1520: 4, који се бележе у говорима косовско-ресавске и призренско-јужноморавске дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 137; Реметић 1996: 496), а овакав став може допунити и чињеница да је „икавизација у средњовјековној босанској држави представљала само општи писарски манир који је био распрострањен током XIV и XV века” (Самарџић 2009: 343), а како се у овој писарској канцеларији (и)јекавски односно икавски рефлекси препознају само у уводном и завршном делу докумената за које су карактеристичне својевсне окамењене формуле, намеће се претпоставка о икавизму као писарском маниру, будући да се и у повељама из Херцеговине икавизам објашњава као „utjesaj jezičkog manira visokog plemstva” (Nakaš 2010: 153), а у вези са тим „sačuvan je samo u tragovima kao leksički ikavizam” (Nakaš 2010: 153).

1.1.5. ПИСАРСКА КАНЦЕЛАРИЈА СУЛТАНА СУЛЕЈМАНА I. Документа султана Сулејмана I, која представљају скупину хронолошки најмлађих докумената у читавом опусу Портине канцеларије, у вези са рефлексима стсрп. вокала *jam* разликују се од свих претходно наведених докумената.

У највећем броју писама у писарској канцеларији султана Сулејмана I потврђени су екавски рефлекси старосрп. вокала *jam*, уз усамљене примере са (и)јекавским односно икавским заменама:

Сул 1517: свелмь 3 (дат. мн. ж. р.), некон 6, некога 6, човека 6, нешо 13, месеца 18, меств 18, лето 19 према источннеъмь 4 (дат. мн. ж. р.), западннеъмь 4 (дат. мн. ж. р.), двбровачкнеъмь 5 (инстр. јд. ж. р.), промненн 8 (3. л. јд.), вренеьнн 13, заповнедамь 15, 18;

Сул 1525: нннеъмь 6 (дат. мн. ж. р.), ваасеъмь 7 (лок.јд.), поттенеъмь 7 (дат. јд.), заповелстннѣ 10, временахѣ 11 (ген. мн.), сннехѣ 11 (ген. мн. с. р.), времена 11, порѣте 12, ваасеъмь 14 (дат. мн. ж. р.), поттенеъмь 14/15 (дат. мн. ж. р.), ннзбраалннеъмн 15 (дат. мн. ж. р.), 8 рнзннице 17 (лок. јд.), мекѣцаа 21 према рннмолорскнеъмь 2/3 (дат. мн. ж. р.), рѣмскнеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), каарамалнскнеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), наатолннскнеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), ромланнскнеъмь 4 (дат. мн. ж. р.), перскнеъмь 4 (дат. мн. ж. р.), столнннее 22 (лок. јд.) према мнознъмь (дат. мн.) 6;

Сул 1520–1566₁: валсеъмь 2, 6 (дат. мн. ж. р.), лннеъмь 4 (дат. мн. ж. р.), мнлолзеелъмь 4 (дат. мн. ж. р.), валсеъмь 5 (лок. јд. м. р.), поттенеъмь 5 (дат. мн. ж. р.), ведомѣ 7, време 8, валсеъмь 10 (лок. јд.), речелннн 12, речелннн 12, на порѣте 12 (лок. јд.), месеца 16, место 16 према рннмолорскнеъмь 2/3 (дат. мн. ж. р.), рѣ(м)скнеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), карамалнскнеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), лнлатолнскнеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), ромланнскнеъмь 4 (дат. мн. ж. р.), лперскнеъмь 4 (дат. мн. ж. р.);

Сул 1520–1566₃: лвлнелкеехѣ 2 (ген. мн. м. р.), валсеъмь 2 (дат. мн. ж. р.), нннеъмь 4 (дат. мн. ж. р.), валсеъмь 5 (лок. јд.), поттенеъмь 5 (дат. јд.), на порѣте 10 (лок. јд.), месецаа 13, 20, целнвлалн 16, мееѣтѣо 21 према рннмолорскнеъмь 2 (дат. мн. ж. р.), лкарамалнскнеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), рѣмскнеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), налтолннскнеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), рѣмланннскнеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), перскнеъмь 3/4 (дат. мн. ж. р.), ларалпскнеъмь 4 (дат. мн. ж. р.), лавнленнскнеъмь 4 (дат. мн. ж. р.), лкеселннеехѣ 6 (ген. мн.), сннехѣ 8 (лок. мн.), према вндѣеъмь 7 према мнлзлнъмь (дат. мн.) 4, внлмелнахѣ (лок. мн.) 8;

Сул 1520–1566₅: валсеъмь 2 (дат. мн. ж. р.), мекѣтв 4, нннеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), валсеъмь 7 (дат. мн. м. р.), племеиннѣелъмь 7 (дат. јд.), валсеъмь 7 (лок. јд.), вѣдѣомѣ 9, 88 рнлзннице 13 (лок. јд.), стареъмь 14 (инстр. јд. м. р.), месеца 17, мекѣтол 17 према рѣмскнеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), лкарамалнскнеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), лнлатолннскнеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), рѣмланннскнеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), лперскнеъмь 4 (дат. мн. ж. р.), двѣрѣвлнннскнеъмь 8 (дат. мн.), вренеьнн 13, заповнедамь 15, 18 према двн тнлѣкн 10;

Сул 1520–1566₆: лѣрѣмѣлскнеъмь 3 (дат. мн. ж. р.), нннеъмь 6 (дат. мн. ж. р.), вѣдѣомѣ 9, фнллорнннеехѣ 11 (ген. мн.), вернеехѣ 13 (лок. мн.), сѣмтареъмь 16, наа порѣте 17

(лок. јд.), 88 *l̥p̥ory̥t̥e* 18 (лок. јд.), *me̥l̥s̥t̥o* 22 према *pn̥l̥m̥or̥sk̥ne̥e̥l̥m̥t̥* 3 (дат. мн. ж. р.), *l̥k̥l̥ar̥al̥m̥an̥l̥sk̥ne̥e̥l̥m̥t̥* 3/4 (дат. мн. ж. р.), *l̥n̥l̥at̥ol̥n̥l̥sk̥ne̥e̥l̥m̥t̥* 4 (дат. мн. ж. р.), *ro̥l̥m̥an̥l̥sk̥ne̥e̥l̥m̥t̥* 4 (дат. мн. ж. р.), *l̥p̥e̥r̥sk̥ne̥e̥l̥m̥t̥* 3 (дат. мн. ж. р.), *val̥sk̥ne̥e̥l̥m̥t̥* 7 (лок. јд.), *po̥t̥l̥t̥e̥n̥l̥n̥ne̥e̥l̥m̥t̥* 7 (дат. мн. ж. р.) према *val̥sk̥n̥l̥m̥t̥l̥* (инстр. јд.) 8, месеца 20.

Овој групи писама можемо придодати и документ Сул 1520–1566₄, у коме се поред екавских замена овога вокала: *в̥s̥e̥m̥[ь]* 2/3 (дат. мн. ж. р.), *с̥в̥e̥m̥[ь]* 4 (дат. мн. ж. р.), *i̥n̥e̥l̥m̥[ь]* 4 (дат. мн. ж. р.), *м̥но̥z̥e̥l̥m̥t̥* 4 (дат. мн. ж. р.), *в̥ḁс̥e̥m̥t̥* 5 (дат. јд.), *в̥р̥e̥m̥e̥* 8, *в̥e̥р̥н̥и̥m̥t̥* 8/9, *в̥e̥р̥н̥и* 11, *н̥e̥* 13, *м̥e̥l̥s̥t̥o* 14, у датумској формули потврђују и два икавизма: месеца Сул 1520–1566₄: 12 и *м̥н̥l̥s̥t̥o* Сул 1520–1566₄: 15.

Насупрот претходно наведеним, у писму Сул 1520–1566 потврђени су искључиво екавски рефлекси вокала *jam*: *pn̥l̥m̥or̥sk̥ke̥l̥m̥t̥* 3 (дат. мн. ж. р.), *ro̥l̥m̥sk̥e̥l̥m̥t̥* 3 (дат. мн. ж. р.), *kḁr̥al̥m̥ḁ(n̥)sk̥e̥l̥m̥t̥* 3 (дат. мн. ж. р.), *nḁl̥t̥ol̥n̥l̥sk̥e̥l̥m̥t̥* 3 (дат. мн. ж. р.), *ro̥l̥m̥an̥l̥sk̥e̥l̥m̥[ь]* 3 (дат. мн. ж. р.), *pe̥r̥sk̥e̥l̥m̥t̥* 3 (дат. мн. ж. р.), *i̥l̥n̥n̥e̥l̥m̥t̥* 4 (дат. мн. ж. р.), *м̥но̥z̥l̥e̥m̥[ь]* 4 (дат. мн. ж. р.), *po̥t̥l̥t̥e̥n̥l̥n̥e̥l̥m̥[ь]* (дат. јд. м. р.), *val̥sk̥e̥m̥t̥* 5 (лок. јд.), *val̥sk̥e̥m̥t̥* 6 (дат. мн.), *хе̥р̥e̥t̥i̥n̥l̥ḁn̥г̥e̥* 7, *в̥e̥до̥ло* 7, *на̥* *по̥р̥т̥e̥* 10 (лок. јд.), *8̥̣ r̥n̥l̥z̥l̥n̥n̥ц̣ẹ* 11 (лок. јд.), *ц̣[а]̣р̣ск̣ẹṃṭ* 11 (инстр. јд. м. р.), *за̣по̣в̣ẹд̣а̣м̣ь* 18, *м̣ẹс̣ẹц̣a* 18, *м̣ẹс̣т̣o* 19, док се у писму Сул 1520–1566₂ бележе само (и)јекавски рефлекси: *в̥s̥n̥l̥m̥[ь]* 2 (дат. мн. ж. р.), *pn̥l̥m̥or̥sk̥ne̥e̥l̥m̥[ь]* (дат. мн. ж. р.), *nḁto̥l̥n̥l̥sk̥ne̥e̥l̥m̥[ь]* 2 (дат. мн. ж. р.), *ro̥l̥m̥an̥l̥sk̥ne̥e̥l̥m̥[ь]* 3 (дат. мн. ж. р.), *pe̥r̥sk̥ne̥e̥l̥m̥[ь]* 3 (дат. мн. ж. р.), *aḁrḁl̥p̥sk̥ne̥e̥l̥m̥[ь]* 3/4 (дат. мн. ж. р.), *в̥l̥s̥k̥ne̥e̥l̥m̥[ь]* 3 (дат. мн. ж. р.), *в̥s̥ne̥e̥l̥m̥[ь]* 5 (лок. јд.), *до̣б̣р̣о̣ва̣т̣ịк̣nẹẹl̥m̥[ь]* 6 (дат. мн. м. р.), уз усамљене примере *в̥р̥e̥m̥e̥* 8, *м̣ẹс̣ẹц̣a* 15, *в̥s̥n̥l̥m̥[ь]* (дат. мн.) 2, *м̣н̣с̣т̣o* 16, у којима се могу препознати клишеизирани форме.

На основу представљене грађе може се закључити да је, као и у писарској канцеларији султана Селима I, и овде највећи број примера са (и)јекавским рефлексима смештен у уводну формулу адресације, а клишеизираним формама могу се овде додати углавном и примери са икавским рефлексима, будући да они припадају или датумској формули или формули адресације. Изузетке у овом погледу представљају једино писма Сул 1517 и Сул 1520–1566₅, у којима се (и)јекавски рефлекси бележе у изолованом броју примера изван ових категорија: *про̣м̣н̣ẹн̣и* Сул 1517: 8 (3. л. јд.), *в̣р̣не̣д̣ь̣н̣и* Сул 1517: 13, *за̣по̣в̣не̣да̣м̣ь* Сул 1517: 15, 18, *в̣р̣не̣д̣ь̣н̣и* Сул 1517: 13, *за̣по̣в̣не̣да̣м̣ь* Сул 1517: 15, 18.

На посредне екавизме у писмима са потврђеним (и)јекавским рефлексима упућују примери везани за поједине морфолошке категорије: (а) лок. јд. именица ж. р.: *8̣̣ ṛṇḷẓḷṇн̣ц̣ẹ*

Сул 1525: 17; на порѣтѣ Сул 1520–1566₃: 10; на порѣтѣ Сул 1520–1566₁: 12; 88 рнѣлннѣ Сул 1520–1566₅: 13; наа порѣтѣ Сул 1520–1566₆: 17, 88 лпорѣтѣ Сул 1520–1566₆: 18; (б) инстр. јд. заменица и придева некадашње тврде промене: старѣлѣ(ь) Сул 1520–1566₅: 14 (инстр. јд. м. р.); (г) лок. јд. заменица и придева некадашње тврде промене: валѣлѣ(ь) Сул 1520–1566₅: 7, валѣлѣ(ь) Сул 1520–1566₁: 5; (д) дат. мн. заменичко-придевске промене: свѣлѣ(ь) Сул 1517: 3, ннѣлѣ(ь) Сул 1525: 6, влѣлѣ(ь) Сул 1525: 14, потѣлѣлѣ(ь) Сул 1525: 14/15, ннѣлѣлѣ(ь) Сул 1525: 15, валѣлѣ(ь) Сул 1520–1566₃: 2, ннѣлѣлѣ(ь) Сул 1520–1566₃: 4, валѣлѣ(ь) Сул 1520–1566₁: 2, 6, лнѣлѣ(ь) Сул 1520–1566₁: 4, лнѣлѣлѣ(ь) Сул 1520–1566₁: 4, потѣлѣлѣлѣ(ь) Сул 1520–1566₁: 5, валѣлѣ(ь) Сул 1520–1566₅: 2, ннѣлѣлѣ(ь) Сул 1520–1566₅: 3, валѣлѣ(ь) Сул 1520–1566₅: 7, лѣлѣлѣлѣ(ь) Сул 1520–1566₆: 3, ннѣлѣлѣ(ь) Сул 1520–1566₆: 6, а овакав наставак карактеристичан је за говоре косовско-ресавске и призренско-јужноморавске дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 137; Јовић 1968: 109; Симић 1972: 355; Реметић 1996: 469).

1.1.6. ГЛАСОВНА ВРЕДНОСТ ГРАФЕМЕ Ћ СА АСПЕКТА ИСТОРИЈСКЕ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ. Детаљним истраживањем докумената Портине канцеларије дошли смо до закључка који не могу оправдати тезу да је екавизам посведочен у овим писмима само писарски манир. Иако се у студији Накаш 2010 наводе аргументи у прилог тврдњи да графема € на месту ћ није доследни екавизам у документима раних крајишких канцеларија, па у вези с тим и у документима Портине канцеларије, на коју се крајишничка писма хронолошки надовезују, наша истраживања докумената Портине канцеларије, а пре свега изразити дијалекатски екавизми у њима посведочени, као и одсуство категорија издвојених у Накаш 2010, упућују на закључак да екавизам није само писарски манир већ инстанца која може упутити на дијалекатско исходиште писара.

У студији Накаш 2010 закључци су изведени на основу анализе једног документа из писарске канцеларије султана Мурата II са образложењем да су у њему најдоследније заступљене све одлике Портине канцеларије. Аутор овде издваја писмо султана Мурата II из 1430. године према издању Miklosič 11479₁, у коме има грешака у рашчитавању²⁴ (уп. западнѣхъ Мур 1430₁: 26, источнѣлѣ(ь) Мур 1430₁: 26 ум. западнѣхъ Мур 1430₁: 26, источнѣлѣ(ь) Мур 1430₁: 26), па се, с обзиром на чињеницу да нису рашчитани према оригиналу,

²⁴ Овде доносимо рашчитане примере према снимку оригиналног документа.

издвојени примери не уклапају потпуно у тврдњу да је рефлексе вокала *jam* у дугим слоговима *-uje*, а у кратким слоговима *-je* (уп. Nakaš 2010: 82).

У поменутој студији издвојене су и категорије којима се настоји показати „*da grafija ε* на мјесту *jata* у раним крајишћким писмима није одраз стварнога дијалекатског екавизма” (Nakaš 2010: 152). Са циљем да дамо потпуно објашњење наводимо и све категорије издвојене у поменутој студији: (а) „*kada pisar ima grafiju не помјеšanu са ε, pogotovo ако не dosledno пише у dugom slogu*”; (б) „*kada pisar, који има ε на mestu kratkoga jata, има, такођер, -но < -ěl*; (в) „*kada pisar alternira ε са ligaturom κ, posebno ако то чини у оквиру istoga morfema*”; (г) „*kada se код pisara umjesto -ѣ- појављује -ε- (< -ir-) као резултат hiperijekavizma, preciznije речено, „hiperdiftongizacije”*” (Nakaš 2010: 152–153).

Како се наше истраживање заснива на документима Портине канцеларије, која по свом дипломатичком статусу представљају оригиналне текстове и како су у обзир узета документа свих пет писарских канцеларија, у вези са тврдњом да екавски рефлекси *jata* не подразумевају и дијалекатски екавизам, можемо дати следећа образложења: (а) строги закључци у вези са Портином канцеларијом могу се донети тек након увида у стање свих докумената, а посебно на основу увида у оригиналне текстове, будући да се у досадашњим издањима јављају грешке у рашчитавању; (б) ни у једном од анализираних докумената нису пронађени примери који би се могли подвести под неку од горенаведених категорија за потврду екавизма као писарског манира; (в) да су у анализираној грађи потврђени дијалекатски екавизми показују примери са екавским рефлексима старосрп. вокала *jam* у морфолошким категоријама својственим екавском делу штокавског језичког простора, а још уже говорима косовско-ресавске и призренско тимочке дијалекатске зоне.

Од посебног значаја за историјску дијалектологију српског језика јесу примери екавске замене старосрп. вокала *jam* у оним категоријама које упућују на екавизам косовско-ресавског²⁵ и призренско-јужноморавског типа:

а) дат. јд. именица ж. р.: *хвалε* Мех 1466: 3, *војводѣ* Мех 1466: 8, *николε* Мех 1468: 9/10, 12, *ωпкннε* Мех 1468₂: 3/4, *славзе* Мех 1477₁: 19, *цларнце* Бај 1485₂: 19, *кралнце* Бај 1485₂: 19, *рнлзлннце* Бај 1488: 10, Бај 1489₂: 23, *висоте* Бај 1501₁: 8, Бај 1501₁: 26, *цларнце* Бај 1485₂: 14, *цларнце* Бај 1485₂: 19, *кралнце* Бај 1485₂: 19, *ккладннε* Бај 1485: 3,

²⁵ Екавизам који указује на источни део штокавске територије, тачније косовско-ресавску дијалекатску основу препознаје и Путанец приликом анализе језика рукописа из четворојезичног уџбеника (речника) за учење страних језика и едукацију писара на Порти (в. Putanes 1990).

Бай 1499₂: 6, каднѣ Бай 1495: 4, Бай 1498: 14, Бай 1502: 16, квкѣ Бай 1501₁: 17, зѣмѣ Сул 1520–1566: 4 (уп. Ивић 2001: 137; Павловић 1939: 165; Пецо–Милановић 1968: 323; Јовић 1968: 99; Симић 1972: 288; Букумирић 2008: 208; Реметић 1996: 469). Овакви облици јављају се и у документима Деспотовине (уп. Поломац 2016: 167–168);

б) лок. јд. именица ж. р.: в боснѣ Мех 1468: 7, на полртѣ Мех 1468: 16/17, Мех 1468: 29, Мех 1471₂: 9, 29, Мех 1479₂: 19, Мех 1479₃: 11/12, 74, Бай 1484: 5/6, Бай 1499₁: 15, Бай 1501: 14, 17, Бай 1481–1512₁: 9, у зѣмѣ Мех 1468₂: 8/9, на портѣ Мех 1469: 10/11, в внзѣ Мех 1471₃: 19, на полртѣ Мех 1474: 28; Мех 1477: 7, по прѣвѣ Мех 1474₁: 16, в адѣ Мех 1477: 27, на полртѣ Мех 1479₃: 54, по хѣрлсѣвѣнѣ Бай 1481: 38, по лѣвѣдѣтѣ Бай 1485₂: 15, в книгѣ Бай 1489₃: 25, Бай 1481–1512₃: 11, на пѣлѣ Бай 1495₁: 9, по лѣвѣ Бай 1481–1512₁: 8, наа полртѣ Сул 1525: 12, наа портѣ ССу 1520–1566₃: 10, наа портѣ Сул 1520–1566₁: 12, наа портѣ Сул 1520–1566: 10, наа портѣ Сул 1520–1566₆: 17, в лѣвѣ Сул 1520–1566₆: 18, в рнзѣнѣ Мех 1479: 13, Мех 1479₃: 12, Мех 1480₃: 8, в рнзѣнѣ Мех 1480: 9/10, в рнзѣнѣ Бай 1481₁: 10; Бай 1482: 13, Бай 1484₁: 13; Бай 1488: 10; Бай 1489₂: 23, в рнзѣнѣ Бай 1484: 10, Бай 1484₁: 15, в квкѣ Бай 1501₁: 17, в рнзѣнѣ Сул 1525: 17, в рнзѣнѣ Сул 1520–1566: 11, в рнзѣнѣ Сул 1520–1566₅: 13 (уп. Ивић 2001: 137; Павловић 1939: 165; Букумирић 2008: 208; Пецо–Милановић 1968: 323; Јовић 1968: 99; Симић 1972: 288; Реметић 1996: 469), а овакви облици бележе се и у повељама и писмима Деспотовине (уп. Поломац 2016: 167–168);

в) одрични облици глагола ксмъ: неѣ Мур 1430: 8 (3. л. јд. през.), неѣ Мур 1430: 17 (2. л. мн. през.), Мех 1466: 18; Мех 1468₂: 18, Мех 1478: 19, Мех 1478₅: 13, Бай 1485₁: 20, Бай 1497: 15, Бай 1499₂: 20, неѣ Мех 1468: 37 (2. л. мн. през.), неѣ Мех 1478₄: 12 (2. л. мн. през.), неѣ Мех 1478₄: 16 (3. л. мн. през.), неѣ Бай 1488₁: 11 (3. л. мн. през.), неѣ Бай 1497₁: 19, Бай 1499₂: 17, Бай 1481–1512: 29 (2. л. мн. през.), неѣ Бай 1489₂: 17 (3. л. јд. през.), неѣ Бай 1493₁: 16 (2. л. мн. през.), као и они у којим је дошло до сажимања: не Мех 1468₂: 14, не Мех 1474: 17, Мех 1478₄: 8, Мех 1479₁: 14, Бай 1486₁: 31, 34, 35, Сул 1520–1566₄: 13, који су, како показује савремена дијалекатска ситуација, и данас присутни у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне (уп. Реметић 1996: 370; Вукадиновић 11514: 209; Тирић 11512–1520: 184), а потврђени су и у повељама и писмима Деспотовине (уп. Поломац 2016: 167);

г) дат. јд. личне заменице мене: а лѣне не лѣдоше Бай 1485₂: 11, а вн ѣне да не кажѣте Бай 1486: 19/20 (уп. Поломац 2016: 167; Ивић 2009: 167);

д) инстр. јд. заменица и придева некадашње тврде промене: тѣмъ Мур 1430: 19, 29, 53, пѣнѣм[ъ] Бай 1488₁: 17, тѣм[ъ] Бай 1489₂: 13, зѣколнѣм[ъ] Мех 1475₁: 7/8, Бай 1492: 11, Бай 1499: 7, Бай 1500: 9, Бай 1501: 10, зѣколнѣм[ъ] Мех 1478₁: 7, зѣколнѣм[ъ] Бай 1493: 9/10, цѣлѣм[ъ] Бай 1481: 4, пѣнѣм[ъ] Бай 1488₁: 17, пѣлѣкѣм[ъ] Бай 1495₁: 16, пѣлѣкѣм[ъ] Бай 1495₁: 16, ц[а]рѣкѣмъ Сул 1520–1566: 11 (савремени дијалекатски материјал уп. у Ивић 2001: 137);

ђ) лок. јд. заменица и придева некадашње тврде промене: потѣтенѣмъ Мех 1478: 3, сѣмъ Бай 1486: 3, прѣвѣм[ъ] Бай 1481: 62, ѡвѣм[ъ] Бай 1481–1512: 21, ѡвѣмъ Бай 1481–1512: 27, тѣм[ъ] Бай 1486₃: 17, новѣм[ъ] Бай 1488: 14, новѣмъ Бай 1489: 24, каднѣм[ъ] Бай 1481–1512₄: 9, старѣм[ъ] Сул 1520–1566₅: 13;

е) дат. мн. заменичко-придевске промене, при чему ћемо, због веома великог броја забележених примера, овде навести само по један из сваке писарске канцеларије ради илустрације: *вселм(ь)* Мех 1472: 1, *нлстолнелм(ь)* Мех 1472: 2, *западнелм(ь)* Мех 1472: 2, *двѣровътъцелм(ь)* Мех 1472: 4, *вселмъ* Бај 1510: 2, *прнцорскемъ* Бај 1510: 3, *кармалнскемъ* Бај 1510: 3, *натолнлелм(ь)* Бај 1510: 3, *романскем(ь)* Бај 1510: 4, *мнозелм(ь)* Бај 1510: 4, *мноземъ* Сел 1513: 5, *днлolzлелмъ* Сул 1520–1566₁: 4, *почтлелннелмъ* Сул 1520–1566₁: 5 (савремени дијалекатски материјал уп. у Ивић 2001: 137; Јовић 1968: 109; Симић 1972: 355; Реметић 1996: 469);

ж) инстр. мн. заменичко-придевске промене: *вашемн* Мех 1476: 12, *пръвемн* Мех 1476: 28, *двѣровътъкелмн* Бај 1485₁: 14 (уп. Ивић 2001: 137).

О екавској замени старосрп. вокала *јат* у писмима Портине канцеларије посредно сведоче и икавизми шумадијско-војвођанског типа забележени у изолованим примерима у писарским канцеларијама султана Мехмеда II и Бајзита II: *тнлм(ь)* Мех 1481: 6, *тнм[ь]* Мех 1481: 7, *некнлм[ь]* Бај 1481: 52 (инстр. јд.), *ннк* Бај 1486₁: 35, *ннлстѣ* Бај 1489₂: 13, Бај 1499₂: 18, *нллсл* Бај 1495: 24 (3. л. мн. през.), *вашнлм(ь)* Бај 1481–1512₁: 8 (лок. мн.), *вслм(ь)* Бај 1481–1512₄: 2 (дат. мн.), *ннлм(ь)* Бај 1481–1512₄: 4 (дат. мн.), *вслмъ* Бај 1481–1512: 2 (дат. мн.) (савремени дијалекатски материјал в. у Пижурица 1981: 38; Ивић 2001: 177).

Мали број примера са (и)јекавским рефлексима изван клишеизираних формула забележених у једном писму султана Мурата II: *свнѣдъ* Мур 1430₁: 12, 19, *слнѣ* Мур 1430₁: 19, 33 и *гнѣвъ* Мур 1430₁: 39, може упутити на херцеговачко-крајишку дијалекатску зону. Облици *ннстл* Мур 1430₁: 12 и *тнмъ* Мур 1430₁: 40 из истог писма пак затамњују претпоставку о херцеговачко-крајишком терену, посебно због чињенице што се у њима може огледати аналошко ширење вокала *и* на месту некадашњег вокала *ѣ*, а морфолошки икавизми овога типа марканта су одлика шумадијско-војвођанских говора (уп. Реметић 1985: 90, 93; Ивић 2001: 94, 95, 102). Овакву претпоставку допуњује и чињеница да се у говорима херцеговачко-крајишког дијалекатског подручја у примерима овога типа углавном препознају једносложна или двосложна замена *јата* (уп. Петровић 1973: 219, 221; Петровић 1978: 54; Пижурица 1981: 38; Ивић 2001: 177), а о евентуалној припадности херцеговачко-крајишком терену ипак не могу са сигурношћу сведочити усамљени (и)јекавски рефлекси забележени у изолованим примерима у писарским канцеларијама султана Мехмеда II и Бајазита II: *прлѣл[ь]* Мех 1469: 17/18, *нксв* Мех 1471₂: 13, *нкслтѣ* Бај 1481–1512: 14.

1.1.7. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. О томе да је већина писара у канцеларијама турских султана писала екавски говори и Ђорђић (1971: 166–167), уз напомену да су писари који су радили на подручју некадашње босанске државе код турских управљача углавном користили ијекавски рефлекс вокала *ѓ* са примесима екавског и икавског изговора. На основу горенаведених примера у којима је препозната екавска замена *ѓ*, може се донети прелиминарни закључак који се уклапа и у истраживање које је спроведено у Ђорђић 1971. Екавизам забележен у анализираној грађи додатно потврђује и чињеницу се писменост Портине канцеларије хронолошки надовезује на писменост Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 170).

На основу целокупне грађе о гласовној вредности старосрп. вокала *jam* у писмима Портине канцеларије може се закључити да доследан екавизам преовлађује у највећем броју писама (укупно осамдесет девет). Малобројни примери у којима се препознају (и)јекавски односно икавски рефлекси овог старосрп. вокала углавном су ограничени на клишеизирани формуле, што свакако не може бити поуздан материјал за истраживање. Поуздана сведочанства о екавизму у писмима Портине канцеларије допуњују и одређени морфолошки екавизми истакнути у претходним тачкама, као и потврде са бележењем овог вокала у неетимолошким позицијама (о овим примерима више у одељку II.1. т. 2.2.).

1.2. ГЛАСОВНА ВРЕДНОСТ ПОЛУГЛАСНИЧКОГ ЗНАКА

1.2.1. ВОКАЛИЗАЦИЈА ПОЛУГЛАСНИКА. Истраживања проведена у Лутовац 2013 и Поломац–Лутовац 2014 показала су да се у најстаријим писмима Портине канцеларије, у писарској канцеларији султана Мурата II, поред очекиване промена */ə/ > /a/*, бележе и македонски континуанти у промени некадашњих полугласника.

Поред примера промене */ə/ > /a/*²⁶: *всакиѓъ Мур 1430: 11, ва Мур 1430: 34, часни Мур 1430₁: 5, 6, двбровачки Мур 1430₁: 6, ка Мур 1430₁: 7, тан Мур 1430₁: 18, часнога Мур 1430₁:*

²⁶ Опште је познато да је основни рефлекс полугласника у штокавским и чакавским говорима вокал */a/*. Ова појава се везује за период од XIV до почетка XV века. У источнијим и јужнијим говорима ова појава је дошла касније, док се на истоку и југу полуглас чува. Један пример */ə/ > /a/* посведочен је у *Атонском* препису *Душановог законика* (Грицкат 1981: 214), док у *Струшком* (Грицкат 1975: 129), *Студеничком* (Грицкат 1981: 68), *Хиландарском* (Грицкат 1981: 107–108), *Ходошком* (Грицкат 1981: 160–161) и *Бистричком* (Грицкат 1981: 226) ова појава није забележена. У *Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића* има неколико примера са овом појавом (уп. Јовић 1968/1969: 381), у *Псалтиру* има само један

22, са Мур 1430₁: 39, сатъ Мур 1430₁: 44, тан Мур 1431: 10, овде су од посебног значаја примери у којима се бележи промена /ə/ > /e/ односно /ə/ > /o/: мног(о)чѣстно Мур 1430: 1, доше^лл(ь) Мур 1430: 9, седа Мур 1430: 13, дењь Мур 1430: 34, односно со мно^дь Мур 1430: 13, данокъ Мур 1430: 20, чѣстн Мур 1431: 3, вьсекон Мур 1431: 3, двѣрѣвѣтъкъмъ Мур 1431: 4.

Континуанати /e/ и /o/, поред северномакедонских говора, карактеристични су и за говоре Сретечке Жупе (уп. Видоески 2007: 80–81; Павловић 1939: 53–58). Поклапање са северномакедонским стањем показују примери са вокалом /e/ на месту некадашњег полугласника у афиксима у писму Мур 1431: вьсекон 3, двѣрѣвѣтъкъмъ 4 (уп. Поломац–Лутовац 2014: 18), а претпоставку о крајњим југоисточним српским говорима тачније српско-македонској пограничној територији допуњују и остале језичке црте забележене у овим писмима истакнуте у т. 1.2. овог поглавља, при чему треба посебно истаћи појаве као што су неутрализација опозиције између падежа правца и падежа места (о овоме више у поглављу III.1. т. 1.1.), као и аналитизам падежног система (о овоме више у поглављу III.2. т. 1.5.2., 1.7.1., 2.2.1. и 2.2.2.1.).

Насупрот горенаведеним, претпостављамо да се у примерима мног(о)чѣстно Мур 1430: 1 и чѣстн Мур 1431: 3 огледа књишки утицај (уп. Поломац–Лутовац 2014: 18), па их у вези с тим нисмо сматрали релевантним за процену дијалекатског исходишта писара.

Очекиване потврде вокализације /ə/ > /a/ бележе се у највећем броју примера и у писарској канцеларији султана Мехмеда II:

васакоѣ Мех 1458: 3, частн Мех 1458: 3, дѣрѣвѣтъкъмъ Мех 1458: 4, сатъ Мех 1458: 12, дань Мех 1458: 15, васакоѣ Мех 1459: 3, частн Мех 1459: 3, дѣрѣвѣтъкъмъ Мех 1459: 4, сатъ Мех 1459: 8, ва Мех 1459: 10, дань Мех 1459: 15, доѣрѣвѣтъкъмъ[ь] Мех 1463: 10/11, дань Мех 1463: 20, сатн Мех 1463: 21, сатн Мех 1465: 9, салт(ь) Мех 1465: 9, дань Мех 1465: 11, 16, всакон Мех 1466: 3, дан[ь] Мех 1468: 38, бенѣдѣтнѣл(ь) Мех 1468₁: 10, даны^л Мех 1468₁: 16; двѣрѣвѣтъкъмъ Мех 1471: 4, далнь Мех 1471: 15, двѣрѣвѣтъкъмъ Мех 1471₁: 3, далн[ь] Мех 1471₁: 17, двѣрѣвѣтъкъмъ Мех 1475: 3/4, далн(ь) Мех 1475: 13, двѣрѣвѣтъкъмъ Мех 1476₁: 4, дань Мех 1476₁: 21, саде Мех 1477: 14, оталц(ь) Мех 1477₁: 9, ѡсалц(ь) Мех 1477₁: 9, двѣрѣвѣтъкъмъ Мех 1477₂: 3/4, двѣрѣвѣтъкъмъ Мех 1478: 4, двѣрѣвѣтъкъмъ Мех 1478₁: 3/4, двѣрѣвѣтъкъмъ Мех 1478₂:

пример (Грковић–Мејдор 1993: 51), у *Српској Александриди* (1983: 51) нема примера, док је у *Хиландарском медицинском кодексу вокализација /ə/ > /a/ забележена* (уп. Јовић 2011: 106–112). У повељама и писмима деспота Стефана Лазаревића нема примера замене полугласничког знака вокалом /a/, док је, са друге стране, забележена у једној повељи госпође Маре и њених синова Дубровнику, као и у неколико повеља и писама деспота Лазара и Стефана Бранковића (уп. Поломац 2016: 170–171).

3, тан Мех 1478₂: 6, салда Мех 1478₂: 15, сатъ Мех 1478₂: 18, сада Мех 1478₂: 21, двѣрѡватѣцѣмъ Мех 1478₃: 3/4, сатъ Мех 1478₃: 9, 18, двѣрѡватѣцѣмъ Мех 1478₄: 3/4, дѣлѣрѡлѡватѣцѣмъ(ь) Мех 1478₅: 3/4, вассѣлѣл[ь] Мех 1479: 1, Мех 1479₁: 1, салд[ь] 9, сѣдалѣдѣсет Мех 1479: 15/16, послалн[ь] Мех 1479₃: 18, данъ Мех 1480₃: 29, дань Мех 1481: 11.

У малом броју примера у пет писама султана Мехмеда II потврђена је и супституција /ə/ > /e/ и то углавном у корену речи: ѡдрѣлѣл(ь) Мех 1474: 16, колѣлн[ь] Мех 1479₁: 14, дѣлн(ь) Мех 1479₁: 18, сѣда Мех 1479₂: 6, Мех 1479₃: 76, Мех 1480₁: 35, дѣжѣлн[ь] Мех 1479₂: 11, велнчѣлѣтѡ Мех 1479₃: 26, 65, велнчѣлѣтѡ Мех 1479₃: 83/84. У писму Мех 1480₁, поред /ə/ > /e/, у усамљеним примерима оцоѣл[ь] Мур 1480₁: 10 и сот[ь] Мур 1480₁: 13 бележи и /ə/ > /o/.

Поред македонских континуаната некадашњих полугласника, и друге језичке особине забележене у овим писмима (в. поглавље III.1. т. 1.2. и III.2. т. 1.1. и 2.2.2.1.), додатно сведоче о претпоставци да се њихово дијалекатско исходиште може везати за крајњи југоисток српских говора.

Веома велики број потврда вокализације /ə/ > /a/ заступљен је и у писарској канцеларији султана Бајазита II:

салт[ь] Бај 1481: 29, 61, ката Бај 1481: 33, далн[ь] Бај 1481: 63, 75, ован Бај 1481: 72, венѣталѣкѣл[ь] Бај 1481: 6, тан Бај 1481: 13, далн(ь) Бај 1481₁: 17, тан Бај 1481–1482: 12, 17, продаѡдѡдрѡвалѣкнѣл[ь] Бај 1481–1482: 2, двѣрѡвалѣкнѣл[ь] Бај 1481–1482: 4, далн[ь] Бај 1482: 13, двѣрѡвалѣкѣл[ь] Бај 1483: 2, салт[ь] Бај 1484: 9, венѣталѣкѣл[ь] Бај 1484: 9/10, осалѣдѣсет[ь] Бај 1484: 12/13, далн[ь] Бај 1484: 14, 18, салт[ь] Бај 1484₁: 8, 24, сѣдалѣдѣсет[ь] Бај 1484₁: 8, тан Бај 1484₁: 9, 17, 22, венѣталѣкѣл[ь] Бај 1484₁: 24, далн(ь) Бај 1484₁: 31, ѡвлан Бај 1486₁: 31x2, ѡвал Бај 1486₁: 34, ѡвлан Бај 1486₁: 35, венѣталѣке Бај 1486₃: 9/10, далн(ь) Бај 1487: 20, двѣрѡвалѣкнѣл[ь] Бај 1488: 3/4, венѣталѣкѣл[ь] Бај 1488: 9, далн(ь) Бај 1488: 11, 15, двѣрѡлѡвалѣкнѣл[ь] Бај 1488₁: 3/4, отац Бај 1488₁: 7, осал[ь] Бај 1488₁: 9, венѣталѣкѣл[ь] Бај 1488₁: 9, далн(ь) Бај 1488₁: 25, двѣрѡвалѣкнѣл[ь] Бај 1489: 3, тан Бај 1489: 13, далн(ь) Бај 1489: 23, двѣрѡвалѣкнѣл[ь] Бај 1489₁: 3, далн(ь) Бај 1489₁: 21, двѣрѡвалѣкнѣл[ь] Бај 1489₂: 4, тан Бај 1489₂: 16, 18, далн(ь) Бај 1489₂: 25, двѣрѡвалѣкнѣл[ь] Бај 1489₃: 3, са Бај 1489₃: 7, 18, тан Бај 1489₃: 10, 20, далн(ь) Бај 1489₃: 24, салт(ь) Бај 1492: 12, 15, венѣталѣѣл(ь) Бај 1492: 13, ѡсалѣл(ь) Бај 1492: 15, ва Бај 1492: 17, двѣрѡвалѣѣл(ь) Бај 1493₁: 4, ѡлалн(ь) Бај 1493₁: 14, дѣжалн(ь) Бај 1493₁: 15, двѣрѡвалѣѣл(ь) Бај 1493: 5, са Бај 1493: 9, сат(ь) Бај 1493: 13, 14, венѣталѣке Бај 1493: 13, ва Бај 1493: 14, ѡсалѣл(ь) Бај 1493: 14, ѡсалѣл(ь) Бај 1495: 5, салт(ь) Бај 1495: 5, дѣлѣрѡлѡвалѣске Бај 1495: 9/10, дѣлѣрѡлѡвалѣскѣл[ь] Бај 1495: 12, дѣлѣрѡлѡвалѣске Бај 1495: 16, 19/20, сѣдалѣл(ь) Бај 1495: 17, дѣлѣрѡлѡвалѣкѣл(ь) Бај 1495: 22, са Бај 1495: 22, дѣлѣрѡвалѣѣл(ь) Бај 1495: 26, дѣлѣрѡвалѣѣл(ь) Бај 1495₁: 4/5, франнѣтаскѣл[ь] Бај 1495₁: 6/7, франнѣтаскѣл[ь] Бај 1495₁: 14, дѣлѣрѡвалѣѣл(ь) Бај 1495₂: 4/5, сада Бај 1495₂: 17, дѣлѣрѡвалѣѣл(ь) Бај 1496: 5, са Бај 1496: 7, сат(ь) Бај 1496: 10,

внѣтатѣцѣх(ь) Бај 1496: 11, внѣтатѣ(ь) Бај 1497: 9, 18, тан Бај 1497: 17, садѣ Бај 1497: 6, внѣтатѣцѣх(ь) Бај 1499: 16, тан Бај 1499₁: 16x2, садѣ Бај 1499₂: 12, 13, 15, посаѡ Бај 1499₂: 39, салѣно Бај 1500: 19, ва Бај 1501: 20, дѡжалн(ь) Бај 1501₁: 8, дошаѡ Бај 1501₁: 11, дѡбровацѣцѣл(ь) Бај 1503: 5, ѡсамѣ Бај 1503: 8, дана Бај 1503: 11, дѡбровацѣкѣ Бај 1503: 12, салѣ Бај 1503: 13, данѣ Бај 1503: 18, 25, донесавѣ Бај 1503: 20, дѡбровацѣцѣлѣ Бај 1507: 6, дѡбровацѣскѣ Бај 1507: 9, 25, дана Бај 1507: 15, 30, дѡбровацѣкѣ Бај 1507: 18, дѡбровацѣкѣ Бај 1507: 24/25, дана Бај 1507: 30, дѡбровацѣцѣл(ь) Бај 1510: 6, внѣтатѣцѣхъ Бај 1510: 12, далн(ь) Бај 1510: 16, дошал(ь) Бај 1481–1512₂: 9, дѡбровацѣцѣл(ь) Бај 1481–1512₃: 6, дана Бај 1481–1512₃: 21, дѡбровацѣцѣл(ь) Бај 1481–1512₄: 6, дана Бај 1481–1512₄: 21, дѡбровацѣцѣлѣ Бај 1481–1512: 4, тан Бај 1481–1512: 18, 15, 25, дана Бај 1481–1512: 29.

Као и у двема претходно наведеним канцеларијама и овде се промена /ə/ > /e/ јавља у изолованим примерима и то углавном у корену речи, при чему су најфреквентнији облици прилога *седа*: *седа* Бај 1481: 4, Бај 1481₂: 21, 22, Бај 1484₁: 17, Бај 1488₁: 8, Бај 1489: 12, 14, Бај 1489₂: 9, Бај 1489₃: 9, 10, *денѣшнагѡ* Бај 1481: 12/13, 29/30, *пошелл[ь]* Бај 1481: 48, *ѡдреѡ* Бај 1481: 50, *наншеѡ* Бај 1481: 56, *седалрѣ* Бај 1481₂: 12/13, *теда* Бај 1489: 10, *келѣ[т]ѣ[с]тѡѡ* Бај 1495₂: 19, *кѣ* Бај 1510: 17, а у писму Бај 1481 јавља се и усамљени пример са вокализацијом /ə/ > /o/: *ѡцеѣл[ь]* Бај 1481: 18.

Претпоставку о српско-македонској пограничној територији, односно о крајњим југоисточним српским говорима допуњује и велики број примера дат у поглављу III.1. т. 1.2., док ову претпоставку посебно допуњују примери аналитизације падежног система забележени у поглављу III.2. т. 1.1., 1.7.1., 2.2.1.2.

У писарским канцеларијама султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II издвајају се и лексикализовани македонизми познати и другим српским средњовековним споменицима (уп. Поломац 2016: 174), који представљају српскословенске форме настале под утицајем македонске редакције, чија је виталност била осигурана уклапањем у систем придевских образовања са суфиксалном комбинацијом *-овн-* (*врховни*, *духовни*, итд.) (уп. Ивић 1973: 339):

любовно Мур 1430: 4, любовъ Мур 1430: 7, Мур 1430₁: 7, любѡвл(ь) Бај 1481: 13, Бај 1481₁: 3/4, Бај 1481–1482: 4, Бај 1484₁: 3, 28, Бај 1486₃: 5, Бај 1487: 5, Бај 1488₁: 3, Бај 1489: 3, Бај 1489₁: 3, Бај 1489₂: 4, Бај 1489₃: 4, любовъ Бај 1484: 3.

Насупрот претходно наведеним, у писарским канцеларијама султана Селима I и Сулејмана I бележе се искључиво потврде промене /ə/ > /a/:

Сел 1513: *дѡбровацѣцѣл(ь)* 7, *салѣ[ь]* 11, 14, 15, *внѣтатѣкѣл(ь)* 12, *далн(а)* 19;

Сел 1514: добровачкоцѣ 7/8, са 10, саѣ[ѣ] 12, вѣтаѣкѣ[ѣ] 12, даѣ[ѣ] 17;
Сел 1516: добровачѣ[ѣ] 7, саѣ[ѣ] 10, вѣтаѣкѣ[ѣ] 10, даѣ 15;
Сел 1517: двѣровачкоцѣ 7, саѣ[ѣ] 11, вѣтаѣкѣ[ѣ] 11, даѣ 15;
Сел 1512–1520: добровачкѣ[ѣ] 7, саѣ[ѣ] 11, даѣ[ѣ] 13.
Сул 1517: частн 1, двѣровачкѣмѣ 5, сада 8, 9, даѣ 18, саѣ 19;
Сул 1525: ваасѣ[ѣ] 2, вѣсонн 5, ваасѣ[ѣ] 7, 14, вѣременѣ[ѣ] 11, саѣ[ѣ] 14, сваакнн 19, даѣ[ѣ] 22;
Сул 1520–1566: вѣсѣ[ѣ] 2, вѣсѣн 4, вѣсѣмѣ 6, даѣнѣ 18, даѣ 19;
Сул 1520–1566₁: вѣсѣ[ѣ] 2, 6, 10, даѣ[ѣ] 16x2;
Сул 1520–1566₂: добровачкѣ[ѣ] 6, саѣ[ѣ] 8, 9, саѣ[ѣ] 10, вѣтаѣкѣ[ѣ] 10, даѣ[ѣ] 15;
Сул 1520–1566₃: вѣсѣ[ѣ] 2, вѣсѣ[ѣ] 5, вѣременѣ[ѣ] 8, даѣ 21, ѡсѣ[ѣ] 21;
Сул 1520–1566₄: вѣсѣмѣ 4, вѣсѣмѣ 5, добровачѣкѣ 6, саѣ[ѣ] 8, даѣ[ѣ] 12, 15;
Сул 1520–1566₅: вѣсѣ[ѣ] 2, вѣсѣ[ѣ] 4, вѣсѣнн 5, вѣсѣ[ѣ] 7, вѣсѣ[ѣ] 7, даѣнѣ 17;
Сул 1520–1566₆: вѣсѣнѣмѣ 3, вѣсонн 5, вѣсѣнѣмѣ 7, вѣсѣнѣмѣ 8, саѣ[ѣ] 18, даѣ[ѣ] 22.

Узевши у обзир примере вокализације /ѣ/ > /а/ у свим писмима Портине канцеларије, овде издвајамо две категорије примера чије је порекло српскословенско:

(а) предлог вѣ: ва Мур 1430: 34, ва Мех 1459: 10;

(б) општа заменица вѣсѣ: вѣсѣкѣ Мех 1458: 3, Мех 1459: 3, вѣсѣ[ѣ] Мех 1479: 1, ваасѣ[ѣ] Сул 1525: 2, вѣсонн Сул 1525: 5, ваасѣ[ѣ] Сул 1525: 7, 14, вѣсѣ[ѣ] Сул 1520–1566₃: 2, вѣсѣ[ѣ] Сул 1520–1566₃: 5, вѣсѣ[ѣ] Сул 1520–1566₁: 2, 6, 10, вѣсѣ[ѣ] Сул 1520–1566: 2, Сул 1520–1566₅: 7, вѣсѣнн Сул 1520–1566: 4, вѣсѣмѣ Сул 1520–1566: 6, вѣсѣмѣ Сул 1520–1566₄: 4, 5, вѣсѣ[ѣ] Сул 1520–1566₅: 2, вѣсѣ[ѣ] Сул 1520–1566₅: 4, вѣсѣнннн Сул 1520–1566₅: 5, вѣсѣ[ѣ] Сул 1520–1566₅: 7, вѣсѣнѣмѣ Сул 1520–1566₆: 3, вѣсонн Сул 1520–1566₆: 5, вѣсѣнѣмѣ Сул 1520–1566₆: 7, вѣсѣнѣмѣ Сул 1520–1566₆: 8.

У ослонцу на потврђене примере вокализације /ѣ/ > /а/, који се јављају у свим писарским канцеларијама, овде додајемо и примере у којима се вокализовани полугласник, према традицији, и даље бележи полугласничким графемама. Потврде обележавања промене /ѣ/ > /а/ дебелим јером изостају једино у писарској канцеларији

султана Мурата II, док се у веома великом броју бележе у писарским канцеларијама султана Мехмеда II²⁷ и Бајазита II²⁸. Овде наводимо све потврђене облике:

Мех 1453–1463: тѣстнаго 2, къ 5х2, въсеѣмъ 7, тѣстномъ 12, съ 12, 13, 15х2, 23, въ 24, 26;

Мех 1468: двѣровъчкнѣмъ(ь) 3, къда 4, 6, тѣдан 6, оловъчкѣ 9, съда 12, 18, двжънъ 17, събраѣан 23, крѣпѣнъ 31, двжънѣ(ь) 32;

Мех 1468₂: къда 5, двжънѣ(ь) 10, 12, съда 12, състанет(ѣ) 16;

Мех 1469: вѣнѣтъчкнѣмъ(ь) 10;

Мех 1471₂: къ 20, въ 22, въса 27;

Мех 1471₃: въ 13;

Мех 1472: съверѣ 9;

Мех 1474: вѣръѣ 14, съверѣѣ 22, съ 27;

Мех 1474₁: съ 18;

Мех 1475₁: съ 7;

Мех 1476: съ 10, 12, 19, 20, 23, 26, 28;

Мех 1477₂: къда 5, къѣ 26;

Мех 1478: съ 27;

Мех 1478₁: съ 7, дошъвъ 8, въ 11;

Мех 1478₂: въ 23, рождѣдства 24;

Мех 1478₃: съм(ь) 21;

Мех 1478₄: къда 5, съда 9;

Мех 1478₅: дошъв(ь) 8;

Мех 1479: двѣровъчкнѣмъ(ь) 4, вѣнѣтъчкѣ(ь) 9/10, дѣнѣ(ь) 14, 17;

Мех 1479₁: двѣровъчкѣмъ(ь) 4, вѣнѣтъчкѣ(ь) 8;

Мех 1479₂: въсеѣмъ(ь) 1, свѣтан[а] 2/3, двѣровъчкнѣмъ(ь) 4, къ 7, 13, вѣнѣтъчкѣ(ь) 10, събраѣкѣ(ь) 16/17;

Мех 1479₃: въсеѣмъ(ь) 1, двѣровъчкнѣмъ 4, седъмъстѣо 11, къ 25, 62, осъмъ(ь) 70;

²⁷ Дебело јер на месту вокала /а/ једино није потврђено у писмима Мех 1458, Мех 1459, Мех 1463, Мех 1465, Мех 1466, Мех 1468₁, Мех 1471, Мех 1471₁, Мех 1475, Мех 1476₁, Мех 1477, Мех 1477₁, Мех 1480₃ и Мех 1481.

²⁸ Дебело јер на месту вокала /а/ једино није потврђено у писмима Бај 1481₁, Бај 1484₁, Бај 1485₁, Бај 1486, Бај 1486₁, Бај 1486₂, Бај 1488, Бај 1488₁, Бај 1489, Бај 1489₁, Бај 1489₂, Бај 1489₃, Бај 1493₁, Бај 1495, Бај 1495₁, Бај 1495₂, Бај 1503, Бај 1510, Бај 1481–1512, Бај 1481–1512₄.

Мех 1480: дворовъ[т]кни[ь] 2/3, дошъ[т]ши 6, венетъ[т]ке[х]и[ь] 8, 14, 18, въ 21, 22, 23, осъ[м]и[ь] 23/24, дън[ь] 24;

Мех 1480₁: въсакомъ 3, дворовъ[т]кни[ь] 4, съда 12, сът[ь] 15, 20, посъ[л]и[ь] 27, съ 32х2, въ 39, 41, дън[ь]и[ь] 41;

Мех 1480₂: дворовъ[т]кни[ь] 3, дошъ[т]ши 7, венетъ[т]ке[х]и[ь] 9, 11, 13, 15, 20, дънъ[т]шинаго 13, дънъ 18, седъ[м]и[ь] 19, осъ[м]и[ь]десет[ь]и[ь] 22/23, въ 27х2, 28, рождъ[т]ства 28.

Бај 1481: дворовъ[т]ке 3/4, съ 4, 14, 33, 45, 52, 72, въсе[л]и[ь] 4, 14, съда 6, приазъ[т]ни[ь] 9, 13, велитъ[т]ства 10, къ 22, дворовъ[т]кни[ь] 25/26, 55, 74, венетъ[т]ке[х]и[ь] 28, 29, 31, 32, въ[х]и[ь] 44, джъ[т]ни[ь] 47, дворо[в]ъ[т]ки 53/54, дворовъ[т]ке 70, велитъ[т]ства 71, въ 74, рождъ[т]ства 76;

Бај 1481₂: дворовъ[т]кни[ь] 3, съ 7, въсе[л]и[ь]да 9, къса 11, въсе[л]и[ь]да 12, кътъ 15, приазъ[т]ни[ь] 16, съ 17, 20, 25, въсе[л]и[ь] 17, къда 20;

Бај 1482: дворовъ[т]кни[ь] 3, венетъ[т]ке[х]и[ь] 11, рождъ[т]ства 14, 17, въ 19;

Бај 1482₁: дворовъ[т]ке[м]ъ 4, въз[ь] 5;

Бај 1483: тън 7;

Бај 1484: дворовъ[т]кни[ь] 3, въ 16, 17, въ 17;

Бај 1484₁: съ 5, венетъ[т]ке[х]и[ь] 8/9, дошъ[т]ши 18;

Бај 1485: дворо[в]ъ[т]ке[м]ъ 22;

Бај 1485₂: гюргъ 6, дворо[в]ъ[т]ке[м]ъ 7, ѿт[ь]ць 9;

Бај 1486₃: дворовъ[т]кни[ь] 5;

Бај 1487: хъдъ[р]и[ь] 10;

Бај 1492: дворовъ[т]це[л]и[ь] 6, съ 10, въ 15;

Бај 1493: въ 16;

Бај 1496: въ 13;

Бај 1497: дворо[в]ъ[т]це[л]и[ь] 5;

Бај 1497₁: дворо[в]ъ[т]це[л]и[ь] 4, дворо[в]ъ[т]кни 11/12, къда 13;

Бај 1498: дворо[в]ъ[т]це[л]и[ь] 6, съда 7, съ 10, къда 10, възмете 17;

Бај 1499: дворо[в]ъ[т]це[л]и[ь] 5, съда 6, съ 6, 8, цыт[ь]и[ь] 10, 11;

Бај 1499₁: дворо[в]ъ[т]це[л]и[ь] 6, съда 8, къда 12, съ 17, 25;

Бај 1499₂: къда 9, 28, 30, 31, 33, мън[ь]ка 28, ро[ж]дъ[т]ства 42;

Бај 1500: дворо[в]ъ[т]це[л]и[ь] 6, съда 8, съ 9, 11, 17, внетъ[т]це[х]и[ь] 13, тьстню 17, въ 18, рождъ[т]ства 19;

Бај 1501: дворо[в]ъ[т]це[л]и[ь] 6, съда 7, съ 10, внетъ[т]це[х]и[ь] 13, рождъ[т]ства 20;

Бај 1501₁: дворо[в]ъ[т]це[л]и[ь] 6, съда 7, тарковъ[т]кни 8, съда 9, 12, къда 14;

Бај 1502: дѢРОВЪТЦЕЛМ(Ъ) 5, сѣда 7, дѢРОВЪТЦІ 8;

Бај 1507: сѣдаа 23;

Бај 1481–1512₁: дѢРОВЪТЦЕЛМ(Ъ) 6, сѣда 7;

Бај 1481–1512₂: дѢРОВЪТЦЕЛМ(Ъ) 6, кѣда 11;

Бај 1481–1512₃: сѣдаа 7.

У писмима султана Селима I и Сулејмана I, примери са дебелим јером којим се обележава промена /ə/ > /a/ могу се разврстати у две категорије:

(а) предлози вѣ и сѣ: вѣ Сел 1513: 13, Сел 1514: 17, сѣ Сел 1517: 9, кѣ Сул 1520–1566₅: 16;

(б) облици опште заменице вѣсѣ: вѣснѣмъ Сел 1513: 3, 6, Сел 1516: 2/3, вѣснѣлм[ѣ] Сел 1514: 6, Сел 1512–1520: 6, вѣснѣлм(ѣ) Сел 1516: 6, Сел 1517: 6, Сел 1512–1520: 2, вѣсѣлм[ѣ] Сел 1512–1520: 4; вѣснлм(ѣ) Сул 1520–1566₂: 2, 5, вѣлснѣлм(ѣ) Сул 1520–1566₂: 3, вѣсѣлм[ѣ] Сул 1520–1566₄: 2/3.

Поред горенаведених облика, у Писмима портине канцеларије појављују се и примери у којима је вокализација /ə/ > /a/ обележена танким јером²⁹. Код докумената која припадају канцеларији султана Мурата II, у којима није посведочено дебело јер у овој функцији, танко јер се јавља у трима примерима: сѣ Мур 1430: 11, 22, д(ѣ)нѣ Мур 1431: 17, док се у писмима султана Мехмеда II³⁰ ова појава бележи у четирма примерима: данѣ Мех 1459: 15, дѢРОВЪТЦЕЛМ(Ъ) Мех 1477₁: 4, сѣдаа Мех 1478₂: 16, касѣлм(ѣ) Мех 1481: 8.

Видно израженији број потврда са танким јером на месту /a/ < /ə/ забележен је у документима која припадају канцеларији султана Бајазита II:

Бај 1481: сѣ 62, вѣ 75;

Бај 1481₁: нзѣбраномѣ 3, дѢРОВЪТКНЛМ[ѣ] 3, вѣ 12;

Бај 1481₂: сѣ 16, прѣзѣлн[ѣ] 24/25;

Бај 1481–1482: нзѣбраномѣ 3;

Бај 1482: сѣтл[ѣ] 10;

²⁹ Обележавање промене /ə/ > /a/ танким јером бележи се и у *Студеничком, Бистричком, Хиландарском* и *Ходошком* препису *Душановог законика* (уп. Грицкат 1975: 68, 226, Грицкат 1985: 107–108), у *Закону о рудницима* (Јовић 1968/1969: 379), у неколико докумената Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 44–45), као и у *Хиландарском медицинском кодексу* (Јовић 2011: 34).

³⁰ Танко јер у функцији обележавања вокала /a/ није посведочено у писмима Мех 1458, Мех 1463, Мех 1453–1463, Мех 1465, Мех 1466, Мех 1468, Мех 1468₁, Мех 1468₂, Мех 1469, Мех 1471, Мех 1471₁, Мех 1471₂, Мех 1471₃, Мех 1472, Мех 1474, Мех 1474₁, Мех 1475, Мех 1475₁, Мех 1476, Мех 1476₁, Мех 1477, Мех 1477₂, Мех 1478, Мех 1478₁, Мех 1478₃, Мех 1478₄, Мех 1478₅, Мех 1479, Мех 1479₁, Мех 1479₂, Мех 1479₃, Мех 1480, Мех 1480₁ и Мех 1480₂.

- (1) Навдени примери показују да се у документима турских султана Дубровнику потврђује вокализација /ə/ > /a/, која се у народним говорима може пратити још од XIV века, док се у документима Портине канцеларије бележи већ у најстаријем писму султана Мурата II из 1430. године:
- (2) У једном броју докумената у положајима где се у народном језику у већини штокавских говора изговара вокал /a/ посведочен је и његов традиционалан начин обележавања полугласничким знацима;
- (3) Поређење примера у којима изостају графемска решења за обележавање вокала /a/ са примерима у којима се он обележавао полугласничким знацима додатно упућује на закључак да су се и речи у којима је изостајало граfiјско решење за овај вокал изговарале са гласовном вредношћу /a/;
- (4) Примери промене /ə/ > /e/ и /ə/ > /o/ забележени у писарским канцеларјама султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II, у ослонцу на друге језичке црте (в. т. 1.2. овог поглавља, као и поглавље III.2. т. 1.1., 1.5.2., 1.7.1., 2.2.1. и 2.2.2.1.), допуњују претпоставку о крајњим југоисточним српским говорима, тачније српско-македонском пограничју, а самим тим и претпоставку да су писари „који су обављали издану преписку били из разних крајева нашег језичког, одређеније речено, штокавског подручја” (Ђорђић 1970: 164).

1.3. СЛОГОТВОРНО /р/. У највећем броју примера у писмима Портине канцеларије обележавање слоготворности сонанта /р/ бележи се очекиваним граfiјским спојем рь, што је пракса позната и осталим српским средњовековним споменицима³¹:

т|р|ь|г|ь|е|т|е Мур 1430: 7, д|р|ь|ж|н|т|е Мур 1430: 21, т|р|ь|г|о|в|ц|е|х|л|ь| Мур 1430₁: 14, т|р|ь|г|о|в|ц|и Мур 1430₁: 16, т|р|ь|г|о|в|ц|е|л|л|ь| Мур 1430₁: 22, т|р|ь|г|ь Мур 1430₁: 35, 36, т|р|ь|г|ю Мур 1430₁: 31, Б|а|ј 1485₁: 6, с|р|ь|в|н|л|ь| Мех 1463: 4, в|р|ь|с|т|е|л|л|ь| Мех 1463: 6, з|а|в|р|ь|т|ц|о|л|л|ь| Мех 1463: 10, т|р|ь|г|о|л|ц|е|л|л|ь| Мех 1463: 11, т|р|ь|г|о|в|а|т|и Мех 1463:12, п|р|ь|в|н| Мех 1465: 11, т|р|ь|г|о|л|ц|и Мех 1465: 12, т|р|ь|г|о|л|ь| Мех 1465: 14, к|р|ь|в|н|н|к|х Мех 1466: 15/16, с|в|р|ь|ш|н|т|л|н| Мех 1468₁: 12, п|р|ь|в|е|л|л|ь| Мех 1471₁: 8, д|р|ь|ж|и Мех 1471₁: 12, к|р|ь|л|ь| Мех 1476: 30, т|р|ь|г|о|в|а|ц|ь Мех 1476₁: 20, в|т|ь|в|р|ь|д|е|н|н|е Мех 1480: 21, Б|а|ј 1488:

³¹ Овакав начин обележавања сонаната налазимо и у *Хиландарском* и *Ходошком* препису (уп. Грицкат 1981: 108), *Закону о рудницима* (уп. Јовић 1968/1969: 382), у препису *Српске Александриде* (уп. Јерковић 1983: 60), *Хиландарском медицинском кодексу* (Јовић 2011: 65), босанским ћирилским споменицима (уп. Самарцић 2015: 126–127), повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 86–88).

13, прѣво Мех 1480₁: 35, свѣрѣшена Бај 1481₂: 26, свѣрѣшетѣ Бај 1481–1482: 16, кръвѣника Бај 1482₁: 12, кръвъ Бај 1482₁: 15, 26, кръвника Бај 1482₁: 17/18, кръвъ Бај 1482₁: 19, трѣговѣци Бај 1485₁: 5, трѣгѣлю Бај 1485₁: 10, дрѣжитѣ Бај 1485₁: 11, дрѣжитѣ Бај 1485₁: 24, вдрѣли Бај 1486: 5, сребѣрѣни Бај 1486₁: 8, срѣбѣрѣни Бај 1486₁: 22, крѣцѣло Бај 1486₃: 16, дрѣжалн Бај 1487: 12/13, прѣвѣлѣлѣ Бај 1487: 15, свѣрѣшени Бај 1489: 7/8, свѣрѣшено Бај 1489: 18, крѣвѣници Бај 1489₁: 14, вѣло Бај 1489₃: 26, трѣгѣвалѣ Бај 1485: 20, четѣрѣдесѣтѣ(ѣ) Бај 1495: 17, прѣвашнѣлѣ(ѣ) Бај 1481–1512: 22.

Графијски spoj ѣ, карактеристичан за епоху ресавског правописа, који се бележи у повељама Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 85), посведочен је у писмима султана Мехмеда II и Бајазита II у којима се графема ѣ употребљава и у другим позицијама:

прѣво Мех 1468: 6, сребѣрѣнѣлѣ Мех 1468: 7, тѣрѣдо Мех 1468: 22, сребѣрѣнѣцѣ Мех 1468: 31, црѣнѣ Мех 1468: 31, сребѣрѣна Мех 1468₂: 8, сребѣрѣнице Мех 1468₂: 9, прѣво Мех 1471₃: 15, прѣви Мех 1475₁: 13, крѣлѣ(ѣ) Мех 1476: 18, прѣвѣлн Мех 1476: 28, вѣрѣсколѣлѣ Мех 1477₁: 13, вѣрѣшнѣ Мех 1479: 11, прѣвѣн Мех 1479: 14, вѣрѣлѣлѣ Мех 1479₂: 12, вѣрѣлѣлѣлѣ Мех 1479₂: 16, свѣрѣшнѣ Мех 1479₂: 22, вѣрѣхѣвѣсѣлѣнѣскога Мех 1479₃: 16, свѣрѣшнѣ Мех 1479₃: 11, вѣрѣлѣлѣлѣ Мех 1479₃: 16, двѣрѣвѣчѣнѣлѣ Мех 1480₁: 4, дрѣжѣлѣ Мех 1480₁: 6, прѣво Мех 1480₁: 8, дрѣжалн Мех 1480₁: 8, прѣвѣлѣлѣ Мех 1480₁: 19, трѣгѣлѣлѣлѣ Мех 1480₁: 31, трѣгѣ Мех 1480₁: 32, трѣжѣлѣлѣлѣ Мех 1480₁: 32, завѣрѣлѣлѣлѣ Мех 1480₁: 37, вѣрѣлѣлѣлѣ Мех 1480₂: 15/16, полѣвѣрѣлѣлѣлѣлѣ Мех 1480₃: 15, полѣвѣрѣлѣлѣлѣ Мех 1480₃: 16, дрѣжѣлѣлѣ Мех 1480₃: 16, вѣрѣлѣлѣлѣлѣ Мех 1480₃: 27, Бај 1481: 74, вѣрѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1481: 9, прѣвѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1481: 10, трѣгѣлѣлѣлѣ Бај 1481: 14, трѣгѣлѣлѣлѣ Бај 1481: 35, трѣгѣлѣлѣ Бај 1481: 35/36, 42, 39, срѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1481: 38, трѣгѣлѣлѣ Бај 1481: 40, трѣгѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1481: 54, трѣгѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1481: 54, прѣвѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1481: 62, прѣвѣн Бај 1481: 63, вѣрѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1481₁: 12, свѣрѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1481₂: 12/13, свѣрѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1482: 16, крѣлѣлѣлѣ Бај 1482₁: 20/21, свѣрѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1484: 12, четѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1484: 13, прѣвѣн Бај 1484: 14, вѣрѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1484: 16, дрѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1485₂: 8, 10, гѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1485₂: 11, 16, свѣрѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1497: 12, дрѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1497: 15, дрѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1497₁: 11, крѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1497₁: 15, крѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1497₁: 18, трѣгѣлѣлѣлѣлѣлѣ(ѣ) Бај 1498: 12, четѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1499: 12, прѣво Бај 1501: 20, трѣгѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1502: 10, трѣгѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1502: 16, нѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1481–1512₁: 18.

Потврда са употребом самосталног ѣ у функцији обележавања вокалног /р/ занатно је мање. Ова графема јавља се у седам писама султана Мехмеда II и четирма писмима султана Бајазита II и то углавном у усамљеним примерима: нѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Мех 1465: 16, дрѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ(ѣ) Мех 1468: 15, дрѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ(ѣ) Мех 1468: 16, крѣлѣлѣлѣ Мех 1476: 26, прѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Мех 1478₃: 16, Бај 1495: 6, трѣгѣлѣлѣлѣлѣлѣ(ѣ) Мех 1478₄: 21, трѣгѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ(ѣ) Мех 1478₅: 21/22, прѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Мех 1480₁: 9, дрѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ(ѣ) Бај 1495: 7, дрѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1495₁: 9, прѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1503: 11, прѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1503: 25, свѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1481–1512: 19, свѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1481–1512: 20, нѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣлѣ Бај 1481–1512: 21.

Слоготворно /р/ присутно је у укупно педесет пет докумената, уз напомену да граfiјски спој рѣ преовлађује у односу на остала правописна решења. Овај слоготворни сонант није посведочен у писмима султана Селима I и Сулејмана I.

Колебања у норми показују писма Мех 1480, Мех 1480₁, Мех 1481₂, Мех 1482₁, у којима су као правописна решења присутна оба граfiјска споја, диграми рѣ, рѣ и самостално р потврђени су у Мех 1480₁, граfiјски спојеви рѣ и рѣ јављају се у Бај 1482₁, а у документу Бај 1495 потврђени су примери са рѣ и р.

1.4. СЛОГОТВОРНО /л/. С обзиром на чињеницу да анализирана документа обухватају период од четврте деценије XV до седме деценије XVI века, очекују се потврде рефлекса вокалног /л/, будући да се у већини штокавских говора рефлекс /у/ на месту вокалног /л/ јавља већ пред крај XIV века (уп. Ивић 1998: 384). Анализирана писма се у погледу ове фонетске црте могу поделити у три групе.

Првој групи припадају писма у којима немамо забележених примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је испитивани слоготворни сонант дао одређени рефлекс (укупно педесет седам писама): Мур 1430, 1430₁, 1431, Мех 1458, 1459, 1463, 1453–1463, 1465, 1466, 1468₁, 1469, 1471, 1471₁, 1471₂, 1471₃, 1472, 1474, 1474₁, 1475, 1475₁, 1477₂, 1478, 1478₂, 1478₄, 1478₅, 1479, 1479₁, 1480₁, 1480₂, 1481, Бај 1481₂, 1483, 1484, 1485₁, 1485₂, 1486, 1486₂, 1486₃, 1489, 1489₁, 1489₃, 1492, 1485, 1493, 1495₁, 1495₂, 1496, 1497, 1497₁, 1498, 1499₁, 1499₂, 1502, 1481–1512₂, 1481–1512₃, Сул 1517, 1520–1566₂, 1520–1566₄.

Другу групу чине писма у којима је слоготворни сонант /л/ дао рефлекс /у/ (укупно четрдесет пет писама), а реч је о писмима из писарских канцеларија султана Мехмеда II, Бајазита II, Селима I и Сулејмана I:

Мех 1468: дѣжънѣ 17, дѣжънѣ(ѣ) 32; Мех 1468₂: дѣжънѣ(ѣ) 10, 12; Мех 1476: вѣкѣва 7, вѣкѣл 9, вѣкѣ(ѣ) 10, 11, 30, вѣкѣ 19, 22, вѣкѣл 26; Мех 1477: поѣдѣпѣно 22; Мех 1477₁: поѣдѣпѣнѣ 18; Мех 1478₁: поѣѣпѣно 9; Мех 1478₃: поѣдѣпѣно 17/18; Мех 1479₂: дѣжѣнѣ[ѣ] 11; Мех 1479₃: дѣжнѣ 9, дѣкѣ 19, 32, 42, 65, дѣжнѣнѣ 24, 39; Мех 1480: пѣно 17; Мех 1480₃: поѣдѣпѣно 11/12, 23; Бај 1481: дѣжнѣнѣ 45, дѣжънѣ[ѣ] 47; Бај 1481₁: дѣга 6, 8/9, дѣгѣ 13; Бај 1481–1482: пѣнѣ 21; Бај 1482: пѣно 11; Бај 1482₁: дѣгѣ 9; Бај 1484₁: дѣгѣ 6, 7, пѣно 22; Бај 1486: дѣжънѣ 9; Бај 1486₁: пѣнѣно 11; Бај 1487: поѣтѣпѣно 17; Бај 1488: пѣно 9; Бај 1488₁: пѣнѣлѣ[ѣ] 17; Бај 1493₁: дѣжнѣнѣ 8, дѣжънѣлѣ 10; Бај 1495: дѣжънѣлѣ 12, 16, дѣжънѣлѣ 24; Бај 1499: поѣдѣпѣно 16; Бај 1500: поѣдѣпѣно 13/14; Бај 1501: поѣдѣпѣно 12;

Бај 1501₁: дѣжлѣн(ь) 8, дѣжлѣникъ 16; Бај 1503: поѣдѣпѣно 19; Бај 1507: поѣдѣпѣно 25; Бај 1510: поѣдѣпоно 13; Бај 1481–1512₄: поѣдѣпѣно 16; Бај 1481–1512: поѣдѣпѣно 15; Сел 1513: поѣдѣпоно 12; Сел 1514: поѣдѣпоно 13; Сел 1516: поѣдѣпоно 10; Сел 1517: поѣдѣпоно 12; Сел 1512–1520: поѣдѣпоно 11; Сул 1525: поѣдѣпѣно 16; Сул 1520–1566₂: поѣдѣпоно 12; Сул 1520–1566₃: поѣдѣпѣно 12, поѣдѣпѣно 14/15; Сул 1520–1566₁: поѣдѣпѣно 13; Сул 1520–1566: поѣдѣно 9/10, поѣдѣпѣно 11, поѣдѣпѣно 13; Сул 1520–1566₅: поѣдѣпѣно 13; Сул 1520–1566₆: поѣдѣпѣно 17/18, поѣдѣпѣно 16.

На основу наведених примера може се закључити да се рефлекс /y/ на месту некадашњег слоготворног /л/ у највећем броју примера чува у корену *пун-*, док је у осталим малобројним примерима забележен у личном имену *Вук*, као и у корену *дуг-*.

Овај рефлекс посведочен је и у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 116), као и у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 178), док се у *Закону о рудницима* јавља у усамљеним примерима (уп. Јовић 1968/69: 383).

Трећој групи прикључили смо примере из двају писама у којима је слоготворни сонант /л/ дао рефлекс /лу/: Мех 1476₁: дѣгъ 12, 16, Бај 1481–1512₁: љѣзѣ 8.

Овај рефлекс, забележен у најстаријим споменицима српскословенске епохе, како показује савремена дијалекатска ситуација, присутан је и у призренско-јужноморавском (уп. Белић 1999: 124–126, Белић 1972: 76–77, Ивић 1991: 183) и нешто ређе у сврљишко-заплањском поддијалекту (уп. Ивић 1956: 109).

Рефлекс /лу/ бележи се у *Хиландарском медицинском кодексу* и то само у лексеми *слуза* (уп. Јовић 2011: 117), а три примера потврђена у писмима Портине канцеларије у ослонцу на друге језичке црте истакнуте у т. 1.2. овог поглавља, као и у поглављу III.2. т. 1.2. могу одстранити мишљење о писарском конзерватизму и представљати јаснија сведочанстава о призренско-јужноморавском терену као могућем дијалекатском исходишту.

1.5. ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ У ВЕЗИ СА ВОКАЛИМА

1.5.1. АСИМИЛАЦИЈА ВОКАЛА ПРЕТХОДНОМ ПАЛАТАЛНОМ КОНСОНАНТУ. Промене које су настале након иновација у фонолошком систему српскога језика пронашле су одраз у гласовном закону прегласа, који је био условљен употребом вокала /o/ или /e/ у зависности од природе претходног сугласника. У документима Портине канцеларије у складу са

променама које су се догодиле у народном језику, овај закон престаје да важи. У вези са тим, потврђени су само примери у којима се јавља одступања од закона прегласа.

Највећи број потврда бележи се у облицима инстр. јд., као и дат./лок. јд. ж. р. заменица и придева:

(а) в[о]жѡл[ь] Мех 1469: 1, вожнѡл[ь] Мех 1480₁: 1, Бај 1481: 1, Бај 1484: 1, Бај 1484₁: 1, Бај 1489₁: 11, вашѡл[ь] Бај 1499₂: 20, снѡл[ь] Бај 1501₁: 15;

(б) влалшкѡн Мех 1463: 3/4, свакѡн Мех 1463: 6, малѡн Мех 1453–1463: 18, свѡн Мех 1465: 3, всакѡн Мех 1466: 3, влсакѡн Мех 1468: 2, вѡн Мех 1468₁: 3, влсакѡнл Мех 1468₂: 3, вѡнл Мех 1468₂: 3, всакѡнл Мех 1468₂: 15, вашѡн Мех 1475: 11, ѡ Мех 1477: 9, ѡн Мех 1477: 9, онѡн Мех 1479₃: 77, 79, вашѡн Мех 1480₂: 7, нашѡл[ь] Бај 1481–1482: 13, нѡн Бај 1485₂: 19, ѡнѡ Бај 1486₁: 47, вашѡл[ь] Бај 1488: 11, Бај 1489: 5, ѡвоѡн Бај 1499₁: 5, вѡсѡн Сул 1525: 5, аарапскѡн Сул 1525: 5, чѣстѡнтѡн Сул 1525: 12, слаавѡнн Сул 1525: 22, цаарлскѡнн Сул 1525: 23, велѡнл[ь] Сул 1520–1566₃: 10, цаарлскѡеллн Сул 1520–1566₃: 10, веллнкѡнл[ь] Сул 1520–1566₃: 12, аарапскѡнл Сул 1520–1566₁: 4, чѣстѡнтѡн Сул 1520–1566₁: 12, Сул 1520–1566: 10, аарапскѡн Сул 1520–1566: 4, влсѡл[ь] Сул 1520–1566₅: 4, аарапскѡнл Сул 1520–1566₅: 4, двллкалдрскѡн Сул 1520–1566₅: 5; влсѡнл Сул 1520–1566₆: 4, влсѡнн Сул 1520–1566₆: 5, аарапскѡнл Сул 1520–1566₆: 5, чѣстѡнтѡнн Сул 1520–1566₆: 16/17, чѣстѡнтѡнн Сул 1520–1566₆: 18.

Иста појава потврђена је и у облицима инстр. јд. и дат. мн. именица м. р. код којих долази до аналошког ширења наставака тврде промене на именице меке промене и обрнуто: поклнсарѡл[ь] Мех 1478₄: 15, поклнсарѡл[ь] Сел 1516: 13, поклнсарѡл[ь] Сул 1520–1566₂: 13, поклнсарѡл[ь] Сул 1520–1566₂: 14 (поред облика поклнсареѡѡ Мех 1478₃: 22, поклнсареѡл[ь] Сел 1513: 17, поклнсареѡл[ь] Сел 1514: 15, поклнсареѡл[ь] Сел 1517: 13, поклнсареѡѡ Сул 1520–1566₄: 9), кнезѡл[ь] Мех 1481: 3 (према кнезѡѡ Мур 1430: 3), гѡлсп[о]л[а]рѡл[ь] Бај 1481: 52 (према господареѡл[ь] Бај 1482₁: 2).

1.5.2. АСИМИЛАЦИЈА И САЖИМАЊЕ НАКОН ГУБЉЕЊА СОНАНТА /j/. Изједначавање два неједнака самогласника након губљења сонанта /j/, а након тога контракција истих вокала, веома је стара појава забележена још у старословенским споменицима (Николић 2002: 81–82). Асимилација и сажимање вокала након губљења сонанта /j/ често је заступљена у сложеној придевској промени, по којој се, поред придева одређеног вида мењају и неке заменице, као и редни бројеви. У анализираној грађи ове појаве су веома заступљене – о придевима одређеног вида в. поглавље III.2. т. 3.2., о присвојним придевским заменицама

в. поглавље III.2. т. 2.2.2., док ће о примерима редних бројева више речи бити у поглављу III.2. т. 4.2.

Контракција након губљења сонанта /j/ посведочена је у одричном облику 3. л. јд. през. гл. *јесам*: не Мех 1468₂: 14, не Мех 1474: 17, Мех 1478₄: 8, Мех 1479₁: 14, Бај 1486₁: 31, 34, 35, Сул 1520–1566₄: 13, а о овим примерима било је речи у т. 1.1.2., 1.1.3. и 1.1.5. овог поглавља.

О примерима контракције после испадања интервокалног /j/ у групи *-ији-* говорили смо у поглављу II. 1. т. 2.3.2.

У изолованом примеру ове појаве су посведочене и у групи *-оја-* и то у облику глагола *стојати*: стало Бај 1486₁: 30 (уп. стојало Бај 1486: 19, стојали Бај 1487: 11).

Највећи број примера са извршеном асимилацијом и сажимањем забележен је у групи *-аје-* у облицима презента глагола *знати*:

знате Мур 1430: 17, 26, Мех 1459: 8, Мех 1468: 5, 24/25, Мех 1468₂: 6, 19, Мех 1472: 12, Мех 1472: 29, Мех 1474₁: 10, 22, Мех 1476: 24, Мех 1477: 16, 26, Мех 1477₁: 6, 15, 21, Мех 1478: 27, Мех 1478₄: 19, Мех 1478₅: 20, 23, Мех 1479₂: 23, Мех 1479₃: 33, 84, Мех 1480: 12, 22, Мех 1480₃: 4, Бај 1486: 23, Бај 1486₁: 46, Бај 1486₂: 19, Бај 1486₃: 21, Бај 1487: 19, Бај 1488₁: 23, Бај 1489: 22, Бај 1489₁: 20, Бај 1489₂: 15, Бај 1489₃: 23/24, Бај 1485: 23, Бај 1495: 25, Бај 1496: 18, Бај 1497: 13, 16, 18, Бај 1497₁: 12, 20, Бај 1498: 9, Бај 1499₁: 21, 23, Бај 1499₂: 37, Бај 1500: 18, Бај 1501: 18, Бај 1501₁: 14, 27, Бај 1502: 11, 18, 20, Бај 1481–1512₁: 15, Бај 1481–1512₂: 12, 17, 20, Бај 1481–1512: 14, 28, Сул 1525: 21, *знаћел* Мур 1431: 9, *знател* Мех 1466: 9, *знаћте* Мех 1471: 12/13, *знате* Мех 1471₃: 5, Мех 1472: 6, 18, Мех 1474: 18, Бај 1486₁: 48, 49, Сул 1517: 5, 14, 18, *зна* Мех 1478₄: 24, Мех 1479₁: 17, Мех 1480₁: 40, Мех 1480₂: 17, Мех 1480₃: 25, Бај 1486₃: 19, Бај 1488: 14, Бај 1492: 20, Бај 1492: 19, Бај 1499: 18, Бај 1481–1512₁: 20, Бај 1481–1512: 16, Сул 1520–1566₄: 15, *зна* Мех 1478₅: 10, 11, Бај 1495₂: 10, *знаћте* Бај 1486₁: 38, *знамо* Бај 1486₂: 15, Бај 1481–1512: 25, *знаћте* Бај 1493₁: 17, Бај 1495₁: 23, (према *знаете* Мех 1453–1463: 6, Бај 1507: 29, Бај 1481–1512₃: 20, Сел 1513: 18, Сел 1514: 16, Сел 1516: 14, Сел 1517: 15, Сел 1512–1520: 11, *знаете* Мех 1453–1463: 21, *знае* Мех 1465: 4, Мех 1468: 5, Бај 1503: 24, *знаћтел* Мех 1465: 11/12, *знаћтел* Сул 1520–1566₂: 14).

1.5.3. САЖИМАЊЕ У ВОКАЛСКИМ ГРУПАМА *-ии-*, *-оо-* и *-уо-*. О сажимању у групи *-аа-* говорићемо уз облике придева одређеног вида (в. поглавље III.2. т. 3.2.).

Посебан коментар пак овде захтева група примера у којима најпре долази до регресивна асимилације, а онда до сажимања у групи *-оо-*: *дошо* Мех 1471: 8, *повећω* Мех 1471: 11, *вдръω* Мех 1474: 14. Контракција у групи *-оо-* препознаје се и у облицима *со* Бај 1499₂: 10, 11, 13, 30.

Примери овога типа, колико нам је познато на основу досадашњих истраживања, нису забележени у другим споменицима (уп. Јовић 2011: 120–121; Поломац 2016: 180–181), а како показује савремена дијалекатска ситуација, могу се пронаћи на читавом штокавском терену (уп. Ивић 2001: 98, 136, 179).

Узимајући у обзир остале језичке особине забележене у овим двама писмима султана Мехмеда II истакнутим у т. 1.2. можемо претпоставити да дати примери упућују на говоре косовско-ресавске односно призренско-јужноморавске дијалекатске зоне, док претпоставку о призренско-јужноморавском терену детаљније допуњује и забележени пример промене /ə/ > /e/ у писму Мех 1474 (о овеме детаљније у т. 1.2.1.).

Као посебан издваја се и облик *заденоω* Мех 1463: 17, у коме се препознаје контракција вокалске групе *-yo-*. Сажимање ове самогласничке групе, колико нам је познато, није забележено у другим споменицима (уп. Јовић 1968/1969; Јовић 2011; Поломац 2016), док се данас бележи у неким говорима косовско-ресавског дијалекта (уп. Пецо–Милановић 1968: 259).

1.5.4. ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ. Како је појављивање покретних вокала забележено још у XIV веку (уп. Белић 2006: 89–91), и у анализираној грађи очекујемо примере са овом појавом.

У великом броју потврда покретни вокал /a/ забележен је у прилогу *кѣда*: *кѣдъ* Мех 1478: 12, *кѣдъ* Бај 1485₁: 8, Бај 1486₁: 34, Бај 1485: 13 (према примерима *кѣда* Мех 1468: 4, 6, Мех 1468₂: 5, Мех 1477₂: 7, Мех 1478₄: 5, Мех 1479₂: 13, Бај 1481₂: 20, Бај 1497₁: 13, Бај 1498: 10, Бај 1499₁: 12, Бај 1499₂: 9, 28, 30, 31, 33, Бај 1501₁: 14, Бај 1481–1512₂: 11, *кѣдѣ* Мех 1478₅: 5, *ката* Бај 1481: 33, *кѣда* Бај 1482₁: 4, Бај 1486₂: 8, Бај 1489: 14, Бај 1489₃: 9, *кѣдѣ* Бај 1485₁: 10, 17, Бај 1486₁: 37, *када* Бај 1489₂: 15, *кѣдѣ* Бај 1493₁: 5, *кѣдѣ* Бај 1495₁: 14, Бај 1496: 16).

Покретно /a/ у овом прилогу потврђено је и у усамљеном примеру у *Закону о рудницима* (уп. Јовић 1968/69: 384), док се већи број потврда бележи у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 122), као и у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 182).

Примере кѣт[ѣ] Бај 1486₃: 17, Бај 1489: 15, Бај 1489₂: 19, Бај 1489₃: 16 и кѣд[ѣ] Сул 1520–1566₄: 7 изузели смо из разматрања, будући да је реч о скраћеним облицима.

Иста појава, покретно /а/, бележи се и у прилогу *напреда*: *напредѣ* Бај 1492: 14 (према примерима *напреда* Мех 1478₂: 20, *напрѣда* Бај 1503: 10, *напрѣдаа* Бај 1503: 22).

Насупрот претходно наведеним примерима, у прилогу *съда* није забележено покретно /а/:

съда Мех 1468: 12, 18, Мех 1468₂: 12, Мех 1478₄: 9, Мех 1480₁: 12, Бај 1481: 6, Бај 1486₁: 17, Бај 1498: 7, Бај 1499: 6, Бај 1499₁: 8, Бај 1481–1512₁: 7, *саде* Мех 1477: 14, Бај 1497₁: 6, Бај 1499₂: 12, 13, 15, Бај 1500: 8, Бај 1501: 7, Бај 1501₁: 7, 12, Бај 1502: 7, *сѣда* Мех 1478: 21, Мех 1478₃: 16, *сада* Мех 1478₂: 15; *съда* Мех 1478₂: 16, *сада* Мех 1478₂: 21, Сул 1517: 8, 9, Бај 1495₂: 17, *седа* Мех 1479₂: 6, Мех 1479₃: 76, Мех 1480₁: 14, 35, Бај 1481: 4, Бај 1481₂: 21, 22, Бај 1484₁: 17, Бај 1488₁: 8, Бај 1489: 12, 14, Бај 1489₂: 9, Бај 1489₃: 9, 10, *съде* Бај 1485₁: 12, Бај 1485₁: 12, Бај 1486: 9, *съда* Бај 1486₁: 35, *съде* Бај 1485: 21, *сда* Бај 1495₁: 8, 12, 14, *съдаа* Бај 1503: 6, Бај 1507: 8, Бај 1481–1512₄: 7, Бај 1481–1512: 5, *съдаа* Бај 1507: 23, Бај 1481–1512₃: 7, *съда* Бај 1481–1512: 11.

Покретни вокал /е/ који се у везнику *паке* јавља и у ранијим споменицима (уп. РКС: 268) забележен је у нашој грађи: *пакѣ* Мех 1472: 15, *пѣкѣ* Бај 1485: 14, *пакѣ* Бај 1507: 12, *пѣкѣ* Бај 1481–1512₃: 7 (уп. с примерима *пѣкѣ* Бај 1495₁: 8, 11, *паакѣ* Сул 1520–1566₃: 7, *паке* Сул 1520–1566: 7, 16, Сул 1520–1566₆: 9, 18, *пѣкѣ* Сул 1520–1566₅: 9).

Веома велики број потврда са покретним вокалом /е/ забележен је у везницима *јере* и *тере*:

(а) *ѣрѣ* Мех 1430₁: 37, *ѣрѣ* Мех 1468: 12 (уп. са примерима *ѣрѣ* Мех 1430: 6, Мех 1431: 7, *ѣрѣ* Мех 1458: 6, 14, Мех 1459: 7, 13, Мех 1465: 5, 12, Мех 1466: 10, Мех 1471: 7, 13, Мех 1476₁: 9, *ѣре* Мех 1453–1463: 6, Мех 1471₂: 13, Мех 1480: 12, Бај 1486₂: 16, *ѣре* Мех 1453–1463: 13, Мех 1474₁: 10, Мех 1478₄: 16, Мех 1478₅: 11, 19, Бај 1493₁: 15, Бај 1495₂: 11, 13, 14, Бај 1499₁: 19, Бај 1481–1512₁: 12, 13, *ѣрѣ* Мех 1468: 5, *ѣре* Мех 1468₁: 6, Мех 1474: 7, *ѣре* Мех 1478₄: 10, Мех 1478₅: 21, *ѣрѣ* Бај 1482₁: 24, *ѣрѣ* Бај 1483: 9, *ѣрѣ* Бај 1485₂: 14, *ѣрѣ* Бај 1486₁: 49, *ѣре* Бај 1481–1512₃: 19, *ѣрѣ* Бај 1481–1512: 14, 15, 16, 25;

(б) *терѣ* Мех 1477₂: 10 (уп. са примерима *терѣ* Мех 1458: 8, Бај 1482₁: 9, Бај 1497₁: 11, Бај 1503: 13, 17, Бај 1481–1512₃: 9, Бај 1481–1512₄: 12, Бај 1481–1512: 8, 13, *тере* Мех 1453–1463: 9, Мех 1477₂: 17, Мех 1478: 25, Мех 1478₂: 18, Мех 1478₃: 15, 20, Мех 1478₄: 12, Мех 1478₄: 17, 19, 22, Мех 1478₅: 14, Бај 1481–1482: 7, Бај 1485₁: 6, Бај 1486: 21, Бај 1486₁: 6, Бај 1493₁: 8, 10, 14, 16, Бај 1495: 21, 24, Бај 1495₂: 9, 11, Бај 1496: 15, Бај 1499₂: 10, Бај 1502: 10, Сел 1512–1520: 9, Сул 1520–1566₂: 11, Сул 1520–1566₆: 13, *терѣ* Мех 1477₂: 24, *тере* Мех 1478₄: 18, *терѣ* Мех 1478₅: 17, Бај

1493₁: 12, 17, Бај 1495: 7, 8, 17, Бај 1495₁: 8, 9, 11, 12, 14, 18, Бај 1495₂: 16, 18, *тєрѣ* Бај 1485₁: 9).

Изузетак представља и један пример са покретним вокалом /y/ код везника *тер*: *тєрѣ* Бај 1486: 5, који са овим покретним вокалом није забележен у досадашњим истраживањима.

Покретно /e/ забележено је и у прилогу *јоште*: *нощѣтѣ* Бај 1485: 15 (уп. *нощѣ* Мур 1430: 13, Мех 1468: 16, Мех 1479₃: 19, Мех 1480: 15, *нощѣ* Мех 1480₃: 13, Бај 1481: 34, 42, 49, 55, 68; *нощѣл* Бај 1484₁: 18, *нощѣ* Бај 1488₁: 11) (уп. *ноштѣ* и *ноштѣ* у Ркс I: 414).

Са покретним вокалом /e/ посведочена је и речца *год*: *годѣ* Бај 1503: 12, *голдѣ* Бај 1503: 12 (уп. са примерима *годѣ* Мур 1430₁: 35, Мех 1477: 22, Бај 1486: 22, Бај 1486₂: 12, Бај 1497₁: 15, Бај 1499₁: 19, Бај 1499₂: 25, Бај 1501₁: 23, 25, Бај 1481–1512₁: 17, *голдѣ* Мех 1463: 18, *годѣ* Мех 1468: 6, Мех 1471₂: 23, Мех 1475: 10, *годѣ* Мех 1472: 22, Мех 1474: 22, *годѣ* Мех 1479₁: 13, *годѣ* Мех 1479₃: 27, 37, Мех 1480₁: 7, Бај 1481: 45, 56, *голдѣ* Бај 1485₁: 18, Бај 1481–1512₃: 12, *голдѣ* Бај 1486₁: 21, *голдѣ* Бај 1495₁: 21).

Речца *такођер/такождер* забележена је само у облику са покретним вокалом: *такогѣрѣ* Мех 1465: 4, *такогѣрѣл* Мех 1465: 11, *такогѣрѣ* Бај 1481₂: 12, *таконгѣрѣ* Бај 1482₁: 5, *такождерѣ* Бај 1481–1512₃: 18, као и прилог *куд*: *кѣлѣ* Мех 1463: 17, *кѣдѣ* Мех 1480₁: 4, Бај 1483: 8.

Покретни вокали нису забележени у облицима ген. јд. и дат. јд. м. и с. рода придева и заменица, будући да су код њих посведочене само форме са наставцима *-аго/-ога* односно *-ому/-ему* (више о овоме у поглављу III.2. т. 3.2.2., 3.2.4. и 2.2.).

1.5.5. СУПСТИТУЦИЈЕ ВОКАЛА. У писмима Портине канцеларије забележена је једино супституцији вокала /у/ и /о/, а о овој појави било је речи у поглављу II.1. т. 2.5.

2. КОНСОНАНТИЗАМ

2.1. ИНВЕНТАР СОНАНАТА. У писмима Портине канцеларије забележен је следећи инвентар сонаната: /в/, /ј/, /л/, /љ/, /м/, /н/, /њ/, /р/.

2.1.1. ПРОМЕНА /л/ > /о/ НА КРАЈУ СЛОГА. У погледу бележења ове црте, анализирана грађа се може поделити у две групе.

Првој групи припадају примери у којима је забележена промена сонанта /л/ на крају слога у вокал /о/³²:

прлодаω Мех 1468: 7/8, бнω Мех 1468: 8, 30, Мех 1468₂: 7, Мех 1471: 8, Мех 1477₂: 11, Мех 1478: 9, Бај 1499₁: 14, Бај 1499₂: 35, продаω Мех 1468: 30, ωстаω Мех 1468₂: 12, пнсаω Мех 1468₂: 14, Мех 1471₁: 11, дошω Мех 1471: 8, побегω Мех 1471: 11, ѕзєω Мех 1471₁: 14, нмаω Мех 1474: 10, ѕдръω Мех 1474: 14, ωлставноω Мех 1477: 9, плослаω Мех 1477₂: 11, нашаω Мех 1477₂: 24, послаω Мех 1478: 9, прнстаω Мех 1478: 11, жаω Мех 1478: 26, ѕчинноω Мех 1478₃: 21, дошаω Мех 1478₄: 8, Бај 1482₁: 5, доходноω Мех 1478₅: 12, повелноω Мех 1479₁: 10, заповедаω Мех 1479₁: 10, ѕзєω Мех 1479: 11, бноω Мех 1479₂: 8, Мех 1479₃: 15, 17, 47, 72, продаваω Мех 1479₂: 9, олстаω Мех 1479₂: 10, окривноω Мех 1479₃: 15, залажѣлоω Мех 1479₃: 72/73, ѕдрєω Бај 1481: 50, Бај 1489₃: 50, даω Бај 1481₂: 8, твжнкоω Бај 1482₁: 7, пошаω Бај 1482₁: 8, олстаω Бај 1484₁: 9, наншеω Бај 1489₃: 56, олставноω Бај 1488₁: 8, дослаω Бај 1488₁: 10/11, нлскаω Бај 1488₁: 11, ѕлсавноω Бај 1489₃: 11/12, ѕлспомєнкоω Бај 1489₃: 14, предаω Бај 1489₃: 19/20, мѣлнлєω Бај 1495₂: 8/9, доходноω Бај 1499₁: 8, соω Бај 1499₂: 10, 11, 13, 30, пошаω Бај 1499₂: 18, деωω Бај 1499₂: 36, послаω Бај 1499₂: 39, дошаωω Бај 1501₁: 11, Бај 1502: 13, 19, ѕзєω Сул 1517: 7, ѕзєω Сул 1517: 7, нзвадаωω Сул 1517: 10.

Наведени примери показују да је у нашој грађи процес промене финалног /л/ потврђен у седмој деценији XV века. Ова дијалекатска особеност која је већ у другој половини XIV века извршена у изговору (уп. Ивић 1991: 144), у писане споменике улази касније, а примери из прве трећине XV века у којима је посведочена „спадају међу доста ране за рашку писменост” (Грицкат-Радуловић 1975: 69).

Другој групи припадају примери у којима је сонант /л/ очуван на крају слога³³:

дошєлл(ь) Мур 1430: 9, ωставнлє Мур 1430: 15, соколлє Мур 1430: 31, бнлє Мур 1430: 32, Бај 1486₁: 21, залажнлє Мур 1430: 32, нмалє Мех 1453–1463: 8, ωсталл(ь) Мех 1468: 32, Мех 1468₂: 10, ωтлгωвлорнл(ь) Мех 1471₁: 8/9, ѕдрєлл(ь) Мех 1474: 16, прнлстлє Мех 1477₂: 14, посълл[ь] Мех 1480₁: 27, ѕзєлл[ь] Бај 1481: 48, пошєлл[ь] Бај 1481: 48, дошлл(ь) Бај 1483: 5, дошълєω Бај 1485₁: 13, дєлєω Бај 1485₂: 16, 18, 19, дєлєω Бај 1486₁: 10, постлєвлєω Бај 1486₁: 21, лдєлєω Бај 1486₁: 28, дєллєω Бај 1486₁: 29x2, ωлл(ь) Бај 1489₂: 6, Бај 1495: 8, Бај 1499₂: 9, холтєлєω Бај 1485: 8, соллєω Бај 1485: 13, Бај 1495: 5, солєω Бај 1485: 14, држалл(ь)ω Бај 1495: 7, плослалл[ь]ω Бај 1495: 10, плоллѣслнл(ь)ω Бај

³² Ова појава посведочена је у једном броју примера у *Студеничком препису Душановог законика* (Грицкат-Радуловић 1975: 69), у домаћим речима у *Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића* (уп. Јовић 1968/1969: 389–390), у двама примерима у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 118), као и једном примеру у повељама Деспотовине (уп. Поломац 2016: 185).

³³ Сонант /л/ на крају слога чува се и у *Српској Александриди* (Јерковић 1983: 109–110), у *Псалтиру* из штампарије Црнојевића (Грковић–Мејџор 1993: 60), у *Хиландарском медицинском кодексу* (Јовић 2011: 118–119), као и у повељама Деспотовине (Поломац 2016: 192).

1495₁: 9, *solal*(ь) Бај 1499₂: 5, 11, 14, 17x2, 25, 26, 28, 29, 33, *posnlalal*(ь) Бај 1499₂: 16, *govornlal*(ь) Бај 1499₂: 16, *doшалal*(ь) Бај 1481–1512₂: 9, *posalal*(ь) Бај 1481–1512: 14, 18, Сул 1525: 19, *bnlал[ь]* Сул 1525: 13, *bnlal*(ь) Сул 1520–1566: 8, Сул 1520–1566₅: 10, *posnalal*(ь) Сул 1520–1566₄: 10, *posaalal*(ь) Сул 1525: 19, *polalal*(ь) Сул 1520–1566₅: 14.

На основу примера у којима је очувано /л/ на крају слога, може се закључити да преовладавају облици парт. перф. м. р., уз лексеме *сол*, *дел* и *посал*.

Чување финалног /л/ сматра се једном од главних карактеристика српскословенске норме (уп. Младеновић 1977: 9). Узевши у обзир и друге језичке црте (в. т. 1.2., 1.2.1., као и поглавље III.2. т. 1.1., 1.5.2., 1.7.1., 2.1.1., 2.2.2.1.) заступљене у овим писмима, пре можемо претпоставити да забележени примери и у нашој грађи представљају траг српскословенске норме, а не типичне црте народног језика. На овакву претпоставку упућује и сатање у писмима Мех 1468, Мех 1468₂, Мех 1471₁, Мех 1474, Мех 1477₂, Бај 1481, Бај 1499₂, у којима се поред усамљених примера са очуваним /л/ у финалној позицији, јављају и примери са његовом променом.

О томе да се чување /л/ на крају слога може сматрати одразом српскословенске норме потврђује стање у писмима Мех 1468, Мех 1468₂, Мех 1474, Мех 1477₂, у којима се бележе и примери са неизвршеном метатезом у групи *-vc-* (о овоме в. у т. 2.3.10. овог поглавља). Слична ситуација потврђена је и у Бај 1481 и Бај 1499₂, у којима се у усамљеним клишеизираним облицима појављује фонетизам *vb(-)* (о овоме в. у т. 2.1.2. овог поглавља), што је опет одраз научене норме. Овакву претпоставку допуњује и податак да се у писму Бај 1499₂, поред примера са извршеним новим јотовањем у групи *-jd-*, јавља усамљени облик у коме ова промена изостаје, што нам јасно говори о томе да писар ову промену познаје, а да је изоловани пример у коме је не бележи одраз његовог познавања правописне норме. Изостајање новог јотовања у групи *-jd-*, као одраз књишке црте, бележи се и у писму Мех 1471₁.

2.1.2. ПРОМЕНА *vb(-)* > /y/(-). У писмима Портине канцеларије, како је и очекивано с обзиром на њихов световни садржај, значајно преовлађује фонетизам српских народних говора.

Искључиво народни фонетизам и у предлогу и у префиксу потврђен је у писарској канцеларији султана Мурата II:

Мур 1430: *вчиннѣ* 9, *вчиннѣ* 17, *вчиннѣ* 18, 20, *вчиннѣ* 18, *вчиннѣ* 24, *вдрѣе* 30, *в* 32;

Мур 1430₁: *в* 13, 20, 22, 28, 28, 28, 30, 37, 45, *вчиннѣ* 21, *всхотѣ* 26, *вчиннѣ*[н] 35, *вписѣ* 1430₁: 41;

Мур 1431: *взнаѣ* 7, *взнаѣ* 9, *в* 13, *вчиннѣ* 13.

За разлику од писмама султана Мурата II, у документима султана Мехмеда II, поред народног фонетизма, препознају се, иако у знатно мањој мери, и примери са српскословенским фонетизмом. Фонетизам српског народног језика веома је фреквентан у предлогу, али је веома присутан и у облицима глагола *узети*, *узнати*, *усхотети* и *учинити*:

Мех 1458: *в* 6, 15, *взнаѣ* 7, *вдрѣе* 9, *взнаѣ*[н] 10;

Мех 1459: *в* 6, 15;

Мех 1463: *в* 12, *в* 15;

Мех 1453–1463: *взелн* 6, *в* 9, 13, 25, 28, 29, *врсѣ* 10, *вчиннѣ*(н) 11, *вдрѣе* 17, *вчиннѣ* 18, *взелн* 21, *вчиннѣ* 22, *вмножн* 23, *вчиннѣ*[н] 29;

Мех 1465: *внѣтн* 13, *в* 16;

Мех 1466: *в* 2, 6, 19;

Мех 1468: *в* 2, 8, 23, 30, *в* 34, 36, 38, *вчиннѣ*(н) 37;

Мех 1468₁: *вѣзѣ*(ѣ) 11, *в* 11, 16x2;

Мех 1468₂: *в* 2, 13, 20, *вчиннѣ*(н) 18, *вчиннѣ*(н) 18;

Мех 1469: *в* 5, 13, 18;

Мех 1471: *в* 7, 16, *вчиннѣ*(ѣ) 20;

Мех 1471₁: *взѣ* 14, *взелн* 15, *в* 17;

Мех 1471₂: *в* 8, 24, 28, *вчиннѣ* 10, *вчиннѣ*{нѣ} 13, *вчиннѣ* 17, *вчиннѣ*{нѣ} 29;

Мех 1471₃: *взѣ*(ѣ) 11, *в* 13, 17, 19;

Мех 1472: *в* 14, 17, 19, 23, *вчиннѣ* 18, *вдрѣе* 19, *вчиннѣ* 22, *вчиннѣ* 26;

Мех 1474: *в* 7, 18x2, 24, 32, *вдрѣе* 14, *вдрѣе*(ѣ) 16, *вчиннѣ* 29/30, *вчиннѣ* 30;

Мех 1474₁: *в* 12, 24, *вчиннѣ* 22;

Мех 1475: *в* 6, 8, 10, 14, *вчиннѣ* 12;

Мех 1475₁: *в* 11, 12, 15;

Мех 1476: *в* 6, 10, 12, 14x2, 31, *взѣтн* 15, *вчиннѣ*(ѣ) 17;

Мех 1476₁: *в* 7, *вчиннѣ* 18/19, *взѣтн* 19;

Мех 1477: 8 6, 13, 14, 15, 19, втете 8, вкрадоше 10, вкрааа 22, вчинните 27;
 Мех 1477₁: 8 10, 19, 22, вчинните 22;
 Мех 1477₂: 8 12;
 Мех 1478: 8 3, 14, 20, 30;
 Мех 1478₁: 8 9, 12;
 Мех 1478₂: вчинни|х| (ь) 12, 8 19;
 Мех 1478₃: вчинниω 21, 8 24;
 Мех 1478₄: 8 3, 8, 25, взналаω 10, вчет[н] 20, вчинните 22;
 Мех 1478₅: 8 3, 12, 24, взна 10, 11, ввстнаї 14, вчинїте 18, вчет(н) 21;
 Мех 1479: 8 10, 13, 15, 17;
 Мех 1479₁: 8 5, 9, 14, вдео 11, вчетн 16;
 Мех 1479₂: 8 16, вчинните 23;
 Мех 1479₃: вче|х| (ь) 12, 8 12, 27, 28, 39, 40, 44, 58x2, вчетн 29, вчиняют| (ь) 37/38, вчетн 40, 79, ввхокетє 41, в[с]хотє 62, вввчинялѣ 68, вчете 71, вчѣ|л| (ь) 74, вчѣ|л|ши 83, вчинните 84/85;
 Мех 1480: 8 5, 9, 16, 19, 24, вчѣлши 8, вввснїно 19, втѣв|р|ѣденїе 21;
 Мех 1480₁: 8 7x2, 11, 28, 32, 42, ввече|н|нн 21, ввхоке 27, ввп|т|нелт| [є] 28;
 Мех 1480₂: 8 6, 16, 18, вчинните 17;
 Мех 1480₃: 8 8, 18, 23;
 Мех 1481: взналїω 6, взналт| (ь) 9, 8 11.

Као посебну групу, неопходно је издвојити седам докумената у којима се појављује предлог са српскословенским фонетизмом:

Мех 1453–1463: вѣ вѣкн адннѣ 24, вѣ д(ь)нѣ 26;
 Мех 1471₂: вѣ {снл} {ка}днїа 22/23;
 Мех 1471₃: вѣ лето 13;
 Мех 1478₂: вѣ лето 23;
 Мех 1480: вѣ втѣв|р|ѣденїе н вѣ непотворенїе 21/22, вѣ лето 23;
 Мех 1480₁: вѣ вт{тв|р|ѣденїе} н вѣ непот|творенїе 39, вѣ лето 41;
 Мех 1480₃: вѣ втѣв|р|ѣденїе н вѣ непот|творенїе 27/28, вѣ лете 28.

На основу изложене грађе може се приметити да је српскословенски фонетизам везан за клишеизирану датумску формулу, осим у документу Мех 1471₂ у коме се јавља у његовом основном тексту.

У највећем броју писама султана Бајазита II, као и у документима из писарске канцеларије султана Мехмеда II знатно је више примера у којима се препознаје фонетизам народног језика. Међутим, за разлику од докумената претходно наведене канцеларије, овде се у тринаест писама јавља, поред народног, и српскословенски фонетизам и то у предлогу. Изузетак представљају писма Бај 1498 и Бај 1499₁, у којима се српскословенски фонетизам препознаје у префиксу вѣз-:

Бај 1481: в 8, 21, 23, 23, 26, 41, 41, 41, 44, 48, 50, 51, 75, втѣврѣдѣнѣи 9, вчинѣнѣлѣ[в] 11, 25, 28, 34/35, 43, 55, вчинѣнѣлѣ[в] 16, взнама 39, вмеѣсто 40, взнамаѣлѣ[в] 43, взеѣлѣ[в] 48, взмеѣтѣ[в] 51, вчинѣнѣтѣ[в] 56, вмножи 72, втѣврѣдѣнѣе 74 према вѣ 74x2, вѣ 75;

Бај 1481₁: в 10, 18, втѣврѣдѣнѣе 12, вчинѣнѣи 16/17 према вѣ 12;

Бај 1481₂: в 8, 9, 24, 27, вѣвѣѣтѣ[в] 24, вчинѣнѣл 25;

Бај 1481–1482: в 6, 16, вздаѣлѣшн 14, влзеѣте 16, влзеѣтѣ 18, вчинѣнѣте 23;

Бај 1482: в 13, 20 према вѣ 19;

Бај 1482₁: в 9, 14, 17, 21, 28, вдорѣнѣл 9, вѣнѣо 13, в 13, вчинѣнѣ 15, 19, вѣнѣе 16, вчинѣнѣте 22;

Бај 1483: вздоѣлѣноѣлѣ 1, в 4, 10, вчинѣнѣте 9;

Бај 1484: в 10, 12, 19, втѣврѣдѣнѣе 16 према вѣ 16,17;

Бај 1484₁: в 12, 15, 31, вчинѣнѣи 27, вчинѣнѣте 27;

Бај 1485: втѣкѣмѣнѣл 13, взнамаѣю 14, вѣмѣлѣ 18;

Бај 1485₁: взнамаѣю 5, вгагаю 7, взнамаѣю 8, в 9, взнамаю 18, вчинѣнѣл 20;

Бај 1485₂: в 7, 7, 23, вѣлѣе 9x2;

Бај 1486: в 8, вчинѣнѣте 17;

Бај 1486₁: вчинѣнѣлѣ 13, в 20, 21, 23, 24, 29, 29, 41, 45, 49, 50, вѣе 23, вѣеѣхѣ 28, вѣе 28, вѣнѣлѣоѣстѣ 40, вчинѣнѣте 46, вчинѣнѣл 48;

Бај 1486₂: вѣдѣноѣа 6, вѣмеѣтѣ 13, вчинѣнѣте 16, в 19;

Бај 1486₃: в 9, 17, 21;

Бај 1487: вѣме 7, вѣмеѣтѣ[в] 13, вчинѣнѣте 16, в 20;

Бај 1488: в 10, 13, 15, втѣврѣдѣнѣе 13;

Бај 1488₁: вѣпоѣнѣвѣ 6, в 6, 8, 25 вчинѣнѣи 16, 24, вчинѣнѣте 21;

Бај 1489: в 12, 13, 24, вчинѣнѣте 15, вчинѣнѣи 23;

Бај 1489₁: вѣлѣлѣнѣл 7, вчинѣнѣте 12, 18, вѣлѣлѣнѣлѣ[в] 19, вчинѣнѣи 21;

Бај 1489₂: вглаѣнѣл 16, вглаѣнѣло 17, вѣлѣлѣнѣвѣло 17, вѣлѣлѣнѣнѣте 18/19, в 23, 25, вчинѣнѣлѣнѣи 24;

Бај 1489₃: 8 8x2, 9, 12, 12, 20, 24, 25, вѣспоменѣвъ 10, вѣславно 11/12, вѣспоменуо 14, вѣзметѣ 21, вѣздаѣши 22, вѣписани 25;

Бај 1492: 8 9, 14, 21 према въ 15;

Бај 1493: 8 11, 18 према въ 16;

Бај 1493₁: 8 7, 12, вѣрѣдаѣши 15;

Бај 1495: вѣчннѣвѣшлїл 14, вѣчннѣлїсѣо 15, вѣземшлїл 18, вѣпрашасѣлїл 21;

Бај 1495₁: 8 12, 23, вѣздаѣлїл 13, лѣл 1495₁: 15, вѣчннѣлїлїл 16, вѣч(н)нлїл(ѣ) 16, вѣзнаѣл(ѣ) 18, вѣписал(ѣ) 18;

Бај 1495₂: вѣзна 10, вѣписал(ѣ) 18, 8 20;

Бај 1496: 8 9, 20 према въ 13;

Бај 1497: 8 9, 18, 20, вѣчн[нн]тѣ 19;

Бај 1497₁: вѣздаѣлїлн 7, вѣписал(ѣ) 9, 8 11, 15, 17, 17, вѣписалн(ѣ) 15, вѣписани 16, вѣчннлн 19, вѣчнннѣ 20;

Бај 1498: 8 12, 16, 18, 20, вѣзметѣ 16 према вѣзметѣ 17;

Бај 1499: 8 7, 12, 17, 20;

Бај 1499₁: 8 14, 24, вѣлѣвати 18, вѣчнннѣ 23 према вѣзметѣ(ѣ) 18, въ 24;

Бај 1499₂: 8 6, 8, 8, 12, 15, 29, 34, 41, вѣталѣлнл(ѣ) 8, вѣчнннѣ 21, 23, 24, 38, вѣзметѣ 36, вѣмлѣл 37 према въ 42;

Бај 1500: 8 9, 14, 20 према въ 18;

Бај 1501: 8 8, 19;

Бај 1501₁: 8 12, 13, 17, 19, 26, 28, вѣхватнѣ 18, вѣчнннѣ 22, 27, вѣчннл(ѣ) 24;

Бај 1502: вѣчннѣл(ѣ) 16, вѣлѣватнл(ѣ) 17, вѣчнннѣ 20, 8 21;

Бај 1503: 8 7, 9, 10, 18, 18, 22, 25, вѣписавѣ 21 према въ 7, 17;

Бај 1507: 8 23, 24, 25, 30 према въ 9, 10, 13, 14, 23;

Бај 1510: 8 7, 11;

Бај 1481–1512: 8 3, 7x2, 10, 12, 13, 16, 21x2, 23, 24, 28, 29, вѣстрѣбовашї б, вѣстрѣбовало 16, вѣчнннѣ 21, вѣчннл(ѣ) 29;

Бај 1481–1512₁: вѣписалї 10, вѣписал(ѣ) 19, 8 19, 21;

Бај 1481–1512₂: вѣготовнѣ 13, вѣчнннѣ 18, 8 21;

Бај 1481–1512₃: 8 11, 12;

Бај 1481–1512₄: вѣзетї 15, 8 17, 18, 21, вѣчнннѣ 19/20, вѣчнннї 20.

Осим у предлогу, фонетизам народног језика веома је чест, што се на основу изложене грађе може и уочити, и у лексемама *узети*, *учинити*, *уписати*, *успоменути*. С

друге стране, српскословенски фонетизам опет је везан за клишеизирание датумске формуле.

Писарска пракса у канцеларији султана Селима I оријентисана је према народном фонетизму у предлогу, док се три изолована примера у духу српскословенске норме, опет, препознају у датумској формули:

Сел 1513: 8 6, 8, 13, 15, 19 према вѣ 13;

Сел 1514: 8 6, 8, 13, 17 према вѣ 17;

Сел 1516: 8 6, 11, 15;

Сел 1517: 8 6, 8, 13, 16 према вѣ 17;

Сел 1512–1520: 8 6, 7, 10, 13.

Код султана Сулејмана I доследно је потврђен само фонетизам народног језика и то не само у предлогу већ и у лексемама *узети* и *учинити*:

Сул 1517: 8зѣω 7, 12, 8чинн 14, 8чиннѣ 16/17, 8чиннѣ 17;

Сул 1525: 8 7, 17, 22, 23, 8чиннитѣ 21;

Сул 1520–1566: 8 5, 8, 11, 19, 19, 20, 20, 8чиннитѣ 17;

Сул 1520–1566₁: 8 8, 13, 88 10, 16;

Сул 1520–1566₂: 8 5, 7, 12, 16;

Сул 1520–1566₃: 88 5, 8, 12, 13, 21;

Сул 1520–1566₄: 8 11, 12, 15, 8чиннѣ 14;

Сул 1520–1566₅: 88 7, 9, 13, 17;

Сул 1520–1566₆: 88 7, 18, 22.

Према изложеној грађи може се закључити да је фонетизам народног језика знатно распрострањенији у свим документима Портине канцеларије, уз појаву српскословенских облика углавном у изолованим примерима. У најмлађим и најстаријим документима из канцеларија султана Мурата II и Сулејмана I јављају се искључиво облици у духу народног језика, док се у канцеларијама султана Мехмеда II, Бајазита II и Сулејмана I, поред народних облика, појављују и српскословенске форме, које су резервисане углавном за клишеизирание датумске формуле. Изузетак је једино писмо Мех 1471₂, у коме се усамљени српскословенски облик предлога вѣ јавља изван датумске формуле.

2.2. ИНВЕНТАР КОНСОНАНТА

2.2.1. АФРИКАТЕ /ѣ/ и /ѣ/. У писмима Портине канцеларије африкате /ѣ/ и /ѣ/ добијене су као резултат старог јотовања, али нису изостали ни примери у којима се сугласници /ѣ/ и /ѣ/ јављају као резултат новог јотовања и позајмљивања речи из страних језика (о овоме више у поглављу II.1, т. 3.2.2. и 3.2.6.).

2.2.1.1. АФРИКАТЕ /ѣ/ и /ѣ/ ПРЕМА СРПСКОСЛОВЕНСКИМ ГРУПАМА *шт* и *жд*. У писмима султана Мурата II посведочени су само примери у којима је африката /ѣ/ добијена старим јотовањем групе *tj:

Мур 1430: плаќа 19, датн кю 27;

Мур 1430₁: хоќе 3, плаќаю 31, ке вчнннѣтѣ[н] 35, неќе ѿттетнѣтѣ[н] 38, хоќе нѣлѣтѣ[н] 38, хоќе накн 39, непотакнѣтѣ 43, тисвкана 44, ѿпкнѣ 23, као и у проепониму лѣкарѣвнѣка
Мур 1430₁: 9/10;

Мур 1431: кѣ рѣкн 15, као и у проепониму павловнѣка Мур 1431: 10.

Старословенски рефлекс *шт*, који се задржао у српскословенској епоси, у овим писмима, како је и очекивано, није пронађен.

За разлику од докумената која припадају канцеларији султана Мурата II, у којима нема потврђеног српскословенског рефлекса, код султана Мехмеда II српскословенска група *ѣ* забележена је само у једном документу, док је у свим осталим потврђен сугласник /ѣ/ у духу народног језика:

Мех 1458: кѣтѣ(ѣ) взнаѣтѣ[н] 10, тисвкѣ 11;

Мех 1459: тисвкѣ 8;

Мех 1463: неќе на се прнѣнѣтѣ(н) 8, ке ходнѣтѣ(н) 11;

Мех 1453–1463: хоќе 13, 17, хоќете 14/15, 19, лѣе 20;

Мех 1465: тисвкѣ 7, 9, кѣѣте взнѣтн кѣтѣ(ѣ) 12/13, опкнѣлѣ(ѣ) 3, као и у проепониму жорѣтнѣкѣ(ѣ) 6;

Мех 1468: тисвѣкѣ(ѣ) 11, тисвѣкѣ 31, тисвѣкѣ 32, квѣкѣ 33, 34, лѣкѣно 26, као и у проепонимима ѣлатѣновнѣкѣю 10, 12, вгнѣновнѣкѣю 10, ѣлѣрѣковнѣкѣю 11, хѣлѣоннѣкѣю 11, ѣлѣрѣковнѣкѣ[ѣ] 16, ѣлѣрѣковнѣкѣ(ѣ) 19, хѣлѣоннѣкѣ(ѣ) 19, ѣлѣрѣковнѣкѣ 21, хѣлѣоннѣкѣ 21, рѣѣѣкѣ 30;

Мех 1468₁: тисвѣкн 10, 13, ке сврѣшнѣтѣ[н] 12, опкнѣлѣ[ѣ] 3, као и у проепонимима лѣкарѣвнѣкѣ(ѣ) 8, ѣѣдѣгѣдовнѣкѣ 8/9;

Мех 1468₂: тисвѣкѣ 10, 12, ѿпкнѣ 3/4, као и у проепониму рѣѣѣкѣ(ѣ) 9;

Мех 1469: тисвкъ 9, подокъ 15, као и у проепонимима вѣвннѣк[ь] 7, лваревнѣкъ 8;
 Мех 1471: тисвѣка 10;
 Мех 1471₁: тисвѣк[ь] 9, 11, тисвкъ 10;
 Мех 1471₂: кѣт[ѣ] вѣнн{нн} 29, кѣ вѣтѣ 30, као и у проепониму палѣвѣтнѣка 8;
 Мех 1471₃: тисвкъ 14, 17, плакѣнѣ 16, као и у проепонимима жвѣтнѣк[ь] 8, пѣцнѣк[ь] 8;
 Мех 1472: кѣтѣ да нѣ впадѣтѣ 9, кѣ пожѣтн 27;
 Мех 1474: кѣкѣ 11, 21, као и у проепонимима пѣвѣловнѣка 7, пѣвѣловнѣкю 13, пѣвѣловнѣк[ь] 15;
 Мех 1475: у проепониму хѣвѣланѣкъ 7;
 Мех 1475₁: тисвѣк[ь] 9, тисвкъю 12, као и у проепонимима жорѣтнѣкъ 8, мѣловнѣк[ь] 9;
 Мех 1476: тисвѣк[ь] 16, као и у проепонимима жвѣтнѣк[ь] 25, мѣловнѣк[ь] 25;
 Мех 1476₁: тисвѣкѣ 16, као и у проепониму свѣвнѣднѣровнѣка 10/11, свѣвнѣднѣровнѣкѣ 11;
 Мех 1477: кѣтѣ да нѣ прѣстѣпнѣтѣ 25;
 Мех 1477₁: тисвѣк[ь] 12, тисвѣк[ь] 12;
 Мех 1477₂: тисвѣкю 12;
 Мех 1478: тисвѣкѣ 15, вѣтн дн кѣ жѣвѣ 26;
 Мех 1478₁: тисвѣкѣ 9, [кѣ]кю 9;
 Мех 1478₂: плакѣкю 7, 8, плакѣкѣн 15, плакѣтѣлѣ 16, тѣсвѣк[ь] 9, тисвкъ 15, тисвѣк[ь] 18;
 Мех 1478₃: плакѣтѣ 8, тисвкъ 9, 18;
 Мех 1478₄: тисвѣкѣ 14, кю вѣт[н] 19/20, кѣтѣ нѣмѣт[н] 21;
 Мех 1478₅: тисвкъю 15, тисвѣкѣ 16, плакѣнѣ 14, кю вѣт(н) кѣтѣ 21, нѣмѣт(н) 22;
 Мех 1479: у проепонимима палѣвѣтнѣк[ь] 7, сѣраковнѣк[ь] 8;
 Мех 1479₁: тисвкъю 8, у проепонимима вѣвѣвѣтнѣк[ь] 7, сѣраковнѣк[ь] 7;
 Мех 1479₂: тисвѣкѣ 10, кѣкѣ 15, у проепониму прѣвѣчнѣновнѣкю 8;
 Мех 1479₃: тисвѣкѣ 10, кѣкѣ 26, 55, 63, 64, 77, 79, тисвѣкѣ 48, 51, тисвѣкѣ 49, кѣкѣкѣлѣ 71, вѣхѣкѣтѣ 41, 42, у проепонимима пѣцнѣк[ь] 7, прѣвѣчнѣновнѣкю 9/10;
 Мех 1480: свѣвѣрѣшнѣтн сѣ кѣ 11, тисвѣкѣ 23, у проепонимима жорѣтнѣка 6, вѣзнѣкѣ 6;
 Мех 1480₁: тисвѣкѣ 13, 15; тисвкъ 17, 20, кѣ платнѣтн 19, [тисвкъ] 22, вѣхѣкѣтѣ 27, плакѣкѣн 12, плакѣкѣ 16, плакѣтн 21, плакѣкю[т] 33, плакѣкѣн 35;

Мех 1480₃: тисвкъ 9, тисвкє 10, у проепонимима сараковника 6, ралѣтника 7, тисвщъ 12, према тисвщлѣ 13, тисвщъ 19, тисвщв 22, тисвща 29;

Мех 1481: кѣтл(ѣ) ѕзнатл(н) 9.

У писмима Мех 1474₁ и Мех 1480₂ није забележен ни српскословенски, ни српски народни фонетизам, док је консонантска група щ у духу српскословенског језика забележена само у пет примера у усамљеном примеру неопцинал Мех 1463: 14, као и у неколико примера у писму Мех 1480₃: тисвщъ 12, тисвщлѣ 13, тисвщъ 19, тисвщв 22, тисвща 29.

Посебан коментар овде захтевају и примери ѡбѣнне Мех 1453–1463: 4 и ѣ Мех 1453–1463: 29, у којима се препознаје супституција африкате /ћ/ африкатом /ч/, што можда може упутити на уклањање дистинкције између двеју африката. Ова појава, како показује савремена дијалекатска ситуација, карактеристична је за говоре јужног поддијалекта косовско-ресавског дијалекта који су под интензивним утицајем албанског становништва, па се утицај албанског језика у највећој мери испољава у ситему консонантизма (уп. Ивић 2009: 74). И премда на основу само ове особине Ђорђевић (1991: 165) за писара овога писама тврди да потиче из источнијих крајева екавског дијалекатског подручја, мишљења смо да о оваквом ставу треба обазриво промислити, будући да се у писму, поред једног примера у коме се примећује уклањање дистинкције између падежа правца и падежа места (в. поглавље III.2. т. 2.2.2.2.), бележи велики број књишких особина које умногоме затамњују претпоставке о писаревом дијалекатском исходишту.

Као и у писмима султана Мурата II, и у документима канцеларије Бајазита II срећу се само примери са африкатом /ћ/ пореклом од групе *tj:

Бај 1481: тисвкъ 8, 30, 32, 61, кѣкє 8, кѣлкє 13, тисвкє 29, 31, кѣтл[ѣ] 70/71, плакѣютл[ѣ] 40, 44/45, плакѣкѣ 45/46, плакѣкѣ 47/48, у проепонимима плакѣлѣтника 8, кабѣлѣжника 8;

Бај 1481₁: у проепониму гюкнѣю 5;

Бај 1481₂: помолк(ѣ) 15, некѣтл[ѣ] вѣтн 26;

Бај 1482: у проепонимима вѣнника 7, сараковника 8;

Бај 1482₁: вѣтн кє 26;

Бај 1484: тисвкъ 9, тисвкю 12, плакѣно 11, у проепонимима жорѣтнл(ѣ) 6, солрѣкѣтнл(ѣ) 7, гвндлнлнл(ѣ) 7;

Бај 1484₁: тисвкє 7/8, тисвкъ 23;

Бај 1485: некє да сѣдлє 20/21

- Бай 1485₁: вѣраю 10;
- Бай 1485₂: кѣн 5;
- Бай 1486: вѣдѣе 21, у проепонимима снрѣчевникъ б, лисовникъ б;
- Бай 1486₁: тисѣе 40, 44, кетѣ 8 гневъ влѣсти 49, свпрокъ 47;
- Бай 1486₂: кю знати 17, неке бити 18;
- Бай 1488: тисѣкъ 8, у проепониму жѣковникъ(ь) б;
- Бай 1488₁: тисѣкъ 9, у проепониму хѣрсеговникъ(ь) б;
- Бай 1489: мѣк(ь) 18, кѣт(ь) бити 22, вѣдѣн 13, у проепонимима хѣрсеговникъ(ь) 10, хѣрсеговникѣм(ь) 19;
- Бай 1489₂: тисѣкъ 12, 21;
- Бай 1492: тисѣкют(ь) 12, тисѣкю 17, трѣтѣ 18, као и у проепонимима сараконика 10, растника 10;
- Бай 1493: тисѣкѣ(ь) 12, тисѣкѣ(ь) 16, у проепонимима сараконикѣ(ь) 8, глѣндовникѣ(ь) 9;
- Бай 1493₁: неке нмат(н) 11/12, кѣке нмат(н) 12, кѣке 13, плакъю 8;
- Бай 1495: у проепониму мѣлланѣвѣкѣ(ь) 7;
- Бай 1495₁: хѣлке да пѣѣге 8, хѣке пѣхвѣтѣт(н) 17/18;
- Бай 1496: кѣкю 9, тѣлѣк(ь) 10, у проепонимима рѣстѣкѣ(ь) б, волѣчѣвѣк(ь) 7;
- Бай 1499: тисѣк(ь) 15, у проепонимима лѣкарѣвника 9, кѣвѣжника 10;
- Бай 1499₁: ке знат(н) 20;
- Бай 1499₂: кетѣ да сѣблюдетѣ 24/25, хѣкемѣлѣ делѣт(н) 31, вѣдѣн 13, запѣтакенѣ 26, 27;
- Бай 1500: тисѣк(ь) 13, тисѣкю 19, у проепонимима растника 10, сараконика 11;
- Бай 1501: тисѣк(ь) 10, тисѣкю 20, у проепонимима рѣстника 10, грѣветника 10;
- Бай 1501₁: тисѣк(ь) 9, кѣкн 12, кѣке 17, у проепонимима чрѣтника 10, лекникъ(ь) 11, 16;
- Бай 1502: плакъю 9, 11;
- Бай 1503: у проепонимима соркочевникѣм(ь) 15, грѣветникѣм(ь) 15;
- Бай 1507: у проепонимима соркочевника 20/21, грѣветѣка 21;
- Бай 1510: у проепонимима сараконѣа 9, голнѣдолнѣа 9;
- Бай 1481–1512: кѣл(ь) нантѣ 13/14, неке(ѣ) 25, никѣт(ь) 27, ке бити 28.

У укупно дванаест документа султана Бајазита II (Бай 1481–1482, Бай 1483, Бай 1486₃, Бай 1487, Бай 1489₁, Бай 1489₃, Бай 1497, Бай 1497₁, Бай 1498, Бай 1481–1512₁, Бай 1481–1512₂, Бай 1481–1512₃, Бай 1481–1512₄) није забележен ниједан фонетизам.

У писарским канцеларијама султана Селима I и Сулејмана I бележи се само народни фонетизам и то у највећем броју примера у именици *тисућа*:

- Сел 1513: тисоки(ъ) 11, у проепониму гонделанка 9;
- Сел 1514: тисоки(ъ) 12;
- Сел 1516: тисоки(ъ) 10;
- Сел 1517: тисоки(ъ) 11;
- Сел 1512–1520: тисокъ 10;
- Сул 1525: тисвкы 14;
- Сул 1520–1566: тисвкъ 10;
- Сул 1520–1566₁: тисвк(ъ) 9, у проепониму грисвкитки(ъ) 11;
- Сул 1520–1566₂: тисок[ъ] 9;
- Сул 1520–1566₃: тисвккн 9, вадвккн 18;
- Сул 1520–1566₅: тисвкн 10.

Изузетак представља пример *прндеит[ъ]* ке Сул 1520–1566₄: 7, у коме је овај фонетизам потврђен изван именице *тисућа*. У двама писмима султана Сулејмана I (1517, 1520–1566₆) нема потврђених облика.

У писмима туских султана Дубровнику сугласник /ћ/ добијен у резултату старог јотовања прасловенског /*d/ забележен је у неколиким примерима у писмима султана Мурата II, Мехмеда II, Бајазита II и Сулејмана I:

- Мур 1430: знгете 13/14; Мех 1463: грагеанелл[ъ] 11; Мех 1465: такогерре 4, такогерле 11; Мех 1468₁: такогерр[е] 5; Бај 1481: мегю 13, 18, 19; Бај 1481₂: такогерре 12; Бај 1482₁: таконгерѣ 5; Бај 1485₂: госпорлал 10; Бај 1489₂: меглю 6; Бај 1485: мегю 12; Бај 1499₂: тврѣгено 13; Сул 1525: таакогерр[ъ] 12; Сул 1520–1566: такогер(ъ) 17.

У документу 1484₁ султана Бајазита II, поред примера из народног језика среће се и српскословенски облик са групом жд: мегю 16, 28 према *прејжде* 4.

Само у једном писму султана Мехмеда II и двама писмима султана Бајазита II, као једини потврђени облици јављају се примери са очуваним српскословенским фонетизмом: *погтврѣждение* Мех 1480₃: 15, *прејжде* Бај 1486₃: 10/11, *такождерѣ* Бај 1481–1512₃: 18.

На основу ексцерпираних облика може се закључити да су световни карактер анализираних докумената, као и њихова жанровска условљеност утицали на широку дистрибуцију консонаната /ћ/ и /ђ/ добијених у резултату старог јотовања од

калфатчиџа Бај 1481–1512: 25 (према грч. *καλαφάτης*), тефтера Бај 1481–1512: 10, 13 (према грч. *διφθέρα* и тур. *defter*); френчешко Мех 1471: 8, франчешко Мех 1479: 7/8, франчешко Бај 1488: 5 (према лат. *Franciscus*), франчешко Бај 1495: 6/7, 14, франчешко Бај 1503: 13, франчешко Бај 1507: 18/19 (према лат. *frenum* и итал. *freno-frana* уп. РЈАЗУ III: 65, 71), филозофски Сул 1520–1566: 11, крнстофанови(џ) Мех 1479: 19, крнстофана Мех 1479: 35, 44/45, крнстофана Бај 1481: 7, 9, крнстофанови(џ) Бај 1481: 14, крнстофанови(џ) Бај 1484: 6/7, флоренске Бај 1483: 5, фрвк Бај 1489: 6.

У грецизму *склав* (према срп. *σκλάβος*) у трима писмима султана Мехмеда II и двама писмима султана Бајазита II забележена је супституција консонанта /в/ сугласником /ф/³⁵: [с]клафа Мех 1477: 20; [к]лафа Мех 1477: 27; склафω(џ) Мех 1477: 29; склафа Мех 1478: 17; [к]лафа Мех 1478: 28; склафв Мех 1478: 12; [к]лафа Бај 1493: 18; склафа Бај 1495: 13; склафω(џ) Бај 1495: 19.

О изостанку супституције сугласника /ф/ сугласником /п/ у личном имену Степан: степана Мех 1466: 7, степанв Мех 1466: 11, степан(џ) Мех 1468: 19, степанџа Мех 1468: 21, степан(џ) Мех 1475: 6/7, степанω(џ) Бај 1486: 27, степанџ Бај 1486: 28, сведоче и облици овог личног имена са консонантом /п/ забележени и у повељама Српске деспотовине – „стерп. и примљено преко лат. *ph* [p] које је настало од грч. φ док се ово још изговарало као [p^h], а не као [f]” (Поломац 2016: 198). У прилог овој тези могу сведочити и облици имена степко Мех 1469: 8, степко Бај 1496: 7, степкоω(џ) Бај 1503: 14, степкω(џ) Бај 1507: 20.

2.2.4. ФРИКАТИВ /х/. У свим примерима у писмима Портине канцеларије овај сугласник се чува у свим позицијама у речи (примере није неопходно наводити).

На одступање од наведене тврдње могу пак упутити облици ген. мн. одређеног вида придева у интитулационој формули адресанта у писмима султана Селима I и Сулејмана I у којима се може уочити губљење финалног /х/: вџанкџе господарџ и сџанџе ц(а)р(џ) и вџанкџе адмирџ солтанџ сџанџ Сел 1513: 1/2, вџанкџе голсподар(џ) и сџанџе ц(а)р(џ) и вџанкџе адмирџ солтанџ сџанџ[џ] Сел 1514: 1/2, вџанкџе голсподарџ и сџанџе ц(а)р(џ) и вџанкџе адмирџ солтанџ

³⁵ Уп. примере са сугласником /в/ у овој лексеми: склавл[а] Мур 1431: 8, склавлв Мех 1474: 23, Мех 1479: 33, Бај 1489: 10, склавлω(џ) Мех 1474: 27, склавлв Мех 1474: 14, Мех 1481: 8, Бај 1497: 8, Бај 1499: 25, Бај 1481–1512: 19, склавлω(џ) Мех 1474: 18, Бај 1481–1512: 9, [к]лавлв Мех 1479: 6, Мех 1479: 56, Бај 1484: 20, склавлв Мех 1479: 18, склавл[џ] Мех 1479: 60, 73, [к]лавлв Мех 1480: 26, [к]лавлв Бај 1487: 6, склавл(џ) Бај 1487: 10, Бај 1488: 5, Бај 1489: 20, Бај 1498: 11, Бај 1501: 15, склавлω(џ) Бај 1489: 15.

пошлелѣт[ь] Бај 1481–1482: 21, пошлелѣт[е] Бај 1481–1482: 22, пошьлетѣ Бај 1486₂: 14, дошлик Мех 1468: 27, szniłaliu[ь] Бај 1481: 43, szniłьлю Бај 1485₁: 8, szьмьлѣ Бај 1485: 18, праллю Бај 1481–1512: 15, док се у усамљеним примерима јављају у облицима суперлатива: најнѣволе Бај 1481–1512₁: 14 и највѣрѣже Бај 1481–1512₁: 18, као и у облику трпног глаголског придева доношени Бај 1499₂: 7.

2.3.3. НОВО ЈОТОВАЊЕ. И поред тога што се ново јотовање везује за период од краја XVII и почетак XVIII века (уп. Белић 2006: 113), у писмима турских султана Дубровнику забележени су облици који можда могу указати на то да се ова појава бележи и раније³⁶:

повеленїѣл[ь] Мур 1430₁: 4, прошенїѣ Мур 1430₁: 11, повеленїѣ Мур 1430₁: 17, попрошенїѣ Мур 1430₁: 18, повеленїѣ Мур 1430₁: 30, повеленїѣ Мур 1430₁: 41, писанїѣ Мур 1430₁: 41; веселїѣ Мех 1465: 3, нїданїѣ Мех 1468: 33, Мех 1468₂: 17, херетнїснїѣ Мех 1468₁: 4, владанїѣ Мех 1471₂: 18, нїданїѣ Мех 1474₁: 21, владанїѣ Мех 1476: 14, нїданїѣ Мех 1477: 22, нїданїѣ Бај 1485₁: 12, нїданїѣ Бај 1485₁: 19, Бај 1486: 18, 19, нїданїѣ Бај 1485₂: 9, поздрављенїѣ Бај 1486₁: 3, лїданїѣ Бај 1486₁: 15, нїданїѣ Бај 1493₁: 11, 16, нїданїѣ Бај 1485: 7, владанїѣ Бај 1497₁: 17, херѣтнїснїѣ Бај 1499: 5, поїтїтїнїѣл[ь] Бај 1500: 11, нїданїѣ Бај 1502: 10, поздравленїѣ Бај 1510: 6, херѣтнїсанїѣ Бај 1510: 6/7, весельїѣ Сул 1520–1566₁: 7, лїданїѣ Сул 1520–1566: 16 (уп. са примерима поздравленїѣ Мур 1430: 4, радованїѣ Мур 1430: 4, познанїѣ Мур 1430: 9/10, 12x2, поздрављенїѣ Мур 1431: 5, херѣтнїсанїѣ Мур 1431: 5, знанїѣ Мех 1459: 6; нїданїѣ Мех 1468: 26; херѣтнїсанїѣ Мех 1468₂: 4; нїданїѣ Мех 1471₂: 12; знанїѣ Мех 1476₁: 7; херѣтнїсанїѣ Мех 1479: 4/5; владанїѣ Мех 1480₃: 17; херѣтнїсанїѣ Мех 1468: 4; здравнїѣ Мех 1474: 5; здравнїѣ Мех 1474₁: 5, здравнїѣ Мех 1475₁: 4, итд.).

2.3.4. НОВО ЈОТОВАЊЕ У ГРУПАМА -ЈТ- И -ЈД-. Будући да се ново јотовање у групама -*јт-* и -*јд-* у српском народном језику јавља од XIV века (уп. Белић 1999: 95), очекивано је његово бележење и писмима Портине канцеларије.

У инфинитиву глагола *доћи* и *наћи*, јотовање у групи -*јт-* јавља се у само трима примерима: доїн Бај 1510: 14, доїн Бај 1510: 15, накн Мур 1430₁: 39.

Поред претходно наведених, јотовање у групи -*јд-* забележено је у облицима презента и аориста глагола *доћи*, *наћи*, *прећи* и *поћи*:

(а) догю Мур 1430: 22, догю Мур 1430: 25 (3. л. мн. през.), догють Мур 1430: 27 (3. л. мн. през.), догошѣ Мех 1458: 6, Мех 1458: 7/8 (3. л. мн. аор.), догїѣ Мех 1468₂:

³⁶ Ново јотовање се „могло у различним говорима (у различном обиму) извршити и раније” (Белић 2006: 113).

16 (2. л. мн. през.), догоше Мех 1471₃: 6, Мех 1479: 6, Мех 1479₁: 6 (3. л. мн. аор.), доге Мех 1476: 11 (3. л. јд. през.), догѡше Бај 1484: 5 (3. л. мн. аор.), доге Бај 1482₁: 25 (3. л. јд. през.), догѡт[ѣ] Бај 1484₁: 22 (2. л. мн. през.), доге Бај 1488: 4, Бај 1488₁: 4, Бај 1489: 11, Бај 1489₁: 4, Бај 1489₃: 7 (3. л. јд. през.); долѡге Бај 1493₁: 6, Бај 1495₁: 9, Бај 1495₁: 12 (3. л. јд. през.); доѡн Бај 1510: 14 (инфинитив); доѡн Бај 1510: 15 (инфинитив); (б) наге Мех 1476: 13 (3. л. мн. през.), нзънагете Мех 1477: 20 (2. л. мн. през.), нангѡсѡ Мех 1477₂: 17/18 (1. л. мн. аор.), наге Бај 1486: 22, Бај 1489₃: 19 (3. л. јд. през.), нагете Бај 1486₃: 12, Бај 1487: 17 (2. л. мн. през.), нагѡт[ѣ] Бај 1489₁: 13 (3. л. мн. през.), нангѡт[ѣ] Бај 1493₁: 10 (3. л. мн. през.), ѡлзнаѡлѡгете Бај 1495: 11/12 (2. л. мн. през.), наѡлѡгѡт[ѣ] Бај 1495: 12 (3. л. мн. през.); (в) прѡге Мех 1476: 21, Бај: 1495: 5, Бај 1495₁: 12 (3. л. јд. през.), прѡге Бај 1495₂: 15 (3. л. јд. през.), прѡге Бај 1481–1512: 5 (3. л. јд. през.); (г) погѡт[ѣ] Бај 1481: 45 (3. л. мн. през.); поѡге Бај 1495₁: 8 (3. л. јд. през.), поге Бај 1497: 11 (3. л. јд. през.).

У писмима турских султана забележени су и облици у којима ова алтернација није извршена:

донде Мех 1465: 5, Мех 1477: 7, Бај 1497: 12, Бај 1501₁: 10 (3. л. јд. през.), дондоше Мех 1468₁: 6 (3. л. мн. аор.), дондоше Мех 1471₁: 5 (3. л. мн. аор.), донде Мех 1475: 6 (3. л. јд. през.), дондоше Мех 1475₁: 6 (3. л. мн. аор.), донде Мех 1476₁: 7 (3. л. јд. през.), нандоше Мех 1477₂: 19 (3. л. мн. аор.), нанда Мех 1477₂: 23 (3. л. мн. през.), нандоше Мех 1478: 16, Бај 1495: 15 (3. л. мн. аор.), дондоше Бај 1482: 9, Бај 1500: 11, Бај 1501: 11 (3. л. мн. аор.), прондаѡт[ѣ] Бај 1499₁: 18 (3. л. мн. през.), понда Бај 1499₂: 34 (3. л. мн. през.), пондоше Бај 1507: 29 (3. л. мн. аор.), нантѡ Бај 1481–1512: 14, 16 (инфинитив).

Иако савремена дијалекатска ситуација показује да се нејотоване групе *-jt-* и *-jd-* и данас чувају у тимочко-лужничким говорима (уп. Ивић 2001: 161), о томе да су писари писама Мех 1477, Мех 1477₂, Бај 1495, Бај 1497 несумњиво знали за ову појаву, сведоче забележене јотоване форме (уп. нзънагете Мех 1477: 20, нангѡсѡ Мех 1477₂: 17/18, ѡлзнаѡлѡгете Бај 1495: 11/12, наѡлѡгѡт[ѣ] Бај 1495: 12, поге Бај 1497: 11).

С друге стране, у писмима Мех 1465, Мех 1468₁, Мех 1471₁, Мех 1475, Мех 1475₁, Мех 1477₂, Мех 1478, 16, Бај 1482, Бај 1499₁: 18, Бај 1500: 11, Бај 1501: 11, Бај 1507: 29, забележене језичке црте дате у т. 1.2. овог поглавља, као и у поглављу III.1. т. 1.1., 2.2.1.2., 2.2.2.2., 3.2.4., 3.2.10., сведоче о јужнијим српским говорима као дијалекатским исходиштима, док усамљени примери са неизвршеним јотовањем у групама *-jt-* и *-jd-*, према нашем мишљењу, највероватније представљају траг српскословенске норме, а не тимочко-лужничких говора, јер у писмима нису забележене ексклузивне црте које би са сигурношћу могле упутити на ове говоре.

На крају, посебан коментар захтевају и облици *doŕilŕe* Бај 1493₁: 6, Бај 1495₁: 9, Бај 1495₁: 12 (3. л. јд. през.); *nanŕosŕo* Мех 1477₂: 17/18 (1. л. мн. аор.), *ŕilznalŕilŕete* Бај 1495: 11/12 (2. л. мн. през.), *nalŕilŕioŕl(ь)* Бај 1495: 12 (3. л. мн. през.) и *donŕn* Бај 1510: 15 (инфинитив), који заправо представљају хибридне форме у којима долази до укрштања рефлекса. Примери овога типа забележени су и у крајишничким писмима (уп. Накаш 2010: 233).

2.3.5. ЈЕКАВСКО ЈОТОВАЊЕ. Посебну групу чине примери у којима је забележено јекавско јотовање у групи нѣ: *gnѣь* Мур 1430₁: 39, *nkѣь* Мех 1471₂: 13, *nkѣьтѣ* Бај 1481₂: 14, *nkѣьлѣтѣ* Бај 1481–1512: 14. Овакви облици својствени су говорима херцеговачко-крајишке дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 177; Петровић 1978: 54). Узимајући у обзир и друге језичке црте забележене у овим писмима, не можемо говорити о херцеговачко-крајишком простору као дијалекатском изходишту, а овакву претпоставку поткрепљују и типични морфолошки екавизми присутни у овим писмима који су дати у т. 1.2. овог поглавља, као и у поглављу III.1. т. 2.2.2.1. и 2.2.2.2.

Овде се једино може издвојити писмо Мур 1430₁, у коме се у изолованим примерима препознају (и)јекавски и икавски рефлeksi *jata* (о овоме в. у т. 1.1.1.), но комплетнију слику о херцеговачко-крајишком терену ремете црте типичне за јужније српске говоре дате у т. 1.2. овог поглавља, као и у поглављу III.1. т. 2.2.1.

Неким од специфичности забележених у документима Портине канцеларије припадају и примери у којима се на месту сонанта /л/ јавља сонант /љ/, односно примери са сонантом /њ/ на месту сонанта /н/: (а) *юла* Мех 1463: 20, *лпрнлѣ* Мех 1468₁: 16, Мех 1481: 11, *лпрнла* Бај 1489: 23, *велѣкн* Бај 1499₂: 15, *zaxŕbalŕalŕl(ь)* Бај 1481–1512₁: 12, *нюлнла* Бај 1481–1512₁: 20, *лралнлю* Бај 1481–1512: 15, *светнлю* Сел 1513: 17; (б) *юна* Мех 1478₄: 25, Мех 1478₅: 24, *нлѣннла* Бај 1501₁: 20, *нюннла* Бај 1501₁: 27.

Овакви примери могу настати као резултат страног фонетизма, будући да је, како истиче П. Ивић (2001: 215) – „У говорима Мрковића, Куча, Братоножића, плавско-гусињског краја и сјеничко-новопазарских муслимана неутрализована је у контакту с албанским живљем опозиција *л : љ* у положају испред *е* и *и* [...] У говору зетске равнице процес је отишао и даље. Ту је истрвена свака разлика између *л* и *љ* па се место *л* изговара

л”, док супституција сонанта /н/ сонантом /њ/ и обрнуто није страна ни у говору албанског становништва (Елезовић 1950: 287).

С друге стране, оваква супституција бележи се и у говору Галипољских Срба, где се за позајмљенице, као што је нпр. *априљ* (грч. Απρίλος) истиче да се сонант /љ/ јавља на месту умекшаног грчког λ (уп. Ивић 1994: 116–118).

Будући да се у нашој грађи супституција сонаната у највећем броју примера (изузев облика *вељећи*) врши изван контакта ових сонаната са вокалима предњег реда, може се претпоставити да је оваква замена аналошки условљена.

2.3.6. АСИМИЛАЦИЈА КОНСОНАНАТА ПО ЗВУЧНОСТИ. О резултатима ове гласовне промене већ је речено у поглављу П.2. т. 2. Овде наводимо само малобројне примере у којима се препознаје десоноризација: *двкѣ* Мех 1479₃: 19, 32, 42, 65, *залоќк(ь)* Мех 1479₃: 71, *поћт(ь)* Бај 1481: 15, *напрѣт(ь)* Бај 1481: 32, *сѣтъ* Бај 1488₁: 14, *сѣтъ* Бај 1489: 19, уз примере *двкѣд(ь)* Мех 1479: 9, Бај 1481: 32, *ндѣюд(ь)* Бај 1481: 24, *поснѣюд(ь)* Бај 1481: 33, *трѣквѣд(ь)* Бај 1486₃: 11/12, у којима се препознаје обрнута појава.

2.3.7. АСИМИЛАЦИЈА КОНСОНАНАТА ПО МЕСТУ ИЗГОВОРА. Асимилација консонаната /с/ према следећем предњонепчаном консонанту потврђена је малобројним примерима у следећим категоријама:

(а) у предлогу *с*: *ш ннѣд(ь)* Мех 1468: 20, Мех 1468₂: 16, Мех 1471: 11, *ш ннѣдѣ* Мех 1477₂: 12, *ш ннѣд* Мех 1480₂: 10, *ш ннѣд(ь)* Мех 1480₂: 14, *ш ннѣдн* Бај 1485₁: 7, Бај 1485: 8, *ш ннѣдѣл* Бај 1495: 24 (облици без извршене алтернације у овом предлогу нису забележени ни у једном документу); (б) у облицима придева: *оѣташнѣ* Мех 1479₂: 9, Мех 1479₃: 20, *оѣташнн* Мех 1479₃: 18, Бај 1481: 32, *оѣташнн* Мех 1479₃: 49/50, *дѣнѣшнѣгѣ* Бај 1481: 12/13, 29/30, *сѣдѣшнѣ* Бај 1481–1512₄: 17, *прѣгашнѣ* Бај 1481–1512: 20, *прѣвашнѣд(ь)* Бај 1481–1512: 22, *сѣгашнѣ* Сел 1514: 9; (в) у облику 1. л. јд. през. гл. *послати*: *пошлѣт(ѣ)* Мех 1471: 9, *пошлѣт(ѣ)* Мех 1471₂: 20, *пошлѣте* Мех 1474: 26, *пошлѣте* Мех 1474₁: 17, Мех 1479₃: 52, 54, Мех 1480₂: 14, Бај 1481₁: 15/16, *пошлѣте* Мех 1477₂: 29, Мех 1478₃: 17, Мех 1478₄: 14, Мех 1478₅: 17, 19, Бај 1484₁: 25, Бај 1482₁: 11/12, Бај 1497₁: 16, 18, Бај 1498: 14, Бај 1501₁: 25, Бај 1481–1512₂: 14, *пошлѣте* Мех 1478₄: 18, Бај 1481–1512₄: 18, *пошлѣд(ь)* Мех 1479₃: 24/25, *пошлѣдѣ* Бај 1481–1482: 11, *пошлѣте* Бај 1481–1482: 19, *пошлѣт(ь)* Бај 1481–1482: 21, *пошлѣт(ѣ)* Бај 1481–1482: 22, *дошлѣте* Бај 1485₂: 21, *пошлѣте* Бај 1486₁: 16, 42, Бај 1486₂: 14; *пошлѣте* Бај 1488₁: 16, 23, Бај 1489: 6, *пошлѣ* Бај 1498:

14, а аналогичној према овом облику потврђени су и облици *дошлѣ* Мех 1468: 27, *дошлѣте* Бај 1489: 16/17.

У изолованом примеру ова промена је забележена и у глаголској именици *подншлнненне* Бај 1499₂: 39.

Асимилација сугласника /з/ забележена је само у придеву *ближњи*: *ближњи|х|ѣ* Мур 1430₁: 19.

2.3.8. ДАЉИНСКА ДИСИМИЛАЦИЈА И ГУБЉЕЊЕ КОНСОНАТА. У процесу дисимилаторне редукције сугласничка група *-чт-* на штокавском терену замењена је веома рано сугласничком групом *-шт-* (уп. Белић 2006: 122). Традиционалан начин писања, међутим, подразумева бележење консонантске групе *-чт-*, што се у документима Портине канцеларије огледа при писању именице *штета*, придева *поштен* и *многпоштен*, као и прилога *поштено* (в. поглавље II.1. т. 3.5.)

У документима турских султана Дубровнику потврђен је само један пример даљинске дисимилације групе *-мн-*: *млого* Сул 1525: 8.

Фонетизам *човек*, који је штокавским споменицима познат од XV века (уп. Белић 1999: 127), у највећем броју примера забележен је и у документима Портине канцеларије (нећемо их посебно наводити). Изузетак представљају изоловани примери у којима се бележи старији фонетизам *чловек*: *чл(о)в(е)кѣ* Мех 1468: 17, *чл[о]в[е]кѣ* Мех 1469: 4, *чл(о)в(е)кѣ* Мех 1472: 27, *чл[о]в(е)ка* Мех 1479₃: 67, *чловекѣ* Бај 1485₁: 14, *чловекѣ* Бај 1486₁: 27, *чловека* Бај 1486₁: 42, *чл(о)в(е)кѣ* Бај 1497₁: 15, *чл[о]в[е]кѣ* Бај 1481–1512₃: 10.

У једном примеру забележено је и губљење сонанта /в/ из групе *-вѣ-*: *полсталено* Мех 1474: 8.

У примерима *радосава* Мур 1430: 22/23, 26, *радоса|в|ѣ* Мур 1430: 32 и *владисавѣ* Мех 1466: 7, дисимилаторним процесом долази до губљења сонанта /л/, а примери чувања групе *-сл-* забележени су у двама писмима султана Мурата II: *радославѣ* Мур 1430: 15, *радослава* Мур 1431: 9.

Даљинска дисимилација забележена је у лексеми *поклисар* м. *покрисар* (грч. *ἀλοκρίσιάριον*, уп. и Белић 2006: 127):

поклисарн Мур 1430: 25, *поклисаре* Мур 1430₁: 8, Мех 1478₁: 6, Мех 1479: 6, Мех 1479₁: 6, Мех 1480₃: 5, *поклисарн* Мех 1465: 5, *поклисара* Мех 1465: 13,

покланса̀рство Мех 1471₂: 8, по̀кълнса̀ри Мех 1471₃: 6, по̀кълнса̀ри Мех 1475₁: 7, по̀кълнса̀ри Мех 1476: 10, по̀кълнса̀ри Мех 1476: 12, 25, Бај 1503: 16, Сел 1517: 12, Сул 1520–1566₂: 12, по̀кълнса̀ре Мех 1476: 21, по̀кълнса̀ри Мех 1478₂: 13, по̀кълнса̀р(ин) Мех 1478₃: 6, по̀кълнса̀реџ Мех 1478₃: 22, по̀кълнса̀рџ(ь) Мех 1478₄: 15, по̀кълнса̀р[џ] Мех 1479₃: 7, 17, 48, по̀кълнса̀рство Мех 1480: 5, Мех 1480₂: 6, по̀кълнса̀ри Мех 1480₂: 9, Бај 1481: 33, 62, Бај 1503: 22, Сел 1514: 10, Сул 1520–1566₄: 11, по̀кълнса̀рство Бај 1481: 8, по̀кълнса̀ре Бај 1484: 5, по̀кълнса̀ри Бај 1484₁: 5, 10, 25, по̀кълнса̀ри Бај 1486₁: 17, по̀кълнса̀рство Бај 1492: 10, по̀кълнса̀ри Бај 1485: 12, по̀кълнса̀р(ь) Бај 1495: 12, по̀кълнса̀ре Бај 1496: 6, по̀кълнса̀рство Бај 1499: 7, Бај 1499₁: 14, по̀кълнса̀р(ь) Бај 1499₁: 9, по̀кълнса̀ра Бај 1499₁: 13, по̀кълнса̀рство Бај 1500: 9, по̀кълнса̀рство Бај 1501: 8, по̀кълнса̀ре Бај 1503: 14, 20, по̀кълнса̀ре Бај 1510: 8, по̀кълнса̀ри Сел 1513: 9/10, по̀кълнса̀реџ(ь) Сел 1513: 17, по̀кълнса̀реџ(ь) Сел 1514: 15; по̀кълнса̀ри Сел 1516: 9, по̀кълнса̀роџ[џ] Сел 1516: 13, по̀кълнса̀реџ(ь) Сел 1517: 13, по̀кълнса̀ри Сел 1512–1520: 9, по̀кълнса̀рски Сул 1525: 19, по̀кълнса̀ри Сул 1520–1566₂: 8, по̀кълнса̀роџ(ь) Сул 1520–1566₂: 13, по̀кълнса̀роџ(ь) Сул 1520–1566₂: 14; по̀кълнса̀риџ(ь) Сул 1520–1566₃: 11, по̀кълнса̀ри Сул 1520–1566: 12, по̀кълнса̀рска Сул 1520–1566: 12, по̀кълнса̀реџ Сул 1520–1566₄: 9, по̀кълнса̀рски Сул 1520–1566₄: 13, по̀кълнса̀р(с)киџ(ь) Сул 1520–1566₆: 19.

2.3.9. УПРОШЋАВАЊЕ КОНСОНАНТСКИХ ГРУПА И ЕУФОНИЗАЦИЈА. У једном броју примера бележи се губљење сугласника /т/ из сугласничке групе *-стн-*: часни Мур 1430₁: 5, б, часнога Мур 1430₁: 22, прнсни Мех 1479: 12, џинвсно Бај 1481–1512: 26. Насупрот претходно наведеним, забележени су и примери у којима писање консонантске групе *-стн-* јесте одраз конзервативне природе правописа: џнол(о)чстно Мур 1430: 4, чџстнаго Мех 1453–1463: 2, чџстни Бај 1481: 3, радостно Бај 1486₁: 3, извџстно Бај 1501₁: 25, заповџстниџ Сул 1525: 10.

Губљење сугласника /с/ иза консонанта /ч/ забележено је у облицима придева *џубровачки* и *џнетачки/џенетачки*, али због веома великог проја потврђених облика овде их нећемо посебно наводити. Ова појава јавља се и код придева: џловџкџ Мех 1468: 9, сланиџке Бај 1499₂: 18, џрковџџки Бај 1501₁: 8, франачкеџ(ь) Бај 1503: 13, франачкеџ(ь) Бај 1507: 18/19.

У примеру *рождаства* забележено је губљење сугласника /д/ без асимилације по звучности: роџџџџџ Мех 1478₅: 21, роџџџџ Сел 1513: 20, роџџџ(т)џџ Сел 1514: 17, Сел 1517: 17, док се у двама примерима препознаје утицај народног језика који се огледа у асимиловању по звучности консонанта /д/: роџџџџџ Мех 1479: 16, роџџџџџџ Бај 1484: 13.

Насупрот упрошћавану консонантских група, у анализираној грађи препознаје се и еуфонијација, појава која подразумева разбијање консонантских група вокалским

гласовима (уп. Naкаš 2011: 78; Naкаš 2016: 6), настала под утицајем османског турског. У нашим документима ова појава је посведочена у следећим примерима: *мехџетл[ь]* Мур 1430₁: 3, Мех 1458: 2, Мех 1459: 2, *мехџетъ* Мех 1477₂: 2, *мехџетл[ь]* Мех 1466: 2, *венџиџи* Мех 1465: 6/7, *венџитиџи[ь]* Мех 1468₁: 10, *венџиџеџ[ь]* Мех 1479: 9/10, Мех 1479₁: 8, *венџиџиџ[ь]* Мех 1479₂: 10, *венџиџиџи[ь]* Мех 1480: 8, 14, *венџиџиџиџи[ь]* Мех 1480: 18, *венџиџиџиџи[ь]* Мех 1480₃: 9, 11, 13, 15, 20, Бај 1481: 28, 31, 62, Бај 1482: 11, Бај 1484₁: 8/9, *венџиџиџиџи[ь]* Бај 1484: 9/10, Бај 1488: 9, Бај 1488₁: 9, *венџиџиџе* Бај 1486₃: 9/10, *венџиџиџога* Бај 1486₃: 15.

Еуфонизација се бележи и у крајишничким писмима и углавном је заступљена у оним деловима текста који подразумевају свечанији израз (уп. Naкаš 2010: 55).

2.3.10. ПРОМЕНА /ж/ > /р/. Ова промена забележена је замо у везнику *јере*: *џџ* Мех 1430: 6, Мех 1431: 7, *џџ* Мех 1458: 6, 14, Мех 1459: 7, 13, Мех 1465: 5, 12, Мех 1466: 10, Мех 1471: 7, 13, Мех 1476₁: 9, Мех 1480: 12, *џџ* Мех 1453–1463: 6, Мех 1471₂: 13, *џџ* Мех 1453–1463: 13, Мех 1474₁: 10, Мех 1478₄: 16, Мех 1478₅: 11, 19, Бај 1486₂: 16, 1493₁: 15, Бај 1495₂: 11, 13, 14, Бај 1499₁: 19, Бај 1481–1512₁: 12, 13, *џџџ* Мех 1468: 5, *џџ* Мех 1468₁: 6, Мех 1474: 7, *џџ* Мех 1478₄: 10, Мех 1478₅: 21, *џџ* Бај 1482₁: 24, Бај 1483: 9, *џџџ* Бај 1485₂: 14, *џџџ* Бај 1486₁: 49, *џџ* Бај 1481–1512₃: 19, *џџ* Бај 1481–1512: 14, 15, 16, 25.

2.3.11. МЕТАТЕЗА *кт-* и *вс-*. У писмима Портине канцеларије извршена метатеза у групи *-кт-* забележена је у малом броју примера: *тко* Мур 1430₁: 35, Мех 1463: 7, Мех 1466: 13, 14, Мех 1469: 15, Мех 1476: 31, Бај 1481: 43, 47, 48, 56, Бај 1485₁: 15. Метатеза ове сугласничке групе посведочена је и у облицима номинатива једине одричне и неодређене заменице за лице: *нитко* Мур 1430₁: 32, Бај 1482₁: 16, *нетко* Бај 1493₁: 14. Изостанак метатезе јавља се само у трима примерима у једном документу султана Мехмеда II: *кто* Мех 1463: 6, 7, *нлекто* Мех 1463: 18.

Премда је метатеза у групи *вс-* српским народним говорима позната још од XIII и XIV века (уп. Младеновић 1978: 14), у писарској канцеларији султана Мурата II забележена је у само једном писму: Мур 1430₁: *всџл[ь]* 5 (инстр. јд.), *всџ* 8, *всџл[ь]* 14, 23 (лок.мн.), *всџон* 14 (лок.јд.), *всџн* 24, *всџъ* 29 (лок.мн.), *всџо* 34; док су облици у којима није дошло до промене присутни у документу Мур 1430: *всџл[ь]* 6, *всџ* 8, 28, *всџнџ* 11.

Код султана Мехмеда II промена је посведочена у укупно осамнаест писама и то углавном у изолованим примерима:

Мех 1458: свѣ 8; Мех 1459: свѣ 11, 12, свѣ 11; Мех 1463: свѣх(ь) 2, свѣл(ь) 4, свакон 6, свѣ 13; Мех 1453–1463: свѣ 11, свѣ 20; Мех 1465: свон 3, свн 14; Мех 1466: своѣ 9; Мех 1471₂: свѣ 25; Мех 1475: свѣ 11; Мех 1477₂: свонгал 11; Мех 1478: свога 10; Мех 1478₁: своѣ 6; Мех 1478₅: свога 7, свѣ 10; Мех 1479: свѣ 10; Мех 1480: свонх(ь) 4; Мех 1480₁: свкою 6, 7, 8, 11, свкою Мех 1480₁: 7/8; Мех 1480₂: свонх(ь) 5, свен(ь) 12; Мех 1480₃: своѣ 5; 34, свѣ 23; Мех 1481: свѣ 7, сва 9.

Насупрот горенаведеним, у укупно 22 писма до метатезе није дошло:

Мех 1453–1463: свѣмъ 7; Мех 1466: свѣл(ь) 2, 4, свакон 3, свакв 17; Мех 1468: свѣл(ь) 2, свакон 2, свѣ 7, 18, 34, свѣ 9; Мех 1468₁: свон 3; Мех 1468₂: свѣл[s] 2, свонл 3, сваконл 3, свѣ 13, сваконл 15; Мех 1469: сваконлв 4, свѣмъ 5, свакв 14/15, свѣкн 16; Мех 1471₂: свѣа 27; Мех 1472: свѣл(ь) 1, свакѣ 26; Мех 1474: свѣл(ь) 1, свакѣ 9, свакѣ 11, свѣга 16, свѣ 22; свѣл(ь) 1; Мех 1474₁: свѣл(ь) 1; Мех 1475₁: свѣл(ь) 1; Мех 1476: свѣл(ь) 1; Мех 1477: свѣл(ь) 1, свѣ 22; Мех 1477₁: свѣл(ь) 1, свѣ 18; Мех 1478: свѣмъ 3; Мех 1478₂: свакв 16, свакв 17; Мех 1478₃: свакв 8; Мех 1478₄: свѣм(ь) 3; Мех 1478₅: свѣм(ь) 3; Мех 1479₂: свѣл(ь) 1, свѣл 17; Мех 1479₃: свѣл(ь) 1, свѣл 14; Мех 1480: свѣгда 21; Мех 1480₁: свѣкома 3, свѣл 9, свѣл 16; Мех 1480₃: свѣл(ь) 18.

Посебно треба издвојити документа Мех 1453–1463, Мех 1466, Мех 1471₂, Мех 1478, Мех 1478₅, Мех 1480, Мех 1480₁, Мех 1480₃, у којима се јављају и примери са извршеном и примери са неизвршеном метатезом у групи -*вс*-. Док је у писмима Мех 1453–1463, Мех 1478₅, Мех 1480₁ и Мех 1480₃ потврђено више примера са метезом у групи -*вс*-, у писму Мех 1466 потврђено је више примера без извршене метатезе, а у писмима Мех 1471₂, Мех 1478 и Мех 1480 потврђен је по један пример са оба облицима.

У писарској канцеларији султана Бајазита II метатеза групе -*вс*- у -*св*- јавља се, као и у документима султана Мехмеда II, углавном у усамљеним примерима у укупно 22 писма:

Бај 1481: свонх(ь) 33, свкв 36, свѣх(ь) 38, свкою 43, свон 62; Бај 1485₁: свога 13, сволмъ 14; Бај 1486: свѣ 14, 22; Бај 1486₁: свон 10, сволмъ 23, свѣ 23, 38, сваконлв 27, свон 28, свонл 28; Бај 1486₂: сваконлв 11/12; Бај 1486₃: свѣл(ь) 20; Бај 1487: свѣ 17; Бај 1488₁: свон 16, свакѣко 22, свѣл 22; Бај 1489: свога 7; Бај 1485: свѣ 15; Бај 1493: свѣлѣ 8; Бај 1495₂: свѣ 10; Бај 1496: свѣлѣ 6; Бај 1497₁: свога 16; Бај 1499₁: свою 19; Бај 1499₂: свою 29; Бај 1501₁: свѣ 21, 22; Бај 1503: свѣкѣ 19, свѣ 19; Бај 1507: свѣ 25; Бај 1510: свѣ 9, 10; Бај 1481–1512₃: свѣ 13; Бај 1481–1512: свѣко 7, свѣ 15, свѣх(ь) 15.

Неизвршена промена у овој групи забележена је у укупно 20 писама:

Бај 1481: вѣселѣ[ь] 4, вѣлонѣ[ь] 7, вѣселѣ[ь] 14, вѣлакога 22, вѣлако 23, вѣде 58; Бај 1481₂: вѣселѣда 9, вѣса 11, вѣселѣда 12, вѣселѣ[ь] 17; Бај 1488₁: вѣсаке 4; Бај 1492: вѣ 19; Бај 1497: вѣселѣ(ь) 3; Бај 1497₁: вѣселѣ(ь) 2, вѣселѣ(ь) 15; Бај 1498: вѣселѣ(ь) 2; Бај 1499: вѣселѣ(ь) 2, вѣ 14, 16; Бај 1499₁: вѣселѣ(ь) 2, вѣселѣ(ь) 17, вѣ 20; Бај 1499₂: вѣселѣ(ь) 2, вѣн 19, вѣа 29; Бај 1500: вѣселѣ(ь) 2, вѣ 13, 16x2; Бај 1501: вѣселѣ(ь) 2, вѣ 12, вѣ 16, 17; Бај 1501₁: вѣселѣ(ь) 2, вѣ 25; Бај 1502: вѣселѣ(ь) 2; Бај 1503: вѣселѣ(ь) 2; Бај 1510: вѣселѣ(ь) 2; Бај 1481–1512₁: вѣселѣ(ь) 2, вѣ 10, вѣселѣда 12, вѣселѣ(ь) 16; Бај 1481–1512₃: вѣселѣ(ь) 2; Бај 1481–1512₄: вѣнѣлѣ(ь) 2; Бај 1481–1512: вѣнѣлѣ 2, вѣселѣ 3.

Поред претходно наведених, у укупно десет писама бележе се примери са обама манирима. У писмима Бај 1481, Бај 1497₁, Бај 1499₁, Бај 1499₂ више је примера са неизвршеном метатезом у консонантској групи -вс-, у писмима Бај 1488₁, Бај 1503 и Бај 1481–1512 више је облика са извршеном метатезом у овој групи, док је у писмима Бај 1501₁ и Бај 1481–1512₃ потврђен подједнак број облика са извршеном и неизвршеном променом.

Док у писарској канцеларији султана Селима I нису забележени облици у којима би били потврђени резултати у вези са овим појавама, код султана Сулејмана I у трима писмима у изолованим примерима забележени су облици са извршеном метатезом: Сул 1517: сваке 1, свѣлѣ 3, своѣ 9; Сул 1525: свѣлѣлѣ 11, свѣлѣлѣн 19; Сул 1520–1566₄: свѣлѣ[ь] 4; док до промене није дошло само у двама примерима у документу Сул 1520–1566₂: вѣнѣлѣ(ь) 2, вѣнѣлѣлѣ(ь) 5.

На основу изложене грађе може се закључити да су примери са извршеном метатезом једино бројнији у писмима султана Мурата II из прве половине XV и Сулејмана I из XVI века. Облици са неизвршеном метатезом у духу српскословенске језичке норме фреквентнији су у документима султана Мехмеда II и Бајазита II из друге половине XV и почетка XVI века, што је свакако условљено различитом судбином коју је ова група доживела у српскословенском језику, у коме се чува непромењена (уп. Младеновић 1978: 14).

2.3.12. АДАПТАЦИЈА СТРАНИХ РЕЧИ. У документима Портине канцеларије посебан коментар захтева фонетизам назива месеци у години који су ушли посредством грчког језика.

Фонетизам *фервар* добијен је према грч. φεβρουάριος, при чему је група -βρ- из грчког језика, метатезом извршеном почетком XIII века, у српскословенској епоси дала -рв- (уп. Vasmer 1944: 59): фѣрѣвара Мех 1480: 24, Бај 1498: 20. Насупрот овом, забележен је

и фонетизам *ферфара* Мех 1478₁: 12, *ферфалрла* Мех 1478₃: 23, у коме долази до супституције сугласника /в/ сугласником /ф/, док као усамљени стоје облици *флвара* Мех 1468: 38, *флварна* Мех 1478: 29, *флварл(ь)* Бај 1495₁: 23.

Фонетизам *нојемвриј* јавља се према грч. *νοέμβριος*: *ноеврна* Мех 1459: 10, 15, *но[е]вриа* Мех 1469: 18, *ноевърна* Мех 1471₃: 18, *ноелмбра* Мех 1480₃: 29, *ноелмбра* Бај 1481: 75, *ноелмврѝа* Бај 1483: 27, *ноолмврна* Бај 1489₂: 24/25, *ноеврна* Бај 1499₂: 41, *ноеврна* Бај 1502: 21 (уп. Поломац 2016: 205), док се уједном примеру јавља *ноевриа* Мех 1465: 16.

Облик *септєврна* Мех 1474₁: 24/25 адаптиран је према грч. *σεπτέμβριος*, али се бележе и облици *сєк[т]єврна* Мех 1472: 27, *сєкътєвѝа* Мех 1477₂: 32, *сєвътєлмьєрна* Бај 1485₁: 25, *сєвътєлмьєрна* Бај 1485: 24.

Према грч. *δεκέμβριος* бележе се облици *декед[р]на* Мех 1475₁: 15, *декеврна* Бај 1481₁: 17, *декемьєрна* Бај 1482₁: 27, *декедмврѝа* Бај 1481–1512₃: 21, *декедмврна* Бај 1481–1512₄: 21, али и *декеврѝа* Бај 1481₂: 27, *декевѝѝа* Бај 1493₁: 19.

Поред фонетизма *октоєрна* Мех 1458: 15, *ωκτωβρινα* Бај 1484₁: 31, *ωκ[т]ο[в]ρι[н]а* Бај 1481–1512₂: 21, што је адаптирано према грч. *ὀκτώβριος*, забележен је и усамљени пример *ωк[то]мьєрна* Бај 1485₂: 23.

III.2. MORFOLOGIJA

1. ИМЕНИЦЕ

1.1. ИМЕНИЦЕ *-ǫ- и *-jǫ- ОСНОВА У ЈЕДНИНИ. Наставак -ǫ у ном. јд. именица м. р. некадашње *-ǫ- и *-jǫ- промене забележен је, како је и очекивано, у највећем броју примера у документима Портине канцеларије (примере нећемо посебно наводити). Поред поменутог наставка, код именица м. р. налазимо и неколико облика мушких личних имена са наставцима -e и -o у овом падежу:

свле Мех 1468₂: 7, свле Мех 1468₂: 11, пасколел Мех 1468₂: 10, 12, есе Мех 1468₂: 15, 17, хамалне Бај 1495: 9, маарлоес Сул 1525: 15, матко Мех 1468: 18, нвко Мех 1469: 7, степко Мех 1469: 8, нокω Мех 1471₁: 6, френчелшкω Мех 1471₃: 8, бателстω Мех 1477₂: 9, перо Мех 1477₂: 15, батесто Мех 1478: 7/8, перо Мех 1478: 12, Мех 1478₄: 8, наωко Мех 1478₁: 6, Бај 1493: 8, перω Мех 1478₄: 8, Мех 1478₅: 12, наωко Мех 1479: 8, Мех 1479₁: 7, фралнчншкω Мех 1479₃: 7/8, пролїлω Бај 1483: 4, жолнко Бај 1484: 7, карьло Бај 1489₃: 5, карлω Бај 1489₃: 10, 20, степко Бај 1496: 7, Сул 1520–1566: 9; маро Сел 1514: 10, дндо Сул 1525: 15, днлїкω Сул 1520–1566₃: 11, лнвькω Сул 1520–1566₃: 11, лвлнлрлдо Сул 1520–1566₁: 11, доллнннко Сул 1520–1566₁: 11, лднлїкω Сул 1520–1566₆: 14.

Једино је у примеру послω Бај 1502: 19 наставак -o потврђен ван антропонимијске категорије.

У ген. јд. забележен је само наставак -a (примере не треба посебно наводити).

Изузетак представљају предлошко-падежне конструкције типа *од + акузатив*: ωтл[ь] тан дьгь Бај 1481₁: 13, ωтл[ь] тωїл нманнє Бај 1488₁: 8, ωлд[ь] нлѡк(к)лє склаллє Бај 1495: 8, које упућују на аналитичке тенденције карактеристичне, како показује и савремена дијалекатска ситуација, за говоре призренско-тимочке дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 149). Облици акузатива уз генитивни предлог *од* овде се јављају у функцији општег падежа.

Наставак -у у дат. јд. забележен је код свих именица м. и с. р. Од именица м. р. које припадају *-jǫ- промени присутна су само три примера: новебрю Мех 1465: 11, краљу Мех 1477₁: 13 и родителю Бај 1481: 6.

У писмима Портине канцеларије доследно је забележен синкретизам падежних облика акуз. јд. и ген. јд. именица м. и с. р. са семантичким обележјем живо [+], односно

Србије (уп. Белић 1999: 244), будући да је у анализираном писму реч о примеру из датумске формуле, претпостављамо да је реч о клишеизираним облику.

Уместо очекиваног наставка *-и* (од именица м. и с. р. именица **-jǫ-* основа) код именица *дренопоље* и *адранопоље*: в дрѣнополѣ Мех 1465: 19, месеца декемьврна ̄ѣ дньъ в дренополе Бај 1482₁: 27/28, в адранополѣ Мех 1481: 11, в мнѣсто дренополѣ Сел 1514: 17, забележен је наставак *-е* (< **-ě*) (од именица м. и с. р. именица **-ǫ-* основа). Овакав наставак забележен је и у другим световним споменицима³⁷. Потврђен је у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 146–147), док се у повељама и писмима Деспотовине бележи само у усамљеним примерима (уп. Поломац 2016: 210–211).

Овакав наставак од XVI века и касније више је књишка особина (уп. Белић 1972: 10), али се с обзиром на хронологију писама овде може тумачити и као аналитичка тенденција која подразумева губљење значењске дистинкције између падежа правца и падежа места (уп. Милорадовић 2007: 362), која је карактеристична за шире штокавско подручје – говоре косовко-ресавске (уп. Ивић 2001: 138), смедеревско-вршачке (уп. Ивић 2001: 120), зетско-сјеничке (уп. Ивић 2001: 218) и призренско-тимочке дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 142). С обзиром на друге особине датих писама, као и на чињеницу да су примери из датумске формуле, овде пре можемо говорити о аналитичким тенденцијама него о клишеизираним формама.

Уместо очекиваних облика лок. јд. у двама именицама некадашње меке промене на месту овога падежа препознајемо облике акуз. јд.: да запале землю що є на двору нз град[а][а]. Мур 1430: 27/28, на адрианополе ва лето а+МІ Ст. 1430: 34. Неутралисање дистинкција између падежа правца и падежа места у овим примерима потврђује аналитизам падежног система који познају говори призренско-тимочке, косовско-ресавске, смедеревско-вршачке, као и зетско-сјеничке дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 142). У ослонцу на друге језичке особине забележене у овом писму султана Мурата II, неразликовање падежа правца од падежа места може се приписати крајњим југоисточним српским говорима односно српско-македонском пограничном појасу (уп. Поломац–Лутовац 2014: 18).

Насупрот претходно наведеним примерима у конструкцијама не дошао в двѣрловникѣ Мех 1478₄: 8/9, како є доходно в двѣрловникѣ Мех 1478₅: 12 и вн пошел[ъ] в

³⁷ Бележи се и у *Струшком* (Грицкат 1975: 132) и *Бистричком* препису (Грицкат 1981: 228) и *Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића* (Јовић 1968/69: 400).

дврѡлѡннкѡ Бај 1481: 48, уместо очекиваног облика акуз. јд. препознајемо облик лок. јд., што такође указује на губитак опозиције између ових двају падежа.

Уклањање дистинкције између падежа места и падежа правца јавља се и у једном писму султана Сулејмана I у парадигми именице некадашње тврде промене: *да- ки вѡдѡлтѡ* на *внднк(ь)* Сул 1520–1566: 15/16, а на косовско-ресавски дијалекатски простор, поред наведене, указују и друге црте из овога писма истакнуте у поглављу III.1. т. 1.1.6.

Посебан коментар завређује и облик по *законѡл(ь)* Сул 1520–1566₅: 13, у коме се уместо облика локатива именице некадашње тврде промене преознаје облик инструментала, што је вероватно настало аналогijом према синкретизму ових падежних облика у множини након процеса реструктурирања услед губљења двојине.

1.2. МНОЖИНА ИМЕНИЦА *-ѡ- и *-јѡ- ОСНОВА. У облицима ном. мн. дошло је до уопштавања наставка *-и* (примере не треба посебно наводити). Наставак *-(ов)е* (преузет од именица **-ѡ-* промене) јавља се само у примеру *гласѡѡ* Бај 1495₁: 6, док се у изолованом примеру бележи и наставка *-е*: *мѡжѡѡ* Сул 1520–1566₁: 11, који је у средњовековним споменицима био чест и код именица м. р. **-јѡ-* основа (уп. Даничић 1874: 61; Ивић 2016: 35).

У једином примеру именице с. р. некадашње промене **-ѡ-* присутан је очекивани наставка *-а*: *дрѡѡ* Бај 1481–1512: 15.

Старији наставка *-ом* у дат. мн. именица м. р. забележен је у примерима *кнезѡлѡлѡ* Мех 1481: 3 и *кнезѡѡѡ* Сул 1517: 4/5. Наставак *-ом* у дат. мн. ове именице аналошког је порекла, а у примеру *кнезѡѡѡ* Сул 1517: 4/5 препознаје се и аналошко ширење форманта *-ов-*, будући да се ради о једносложној лексеми.

Наставак *-ем* присутан је код именица **-јѡ-* основа и м. р. и с. р.: *кнезѡѡ* Мур 1430: 3, *трѡѡѡѡѡлѡлѡ(ь)* Мур 1430₁: 22, *трѡѡѡѡѡѡлѡлѡ(ь)* Мех 1463: 11, *трѡѡѡѡѡѡѡлѡлѡлѡ(ь)* Бај 1481: 57; *ндѡнѡнѡлѡлѡ(ь)* Мех 1479₃: 64, *кнезѡѡ(ь)* Бај 1495: 26, *кнезѡѡлѡ* Сул 1520–1566₄: 6.

У једном писму султана Мехмеда II јављају се облици овог падежа са наставком *-ам* код двеју збирних именица: *дѡѡлѡлѡлѡ(ь)*³⁸³⁹ Мех 1479₃: 68, *внѡѡѡѡѡлѡ* Мех 1479₃: 68, што је

³⁸ О овом облику в. и у Даничић 1974: 99.

³⁹ Именице *дете/деца* и *брат/браћа* имају семантички однос једнина/множина, а морфолошки – једнина/збир. Вероватно је ограниченост броја деце и браће и ангажовање свести примитивнијег човека на

уједно и наставак дат. мн. именица ж. р. Овај наставак се чува у дат. и инстр. мн. именица друге врсте (према Стевановић 1986: 227) у говорима косовско-ресавске дијалекатске зоне (уп. Ивић 1998: 320; Јовић 1968: 86).

Код именица м. р. *-ǫ- промене у акуз. мн. у највећем броју примера забележен је наставак -e у духу народног језика: *злпнѣ* Мех 1458: 9/10; *двкатѣ* Мех 1459: 8; *двгѡвѣ* Мех 1468: 22, *двкатѣ* Мех 1468: 35; Мех 1477₁: 1; Бај 1489: 8; *хасѡвѣ* Мех 1468₂: 8; *цѡцѡкѣ* Мех 1472: 9; *прѣперѣ* Мех 1474: 21/22; *тетрагѣ* Мех 841: 15; *двкатѣ* Мех 1477₁: 14, 18; Мех 1477₂: 18/19; Мех 1478: 23, 26; Мех 1478₅: 16, 19, 21; Мех 1478₄: 18, 20; Мех 1479₁: 16; Мех 1479₃: 8, 74, 82; Бај 1481₁: 8, 13; Бај 1484₁: 14/15, 18/19; Бај 1497₁: 8; Бај 1503: 17; *двскатѣ* Мех 1478₄: 14, Бај 1495: 17x2; *двскатѣ* Мех 1478₄: 16; *хожѣтѣ* Бај 1485₁: 11, *хожѣтѣ* Бај 1485₁: 16, 19; *тетѣрагѣ* Бај 1487: 11, 17; *разѡмѣ* Бај 1492: 19; *докатѣ* Бај 1510: 12; *манѡѡрѣ* Бај 1481–1512: 12, 22, 26; *двкатѣ* Сул 1520–1566: 10; Сул 1520–1566₅: 11, с напоменом да има и примера с инфиксом -ов-: *двгѡвѣ* Мех 1468: 19; *двгѡвѣ* Мех 1479₂: 15; *градѡвѣ* Бај 1481: 9; Бај 1499₂: 19; *дрвгѡвѣ* Бај 1481: 43; *глѡлѡвѣ* Бај 1481₂: 10/11; *поповѣ* Бај 1485₁: 15; *гласѡвѣ* Бај 1481–1512₁: 10, 13; Бај 1481–1512₃: 12, уз облик у коме је проширење изостало: *дѣлѣ* Бај 1486₁: 26.

Није забележено много облика акуз. мн. именица м. р. *-jǫ- промене: *прѣдѡвѡцѣ* Мех 1479₂: 15; *кащѣлѣ* Мех 1480₁: 10/11; *мѣѣцѣ* Мех 1480₂: 12/13; код којих је, такође, присутан стари наставак -e (< *-e).

У једном броју примера у акуз. мн. им. м. р. потврђен је неочекивани наставак -и (< *-ы): *харѡчн* Мех 1463: 7, *вѣкн* Мех 1453–1463: 24; *двкатѣн* Мех 1465: 6; *глѡлѡрдн* Мех 1465: 7; *двкатн* Мех 1468₁: 10. Наставак -и у овом падежу⁴⁰ бележи се у споменицима и код именица *-ǫ- и код именица *-jǫ- промене м. р. (уп. Даничић 1874: 105–106). Његова појава објашњава се као утицај *-j- промене (уп. Младеновић 2003: 192), а посведочен је у једном броју примера и у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 213–214).

Код именица с. р. *-ǫ- промене у овом падежу забележен је само очекивани наставак -а: *ѣлѡ* Мур 1430: 32; *мѣлѣста* Мех 1468₂: 8; *повѣлѣннѡлѡ* Мех 1481: 9; *лѣта* Бај 1481: 72;

оно што је најближе, што је бројно фиксирано, условило да један члан већ у ранијим фазама изостане (Јовић 1968: 86).

⁴⁰ У једном примеру забележен је у Повељи кнеза Лазара Дубровнику, а јавља се и у препису *Александриде* (уп. Јерковић 1983: 142), *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 158), док се код штокавских писаца бележи све до XVIII века (уп. Белић 1972: 15).

непошторенни Бај 1482: 19; мелста Бај 1497₁: 16; стра Бај 1499₂: 31; дрѣва Бај 1481–1512: 13; ц(а)р(с)тва Сел 1513: 13; племел(т)ва Сул 1520–1566₁: 9; зънанънаа Сул 1520–1566: 20; док је од именица с. р. *-jǫ- у овом падежу забележен само облик рокнѣ Мех 1471₁: 6/7, у коме је наставак *-ије* преузет од некадашњих *-ī- основа (уп. Даничић 1874: 108).

Облици вокатива множине нису потврђени.

Стари наставак *-и* (< * *-ы*) у инструменталу множине именица некадашње *-ǫ- промене забележен је само у примерима с *хожети* Бај 1485₁: 14, са *дѣлѣр(о)валѣкел(ь) кнелзи* Бај 1495: 22. У примеру с *гласови* Бај 1481–1512₁: 8, бележи се и проширење *-ов-*.

Овде је неопходно издвојити конструкцију која уједно може упућивати на аналитичку тенденцију у деклинационом обрасцу, а која подразумева употребу предлога *с* са *акузативом*⁴¹: с *тврѣ* Бај 1481: 45, у којој се облик акузатива јавља у функцији општег падежа, као и пример *по градове* Бај 1481: 38/39, у коме се уз локативни предлог *по* јавља облик акузатива.

Као потпуно усамљени стоје облици *ни* *влагосвн(ь) цар(с)тва* *л(и)н* *оплетѣ* *налѣтраг(ь)* *в(а)мѣ* *повѣратилѣ* *се* Сул 1520–1566₃: 17/18 и *сал(ь) в(а)л(о)словн(ь) цар(с)тва* *л(и)н* *оплетѣ* *повѣраатил(и)* Сул 1520–1566₆: 18/19/20. Како се из контекста не може са сиурношћу утврдити да ли је у питању облик једнине или множине, а будући да овакав наставак у једнини није забележен, претпостављамо да је реч о множинском облику. Од XVI века и периода када долази до једначења облика датива и инструментала једнине, крајње *и* из инструменталног завршетка *-ими* почиње се одбацивати, а у вези са овом појавом забележени су и код именица м. р. облици инструментала множине са новоствореним формантом *-им* (уп. Даничић 1874: 119–120).

У анализираној грађи пронађени су облици лок. мн. именица м. р. некадашњих *-ǫ- и *-jǫ- промена са наставком *-ех* (< *-ѣхъ*): *дрѣванасел(ь)* Мур 1430₁: 28, *дрѣванасел(ь)* Бај 1481: 38; *трѣговцел(ь)* Мур 1430₁: 37, *отоцел(ь)* Мех 1480₁: 10; *трѣговцел(ь)* Бај 1498: 12.

Изузетак представљају примери *трѣговцел(ь)* Мур 1430₁: 14, *трѣговцех(ь)* Мех 1478₄: 21, *трѣговцех(ь)* Мех 1478₅: 21/22 и *тефтера* Бај 1481–1512₄: 9, у којима се препознаје обличка једнакост лок. мн. са ген. мн. На простору наших говора овакво једначење лок. мн. са ген. мн. вршило се од XVII века када је дошло и до губљења сугласника *х* (уп. Даничић 1874:

⁴¹ Наведена појава бележи се и у заменичкој промени: с *т(о)н* прво Бај 1496: 13.

139; Белић 2006: 201). У вези са претходно наведеном чињеницом, неопходно је истаћи да се у писмима турских султана синкретизам ових двају падежа бележи већ у писму из 1430. године, што је уједно и један од најстаријих докумената Портине канцеларије. Будући, дакле, да хронолошки оквир синкретизма ген. и лок. мн. у анализираној грађи обухвата прву половину XV века, као и то да се јавља у писмима из последње четвртине XV односно прве четвртине XVI века, претпостављамо да писма Портине канцеларије могу представљати сведочанство о томе да је овакво једначење множинских падежа у српској писмености забележено и пре XVII века. Савремена дијалекатска ситуација показује да је овакво једначење карактеристично за говоре косовско-ресавске (Ивић 2006: 63, Пецо–Милановић 1968: 329) и смедеревско-вршачке дијалекатске зоне (уп. Ивић 2006: 118), али се бележи и у говорима зетско-сјеничког дијалекатског појаса (уп. Барјактаревећ 1966: 86).

И поред чињенице да је губљење двојине као семантичке категорије утицало на реструктурирање множинских падежа, у писмима Портине канцеларије забележен је само један пример двојинског утицаја на множину који се очитује кроз обличку једнакост ген. и лок. им. м. р. (в. т. 1.11. овог поглавља). Изостанак поузданијих закључака у вези са реструктурирањем ген. и лок. мн. у анализираним писмима условљен је најпре недостатком већег броја потврђених примера у овим облицима, а након тога и чињеницом да синкретизам ових падежа у мн., као и преношење наставака из двојине у множину нису подједнако и у исто време добијени у свим говорима, а самим тим се ни у писаној грађи нису могли подједнако реализовати (уп. и Белић 2001: 195).

1.3. ИМЕНИЦЕ *-и- ОСНОВА. Од малобројних именица које су у старословенској епоси припадале овој промени, у писмима Портине канцеларије посведочене су само именице *син* и *трџ*. Прилагођавање парадигми некадашњих *-ѡ- основа препознаје се у следећим забележеним падежним облицима: (а) ген. јд.: *сина* Мех 1476₁: 15; Бај 1489₃: 17; Сул 1517: 2; (б) дат. јд.: *с(н)нѡ* Мех 1466: 7; Мех 1477: 9; *сина* Бај 1489₃: 11; (в) акуз. јд.: *сина* Бај 1489₃: 8; (г) инстр. јд.: *с(н)ноу* Мех 1477: 9, 18, 21. Посебно су специфични облици дат. мн.: *снвоу* Бај 1485₂: 8; *снвоу* Бај 1486₁: 26; у којима се препознаје формант *-ов-*, али наставак по угледу на промену *-ѡ- именица м. р. Именица *трџ* забележена је само у облицима акуз. мн.: *ако си трџѡѡѡ не продаѡ* Бај 1481: 42, с том напоменом да је у двама

примерима облик акуз. мн. употребљен у аналитичким конструкцијама уз предлог *од* уместо ген.: $\omega t[ʃ] tʃrʔg\omega\epsilon$ Бај 1481: 39, као и уз предлог *с* уместо инстр.: $с\ tʃrʔg\omega\epsilon$ Бај 1481: 35/36. Овакво продирање општег падежног облика, који је заправо продужени стари облик акузатива (уп. Ивић 2001: 149) на место генитива, инструментала и локатива резултат је балканистичког процеса анлитизације (уп. Милорадовић 2003: 188), који је захватио зону косовско-ресавског (уп. Јовић 1968: 161) и призренско-тимочког дијалекта (уп. Ивић 2001: 149–150), а узимајући у обзир и остале језичке особине овога писма, можемо претпоставити да је дијалекатско изходиште писара највероватније простор југоисточног штокавског ареала.

1.4. ИМЕНИЦЕ *-ї- ОСНОВА. Од именица које су припадале наведеној промени забележене су свега две. Именица *пут* чува старе облике у ном. јд. и мн.: $пѣтъ$ Мех 1471₁: 16 (ном. јд.); $пѣти$ Мех 1471₁: 2 (ном. мн.); док се у лок. јд. среће аналошки наставак *-у* по угледу на наставке именица **-й-* промене: на $пѣтѣ$ Мех 1477₂: 14 (лок. јд.).

Именица *људи* старе облике по **-й-* промени чува кроз двојаке облике: (а) ном.: $людѣне$ Мех 1476: 6; $людѣѣ$ Бај 1502: 9; $людне$ Бај 1499₂: 36; $людне$ Бај 1499₂: 36 односно $лѣдѣ$ Мех 1465: 14; $людѣ$ Бај 1502: 18; (б) дат.: $людне\mu\mu(\epsilon)$ ⁴² Бај 1502: 12 односно $лѣдѣ\mu\mu(\epsilon)$ Мех 1463: 8; (в) акуз.: $люди$ Мех 1471₂: 11, 20, Бај 1481–1482: 18, $людѣ$ Бај 1486₁: 12, 16, 32; $люди$ Бај 1488₁: 16, 22; $люди$ Бај 1489₁: 13; $лѣди$ Бај 1493₁: 8, 9; и (г) инстр.: $людѣ$ Бај 1430: 26.

У ном. мн. у великом броју примера бележимо наставак *-и*, који је највероватније аналошког порекла од именица некадашњих промена **-ǫ/-jǫ-*: $люди$ Мех 1471₂: 11, 18; $людиѣ$ Мех 1476: 13; $людѣ$ Бај 1485₁: 9; Бај 1485₂: 21; $люди$ Бај 1486₃: 17; Бај 1489₁: 6; Бај 1485: 17; Бај 1497₁: 10.

Овде је неопходно издвојити и конструкцију *за* + *акузатив* у којој се облик ном. мн. ове именице јавља у функцији општег падежа: $н\ прѣвѣ\ кащѣнѣ\ н\ за\ вѣдѣ\ люди\ коѣ\ нѣ\mu\mu\omega t[ʃ]$ Мех 1480₁: 9/10. Обличка једнакост акуз. мн. са ном. мн. код именица м. р. у првом реду карактеристика је призренско-тимочких (уп. Реметић 1996: 464), али се у одређеној мери јавља и у говорима косовско-ресавске зоне (уп. Милорадовић 2003: 294). Акузатив се у функцији ОП јавља и у примеру: $с\ люди$ Бај 1481–1482: 18.

⁴² Именице м. и ж. рода некадашње промене **-й-* добијају наставак *-ем* као српскословенску иновацију (Грковић-Мејдор 1993: 67, 69).

1.5. ИМЕНИЦЕ М. Р. НЕКАДАШЊИХ КОНСОНАНТСКИХ ОСНОВА

1.5.1. ИМЕНИЦА *ДАН*. Именица *дан* се у анализираној грађи углавном бележи у облицима ном. јд. и акуз. јд. (примере не треба посебно наводити). У облицима ген. јд. ова именица познаје једино наставак *-а*, добијен аналогично према именицама **-ǫ-/-jǫ-* промене: *дн* Бај 1481: 13; Бај 1503: 11; *дн*а Бај 1507: 30; Бај 1481–1512₃: 21; Бај 1481–1512₄: 21; Бај 1481–1512: 29; Сул 1520–1566₃: 10; Сул 1520–1566: 19; *дн*н_а Сул 1520–1566: 18. Аналошки наставак препознају се у облицима ном. мн.: *дн* Бај 1507: 11, *дн*і Бај 1507: 24 (према промени **-ǫ-/-jǫ-*). Стари наставак консонантске промене чува се само у двама изолованим облицима акуз. мн.: *д(ь)нн* Бај 1497: 11x2.

Овде посебан коментар заслужује и облик *дн*а Бај 1481: 13; Бај 1503: 11; у коме се може препознати чување старог корена, уз нови наставак *-а* добијен аналошким путем, будући да се именица ни у једном од двају забележених примера не налази под титлом.

1.5.2. МНОЖИНА ИМЕНИЦЕ НА *-ИИ*, *-ТЕЉ* И *-АР*. Именице које су у ном. јд. завршавају на *-ин*, *-ар* и *-тељ* у облицима ном. мн. чувају стари наставак *-е*: *властеле* Мур 1430₁: 6; *Мех* 1475₁: 7; *влакстеле* *Мех* 1474₁: 18; *Мех* 1476: 24; *Мех* 1479: 6; *Мех* 1479₁: 6; Бај 1481: 3, 7, 60; Бај 1484: 5; *поклнсарє* *Мех* 1479: 6; *Мех* 1479₁: 6; *поклнсарє* Бај 1484: 5; *пріательє* *Мех* 1466: 11, 13, 14, *пріательє* *Мех* 1466: 12.

Посебну пажњу завређује аналитичка конструкција *одь непріателе* Мур 1430: 24/25, у којој се уместо облика ген. мн. уз предлог *од* јавља ОП, а конструкција овога типа бележи се у косовско-ресавским (уп. Милорадовић 2003: 358) и призренско-тимочким говорима (уп. Богдановић 1987: 244).

У облицима датива мн. у највећем броју примера код именица на *-ин* забележен је аналошки наставак *-ом* по угледу на промене именица м. р. **-ǫ-*: *властеломъ* Мур 1430: 3; *властеломл[ь]* *Мех* 1481: 3; *влакстеломл[ь]* Бај 1481: 55, *влакстеломл[ь]* Бај 1481: 73; *влакстеломл(ь)* Бај 1499₂: 7, *властеломл(ь)* Бај 1503: 14; *влакстеломъ* Сел 1513: 7; *влакстеломл(ъ)* Сел 1516: 7; *властеломл(ъ)* Сел 1512–1520: 7; *влакстеломл(ъ)* Сул 1520–1566₆: 8/9.

У трима примерима у овом падежу бележи се инструментални наставак *-ми*: *поклнсарми* Сел 1513: 9/10; *поклнсарми* Сел 1516: 8; *поклнсарми* Сел 1512–1520: 9. Појављивање овог наставка који се у писаним споменицима јавља већ од краја XV и почетком XVI века условљено је најпре губљењем двојине, а након тога и чињеницом да

су се ова два падежа у нашем језику тешко разликовала, па се често на месту датива јављао инструментал и обрнуто (уп. Даничић 1874: 99).

Наставак *-ем* у овом падежу, по угледу на промену **-jǫ-*, посведочен је код именице *поклисар*: *поклисарѣм(ъ)* Сел 1514: 15; *поклисарѣм(ъ)* Сел 1517: 14. И у примерима *в(л)алѣтелѣм(ъ)* Сел 1514: 8; *в(л)алѣтелѣм(ъ)* Сел 1517: 7/8, уместо старијег наставка *-ъмъ*, јавља се наставак преузет од именица м. р. некадашњих основа **-jǫ-*.

Код именица на *-ин* у акуз. мн. забележен је наставак *-е* (< **-e*), добијен аналогично према именицама м. р. **-ǫ-* основа: *двѣрѣкѣтѣлѣнѣ* Бај 1485: 5/6; *двѣрѣкѣнѣ* Бај 1502: 8; *тврѣ* Бај 1481: 45; *властѣлѣ* Мур 1430₁: 8; Бај 1492: 9; *властѣлѣ* Мех 1471₃: 7; *властѣлѣ* Мех 1474: 26; *властѣлѣ* Мех 1480₂: 6; Бај 1481: 7; Бај 1500: 8. Исти наставак јавља се и у акуз. мн. именица на *-ар*: *поклисарѣ* Мур 1430₁: 8; *поклисарѣ* Мех 1476: 21; *поклисарѣ* Мех 1478₁: 6; Мех 1480₃: 5; Бај 1482: 6/7; *поклѣсарѣ* Бај 1496: 6; *поклѣсарѣ* Бај 1510: 8, Сел 1516: 11; *вгрѣ* Бај 1481₂: 14. Конкурентност наставака илуструју примери *властѣлѣн* Мур 1430: 5; *властѣлѣн* Мех 1458: 7; *адлѣлѣдрѣлѣ* Бај 1495: 21; *властѣлѣлѣ* Бај 1496: 6; *властѣлѣлѣн* Сул 1525: 18; *поклисарѣн* Сел 1513: 12, у којима се, насупрот претходно наведеним облицима, препознаје наставак *-и*, који је код именица овога типа у споменицима потврђен још од XIII века, а условљен је приласком именица м. р. некадашњих консонантских основа промени **-ǫ-* (уп. Даничић 1874: 105).

Изузетак овде представља пример *поклисарѣ* Бај 1503: 20, у коме је у акуз. мн. потврђен наставак *-је* (од наставака *-ије* након тога што је из њега уклоњено *и*) по угледу на наставак некадашње промене **-ǫ-*. Примери овога типа забележени су и у Даничић 1874: 108, с напоменом да је њихова хронологија појављивања везана за XV век. Будући да је писмо турског султана Бајазита II у коме је овај облик потврђен с почетка XVI века, овај податак вероватно указује на то да се наставак *-је* у акуз. мн. може забележити и у XVI веку, али спорадично.

Стари наставак *-и* (** < у*) у инстр. мн. присутан је само у четирма примерима: *съ* *поклисарѣн* Бај 1481: 33, *съ* *поклисарѣн* Бај 1481: 62, *са* *поклисарѣн* Сел 1514: 10, *съ* *поклѣсарѣн* Сел 1517: 9, *салѣ(ъ)* *поклѣсарѣ* Сул 1520–1566₂: 8.

У анализираној грађи забележен је и наставак *-ми*, аналошки проширен од именица м. р. некадашње **-ǫ-* промене: *прнатѣлѣмѣн* Мех 1453–1463: 24, *поклѣсарѣ(ъ)мѣн* Мех 1478₂: 13.

Овај наставак бележи се у споменицима⁴³ све до XVI века (уп. Даничић 1874: 116–117), а управо су замена и мешање облика инстр. и дат. мн. довели до стварања услова за развој новоштокавског синкретизма (уп. Даничић 11477: 119).

Аналогијом према именицама м. р. некадашње *-ǫ- основе јавља се у лок. мн. наставак *-ex* (< -ѣхъ) у примерима: срѣблѣхъ Мур 1430₁: 28; двѣроуѣчанѣхъ[ъ] Бај 1481: 51 и властѣхъ(ъ) Бај 1493: 8.

У усамљеном примеру по поклинсарнѣм(ъ) Сул 1520–1566₃: 10, највероватније се препознаје поступак реструктурирања множинских падежа (уп. Белић 2006: 197–198), што је најпре захватило именице *-jǫ- основа. Претпостављамо да је овај наставак настао контаминацијом инструменталног наставка *-и* и дативског *-ом*⁴⁴ (уп. Белић 2006: 196) и то након што у XVII веку долази до једначења локатива и инструментала, као и до замене ових двају падежа (уп. Даничић 1874: 142). Овде је неопходно и од посебног значаја истаћи податак да се усамљени пример лок. мн. са наставком *-им* бележи у писму султана Сулејмана I, а хронолошки оквир овога документа везује се за XVI век. И поред тога што је у досадашњим истраживањима забележено да се облици са оваквим наставком јављају тек од XVII века односно након поступка реструктурирања падежа множине услед губљења двојине као семантичке категорије (уп. Даничић 1874: 142–143; Белић 2006: 201), изоловани пример, забележен у писарској канцеларији султана Сулејмана I, можда може упутити на податак да до једначења лок. и инстр. мн. долази и пре XVII века.

Облици овог падежа код именица с. р. нису пронађени у анализираној грађи.

1.6. ИМЕНИЦЕ С. Р. НЕКАДАШЊИХ КОНСОНАНТСКИХ ОСНОВА. Од именица које су припадале некадашњој *-n-* промени бележе се именице *време* и *име*. Посведочени облици именице *време* су:

(а) ном. јд.: *врѣме* Бај 1484₁: 26; Бај 1499₂: 33; Бај 1481–1512₂: 10; Бај 1481–1512₂: 16; Сел 1513: 8; Сел 1517: 8; Сел 1512–1520: 8; Сул 1520–1566₄: 8; (б) ген. јд.: *врѣмена* Бај 1481–1482: 8; Бај 1484₁: 4; Бај 1489: 5; Бај 1489₃: 5; *врѣмѣне* Бај 1486₁: 4/5; *врѣмена* Бај 1486₃: 10; *врѣмѣне* Бај 1485: 4; (в) акуз. јд.: *врѣмѣ* Мех 1478₂: 19; *врѣме* Мех

⁴³ Потврђен је у *Струшском* (Грицкат 1975: 133), *Ходошском* (Грицкат 1981: 163) и *Бистричком претису* (Грицкат 1981: 228), у *Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића* (Јовић 1968/69: 402), *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 159), док је у повељама и писмима Деспотовине забележен само код именица с. р. (уп. Поломац 2016: 214).

⁴⁴ Примери попут *људим*, *црвим*, *жалостим* са наставком *-им* у дат. мн. у споменицима су посведочени у XVI веку (уп. Белић 2006: 197).

1479: 10; Бај 1481: 26; време Мех 1479₃: 53; Мех 1480₂: 13; Бај 1485: 19; Сул 1520–1566₂: 8; Сул 1520–1566₁: 8; (г) лок. јд.: врџменџ Бај 1503: 6/7.

Међу наведеним облицима посебно истицање заслужују наставак *-a* у ген. јд.: врџмена Бај 1481–1482: 8, Бај 1484₁: 4, врџмена Бај 1486₃: 10, Бај 1489: 5, Бај 1489₃: 5, настао аналогијом према именицама м. р. **-ǫ-/jǫ-* промене, као и наставак лок. јд. *-y*, потврђен у усамљеном облику врџменџ Бај 1503: 6/7, формиран по угледу на промену **-ǫ-*.

У примеру *вв снџхџ врџменџхџ* Сул 1520–1566₃: 8, препознје се наставак преузет од именица ж.р. некадашње **-ā-* односно **-jā-* промене.

Овде посебно треба издвојити аналитичку конструкцију са предлогом *до* и ОП: *ωтџџ дџнџшнџгџ дџаџна до време харџа вџшегџ до време* Мех 1480₂: 13/14, која се у говорима косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне користи како би се њом спецификовало ограничавање у простору или времену (уп. Милорадовић 2003: 93; Богдановић 1987: 236; Марковић 2000: 224), „односно обележила нека граница: место завршетка радње или статички моменат, или нека временска граница” (Јовић 1968: 164).

Именица *име* бележи се у (а) акуз. јд.: нџе Мех 1477: 9; Бај 1482₁: 6, 8; Сел 1513: 9; Сел 1514: 10; Сел 1516: 9; Сел 1517: 9; Сел 1512–1520: 8; (б) инстр. јд.: нџенџџ Мех 1478: 10; нџенџџџ Бај 1487: 6; нџенџџџ Бај 1489₃: 6; нџенџџџ Бај 1495: 20; нџенџџџ Бај 1503: 11; нџенџџџ Бај 1507: 15, 16, 20; (в) лок. јд.: по нџенџџџ Сул 1520–1566₁: 11, по нџџенџџџ Сул 1520–1566₃: 11, Сул 1520–1566₅: 11, по нџџенџџџ Сул 1520–1566: 9, по нџенџџџ Сул 1520–1566₄: 9, по нџџенџџџ Сул 1520–1566₆: 14; (г) лок. мн.: по нџџенџџџџ Сул 1525: 15. Наставак *-ем* у инстр. јд. у примерима нџенџџџ Мех 1478: 10; нџенџџџџ Бај 1489₃: 6; нџенџџџџ Бај 1495: 20; добијен је аналогијом према некадашњој промени **-ǫ-* кратко (уп. Даничић 11477: 43). Посебан коментар заслужује и пример нџџенџџџџ Сул 1525: 15, у оквиру кога се у наставку *-ами* препознаје утицај некадашње промене **-ā-* (уп. Даничић 1874: 138).

У примерима по нџџенџџџџ Сул 1520–1566₃: 11, по нџџенџџџџ Сул 1520–1566: 9, по нџенџџџџ Сул 1520–1566₄: 9, по нџџенџџџџ Сул 1520–1566₅: 11, по нџџенџџџџ Сул 1520–1566₆: 14, наставак *-ом* преузет је од им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, а у лок. јд. јавља се највероватније као резултат синкретизма овог падежа са инстр. јд., што је вероватно условљено аналогијом према синкретизму ових падежних облика у множини након што је дошло до реструктурирања множинских падежа услед губљења двојине.

Од некадашњих именица тзв. *-s-* промене, у писмима се јављају само облици: њѣѡ Бај 1481: 70 (акуз. јд.); ѡчн Мур 1430: 23 (ном. мн.); ѡчн Мур 1430: 23 (акуз. мн.). У облицима ѡчн Мур 1430: 23; ѡчн Мур 1430: 23, наставци су добијени аналогично према именицама **-ǫ-/-jǫ-* промене.

1.7. ИМЕНИЦЕ **-ā-/-jā-* ОСНОВА

1.7.1. ОБЛИЦИ ЈЕДНИНЕ. У ном. јд. именица некадашњих **-ā-/-jā-* основа забележени су само очекивани наставци *-a* односно *-ja* (примере није потребно посебно наводити).

У облицима ген. јд. у анализираној грађи посведочен је само наставак *-e* (< **-ǣ*) (примере није потребно посебно наводити), који се код именица **-ā-* промене почео бележити у споменицима још с краја XII и почетком XIII века (уп. Белић 1999: 180). Стари наставак *-u* (< **-u*) некадашњих **-jā-* промена у овом падежу присутан је у два примера: *zєlцлн* Бај 1481: 58 и *гѡlцл(п)гн* Бај 1481–1482: 10. Овакав наставак уобичајен је у споменицима српскословенске епохе (уп. Грковић-Мејџор 1993: 76, 80), али се у изолованим примерима бележи и у споменицима световног карактера – у Струшком препису *Душановог законика* (Грицкат 1975: 134), *Повељи кнеза Лазара Дубровнику* (Младеновић 2003: 192), *Закону о рудницима* (уп. Јовић 1968/69: 406), препису *Српске Александриде* (уп. 1983: 145), *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 148–149), док се у повељама и писмима Српске деспотовине бележи у већем броју примера и то углавном у деловима који су написани српскословенским језиком (уп. Поломац 2016: 219–221).

Како су у нашем корпусу потврђена само два примера са оваквим наставком, не можемо на основу тога извести поуздан закључак у вези са наставком *-u*, али можемо претпоставити да је реч о клишеизираним облицима које писар употребљава под утицајем научене норме.

Код именица **-ā-/-jā-* основа у дат. јд. заступљени су наставци *-e* и *-u*. Наставак *-e* (< **-ǣ*) јавља се у већем броју примера код именица **-ā-* основа: *хѡале* Мех 1466: 3, *воєѡѡдѣ* Мех 1466: 8; *ннколе* Мех 1468: 9/10, *ннколе* Мех 1468: 12; *ѡлпкнє* Мех 1468₂: 3/4; *слзє* Мех 1477₁: 19; *кнсотє* Бај 1501₁: 8, Бај 1501₁: 26, а исту ситуацију препознајемо и код именица **-jā-* основа: *цллрнцє* Бај 1485₂: 14, *цллрнцє* Бај 1485₂: 19, *крлнцє* Бај 1485₂: 19; *кллднє* Бај 1485:

акузатив у функцији ОП, а примери овога типа потврђују неутрализацију опозиције између падежа правца и падежа места.

Наставак *-ом* у духу српског народног језика очекивано је посведочен и код именица некадашње **-ā-* промене: *жвџомъ* Мур 1431: 10/11; *неправдомъ* Мех 1463: 9, 18; *хваломъ* Мех 1453–1463: 13, 15; *опкнномъ* Мех 1465: 3; *опкнномъ* Мех 1468: 3; *кннгомъ* Мех 1478: 8; *силомъ* Мех 1479: 11; *нстѣномъ* Бај 1485: 14, *нстѣномъ* Бај 1485: 15/16; *правдомъ* Бај 1488: 15; Бај 1489: 11; Бај 1489: 17; *нстѣномъ* Бај 1489: 19; *дрвжнномъ* Бај 1499: 17; *работомъ* Бај 1499: 20; *кннгомъ* Сул 1520–1566: 14.

Код именица некадашњих **-jā-* основа инструментални наставак *-ом* јавља се у свега седам забележених примера: *заврѣтѣномъ* Мех 1463: 10; *кратѣномъ* Мех 1468: 10; Мех 1468: 12/13; Мех 1476: 19, 23, 26; *вашѣномъ* Бај 1488: 19.

Код именица које су припадале **-ā-* промени у облицима лок. јд. у највећем броју примера забележен је стари наставак *-е* (< **-ě*), уз напомену да је највише забележених примера овог падежног облика код именице *порта*:

в вѣснѣ Мех 1468: 7; *на портѣ* Мех 1468: 16/17, Мех 1468: 29; Мех 1471: 9, 29; Мех 1479: 19; Мех 1479: 11/12, 74; Бај 1484: 5/6; Бај 1499: 15; Бај 1501: 14, 17; Бај 1481–1512: 9; *у земѣлкѣ* Мех 1468: 8/9, *на портѣ* Мех 1469: 10/11; *в вѣснѣ* Мех 1471: 19, *на портѣ* Мех 1474: 28; Мех 1477: 7; *по правѣ* Мех 1474: 16; *в адѣ* Мех 1477: 27, *на портѣ* Мех 1479: 54, *по хѣрѣговѣнѣ* Бај 1481: 38; *по кѣвѣдѣ* Бај 1485: 15; *в кннѣ* Бај 1489: 25, Бај 1481–1512: 11, *на пѣлкѣ* Бај 1495: 9; *по кѣвѣ* Бај 1481–1512: 8; *на портѣ* Сул 1525: 12; *на портѣ* ССу 1520–1566: 10; *на портѣ* Сул 1520–1566: 12; *на портѣ* Сул 1520–1566: 10; *на портѣ* Сул 1520–1566: 17, *в портѣ* Сул 1520–1566: 18.

Код именица некадашње промене **-jā-* такође је забележен стари наставак *-е*, при чему је најфреквентвија именица *ризница*: *в ризницѣ* Мех 1479: 13; Мех 1479: 12; Мех 1480: 8; *в ризницѣ* Мех 1480: 9/10; *в ризницѣ* Бај 1481: 10; Бај 1482: 13; Бај 1484: 13; Бај 1488: 10; Бај 1489: 23; *в ризницѣ* Бај 1484: 10; Бај 1484: 15; *в квѣ* Бај 1501: 17; *в ризницѣ* Сул 1525: 17; *в ризницѣ* Сул 1520–1566: 11; *в ризницѣ* Сул 1520–1566: 13.

Велики број примера са наставаком *-е* код именица које су припадале некадашњој промени **-ā-*, уз исти наставак добијен аналогично код именица некадашње **-jā-* промене, могу упућивати на шире косовско-ресавско дијалекатско исходиште, а у прилог овој тврдњи говори и савремена ситуација на терену (уп. Јовић 1968: 97–98; Пецо–Милановић 1968: 323; Симић 1972: 303; Ивић 1998: 333; Букумирић 2008; Божовић 2008: 200).

Наставак *-и* у овом падежу, који је највероватније настао аналогijом према промени именица **-ǐ-* основа јавља се у мањем броју примера именица **-ā-* промене: *ω* правди Мур 1430₁: 34, 35; *ω* мнхаличи Мех 1453–1463: 25/26; *ω* полрлти Мех 1480₂: 6; на полрлти Мех 1480₃: 5/6; Бај 1481₂: 7; Бај 1482: 8/9; Бај 1484₁: 5, 19, 25/26; Бај 1488₁: 17; Бај 1489₁: 5, 20; на полрлти Бај 1489₃: 7; на полрлти Бај 1481: 9, н{а} полрлти Бај 1481: 63; на полрлти Бај 1488: 7; Бај 1489₃: 14; по николи Бај 1481–1512₁: 8; *ω* вроси Сел 1513: 19; док је код именица **-jā-* основа присутан само у усамљеном облику *ω* гволд(по)ги Бај 1481–1482: 6. О томе да је локативни наставак *-и* новијег порекла сведочи његово појављивање у споменицима из XIV и XV века (уп. Даничић 11477: 51).

1.7.2. ОБЛИЦИ МНОЖИНЕ. Код именица некадашње **-ā-* промене у ном. мн. забележен је наставак *-е* (** < -ě*), настао аналогijом према некадашњој **-jā-* промени: *варнѣл* Мех 1463: 14, *педѣсе* Мех 1463: 18/19; *вашиѣл* Мех 1468: 35; *вашиѣ* Мех 1468₂: 13; *равѣтѣ* Мех 1471₂: 13; *славѣ* Мех 1472: 21, 25, *воєводе* Мех 1472: 25; *книгѣ* Мех 1474₁: 11; *славѣ* Мех 1476: 17; Мех 1479₂: 21; Бај 1486: 20; Бај 1481–1512₃: 20; *волѣске* Бај 1481₂: 18; *славѣ* Бај 1486₁: 39; Бај 1495₁: 11; Бај 1495₂: 15, 17; *квѣ* Бај 1493₁: 13; *аспрѣ* Бај 1495: 18; *кесѣ* Бај 1499: 13; што је уједно и особина српског народног језика (уп. Ивић 1988: 24).

Посебну пажњу завређује облик *квѣ* Мех 1468: 33, у коме је наставак *-је* у овом падежу највероватније настао аналогijом према именицама м. р. некадашње промене **-ǐ-* (уп. Даничић 1874: 60–61).

Наставак *-е* бележи се и у именици *поклансрѣ* Мех 1471₁: 5, која је припадала некадашњој промени **-jā-* (уп. РЈАЗУ X: 516).

Наставак *-и* (*< * -у*) у овом падежном облику присутан је у примерима *војводи* и *субаши*: *ни мѣлн салнѣаци* *ни мѣлн* *волѣводи* *ни мон свѣашн* Бај 1481: 18/19. Овакви облици лесема у ном. мн. упућује на претпоставку да је облик ном. јд. гласио *војвод* односно *субаш*, али да је ипак реч само о наставку преузетом од некадашњих основа **-ǎ-* им. м. р. потврђено је у Даничић 1874: 64.

У облицима дат. мн. забележен је стари наставак *-ам*: (а) *слѣгамъ* Мех 1480₁: 5; *господамъ* Бај 1485₂: 7; *господамъ* Бај 1486₂: 7; *господамъ* Бај 1485: 22; (б) *свѣшамъ*[ъ] Мех 1463: 5; *землаллалъ*[ъ]⁴⁸ Мех 1472: 1; Бај 1501: 2, 4; Сул 1520–1566₃: 2; *земламъ* Сел 1513: 3.

Специфичност представљају некадашње именице **-jā-* промене са наставком *-им* у овом падежу забележене само у писмима султана Сулејмана I: *землнлалъ*[ъ] Сул 1525: 6; *землѣлнлмъ* Сул 1520–1566₁: 5; *земллнлалъ*(ъ) Сул 1520–1566: 4; *земллнлалъ*(ъ) Сул 1520–1566₅: 5; *землѣлнлмъ* Сул 1520–1566₆: 3; *землѣлнлалъ*(ъ) Сул 1520–1566₆: 5; *землѣлнлмъ* Сул 1520–1566₆: 6. Овакав наставак јављао се код именица ж. р. некадашње **-j-* промене, а био је последица истискивања форманта *-е-* из основе под утицајем форманта *-и-* из других падежа, нпр. *костим*, *милостим* (уп. Даничић 1974: 101), будући да се завршетак *-ъмъ* из датива мн. обично јављао у вокализованом облику *-емъ* (уп. Николић 2002: 130).

Анализирани примери наводе нас на две претпоставке о пореклу наставка *-им* у дат. мн. именица **-jā-* промене потврђеног у писарској канцеларији султана Сулејмана I. Једно мишљење је да је његово порекло условљено контаминацијом придевског наставка *-им* у овом падежу (уп. *мнозлнлалъ*[ъ] *землнлалъ*[ъ] Сул 1525: 6; *земллнлалъ*(ъ) *ларлплскнлалъ*(ъ) Сул 1520–1566₅: 5; *ннлнлалъ* *мнозлнлалъ* *землѣлнлмъ* Сул 1520–1566₆: 6), а друго да су на овај облик утицај могле извршити „бројне и продуктивне именице” (Николић 2002: 129) некадашње основе **-j-*. Међутим, како је и у студији Даничић 1874 дат веома мали број примера са овим наставком код именица **-j-* промене, претпостављамо да је и у издвојеним примерима пре реч о контаминацији придевског наставка услед деловања аналогije.

У облику *земллемъ* Сул 1520–1566: 2 може се увидети наставак заменичке промене (уп. *васелалъ*(ъ) *земллемъ*), док посебан коментар захтева и синтагма *врѣстелалъ*[ъ] *лвделалъ*(ъ)⁴⁹ Мех 1463: 8, у којој је наставак *-ем* код именице ж. р. настао највероватније аналогijом према наставку присутном код именице м. р.

У акуз. мн. код именица обеју промена јавља се наставак *-е*:

(а) *вонске* Мур 1430: 27, *царннел* Мех 1463: 15; *обчнне* Мех 1453–1463: 4; *рѣботлел* Мех 1468: 18; *слѣге* Мех 1474: 23, *рѣке* Мех 1474: 24; Бај 1482₁: 14, 17, *кннгѣ* Мех 1474₁: 15; Бај 1489₃: 13, Бај 1489₃: 20; Бај 1495₁: 22; Бај 1499₂: 16, *чашѣ* Мех 1477: 10;

⁴⁸ Како је потврђен веома велики број примера именице *земља* у овом падежу, навели смо због економичнијег представљања грађе само по један облик.

⁴⁹ Наставак *-ем* у дат. мн. именице *људи* одлика је српске редакцијске писмености (уп. Јерковић 1983: 153, Грковић-Мејџор 1993: 68).

рвкѣ Мех 1477₁: 19; Бај 1501₁: 19, годннѣ Мех 1478₂: 9; кнїлїгѣ Мех 1478₅: 8; слагѣ Мех 1479: 12; цїларннѣ Мех 1480₁: 34; аспїрїѣ Бај 1486₁: 8; висотѣ Бај 1486₃: 7; рвкѣтѣ Бај 1486₃: 7/8; Бај 1489₂: 15; Бај 1495₁: 17, кнїлїгѣ Бај 1495: 14, аспїрїѣ Бај 1495: 17; салїлїгѣ Бај 1495₂: 16; жєлїцїцѣ Бај 1498: 13; аспрѣ Бај 1499₂: 33; вєсєдѣ Бај 1500: 11; Бај 1501: 16; таспрѣ Бај 1501₁: 22, влєсєдлєл Бај 1507: 26; кннїгѣл Бај 1481–1512₄: 12; (б) ѿчнцѣ Мех 1477: 19; квккѣ Мех 1479₂: 15; тнєскѣ Мех 1479₃: 48, тнєскѣ Мех 1479₃: 49, зєлїлїкѣ Бај 1481: 39; зємьлє Бај 1482₁: 6, Бај 1485₁: 6; зємьлє Бај 1485₁: 9; сѿлїлїцѣ Бај 1495: 20; жнїцїцѣ Бај 1498: 17; сѿкннцѣ Бај 1499₂: 16, Бај 1499₂: 26, сѿкннцѣ Бај 1499₂: 18.

Специфичност представљају примери квккнѣ Мех 1479₃: 26, 55, 62/63, 64, 77; квкнїкѣл Мех 1479₃: 71, у којима се у овом падежу препознаје наставак *-ије*. Овде је највероватније реч о наставку преузетом од именица м. р. некадашње промене **-ї-*, будући да се овакав наставак, како је посведочено у споменицима, код именица м. р. бележи до XV века (уп. Даничић 1784: 108). Утицај некадашње промене **-ї-* забележен је и примеру квккѣ Мех 1468: 34, у коме је из наставка *-ије* испало и (уп. Даничић 1874: 108).

У трима примерима тнєскн Мех 1468₁: 13; таспрн Бај 1501₁: 22; аспрї Бај 1481–1512₄: 14, аспрн Бај 1481–1512₄: 17 забележен је наставак стари наставак *-и* по угледу на промену *-ā-*, који је у потврђен у препису *Александриде* (уп. Јерковић 1983: 146), као и у *Хиландарском медицинском кодексу* и то у делу текста који одликују графијски, морфолошки и други архаизми (уп. Јовић 2011: 158–159). У повељама и писмима Српске деспотовине овај наставак није потврђен ни у једном примеру (уп. Поломац 2016: 225–226), а његова употреба у трима писмима Портине канцеларије може се објаснити књишким утицајем.

У усамљеном примеру у овом падежу јавља се неочекивани локативни наставак *-ах*: за тєлї[ѣ] рвкѣтлї[ѣ] Бај 1487: 12, што је вероватно писарска грешка.

Инструментал мн. познаје само наставак *-ами* посведочен код именица **-ā-* промене: аспїрїлнн Мех 1471: 11; вєсєдлнн Бај 1499: 8; вєсєдлнн Бај 1500: 9.

У лок. мн. именица некадашње **-ā-* и **-jā-* промене забележен је очекивани наставак *-ах*: странахъ Мур 1430₁: 27; снннцлї[ѣ] Мех 1463: 20; рвклї[ѣ] Мех 1468: 23; рвклїхъ Мех 1469: 13; лїтрналї[ѣ] Мех 1480₁: 27; рвклї[ѣ] Мех 1480₂: 16; конавлахъ Бај 1482₁: 9, 13; рвклї[ѣ] Бај 1488: 13; кнннгалї[ѣ] Бај 1499₂: 12; слаглїхъ Сул 1520–1566₆: 13, зємллїлї[ѣ] СМур 1430: 6/7.

Посебан коментар заслужује предлошко-падежна конструкција по книга Бај 1481–1512₄: 10, у којој се препознаје једначење лок. мн. са обликом ген. мн. (уп. са примером

и придевске промене (уп. Даничић 1874: 89–90)⁵¹, као њихова обличка једнакост у двојини (уп. Белић 1962: 75). Савремена дијалекатска ситуација показује да се синкретизам генитива и локатива множине препознаје у говорима косовско-ресавске и зетско-сјеничке (уп. Ивић 2001: 137, 217; Јовић 1968: 82; Букумирић 2003: 193; Пецо–Милановић 1968: 314), као и смедеревско-вршачке дијалекатске зоне (Бошњаковић 2012: 75), док се у документима Портине канцеларије у усамљеном примеру јавља само у документу султана Сулејмана I.

Синкретизам ових падежних облика у говорима зетско-сјеничког дијалекта може се објаснити с једне стране утицајем црногорских говора, будући да су сјенички говори у непосредном контакту са бјелопољским говорима, а са друге – косовско-ресавским на које се наслањају новопазарски говори (уп. Барјактаревић 1966: 82).

Наставак *-a* у овом падежу бележи се и у једном примеру именице м. р. некадашње консонантске промене: до ·ди· дана Бај 1507: 15.

Дистрибуција наставака у облицима ген. мн. именица с. р. некадашње консонантске промене заслужује посебан коментар. Наставак *-a* бележи се у готово свим примерима: идеина Бај 1501₁: 20, од|ъ манонлова и антонова врѣмена Бај 1481–1512₄: 9, од|ъ| паарвалш|на|х|ъ| врѣмена|х|ъ| сваак|л| годинн|л| до сине|х|ъ| врѣмена Сул 1525: 11.

Специфичност, међутим, подразумева чињеница да се хибридлизоване форме у документима Портине канцеларије не везују само за граfiјска решења већ се, премда у углавном усамљеним облицима, бележе и у деклинационим обрасцима и то, пре свега, у писарској канцеларији султана Сулејмана I. У вези с овим, неопходно је указати на појаву облика врѣмена|х|ъ|: од|ъ| паарвалш|на|х|ъ| врѣмена|х|ъ| сваак|л| годинн|л| до сине|х|ъ| врѣмена Сул 1525: 11. Како није познато да су у споменицима забележени примери са оваквим наставком код именица м. и с. рода (уп. Даничић 1874: 89–92), изоловани облик који се јавља у анализираној грађи вероватно је настао аналогijом према наставку *-ax* у ген. мн. код именица ж. р., код којих се ствара услед преузимања сугласника /x/ из заменичко-придевске промене (уп. Даничић 1874: 91), док смо пример са реконструисаним полугласником због речи која се нашла под титлом от|ъ| пр|ъ|вн|х|ъ| врѣмен|ъ| Бај 1481: 11 изузели из разматрања.

⁵¹ Ова пјава својствена је именицама ж. р. на *-a* нарочито у XV веку, а од XVI века бележи се код именица некадашње основе **-i-* (уп. Даничић 1874: 89–90).

И код именица ж. р. некадашње промене *-ā-* забележен је у ген. мн. наставак *-a*: *ωσ|таβνω ωτα|ц|*(ь) *ωσα|л|*(ь) на десете *хн|л|л|а|а* *дв|ка|т|*(ь) *злате|х|*(ь) Мех 1477₁: 9/10; платитѣ мѣхемѣдъ за крѣвѣкѣ врата си аспрѣн *кѣ хн|л|а|а* Бај 1482₁: 20/21; егѣ девѣтъ стотина и осамъ *ωд|л|* почетка м{есеца} зл|ка|дѣ до годнѣцѣ девѣтъ стотина и 8 девѣто лето Бај 1503: 8/9; годѣ до *го|д|л|* харатѣ двѣрѣвачкѣ два на дестѣ *хн|л|л|а|а* Бај 1503: 12; до *дѣвѣ|т|*(ь) стотн|н| (ь) и *·в|* *го|д|н|а* въ мѣсецѣ тѣрско|л| (ь) Бај 1507: 14, *ωд|л|* годѣ до *го|д|л|* що е|с|т| (ь) харатѣ двѣрѣвачкѣ *·в|* *хн|л|а|а* и *·ф|* двката Бај 1507: 17/18, *ωд|л|* н|х| *л|п|р|и|н|с|л|о* два на *дѣ|с|*(е)тѣ *т|н|с|о|а|* *п|е|т|*(ь) стотина Бај 1510: 10/11/12/13, *ωд|л|* *в|с|е|*(ь) тѣхн *с|т|р|а|н|а* *з|а|п|а|д|н|е|*(ь) Бај 1481–1512₁: 16/17; на|ш|а|д|а|в| (ь) се на *в|а|с|* двадесѣт| (ь) и две *хн|л|а|е* и *дѣвѣ|т|*(ь) стотина Бај 1481–1512₄: 10/11, а на његову редовну употребу код именица ж. р. некадашњих основа **-ā-* и **-jā-* упућују и примери у којима се наставак *-a* чува иза полугласничке графеме која је само одраз ортографског конзерватизма: *хн|л|л|а|а|д|* Мех 1471₃: 10; *х|л|л|а|д|* Бај 1485: 20; стотн|н| Сул 1520–1566₆: 12, *т|н|с|к|* Мех 1468: 31; Мех 1469: 9; Мех 1478₂: 15; Мех 1478₃: 9, 18; Мех 1480₁: 17, 20; Мех 1480₃: 9, Бај 1481: 30, 32, 61; Бај 1482: 10; Бај 1484: 9; Сул 1520–1566: 10; *т|н|с|к|* Мех 1478₁: 9; *л|т|н|с|к|* Мех 1480₁: 22; *т|н|с|ц|* Мех 1480₃: 12, *т|н|с|ц|* Мех 1480₃: 19; Бај 1484₁: 23; *т|н|с|к|* Бај 1488: 8; Бај 1488₁: 9; *т|н|с|к|* Сел 1512–1520: 10; *л|т|н|с|к|* Сул 1525: 14. И овде смо примере са реконструисаним полугласницима оставили ван анализе.

У једном броју примера именица обеју некадашњих основа посведочен је у овом падежу наставак *-и*, добијен аналогijом према именицама *-й-* промене: *т|н|с|к|* Мех 1468₁: 10; *л|сп|р|л|* Мех 1463: 16х2; *л|сп|р|* Мех 1476: 16; Бај 1501₁: 9; *л|р|а|т|е|ж|н|* Мех 1477: 13; *л|сп|р|н|* Мех 1480: 16; Бај 1482₁: 21; *л|сп|р|н|* Бај 1499₂: 35; Бај 1481–1512₄: 12; *л|сп|р|н|* Сул 1517: 13; *т|н|с|к|к|н|* Сул 1520–1566₃: 9; *т|н|с|к|к|н|* Сул 1520–1566₅: 10; Сул 1520–1566₆: 11.

Ове је неопходно издвојити и примере *с|т|р|а|н|а|х|*(ь) Бај 1495₁: 6, 10, 20, *с|т|р|а|н|а|х|*(ь) Бај 1495₁: 21; *с|т|р|а|н|а|х|*(ь) Бај 1495₂: 7, 12, *с|т|р|а|н|а|х|*(ь) Бај 1495₂: 18; *с|т|р|а|н|а|х|*(ь) Бај 1481–1512₃: 16; *с|т|р|а|н|а|х|*(ь) Бај 1481–1512: 15, у којима се у овом падежу бележи локативни наставак *-ах*, што може сведочити о синкретизму генитива и локатива множине који је карактеристичан за говоре који припадају широком појасу од Црногорског приморја до румунске границе, где спадају косовско-ресавска (Ивић 2006: 63, Пецо–Милановић 1968: 329), смедеревско-вршачка (уп. Ивић 2006: 118) и зетско-сјеничка дијалекатска зона (уп. Барјактаревић 1966: 86), а о могућој припадности косовско-ресавском дијалекатском ареалу сведоче и остале

ц[а]рства мн дан капнѣи Мех 1477₂: 27, послаах(ь) мѡлѣлѣ вѣрѣнѡлѡга ѡдѣлѣ сѣлѣгѣлѣ и ѡска[а]фа капнѣи дѣлѣи Мех 1478: 28, као и једном романизму: пѡскаа ѡдѣм(ь) вѣѡ чѡвека ѡскалѣлѣ дѣлѣтонѣлѣ кѣлѣрѣлѣн Мех 1477₂: 11 (уп. лат. Antonius).

1.15. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. Фреквентност некадашњих промена *-*ǫ*-/*-*jǫ*- и *-*ā*-/*-*jā*- потврђена је и у нашем корпусу, али деклинационе парадигме претрпеле су одређене промене које се огледају, пре свега, у аналошком уопштавању падежних наставака. Именице некадашњих консонантских промена, у првом реду, именица м. и с. рода у највећем броју случајева приклониле су се промени *-*ǫ*-, док су именице некадашњих промена *-*ǐ*-, *-*ĩ*-, *-*ī*- углавном забележене у изолованим примерима, премда се и у њима препознају резултати аналошког уопштавања.

Хронолошки оквир припадности анализираних писама, као и световни садржај докумената условили су присуство црта српског народног језика, од којих је посебно битно издвојити оне чија појава може упутити на простор косовско-ресавске односно призренско-тимочке дијалекатске зоне:

- (1) наставак *-e* у облицима дат. и лок. јд. именица ж. р. некадашње промене *-*ā*-;
- (2) наставак *-em* у облику инстр. јд. именица м. р. некадашње промене *-*ǫ*-;

С друге стране, иако у изолованим примерима због припадности анализираних текстова жанру световне садржине, посведочене си у црте наслеђене норме, које се огледају кроз следеће деклинационе специфичности:

- (1) наставак *-u* у акуз. мн. именица мушког рода некадашње промене *-*ǫ*-;
- (2) наставак *-u* у облицима ген. јд. именица некадашње промене *-*jā*-.

У ген. мн. поред усамљених примера са старим наставком *-u*, уопштен је наставак *-a*, који се у споменицима почиње бележити од краја XIV века.

Једна од значајних структурних иновација која је потврђена у анализираним писмима јесте и синкретизам ген. и лок. мн., при чему су забележени примери потврдили да је ово једначење некада вршено према генитиву, а некада према локативу.

Веома важну црту деклинационог система именица Портине канцеларије представља и употреба конструкција које упућују на аналитичке тенденције у систему деклинације. Овде мислимо, у првом реду, на конструкције са предлогом *с/са/сас* и *опитим надежом*, а потом и на оне у којима се обликом акузатива уз везу са предлозима

с, од, за и *до* изриче функција општег падежа. Овакве конструкције, како показује и савремена дијалекатска ситуација, нису својствене само говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 149) већ се њихова употреба бележи и на косовско-ресавском терену (уп. Јовић 1968: 161; Елезовић 11510: 201; Симић 1980: 39, 41, 117).

На крају, специфичност деклинационог система докумената Портине канцеларије посебно се потврђује кроз писарску канцеларију султана Сулејмана I, у чијим документима бележимо хибридне морфолошке форме које се очитују кроз појаву наставка *-им* у дативу множине именица некадашње **-jā-* промене и наставка *-ах* у гененитиву множине именица некадашње *-n-* промене, а ови примери су од непроцењивог значаја и због чињенице што могу указати на податак да се хронолошки оквир једначења локатива и инструментала множине односно преструктурирања множинских падежа⁵³ може померити на век раније, будући да писма у којима је синкретизам забележен потичу из XVI века.

2. ЗАМЕНИЦЕ

2.1. ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

2.1.1. ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ 1. И 2. ЛИЦА И ЗАМЕНИЦА СЕБЕ, СЕ. У највећем броју примера у ном. јд. личне заменице 1. л. потврђена је, како је и очекивано, форма из народног језика:

џ Мур 1430₁: 1, Мех 1469: 1, Мех 1469: 11, Мех 1476₁: 19, Мех 1480₁: 1, Бај 1499₁: 1, Бај 1499₂: 1, Бај 1481–1512₁: 1, Сел 1513: 1, 16, Сел 1514: 1, Сел 1516: 1, Сел 1517: 1, 17, Сел 1512–1520: 1, Сул 1525: 1, Сул 1520–1566₂: 1, Сул 1520–1566: 17, Сул 1520–1566₄: 1, џа Бај 1510: 1, Бај 1481–1512₃: 1, Бај 1481–1512₄: 1, Сул 1525: 9, Сул 1520–1566₁: 1, Сул 1520–1566: 1, Сул 1520–1566₅: 1, Сул 1520–1566₆: 1.

О удвајању вокала у овом облику в. одељак II.2. т. 4.1.

Српскословенска форма бележи се само у четирма писмима султана Бајазита II: азъ Бај 1498: 1, Бај 1501: 1, Бај 1502: 1, азъ Бај 1481–1512: 1, при чему се сви примери јављају у уводној формули при интитулацији пошиљаоца.

⁵³ Преструктурирање множинских падежа условљено је губљењем двојине као семантичке категорије од прве половине XV века: „[...] у нашем се језику могу у овом правцу констатовати две епохе: I од XII до XV в. (можда, и кадшто нешто доцније) када се двојина и у чакавском и у штокавском дијалекту употребљава синтактички као двојина и II од тога времена па до данас – када облици двојине добивају значење множине, улазе међу облике множине, ту или врше различне утицаје или се међу облицима множине губе” (Белић 2001: 191–192).

У ген. јд. заменице 1. л. потврђен је само очекивани облик *мѣ* Мех 1466: 11.

У дат. јд. забележен је облик *лмѣ* Бај 1485₂: 11, *мѣ* Бај 1486: 19/20, а овакав дат. јд. са старим наставком *-е* карактеристика је југоисточних српских говора (уп. Ивић 2009: 167), на шта указује и савремена дијалекатска ситуација, будући да се исти наставак бележи у говорима косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне (уп. Ивић 2009: 167), а на југоисточне српске просторе као дијалекатско исходиште упућују и друге језичке црте из ових двају писама (више о овоме в. поглавље III.1. т. 1.1.6.). Енклитички облик *ми* са различитим граfiјским реализацијама јавља се веома често, па овакве примере нећемо посебно наводити.

Од заменице 2. л. у овом падежу бележе се само енклитички облици у једном писму султана Сулејмана I: *лгн* Сул 1520–1566₆: 9, *лгнн* Сул 1520–1566₆: 21. О удвајању вокала у овом облику в. одељак II.1. т. 3.2.1.1.6.

Поред усамљеног примера наглашеног облика акуз. јд. личне заменице 1. л.: *мѣ* Мур 1430: 29, потврђен је и енклитички облик *мѣ* Мур 1430: 9. Од рефлексивне заменице потврђена су само два облика *сѣ* Мех 1479₃: 31, 43.

Очекиване форме у духу народног језика забележене су у инстр. јд. у двама примерима у писму султана Мехмеда II: *лмнлм[ь]* Мех 1466: 12, 18. Овде коментар заслужује облик рефлексивне заменице *мѣгю* *сѣ* СМур 1430: 10, а оваква употреба општег падежног облика својствена је говорима косовско-ресавског (Пецо–Милановић 1968: 333) односно призренско-тимочког дијалекатског простора (уп. Реметић 1996: 483), с напоменом да на крајњи југоисток српског дијалекатског простора те погранични српско-македонски појас (уп. Поломац–Лутовац 2014: 18–19) упућују и друге језичке црте забележене у овом писму (в. поглавље III.1. т. 1.1.6.). Забележена су и три примера рефлексивне заменице: *сѣлм[ь]* Мех 1463: 19, *сѣлм[ь]* Мех 1469: 19, *сѣлм[ь]* Мех 1474₁: 7.

Једини потврђени пример лок. јд. јесте стара форма: *мѣнѣ* Мех 1479₃: 20.

Од множинских облика неопходно је издвојити облике датива и инструментала, будући да су у овим падежима потврђени старији облици:

(а) дат. мн.: *налм[ь]* Бај 1481–1482: 2, Бај 1487: 3, Бај 1488₁: 4, Бај 1489: 2, Бај 1489₂: 2, Бај 1489₃: 2, *валм[ь]* Мех 1466: 10, Мех 1471: 8, Мех 1479₁: 12, 15, Мех 1479₃: 50, Мех 1480₂: 12, Мех 1480₃: 25, Бај 1481₁: 10, Бај 1482: 17, Бај 1484₁: 11, Бај 1488₁: 13, *валѣ* Мех 1453–1463: 17, Бај 1485₁: 16, Бај 1486₁: 15, 39, Бај 1486₂: 8, Бај

1485: 4, Бај 1475₁: 18, владѣ Бај 1485₂: 17, владѣ Бај 1486₁: 37, владѣ(ѣ) Бај 1495₁: 14, Бај 1498: 11, Бај 1499₂: 12, 14, 15, 16, 18, 19, 27, 31, Бај 1481–1512₁: 7, вадѣ Мех 1468: 20, Мех 1478₃: 16, Мех 1479₁: 9, вадѣ Сул 1520–1566₁: 6, вадѣн Сул 1520–1566₁: 14, Сул 1520–1566₅: 16; (б) инстр. мн.: нади Мех 1479: 11, Бај 1484₁: 16, нади Бај 1484₁: 28, вадн СМур 1430: 23, Мех 1458: 9, Бај 1486: 18, 19.

Посебно треба истаћи и пример послале къ нади Мех 1481: 5, у коме се на месту дат. мн. употребљава облик инстр. мн., што је сведочанство о процесу реструктурирања множинских падежа након губљења двојине.

Како је употреба дативских енклитика *ни* и *ви* са различитим графичким реализацијама потврђена у веома великом броју примера, овакве облике нећемо посебно издвајати.

2.1.2. ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦА 3. ЛИЦА. У ном. јд. личне заменице 3. л. бележе се следећи облици: он[ѣ] Мех 1453–1463: 29, онѣ(ѣ) Мех 1468: 24, онѣ Мех 1471: 7, он[ѣ] Мех 1479₂: 18, он Бај 1481: 47, он Бај 1489: 11, онѣ Бај 1489: 12, он[ѣ] Бај 1489₂: 22, она Бај 1481–1482: 10.

Облици ген. јд. бележе се само од заменице 3. л. м. р.: ѿдѣ неѣ Мех 1481: 9, еѣ Бај 1499₁: 10, еѣ Бај 1503: 8. Два забележена српскословенска облика употребљавају се у функцији посесивне заменице: ѿо є вѣла раѣота еѣ Бај 1499₁: 10, вѣ лѣ}тѣлѣ(ѣ) еѣ. Бај 1503: 7/8.

Облици из народног језика у малом броју примера потврђени су и у дат. јд. заменице м. и ж. р.: нѣѣв Мех 1466: 12, 13, нѣѣлѣ Мех 1466: 14, 15, нѣѣѣлѣ Мех 1468₂: 16, нѣѣлѣ Мех 1471₁: 14 и нон Бај 1485₂: 10. Насупрот наведеном, у писмима је забележен и велики број потврда енклитичког облика *му*: ѣв СМур 1430₁: 37, Мех 1453–1463: 11, 20x2, 27, Мех 1466: 8, 9, Мех 1468: 17, 32, Мех 1468₂: 9, 12, Бај 1481: 49, Бај 1486₂: 16, Бај 1487: 11, Бај 1488₁: 11, Бај 1489₁: 6, Сул 1517: 5, 7, 12, 13, 16, ѣлѣ Мех 1463: 17, Мех 1466: 11, 17, Мех 1468: 33, Мех 1471₁: 14, 15, Мех 1474₁: 17, Мех 1475: 11, Мех 1476₁: 14, Мех 1478: 11, Мех 1479₂: 8, 9, Бај 1481: 50, Бај 1482₁: 15, 18, Бај 1483: 8x2, Бај 1493₁: 10, 11x2, Бај 1493₁: 15, Бај 1495₁: 8, Бај 1497: 10, Бај 1501₁: 20, 21, 23, ѣѣлѣ Бај 1493₁: 14.

У изолованом примеру се уз овај енклитички облик јавља и партикула *ј*: ѣѣн Бај 1489₁: 17, а примери овога типа бележе се и у Даничић 1874.

У усамљеном примеру у писму султана Бајазита II пронађена је дативска енклитика ж. р. у духу народног језика: нѣѣн Бај 1485₂: 19.

У акуз. јд. бележе се облици м. р.: *нѣга* Мех 1471: 9, Мех 1478: 20, Бај 1499₂: 18, *за нѣга* Мех 1479₁: 16/17, *за нѣга* Бај 1481–1482: 21, *на нѣга* Бај 1495₁: 8, док се у изолованим примерима потврђује српскословенска форма *ѣго* СМур 1430₁: 6, *ѣго* Бај 1499₂: 17. Највећи број потврда пак припада акузативној енклитници *га* у духу народног језика: *га* Мех 1459: 13, Мех 1468: 4, 23, 24, Мех 1478: 19, Мех 1478₂: 20, Мех 1478₄: 9, 11x2, 12, Мех 1478₅: 13x2, Мех 1480₁: 30, Бај 1481: 42, Бај 1481–1482: 7, 18, Бај 1483: 6, Бај 1486₂: 11, Бај 1486₂: 12, Бај 1486₂: 13, Бај 1486₂: 15, Бај 1486₃: 14, Бај 1486₃: 16, Бај 1486₃: 17, Бај 1486₃: 19, Бај 1488: 7, Бај 1497: 15, Бај 1497: 17, Бај 1499₁: 10, 16, Бај 1499₂: 19, Бај 1501₁: 17, 18, 19, Бај 1481–1512₂: 14.

У изолованом примеру у писму султана Мурата II у акуз. јд. ж. р. потврђена је енклитика *је*, настала од генитива: *да мѣ ѣ виднѣо* Мур 1430₁: 37. Ова енклитика се у усамљеном примеру јавља и у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 236), а данас је присутна у левачком (уп. Симић 1972: 348), у говору шарпланинске жупе Гора (уп. Младеновић 2001: 331), док је њена појава забележена и на широком простору македонских говора (уп. Видоески 11512–1520: 133).

Једино облици м. р. бележе се и у инстр. јд.: *ш ннѣл(ѣ)* Мех 1468: 20, Мех 1468₂: 16, Мех 1471: 11, *ш ннѣл[ѣ]* Мех 1480₂: 14.

Поред наведених старих облика, у изолованом примеру потврђена је и форма са покретним вокалом: *ш ннѣмѣ* Мех 1477₂: 12, а најстарије потврде овог облика са покретним вокалом јављају се већ од XIV века (уп. Даничић 1874: 173).

Стари облик бележи се и у лок. јд. м. р.: *ѣ нѣл(ѣ)* Бај 1497₁: 15.

У ном. мн. јављају се само облици м. р.: *ѣнн* Мех 1468: 8, Бај 1486₁: 12, 33, Сул 1517: 9, *ѣнн* Бај 1489₁: 10, 17, *ѣннѣ* Бај 1495: 23, *ѣннѣ* Бај 1481–1512: 14.

У ген. и акуз. мн. бележи се облици *нѣх* односно *их*: (а) ген. мн.: *ннѣл(ѣ)* Мур 1430₁: 12, *ннѣл[ѣ]* Мур 1430₁: 14, Мур 1430₁: 19, *ннѣх* Мех 1458: 11x2, Мур 1430₁: 24, Бај 1486₁: 33, *ннѣ(ѣ)* Бај 1502: 10, *ннѣл[ѣ]* СМе 1480₁: 23, Бај 1484₁: 6, (б) акуз. мн.: *ннѣл[ѣ]* Мур 1430₁: 37, Мех 1479₃: 52, 69, *ннѣл(ѣ)* Мех 1463: 11, Бај 1500: 17, *ннѣх* Мех 1458: 14, *ннѣл[ѣ]* Мур 1430₁: 36, Мех 1479₁: 11, Мех 1479₃: 15, 24, 33, 35, 36, 54, Бај 1481₁: 15, Бај 1487: 18, Бај 1489₁: 15, Бај 1489₂: 23, Бај 1489₃: 21x2, Бај 1489₃: 23, *ннѣлѣ* Бај 1485₁: 6, *ннѣ(ѣ)* Мех 1478₅: 17, Бај

1493₁: 13, н|х|њ Бај 1481₁: 15, н|х|њ Бај 1493₁: 12, Бај 1497₁: 16, 17, 18, Бај 1498: 14, Бај 1499₁: 21, Бај 1502: 17, Бај 1481–1512₄: 18, Бај 1481–1512: 16, 23.

У примерима н|х|њ Мур 1430₁: 12, н|х|њ Мур 1430₁: 14, Мур 1430₁: 19, н|хњ Мур 1430₁: 24, н|хњ Мех 1476: 26/27, облик ген. мн. јавља у функцији посесивне заменице, а исту функцију имају облици акуз. мн. у примерима: н|х|њ Мур 1430₁: 36/37, н|х|њ Мех 1463: 11, Мех 1471₂: 24, Мех 1479₃: 42, Мех 1479₃: 55, Мех 1480₁: 6, 31, н|х|њ Мех 1476₁: 17, Бај 1499₁: 11, н|хњ Бај 1485₁: 12, Бај 1486: 13, н|х|њ Мех 1471₂: 21, н|х|њ Бај 1485₁: 6, 15x2, Бај 1486: 19, н|х|њ Бај 1499₁: 17, као и облик ном. јд. н|х|њ Бај 1486: 19.

Посебну пажњу овде завређују форме акуз. мн.: хї Мех 1468: 35, хн Мех 1468: 36, Мех 1469: 10, Мех 1477₂: 26, Бај 1486₁: 45 х(н) Бај 1493₁: 9, и н|хњ Бај 1499₁: 18, Бај 1499₂: 19, 22. Облик *хи*⁵⁴ забележен је у *Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића* (уп. Јовић 1968/69: 412) и у једном примеру у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 173). Јовић (1968/69: 412) овакву форму повезује са почетном фазом развоја енклитике *ги* у призренско-тимочком дијалекту, односно са *ци* из косовско-ресавског дијалекта, истичући да је можда формирању енклитике *их* претходило стање које је подразумевало метатезу елемената датог енклитичког облика. Овакво објашњење допуњено је у студији Јовић 2011, где се истиче да постоји могућност да је овакав енклитички облик формиран аналогijом према дативским енклитикама *ни* и *ви* које се завршавају на *-и*, а које се у источним и јужним српским говорима⁵⁵ употребљавају и у акуз. мн.

Пример н|хњ Бај 1499₁: 18, Бај 1499₂: 19, 22, досад забележен у српским средњовековним споменицима, једини за разлику од енклитичких облика *хи*, има функцију посесивне заменице. У вези са тим, може се претпоставити да је оваква форма настала аналогijом према енклитичком облику *их* у функцији посесивне заменице.

Како је забележен веома велики број потврда дативске енклитике *им* (примере нећемо посебно наводити), овде издвајамо само облике: н|м|њ Мех 1476: 68, 69, 81, Бај 1481: 15, 42, 56, Бај 1481₂: 10, 11, Бај 1484₁: 14, Бај 1485₁: 8, Бај 1486₃: 20, н|м|њ Бај 1499₂: 7.

⁵⁴ О оваквој форми ништа се не наводи ни код Даничића ни код Белића.

⁵⁵ О овоме више у Белић 1999: 278–279.

Старије форме забележене су и у инстр. и лок. мн.: (а) нмдн Мех 1480₂: 10, Бај 1481: 14, нмдн Бај 1481: 22, Бај 1485: 8, нмдн Бај 1485: 12, нлмлїл Бај 1495: 24, (б) по ннхл(ь) Мех 1458: 8, по ннхъ Бај 1510: 10.

2.1.3. УПИТНА ИМЕНИЧКА ЗАМЕНИЦА КТО/ТКО. У облицима ном. јд. у највећем броју примера потврђен је облик *тко*:

- (а) тко лн ке вчиннїтл[н] цїол о конон годє правдн Мур 1430₁: 35;
- (б) тко неке на се прїднїтл(н)- гнєвл(ь) н ровнство голцпо[д]лцтва лл(н)- не задєнн се- некьлл(ь) злїлл(ь)- Мех 1463: 7/8/9;
- (в) тко вьдє нємлв прїатєль. да стє н вн нємлвл прїатєльє Мех 1466: 13/14;
- (г) тко лн не вьдє нємлвл лнєлпрїатєлл(ь). да стє н вн нєговв крьвннкв лнєлпрїатєллє- Мех 1466: 14/15/16;
- (д) н тко вїдн оьвзн хожалтл[ь] цалрствїла лн всєкн да вєрє Мех 1469: 15/16;
- (ђ) нн нєгова братнїа нн тко дрвгн нлц[а] мє[сє]ца Мех 1476: 31;
- (е) ако лн тко вдрн в бълхл[ь]- да сє закнннаютл[ь] по законв Бај 1481: 43/44;
- (ж) тко вьдє дьжълнл[ь]- он да палалкїа- Бај 1481: 47;
- (з) ако лн вн тко вьдєлл[ь] тьгє нмдннїє- тєрє вн пошєлл[ь] в двєролвннкв: Бај 1481: 48;
- (и) ако сє вн тко нншєо да нлл[ь] коє годє злї вчиннїтл[ь]- Бај 1481: 56;
- (ј) тко ннхл[ь] кннгв знаню- да тєн хожєтлє прочьтєшь Бај 1485₁: 15/16.

Облик са извршеном метатезом бележи се и у Струшком препису *Душановог законика* (уп. Грицкат 1975: 135), у *Закону о рудницима* (уп. Јовић 1968/69: 413), у повељама кнеза Лазара (Поломац 2006: 150), као и у повељама и писмима Српске деспотовине и то у мањем броју примера докумената световне садржине (уп. Поломац 2016: 237).

У наведеним примерима из писама Портине канцеларије, заменица *тко* у примерима под *а, б, в, г, д, ж* и *ј* употребљена је у функцији релативизатора односних зависних реченица, док је у примерима под *ђ, е, з* и *и* употребљена у значењу неодређене именичке заменице *неко*.

Облик *кто* забележен је само у двама примерима и то у функцији двају релативизатора односних реченица који стоје у раставном односу обележеном везником *али* у значењу везника *или*: *кто є подь голцпо(д)лцтво ллїл- алн кто лл(н) харачн дава- Мех 1463: 6/7.*

(д) *харалчи(ь)*· *шо ес[т]и[ь]*· *ωд[ь]* *паарвалшн[а]х[ь]*· *врем[е]на[х]и[ь]*· *сваак[ь]*· *годнн[и]с[ь]*· *до снн[е]х[ь]*· *врем[е]на посннла[а]н[ь]*· Сул 1525: 10/11/12.

2.1.7. УПИТНА ИМЕНИЧКА ЗАМЕНИЦА *НЕШТО*. Забележени су облици ном. јд.: нешто Бај 1486₂: 16, Бај 1499₁: 18, Бај 1499₁: 22, Бај 1481–1512: 24, четири облика акуз. јд.: за тон да ви нешто забави Мех 1479₁: 15, ако несте нешто загрвнлї и сьгрешнлн Бај 1499₂: 20/21, и преко заповелстн да нешто не стнните и нмению· Бај 1499₂: 23, алн да мѧ за нешто сѧ врендѧнн свнтѧ алн ѧспри платнн Сул 1517: 12/13, као и један усамљени облик инстр. јд.: а веке тоган гюлдрѧка да га не и да напредал нека до сада вамѧ нечнмѧ да не б[в]де Мех 1478₂: 20/21.

2.1.8. УПИТНА ИМЕНИЧКА ЗАМЕНИЦА *НИШТА*. Потврђени су једино облици ном. јд.: ерѧ нн[х]и[ь] ннща неке ωттети[т]и[н] Мур 1430₁: 37/38, нн[т]ко нн ннща реки нн понскати· кр[ь]и[ь] в[ь]с[ь] платнше Мех 1479₃: 13/14.

2.2. ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

2.2.1. ПОКАЗНЕ ЗАМЕНИЦЕ

2.2.1.1. ПОКАЗНА ЗАМЕНИЦА *ТЬ, ТА, ТО*. У ном. јд. м. и ж. р. забележени су само нови облици са пртикулом: тан гралд[ь] Бај 1481₂: 13, тан дѧгѧ Бај 1484₁: 9, тан калрло Бај 1489₃: 10, тан калрло Бај 1489₃: 20, тан чалд(ь) Бај 1481–1512: 19, т[г]ан царннѧ Мех 1478₅: 11 односно тан ц[а]рнна Мех 1478₂: 11, тан царннал Мех 1478₂: 14, Мех 1478₃: 7, тан страна Бај 1481–1512: 25, тан рѧвѧта Бај 1489: 13/14. У ном. јд. с. р. поред облика са партикулом: тωлїл Бај 1489: 22, Бај 1493₁: 16, тон Мех 1468: 27, Мех 1478₃: 17, Бај 1481₂: 22, Бај 1489₃: 13, тонѧ Бај 1510: 13, тωлнл Мех 1468: 25, Мех 1476₁: 12, тωн Мех 1468: 34, тωлнл Мех 1468₂: 13, тωлнл Мех 1476₁: 12, јављају се и облици без ѧе: тѧ Мех 1480₃: 18, Бај 1481: 28, Сул 1520–1566₃: 8, Сул 1520–1566₅: 9, тлѧ Бај 1495₁: 10.

У ген. јд. сва три рода посведочене су, како је и очекивано, форме у духу народног језика:

(а) м. р.: тоган Мех 1478₂: 20, Мех 1478₅: 15, Бај 1486₃: 18, тогалнл Мех 1468₂: 9,
(б) с. р.: тоган Мех 1471₂: 15, Мех 1474₁: 12, Мех 1476: 10, Мех 1478: 16, Мех 1478: 21, Бај 1481: 22, Бај 1497₁: 12, Бај 1498: 9, Бај 1499₁: 12, Бај 1499₂: 33, Бај 1501₁: 13, Бај 1502: 11, Бај 1503: 20, Бај 1481–1512₄: 15, Бај 1481–1512: 17, Сел 1516: 12, тоган Мех 1477₂: 19, тогалнл Мех 1468: 28, Мех 1477₂: 25, тогаї Мех 1478₂: 12, Мех 1478₃: 10, тогалнл Мех 1468: 32, Сул 1520–1566₄: 10, т[г]оган Бај 1486₁: 8, т[т]оган Бај 1486₂: 13, ωлт[г]огаї Бај 1485: 17/18, тогалїл Бај 1495: 10, 13, 23, Бај 1495₁: 17, 19, тоганѧ Сел 1514:

14, тогань Сел 1517: 13, тога Мех 1471₁: 10, тога Мех 1478₄: 13, Бај 1481: 25, (в) ж. р.: тѣн Мех 1474: 11, тѣї Мех 1478₃: 14.

У трима примерима ωт[ь] тан дѣгъ Бај 1481₁: 13, ωт[ь] тωїї нѣаннѣ Бај 1488₁: 8 и ω[дѣ] тѣїї хал[а]тїїї Бај 1495: 22, на месту генитива забележена је аналитичка конструкција *од + опити надеж* која се јавља као резултат балканистичког процеса анлитизације (уп. Милорадовић 2003: 188), присутног у ареалу косовско-ресавског (уп. Јовић 1968: 161) и призренско-тимочког дијалекта (уп. Ивић 2001: 149–150), а о овим дијалекатским ареалима сведоче и остале језичке црте потврђене у датим писмима (в. поглавље III.1. т. 1.1.6. и поглавље III.2. т. 1.1.).

Поред два забележена облика дат. јд. м. р. са партикулом у духу народног језика: тоѣн Бај 1489₃: 23, тѣѣнн Бај 1481–1512: 11, у усамљеном примеру потврђен је облик тѣѣнн Бај 1486₁: 11.

Највећи број облика акуз. јд. бележи се у категорији с. р. Само у двама примерима јавља се облик то Мех 1453–1463: 27, Мех 1471₃: 5, тѣѣ Мех 1478₂: 19, док је у свим осталим примерима присутна партикула *ј*:

тон Мех 1459: 9, Мех 1468: 8, Мех 1471₂: 30, Мех 1472: 27, Мех 1474: 30, Мех 1474₁: 10, Мех 1476: 24, Мех 1479₁: 15, Мех 1479₃: 13, Мех 1479₃: 32/33, Мех 1479₃: 77, Мех 1480₁: 16, Мех 1480₂: 12, 10, Бај 1481: 11, Бај 1485₂: 18, Бај 1486₁: 13, Бај 1485: 8, Бај 1497: 13, Бај 1499₂: 6, 29, Бај 1502: 18, Бај 1481–1512₃: 13, тѣнн Мех 1468: 22, 37, тѣнн Мех 1468₂: 17, тѣн Мех 1471₁: 16, Бај 1488₁: 20, Бај 1489₁: 10, Бај 1489₂: 15, тѣїї Бај 1488: 13, тѣї Мех 1476: 14, Мех 1478₂: 19.

И за облике м. р. карактеристична је употреба партикуле: тан Мур 1431: 10, Мех 1478₂: 6, Бај 1481–1482: 9, 12, 17, Бај 1484₁: 17, Бај 1484₁: 22, Бај 1489₂: 18, Бај 1481–1512: 18, тѣнн Бај 1483: 7, тѣнн Бај 1486₂: 14, тоган Мех 1478: 25, Мех 1480₁: 15, Бај 1489₃: 26, а само у примеру тога Мех 1478: 22 није уочено њено присуство. Овде је неопходно издвојити и пример тан љѣннѣ Бај 1489₂: 16, у коме се уместо облика акуз. јд. пок. прид. зам за категорију [живо +] препознаје њена употреба за категорију [живо -]. Облици у духу народног језика са партикулом *ј* долазе и у категорији ж. р.: тѣн Мех 1474₁: 11, 19, Мех 1476: 29, Бај 1489₂: 16, Бај 1489₂: 18, тѣнн Мех 1478₃: 13, док се у двама изолованим примерима јавља облик тѣ Мех 1479₃: 82, Бај 1499₂: 32.

Овде се посебно издвајају аналитичка конструкција по тан пѣт[ь] и по тан нѣннн[ь] Бај 1499₁: 16 и по тѣнн ѣнн Бај 1499₂: 10.

У инстр. јд. потврђена су само два облика м. и с. р. и то са наставком палаталне промене: тидь СМур 1430₁: 40, тидь[ь] Мех 1481: 7, док се у примеру с тѡн прво Бај 1496: 13 на месту инструментала препознаје аналитичка конструкција *с + опити падеж*, својствена говорима призренско-тимочке и косовско-ресавске дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 149; Реметић 1996: 464; Јовић 1968: 161; Симић 1980: 111–121).

У лок. јд. ж. р. јављају се само два облика са партикулама у духу народног језика: тѡлїл Бај 1489₂: 8, тонзи Бај 1499₂: 22. Усамљени пример лок. јд. м. р. са наставком *-ем*: тѣлм[ь] Бај 1486₃: 17 уз остале црте из овог писма (в. поглавље III.1. т. 1.1.6.) може сведочити о косовско-ресавском терену као дијалекатском исходишту (уп. Ивић 2001: 137). Посебан коментар овде завређује пример с. р.: тидь[ь] Мех 1481: 6, у коме се на месту лок. јд. јавља облик. инстр. јд., што је иначе појава која се од XIII века бележи у српским средњовековним споменицима, али не тако често (уп. Даничић 1874: 180). Овде специфичност представљају и примери по тан пѣл[ь] и по тан нѣл[ь] Бај 1499₁: 16 и на тѣн рѣвѡтѣ Бај 1487: 9, у којима се уместо локатива уз предлоге *по* и *на* употребљава ОП. Примери овога типа представљају потврде о неутрализацији опозиције између падежа места и падежа правца (уп. Милорадовић 2007: 362), а савремена дијалекатска ситуација показује присуство ове црте у говорима косовско-ресавског (уп. Ивић 2001: 138), смедеревско-вршачког (уп. Ивић 2001: 120), зетско-сјеничког (уп. Ивић 2001: 218) и призренско-тимочког дијалекатског простора (уп. Ивић 2001: 142).

У ном. мн. забележен је само облик м. р.: тидь полкѣлсари Бај 1503: 16.

Наставак непалаталних промена у ген. мн. чува се и у облицима м. и у облицима ж. р.: тѣл[ь] Бај 1486: 12, тѣл[ь] Бај 1495₁: 6, 10, Бај 1481–1512₃: 16 односно тѣл[ь] Бај 1495₂: 7, 12, 17 (уп. са тѣ Бај 1495₁: 21). Овај наставак и данас представља особеност говора косовско-ресавског дијалекта (уп. Ивић 2009: 65; Јовић 1968/69: 418). Међутим, овде специфичност представљају како облици вѣл[ь]н Бај 1487: 7, тѣн Мех 1474: 9, тѣн Мех 1474: 20 мушког рода, тако и облици тѣн Бај 1481–1512₁: 16, тѣл[ь]н Бај 1493₁: 9 женског рода који представљају аналошке форме настале по угледу на забележени енклитички облик *хи*, о чему је било речи у т. 2.1.1.6. овог поглавља.

У изолованом облику ж. р.: тѣл[ь] Бај 1495₁: 20 може се препознати наставак палаталне промене.

Очекивани облици са партикулом *j* у духу народног језика долазе и у акуз. мн. м. и ж. р.:

тєн Мех 1468: 19, 35, Мех 1471₂: 20, Мех 1477₁: 10, Мех 1478₄: 16, 20, Мех 1478₅: 16, Бај 1481₂: 14, Бај 1484₁: 12, 14, 18, Бај 1485₁: 16, Бај 1488₁: 10, Бај 1503: 17, Бај 1481–1512: 22, 26, тєнл Мех 1468: 22, Бај 1485₁: 19, тєн Бај 1487: 17, Бај 1488₁: 10, Бај 1489₁: 13, тєлїл Бај 1495: 18, тєлїл Бај 1495: 19, тєї Мех 1478₅: 19 односно тєї Бај 1481–1512₄: 16, тєн Мех 1474₁: 15, Бај 1489₂: 20, Бај 1498: 16, Бај 1501₁: 22, тєї Бај 1481–1512₄: 16, тєнл Мех 1468: 18.

Партикула се не бележи једино у двама усамљеним примерима м. р.: тє Мех 1478₄: 14, Мех 1478₅: 21, као и у примеру ж. р.: тєлх[љ] Бај 1487: 12, у коме је наставак *-ex* највероватније писарска грешка или је пренет аналогijом према ген. мн., а по угледу на синкретизам ових двају падежа у облицима једнине када обележавају категорију [живо +], што је мање вероватно будући да потврђена заменица упућује на категорију [живо -].

У лок. мн. забележен је једино облик ж. р. са наставком непалаталне промене: тєлх[љ] Мех 1480₁: 27.

2.2.1.2. ПОКАЗНА ЗАМЕНИЦА *ОВЪ*, *ОВА*, *ОВО*. У писмима Портине канцеларије забележени су малобројни облици ном. јд. м. и с. р.: ован Мех 1480₁: 21, Бај 1481: 72, ѿвлан Бај 1486₁: 31х2, 35, ѿвлѡзн Бај 1482: 14/15, ѿво Бај 1486₁: 19. У трима облицима м. р.: ѿвн лнстѡ Бај 1510: 15, ѿвн хѡѡт(ѡ) Бај 1496: 16 и ѿвн харалч[љ] Мех 1480₁: 18, бележи се форма условљена испадањем полугласничког знака (уп. Даничић 1784: 149), док је у примеру ѿвла Бај 1486₁: 34 примећено изостајање партикуле, што је појава која је потврђена како у косовско-ресавским, тако и у неким млађим ијекавским говорима (уп. Пецо–Милановић 1968: 336). На простор близак косовско-ресавском терену упућују и друге црте из овог писма (уп. поглавље III.1. т. 1.1.6.).

И у ген. јд. потврђени су облици у духу народног језика: ѿвлѡган Бај 1486₁: 30, ѿвоган Бај 1481–1512: 5/6, ѿвоган Бај 1481–1482: 8, Бај 1484₁: 4, Бај 1486₃: 10, Бај 1489: 5, Бај 1489₃: 5, ѿвоган Мех 1477: 12, Бај 1486₁: 4, ѿвлѡган Бај 1485: 4, ѿвєлїл Бај 1495₂: 15.

У дат. јд. с. р. бележи се само облик ѿвєѡ Бај 1481–1512: 27, у коме се препознаје наставак палаталних промена, што и данас представља типично обележје говора косовско-ресавске дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 137), о чијем исходишту сведоче и друге црте из овог писма (в. поглавље III.1. т. 1.1.3. и 1.1.6.).

Очекиване форме у духу народног језика препознају се и у облицима акуз. јд. сва три рода:

ωкзи Мех 1469: 16, ωван Бај 1481–1512: 14, ωвн Бај 1485: 21/22, вкн Сул 1520–1566₄: 7, ово Мех 1479₂: 19, ωвон Бај 1482₁: 10, Бај 1486: 25, Бај 1486₁: 16, 38, Сел 1513: 17, ωкωїї Бај 1488₁: 23, Бај 1489₁: 9, 19, Бај 1498: 19, ωкωзи Мех 1469: 11/12, ωвонъ Сел 1514: 14, Сел 1516: 12, ωкωїї Сел 1517: 14, ωвон Сул 1520–1566₂: 13, ωвкїї Мех 1468: 5, Мех 1468₂: 5, ωвкїї Мех 1478: 5, ωвкїї Мех 1478₄: 5, ωвкн Бај 1481–1482: 16, ωвкн Мех 1477₂: 6, Мех 1478₅: 5, Бај 1482₁: 24, Бај 1486₁: 18, ωвкїї Бај 1493₁: 5, Бај 1495: 25.

Овде коментар заслужује облик овою Мех 1479₂: 22, у коме се препознаје наставак палаталних промена, као и усамљени хибридни облик ωвкїїа Сул 1525: 13.

У инстр. и лок. јд. јављају се малобројни примери у којима се препознаје утицај народног језика: (а) ωвкџ Мех 1478: 27, ωкωм[ь] Мех 1478₄: 23, ωкωм[ь] Бај 1493₁: 17, ωкωм[ь] Бај 1481–1512₂: 18; (б) ωкџм[ь] Бај 1481–1512: 21, ωвкџ Бај 1481–1512: 24, 28.

Изузетак представља пример аналитичке конструкције *л* овоган Бај 1481: 64, а специфичност представља и наставак палаталних промена који се јавља у облицима инстр. и лок. јд. м. и с. р., а који иначе представља једно од битних обележја говора косовско-ресавског дијалекта (уп. Ивић 2001: 137). Посебан коментар завређује и пример сь ωкωмн заповџдтн Бај 1499₁: 25, који се може објаснити удвајањем партикула – додавањем најпре партикуле *e* (< *pe*), а након тога и партикуле *u*⁵⁶ (уп. Белић 2006: 236).

Од множинских облика јављају се само: (б) ном. мн. м. р.: ωвнлз[ь] Мех 1468: 12, (б) акуз. мн. м. р.: ωвн Мех 1480₂: 12, ωвк[ь] Мех 1479₃: 54; (в) акуз. мн. ж. р.: ωвн Мех 1479₃: 50 и (г) лок. мн. м. р.: ωкџм[ь]нн Сул 1520–1566₃: 10. Овде је посебно значајан облик лок. мн., који сведочи о поступку реструктурирања множинских падежа услед губљења двојине, будући да овај пример показује синкретизам инстр. и лок., при чему се може уочити и чување наставака непалаталне промене (уп. овакво стање у говорима косовско-ресавске зоне у Ивић 2001: 137). Форма ωвк[ь] Мех 1479₃: 54 у акуз. мн. вероватно је преузета аналогијом према истом облику у генитиву, док је у примеру ωвнлз[ь] Мех 1468: 12, највероватније дошло до метатезе партикуле *зи*.

⁵⁶ Уп. са облицима *сехеи*, *техеи* који су наведени у Белић 2006.

2.2.1.3. ПОКАЗНА ЗАМЕНИЦА *ОНЬ, ОНА, ОНО*. Ова показна заменица у писмима Портине канцеларије забележена је у малом броју примера. Овде наводимо све забележене облике:

(а) ном. јд. м. р.: *онн* *вастнѣнь* Сул 1517: 11; (б) ген. јд. м. р.: *оноган* Бај 1481: 59; (в) акуз. јд. м. р. *онн* Мех 1479₃: 32, *оноган* Бај 1482₁: 12; (г) акуз. јд. с. р.: *онон* Мех 1453–1463: 15, *оно* Мех 1453–1463: 27, *онон* Мех 1479₃: 29; (д) акуз. јд. ж. р.: *онни* Бај 1483: 6; (ђ) инстр. јд. м. р.: *оноѣн* Мех 1476: 20; (е) лок. јд. м. р.: *оннѣ* Мех 1479₃: 41; (ж) лок. јд. ж. р.: *ононзи* Бај 1499₂: 22; *онон* Мех 1479₃: 77; (з) ном. мн. м. р.: *онни* Мех 1477₂: 23, *онн* Мех 1479₃: 24, 38, 78; (и) ген. мн. м. р.: *онон* Мех 1479₃: 45/46, *оннѣ* Мех 1479₃: 63; (ј) дат. мн. м. р.: *оннѣ* Мех 1479₃: 30, 36, 42, 62, (к) акуз. мн. м. р.: *онон* Мех 1479₃: 70, *онон* Мех 1477₂: 18, Мех 1478: 23, Бај 1486₁: 24, *оннѣ* Мех 1478: 25, *оннѣ* Мех 1479₃: 53, *онон* Мех 1479₃: 81, *оно* Сул 1517: 11; (л) акуз. мн. ж. р.: *оннѣ* Бај 1485: 15, *онон* Бај 1481–1512₄: 14.

На основу наведених облика неопходно је истаћи следеће коментаре: (1) у инстр. јд. м. р. чува се наставак непалаталних промена карактеристичан и за данашње косовско-ресавске говоре (уп. Ивић 2001: 137; Јовић 1968/69: 417); (2) облик по *оннѣ* Мех 1479₃: 41 у лок. јд. настао је вероватно аналогијом према облику упитно-односне заменице *који* у том падежу, будући да након датога облика следи предлошко-падежна конструкција по *оннѣ* Мех 1479₃: 41; (3) у ген. мн. м. р. чува се облик са наставком палаталне промене; (4) наставак палаталне промене забележен је и у облицима дат. мн. м. р. Посебно је битно прокоментарисати и примере по *онн* *законнѣ* Бај 1499₂: 9 и *оннѣ* *онон* *квкнѣ* Мех 1479₃: 79, где се у првом примеру примећује аналитичка конструкција која подразумева употребу предлога *по* са ОП, док се у другом примеру уместо облика ген. уз предлог *од* јавља облик датива, што је највероватније писарска грешка.

2.2.1.4. ПОКАЗНА ЗАМЕНИЦА *СЪ, СЕ, СИ*. Као и у претходно наведеној тачки, и облика показне заменице *съ, се, си* веома је мало. Наводимо их све:

(а) ном. јд. ж. р.: *сна* Бај 1481₁: 11; (б) ген. јд. м. р.: *сега* Бај 1495₂: 8, *всѣга* Мех 1474: 16, (в) ген. јд. с. р.: *сеган* Бај 1481–1512₃: 15; (г) акуз. јд. м. р.: *сен* Бај 1481: 12, *син* Бај 1481: 2, Бај 1488: 11, *си* Бај 1482: 18, Бај 1485: 2, *снѣ* Бај 1503: 23; (д) акуз. јд. м. р.: *син* Бај 1484: 2, *си* Бај 1485₁: 2, Бај 1486₁: 2, Бај 1482: 18, *сега* Бај 1481–1512₁: 16, Сел 1514: 11; (ђ) акуз. јд. с. р.: *снѣ* Мех 1480: 20, Мех 1480₁: 37, Бај 1503: 20, Мех 1480₃: 26; (е) акуз. јд. ж. р.: *сню* Мех 1477: 17, Бај 1484: 15, Бај 1486₂: 3, Бај 1499₁: 13, Бај 1481–1512₂: 12; (ж) инстр. јд. ж. р.: *снѣ* Бај 1501₁: 15; (з) лок. јд. с. р.: *сеѣ* Бај 1503: 6, Бај 1507: 7, Бај 1481–1512₁: 16, Бај 1481–1512₃: 7, Бај 1481–1512: 5, *сеѣ* Сел 1513: 8, *сеѣ* Бај 1481–1512₄: 7, *сеѣ* Бај 1486: 3; (и) лок. јд. ж. р.: *снѣн* Бај 1499₂: 38.

Овде посебан коментар заслужује облик $\omega d|[\text{ь}] \text{c}e|d|(\text{ь})$ Бај 1495₂: 17, у коме се уз генитивни предлог од употребљава облик локатива, што може бити сведочанство синкретизма ових двају падежа, будући да је дати синкретизам у истом писму уочен и у именичкој парадигми (уп. са објашњењем у поглављу III.2. т. 1.11.).

2.2.1.5. ПОКАЗНА ЗАМЕНИЦА ТАКАВ. Пронађена су само три примера ове заменице: (а) акуз. јд. ж. р.: такъвн Бај 1485₁: 18, (б) ном. мн. м. р.: таквнї Бај 1481–1512: 12, (в) акуз. мн. м. р.: таквкѣ Бај 1481₂: 22.

2.2.2. ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ

2.2.2.1. ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ МОЈ И СВОЈ. У писмима Портине канцеларије у ном. јд. забележени су само облици м. и ж. р. присвојне заменице *мој*: $\mu\text{o}|\text{n}$ Бај 1481: 18, 19x4, 20, $\mu\text{o}|\text{n}$ Бај 1486₁: 9, $\mu\text{o}|\text{n}$ Бај 1481: 11, Бај 1495₂: 14.

У облицима ген. и акуз. јд. обеју заменица забележени су искључиво облици у духу народног језика:

(а) ген. јд. м. р.: $\mu\text{o}|\text{g}|\text{l}$ Бај 1485₂: 12, 17, $\mu\text{o}|\text{g}$ Бај 1486₁: 9, $\mu\text{o}|\text{g}$ Бај 1486₁: 31, (б) ген. јд. с. р.: $\mu\text{o}|\text{e}|\text{g}|\text{l}$ Мех 1479₃: 25, $\mu\text{o}|\text{e}|\text{g}$ Мех 1479₃: 65, 83, Бај 1481: 71; (в) ген. јд. ж. р.: $\mu\text{o}|\text{e}|\text{k}|\text{n}$ Бај 1481: 9, $\mu\text{o}|\text{e}|\text{k}|\text{n}$ Бај 1481: 63, $\mu\text{o}|\text{e}|\text{k}$ Бај 1485₂: 8, (г) ген. јд. ж. р.: *своѣ* Мех 1466: 9 односно (а) акуз. јд. м. р.: $\mu\text{o}|\text{g}$ Мех 1474₁: 13, Бај 1486₁: 36, Бај 1486₂: 10, Бај 1486: 12, $\mu\text{o}|\text{e}|\text{g}|\text{l}$ Мех 1478: 28; (б) акуз. јд. с. р.: $\mu\text{o}|\text{e}$ Мех 1453–1463: 16, $\mu\text{o}|\text{e}$ Мех 1453–1463: 10, *своѣ* Сул 1517: 9, (в) акуз. јд. ж. р.: $\mu\text{o}|\text{y}$ Мех 1479₂: 22, (г) акуз. јд. м. р.: $\text{lc}|\text{v}\text{o}|\text{g}|\text{l}$ Мех 1477₂: 11, *свога* Мех 1478: 10, Мех 1478₅: 7, Бај 1489: 7, *своп* Бај 1486₁: 10, *своп* Бај 1486₁: 28, *свопн* Бај 1486₁: 28; (д) акуз. јд. с. р.: *свога* Бај 1485₁: 13, (ђ) акуз. јд. ж. р.: $\text{lc}|\text{v}\text{o}|\text{y}$ Мех 1480₁: 6, $\text{lc}|\text{v}\text{o}|\text{y}$ Мех 1480₁: 7/8, *свою* Бај 1499₂: 29.

Овде треба издвојити примере у којима се бележи аналитизам падежног система – општи падеж присвојних заменица: $\omega d|\text{ь} \mu\text{o}|\text{z}$ *землю* Мур 1430: 7/8 и $\text{cь} \mu\text{o}|\text{y}$ *прекветлостъ* Бај 1481₂: 16/17, $\text{cь} \mu\text{o}|\text{y}$ *висотъ* Бај 1481₂: 20, као и неколико примера у којима се препознаје неутрализација дистинкције између падежа места и падежа правца: *коликко годѣ нмлют[ь]* $\text{ь} \text{lc}|\text{v}\text{o}|\text{y}$ *рѣкѣ* $\text{ь} \text{lc}|\text{v}\text{o}|\text{y}$ *заповѣстъ*. Мех 1480₁: 7/8, *коѣ нмлют[ь]* $\text{ь} \text{lc}|\text{v}\text{o}|\text{y}$ *рѣкѣ* Мех 1480₁: 11.

Уз сажете облике дат. јд. м. и с. р. присвојне заменице *мој*: $\mu\text{o}|\text{o}|\text{l}|\text{s}|\text{l}$ Мех 1478₃: 12, $\mu\text{o}|\text{o}|\text{l}|\text{s}|\text{l}$ Бај 1485₂: 20, $\mu\text{o}|\text{o}|\text{l}|\text{s}|\text{l}$ Бај 1486₁: 41, $\mu\text{o}|\text{o}|\text{l}|\text{s}|\text{l}$ Бај 1486₁: 44, Бај 1485: 7, $\mu\text{o}|\text{o}|\text{z}$ Мех 1453–1463: 27, Бај 1486: 15, бележе се и два несажета облика с. р.: $\mu\text{o}|\text{o}|\text{k}|\text{z}$ Бај 1481: 10, $\mu\text{o}|\text{o}|\text{l}|\text{s}|\text{l}$ Бај 1495₂: 19. У облицима ж. р. у двама примерима чувају се старији облици: $\mu\text{o}|\text{e}|\text{k}|\text{n}$ Бај 1481₂:

8, Бај 1482: 12, док се у усамљеном примеру *монѡ* Бај 1486₁: 47 препознаје утицај народног језика.

У усамљеном примеру инстр. јд. м. р. *мон|л|љ* Мех 1480₂: 9 чува се стара форма, док се у облицима лок. јд. с. и м. р. јављају сажети облици: *монљ* Мех 1453–1463: 13, *свол|љ* Бај 1485₁: 14, *свол|љ* Бај 1486₁: 23.

Од множинских облика потврђени су следећи: (а) ном. мн. м. р.: *мон* Мех 1476: 16, (б) ген. мн. м. р.: *мон|х|љ* Мех 1480₁: 29; (в) ген. мн. с. р.: *мон|х|љ* Бај 1481: 65, (г) дат. мн. м. р.: *мон|љ* Мех 1480₁: 5, (д) акуз. мн. м. р.: *своє* Мех 1478₁: 6, *л|своє* Мех 1480₃: 5, Бај 1481: 43, *своє* Бај 1496: 6, (ђ) акуз. мн. с. р.: *свога* Бај 1497₁: 16, (е) акуз. мн. ж. р.: *моє* Мех 1463: 13, *сво|є* Бај 1493: 8.

Посебан коментар међутим заслужују множински облици који нису наведени међу горе издвојеним: (а) ген. мн. м. р.: *л|сво|х(љ)* Бај 1481: 33; (б) дат. мн. м. р.: *моє|л|љ* Бај 1485₂: 8; (в) акуз. мн. м. р.: *с|вон* Бај 1484₁: 24/25, *с|вон* Бај 1488₁: 16, *сво|л|л* Бај 1488₁: 22, *мон* Сул 1517: 10, *л|сво|х|љ* Мех 1480: 4, *л|сво|х|љ* Мех 1480₂: 5, *л|сво|х|љ* Бај 1481: 7; (г) инстр. мн. м. р.: *мон|л|љ* Мех 1453–1463: 23 (д) лок. мн. ж. р.: *мо|л|љ* Мур 1430: 6.

Генитивни облик издвајамо овде због употребе предлога *с*: *с|л|сво|х(љ)* Бај 1481: 33. У једном броју примера на месту акуз. мн. употребљавају се облици ном. мн. који овде преузимају функцију акузатива, што је битна карактеристика говора призренско-тимочке дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 149). На ову дијалекатску зону могу упутити и преостала три облика акуз. мн. м. р.: *л|сво|х|љ* Мех 1480: 4, *л|сво|х|љ* Мех 1480₂: 5, *л|сво|х|љ* Бај 1481: 7, код којих се оваква форма може објаснити као заменички облик општег падежа множине (уп. ово код Ивић 2009: 159) или пак са друге стране, овакви облици у акуз. мн. могу настати аналогично према енклитичком облику *их* (в. о овом енклитичком облику у т. 2.1.1.6. овог поглавља). У примеру *с|л|сво|н|вє|л|л|н|н|покл|с|л|л|н|н* Бај 1481: 62 потврђен је и аналитизам уочен кроз употребу предлога *с* и ОП.

У усамљеном примеру дат. мн. м. р.: *моє|л|љ* Бај 1485₂: 8, бележи се наставак непалаталне промене, који се и данас чува у говорима косовско-ресавске (уп. Ивић 2001: 137; Пецо–Милановић 1968: 339) и призренско-тимочке дијалекатске зоне (уп. Реметић 1996: 496), а претпоставку о овим говорним подручјима допуњују и друге црте потврђене у овом писму (в. поглавље III.1. т. 1.1.6.).

Облик $\text{mɔn}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Мех 1453–1463: 23 у инстр. мн. м. р. може сведочити о синкретизму овога падежа са дативом, будући да се већ од XIV века у српским средњовековним споменицима у инстр. мн. бележе форме без финалног *и*, при чему се ова два падежна облика изједначавају (уп. Даничић 1784: 205).

У примеру $\text{mɔ}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}[\text{b}] \text{z}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}[\text{b}]$ Мур 1430: 6/7, забележени наставак у лок. мн. ж. р. присвојне заменице *мој* највероватније је аналошки преузет од именице уз коју дата заменица стоји.

2.2.2.2. ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ *НАШИ* И *ВАШИ*. У ном. јд. бележе се облици сва три рода: $\text{n}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}[\text{b}]$ Бај 1484: 2, $\text{n}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Бај 1486₁: 20, $\text{n}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Бај 1510: 15, Бај 1486: 2, $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Мех 1468: 17, $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}[\text{b}]$ Мех 1479₃: 7, 17, 47, Бај 1484₁: 22, Бај 1488: 4, Бај 1489: 7, 11, 12, $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Бај 1503: 24, $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{e}$ Сул 1520–1566₁: 8, $\text{n}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Бај 1481–1482: 8/9, Бај 1488₁: 13, 23, $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Мех 1481: 7, Бај 1488: 14, Бај 1489₂: 6, Бај 1499₂: 11, 17, 30, 33, Бај 1481–1512: 25.

У ген. јд. сва три рода потврђени су очекивани облици у духу народног језика: $\text{n}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Бај 1481: 67, Бај 1503: 7, Бај 1507: 9, Бај 1507: 13, Сел 1513: 13, $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Мех 1480₂: 13/14, Бај 1489₃: 20/21, Бај 1486: 7, $\text{n}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Бај 1481: 64, Бај 1484: 15, Бај 1489₂: 8, Сел 1513: 13, $\text{n}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Бај 1481₁: 2, $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Бај 1489₂: 7, $\text{n}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Бај 1481–1482: 19, Бај 1489₂: 23, Бај 1489₃: 8, 9, 14, 18, $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Мех 1471₂: 25, $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Мех 1472: 17.

Поред очекиваних облика дат. јд.: (а) м. р.: $\text{n}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Мех 1453–1463: 6, $\text{n}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Мех 1465: 9, $\text{n}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Мех 1468₂: 14, $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Мех 1465: 10, (б) с. р: $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Бај 1481–1512₁: 14, $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Мур 1430: 6, Бај 1487: 16, (в) ж. р: $\text{n}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Бај 1481–1482: 13, $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Мех 1480₂: 7, $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Бај 1488: 11, Бај 1489: 5, треба издвојити примере м. р.: $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Мех 1478₃: 22, у којима је изостао покретни самогласник, уз напомену да се у једном писму бележи и облик $\text{n}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}[\text{b}]$ Мех 1476: 13, који због чињенице да се нашао под титлом није релевантан за доношење закључка у вези са изостајањем покретног вокала.

Као потпуно изолован стоји и пример к $\text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{e} \text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Бај 1486₁: 37, у коме се уз очекивани облик датива прис. зам. *ваши* бележи облик генитива.

Уместо облика ген. у једном примеру препознаје се облик ном.: $\text{d}^{\text{a}} \text{v}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}\text{m}^{\text{a}}$ Бај 1486₃: 12/13, што је црта коју и данас познају говори призренско-тимочке дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 149).

Поред облика у духу народног језика у облицима акуз. јд. свих трију родова: нашъ Бај 1485₁: 2, нашъ Бај 1485₂: 2, Бај 1486₁: 2, Бај 1485: 2, ваш(ь) Бај 1499₂: 36, нашега Бај 1489: 17, нашега Сул 1517: 6, ваше Мех 1471₂: 18, Бај 1497₁: 17x2, нашѣ Бај 1485: 14, ваш Мех 1472: 14, ваш Мех 1472: 23, Бај 1484₁: 29, Бај 1487: 10, Бај 1489: 20, Бај 1499₂: 14, вашѣ Бај 1499₂: 11, 25, посебно је значајно издвојити усамљени српскословенски облик нашего Мех 1481: 6, док коментар овде захтевају примери аналитизма падежног система: (а) општи падеж присвојних заменица *наш* и *ваш*: с ваш љвѣрѣлѣтъ Бај 1481–1482: 15, с ваш љвѣрѣлѣтъ(ь) Бај 1489₂: 5, до ваш љвѣрѣлѣтъ Бај 1489₂: 19/20, до ваше плѣмѣнѣство Бај 1488₁: 10; (б) неразликовање падежа места од падежа правца: а грѣлѣ[ь] да вѣде на ваш дѣш Бај 1484₁: 30.

Од забележених облика INSTR. ЈД. М., С. И Ж. Р.: вашѣл[ь] Мех 1478₄: 15, Бај 1489₁: 7, вашѣмъ Бај 1486: 16, вашнѣл[ь] Бај 1486₃: 14/15, вашѣл(ь) Бај 1499₂: 20x2, пажњу завређују примери вашѣл[ь] Мех 1478₄: 15, Бај 1489₁: 7 и вашѣмъ Бај 1486: 16, у којима се чува наставак непалаталне промене, што је и данас карактеристика говора косовско-ресавског дијалекта (уп. Ивић 2001: 137; Јовић 1968/69: 417).

Очекивани облици потврђени су и у ЛОК. ЈД. Сва три рода: вашѣмъ Мех 1453–1463: 9, Бај 1507: 15/16, вашѣмъ Мех 1479₂: 16, Мех 1479₃: 28, 39, 58, вашѣл[ь] Бај 1488: 7, Бај 1488₁: 7, Бај 1489₃: 12, вашѣм(ь) Бај 1496: 11/12, вашѣл[ь] Сул 1525: 13/14, вашѣл(ь) Мех 1476: 6, 14, Мех 1477: 15, Бај 1481–1512: 16, вашѣн Мех 1475: 11, вашѣн Бај 1481–1512₃: 11.

Коментар захтева пример *терѣ стѣ ѡтѣнѣнѣ љ вашѣмъ градъ* Мех 1453–1463: 9/10, у коме се бележи уклањање дистинкције између падежа правца и падежа места.

У НОМ. МН. најбројнији су облици М. Р.: нашѣ Мех 1478₂: 7, Бај 1485: 17, вашн Мех 1458: 7, 13, Мех 1471₃: 6, 7, Мех 1475₁: 6, Мех 1476: 6, Мех 1476: 24, Мех 1478₂: 7, Мех 1480₂: 9, Бај 1484₁: 5, Бај 1484₁: 9/10, Бај 1486₁: 17, Бај 1486₃: 17, Бај 1489₁: 6, Бај 1495₁: 21, Бај 1499₂: 36, Бај 1502: 16, 18, Бај 1507: 22, вашѣ Мех 1476: 13, вашн Сул 1520–1566₁: 12, Сул 1520–1566₆: 15. У трима примерима: *послалѣ по вашн правѣднѣ* Бај 1507: 19/20, *по љѣлѣлѣлѣн љѣлѣн* Сул 1520–1566₁: 10, *по љѣлѣлѣлѣлѣн љѣлѣн* Сул 1520–1566₅: 11, облици ном. јављају се уз предлог *по*, што је аналитичка тенденција карактеристична за говоре призренско-тимочког дијалекта (уп. Ивић 2001: 149). Облик ж. р. јавља се само у изолованом примеру: *вашѣ* Бај 1495₂: 17.

У ген. мн. м. и ж. рода чува се наставак непалаталне промене: *вашε|χ|{ь}* Мех 1476: 15, *вашε|χ|{ь}* Мех 1476₁: 19, *вашεχ{ь}* Мех 1478₄: 20/21, Мех 1478₅: 21, *вашε|χ|{ь}* Бај 1499: 9 (уп. са обликом *ω|т|{ь}* *вашε* Мех 1479₃: 8, и у једном забележеном примеру с. р.: *вашн* Мех 1479₁: 6). Посебан коментар заслужују и два облика с. р. који су забележени у писарској канцеларији султана Сулејмана I: *нашнннε|χ|{ь}* Сул 1520–1566₆: 10 и *наашнн|ю|* Сул 1520–1566₆: 12. О томе да наставак *-ијех* у овом писму не сведочи о (и)јекавској замени старосрп. вокала *јат*, као и о осталим језичким цртама које допуњују ову тезу већ је било речи у поглављу III.1. т. 1.1.6. Како је исти наставак посведочен и у промени придева, његово порекло овде највероватније је аналошко, будући да се исти наставак појављује у уводној формули писма при интитулацији пошиљаоца, а настаје као резултат тежње да се успостави својеврсна ритмичност текста (више о овоме в. т. 3.2.10. овог поглавља). У примеру ген. мн. с. р.: *наашнн|ю|* Сул 1520–1566₆: 12, који је такође забележен у овом писму, може се препознати некадашњи двојински наставак, који се и данас бележи у говорима косовско-ресавске дијалекатске зоне (уп. Пецо–Милановић 1968: 339), на чије просторе упућују и друге језичке црте забележене у овом писму (в. поглавље III.1. т. 1.1.1.5. и 1.1.6.).

Наставак непалаталне промене забележен је у једином потврђеном облику дат. мн. м. р.: *вашε|л|{ь}* Бај 1502: 12, а овакав наставак и данас се чува у говорима косовско-ресавске (уп. Ивић 2001: 137; Пецо–Милановић 1968: 339) и призренско-тимочке дијалекатске зоне (уп. Реметић 1996: 496).

И у акуз. мн. потврђени су само облици м. и ж. р.: *вашε* Бај 1482: 7, Бај 1484: 5, *наше* Бај 1486₃: 7, *вашε* Бај 1492: 9, Бај 1499₂: 16, 26, Бај 1500: 8, 11.

Поред очекиваних облика INSTR. мн.: *вашн|л|* *поклнср|лн* Мех 1478₂: 13, *лвашн|лн* *поклнср|лн* Мех 1478₃: 6, у двама облицима м. р.: *наше|лн* Мех 1476: 10 и *вашε|лн* Мех 1476: 12, као и у усамљеном облику ж. р.: *вашε|лн* Бај 1499: 8, препознаје се аналошки пренет наставак непалаталне промене карактеристичан за косовско-ресавске говоре (уп. Ивић 2009: 65; Пецо–Милановић 1968: 339). Овакав наставак потврђен је и у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2012: 346; Поломац 2016: 251).

У једином забележеном облику ЛОК. мн. ж. р.: *вашε|χ|{ь}* Бај 1488: 13 чува се наставак непалаталне промене, док пример ЛОК. мн. м. р.: *по|лс|лзε* *по* *вашн|л|{ь}* *по* *ннколн* Бај 1481–

1512₁: 8, највероватније представља сведочанство о доласку дат. мн. уместо лок. мн. од почетка XV до краја XVI века (уп. Даничић 1874: 212).

2.2.2.3. ПРИСВОЈНА ЗАМЕНИЦА *ЊЕГОВ*. У анализираној грађи забележен је веома мали број потврда ове заменице, с напоменом да се у свим примерима бележи нови фонетизам:

(а) ном. јд. м. р.: *нѣгѡвлѣ* (ѣ) Бај 1488₁: 7, (б) ном. јд. ж. р.: *негова* Мех 1476: 31, (в) дат. јд. м. р.: *нѣговѡ* 1466: 15/16, (г) акуз. јд. с. р.: *негѡвѡ* Мех 1475: 10, *негѡвлѡ* Бај 1493₁: 16, (д) акуз. јд. ж. р.: *нѣговѡ* Мех 1466: 17, Мех 1480: 15, (ђ) инстр. јд. ж. р.: *неговѡлѣ* (ѣ) Мех 1476: 26, (е) лок. јд. ж. р.: *не[гѡ]вѡн* Мех 1472: 10, (ж) ном. мн. с. р.: *негова* Мех 1476: 31, (з) ном. мн. ж. р.: *нѣгѡвлѣ* Мех 1468: 34, *неговѡ* Бај 1493₁: 13.

Два потврђена облика ген. јд. личне заменице 3. лица у функцији посесивне заменице *његов* дата су у т. 2.1.1.6. овог поглавља.

2.2.2.4. ПРИСВОЈНА ЗАМЕНИЦА *ЊИХАН*. У т. 2.1.1.6. овог поглавља наведени су облици ген. и акуз. мн. личне заменице 3. лица, који имају функцију ове посесивне заменице. Присвојна заменица *њихов*, која се изводи из заменице *њих-(ѣ)н* (уп. Младеновић 2001: 351), забележена је у трима примерима: (а) лок. јд. м. р.: *по ннѣнѣлѣ* *законѡ* Бај 1485₁: 7, (б) ном. мн. м. р.: *трѣговѡци ннѣнѣнѣ* Бај 1485₁: 5, (в) дат. мн. с. р.: *нн ннѣнѣнѣлѣ* *дѣцѣлѣ* Мех 1479₃: 68. У вези са наведеним формама, веома је значајно напоменути и податак да се облици изведени суфиксом *-(ѣ)н* – *њин/њихан*, *њина/њихна*, *њино/њихно* (уп. Младеновић 2001: 351), како показује савремена дијалекатска ситуација, бележе у косовско-ресавским (уп. Пецо–Милановић 1968: 229), шумадијско-војвођанским (уп. Реметић 1985: 284) и призренско-тимочким говорима (уп. Павловић 1939: 175; Реметић 1996: 489; Младеновић 2001: 351), док се облици типа *њи^хан*, *њи^хна*, *њи^хно* потврђују у зетско-сјеничкој зони и то у говору муслимана (уп. Барјактаревећ 1966: 91). У досадашњим проучавањима српских средњовековних писаних споменика, колико нам је познато, облици ове присвојне заменице нису потврђени.

2.2.3. УПИТНО-ОДНОСНЕ ЗАМЕНИЦЕ. У писмима Портине канцеларије забележене су само заменице к-типа. Најфреквентнија је заменица *који* у функцији релативизатора зависних односних реченица (због великог броја потврда овде изостављамо примере), док се у изразито мањем броју потврда јавља у функцији неодређене придевске заменице (в. т. 2.2.4. овог поглавља). Овде се, према броју потврда, издвајају и именичке заменице *кто* (в. т. 2.1.3.) и *што* (в. т. 2.1.6.) такође у функцији релативизатора зависних реченица.

2.2.4. НЕОДРЕЂЕНЕ ЗАМЕНИЦЕ. У највећем броју примера забележена је заменица *некоји*:

(а) ном. јд. м. р.: *некон* Мех 1472: 13, Сул 1517: 6, (б) ном. јд. ж. р.: *некога* Мех 1463: 14, (в) акуз. јд. м. р.: *некоџа* Мех 1468: 37, *некоџа* Мех 1468₂: 17, *некоџа* Мех 1472: 15, (г) акуз. јд. с. р.: *некоџе* Мех 1475: 8, *некоџе* Мех 1480₁: 29, Бај 1481: 16/17, *некоџе* Бај 1499₂: 39, (д) акуз. јд. ж. р.: *некою* Мех 1480₁: 36, 37.

У примерима за *некога* *рѣкотѣ* Бај 1497: 9 и до *некоџе* место Мех 1478: 13, препознају се аналитичке тенденције, док су облици м. р. (а) ном. јд.: *неки* Бај 1481–1482: 5, Бај 1489₃: 6, (б) ген. јд.: *некога* Бај 1489₃: 20, (в) акуз. јд.: *некога* Сул 1517: 6 и (г) инстр. јд.: *некиѣ* Бај 1481: 52, *некъѣ* Мех 1463: 9 настали у процесу изједначавања парадигми именичке заменице *кто/тко* и упитно-односне придевске заменице *који*. Облик *некъѣ* Мех 1463: 9 највероватније је писарска грешка. не задени се *некъѣ* *зѣѣ* и *неправдоѣ* али *коноди* *зѣвѣтѣѣ*. Мех 1463: 9/10, ако *лиѣ* *ниѣте* кою *рѣте*. Бај 1485₂: 20/21, ако *ниѣте* кою *рѣте* пошљете човека. на *порѣте* царѣствѣ *ди*. Бај 1486₁: 42/43, *тоган* *вѣло* кога *латѣниѣ* Бај 1489₃: 6, како *ди* *е* *зѣе* коџе *совѣе* Сул 1517: 7.

2.2.5. ОДРИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ. Одричне заменице бележе се у примерима: (а) ном. јд. с. р.: *ниѣ(н)џе* Мех 1468₂: 14, (б) ген. јд.: *ниѣѣниѣ* Бај 1481: 36, (в) *ниѣѣниѣ* Бај 1481: 24, уз напомену да се у примеру *вѣзѣ* *ниѣѣниѣ* Мех 1479₂: 16, запажа употреба ОП.

2.2.6. ОПШТЕ ЗАМЕНИЦЕ

2.2.6.1. ОПШТА ЗАМЕНИЦА *ВЪСАК*. Неочекивано мали број потврда ове заменице долази са извршеном метатезом: *сѣакѣ* Сул 1525: 19 (ном. јд. м. р.), *сѣакѣ* Бај 1503: 19, *сѣакѣ* Сул 1517: 1 (ген. јд. ж. р.), *сѣакоѣ* Бај 1486₁: 27 (дат. јд. м. р.), *сѣакоѣ* Сул 1525: 11 (акуз. јд. ж. р.), *сѣако* Бај 1481–1512: 7 (акуз. јд. с. р.), *сѣакѣ* Бај 1486₂: 11/12 (инстр. јд. м. р.), *сѣакон* Мур 1430₁: 13/14 (лок. јд. ж. р.).

У свим осталим примерима није потврђена метатеза: (а) ном. јд. м. р.: *сѣакѣ* Мех 1472: 26, (б) ном. јд. с. р.: *сѣако* Мех 1474: 9, *сѣако* Мех 1474: 11, (в) ген. јд. м. р.: *вѣсѣакога* Бај 1481: 22, (г) ген. јд. ж. р.: *вѣсѣакѣ* Бај 1488₁: 4, *вѣсѣакоџе* Мех 1458: 3, Мех 1459: 3, (д) дат. јд. м. р.: *вѣсѣакоѣ* Мех 1469: 4, *вѣсѣакоѣ* Мех 1480₁: 3; (ђ) дат. јд. ж. р.: *сѣакон* Мех 1466: 3, *вѣсѣакон* Мех 1468: 2, *вѣсѣакоѣ* Мех 1468₂: 3, *сѣакоѣ* Мех 1468₂: 15, (е) дат. јд. с. р.: *сѣакоѣ* Мех 1468:

14; (ж) акуз. јд. ж. р.: *вѣахъ* Мех 1469: 14/15, *вѣахѣ* Мех 1478₂: 16, *вѣахъ* Мех 1466: 17, Мех 1478₂: 17, Мех 1478₃: 8, (з) акуз. јд. с. р.: *вѣако* Бај 1481: 23.

Само у примеру *вѣахъ* *вѣахѣ* *вѣахъ* *вѣахѣ* *вѣахъ* Сул 1525: 19 ова заменица се јавља у функцији опште именичке заменице, у свим осталим примерима употребљена је придевски.

Изузетак представља облик *вѣахъ* *вѣахѣ* Мех 1469: 16/17, који је највероватније писарска грешка.

2.2.6.2. ОПШТА ЗАМЕНИЦА *вѣс*. Од облика у једнини у којима је извршена метатеза бележе се следећи: (а) ном. с. р.: *вѣ* Бај 1501₁: 21, (б) акуз. с. р.: *вѣ* Бај 1486₁: 23, 38, Бај 1487: 17, Бај 1495₂: 10, Бај 1501₁: 22, 25, Бај 1503: 19, Бај 1507: 25, Бај 1510: 9, 10, Бај 1481–1512₃: 13, Бај 1481–1512: 15, (в) акуз. ж. р.: *вѣхъ* Бај 1481: 36, (г) инстр. с. р.: *вѣхѣ* Бај 1486₃: 20, *вѣхѣ* Бај 1481–1512: 19.

Објашњење захтева пример акуз. ж. р.: по *вѣхъ* *вѣхѣ* Бај 1481: 36, у коме се препознаје аналитизам падежног система који се огледа у неразликовању падежа места од падежа правца.

Међу великим бројем потврда у којима није извршена метатеза, посебно се издвајају оне које су српскословенског порекла⁵⁷:

(а) ном. ж. р.: *вѣса* Бај 1481₂: 11, *вѣса* Бај 1499₂: 29, (б) дат. ж. р.: *вѣсонн* Сул 1525: 5, *вѣсонн* Сул 1520–1566: 4, *вѣсонн* Сул 1520–1566₅: 4, *вѣсонн* Сул 1520–1566₆: 5, (в) акуз. с. р.: *вѣ* Мур 1430: 8, Бај 1492: 19, Бај 1500: 13, 16х2, Бај 1501: 12, 16, Бај 1501: 17, Бај 1481–1512₁: 10, (г) акуз. јд. ж. р.: *вѣхъ* Мех 1468: 9, (д) инстр. с. р.: *вѣхѣ* Бај 1481: 4, 14, Бај 1481₂: 17; (ђ) инстр. ж. р.: *вѣхѣ* Бај 1499₁: 17, (е) лок. м. р.: *вѣхѣ* Сул 1525: 7, *вѣхѣ* Сул 1520–1566₃: 5, 10, *вѣхѣ* Бај 1481–1512: 3, *вѣхѣ* Сул 1520–1566: 5, *вѣхѣ* Сул 1520–1566₅: 7, *вѣхѣ* Сел 1513: 6, *вѣхѣ* Сел 1514: 6, Сел 1516: 6, Сел 1517: 6, Сел 1512–1520: 6, Сул 1520–1566₂: 5, *вѣхѣ* Сул 1520–1566₆: 7.

О облицима *вѣхѣ* Сел 1513: 6, *вѣхѣ* Сел 1516: 6, Сел 1517: 6, Сел 1512–1520: 6, Сул 1520–1566₂: 5, *вѣхѣ* Сул 1520–1566₆: 7, у којима се јавља (и)јекавски рефлекс јата већ је било речи у поглављу III.1. т. 1.1.4. и 1.1.5.

Коментар захтевају и форме инстр. односно лок. за које су карактеристични наставци непалаталне промене који се и данас чувају у говорима косовско-ресавске и

⁵⁷ О примерима са извршеном вокализацијом и у јд. и у мн. в. поглавље II.1. т. 2.1.

призренско-јужноморавске дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 137; Јовић 1968: 109; Симић 1972: 355; Реметић 1996: 469).

У облицима множине метатеза је извршена у примерима: свѣ|х|ѣ) Мур 1430₁: 14 (ген. м. р.), свѣ|х|ѣ) Бај 1481–1512: 15 (ген. ж. р.), свѣ|м|ѣ) Сул 1520–1566₄: 4 (дат. ж. р.) свѣ|х|ѣ) Мех 1463: 2, |свѣ|х|ѣ) Бај 1481: 38 (лок. ж. р.), |свѣ|х|ѣ) (лок. м. р.).

Од осталих множинских облика у духу српскословенског језика потврђени су следећи:

(а) ном. м. р.: всн Бај 1499₂: 19, (б) ген. ж. р.: вѣ|х|ѣ) Бај 1481–1512₁: 16; (в) дат. ж. р.: вѣ|м|ѣ) Мех 1477: 1, Мех 1477₁: 1, вѣ|м|ѣ) Мех 1479: 1, Мех 1479₁: 1, Бај 1497: 3, Бај 1497₁: 2, Бај 1498: 2, Бај 1499₁: 2, Бај 1499₂: 2, Бај 1500: 2, Бај 1501: 2, Бај 1481–1512₁: 2, Бај 1481–1512₂: 2, Сул 1525: 14, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Мех 1479₂: 1, Мех 1479₃: 1, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сел 1512–1520: 4, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1525: 14, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1520–1566₃: 2, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1520–1566₁: 2, 6, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1520–1566: 2, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1520–1566: 6, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1520–1566₄: 2/3, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1520–1566₄: 5, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1520–1566₅: 2, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1520–1566₅: 7, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сел 1513: 3, Сел 1516: 2/3, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сел 1514: 3, Сел 1517: 3, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сел 1512–1520: 2, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1520–1566₂: 3, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1520–1566₂: 2, всн|м|ѣ) Бај 1481–1512₄: 2, всн|м|ѣ) Бај 1481–1512: 2, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1520–1566₆: 8, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1525: 2, (г) акуз. м. р.: вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Мех 1477₁: 18, (д) акуз. с. р.: вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Мур 1431: 12, (ђ) лок. м. р.: вѣ|х|ѣ) Бај 1497₁: 15, 7, (е) лок. ж. р.: вѣ|х|ѣ) СМур 1430: 6.

О облицима дат. мн. у којима се јавља (и)јекавски рефлекс јата већ је говорено у поглављу Ш.1. т. 1.1.4. и 1.1.5.

Коментар захтевају и облици вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1520–1566₂: 2, всн|м|ѣ) Бај 1481–1512₄: 2, всн|м|ѣ) Бај 1481–1512: 2, вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1520–1566₆: 8, у којима се препознаје наставак палаталне промене, док је у примеру вѣ|с|ѣ|м|ѣ) зѣ|м|л|а|м|ѣ) Сул 1525: 2 наставак аналошког порекла и пренет је из именичке парадигме. Усамљена форма дат. мн. ж. р.: вѣ|с|ѣ|м|ѣ) Сул 1520–1566₆: 3 највероватније је писарска грешка.

Наставци непалаталне промене потврђени овде у многобројним облицима датива, као и усамљеним примерима генитива и локатива и данас се чувају у говорима косовско-ресавског и призренско-јужноморавског дијалекта (савремени дијалекатски материјал уп. у Ивић 2001: 137; Јовић 1968: 109; Симић 1972: 355; Реметић 1996: 469), а о осталим језичким цртама које допуњују претпоставке о овим дијалекатским зонама в. поглавље Ш.1. т. 1.1.6.

2.2.6.3. ОПШТЕ ЗАМЕНИЦЕ СЛОЖЕНЕ СА ГОДЕ. У највећем броју потврда бележи се заменички прилог *што* *годе* односно *што годер*:

(а) все што годе вѣде мало много да съберете и да предате Мех 1474: 22/23, (б) що годе мѣ вѣде вкрали· все подпивно да вратите· Мех 1474: 22/23, (в) що годе нѣа тамо, неговѣо, в власти вашѣо, све да мѣл испаривите Мех 1475: 10/11, (г) що годѣ· вѣлде да предате· мѣмѣ цклавѣл· нвернѣл· в рѣкъ Бај 1486: 14/15, (д) ере што годе нѣл(ь) се прилѣчи на пѣтѣ Бај 1499: 19/20, (ђ) све што годе се наге мало Бај 1486: 22, (е) що ѣ годѣ вѣлѣ деспотѣ гѣрѣгѣ постѣавѣлѣ Бај 1486: 21, (ж) що годе мѣлѣ тамо продасте Бај 1501: 23/24, (з) що годе вѣдѣл(ь) все лепо извѣстѣно да исписалѣ(ь) Бај 1501: 24/25, (и) що сте· годѣ· писали· и далѣ· на знанѣ· Бај 1481–1512: 11/12, (ј) що годерѣ· кон· гласовн· развѣрѣте· и развѣметѣл· пакѣлѣ такождерѣ· на чѣлѣтѣлѣ· портѣ· царѣл(т)ѣ мн· да дате на знанѣ· Бај 1481–1512: 16/17/18/19.

У једном броју примера потврђена је придевски употребљена општа заменица *који* *годе*:

(а) ном. јд. м. р.: и кон годе влахѣ[ь] или влашнѣл(ь) довелѣне в вашѣ земѣлю Мех 1472: 22/23, ако ли вѣхѣлѣ нѣмали кон годе свѣлѣ[ь]· Бај 1481: 45, да нѣл[ь] кон годе зло вѣннѣлѣ[ь]· Бај 1481: 57, кон годе чл(о)в(е)кѣ вѣде вписалѣ(ь) Бај 1497: 14/15, и кон годе глалѣ(ь) истнѣл(ь) чѣете и развѣрете на ѣлѣлѣ(ь) колѣко можете нанѣрѣже Бај 1481–1512: 17/18, клѣл годѣл глалѣ(ь) ѡ[дѣ] те страѣлѣ(ь) разѣлѣметѣлѣ Бај 1495: 21, кон годѣлѣл[ь] вѣде чл(о)вѣлѣ(ь)· ѡлѣл[ь] земѣлѣн царѣлѣтѣ мнѣ· Бај 1481: 57/58; (б) лок. јд. ж. р.: ѡ конѣн годе правѣн да нѣл[ь] подѣлѣти Мур 1430: 35/36.

Општа придевска заменица *чији* *годе* јавља се само у примеру в чѣлѣл годе ѣ кѣкѣ· да га изнагете и да га вѣхѣлѣте Бај 1501: 17/18.

2.2.7. ЗАМЕНИЧКИ ПРИДЕВ *ин*, *ина*, *ино*. У анализираној грађи забележени су следећи облици:

(а) ном. јд. м. р.: ннѣ Бај 1489: 13, 21, (б) ген. јд. м. р.: ннога Мех 1479: 67, {н}нога Бај 1481: 24/25, ннѣлга Бај 1495: 23, (в) ген. јд. ж. р.: ннѣ Бај 1499: 10, (г) акуз. јд. с. р.: нно Мех 1453–1463: 21, Мех 1466: 11, 18, Мех 1479: 27, 63, Бај 1484: 27, Бај 1487: 15, Бај 1488: 15, Бај 1488: 21, 24, Бај 1489: 15, 9, 22, Бај 1489: 12, 18, 20, Бај 1489: 24, Бај 1481: 16, Бај 1489: 12, нно Мех 1471: 7, Мех 1476: 18, (ђ) акуз. јд. ж. р.: ннѣ Мур 1430: 17, Бај 1481–1512: 21, 27, (е) ном. мн. м. р.: ннѣ Мех 1480: 26, Бај 1481: 20, (ж) ген. мн. м. р.: ннѣлѣ[ь] Бај 1487: 8, (ж) дат. мн. ж. р.: ннѣлѣ(ь) Бај 1492: 5, Бај 1493: 4, Бај 1495: 3, Бај 1495: 3, ннѣлѣлѣ(ь) Бај 1495: 3, ннѣлѣ(ь) Бај 1496: 3, Бај 1497: 4, Бај 1497: 3, Бај 1498: 4, Бај 1499: 3, Бај 1499: 4, Бај 1499: 3, Бај 1500: 4, Бај 1501: 4, Бај 1501: 4, Бај 1502: 4, Бај 1481–1512: 5, Бај 1481–1512: 4, ннѣлѣ[ь] Бај 1481–1512: 4, ѣнѣлѣ Сел 1516: 5, Сел 1512–1520: 4, ѣнѣлѣлѣ Сул 1520–1566: 4, ѣннѣлѣлѣ Сул 1520–1566: 4, ѣнѣлѣ(ь) Сул 1520–1566: 4, ѣннѣлѣ Сел 1513: 5, Сел 1514: 5, ѣннѣлѣ(ь) Сел 1517: 5, ннѣлѣ(ь) Бај 1481–1512: 4, ннѣлѣ(ь) Бај 1510: 4, (з) акуз. мн. ж. р.: ннѣ Бај 1481: 53, Бај 1489: 14.

Овде посебан коментар захтевају усамљени облици дат. мн.: *ѣнѣмъ* Сел 1513: 5, Сел 1514: 5, *ѣнѣм(ъ)* Сел 1517: 5, *ннѣм(ъ)* Бај 1481–1512₄: 4 и *ннѣм(ъ)* Бај 1510: 4. У примеру *ннѣм(ъ)* Бај 1481–1512₄: 4 јавља се наставак палаталне промене, док се у облику *ннѣм(ъ)* *зѣмѣм(ъ)* Бај 1510: 4 препознаје наставак аналошки преузет од именице уз коју дата заменица стоји. О облицима *ѣнѣмъ* Сел 1513: 5, Сел 1514: 5, *ѣнѣм(ъ)* Сел 1517: 5 већ је било речи у поглављу III.1. т. 1.1.4. и 1.1.6.

3. ПРИДЕВИ

3.1. ОБЛИЦИ НЕОДРЕЂЕНОГ ВИДА. У писмима Портине канцеларије забележен је мали број примера ном. јд. м. р. (наводимо их све): *вѣлѣкъ* Мех 1463: 1, 2, *дѣжънъ* Мех 1468: 17, *дѣжън(ъ)* Мех 1468: 32, Мех 1468₂: 10, Мех 1468₂: 12, *словѣдалн(ъ)* Мех 1471₁: 16/17; *вѣлѣк[ъ]* Мех 1477: 2, *волѣн[ъ]* Мех 1479₁: 14, *дѣжѣн[ъ]* Мех 1479₂: 11, *послѣн[ъ]* Мех 1479₃: 18, *вншѣрѣчѣн[ъ]* Мех 1479₃: 32, *мѣл(ъ)* Бај 1481: 20, *вѣлк(ъ)* Бај 1481: 21/22, *дѣжън[ъ]* Бај 1481: 47, *врѣдалн[ъ]* Бај 1481–1482: 20, *вписалн(ъ)* Бај 1497₁: 15, *дѣжалн(ъ)* Бај 1501₁: 8, *нстнн(ъ)* Бај 1481–1512₁: 17; *старъ* Бај 1481–1512: 20, *мѣлѣ* Бај 1481–1512: 20.

У овој категорији посебно се издвајају присвојни придеви *грѣбѣрѣвъ дѣлѣ* Бај 1486₁: 29 и *тан дѣгъ живанѣв(ъ)* и *крнѣстофанѣв(ъ)* Бај 1481₁: 13/14.

Примери ном. јд. с. р. забележени су само у писмима султана Мехмеда II: *плакѣно* Мех 1471₃: 16; *непомѣчено* Мех 1479₃: 66, *погѣворѣно* Мех 1479₃: 66.

Веома мало је и потврда ном. јд. ж. р.: *дѣга* Мех 1471: 10; *погѣрѣчна* Мех 1480₂: 8, *вѣрѣвѣана* Бај 1486₁: 35, *вѣлка* Бај 1486₁: 40; *вѣжна* Бај 1488₁: 20, *готова* Бај 1501₁: 21, *славна* Сул 1520–1566₅: 18, при чему је одређени број примера везан за категорију присвојних придева: *дѣспѣлѣѣвѣска* Бај 1486₁: 34, *цѣрѣва* Бај 1485: 15, *новѣска* Бај 1499₂: 9, 13, 17, 25, 29.

Док облици ген. јд. придева м. и ж. рода нису потврђени, у ген. јд. с. р. доследно се бележи: *крнѣстова* Мех 1480₃: 22, 28; Бај 1482: 14, 17; *мѣла* Бај 1481: 15, *крнѣстова* Бај 1481: 76; Бај 1492: 7, Бај 1500: 19; Бај 1501: 20; *крнѣстова* Бај 1484: 13/14; *крнѣстова* Бај 1496: 14; *манѣнѣва* Бај 1481–1512₄: 9, *анѣнова* Бај 1481–1512₄: 9.

Облици дат. посведочени су само код придева м. р.: *сѣхъ* Бај 1481: 16, 37, 53, *новѣска* Бај 1487: 5, *плакѣнѣнѣнѣ* Мех 1468₁: 2, при чему треба издвојити облик *новѣска* Бај 1487: 5,

који се јавља са наставком неодређеног вида, иако може имати само облике одређеног вида, будући да је реч о категорији присвојног придева са наставком *-ски*.

У акуз. јд. забележени су само очекивани облици: (а) мушки род: великъ Мур 1430₁: 39, лалздролѣъ Бај 1485₂: 18, ѿчѣннѣ Бај 1485₂: 19, здрава Бај 1486₃: 19; (б) средњи род: многл(о)честно и любовно Мур 1430: 4, ланьско Мех 1459: 9, мало и вѣланко Мех 1453–1463: 9, мало и велѣе Мех 1453–1463: 11/12, много и почитено хелр[е]тисаніе Мех 1468: 3/4, платіелно Мех 1465: 8, почитено Мех 1468: 3/4, словѣтїно Бај 1481: 23, твге Бај 1481: 48, новоѣ Бај 1481₂: 9, много Бај 1488₁: 7, целло Бај 1485: 9, хрестоѣо Бај 1510: 17, славно Сул 1520–1566: 19, Сул 1520–1566₆: 22.

У двама забележеним облицима инстр. јд. потврђен је наставак: племелннтолѣ[ъ] Мех 1481: 2/3, тврсколѣ[ъ] Бај 1507: 14.

Облици лок. јд. придева неодређеног вида, као и облици множинских падежа у анализираним писмима нису потврђени.

3.2. ОБЛИЦИ ОДРЕЂЕНОГ ВИДА

3.2.1. НОМИНАТИВ ЈЕДНИНЕ. Придеви м. р. одређеног вида у ном. јд. имају очекивани наставак *-и*, добијен сажимањем некадашњих наставака *-и* и *-и*. Будући да је у овој категорији потврђен велики број примера, наводимо по један ради илустрације:

велики Мур 1430₁: 1x2, Мех 1469: 1, велѣнн Мех 1477₁: 6, Мех 1479: 12, Мех 1480₁: 1, 2, Бај 1481: 1x2, Бај 1481₁: 1/2, велики Мех 1478: 2, Мех 1478₁: 2, Мех 1478₂: 2, Мех 1478₃: 2, Мех 1478₅: 2, великї Мех 1478₄: 2, присни Мех 1479: 12, вшереѣени Мех 1479₃: 16, вшереѣени Мех 1479₃: 59, Бај 1481₂: 13, Бај 1482₁: 27, Бај 1484: 1, Бај 1484₁: 1, Бај 1489: 1, Бај 1489₁: 1/2, Бај 1489₂: 2, Бај 1489₃: 1, силлнн Мех 1480₁: 1, вртеелннн Мех 1480₁: 21, многоѣелннн Бај 1481–1482: 6, сребрьнн Бај 1486₁: 8, прескетлан Бај 1486₃: 3, Бај 1487: 2, почитени Бај 1488: 4, любовнн Бај 1488₁: 5, кстарн Бај 1488₁: 7, великїл Бај 1493₁: 3, великїл Бај 1493: 1, вел[н]кїл Бај 1495: 1, ѕдлнлннн Бај 1497₁: 7, писалннн Бај 1501₁: 11, великї Бај 1503: 1, Бај 1507: 2, Бај 1481–1512₃: 1, Бај 1481–1512₄: 1, ѣелтннн Бај 1510: 15/16, писалннн Бај 1481–1512₂: 10, силлнї Бај 1481–1512₄: 1, заколннн Сул 1520–1566₂: 8; славннн Сул 1520–1566₃: 22; релелннн Сул 1520–1566₁: 12, велики Сул 1520–1566₄: 1, вервалнннн Сул 1520–1566₆: 15.

Посебну групу овде представљају присвојни придеви: сиплннѣски Мех 1477₂: 9, франннѣаскїл Бај 1495₁: 6/7, 14, подлорскїл Бај 1495₂: 2/3, натѣлскїл Бај 1495₂: 3, тарковѣлннн Бај 1501₁: 8, нолкскн Бај 1502: 8, двбровачкї Бај 1503: 12, Бај 1507: 24/25, двбровачкскї Бај 1507: 9, двбровачкннн Бај 1507: 18.

Облици ном. јд. с. и ж. р. нису потврђени.

3.2.2. ГЕНИТИВ ЈЕДНИНЕ МУШКОГ И СРЕДЊЕГ РОДА. Очекивани наставак *-ога* у ген. јд. придева м. и с. р. забележен је у највећем броју писама (наводимо по један пример из сваког забележеног писма):

велкога Мур 1430: 1, Мур 1430₁: 2, Мур 1431: 1x2, Мех 1466: 1, Мех 1468₂: 1, Мех 1471₃: 1, Мех 1474: 2/3, Мех 1475₁: 1, Мех 1476: 1, Мех 1477: 1, Мех 1477₁: 1, Мех 1479: 1, Мех 1479₁: 1, Мех 1479₂: 1, Мех 1479₂: 2, Мех 1479₃: 1, Бај 1483: 1, Бај 1485: 1, Бај 1495: 1, Бај 1481–1512₂: 1, велкога Мех 1468: 1, велкога Мех 1471: 1x2, Мех 1471₁: 1, Мех 1475: 1, велкога Мех 1472: 1, 2, Мех 1478: 1, Мех 1478₁: 1, Мех 1478₂: 1, Мех 1478₃: 1, Мех 1478₄: 1, Мех 1478₅: 1, велкога Мех 1474: 13, снаго Мех 1477₂: 1, Мех 1478₅: 1, вишереченога Бај 1481₁: 9, снаго Бај 1481₂: 1, Бај 1482: 1, снаго Бај 1482₁: 2, вернога Бај 1486₂: 6, венетичкога Бај 1486₃: 15, снаго Бај 1492: 3, Бај 1495: 2, натолскога Бај 1492: 4, романискога Бај 1492: 4, Бај 1493: 4, Бај 1496: 3, полморскога Бај 1493₁: 2/3, натолскога Бај 1495₁: 3, велкога Бај 1495₂: 1, Бај 1496: 1, холскога Бај 1498: 16; мнлнскога Бај 1499₁: 9, прџнстога Бај 1507: 10, достонога Сул 1517: 1.

Поред очекиваног наставак *-ога* у духу народног језика, у писарским канцеларијама султана Мурата II, Мехмеда II и Сулејмана I у једном броју писама забележени су и усамљени примери са српскословенским наставак *-аго*, и то искључиво у придевима који се јављају у уводном дипломатичком формулару при интитулацији адресанта: {вел}нкаго СМур 1430: 1, тџстнаго Мех 1453–1463: 2, вел{ли}каго Мех 1471₂: 1, 1/2, снаго Мех 1471₂: 1, велкаго Мех 1475₁: 2, Мех 1479₃: 2, Мех 1476₁: 1x2; Мех 1480: 1x2, Мех 1480₂: 1, Мех 1480₃: 1x2, велкаго Мех 1458: 1x2, Мех 1459: 1x2, Мех 1476: 2/3, Мех 1477₁: 2/3, Мех 1481: 1, 1/2, вел{л(н)}каго Мех 1465: 1x2; Мех 1468₁: 1x2, снаго Мех 1480: 1, Мех 1480₂: 1x2, Мех 1480₃: 1, снаго Сул 1520–1566₂: 1.

Изван уводне формуле забележени су само примери дџнџшнаго Мех 1480₂: 13 и дџнџшнаго Бај 1481: 12/13.

На основу забележених примера може се закључити да је у писмима Портине канцеларије видно израженија употреба наставак *-ога*, уз појаву усамљених примера са српскословенским наставаком *-аго*, чија је употреба, будући да се углавном бележи у уводној формули писма при интитулацији пошиљаоца, условљена највероватније клишеизираношћу иницијалне поздравне формуле, док се бележење овог наставак у примерима изван клишеизираних формуле може објаснити писаревим познавањем српскословенске норме.

3.2.3. ГЕНИТИВ ЈЕДНИНЕ ЖЕНСКОГ РОДА. У малом броју забележених примера ген. јд. ж. р. потврђен је очекивани наставак *-е*: *оџине* Мех 1466: 8, *оловине* Мех 1468: 15, *херцегове* Бај 1481₂: 6, Бај 1481–1482: 10, 17, *вишеречене* Бај 1481–1482: 9/10, *флорентске* Бај 1483: 5; *венетичке* Бај 1486₃: 9/10, *политене* Бај 1488₁: 4, *херцегове* Бај 1499₂: 6, *новске* Бај 1499₂: 9, *новск[к]е* Бај 1499₂: 11, *морске* Бај 1481–1512₃: 8, *латинске* Бај 1481–1512₃: 9, *исполничке* Бај 1481–1512₄: 8.

Овде специфичност представљају три облика из писарске канцеларије султана Сулејмана I: *олд(ь) портте царскоє* Сул 1520–1566₅: 15, *олдъ вилоте царскоє* Сул 1520–1566₅: 16/17, *портте царскоє* Сул 1520–1566₃: 10, у којима се можда може препознати несажети наставак за ж. р. заменичке деklinације (уп. и Даничић 1874: 160–162), који је придодат облику с. р. придева. Како хибридне форме писмима Портине канцеларије, а пре свега канцеларији султана Сулејмана I, нису непознате, забележени облик можемо протумачити кроз парадигму билингвализма самога писара, који категорију рода код придева вероватно меша услед тога што, за разлику од нашег језика, арапски познаје само облике мушког и женског рода (уп. Sikirić, Pašić, Handžić 1936: 41–43; Muftić 11517: 203–204), но јасну претпоставку о томе да је реч о хибридном облику овде затамњује удвајање вокалскох графема, што се, како је већ и споменуто у поглављу II.2. т. 4.1., у канцеларији султана Сулејмана I може тумачити и као писарски манир.

3.2.4. ДАТИВ ЈЕДНИНЕ МУШКОГ И СРЕДЊЕГ РОДА. У писмима Портине канцеларије нису забележени облици дат. јд. придева с. р., док је у облицима м. р. у највећем броју примера потврђен наставак *-ому*, наставак заменичко-придевске деklinације. Овде ћемо навести само по један пример:

мвдромв Мур 1431: 3, *долстониомв* Мех 1458: 3, *плеид[е]нитоми* Мех 1459: 3, *достониомв* Мех 1459: 3/4, *нзвбраноми* Мех 1466: 3/4, *политеномв* Мех 1468₂: 2, *до[с]т[о]ни[о]м[у]* Мех 1468₂: 3, *маломв* Мех 1469: 4, *голлемомв* Мех 1469: 5; {*о*}*браномв* Мех 1471₂: 2/3, *верноми* Мех 1472: 7, *верномв* Мех 1477₁: 19; *восанъскомв* Мех 1477₂: 21/22, *олд[ь]бранниоми* Мех 1478₁: 3, *верноми* Мех 1478₃: 12, *обраномв* Мех 1479: 3, Мех 1479₁: 3, Мех 1479₂: 3, Мех 1479₃: 3/4, Мех 1480: 2, Мех 1480₂: 2, *вишерѣтноми* Мех 1479₂: 12, *вишереченомв* Мех 1479₂: 14, *обраноми* Мех 1480₃: 2, *предкелтломи* Бај 1481: 71, *нзвбраномв* Бај 1481₁: 3, Бај 1484: 2, Бај 1484₁: 2, Бај 1486₃: 4, Бај 1488₁: 2, Бај 1489: 3, *обраноми* Бај 1481₂: 2, Бај 1482: 2, *олбраноми* Бај 1485₂: 2, *обраноми* Бај 1486: 2, Бај 1486₁: 2, Бај 1486₂: 4, *политеномв* Бај 1486₃: 3, *политеномв* Бај 1487: 2, *нзвбраноми* Бај 1489₁: 2, *нзвбраномв* Бај 1489₂: 3, Бај 1489₃: 3, *обраноми* Бај 1492: 5, *херцеговѣскомв* Бај 1485: 3, *новѣскоми* Бај 1485: 3, *херцеговѣскомв* Бај 1495: 4, *обраноми*

Бај 1497: 4, Бај 1499₁: 5, Бај 1500: 5, Бај 1501: 5, *о*браниоџа Бај 1497₁: 4, Бај 1498: 5, Бај 1501₁: 5, Бај 1502: 5, Бај 1481–1512₁: 5, Бај 1481–1512₂: 5/6, *н*оџкоџа Бај 1498: 14 *о*браниоџа Бај 1499: 4, Бај 1503: 5, Бај 1481–1512₃: 5, *н*оџкоџа Бај 1499₂: 6, *о*браниоџа Бај 1510: 5, *о*браниоџа Бај 1507: 5/6, *о*браниоџа Бај 1481–1512₄: 5/6, *а*влоџкоџа Бај 1481–1512: 10, *д*еврочкоџа Сел 1517: 7, *с*лавноџа Сул 1525: 4, *п*оттенноџа Сул 1520–1566₂: 6, *д*еврочкоџа Сул 1520–1566₃: 5, *д*еврочкоџа Сул 1520–1566₁: 6, *д*еврочкоџа Сул 1520–1566: 6, *п*оттаниноџа Сул 1520–1566₄: 6, *н*завраниноџа Сул 1520–1566₄: 6.

Наставак *-ему* потврђен је само у усамљеном примеру *м*ех 1468₁: 2, док се у примерима *с*лавноџа Сул 1520–1566₅: 4, *п*оттаниноџа Сул 1520–1566₅: 7, *с*лавноџа Сул 1520–1566₆: 5, *в*елноџа Сул 1520–1566₆: 5 из писарске канцеларије султана Сулејмана I опет, с једне стране може говорити о хибридованим формама, а с друге – о писарском маниру израженом кроз удвајање вокалских графема.

У појединим примерима из канцеларије султана Мехмеда II и Сулејмана I препознаје се форма дат. јд. без финалног вокала *у*, који од XV века у овим облицима почиње функционисати као покретни вокал (уп. Даничић 1874: 165; Белић 2006: 249): *п*лџментоџа(џ) Мех 1465: 2, *м*ехроџа(џ) Мех 1465: 2 односно *м*ехдрџа(џ) Мех 1471: 2, *м*ехдрџа Мех 1471₁: 2, Мех 1476₁: 3, *п*лџментџа(џ) Мех 1471: 3, Мех 1471₁: 2, Мех 1476₁: 3, *м*ехдрџа Мех 1475: 2, *п*лџментџа(џ) Мех 1475: 3, *п*оследноџа[џ] Мех 1479₃: 69, *п*лџментџа(џ) Сул 1520–1566₅: 7. Наставак *-ем* карактеристичан је за говоре косовско-ресавске дијалекатске зоне (уп. Пецо–Милановић 1968: 335; Симић 1972: 355–356; Букумирић 2003: 229–230), а на ово дијалекатско подручје могу упутити и друге забележене црте у овим писмима (в. поглавље III. 1. т. 1.1.5. 1.1.6. III. 2. т. 1.1. 1.1.7.).

3.2.5. ДАТИВ И ЛОКАТИВ ЈЕДНИНЕ ЖЕНСКОГ РОДА. У малобројним потврђеним примерима дат. јд. ж. р. забележеним само у писарским канцеларијама султана Мехмеда II и Сулејмана I присутан је једино новији наставак *-ој*, преузет из тврде заменичке промене: *м*алон Мех 1453–1463: 18, *а*арапскоџа Сул 1525: 5, *а*арапскоџа Сул 1520–1566₁: 4, *а*арапскоџа Сул 1520–1566: 4, *а*арапскоџа Сул 1520–1566₅: 4, *д*еврочкоџа Сул 1520–1566₅: 5, *а*арапскоџа Сул 1520–1566₆: 5.

Исти наставак бележи се и у облицима лок. јд. ж. р. *п*ридева: *в*лашкџа Мех 1463: 3/4, *в*оџноџа Бај 1489₁: 18, *в*ишџанџа Бај 1499₂: 28, *ч*еститџа Сул 1525: 12, *с*лавноџа Сул 1525: 22, *ц*арапскоџа Сул 1525: 23, *в*елноџа Сул 1520–1566₃: 10, *ч*еститџа Сул 1520–1566₁:

12, Сул 1520–1566: 10, Члестититонн Сул 1520–1566: 16/17, чедититонн Сул 1520–1566: 8. У примеру веллнквнлї Сул 1520–1566: 12 на месту етимолошког вокала /о/ јавља се вокал у.

3.2.6. АКУЗАТИВ ЈЕДНИНЕ МУШКОГ И СРЕДЊЕГ РОДА. У погледу бележења овог облика код придева м. р. издвајају се два очекивана наставка. Уколико се облик акуз. јд. слаже са номинативом [живо -], забележени су облици са извршеном контракцијом финалних вокала: покони д[а]нџ Мех 1471₃: 13; свдџ бл[о]жн Мех 1477₂: 30; свдџ б(о)жн Мех 1478: 19, свдзакони харалч[ь] Мех 1480: 7, вншеретч[є]ни харалч[ь] Мех 1480: 9, вншеретени харалч[ь] Мех 1480: 13, вншеретелни харалч[ь] Мех 1480: 18; слободни град[ь] Бај 1481: 23/24; златїї али срѣбьрьни ковь Бај 1486₁: 22, свџџ божн Бај 1488₁: 14, 19; новї Бај 1485: 16; нловскїї алблар[ь] Бај 1495: 8, н[с]ти начлн[ь] Бај 1499₂: 11; новн Бај 1499₂: 15, садашнї харатџ Бај 1481–1512₄: 17; потаани или недавани Бај 1481–1512: 26, залкловнџни харалчџ Сул 1520–1566₁: 9; царнградџ столлнн Сул 1520–1566₄: 15/16; царнлградь столнн Сул 1520–1566₆: 23/24.

Уколико је пак облик акуз. јд. једнак генитиву [живо +], присутан је искључиво наставак *-ога*: многоверьнога склав[а] Мур 1431: 8; велрлнога и полчтенога влалстелнн(а) Мех 1471₂: 7; велрлнога сллрлрл и лклл[а]фа Мех 1478: 28; велрлнога сллрлрл Мех 1478₅: 7; новлџскога енне лвега Бај 1485: 6, паплл рїлмскога Бај 1495₁: 7; велрлнога и полчтелнога сллрлрл Бај 1497: 7/8; кадню дренопольскога Сул 1517: 10/11.

Овде је неопходно издвојити и примере у којима је се у облику акуз. јд. м. р. придева бележи наставак *-ије*: законнне харатџ Сел 1513: 10, законнннел харатџ Сел 1514: 10, законнне харатџ Сел 1516: 8, законннне харатџ Сел 1517: 10, законннне харатч[џ] Сел 1512–1520: 8/9, Наставак *-ије* без финалног /х/ (више о овом наставку в. т. 3.2.10. овог поглавља) забележен овде у облицима акуз. јд. придева, према нашем мишљењу, може се објаснити једино као окамењена форма настала аналогично према облицима ген. мн. придева м. и с. р., будући да се овај облик у идентичним конструкцијама јавља у једино у писмима султана Селима I.

Само у двама примерима у писарској канцеларији султана Мехмеда II бележе се облици акуз. јд. с. р. одређеног вида: све велїе Мех 1453–1463: 11/12 и цнолг(о)любндо херетнзмо Мех 1466: 4/5.

3.2.7. АКУЗАТИВ ЈЕДНИНЕ ЖЕНСКОГ РОДА. У акуз. јд. придева ж. р. забележен је искључиво очекивани наставак *-у*, настао сажимањем некадашњег *-ују*:

велнкв ттетв Мур 1430₁: 40; оловѣткв царнкв Мех 1468: 9; судовнѣ кнѣгв Мех 1468₂: 11; д(с)шв херѣцеговкв Мех 1477₁: 12; нѣвскѣлѣ солл(ѣ) Бај 1495: 5, херѣцеговкв зеймлю Бај 1497₁: 8, херѣцеговкѣ зеймлн Бај 1497₁: 10; лѣвалрѣдѣнкскв направкв Бај 1498: 8; чейстнтлѣ портв Бај 1503: 15/16, чейстнтв рнзнкнцв Бај 1503: 18; Бај 1507: 25, чейстнтв портв Бај 1507: 21, Бај 1510: 8; чейстнтв портв Бај 1507: 28; чейстлѣлтв портв Бај 1481–1512₃: 10/11, чейстнтлѣлтв портв Бај 1481–1512₃: 18; чейстнтлѣлтв портв Бај 1481–1512₄: 19; велнкв потрѣбв Бај 1481–1512: 7, чейстнтлѣлтв портлѣлтв Бај 1481–1512: 11, лѣннѣлтнѣхъ голдннв Сул 1520–1566₃: 8, велнквн портлѣлтв царѣскѣлѣн Сул 1520–1566₃: 14, рѣкв чейстнтлѣлтв Сул 1520–1566₃: 16; чейстнтв рнзлѣннцв ц(а)рѣскѣлѣ Сул 1520–1566₁: 13, рѣкв ц[а]рѣскѣлѣ Сул 1520–1566₁: 14; полкнлнѣларскв работв Сул 1520–1566: 12/13, рѣкв полѣтѣлннлѣ ц(а)рѣскѣ Сул 1520–1566: 13, портлѣлтв царѣскѣ Сул 1520–1566₅: 11, чейстнтлѣлтв полр[т]ѣ царѣскѣ Сул 1520–1566₅: 12, рѣкв царѣскѣ Сул 1520–1566₅: 14.

У примерима светлѣ кнѣгв Сел 1514: 14/15 и светлѣ кнѣгв Сел 1517: 14 нѣје у питању морфолошка појава будући да се на месту етимолошког вокала у налази вокал *o* (више *o* овоме в. поглавље II.1. т. 2.5.1.).

3.2.8. ИНСТРУМЕНТАЛ ЈЕДНИНЕ. Очекивани наставак *-им* у инстр. јд. јавља се само у примеру чнѣстнтлѣлтв(ѣ) сѣрѣцелѣлтв[ѣ] Бај 1481: 4.

У једном броју примера забележен је у овом падежу и наставак *-ем* из тврде заменичке промене: заклѣннѣлтв(ѣ) Мех 1475₁: 7/8, Бај 1492: 11, Бај 1499: 7, Бај 1500: 9, Бај 1501: 10, заклѣннѣлтв(ѣ) Мех 1478₁: 7, заклѣннѣлтв(ѣ) Бај 1493: 9/10, цейлѣлтв[ѣ] Бај 1481: 4, пѣнѣлтв[ѣ] Бај 1488₁: 17, пѣлскѣлтв(ѣ) Бај 1495₁: 16, пѣлскѣлтв(ѣ) Бај 1495₁: 16. Употреба овог наставка у нашим писаним споменицима посведочена је још од XIII века (уп. Даничић 1874: 172) – један пример забележен је у повељама кнеза Лазара (уп. Поломац 2006: 106), неколико примера у *Закону о рудницима* (уп. Јовић 1968/69: 425–426), *Српској Александриди* (уп. Јерковић 1983: 173), као и у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 184–185), а ако погледамо савремену дијалекатску ситуацију, овај наставак представља једно од маркантнијих обележја говора косовско-ресавске дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 137; Јовић 1968: 109; Пецо–Милановић 1968: 337), о чијем дијалекатском исходишту могу сведочити и друге језичке црте у овим писмима.

Када је реч о облицима инстр. јд. придева ж. р., ситуација у писмима Портине канцеларије веома је специфична. У највећем броју примера бележи се неочекивани наставак *-ију*: в[о]жнѣ Бај 1497: 1; в(о)жнѣ Бај 1497₁: 1; Бај 1498: 1; Бај 1499: 1; Бај 1499₁: 1; Бај 1499₂: 1; Бај 1500: 1; Бај 1501: 1; Бај 1501₁: 1; Бај 1502: 1; Бај 1481–1512₁: 1; вожнѣ Сел 1513: 1; Сел 1514: 1; Сел 1516: 1; Сел 1516: 16; Сел 1517: 16. Будући да су сви забележени

примери са овим наставком они који се јављају у иницијалној поздравној формули и увек иду уз именицу *милостију*, овде је реч о аналошки преузетом наставку од именице уз коју се придев употребљава (о оваквом наставку код именица в. у поглављу III.2. т. 1.8.)

И у примерима $\text{в}(\text{о})\text{жн}(\text{о})\text{м}[\text{ь}]$ Мех 1480₁: 1; Бај 1481: 1, Бај 1481₁: 1; Бај 1484: 1; Бај 1484₁: 1; Бај 1489₁: 11 препознаје се аналошки преузет наставак од именица (уп. $\text{мнл}(\text{о})\text{стн}(\text{о})\text{м}(\text{ь})$ Мех 1480₁: 1; $\text{мнл}(\text{о})\text{стн}(\text{о})\text{м}[\text{ь}]$ Бај 1481: 1, $\text{мнл}(\text{о})\text{стн}(\text{о})\text{м}(\text{ь})$ Бај 1481₁: 1, $\text{мнл}(\text{о})\text{стн}(\text{о})\text{м}(\text{ь})$ Бај 1484: 1, $\text{мнл}(\text{о})\text{стн}(\text{о})\text{м}(\text{ь})$ Бај 1484₁: 1, $\text{п}(\text{р})\text{а}\text{в}(\text{л})\text{д}(\text{о})\text{м}(\text{ь})$ Бај 1489₁: 11), у чијим наставцима се препознаје утицај променае *-ā-* (в. у поглављу III.2. т. 1.8.).

О хибридованим формама придева сведоче и примери из канцеларије султана Сулејмана I, код којих се, опет по угледу на хибридне форме именичких наставака насталих укрштањем инструменталних наставака некадашњих *-i-* и *-ā-* основа, појављује читав низ аналошки преузетих завршетака: $\text{мнл}(\text{о})\text{ст}(\text{н})\text{ю}(\text{м}(\text{ь}))$ $\text{в}(\text{о})\text{жн}(\text{ю})\text{м}(\text{ь})$ Сул 1520–1566₂: 1, $\text{мнл}(\text{о})\text{стн}(\text{е})\text{ю}(\text{м}[\text{ь}])$ $\text{в}(\text{о})\text{ж}(\text{е})\text{ю}(\text{м}(\text{ь}))$ Сул 1525: 1, $\text{в}(\text{о})\text{жн}(\text{е})\text{ю}(\text{м}(\text{ь}))$ $\text{мнл}(\text{о})\text{стн}(\text{е})\text{ю}(\text{м}(\text{ь}))$ Сул 1520–1566₃: 1, $\text{мнл}(\text{о})\text{стн}(\text{е})\text{ю}(\text{м}(\text{ь}))$ $\text{в}(\text{о})\text{жн}(\text{е})\text{ю}(\text{м}(\text{ь}))$ Сул 1520–1566₅: 1, $\text{в}(\text{о})\text{жн}(\text{е})\text{ю}(\text{м}(\text{ь}))$ $\text{мнл}(\text{о})\text{стн}(\text{е})\text{ю}(\text{м}(\text{ь}))$ Сул 1520–1566₁: 1, $\text{в}(\text{о})\text{жн}(\text{е})\text{ю}(\text{м}(\text{ь}))$ $\text{мнл}(\text{о})\text{стн}(\text{е})\text{ю}(\text{м}(\text{ь}))$ Сул 1520–1566: 1.

Поред претходно наведених хибридних и аналошки преузетих завршетака, у једном броју примера забележен је и конкурентни наставак *-еју*: $\text{в}(\text{о})\text{жн}(\text{е})\text{ю}$ Бај 1481–1482: 1/2, Бај 1489: 1, Бај 1489₁: 1, Бај 1489₂: 01, Бај 1489₃: 1, $\text{в}(\text{о})\text{жн}(\text{е})\text{ю}$ Бај 1503: 1, $\text{в}(\text{о})\text{жн}(\text{е})\text{ю}$ Бај 1507: 1; Бај 1510: 1; Бај 1481–1512₃: 1, Бај 1481–1512₄: 1; $\text{в}(\text{о})\text{жн}(\text{е})\text{ю}$ Бај 1481–1512: 1, $\text{в}(\text{о})\text{жн}(\text{е})\text{ю}$ Бај 1488: 1, $\text{в}(\text{о})\text{жн}(\text{е})\text{ю}$ Сул 1520–1566₆: 1, $\text{в}(\text{о})\text{жн}(\text{е})\text{ю}$ Сул 1520–1566₄: 1.

Наставак *-ом* из народног језика бележи се само у двама примерима: $\text{н}(\text{е})\text{п}(\text{р})\text{и}(\text{с})\text{т}(\text{а})\text{л}(\text{о})\text{м}(\text{ь})$ Бај 1499₂: 20 и $\text{п}(\text{о})\text{в}(\text{е})\text{р}(\text{в})\text{а}(\text{н})\text{о}(\text{м}(\text{ь}))$ Сул 1520–1566₆: 14, с напоменом да се у примеру $\text{п}(\text{о})\text{в}(\text{е})\text{р}(\text{в})\text{а}(\text{н})\text{о}(\text{м}(\text{ь}))$ Сул 1520–1566₆: 14 на месту етимолошког вокала *о* бележи вокал *у*.

3.2.9. ЛОКАТИВ ЈЕДНИНЕ МУШКОГ И СРЕДЊЕГ РОДА. Док облици лок. јд. придева с. р. нису забележени, у облицима м. р. у највећем броју примера потврђен је наставак *-ому*: $\text{п}(\text{о})\text{ч}(\text{т})\text{е}(\text{н})\text{о}(\text{м}[\text{ь}])$ Мех 1478₄: 3, Мех 1478₅: 3, $\text{п}(\text{о})\text{ч}(\text{т})\text{е}(\text{н})\text{о}(\text{м}[\text{ь}])$ Бај 1481–1512: 3, $\text{н}(\text{з})\text{а}(\text{в})\text{р}(\text{а})\text{н}(\text{н})\text{о}(\text{м}[\text{ь}])$ Бај 1481–1512: 3/4, $\text{п}(\text{о})\text{ч}(\text{т})\text{е}(\text{н})\text{о}(\text{м}[\text{ь}])$ Сел 1514: 7, Сел 1512–1520: 6, $\text{н}(\text{з})\text{а}(\text{в})\text{р}(\text{а})\text{н}(\text{н})\text{о}(\text{м}[\text{ь}])$ Сел 1514: 7, $\text{д}(\text{о})\text{б}(\text{р}(\text{о})\text{в}(\text{а})\text{т}(\text{н})\text{о}(\text{м}[\text{ь}]))$ Сел 1514: 7/8, $\text{п}(\text{о})\text{ч}(\text{т})\text{е}(\text{н})\text{о}(\text{м}[\text{ь}])$ Сел 1516: 6, $\text{н}(\text{з})\text{а}(\text{в})\text{р}(\text{а})\text{н}(\text{н})\text{о}(\text{м}[\text{ь}])$ Сел 1516: 6, $\text{п}(\text{о})\text{ч}(\text{т})\text{е}(\text{н})\text{о}(\text{м}[\text{ь}])$ Сел 1517: 6/7, $\text{н}(\text{з})\text{а}(\text{в})\text{р}(\text{а})\text{н}(\text{н})\text{о}(\text{м}[\text{ь}])$ Сел 1517: 6, $\text{н}(\text{з})\text{а}(\text{в})\text{р}(\text{а})\text{н}(\text{н})\text{о}(\text{м}[\text{ь}])$ Сел 1512–1520: 6. Наставак *-ему* присутан је само у примеру $\text{в}(\text{о})\text{жн}(\text{е})\text{м}[\text{ь}]$ Бај 1486₁: 14.

Наставак *-em* бележи се у мањем броју примера: *пoчътeннeмъ* Мех 1478: 3, *вoжнeмъ* Бај 1482₁: 22, *в[о]жнeмъ* Бај 1485₂: 13, *нoвeмъ* Бај 1488: 15, *нoвeмъ* Бај 1489: 24, *кaднeмъ* Бај 1481–1512₄: 9, *стaрeмъ* Сул 1520–1566₅: 13, а његова појава једна је од карактеристика говора косовско-ресавске дијалекатске зоне (уп. Јовић 1968/69: 426), на које упућују и остале језичке црте из ових писама (в. поглавље III.1. т. 1.1.6.).

3.2.10. ОБЛИЦИ МНОЖИНЕ. Очекивани наставак *-и* настао сажимањем некадашњег *-ии* доследно се бележи и у писмима Портине канцеларије. Примере није потребно посебно наводити.

Када је реч о облицима с. р., у писмима је потврђен само усамљени пример многа людн Бај 1497₁: 10. Будући да се у датом писму не препознају елементи који би могли упутити на неразликовање категорије рода, овде је највероватније реч о писаревој омашци.

У ж. р. уопштен је наставак *-e*: *мaлe* Мех 1468: 35, *пpaкe* Мех 1472: 20, *кeрлнe* Мех 1472: 20, 21, Бај 1495₂: 15, *пpaкe* Бај 1495₁: 11, *пpaкeднe* Бај 1481–1512₃: 19, *гoвeздeннeннe* Бај 1498: 8, *пpaкe* Бај 1486: 21, *вaдaкe* Бај 1486: 21.

Овде изузетак представљају облици: *дoбpe* *кaлcтeлe* Мех 1474₁: 18, *двeрoвъчнeкe* *кaлcтeлe* Бај 1481: 3/4, 60, 70, *дaвeрoвoчaтcкe* *кнeзлil* Бај 1495: 9/10, 16, у којима се придеви у ж. р. јављају уз именице м. р. У примерима *дoбpe* *кaлcтeлe* Мех 1474₁: 18, *двeрoвъчнeкe* *кaлcтeлe* Бај 1481: 3/4, 60, 70 претпостављамо да је реч о прилагођавању наставка придева наставку именице уз коју се јављају, док је у примерима *дaвeрoвoчaтcкe* *кнeзлil* Бај 1495: 9/10, 16 највероватније реч о писарској грешци, будући да је у истом писму зебележен и пример *дaвeрoвoчaтcкil* *кнeзлil* Бај 1495: 12, а нема ни примера који би потврдили неразликовање категорије рода.

У ген. мн. у највећем броју забележених облика ген. мн. најфреквентнији је наставак *-ex*, пореклом из заменичко-придевске промене. Овај наставак потврђен је у писарским канцеларијама султана Мехмеда II, Бајазита II и Сулејмана I:

сpeбpънeчъ Мех 1468: 7, *oлoвeнeчъ* Мех 1468: 7, *гвoздeнeчъ* Мех 1468: 7, *злaтeчъ* Мех 1471₁: 9/10, Мех 1471₁: 11, Мех 1476: 20, 29; Мех 1477₁: 10, Мех 1478₂: 10, 16, *злaтeчъ* Мех 1471₃: 11, Мех 1478₃: 19; Мех 1480₃: 9, 11, 13, 14, 20, *злaтeчъ* Мех 1474: 12, Мех 1475₁: 10; *злaтeчъ* Мех 1477₂: 13, *злaтeчъ* Мех 1478: 15, *злaтeчъ* Мех 1478₁: 10; *злaтeчъ* Мех 1478₂: 18; *злaтъчъ* Мех 1478₃: 10, *вeнeтъчкeчъ* Мех 1480: 8, 14, Мех 1480₃: 9, 11, 13, 15, 20, *вeнeтъчкeчъ* Бај 1481: 28,

дијалекта (уп. Симић 1980: 50; Милорадовић 2003: 127). На сведочанство о косовско-ресавском као могућем дијалекатском исходишту упућују и друге црте забележене у поглављу II.1. т. 1.1.6.

Поред аналошког наставка *-ex*, у једном броју примера забележен је и наставак сложене промене: *златн|х|*[ь] Мех 1468: 11, Мех 1468: 32, Мех 1468₂: 10, Мех 1480: 8, Мех 1480: 18, Мех 1480₁: 12, 13, Мех 1480₁: 15, 17, 20, 22, Мех 1480₂: 15; *златн|х|*(ь) Мех 1468₁: 10; *внѣтѣчн|х|*[ь] Мех 1479₂: 10, Мех 1480: 18, *внѣрѣчн|х|*[ь] Мех 1479₃: 63, *златн|х|*[ь] Бај 1481: 28, 29, 31, 32, Бај 1482: 10, Бај 1484: 9, Бај 1484₁: 8, 24, *вѡжнн|х|*[ь] Бај 1481: 66/67, *внѣтѣчн|х|*(ь) Сел 1513: 12, Сел 1514: 12, Сел 1516: 10, Сел 1517: 11, *внѣт|*[д]чн|х| [ь] Сел 1512–1520: 11, *внѣт|*чн|х| (ь) Сул 1520–1566₂: 10, *мног|*вн|х| (ь) Сул 1520–1566₃: 6, *златн|х|*(ь) Сул 1520–1566₅: 10.

Изузетак је једино пример *внѣписанн* Мех 1479₃: 46, у коме изостаје изостаје финално /х/.

Овде посебну пажњу завређују изоловани облици *паарвалшн|х|*[ь] Сул 1525: 11 и *здравн|х|*(ь) Сул 1520–1566₃: 6. Како у досадашњим споменицима није позната појава наставка *-ах* у ген. мн. придева, његове потврде у канцеларији султана Сулејмана I условљене су највероватније аналогичном према истом наставку који се јавља уз именицу уз коју се потврђени облик реализује: *паарвалшн|х|*[ь] *времен|х|*[ь]⁵⁹ Сул 1525: 11. Исти наставак пак у примеру *здравн|х|*(ь) Сул 1520–1566₃: 6 не може се објаснити на исти начин, а будући да му се и у суседству не налазе облици са оваквим наставком, и његова појава је затамњена: *мног|*вн|х| (ь) *здравн|х|*(ь) *нн* |вѣселнѣ|х|ь Сул 1520–1566₃: 6, па се поуздан закључак у вези са овим примером не може извести.

У дат. мн. очекивани наставак *-им* у забележен је у писарским канцеларијама султана Мехмеда II, Бајазита II и Сулејмана I. Због великог броја примера овде наводимо по један из сваког забележеног писма:

*мно{го}пѡтѣнн|*м| (ь) Мур 1430: 2, *прѣвкрашенн|*м| Мур 1430: 3/4, *малн|*м| Мех 1453–1463: 5, *мвдрн|*м|[ь] Мех 1466: 2, *мног|*пѡл|чѣнн|м| Мех 1468: 2, *дѣл|*р|р|ов|ч|ч|кн|м|[ь] Мех 1471₂: 3, *двѣровѣч|*чн|м|[ь] Мех 1479: 4, *нстѡчнн|*м|(ь) Мех 1479₂: 1, *нлстѡчѣнн|*м|(ь) Мех 1479₃: 1/2, *двѣровѣч|*чн|м|[ь] Мех 1480: 2/3, *вѣрнн|*м| Мех 1480₁: 5, *довровѣч|*чн|м|[ь] Мех 1480₂: 3, *двѣровѣч|*чн|м|[ь] Мех 1480₃: 3, *двѣровѣч|*чн|м|[ь] Бај 1481: 25/26, *двѣровѣч|*чн|м|[ь] Бај 1481₁: 3, *двѣровѣч|*чн|м|[ь] Бај 1481₂: 3, Бај 1482: 3, Бај 1486₃: 5, Бај

⁵⁹ О наставку *-ах* у ген. мн. им. с. р. в. више у поглављу III.2. т. 1.11.

1488: 3/4, двбровачкннл[ь] Бај 1481–1482: 4, двбровѣчкннл[ь] Бај 1484: 3, двбровѣчкннл[ь] Бај 1484₁: 2/3, двбровѣчкннл[ь] Бај 1487: 4, Бај 1489₁: 3, двбровѣчкннл[ь] Бај 1488₁: 2/3, вєрннл[ь] Бај 1489: 2, Бај 1489₂: 2, Бај 1489₃: 2, любннл[ь] Бај 1481–1482: 3, Бај 1488: 2, Бај 1489: 2, Бај 1489₂: 3, Бај 1489₃: 2, прилорскннл[ь] Бај 1497: 3, Бај 1497₁: 2, Бај 1498: 2, Бај 1499₁: 3, Бај 1499₂: 2, Бај 1500: 2, Бај 1501: 3, Бај 1501₁: 2, Бај 1502: 2, Бај 1481–1512₁: 2, мнознл[ь] Бај 1499: 3, Бај 1503: 4, Бај 1481–1512₄: 4, двбровачннл[ь] Бај 1510: 6, прилорскннл[ь] Сул 1520–1566₅: 2, аарлпскннл[ь] Сул 1520–1566₅: 5, двбровѣчкннл[ь] Сул 1520–1566₆: 7.

Поред претходно напоменутог наставка, у писмима Портине канцеларије забележен је у овом облику и аналошки наставак *-ем* из заменичко-придевске деклинације.

Наводимо по један пример:

мног(о)племеннел[ь] Мур 1430: 2, прѣмвдрѣм Мур 1430: 2, нлстотнел[ь] Мех 1472: 2, Мех 1474: 2, Мех 1474₁: 2, западнел[ь] Мех 1475₁: 2, Мех 1476: 2, нсѣтотнел[ь] Мех 1477: 2, Мех 1477₁: 2, двбровачѣем[ь] Мех 1477₂: 3/4, двбровачѣем[ь] Мех 1478: 4, двбровачѣем[ь] Мех 1478₁: 3/4, двбровачѣем[ь] Мех 1478₂: 3, двбровачѣем[ь] Мех 1478₃: 3/4, двбровачѣем[ь] Мех 1478₄: 3/4, двбровачѣем[ь] Мех 1478₅: 3/4, западнел[ь] Мех 1479: 2, нстотнел[ь] Мех 1479₁: 1, двбровѣчкел[ь] Бај 1482₁: 4, двбровачкел[ь] Бај 1483: 2, ролманнскел[ь] Бај 1485₁: 2, двбровѣчкел[ь] Бај 1485₂: 7, двбровѣчкел[ь] Бај 1486: 3, двбровѣчкел[ь] Бај 1486₁: 3, внетѣчкел[ь] Бај 1486₂: 7, мнозем[ь] Бај 1486₃: 2, Бај 1487: 2, Бај 1507: 4, Бај 1481–1512₃: 4, мнозем[ь] Бај 1492: 5, Бај 1493: 4, Бај 1495: 3, Бај 1496: 4, Бај 1481–1512₂: 5, двбровачѣем[ь] Бај 1493₁: 6, мнлзлем[ь] Бај 1495₁: 3/4, двбровачѣем[ь] Бај 1495₂: 4/5, двбровѣчѣем[ь] Бај 1497: 5, Бај 1500: 6, двбровѣчѣем[ь] Бај 1497₁: 4, Бај 1498: 6, Бај 1499: 5, Бај 1499₁: 6, Бај 1481–1512₁: 6, двбровѣчѣем[ь] Бај 1499₂: 4, Бај 1501: 6, Бај 1501₁: 6, Бај 1502: 5, прилорскел[ь] Бај 1510: 3, прилорскел[ь] Бај 1507: 3, прилорскел[ь] Бај 1481–1512₃: 3, двбровачѣем[ь] Бај 1481–1512₄: 6, двбровачѣем[ь] Бај 1481–1512: 4, мнозем[ь] Сел 1513: 5, Сел 1514: 5, мнозем[ь] Сел 1516: 5, мнозем[ь] Сел 1517: 5, Сел 1512–1520: 4, поттлел[ь] Сул 1525: 14/15, поттлел[ь] Сул 1520–1566₃: 5, мнлзлел[ь] Сул 1520–1566₁: 4, прилорскел[ь] Сул 1520–1566: 3, мнозем[ь] Сул 1520–1566₄: 4.

Уопштавање овог наставка у придевској промени карактеристика је говора косовско-ресавске дијалекатске зоне (уп. Ивић 2009: 65; Јовић 1968: 111; Пецо–Милановић 1968: 341), а на овај дијалекатски простор упућују и друге забележене језичке црте у овим писмима (в. одељак III.1. и III.2.).

Посебно је значајно издвојити примере кнезѣ и владѣлел[ь] двбровѣчѣем[ь] Мех 1471₃: 3/4 и влел[ь] поттлел[ь] ннзбрааннел[ь] Сул 1525: 14/15, у којима се може препознати синкретизам дат. и INSTR. MN. Инструментал се уместо датива среће и у XVI веку, да би се од XVII века они потпуно изједначили (уп. Даничић 1874: 197).

Поред наведених наставака, у оквиру посебне групе издвајају се писма из писарских канцеларија Селима I и Сулејмана I, у којима се у дат. мн. бележи наставак са ијекавском заменом *jata*. Наводимо све примере:

приморскнеџ Сел 1513: 3, Сел 1514: 3, Сел 1512–1520: 2, рџмскнеџ Сел 1513: 3, Сел 1514: 4, караџанскнеџ Сел 1513: 4, натољскнеџ Сел 1513: 4, романскнеџ Сел 1513: 4, Сел 1514: 5, караџанскнеџ(џ) Сел 1514: 4, натољскнеџ(џ) Сел 1514: 4, приморскнеџ(џ) Сел 1516: 3, Сел 1517: 3, рџмскнеџ(џ) Сел 1516: 3, караџанскнеџ(џ) Сел 1516: 3/4, Сел 1517: 3, натољскнеџ(џ) Сел 1516: 4, романскнеџ(џ) Сел 1516: 4, перскнеџ Сел 1516: 4, рџџскнеџ(џ) Сел 1517: 3, натољскнеџ(џ) Сел 1517: 4, романскнеџ(џ) Сел 1517: 4, п(е)рскнеџ(џ) Сел 1517: 4, аараџскнеџ(џ) Сел 1517: 5, наименовалниџнеџ(џ) Сел 1517: 13, натољскнеџ Сел 1512–1520: 3, романскнеџ Сел 1512–1520: 3/4, перскнеџ Сел 1512–1520: 3, аараџскнеџ(џ) Сел 1512–1520: 4, доџроџачкнеџ(џ) Сел 1512–1520: 6, доџроџачкнеџ Сул 1517: 5, источниџнеџ Сул 1517: 4, заџаџниџнеџ Сул 1517: 4, приџџџрџскнеџ(џ) Сул 1525: 2/3, рџџскнеџ(џ) Сул 1525: 3, караџанскнеџ(џ) Сул 1525: 3, натољскнеџ(џ) Сул 1525: 3, романскнеџ(џ) Сул 1525: 4, перскнеџ(џ) Сул 1525: 4, приморскнеџ(џ) Сул 1520–1566₂: 2, натољскнеџ(џ) Сул 1520–1566₂: 2, романскнеџ(џ) Сул 1520–1566₂: 3, перскнеџ(џ) Сул 1520–1566₂: 3, аараџскнеџ(џ) Сул 1520–1566₂: 3/4, доџроџачкнеџ(џ) Сул 1520–1566₂: 6, приџџџрџскнеџ(џ) Сул 1520–1566₃: 2, караџанскнеџ(џ) Сул 1520–1566₃: 3, рџџскнеџ(џ) Сул 1520–1566₃: 3, натољскнеџ(џ) Сул 1520–1566₃: 3, рџџскнеџ(џ) Сул 1520–1566₃: 3/4, аараџскнеџ(џ) Сул 1520–1566₃: 4, вавниџнеџ(џ) Сул 1520–1566₃: 4, приџџџрџскнеџ(џ) Сул 1520–1566₁: 2/3, рџ(м)скнеџ(џ) Сул 1520–1566₁: 3, караџанскнеџ(џ) Сул 1520–1566₁: 3, натољскнеџ(џ) Сул 1520–1566₁: 3, романскнеџ(џ) Сул 1520–1566₁: 4, Сул 1520–1566₆: 4, перскнеџ(џ) Сул 1520–1566₁: 4, Сул 1520–1566₅: 4, рџџскнеџ(џ) Сул 1520–1566₅: 3, караџанскнеџ(џ) Сул 1520–1566₅: 3, натољскнеџ(к)неџ(џ) Сул 1520–1566₅: 3, рџџскнеџ(џ) Сул 1520–1566₅: 3, доџроџачкнеџ(џ) Сул 1520–1566₅: 8, приџџџрџскнеџ(џ) Сул 1520–1566₆: 3, рџџскнеџ(џ) Сул 1520–1566₆: 3, караџанскнеџ(џ) Сул 1520–1566₆: 3/4, натољскнеџ(џ) Сул 1520–1566₆: 4, перскнеџ(џ) Сул 1520–1566₆: 4, поџџџнеџ(џ) Сул 1520–1566₆: 7.

О томе да овакав наставак није сведочанство и дијалекатског ијекавизма било је речи у поглављу Ш.1. т. 1.1.4. и 1.1.5. Колико нам је познато, овај наставак се у досадашњим истраживањима бележи једино у крајишничким канцеларијама (уп. Накаш 2010: 306–307) и, као и наставак *-ијех* у ген. мн., подразумевао је писарски узус са циљем да се добије на ритмичности самога текста документа (уп. Накаш 2010: 306).

У акуз. мн. придева м. р. највише је заступљен очекивани наставак *-е*: *џлате џвкате* Мех 1458: 12; *вншепсалниџе џвкате* Мех 1477₁: 14, *вншерџџне џвкате* Мех 1477₁: 18; *веровалниџе* поклансаџе Мех 1478₁: 6; *верџне* поклансаџе Мех 1480₃: 5; *верџване џюдџн* Бај 1486₁: 12, *нџџџе џеле* Бај 1486₁: 26; *венџачке* Бај 1493: 13; *џџџроџачке* кнеџџиџ Бај 1495: 19/20; *верне* поклансаџе Бај 1496: 6;

добрѣ Бај 1497₁: 14; добрѣ Бај 1498: 11; праве и истинне гласове Бај 1481–1512₁: 12; вишереченне поклансаѣ Сел 1516: 10.

Наставак у духу српског народног језика бележи се и у једином примеру акуз. мн. с. р.: мѣста сѣврѣна Мех 1468₂: 8.

У двама примерима за мале|х|ь и велце|х|ь Мех 1480₁: 6/7, у акуз. мн. м. р. посведочен је генитивни наставак *-ex*. Овакав наставак у акуз. мн. придева м. р. забележен је у поимениченом придеву у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 190).

У једном примеру пак на месту акуз. мн. срећемо облик ном. мн., што је највероватније резултат аналитичких тенденција у којима облик номинатива има функцију зависног падежа: ксв послали вѣлон|х|ь вѣрѣнн и поцѣтѣнн владѣтеле Бај 1481: 7, а оваква аналитичка тенденција и данас је карактеристика говора призренско-тимочке дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 149).

Искључиво наставак *-e* потврђен је и у облицима ж. р. придева одређеног вида: велнке Мур 1430: 27, пѣтне Мех 1463: 15, добрѣ Мех 1474: 26, Мех 1478₅: 10, Бај 1495₂: 11, Бај 1492: 19, Бај 1481–1512: 15, латинске Бај 1489₃: 13, верне Бај 1493: 8, добрѣ Бај 1495₂: 10, праве Бај 1495₂: 16, солске Бај 1499₂: 16, Бај 1499₂: 26, сланичке Бај 1499₂: 18, готове Бај 1501₁: 22.

Облици инстр. мн. нису потврђени ни у једној од канцеларија.

У четирма забележеним примерима облика лок. мн. потврђен је искључиво заменички наставак *-ex*: вѣрѣне|х|ь Бај 1495₁: 13, дрѣзѣ|х|ь Бај 1498: 12, ел|нн|ове|х|ь Бај 1481–1512₄: 10, вѣрѣне|х|ь Сул 1520–1566₆: 13. Овакав наставак у лок. мн. придева м. р. забележен је у досадашњим истраживањима у трима примерима у *Закону о рудницима* (уп. Јовић 1968/69: 427), а бележи се и у изолованим облицима придева м. и с. р. у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 190–191). Наставак *-ex* у лок. мн. м. р. може представљати чување трагова некадашње тврде промене придева неодређеног вида (уп. Николић 2002: 154), што је мање вероватно, будући да је у писмима Портине канцеларије забележена обличка једнакост ген. и лок. мн. у именичкој парадигми (в. поглавље III.2. т. 1.1.6.), па је овакав наставак у промени придева највероватније настао по угледу на структурну иновацију у промени именица. Усвајање наставка *-ex*, поред осталих забележених црта у овим писмима (в. поглавље III.1. т. 1.1.6.), упућује на косовско-ресавски терен као њихово дијалекатско исходиште, а додатне потврде у вези са оваквом

претпоставком показује нам и савремена дијалекатска ситуација на овом простору (Ивић 2006: 63, Пецо–Милановић 1968: 329).

4. БРОЈЕВИ

4.1. ОСНОВНИ БРОЈЕВИ. У писмима Портине канцеларије бројем потврда, како је и очекивано, преовлађује превојни ступањ *једън-* у духу народног језика: (а) ном. јд. м. р.: *ѣдѣнѣ* Мех 1477: 11; (б) ном. јд. ж. р.: *ѣдѣна* Мех 1474: 17; (в) ген. јд. м. р.: *ѣдѣнога* Мех 1480₁: 36; (г) акуз. јд. м. р.: *ѣдѣнога* Бај 1481–1482: 12; (д) акуз. јд. ж. р.: *ѣдѣна* Мех 1480₁: 23/24; (ђ) аку. јд. с. р.: *ѣдѣно* Бај 1486₂: 9, *ѣдѣно* Сул 1520–1566₄: 14 (е) лок. јд. м. р.: *ѣдѣнеѣѣ* Бај 1486₁: 30, *ѣдѣнеѣѣ* Бај 1489₃: 12.

Посебан коментар овде захтевају облици *ѣдѣнеѣѣ* Бај 1486₁: 30 и *ѣдѣнеѣѣ* Бај 1489₃: 12, у којима се бележи наставак палаталне промене који представља маркантно обележје говора косовско-ресавске дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 137), на коју упућују и остале црте забележене у овим писмима в. поглавље III.1. т. 1.1.6., као и т. 1.1., 2.2.2.2. овог поглавља.

Превојни ступањ *једин-* у духу српскословенског облика јавља се само у изолованим примеру *ѣдѣнѣ* Бај 1497: 14x2.

О промени броја два већ је било речи у т. 1.12. овог поглавља.

Од осталих бројева прве десетице бележе се само три *дѣвоѣѣѣѣ* Бај 1481: 44 и *ѣдѣнѣ* Бај 1495: 15.

Потврда бројева од друге десетице и више веома је много, а условљене су садржајима писама у којима се веома често наводи одређена количина својеврсних добара. Овде ћемо, илустрације ради, навести само по један пример за сваку десетицу, јер су у питању устаљене конструкције: за *ѣдѣна* Мех 1474: 19/20, *тѣдѣнѣ* и *дѣнѣ* Бај 1481–1512₄: 11/12, *ѣтѣдѣнѣ* и *ѣдѣнѣ* Бај 1495: 17, *пѣтѣ* на *дѣнѣ* Бај 1481: 27, *ѣдѣнѣдѣнѣ* Бај 1484₁: 8, *ѣдѣдѣнѣ* Мех 1471₃: 15, 17, *дѣнѣдѣнѣ* Бај 1492: 15, 18.

Бројеви од сто па навише јављају се у очекиваним облицима. Овде опет, због веома великог броја потврда, наводимо само по један пример: *ѣсто дѣкѣтѣ* Мех 1474: 12, *тѣста дѣкѣтѣ* Мех 1476: 19, *дѣсте* и *пѣтѣ* *дѣнѣ* *дѣкѣтѣ* Мех 1476: 23/27, *пѣтѣ* *ѣдѣнѣ* Бај 1481: 22/23, *пѣтѣ* *ѣдѣнѣ* *дѣкѣтѣ* Бај 1481: 29, *ѣсто ѣдѣнѣ* Бај 1481: 40, *пѣтѣ*

сат(ь) Бај 1492: 12, ѿсат(ь) сат(ь) и дѣсѣт(ь)дѣсѣт(ь) Бај 1493: 14/15, ше[с]т[ь] стотин[ь] двкат[ь]. Мех 1479₃: 80/81.

Посебно издвајамо пример две стѣ и пѣт(ь) дѣсѣт(ь) двкатъ Мех 1476: 23/27, у коме се препознаје конгруенција броја сто, што није карактеристично за народни језик (уп. и Јерковић 1983: 181). Облик двѣ стѣ карактеристичан је и за призренско-тимочке говоре (уп. Белић 1962: 185).

Како је у писмима Портине канцеларије забележен велики број конструкција са именицом *тисућа*, а будући да је о овој именици говорено и у поглављу III.1. т. 2.2.1.1., као и у т. 1.7.2. и 1.11. овог поглавља, овде за облике бројева хиљада наводимо само примере са грецизмом: хилѣадѣ· и ше[с]т(ь) (с)тотин[ь]· дрѣкеници(ь) две хилѣадѣ Мех 1468: 15, дѣсѣт(ь) хилѣадѣ двкатъ Мех 1471₃: 10, дѣсѣт(ь) хилѣад(ь) Мех 1474: 8, ѿсат(ь) на дѣсѣте хилѣада Мех 1477₁: 9, пѣтпѣт(ь) Бај 1481₁: 7, кѣ хилѣада Бај 1482₁: 21, к хилѣадѣ Бај 1485: 20, два на дѣсте· хилѣадѣ Бај 1503: 12, ·ѣ· хилѣада· Бај 1507: 18, двадѣсѣт(ь)· и две· хилѣадѣ· и дѣсѣт(ь) стотина· и трдѣсѣт(ь)· и дѣсѣт(ь) аспри· Бај 1481–1512₄: 11/12.

Грецизам хиљада се у писмима Портине канцеларије први пут бележи у документу из писарске канцеларије султана Мехмеда II из 1468. године. Како показују досадашња истраживања српских средњовековних споменика, овај грецизам није потврђен.

4.2. РЕДНИ БРОЈЕВИ. За редни број *први* у писмима Портине канцеларије забележени су следећи облици: (а) ном. јд. м. р.: прѣвн Бај 1481: 63, прѣн Мех 1478₃: 16, Бај 1495: 6, прѣвн Бај 1503: 25; (б) ном. јд. с. р.: прѣво Мех 1468: 6, Бај 1501: 20, прѣво Мех 1471₃: 15; (в) ген. јд. м. р.: прѣвога Бај 1503: 11; (г) дат. јд. м. р.: прѣвѣм(ь) Мех 1471₁: 8; (д) акуз. јд. ж. р.: прѣв Мех 1480₁: 9, прѣл Бај 1499₂: 24; (ђ) лок. јд. м. р.: прѣвѣм[ь] Мех 1480₁: 19, прѣвѣм[ь] Бај 1481: 62, (е) лок. јд. ж. р.: прѣвон Бај 1499₂: 22; (ж) ген. мн. м. р.: прѣвѣх[ь] Бај 1487: 15; (з) ген. мн. с. р.: прѣвнх[ь] Бај 1481: 11; (и) инстр. мн. м. р.: прѣвѣн Мех 1476: 28.

Овде посебан коментар захтевају облици прѣвѣм(ь) Мех 1471₁: 8 (дат. јд. м. р.) и прѣвѣм[ь] Мех 1480₁: 19, прѣвѣм[ь] Бај 1481: 62 (лок. јд. м. р.), у којима се препознаје наставак непалаталне промене карактеристичан за говоре косовско-ресавске дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 137; Пецо–Милановић 1968: 335; Јовић 1968/69: 426; Симић 1972: 355–356; Букумирић 2003: 229–230), а на овај дијалекатски простор могу упутити и друге

црте из ових писама дате у поглављу Ш.1. т. 1.1.6., као и у т. 1.1., 1.1.6., 1.5.2. и 3.2.4. овог поглавља.

Неопходно је издвојити и аналитичке конструкције: до пръвн дань Мех 1465: 10/11 и до прѣвн дѣн(ь) Мех 1479: 14, у којима се препознаје употреба ОП уз генитивни предлог *од*.

Наставак *-ми* у инстр. мн. м. р. може упутити на „тенденцију сличну косовско-ресавском дијалекту у којој је уопштено *-ема*” (Јовић 1968/69: 427). Овакав наставак бележи се у усамљеном примеру и у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 190).

И код редног броја *други*, како је и очекивано, забележени су само облици у духу народног језика: (а) ном. јд. м. р.: дрѣгн Мех 1476: 31; (б) ном. јд. с. р.: дрѣлго Мех 1459: 10, дрѣго Мех 1471з: 17; (в) ген. јд. м. р.: дрѣгога Мех 1479з: 67; (г) ген. јд. ж. р.: дрѣге Бај 1507: 12, Бај дрѣлге 1481–1512: 12, (д) акуз. јд. м. р.: дрѣгн Бај 1481: 63, дрѣгога Бај 1481: 47; (ђ) акуз. јд. с. р.: дрѣго Мех 1479₂: 9, дрѣго Бај 1485: 16; (е) акуз. јд. ж. р.: дрѣгѣ Мех 1472: 17; (ж) лок. јд. с. р.: дрѣгоу(ь) Мех 1480₂: 11; (з) ген. мн. м. р.: дрѣзних(ь) Бај 1499₂: 34.

Остале потврде редних бројева везане су само за усамене примере: (а) ном. јд. м. р.: осмо на десет(ь) д(а)нь Бај 1496: 12/13; (б) ном. јд. с. р.: четри ста· и седмидесет(ь)· и девето Мех 1479: 15/16, тисвкѣ и четри ста и осмидесет(ь) Мех 1480: 23/24, осмидесет(ь) четврѣто Бај 1484: 12/13, (в) ген. јд. м. р.: четврѣтога Бај 1499: 12; (г) ген. јд. ж. р.: девет(ь) цѣт(ь) и терѣте годнне Бај 1499: 10; (д) акуз. јд. м. р.: четридесети Бај 1496: 10, 11, осмн Бај 1503: 18; (ђ) акуз. јд. с. р.: седмидесет(ь) и шедто Мех 1475₁: 12/13, девето Бај 1503: 9, осмид(ь) салт(ь) и деветдесет(ь) и седмо Бај 1492: 15/16, тисвкю и четри ста и деветдесет(ь) и третѣ Бај 1492: 17/18, четриѣ ста и девет(ь)десет(ь) и третѣ Бај 1493: 16/17, осмид(ь) салт(ь)· и деведесет(ь) и третѣ Бај 1495: 5/6.

5. ГЛАГОЛИ

5.1. ПРОСТИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

5.1.1. ПРЕЗЕНТ АТЕМАТСКИХ ГЛАГОЛА. У 1. л. јд. забележени су облици глагола *дати* и *имати*: давамъ Мех 1477₂: 7, Мех 1478: 7, Мех 1478₂: 5, Мех 1478₃: 5, Мех 1478₅: 5,

даваа|л|ѣ Мех 1480₁: 2, Бај 1493₁: 6, даваа|л|ѣ Бај 1510: 7, дааваа|л|ѣ Сул 1525: 9, не нмаѣ Мур 1430: 12/13, нмаа|л|ѣ Бај 1493₁: 7.

Највећи број потврда за категорију 3 л. јд. през. атематских глагола забележен је у облицима гл. *јесѣ*. Иако је у поглављу II. 1. т. 3.1.3. дат целокупан списак ових енклитичких облика, овде наводимо само оне који се јављају искључиво у функцији презента, а не као делови за грађење сложених гл. облика:

ќ Мур 1430: 7, 28, Мур 1430₁: 34, 42, Мех 1458: 6, Мех 1459: 6, Мех 1463: 17, Мех 1465: 8, Мех 1466: 6, 10, Мех 1468: 14, 17, Мех 1463: 6, Мех 1468₂: 12, Мех 1471: 7, Мех 1471₁: 16, Мех 1471₂: 5, 12, Мех 1475: 6, Мех 1476: 6, Мех 1476₁: 7, 9, Мех 1476₁: 17, Мех 1477: 6, 9, Мех 1479₁: 5, Мех 1479₂: 6, Мех 1479₃: 6, 43, Мех 1480: 19, Мех 1480: 21, Мех 1480₁: 31, Мех 1480₂: 5, Мех 1480₃: 11, 18, Бај 1481: 16, 21, 41, 46, 61, Бај 1481₁: 4, 11, Бај 1481₂: 5, 15, 21, Бај 1481–1482: 5, 22, Бај 1482: 5, Бај 1484: 4, Бај 1484₁: 3, 16, 23, 28, Бај 1485₁: 8, Бај 1486₃: 6, Бај 1487: 5, Бај 1488: 4, 6, Бај 1488₁: 3, Бај 1489: 4, 7, 14, Бај 1489₁: 4, Бај 1489₁: 8, Бај 1489₂: 5, Бај 1489₃: 9, Бај 1485: 14, 16, Бај 1493: 5, Бај 1495: 5, Бај 1495₁: 14, 15, Бај 1495₂: 5, 13, Бај 1497: 7, Бај 1497₁: 6, Бај 1498: 18, Бај 1499₂: 5, 9, 22, Бај 1503: 6, 11, Бај 1481–1512₃: 8, 14, Бај 1481–1512₄: 8, Бај 1481–1512: 5, 7, 20x2, Сел 1513: 8, Сел 1514: 9, Сел 1516: 7, Сел 1517: 8, Сел 1512–1520: 8, Сул 1520–1566: 7, Сул 1520–1566₄: 8, |ќ| Мех 1468: 26, 34, Мех 1468₂: 14, Бај 1507: 8, € Мех 1469: 13, Мех 1474: 6, 7, 15, Мех 1479: 6, Сул 1517: 3, € СМур 1430: 23, Мех 1474: 20, Мех 1474₁: 6, Мех 1478₄: 9, Бај 1482₁: 21, Бај 1493₁: 15, Бај 1493: 7, 12, Бај 1498: 7x2, 12, Бај 1499: 6, Бај 1499₁: 8, Бај 1500: 12, Бај 1501: 8, Бај 1501₁: 7, 8, 11, 17, Бај 1502: 7, 16, € Бај 1492: 8, Бај 1481–1512₁: 7, 13, 14, Бај 1481–1512₂: 8, 15, ќ Мех 1476₁: 12, |ќ| Мех 1478₄: 12, €€ Сул 1520–1566₅: 9.

Одрични облици овог глагола бележе се у усамљеним примерима: не€ Мур 1430: 8, не Мех 1468₂: 14, 3, нне Мех 1468: 25x2, Бај 1486₁: 31, 34, 35, не€ Бај 1493₁: 16, о којима смо већ говорили у поглављу III.1. т. 1.2. и 1.5.2.

Поред горенаведених, јављају се и српскословенски облици: љстѣ Мур 1430: 19, естѣ Мех 1475₁: 6, |ќ|стѣ Бај 1489₂: 11, естѣ Бај 1499: 15, Бај 1481–1512: 16, е|ќ|т|ѣ Бај 1507: 9, 17, е|ќ|стѣ Сул 1520–1566₃: 7, е|ќ|т|ѣ Сул 1525: 10, е|ќ|тѣ Сул 1520–1566₃: 7, е|ќ|стѣ Сул 1520–1566₁: 7, Сул 1520–1566₆: 8, е|ќ|стѣ Сул 1520–1566₆: 10, е[тѣ] Сул 1520–1566: 11/12, с напоменом да су примери овога типа најфреквентнији у писарској канцеларији султана Суејмана I.

Пример е|ќ|тѣ Сул 1520–1566₅: 16 највероватније представља писарску грешку, које канцеларији султана Сулејмана I нису стране, будући да се у документима која припадају овој канцеларији уочава низ примера који нису у складу са системом српскога језика и

вероватно настају као последица писареве билингвалности, односно непосредног утицаја система матерњег језика. Овде је пак највероватније само реч о испуштању графеме.

Потврда других атематских глагола веома је мало: дава Мех 1463: 7, даде Мех 1480₃: 25, Мех 1480₁: 37, нџаа Мех 1468₁: 4, Мех 1477₂: 4, нџаа Мех 1468₂: 4, Мех 1480₃: 3, нџа СМур 1431: 6, Мех 1468₂: 11, Мех 1475: 8, 10, Мех 1476: 30, Бај 1510: 14, 15, а српскословенски наставак јавља се у примерима се предадџте Бај 1481: 51 и нџатџ[џ] Бај 1481₂: 15/16.

У 1. л. мн. потврђени су облици са наставком у духу народног језика: давааа Мех 1468: 28, давааа Мех 1478₁: 5, даваа Мех 1480₃: 4, Бај 1486₁: 4, давааа Бај 1485₁: 2, Бај 1486: 3, давааа Бај 1485₂: 4, Бај 1486₂: 5, давааа Бај 1489₃: 15/16, нџаа СМур 1430: 10, не нџааа Бај 1495: 24, нџааа(џ) Бај 1495₂: 16, еџааа Бај 1499: 12.

У категорији 2. л. мн. преовлађује наставак *-те*. Највише је потврда глагола *дати* и оних који су од њега изведени:

предадеџ[џ] Мех 1468₂: 17, даде Мех 1471: 10, Мех 1474₁: 14, Мех 1478: 25, Бај 1485₁: 11, даваџте Мех 1471₁: 10, даде Мех 1472: 24, Бај 1485₂: 19, предаде Мех 1474: 22/23, даџте Мех 1476₁: 14, Бај 1486₁: 40, даџте Мех 1478: 17, даде Бај 1485₁: 11, нџададе Бај 1485₁: 19, даџте Бај 1485₂: 18, предаде Бај 1484₁: 13, предаде Бај 1485₂: 20, да[а]џте Бај 1486₁: 44, предаде Бај 1486₂: 11, предаде Бај 1486₂: 12, предаде Бај 1487: 18, предадеџ[џ] Бај 1489₂: 23, даваџте Мех 1471₁: 10, се даде Мех 1480₃: 25, Бај 1481₁: 10, Бај 1482: 18, даваде Бај 1495₂: 19.

Овде треба издвојити примере даџте Мех 1471₂: 28, даде Бај 1487: 11 и предаде Бај 1489₃: 22 у духу српскословенског језика.

Одређен број потврда бележи се и за глагол *имати*: нџате СМур 1430: 8, Мех 1474: 25/26, Мех 1478₂: 4, Мех 1480₂: 11, Бај 1486₁: 42, 43, Бај 1489: 16, Бај 1493: 6/7, Бај 1495₁: 5, Бај 1495₂: 5, Бај 1499₂: 39, нџате Мех 1478₁: 4, Мех 1478₃: 4, нџате Мех 1478₅: 4, нџатџ[џ] Бај 1488₁: 8, нџатџ[џ] Бај 1493₁: 4/5, док се од глагола *јесмь* јављају само енклитички облици: џте Мех 1472: 20, Мех 1479₃: 29, 40, џте Мех 1480: 14, Бај 1481–1512₃: 19, с[т]џ Бај 1486₁: 38, сџ Мех 1466: 12, 14, 15, Мех 1476: 16, Мех 1479₁: 15, Бај 1498: 16, Бај 1501₁: 26, Бај 1481–1512: 7, 19, уз примере несте Бај 1485₁: 20.

У 3. л. мн. највише је потврда глагола *јесмь* у духу народног језика: џсв СМур 1430₁: 13, сџ Мех 1458: 14, Мех 1459: 14, сџ Мех 1430: 11, 13, Мех 1468: 22, 34, 30, Мех 1468₂: 8, Мех 1472: 10, Мех 1474₁: 11, 19, Мех 1477: 15, Мех 1478₄: 17, Мех 1480₂: 13, Бај

1497₁: 10, 16, Сул 1517: 13, *дл* Мех 1474₁: 17, Бај 1486: 7, Бај 1493₁: 8, *лсл* Сул 1517: 9, *нлсв* Мех 1471₂: 13, *нслл* Мех 1478₄: 16, *нллсл* Бај 1495: 24.

У трима примерима присутан је наставак у духу српскословенског: *кслтл[ь]* Бај 1481: 4, *кслтл* Сул 1520–1566₆: 15, *кслтл* Сул 1520–1566₆: 15.

За глагол *имати* у највећем броју примера у овој категорији бележи се српскословенска форма: *ндлјутл[ь]* Мех 1480₁: 7, *ндлјлјутл[ь]* Мех 1480₁: 9/10, *ндлјутл[ь]* Мех 1480₁: 11, изузев у облику *ндлј* Бај 1486: 7, док се код атематског гл. *дати* српскословенски облик јавља само у усамљеном примеру *дакјут[ь]* Бај 1481: 30, а остали потврђени облици у духу су народног језика: *длј* Мех 1480₁: 14, Мех 1480₁: 36, *прдлдл* Бај 1486₃: 17, *прлдл(а)дл* Мех 1463: 16, *продакј* Бај 1499₂: 15.

5.1.2. ПРЕЗЕНТ ТЕМАТСКИХ ГЛАГОЛА

5.1.2.1. ПРВО ЛИЦЕ ЈЕДНИНЕ. Иако у овој категорији није потврђен велики број потврда, у малом броју забележених примера преовлађује аналошки наставак *-м*, добијен по угледу на атематске глаголе: *знадл* Мех 1430: 24, *злповедлм* Мех 1469: 3, *злповедлм* Мех 1480₂: 12, *злннлл[ь]* Бај 1481: 16, *злхлвалл[ь]* Бај 1481–1512₁: 12, *знал[ь]* Бај 1481–1512: 15, *злповнедлм* Сул 1517: 15, 18, *злповедлм* Сул 1520–1566: 18.

Стари наставак *-у* бележи се само у примерима: *члдл* СМур 1430: 11, *хрдл* СМур 1430: 24/25, *рлкч* Мех 1458: 13, *говорл* Мех 1466: 10, 16, и *пншл* Бај 1486₂: 3.

5.1.2.2. ДРУГО ЛИЦЕ ЈЕДНИНЕ. У двама писмима потврђени су облици са наставком у духу народног језика: *наслнш* Бај 1499₂: 20 и *лзлналшл* Сул 1520–1566₅: 16, док посебан коментар захтева хибридизована форма *злналшлтелл* Сул 1520–1566₆: 21 из писарске канцеларије султана Сулејмана I, што свакако не припада систему српског језика.

5.1.2.3. ТРЕЋЕ ЛИЦЕ ЈЕДНИНЕ. У највећем броју потврђених примера у овој категорији, како је и очекивано, среће се наставак у духу народног језика. Овде, илустрације ради, наводимо само по један пример из сваког писма:

злвк Мех 1431: 11, *слнл* СМур 1430₁: 19, 32/33, *злналл* СМур 1431: 7, *прллл* Мех 1458: 5, *вдлнжл* Мех 1453–1463: 23, *знак* Мех 1465: 4, Мех 1468₁: 5, *слтворл* Мех 1466: 6, *голвл(ω)рл* Мех 1468: 16, *голвл(ω)рл* Мех 1468₂: 7, *лвеллл* Мех 1468₁: 15, *кврл* Мех 1469: 17, *злповлелдл* Мех 1471: 8/9, *{врл}тл* Мех 1471₂: 25/26, *прллл* Мех 1471₃: 4, *посел* Мех 1472: 26, *доходл* Мех 1474: 9, 11, *говорл* Мех 1474₁: 9, *прллл* Мех 1475: 5, *станл* Мех 1476: 10, *длнлде* Мех 1476₁: 7, *селл* Мех 1477: 14, *говорл* Мех 1477₁: 8, *квллл*

Мех 1477₂: 13, доге Мех 1478: 7, преге Мех 1478₂: 19, ставн Мех 1478₃: 14, разлѣме Мех 856: 10, грѣде Мех 1479: 14, забавн Мех 1479₁: 15, тревѣкѣ Мех 1479₂: 19, донесе Мех 1479₃: 8, Бај 1488: 6, починѣ Мех 1480: 10, нице Мех 1480₁: 23, стѣврѣдн Мех 1480₂: 15/16, вѣде Мех 1480₃: 27, помене Бај 1481: 6, заповѣда Бај 1481₂: 21, Бај 1482₁: 10, Бај 1485₁: 12, Бај 1488₁: 15, 20, Бај 1497: 14, Бај 1501₁: 14, преге Бај 1481–1482: 8, Бај 1489₂: 5, вѣдн Мех 1469: 15, Бај 1481–1482: 12, Бај 1488₁: 15, процени Бај 1481–1482: 13, грѣде Бај 1482: 15, Бај 1484: 11, Бај 1492: 15, Бај 1493: 14, Бај 1500: 15, заповѣда Бај 1486: 9, зна Бај 1486₃: 19, Бај 1488: 14, сме Бај 1482₁: 16, нде Бај 1483: 8, съврѣшѣнѣ Бај 1484: 12, говорѣн Бај 1485₂: 5, Бај 1486₁: 6, тревѣкѣ Бај 1486₂: 9/10, взме Бај 1487: 7, доге Бај 1488: 4, Бај 1488₁: 3, Бај 1489₁: 4, свѣдн Бај 1489: 8, мѣлѣже Бај 1489: 13, прѣдн Бај 1492: 7, платн Бај 1493₁: 11, говорѣн Бај 1493₁: 7, се проѣда Бај 1485: 13, се зѣвелѣ Бај 1495: 8/9, дѣлѣге Бај 1495₁: 9, члѣге Бај 1495₂: 7, пѣше Бај 1496: 8, прѣдн Бај 1497: 6, Бај 1501: 7, пише Бај 1497₁: 8, понѣе Бај 1498: 16, прѣдѣ Бај 1499₁: 7, казѣе Бај 1499₂: 5, казѣе Бај 1502: 8, знаѣ Бај 1503: 24, верѣе Бај 1481–1512₁: 14, донесе Бај 1481–1512₂: 15, прѣдн Бај 1481–1512₄: 7, прѣдн Бај 1481–1512: 5, промѣени Сул 1517: 8, повратн Сул 1520–1566₄: 13, зна Сул 1520–1566₄: 15.

Насупот претходно наведеним, у једном броју потврда бележи се и српскословенски наставак у овој категорији:

взмѣтѣ СМур 1431: 9, веселнѣтѣ СМур 1431: 16, {на}гѣтѣ[ѣ] Мех 1471₂: 24, вратнѣтѣ[ѣ] Мех 1471₂: 27, погнѣтѣ Мех 1479₃: 82, вѣннѣтѣ[ѣ] Бај 1481: 49, 56, нзгвѣнѣтѣ[ѣ] Бај 1481: 49, взмѣтѣ[ѣ] Бај 1481: 51, вѣннѣтѣ[ѣ] Бај 1481: 56, тревѣкѣтѣ[ѣ] Бај 1481₁: 12/13, прѣднѣтѣ[ѣ] Бај 1481₂: 4, помѣнѣтѣ[ѣ] Бај 1481₂: 22, процениѣтѣ[ѣ] Бај 1481–1482: 20, пошлѣтѣ[ѣ] Бај 1481–1482: 21, прѣднѣтѣ[ѣ] Бај 1482: 4, тревѣкѣдѣ[ѣ] Бај 1486₃: 11/12, зѣвелѣтѣ[ѣ] Бај 1486₃: 15, тревѣкѣтѣ[ѣ] Бај 1487: 9/10, 15, прѣдѣтѣ[ѣ] Бај 1487: 10, взмѣтѣ[ѣ] Бај 1487: 13, пишѣтѣ[ѣ] Мех 1480: 3, пишѣтѣ(ѣ) Бај 1498: 4, Бај 1499: 4, Бај 1499₁: 5, Бај 1499₂: 3, Бај 1500: 4, Бај 1501: 5, Бај 1501₁: 4, Бај 1502: 4, Бај 1503: 4, Бај 1481–1512₁: 4, Бај 1481–1512₃: 5, Бај 1481–1512₄: 5, прѣдѣтѣ(ѣ) Бај 1498: 10, нанѣтѣ(ѣ) Бај 1498: 13, вѣдѣтѣ[ѣ] Бај 1498: 15, възмѣтѣ(ѣ) Бај 1499₁: 18, тетѣтѣ(ѣ) Бај 1499₂: 11, вѣдѣтѣ(ѣ) Бај 1499₂: 40, 41, покажетѣ Бај 1503: 23, пишѣтѣ Бај 1510: 4/5, пишѣтѣ[ѣ] Бај 1507: 5, прѣднѣтѣ(ѣ) Бај 1507: 7, прѣднѣтѣ Бај 1481–1512₂: 7, прѣднѣтѣ(ѣ) Бај 1481–1512₃: 7, трѣвѣкѣтѣ(ѣ) Бај 1481–1512₃: 16, пишѣтѣ Бај 1481–1512: 3, вѣкѣтѣ(ѣ) Бај 1481–1512: 26, Сел 1513: 5, Сел 1514: 6, Сел 1516: 5, Сел 1517: 5, Сул 1520–1566₂: 5, пишѣтѣ Сел 1512–1520: 5, донесеѣтѣ[ѣ] Мех 1480₁: 18, пошлѣтѣ[ѣ] Мех 1480₁: 21, пишѣтѣ Сул 1520–1566₃: 5, познаѣѣтѣ Сул 1520–1566₃: 18, вѣдѣтѣ Сул 1520–1566₃: 19, пишѣтѣ Сул 1520–1566₁: 5, Сул 1520–1566₅: 6, пишѣтѣ Сул 1520–1566: 5, пишѣтѣ[ѣ] Сул 1520–1566₄: 5, прѣднѣтѣ(ѣ) Сул 1520–1566₄: 7, прѣдѣтѣ[ѣ] Сул 1520–1566₄: 7, пишѣтѣ Бај 1497₁: 3, Сул 1520–1566₆: 6.

5.1.2.4. ПРВО ЛИЦЕ МНОЖИНЕ. У овој категорији доследно се бележи наставак *-мо*: вѣннѣмо Мур 1430: 9, вѣднѣмо Мур 1430: 23, Мур 1430₁: 37, верѣкѣмо Бај 1481: 68, 69, нѣспѣвѣкѣмо Бај 1481: 68, пишѣмо Бај 1481₁: 2, Бај 1488₁: 1, пошлѣмо Бај 1481–1482: 11, пишѣмо Бај 1485₁: 2, пишѣмо Бај 1485₂: 2, пошлѣмо Бај 1485₂: 3, пишѣмо Бај 1486₁: 1/2,

послаамо Бај 1486₁: 3, знамо Бај 1486₂: 15, пишело Бај 1487: 3, пишело Бај 1481–1482: 2, Бај 1484: 2, Бај 1484₁: 2, Бај 1488: 2, Бај 1486₃: 3, Бај 1489: 2, Бај 1489₁: 2, Бај 1489₂: 2, Бај 1489₃: 2, 15, ѕздамо Бај 1495₁: 13, послаамо Бај 1481–1512: 4, доволно Бај 1481–1512: 13, праамо Бај 1481–1512: 13.

Укрштање глагола IV и V Белићеве врсте читује се у примеру исповедамо Бај 1481: 68, што је највероватније настало аналогичом према форми вермо Бај 1481: 68, 69.

5.1.2.5. ДРУГО ЛИЦЕ МНОЖИНЕ. У овој категорији јавља веома велики број примера у којима је доследно заступљен наставак *-те*:

знете Мех 1430: 13/14, верете Мех 1431: 11, знате Мех 1430: 25, Мех 1459: 8, Мех 1474₁: 10, Бај 1481–1482: 18, Бај 1497: 13, врат{н}те Мех 1453–1463: 20, вратите Мех 1453–1463: 29, гледате Мех 1453–1463: 29; може(т)е Мех 1466: 16, при(н)те Мех 1468₂: 5, вид(н)те Мех 1468₂: 5, се състанет(е) Мех 1468₂: 16, видите Мех 1468₂: 19, препаднете(е) Мех 1468₂: 19, пошлете(е) Мех 1471: 9, пидите Мех 1472: 15, чините Мех 1476₁: 18/19, видите Мех 1477: 19, замчите Мех 1477: 24, преступите Мех 1477: 25, вид(т)е Мех 1477₁: 16, изнагете Мех 1477₁: 17, при(н)те Мех 1477₂: 6, Мех 1478: 5, прелашате Мех 1478: 24, при(н)те Мех 1478₄: 5, пишете Мех 1478₄: 7, прелашате Мех 1478₄: 17, пошлете Мех 1478₄: 18, при(н)те Мех 1478₅: 5, прелашате Мех 1478₅: 19/20, обрете(т)е Мех 1479₁: 13/14, обрете(т)е Мех 1479₂: 15/16, предупите Мех 1479₂: 20, свршете Мех 1479₂: 22, обрете(т)е Мех 1479₃: 27, скокете Мех 1479₃: 41, ккните Мех 1479₃: 52, пошлете Мех 1479₃: 52, обрете(т)е Мех 1479₃: 57, с(с)хоте Мех 1479₃: 62, спаднете(е) Мех 1480₁: 28, авните(е) Мех 1480₁: 28, с(с)творите(е) Мех 1480₁: 28/29, педксите(е) Мех 1480₁: 31, трржните(е) Мех 1480₁: 32, пошлете Мех 1480₂: 14, Бај 1497₁: 16, 18, дрржните Мех 1480₃: 16, пошлете Бај 1481₁: 15/16, тревните(е) Бај 1481₁: 12/13, ол(н)агате Бај 1481₂: 18, помагате Бај 1481₂: 18/19, подобаите(е) Бај 1481₂: 19, свршете(е) Бај 1481₂: 24, влезете Бај 1481–1482: 16, свршете(е) Бај 1481–1482: 16, при(н)те Бај 1482₁: 4, при(н)те Бај 1482₁: 10/11, мсанте Бај 1482₁: 27, донесете Бај 1484₁: 12/13, догете(е) Бај 1484₁: 22, тревните(е) Бај 1484₁: 22, пошлете Бај 1484₁: 25, дрржните Бај 1485₁: 11, издате Бај 1485₁: 19, видите Бај 1485₂: 17, дошлете Бај 1485₂: 21, кажете Бај 1486: 20, ол(н)агате Бај 1486₂: 10, преда(т)е Бај 1486₂: 11, преда(т)е Бај 1486₂: 12, свршете(е) Бај 1486₂: 13, тревните(е) Бај 1486₃: 11/12, при(н)те(е) Бај 1486₃: 12, нагете Бај 1486₃: 12, при(н)те Бај 1486₃: 13, проведете Бај 1486₃: 14, тревните(е) Бај 1487: 11, тревните(е) Бај 1487: 15, преда(т)е Бај 1487: 18, тревните(е) Бај 1488₁: 21, пошлете Бај 1488₁: 22; пошлете Бај 1489: 6, дошлете Бај 1489: 16/17, ктанете(е) Бај 1489: 18, тревните(е) Бај 1489₁: 11/12, свршете(е) Бај 1489₁: 19, свршете(е) Бај 1489₂: 18/19, тревните(е) Бај 1489₂: 18, при(н)те(е) Бај 1489₂: 19, преда(т)е(е) Бај 1489₁: 23, свршете Бај 1489₃: 21, при(н)те Бај 1493₁: 5, ставните(е) Бај 1485: 5, прашлите Бај 1493₁: 6/7, видите Бај 1493₁: 7, п(н)нагете Бај 1495: 11/12, ол(н)агате Бај 1495₁: 21, свршете(е) Бај 1495₁: 21, говорите Бај 1495₂: 8, чините Бај 1495₂: 11, при(н)те Бај 1495₂: 14, 18, видите Бај 1497₁: 15, свршете Бај 1497₁: 15, знате Бај 1498: 9, Бај 1499₁: 21, 23, Бај 1501₁: 4, Бај 1501₁: 27, Бај 1502: 11, Бај 1502: 18, 20, Бај 1481–1512₂: 12, Бај 1481–1512: 14, видите Бај 1498: 11, изнагете Бај 1498: 12, ккните Бај 1498: 13, 17, пошлете Бај 1498: 14, свршете Бај

1498: 16, Бај 1499₂: 36, възметє Бај 1498: 17, испишетє Бај 1498: 18, придиѣ Бај 1499₁: 12, можєте Бај 1499₁: 15, вчинитє Бај 1499₁: 23, 24, 38, Бај 1499₂: 21, Бај 1481–1512₂: 18, стонте Бај 1499₂: 13, продаватє Бај 1499₂: 14, 26, запечатитє Бај 27: 26, задавнитє Бај 1499₂: 32, разделитє Бај 1499₂: 36, връшитє Бај 1499₂: 38, ѡдлпншетє Бај 1499₂: 40, нзнатє Бај 1501₁: 17, вхватитє Бај 1501₁: 18, ѡкветє Бај 1501₁: 18, донесєтл(є) Бај 1501₁: 23, пошлєтє Бај 1501₁: 25, вчинитє Бај 1501₁: 7, Бај 1502: 20, велнл(є) Бај 1502: 11, запрєтитє Бај 1502: 13, чинєтл(є) Бај 1502: 14, 20, свежєтл(є) Бај 1502: 17, трєднитє Бај 1481–1512₁: 12, послатє Бај 1481–1512₁: 13, пазнитє Бај 1481–1512₁: 16, развєратє Бај 1481–1512₁: 16, чєтє Бај 1481–1512₁: 17, развєрєтє Бај 1481–1512₁: 18, можєте Бај 1481–1512₁: 18, послатє Бај 1481–1512₁: 19, придиѣ Бај 1481–1512₂: 11, вгѡтовитє Бај 1481–1512₂: 13, пошлєтє Бај 1481–1512₂: 14, развєрѣтє Бај 1481–1512₃: 17, развєтєтлє Бај 1481–1512₃: 17, нзвєднитє Бај 1481–1512: 23, прѣдатє Бај 1481–1512: 24, знатє Бај 1507: 29, Сєл 1512–1520: 12, можєте Сул 1517: 15/16, зънатлє Сул 1520–1566₁: 15.

У примеру тєрл[ъ] да нлх[ъ] пошлєтєхл[ъ] с вншєрєтєннл[ъ] склєвѡл[ъ] царствє мн Бај 1489₁: 14/15/16, највєрѡватнијє сє ради ѡ писарској грєшци, будући сє учѡва наставѡк именских рєчи, док форма зигєтє Мєх 1430: 13/14 нијє непѡзнѡта у појѡва у српским средњѡвєковним спѡменицима (уп. Svane 1958: 122).

5.1.2.6. ТРЄЋЄ ЛИЦЄ МНОЖИНЄ. У писмима Портинє канцєларијє у категорији 3. л. мн. знѡтно су бројнији примери са наставком у духу српског народног јєзика:

догю Мєх 1430: 22, 25, ходє Мєх 1430₁: 14, трьгю Мєх 1430₁: 31, плакаю Мєх 1430₁: 31, платє Мєх 1463: 15, холдєл Мєх 1465: 13, гѡлѡворє Мєх 1468: 12, пошлєтє Мєх 1474: 7, ѡдлговѡрє Мєх 1474: 28, раздєлє Мєх 1474₁: 8, свєдѡчє Мєх 1474₁: 20, потрєдє Мєх 1474₁: 21, вратє Мєх 1477₁: 11, хотє Мєх 1477₁: 14, платє Мєх 1463: 15, Мєх 1477₁: 15, Мєх 1479₃: 31, ѡдлговѡлєрлєю Бај 1479₂: 21/22, кєпє Мєх 1479₃: 62, ходє Мєх 1480₁: 34, прѡходє Мєх 1480₁: 35, нахолдє Бај 1485₁: 8, стѡкє Бај 1485₁: 9, дохолдє Бај 1485₁: 10, сє свдє Бај 1488₁: 18, 22/23, видє Бај 1489₁: 11, свдє Бај 1489₁: 11, 18, нлсправє Бај 1489₁: 18, рѣкү Мєх 1458: 13, понлєсє Мєх 1463: 17, порѡчѡв Мєх 1453–1463: 27, грєдѡ Мєх 1468: 16, догю Мєх 1474: 27, нѡндѡ Мєх 1477₂: 23, вѡтѡю Мєх 1477₂: 24, лєтанѡ Мєх 1477₂: 30, станлє Мєх 1478: 18, плакѡю Мєх 1478₂: 7, 8, пѡтѡю Бај 1481: 66, ѡпасєю Бај 1481: 66, ншѡ Бај 1481–1482: 21, трьгю Бај 1485₁: 6, вгѡгѡю Бај 1485₁: 7, запнєсѡю Бај 1485₁: 7/8, ѡтлгѡварѡю Бај 1488₁: 23, взнлєлѡю Бај 1485₁: 8, трьглєлѡю Бај 1485₁: 10, вѡкѡю Бај 1485₁: 10, знѡю Бај 1485₁: 16, взнлєлѡю Бај 1485₁: 18, Бај 1485: 14, плѡчѡ Бај 1485₁: 22, покѡжѡ Бај 1485₁: 22/23, знѡю Бај 1486₁: 32, плакѡю Бај 1493₁: 8, нѡдѡ Бај 1485: 16, дѡносє Бај 1485: 17, ѡдѡносє Бај 1485: 17, ллпшлєлє Бај 1495₁: 22, Бај 1495₂: 18, прѡндѡ Бај 1497₁: 17, кєпѡю Бај 1499₂: 11, нѡдѡ Бај 1499₂: 19, 27, стѡкє Бај 1499₂: 27, пондѡ Бај 1499₂: 36, взнлєлє Бај 1499₂: 37, сѡблѡдѡ Бај 1499₂: 37, плакѡю Бај 1502: 9, срєтѡю Бај 1502: 10, кєпѡю Бај 1502: 10, плакѡю Бај 1502: 11, нахолдє Бај 1481–1512: 12, зѡвѡ Сул 1517: 6.

У примеру взнлєлѡю Бај 1485₁: 8 прєпѡзнѡјє сє укршѡтѡнє гл. ѡсновѡ (V и VI Бєлићєвє врстє). Ѣвакѡв ѡблѡк прєзєнтѡ потврђєн јє у гѡврѡма кѡсѡвско-рєсѡвскє зѡнє (Елєзовић 11510: 385). Настѡвци ѡнѡлошког порєклѡ у ѡблицѡма запѡвѡдлє Мєх 1463: 7 и

платлат Мех 1463: 16, преузети су највероватније од глагола прола(а)дх Мех 1463: 16, продалдх Мех 1463: 17.

У анализираној грађи јавља се и одређени број потврда у духу српскословенског језика:

догють СМур 1430: 27, посекаць СМур 1430: 28, знимлюти[ь] Мех 1479₃: 37/38, догять Мех 1479₃: 78, дохде[ь] Мех 1480₁: 31/32, плакяюти[ь] Мех 1480₁: 33, Бај 1481: 40, млогшти[ь] Бај 1481: 22, поснлаюди[ь] Бај 1481: 33, догшти[ь] Бај 1481: 35, ѿтнесѡти[ь] Бај 1481: 42, знимлюти[ь] Бај 1481: 43, заклиннаюти[ь] Бај 1481: 44, погюти[ь] Бај 1481: 45, лстоюти[ь] Бај 1481: 54, трѣгшюти[ь] Бај 1481: 54, ззмять Бај 1486₃: 18, вершюти[ь] Бај 1487: 14, тревшюти[ь] Бај 1487: 9/10, прнде[ь] Бај 1487: 10, ззмет[ь] Бај 1487: 13, нагюти[ь] Бај 1489₁: 13, онменшюти[ь] Бај 1489₁: 14, нангюти[ь] Бај 1493₁: 10, налїгюти[ь] Бај 1495: 12, прнде[ь] Бај 1499₁: 18, прнде[ь] Бај 1499₂: 34, зчинне[ь] Бај 1502: 16, педепшшюти[ь] Бај 1502: 18, неслѣть Бај 1481–1512: 14.

Превласт облика у духу народног језика потврђена је у писмима:

Бај 1489₁: внде 11, сѡде 11, 18, нсправе 18 према нагюти[ь] 13, онменшюти[ь] 14;

Бај 1499₂: кшпю 11, ндх 19, 27, стоє 27, пондх 36, ззмлѡ 37, сѡблюдх 37 према прнде[ь] 34;

Бај 1502: плакаю 9, сретая 10, кшпю 10, плакяю 11 према зчинне[ь] 16, педепшшюти[ь] 18.

Искључиво српскословенски облици присутни су у трима писмима султана Бајазита II:

Бај 1481: млогшти[ь] 22, поснлаюди[ь] 33, догшти[ь] 35, ѿтнесѡти[ь] 42, знимлюти[ь] 43, заклиннаюти[ь] 44, погюти[ь] 45, лстоюти[ь] 54, трѣгшюти[ь] 54;

Бај 1487: вершюти[ь] 14, ззмет[ь] 13;

Бај 1499₁: прнде[ь] 18.

Уједначена употреба српскословенских и српских народних облика јавља се у једном писму султана Мурата II, двама писмима султана Мехмеда II, као и у трима писмима султана Бајазита II:

Мех 1430: догю 22, 25 према догють 27, посекаць 28;

Мех 1479₃: платє 31, кшпє 62 према знимлюти[ь] 37/38, догять 78;

Мех 1480₁: ходе 34, проходе 35 према дохде[ь] 31/32 и плакяюти[ь] 33;

Бај 1486₃: прѡддх 17 према ззмять Бај 1486₃: 18;

Бај 1493₁: плакшю 8 према нангюти[ь] 10;

Бај 1481–1512: нахѡде 12 према неслѣть Бај 1481–1512: 14.

5.1.3. ИМПЕРАТИВ. У 2. л. јд. овог глаголског начина потврђен је само облик одричне императивне речце, која притом стоји уз облик 2. л. мн.: *немошлї* *зчинете* Бај 1489₁: 18.

У облицима 2. л. мн. бележе се наставци (а) *-ите*: *зчините* Мех 1453–1463: 22, Бај 1486: 17, *прините* Мех 1477: 17, *зчините* Мех 1474: 30, Бај 1484₁: 27, Бај 1489₁: 18, *гворите* Мех 1478: 20, *говорите* Мех 1478₄: 7, *зчините* Сул 1525: 21, *држните* Бај 1485₁: 24, *вршните* Мех 1479: 11, *зчините* Сул 1520–1566: 16, *пазните* Бај 1486₂: 16; (б) *-ете*: *вратете* Мех 1430: 20, *пошлете* Бај 1481–1482: 19, *пошлите* Бај 1481–1482: 22, *зчинете* Бај 1481–1482: 23, *вдете* Сул 1517: 11, 15, *зчинете* Сул 1517: 16/17, *чинете* Бај 1482₁: 22, *зчинете* Бај 1481–1482: 23, *пошлете* Бај 1486₁: 42, *пошлите* Бај 1488₁: 16, *не вдете* Бај 1486₁: 47, *пропратете* Бај 1499₁: 21, (в) *-јте*: *верунте* Мех 1458: 13/14, *проданте* Бај 1486: 14, *наданте* Бај 1481–1512: 28.

Овде пажњу треба усмерити на примере у којима се бележи продирање наставка *-ете* из народног језика, будући да се овакав наставак, како показује савремена дијалекатска ситуација, и данас доследно бележи на читавој територији призренско-тимочке дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 153), а на конкурентност овог наставака додатно упућују и облици *зчините* Мех 1453–1463: 22, *зчините* Мех 1474: 30, Бај 1484₁: 27, Бај 1489₁: 18, *зчините* Сул 1525: 21, *зчините* Сул 1520–1566: 16 према *зчинете* Бај 1481–1482: 23, *зчинете* Сул 1517: 16/17, *чинете* Бај 1482₁: 22, *зчинете* Бај 1481–1482: 23.

Наспрам наведених облика, великим бројем потврда у писмима Портине канцеларије издваја се, са истим значењем, и конструкција *да + презент*⁶⁰. Примере нећемо посебно наводити.

Посебан коментар завређује облик *да нде* Мех 1478₄: 4, Мех 1478₅: 4, у коме се очитује губљење сугласника /j/ у наставку и основа глагола *нде*ти (уп. Поломац 2016: 284).

У једном писму султана Мехмеда II, за изрицање заповести поред везника *да* употребљава се и императивна речца *нека*: *да нека знате* Мех 1472: 6, 18.

Посебну групу примера представљају они у којима се потврђује и употреба одричне императивне речце *немој*: *немошлите* *зчинити* Бај 1488₁: 16, *немоште* *зчинити* Бај 1488₁: 24, *немошлите* *зчинити* Бај 1489: 22/23, *немошлите* *зчинити* Бај 1489₁: 20/21, *зчинити* *немоште* Бај

⁶⁰ Ова конструкција се уз конструкцију *нека+презент* у савременом српском књижевном језику употребљава за изрицање заповести неприсутном лицу (уп. Стевановић 1986: 337).

1481–1512₄: 20, немонте стинетъ Сул 1517: 17, немонтъ стинит(и) Мех 1466: 10/11, немонте стиниті Бај 1481–1512₄: 20.

5.1.4. АОРИСТ. Облици асигматског аориста у писмима турских султана, као што је и очекивано, нису забележени.

5.1.4.1. ПРВО ЛИЦЕ ЈЕДНИНЕ. У 1. л. јд. у највећем броју потврда забележени су облици старог сигматског аориста:

(а) са основом на *-a*: послах(ь) Мех 1476₁: 13, послах(ь) Мех 1476: 8, по[с]лахаъ Мех 1477₂: 20, послахаъ Мех 1477₂: 26, послах(ь) Мех 1478: 16, 28, послахаъ Мех 1478: 21, Бај 1486: 10, послах(ь) Мех 1478₃: 11, Бај 1493₁: 18, послах(ь) Мех 1478₄: 23, Мех 1481: 8, Бај 1497: 7, Бај 1499₁: 25, Бај 1503: 21, Бај 1481–1512₂: 19, Бај 1481–1512: 17, послах(ь) Мех 1479₂: 6, Бај 1485₂: 16, послах(ь) Бај 1486₁: 14, послах(ь) Бај 1486₁: 15, 36, заповедахаъ Бај 1486₁: 15, спитах(ь) Бај 1486₁: 33, послахаъ Бај 1486₁: 36, послахаъ Бај 1486₂: 5, послах(ь) Бај 1495₁: 13, поставих(ь) Бај 1497: 10, разварах(ь) Бај 1481–1512₃: 13; (в) са основом на *-e*: зעה(ь) Мех 1479₃: 12, зעהъ Бај 1486₁: 28, разварах(ь) Бај 1481–1512₃: 13, заповедех(ь) Бај 1481–1512₄: 15; (в) са основом на *-u*: пастих(ь) Мур 1430: 30, пастих(ь) Мех 1476: 22, стиних(ь) Мех 1478₂: 12, пастих(ь) Мех 1479: 13, поставих(ь) Мех 1479: 13, Мех 1479₁: 9, Мех 1480: 9, плат(и)х(ь) Мех 1479₂: 11, поставих(ь) Мех 1479₃: 12, пастих(ь) Мех 1480: 8/9, стиних(ь) Бај 1481: 11, 25, 34/35, 43, 48, 50, 55, поставих(ь) Бај 1481: 29, пастих(ь) Бај 1482: 12, Бај 1484: 10, Бај 1484₁: 15, Бај 1488: 9, поставих(ь) Бај 1482: 12, Бај 1484: 10, Бај 1484₁: 15, стиних(ь) Бај 1486₁: 13, поставих(ь) Бај 1488: 9, водирах(ь) Бај 1500: 17, пастих(ь) Бај 1499₁: 11, водирах(ь) Бај 1500: 17; (г) са основом на *-y*: чех(ь) Мур 1430: 13.

Код атематског глагола *дати* и глагола сложених од њега више је примера старог сигматског аориста: дах(ь) Бај 1486₁: 34, подах(ь) Сел 1513: 18, подахаъ Сел 1514: 15, подах(ь) Сел 1517: 14, уз одређени број примера сигматског новог аориста: дадох(ь) Мех 1479₁: 12, дадох(ь) Бај 1488: 11, предадох(ь) Мех 1479₃: 33, подадохъ Сел 1516: 13. Од атематских глагола јавља се још и заповедех(ь) Мех 1476: 18.

5.1.4.2. ТРЕЋЕ ЛИЦЕ ЈЕДНИНЕ. Наставак старог сигматског аориста присутан је и у облицима 3. л. јд. глагола чија се инф. основа завршава вокалом:

(а) основа на вокал *-a*: пса Мех 1463: 20, Мех 1453–1463: 25, Мех 1476₁: 20, Бај 1483: 10, Бај 1510: 16, Сул 1517: 18, посла Мех 1431: 7, Мех 1468: 20, Мех 1471₂: 15, Бај 1483: 6, Бај 1497₁: 9, посла Бај 1497₁: 9, Бај 1498: 19, развара Мех 1471₁: 7/8, повелева Мех 1475: 9, понска Бај 1484₁: 6, вла Бај 1485₂: 9, казла Бај 1485₂: 12, Бај 1486₁: 29, понска Бај 1485₂: 10, 12, нска Бај 1486₁: 10, каза Бај 1486₁: 11, Бај 1501₁: 10, вла Бај 1486₁: 23, сьвѣра Бај 1486₁: 32, посла Бај 1498: 19, развара Бај 1481–1512₁: 11, посла Сул 1520–1566₃: 15, вика Сул 1517: 6; (б) основа на вокал *-e*: раздели Мех 1474₁: 15, стече Мех 1477: 8, Мех 1479₃: 56, Бај 1483: 6, заповеде Мех 1472: 7, зьере Бај 1485₂: 9, зече Бај 1486₁: 23, 28, заповеде Бај 1486₁: 35; (в) основа на вокал *-u*: лѣки Мех

1477₂: 17, *вн Мех* 1478: 13, *вчннн Мех* 1479₃: 61, *поврати Мех* 1480₂: 16, *долхлудн Бај* 1485₂: 4, *олстлвн Бај* 1486₁: 6, *разъделн Бај* 1486₁: 26, *олстлвн Бај* 1486₁: 38; (г) основа на вокал -у: *ч8 Мех* 1474: 6.

Од наведених облика треба прокоментарисати пример *внка Сул* 1517: 6, који је настао аналогичном према множинским облицима или према облику 1. л. јд.

Од глагола чија се инф. основа завршава на сугласник забележене су следеће форме: *донл(ε) Мех* 1468: 24, *нагε Мех* 1476: 13, *нангε Мех* 1478: 14, *нзъв(ε)д(ε) Бај* 1485₂: 13, *лр(ε)гε Бај* 1485₂: 15, *р(ε)гε Бај* 1486₁: 31, *догε Бај* 1489: 11, *отидε Бај* 1489: 11, *дн(ε)дε Бај* 1501₁: 10.

Од атематског гл. *дати* и глагола сложених од њега срећу се искључиво облици сигматског новог аориста: *даде Мех* 1478: 22, *прѣдаде Мех* 1468: 24, *Мех* 1479₃: 11, 36, *Мех* 1480₂: 16, *Бај* 1488: 7, *Бај* 1481–1512₁: 9, *прѣдаде Мех* 1468: 36, *прѣдаде Мех* 1478₅: 9, *прѣдаде Мех* 1479₃: 77.

У двама примерима препознају се српкословенски облици глагола *бити*: *внстъ Бај* 1503: 11, *внстл[ъ] Сул* 1520–1566₃: 8. Форма *вн* јавља се искључиво као део потенцијала (о овоме в. у т. 5.2.5.), док изузетак представљају примери *лвн такон Бај* 1486₁: 34, *не вн згодъно Бај* 1486₁: 39 и *до седа шл(ε) вн да се тон подлнн(ε)тл[ъ] Бај* 1481₂: 21/22.

Форма *вε* у значењу имперфекта, са друге стране, бележи се само као део плусквамперфекта (о овоме в. у т. 5.2.2.).

Посебан коментар овде заслужују облици глагола *писати*⁶¹ забележени у писарским канцеларијама султана Бајазита II и Сулејмана I: *пнсъ Бај* 1503: 24, *Бај* 1481–1512₃: 21, *пнсъ Бај* 1481–1512₄: 20, *Бај* 1481–1512: 29, *Сул* 1520–1566₂: 14, *Сул* 1520–1566₆: 22, *пнл(ъ) Сул* 1520–1566₁: 15, код којих полугласнички знаци највероватније имају гласовну вредност вокала /a/ (уп. са примерима *пнс(а) Мех* 1463: 20, *Мех* 1453–1463: 25, *Мех* 1476₁: 20, *Бај* 1483: 10, *Сул* 1517: 18). Више о овоме в. поглавље III.1. т. 1.2.1.

⁶¹ Многобројне примере глагола *писати*: *пнл(а) Мех* 1472: 27, *Мех* 1474₁: 23, *Мех* 1475₁: 14, *Мех* 1477: 27, *Мех* 1477₁: 22, *Мех* 1477₂: 32, *Мех* 1477: 27, *Мех* 1477₁: 22, *Мех* 1477₂: 32, *Мех* 1479₃: 85, *Бај* 1481₁: 17, *Бај* 1487: 19, *Бај* 1489₁: 21, *Бај* 1498: 20, *Бај* 1499: 19, *Бај* 1499₁: 23, *Бај* 1499₂: 41, *Бај* 1501: 19, *Бај* 1501₁: 27, *Бај* 1502: 21, *Сел* 1513: 18, *Сел* 1514: 16, *Сел* 1516: 14, *Сел* 1517: 15, *Сел* 1512–1520: 12, *пн(са) Мех* 1480₁: 41, *пнл[а] Мех* 1476: 31, *п(н)л(а) Мех* 1478: 29, *Мех* 1478₁: 12, *Мех* 1478₂: 22, *Мех* 1478₃: 23, *Мех* 1478₄: 25, *Мех* 1478₅: 24, *Мех* 1479₁: 18, *Мех* 1479₂: 23, *п(н)л(а) Мех* 1479: 16, *Сул* 1520–1566₃: 20, *Сул* 1520–1566: 18, *Сул* 1520–1566₄: 15, *Сул* 1520–1566₅: 17, *пнл(а) Сул* 1525: 21, због чињенице да су се нашли под титлом, нисмо сматрали релевантним за анализу.

5.1.4.3. ПРВО И ДРУГО ЛИЦЕ МНОЖИНЕ. У категорији 1. л. мн. у највећем броју потврда јавља се наставак *-смо* из народног језика: *принисмо* Мех 1459: 9, *нангосмо* Мех 1477₂: 17/18, *договорисмо* Мех 1478₂: 13, *втакисмо* Мех 1478₂: 14, *договорисмо* Мех 1478₃: 6, *вглавнисмо* Мех 1480₂: 10, *оговорисмо* Мех 1480₂: 10, *принисмо* Мех 1480₃: 23, *поставнисмо* Мех 1480₃: 24, *принисмо* Бај 1481₁: 8, *полсласмо* Бај 1484₁: 20, *посласмо* Бај 1486₃: 8, *вчинисмо* Бај 1495: 15, *разабрасмо* Бај 1510: 10, *принисмо* Бај 1510: 11.

Наставак *-хмо* такође преузет из народног језика бележи се у мањем броју примера: *нарвчихмо* СМур 1431: 14, *взнахмо* Мех 1458: 8, *вмирнихмо* Мех 1458: 9, *прини[н]ихмо* Мех 1458: 11, *чухмо* Мех 1459: 12, *веровахмо* Мех 1459: 12, *о[д]договорнихмо* Мех 1459: 12/13, *ослободнихмо* Мех 1465: 12, *взнахмо* Мех 1481: 6. Овакав наставак забележен је у *Српској Александриди* (уп. Јерковић 1983: 167), а савремена дијалекатска ситуација показује да се чува у говорима косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне (уп. Ивић 2001: 138, 153).

Облици 2. л. мн. тематских глагола потврђени су у трима писмима: *о[д]договористе* Мех 1476: 9, *послаисте* Бај 1489: 10, *полслалисте* Бај 1510: 8.

Од атематских глагола бележе се облици *вчинисте* СМур 1430: 18, *предалисте* Мех 1477₁: 19, *предасте* Бај 1501₁: 18, 23, *продасте* Бај 1501₁: 24, док се облици *бисте* и *бесте* јављају искључиво као делови потенцијала и плусквамперфекта (више о овоме у т. 5.2.5. и 5.2.2.).

5.1.4.4. ТРЕЋЕ ЛИЦЕ МНОЖИНЕ. У категорији 3. л. мн. наставак старог сигматског аориста присутан је код глагола чија се инфинитивна основа завршава вокалом:

(а) основа на вокал *-а*: *послаше* СМур 1430₁: 9, *сташе* Мех 1476: 12, *поилкаше* Мех 1474₁: 6, *потрековаше* Мех 1476: 15, *о[д]сташе* Бај 1486: 8/9, *идашле* Бај 1489₂: 12, *казаше* Бај 1485: 12, 20; (б) основа на вокал *-и*: *просише* СМур 1430₁: 10, *платише* Мех 1476: 22, 27, Мех 1479₃: 14, 76, Бај 1482: 15, *напвнише* Мех 1476: 28, *говориш[е]* Мех 1476₁: 9, *свѣише* Мех 1479₃: 45, *молише* Бај 1484₁: 10, *до[д]ходнише* Бај 1485₁: 3, *говорише* Бај 1485₁: 4, *свѣдо[д]ише* Бај 1485₂: 14, *свѣдо[д]ише* Бај 1486₁: 13, *весе[д]ише* Бај 1499: 13, *приказаше* Бај 1500: 12, *казаше* Бај 1500: 16, Бај 1501: 17, *исказаше* Бај 1507: 27.

С друге стране, код глагола чија се инфинитивна основа завршава сугласником јавља се наставак новог сигматског аориста:

догосћ Мех 1458: 6/7, *дондоше* Мех 1468₁: 6, *в[л]ѣзош[е]* Мех 1468₁: 11, *дондоше* Мех 1471₁: 5, *дондоше* Мех 1475₁: 6, *вкрадоше* Мех 1477: 10, *нандоше* Мех 1477₂: 19, *нандоше* Мех 1478: 16, *дондоше* Бај 1482: 9, Бај 1500: 11, Бај 1501: 11, *донесоше* Бај 1482:

9, Бај 1492: 13, догоше Мех 1479: 6, Мех 1479₁: 6, догоше Бај 1484: 5, придоше Бај 1484₁: 4, придоше Бај 1486₁: 17, донесоше Бај 1486₁: 18, Бај 1499: 13, 16, Бај 1500: 14, Бај 1501: 12, рекоше Бај 1486₁: 19, рекоше Бај 1486₁: 33, донесолш(е) Мех 1468₁: 9, донесоше Мех 1469: 6, Мех 1471₃: 9, Мех 1475₁: 9, Мех 1478₁: 8, Мех 1479: 8, Мех 1479₁: 8, Мех 1480: 7, Мех 1480₃: 8, Бај 1482: 9, Бај 1484: 7/8, донесоше Бај 1486₁: 18, нандоше Бај 1495: 15, пондоше Бај 1507: 29, реклоше Бај 1495: 23, донесолше Сул 1520–1566₁: 13.

Код атематског глагола *дати* и глагола сложених од њега бележи се наставак новог сигматског аориста: дадоше Бај 1485₂: 11, Бај 1486₁: 10, дадоше Бај 1485₂: 11, предадоше Мех 1475₁: 11, Бај 1501: 12, Мех 1480₃: 8, Бај 1482: 11, Бај 1484₁: 19, придаше Бај 1510: 13, предашше Бај 1492: 13, предаше Бај 1495: 19, предаше Бај 1496: 9, предадоше Бај 1499: 16, предадоше Бај 1500: 14, Бај 1503: 20, Бај 1507: 26, предадоше Бај 1501: 12, предадоше Сел 1512–1520: 11, предадоше Сул 1520–1566₄: 12.

Овде треба издвојити два примера *редоше* Мех 1469: 10 и *реддоше* Мех 1478₁: 8, у којима се највероватније може препознати укрштање наставака новог и старог сигматског аориста.

5.1.5. Глаголски прилози и придеви. У писмима Портине канцеларије, како је и очекивано, бележи се само употреба глаголских прилога и придева. У погледу бележења партиципа, једне од најважнијих карактеристика књижевног језика (уп. Јерковић 1983: 194, Грковић-Мејџор 2007: 231), потврђени су само облици партиципа презента пасива. На губитак партиципа односно њихово изједначавање са глаголским прилозима и придевима, велики утицај имала је припадност анализираних писама жанру световне садржине.

5.1.5.1. Глаголски прилог прошли. Уместо некадашњег српскословенског партиципа претерита актива у највећем броју забележених потврда јављају се старосрпске форме гл. прилога прошлог. Обај облик се гради суфиксима *-вши* и *-в*:

(а) писавши Мех 1471₂: 15, Бај 1489₂: 9, пославши Мех 1471₂: 28, искривши Бај 1481₁: 15, згинуши Бај 1481₂: 20, уздавши Бај 1481–1482: 14, приспевши Бај 1484₁: 26, разљубљивши Бај 1485₂: 15, разљубљивши Бај 1485₂: 16, видевши Бај 1486₁: 13, чекавши Бај 1489: 11, допелиши Бај 1495: 19, прогледавши Бај 1495: 25, савршиши Бај 1495₁: 9, пославши Бај 1495₁: 19, свршиши Бај 1497: 12, встребоваш Бај 1481–1512: 6, донесавши Сел 1513: 13, писавши Сел 1513: 17, донесавши Сел 1514: 13, Сел 1516: 11, писавши Сел 1516: 13, донесавши Сел 1512–1520: 11, Сул 1520–1566₂: 12, свадршешин Сул 1525: 19, покраатинвшин Сул 1525: 20, придавшин Сул 1520–1566₂: 13, целнивавши Сул 1520–1566₁: 14, похолднвшин Сул 1520–1566₁: 15, целнивавши Сул 1520–1566₅: 14;

(б) дошъвъ Мех 1478₁: 8, дошъвъ(ь) Мех 1478₅: 8, прииди(ь) Мех 1479₁: 9, Мех 1479₃: 75, поніскавъ Мех 1479₂: 14, събра(ь) Мех 1479₂: 16/17, іскзпн(ь) Мех 1479₂: 17, потрѣдн(ь) Мех 1479₂: 21/22, писав(ь) Мех 1479₃: 61, да(ь) Мех 1479₃: 74, дошъдъ(ь) Мех 1480₃: 7, видѣ(ь) Баж 1481: 11, слпоменъвъ Баж 1489₃: 10, поііска(ь) Баж 1488₁: 12, поісала(ь) Баж 1495: 14, скіспі(ь) Баж 1495: 7, доша(ь) Баж 1495: 7, Баж 1496: 8, пріііі(ь) Баж 1495: 8, ѕзна(ь) Баж 1495₁: 18, ѕазіііі(ь) Баж 1495₁: 18, 20, ѕписав(ь) Баж 1495₁: 18, писавъ Баж 1495₂: 6, ѕазіііі(ь) Баж 1495₂: 12, ѕписав(ь) Баж 1495₂: 18, доіі(ь) Баж 1496: 9, оіііі(ь) Баж 1497: 18, ѕписав(ь) Баж 1497₁: 9, видѣ(ь) Баж 1499₁: 10, оіііі(ь) Баж 1499₁: 11, поісала(ь) Баж 1499₂: 5, Баж 1502: 8, ѕтаіііі(ь) Баж 1499₂: 8, писав(ь) Баж 1499₂: 16, ѕеза(ь) Баж 1501₁: 18, нѕписав(ь) Баж 1501₁: 24, нѕписав(ь) Баж 1501₁: 26, ѕіііі(ь) Баж 1502: 17, доіі(ь) Баж 1503: 20, ѕписавъ Баж 1503: 21, доіі(ь) Баж 1507: 25, ѕписав(ь) Баж 1481–1512₁: 19, наііі(ь) Баж 1481–1512₄: 10, поііі(ь) Баж 1481–1512: 7, писавъ Баж 1481–1512: 11, прѣіі(ь) Баж 1481–1512: 20, ѕііі(ь) Баж 1481–1512: 21, поіі(ь) Баж 1481–1512: 23, цііі(ь) Сул 1520–1566: 14.

Насупрот претходно наведеним облицима, у једном броју примера неочекивано се препознају српскословенске форме: рііі Мех 1477₁: 13, ѕзъіі Мех 1479₃: 83, дошъіі Мех 1480: 6, ѕзъіі Мех 1480: 8, дошъіі Мех 1480₂: 9/10, Баж 1484₁: 18, дошъіі Баж 1488₁: 17, Баж 1489₁: 18, дошаіі Баж 1489: 12, Баж 1489₂: 10.

5.1.5.2. Глаголски прилог садашњи. За разлику од броја потврда у којима је потврђен гл. прилог прошли, гл. прилог садашњи, који се у старосрпском језику јавља уместо некадашњег партиципа презента актива (ППЗА), бележи се у малом броју примера: кждіі сѣ били на едно мјесто гворіі Мех 1477₂: 16/17, гворіі и моіі сѣ да би била воіа царііта мн Мех 1479₃: 22, 23, такоіі дао ѕ знанііе моііен висоти гворіі Баж 1481₂: 8/9, ѕпоменъ царіітѣ мн гворіі да є нггоіі(ь) оіац(ь) Баж 1488₁: 6/7, како доге вѣкота и тѣжн сѣ на поііти царііта мн гворіі Баж 1489₁: 4/5/6, седа вали(ь) вкнлі(ь) дошаііши онъ ѕ тндрѣ далеко вѣдѣкн Баж 1489: 12/13, ннеііі(ь) калііі(ь) ѕ новн не доііодн велекн казѣіі Баж 1499₂: 15, за ѕтра хокеііоі деліі(н) велекн Баж 1499₂: 31.

5.1.5.3. Глаголски придев трпни. Некадашњи парт. прет. пасива (ППтП) у писмима Портине канцеларије потпуно је попридевљен и врши функцију атрибута. Сви примери наведени су у одељку о придевима па их овде нећемо посебно издвајати. Траг некадашњег ППтП огледа се једино у бележењу удвојеног сугласника *н* у појединим облицима о којима је такође било речи у поглављу II.2. т. 4.2.

5.1.5.4. ПАРТИЦИП ПРЕЗЕНТА ПАСИВА. Будући да је ППзП био типична књишка црта која је опстала све до краја редакцијске писмености (уп. Јерковић 1983: 202), његова употреба „изван споменика у којима претеже црквени језик” (уп. Даничић 1784: 370) била је веома ретка, а све ово условило је и његов рани нестанак из народних говора (уп. Белић 1951: 126). И поред чињенице да анализирана писма припадају световном жанру, ипак је забележен одређен број потврда ППзП и то само од двају глагола – *љубити* и *водити* и то у устаљеним конструкцијама у поздравној формули. Овде, ради илустрације, наводимо по један примера из сваке писарске канеларије:

(а) кнезъ дворовѣчкомѣи· и вѣѣлѣ[ъ] властелѣмѣ[ъ]· многѣ(о)любиво херетнзѣмо· да приди плѣлѣ(ѣ)нство ви Мех 1466: 4/5, пишѣмѣлѣ наѣлѣ[ъ] вѣрѣниѣлѣ[ъ] и љубниѣлѣ[ъ] кнезъ Бај 1481–1482: 2/3;

(б) да да вѣде вѣдомѣ вашѣмѣ племенствѣ Мур 1430: 5/6, да ви ѣ вѣдомо вѣдомо Мех 1471₂: 12, да ви ѣ вѣдомѣлѣ Бај 1486₃: 6, и 8 сѣлѣ(ѣ) видѣлѣ(ѣ) да ви ѣ видѣлѣ(ѣ) Сел 1514: 8/9, пакѣ вѣдомѣлѣ да ви вѣстѣлѣ вѣдомѣлѣ Сул 1520–1566₁: 7.

5.1.6. ИНФИНИТИВ. Поред очекиваних облика на *-ти*, које нећемо посебно издвајати, у грађи се бележе два примера без финалног *-и*: кадѣ ниѣ вѣде за потребѣ приказатѣ Бај 1496: 16/17, се можете доидѣлѣлѣ(ѣ) Бај 1499₁: 15/16 и недонте вѣннѣтѣ него како ви заповѣдалѣ вѣннѣтѣ Сул 1517: 17. Овакви облици без финалног *-и* бележе се у *Закону о рудницима* деспота Стефана Лазаревића (уп. Јовић 1968/69: 434–435), *Српској Александриди* (уп. Јерковић 1983: 192), у повељама кнеза Лазара (уп. Поломац 2006: 168), у једном примеру у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 297), као и у *Струшком препису Душановог законика*, за који се не зна са сигурношћу како га треба тумачити – да ли као писарску грешку или облик супина (Грицкат 1975: 136). Облици инфинитива без финалног *-и* бележе се и у другим српским средњовековним споменицима овога периода (уп. Даничић 1874: 225), док савремена дијалекатска ситуација показује њихово присуство у говорима косовско-ресавског дијалекта (Ивић 2001: 138).

Форме на *-ћи* забележене су у примерима не може за тон ниѣтѣко ни ниѣца рѣкѣ ни поидѣкатѣ Мех 1479₃: 13/14, за годѣниѣлѣ коѣ ниѣ доѣнѣ ѡдѣлѣ[ъ] новѣбрѣлѣ дѣнѣотога до новѣбрѣлѣ коѣ ниѣ доѣнѣ Бај 1510: 13/14/15.

5.2. СЛОЖЕНИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

5.2.1. ПЕРФЕКАТ. У писмима Портине канцеларије јавља се неколико примера 1. л. јд. м. р.: *сѣъ писавъ* Мех 1468₂: 14, *саѣм[ъ] ѿтѣговѣорнѣл[ъ]* Мех 1471₁: 8/9, *саѣм[ъ] писавъ* Мех 1471₁: 11, *пѣсавъ ѣдѣм[ъ]* Мех 1477₂: 11, *посавъ сѣмъ* Мех 1478: 9, *сѣм[ъ] вѣннѣ* Мех 1478₃: 21, *саѣм[ъ] повѣсно и заповѣдавъ* Мех 1479₁: 10, *саѣмъ нѣздавъ* Сул 1517: 10.

У категорији 3. л. јд. највише је примера м. и с. р. са енклитичким обликом помоћног глагола⁶²:

(а) м. р.: *ѣ нѣмъ* Мех 1453–1463: 8, *ѣ сѣтѣворно* Бај 1481: 69/70, *ѣ дао* Бај 1481₂: 8, *ѣ вно* Бај 1481–1482: 5, *ѣл ѿсталл[ъ]* Мех 1468: 32, Мех 1468₂: 9/10, *ѣл ѿставъ* Мех 1468₂: 12, *ѣ повегѣ* Мех 1471: 11, *ѣ вѣгѣ* Мех 1471₁: 14, *нѣмъ ѣ* Мех 1474: 10, *ѣ вѣрѣ* Мех 1474: 14, *ѣ вѣрѣл[ъ]* Мех 1474: 16, *ѣ ѿставнѣ* Мех 1477₁: 8/9, *ѣ вѣгѣ* Мех 1479₁: 11, *ѣ вно* Мех 1479₂: 8, *ѣ продавао* Мех 1479₂: 9, *ѣ ѿстао* Мех 1479₂: 9/10, *ѣ дошао* Бај 1482₁: 5, *тѣжнѣ се ѣ* Бај 1482₁: 7, *ѣ пошао* Бај 1482₁: 8, *ѣ доходнѣ* Мех 1478₅: 12, *ѣ ѿстао* Бај 1484₁: 7/9, *ѣ вѣнѣ* Бај 1482₁: 12/13, *ѣ ѿставнѣ* Бај 1488₁: 7/8, *ѣ дослао* Бај 1488₁: 10/11, *ѣ нѣскао* Бај 1488₁: 10/11, *ѣл вѣспомѣнѣ* Бај 1489₃: 13/14, *ѣ предао* Бај 1489₃: 20, *ѣ пѣмѣл[ъ]* Бај 1495₁: 9, *ѣ мѣнѣ* Бај 1495₂: 8/9, *ѣ доходнѣ* Бај 1499₁: 8, *ѣ вно* Бај 1499₁: 14, *ѣ вно* Бај 1499₂: 35, *дошао ѣ* Бај 1501₁: 11, *настаннѣ се ѣ* Бај 1501₁: 13, *ѣ дошл[ъ]* Бај 1481–1512₂: 9, *ѣ вѣгѣ* Сул 1517: 7, 11/12; (б) с. р.: *ѣл вѣло* Мех 1468: 6/7, *ѣ ѿстао* Мех 1474₁: 8, *ѣ вѣло* Мех 1478: 12, *ѣ вѣнѣ* Мех 1478₄: 9/10, *ѣ вѣло* Мех 1479: 10, Бај 1499₂: 12, *ѣ заповѣдавъ* Мех 1479₃: 76, *ѣ ѿстао* Мех 1479₃: 21, *ѣ пѣтѣрѣдѣло* Мех 1480₃: 15, *ѣ заповѣдало* Бај 1483: 8, *ѣ помѣнѣло* Бај 1484₁: 26, *ѣ заповѣдало* Бај 1489₁: 8/9, *ѣ спѣнѣло* Бај 1489₂: 14, *ѣ вѣнѣ* Бај 1489₃: 11/12, *ѣ вѣспомѣнѣло* Бај 1489₃: 17, *ѣ вѣло* Бај 1495: 9, *ѣ вѣло* Бај 1495: 13, *ѣл разѣбрало* Бај 1481–1512: 15; (в) ж. р.: *ѣ дала* Бај 1489₂: 9, *ѣ вѣла* Бај 1499₁: 10.

Одрични облици забележени су у четирма писмима: *нѣ дошл[ъ]* Мур 1430: 9, *нѣ дошао* Мех 1478₄: 8 и *нѣ стало* Бај 1486₁: 30, *нѣ вѣглавѣло* Бај 1489₂: 17, док се облик ж. р. јавља се само у усамљеном примеру: *ѣ вѣла* Мех 1478₂: 5 и одричном облику *нѣ дошла* Мех 1474: 17.

Примери са пуним обликом помоћног глагола у духу српскословенског језика бележе се једино у писарској канцеларији султана Сулејмана I: *ѣст[ъ] вѣнл[ъ]* Сул 1525: 13, *ѣстѣ вѣнл[ъ]* Сул 1520–1566: 8, *ѣстѣ вѣнл[ъ]* Сул 1520–1566₅: 10, *ѣстѣ нѣмѣл* Сул 1520–1566₆: 12.

⁶² У примеру у нѣмъ Бај 1482₁: 8, уз енклитички облик глагола бележи се аорист, што је вероватно писарска грешка.

У категорији 1. л. мн. потврђена су само четири примера: *сѹо ѡчнннлн Мех 1431: 13*, *сѹлѹл далан Мех 1468: 12*, *подалн сѹо Мех 1477₁: 11*, *подалн сѹо Мех 1477₁: 13*.

За категорију 2. л. мн. м. р. са енклитичким обликом помоћног глагола бележи се веома велики број потврда:

сте пошлн СМур 1430: 13, *пошлѣ сте СМур 1430: 16*, *сте ѡчнннлѣ СМур 1430: 20*, *сте порѡчнлл(н) Мех 1458: 8*, *сте ѡзелн Мех 1453–1463: 6*, *Мех 1471₁: 15*, *сте ѡлѡлнелн Мех 1453–1463: 9*, *сте ѡзелн Мех 1453–1463: 20/21*, *сте допѡстнлн Мех 1453–1463: 28*, *сте ѡчнннлнлн Мех 1466: 18*, *сте стегнѹлї н сѡврлалн н прѣдалї Мех 1468: 23*, *сте потрѹднлл(н) Мех 1468: 26/27*, *сте настлѹлнлн Мех 1468: 27*, *сте прѡдалн Мех 1468: 35*, *сте потлслжнлѣ Мех 1478₂: 10*, *сте допѡлснллѣ Мех 1478₂: 19*, *сте лѡплслстнлн Мех 1478₅: 7*, *сте пнсалн Мех 1478₅: 9*, *лстѣ ѡпстнлї Мех 1478₅: 13/14*, *сте платнлн Мех 1479₁: 16/17*, *лстѣ лнелн Мех 1479₃: 19/20*, *се лстѣ ѡгѡворнлн Мех 1479₃: 53*, *лстѣ послалн Мех 1480₃: 5*, *Сел 1513: 11*, *Сел 1517: 10/11*, *Сел 1512–1520: 8*, *лстѣ полслалї Сел 1514: 11*, *Сел 1516: 8/10*, *лстѣ ѡчнннлн Баж 1481₂: 25*, *стѣ далї Баж 1485₂: 14*, *стѣ далн Баж 1485₂: 15/16*, *стѣ далнлн Баж 1485₂: 18*, *сте прѣдалн Баж 1486₂: 13/14*, *Баж 1486₃: 20*, *сте прѣдалн Баж 1486₂: 15*, *сте прѡводнлн Баж 1486₃: 16/17*, *лстѣ ѡгллвлнлн Баж 1489₂: 15/16*, *сте полдлалн Баж 1489₃: 26*, *сте полслалн Баж 1492: 8/9*, *сте порѡчнлї Баж 1492: 19*, *лстѣ пнсллалн Баж 1485: 10*, *сте полслаллї Баж 1495: 18*, *сте послаллї Баж 1495₂: 6*, *сте влїллї Баж 1495₂: 6*, *сте пнсалн н порлслчнлн Баж 1495₂: 9*, *лстѣ влїллї Баж 1495₂: 14/15*, *лстѣ послаллї Баж 1496: 5*, *лстѣ послаллї Баж 1496: 11*, *сте полслалн Баж 1499: 6/7*, *Баж 1501: 9/10*, *сте полслалї Баж 1499: 15*, *Баж 1500: 8*, *сте полслалн Баж 1501: 9/10*, *лстѣ полслалн Баж 1507: 7*, *сте полслалн Баж 1499: 7*, *сте нарѡчнлн Баж 1499: 13*, *сте полслалї Баж 1499: 15*, *Баж 1500: 8*, *лстѣ нлдалї Баж 1499₂: 5*, *сте нарѡчнлї Баж 1500: 15*, *сте полслалн Баж 1501: 9*, *сте нарѡчнлн Баж 1501: 16*, *лстѣ нарѡчнлн Баж 1510: 10*, *сте порлслчнлї Баж 1507: 27*, *лстѣ полслалн Баж 1481–1512₁: 7*, *сте ѡпсалї Баж 1481–1512₁: 10*, *стѣл рлзлвлрлнлн Баж 1481–1512₃: 9*, *сте пнсалн н далї Баж 1481–1512₃: 12*, *сте ѡлдїгѡворнл(ѡ) Баж 1481–1512: 11*, *стѣл полслалллнн Сул 1520–1566₆: 13*, *лстѣ послалн Сул 1520–1566₂: 10*, *стѣл полслаллнн Сул 1520–1566₁: 8/9*, *лстѣ ннлдаллнн Сул 1520–1566₆: 10*, *облнк ж. р. јављл се само у усамљѣном примеру сте послалѣ Мех 1481: 5*.

Одричне форме потврђене су у укупно четрнаест писама: *нестѣ ѡчнннлѣ СМур 1430: 17/18*, *ннстлїл дѡсалн Мех 1458: 13*, *ннщѣ порѡчнлл(н) Мех 1459: 11*, *нестѣ ѡчнлн(н)лї Мех 1468: 37*, *нестѣ ѡчнлн(н)лн Мех 1468₂: 18*, *нестѣ ѡчнлн(н)лн Мех 1468₂: 18*, *нестѣ далн Мех 1478: 19*, *нестѣ хтелн Мех 1478₄: 12*, *нестѣ хтелн Мех 1478₅: 13*, *нестѣ ѡчнннлн Баж 1485₁: 20*, *нѣѣ ѡгллвлнлн Баж 1489₂: 17*, *нестѣ злдрѡжлалн Баж 1497: 15*, *нелстѣ ѡчнннлн Баж 1497₁: 21*, *нелстѣ полсллшлалї Баж 1499₂: 17*, *ннлстѣ хотелї полсллшллн Баж 1499₂: 19*, *сте хотелн злгрѡвлнл(ѡ) Баж 1499₂: 19*, *нестѣ злгрѡвлнлї н сѡлгрѣшнлн Баж 1499₂: 21*, *нелстѣ ѡчнннлл(ѡ) Баж 1481–1512: 29*.

Овде посебан коментар захтевају примери у којима се бележи употреба наставка -*ле* уместо наставка -*ли* у множини радног глаголског придева: пошлѣ сте *тер лл* *сте лѡзнл нссеклн* н *жнтл злтрлнл н ннѡ велнкѡ члстѣ ѡчнннлн Мур 1430: 16/17* и *члстѣ цѡ лл* сте ѡчнннлѣ

Мур 1430: 20. Ова особину која заузима сразмено широк ареал у оквиру призренско-тимочке дијалекатске зоне, а како истиче П. Ивић (2009: 162), може се објаснити утицајем македонског језика, при чему не искључује могућност да је могла бити раширена миграцијама са македонског простора.

Малобројни примери са пуним обликом помоћног глагола јављају се у писарским канцеларијама султана Бајазита II и Сулејмана I: *ќџтџ послалн* Бај 1481₂: 10, *послалн еџтџ* Бај 1503: 15, *еџтџ послалл* Бај 1507: 19, *еџтџ послалл* Бај 1481–1512₃: 9/10, *еџтџ послаллн* Сул 1525: 16, *еџтџтџ полџлаллнлџ* Сул 1520–1566₃: 10, *полџлаллн еџтџтџ* Сул 1520–1566₅: 11, уз напомену да се у писмима Бај 1481₂ и Бај 1507 бележи подједнак број народних и српскословенских црта: Бај 1481₂: *ќџтџ* *џтннлн* 25 према *ќџтџ послалн* 10; Бај 1507: *ќџтџ полџлаллн* 7 према *еџтџ послалл* 19.

У 3. л. мн. највећи број потврда долази са енклитичким обликом помоћног глагола:

{св} {џ} *џтннлн* Мех 1471₂: 20/21, *св џвлн* Мех 1476: 6/7, *св џвлн* Мех 1476: 13, *џдлнелн* *св* Мех 1477: 13, *св џвлн* Мех 1477₂: 16, *св џвлн* Мех 1478: 15, *давалн џџл* Мех 1478₂: 8, *се св џтџсвднлн* *н* *заповџдаллн* Мех 1479₂: 11, *св џвлн* Мех 1479₃: 9, *се св огџџџџнлн* Мех 1479₃: 30, *св прнџлн* Мех 1479₃: 30/31, 42/43, *св џвлн* Мех 1479₃: 51/52, *св џвлн* Мех 1479₃: 71, *се св донеслн* Мех 1479₃: 83, *св напџнлнлн* Мех 1480: 12/13, *св напџнлнлн* Мех 1480: 15, *св џвлн* Мех 1480: 16, *св дрџџџлн* Мех 1480₁: 8, *св плакџлн* Мех 1480₁: 11/12, *св плакџлн* Мех 1480₁: 35, *св послаллн* Бај 1481: 34, *св џџџнлн* Бај 1482₁: 9, *св џџџнлн* Бај 1486: 5, *џџл* *џтџџџнлн* Бај 1485: 13, *џџл дрџлалл(џ)* Бај 1495: 6/7, *џџл нџлалл* Бај 1495: 9, *ќлќџџ џџл* *н* *џџџ џџл* *џтннллллл* Бај 1495₁: 16, *ќлќџџ џџл* *н* *џџџ ллџллл* Бај 1495₁: 16, *св прнлшлн* Бај 1497₁: 12.

Одрични облик у духу народног језика бележи се у примеру *несв платнлнлн* Бај 1488₁: 11, док се у примеру *нџсџтџ нџлн* Бај 1481₂: 14 уз народни фонетизам јавља српскословенски наставак.

Дужи облици помоћних глагола у духу српскословенског језика јављају се у четирма писмима султана Бајазита II, као и у четирма писмима писарске канцеларије султана Сулејмана I:

ќсџлџл[џ] *свџнлн* Бај 1481: 4/5, *ќсџ послалн* Бај 1481: 7, *сџтџ џџлџлн* Бај 1481₁: 14, *сџтџ полннџлн* Бај 1487: 14, *сџтџ џџџџнлн* Бај 1489₁: 6/7, *еџџџлџлџ донџлџлн* *н* *предлалн* Сул 1520–1566₃: 12, *еџсџлџлџ дошлн* *н* *предлалн* Сул 1520–1566₃: 14, *еџсџлџлџ џџџџлџлн* Сул 1520–1566₃: 14/16, *еџсџлџлџ џџлнџлалн* Сул 1520–1566₃: 14/17, *еџсџлџлџ поџџџлн* *н* *пошлнлџ* Сул 1520–1566₃: 14/17/18, *еџсџлџлџ свџаршнлџ* Сул 1520–1566: 13, *еџџџлџлџ донеслн* Сул 1520–1566₅: 12, *еџџџлџлџ предлаллн* Сул 1520–1566₅: 13, *еџџџлџлџ посџџџлалн* Сул 1520–1566₅: 13/14, *еџсџлџлџ долнџсџлн* *н* *предлалн* Сул 1520–1566₆: 17, *еџсџтџ дошлџлн* *н* *полшлџлн* Сул 1520–1566₆: 20.

Једино су у писму Бај 1481 потврђени и народни и српскословенски облици: св послаан 34 према ксвѣт[ь] свзжнн 4/5, ксв послаан 7.

Насупрот горенаведеним, треба издвојити и примере перфекта без помоћног глагола:

и запнсѣл записан по законѣл. Мех 1458: 9/10, тен двкатѣл царѣства мѣ скупил(н) и прѣдал склавѣ мѣл γ рѣкл(ѣ) Мех 1468: 35/36, плорѣчалѣ Мех 1478₅: 10, ако ли вѣсте ннако вчинилн· и не лдалн· да знате·лдалн Бај 1486₁: 48, и к валл(ь) послал(ь) и говорил(ь) Бај 1499₂: 16, напоколн(ь)· емннл(ь) мѣлстафа пошао да валл(ь) сокннѣ сланнѣке запечатн манстора Бај 1499₂: 18, каллфатнѣ нашадл(ь) послалѣ и прѣдалѣ Бај 1481–1512: 10, налтрагъ олпѣравнлн и походнлн Сул 1520–1566: 15/16, законннн харача послалл(ь) Сул 1520–1566₄: 10, олл(ь) порѣѣ царскоеѣ ллн олпѣтъ повѣралтнлн нн талоннл кѣ валлн повралтнлн Сул 1520–1566₅: 15/16, вѣ чѣлстнлтонн лпорѣѣ рнзъннѣвѣ прѣдалнн пакѣ салл(ь) влалголловнлмѣ царѣства ллн олпѣтъ повѣралтнлн Сул 1520–1566₆: 18/19.

Како показују досадашња истраживања српских средњовековних споменика, крњег перфекта има у *Струшком препису Душановог законика* (уп. Грицкат 1975: 136), а у усамљеним примерима потврђен је у *Хиландарском медицинском кодексу* (уп. Јовић 2011: 211), као и у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 299).

5.2.2. ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ. Иако је у анализираној грађи забележен мали број потврда, у највећем броју примера срећу се конструкције са перфектом помоћног глагола *бити* и радним глаголским придевом (партиципом перфекта): (а) 1. л. јд. м. р.: смѣ прѣлдао вно Мех 1468: 7/8; (б) 3. л. јд. м. р.: ѣ внлѣ олстлвнлѣ Бај 1485₂: 6, ѣ внлѣ послѣлвнлѣ Бај 1486₁: 21, ѣ внлѣ заложнлѣ Мур 1430: 32, ѣ вно продао Мех 1468: 30, лѣл вно прода(о) Мех 1468₂: 7, лѣл вно прода(о) Мех 1468₂: 7, ѣ вно дошо Мех 1471: 7/8, ѣ вно окрнвнн Мех 1479₃: 15, ѣ вно придо Мех 1479₃: 47, ѣ вно заложлѣло Мех 1479₃: 72/73; (в) 3. л. јд. с. р.: ѣ вно послало Бај 1482: 5/6; (г) 3. л. јд. ж. р.: ѣ вна продавала Бај 1481–1482: 7; (д) 1. л. мн. м. р.: смо внлн послаан Бај 1486₃: 10/11; (ђ) 2. л. мн. м. р.: ѣлѣте внлн послаан Мех 1471₂: 6, ѣлѣте внлн послаан Мех 1480: 4, лѣте внлн потратнлн Мех 1480: 14, лѣте внлн послаан Бај 1481₁: 5, сте внлѣ нашѣлн и нллправѣлн Бај 1485: 11/12; (е) 3. л. мн. м. р. св продаан внлн Мех 1468: 8/9, св внлл(н) купнлл(н) Мех 1468: 13, св внлн вчиннлн Мех 1471₂: 10, слѣл внлн лклѣлпнлн· Бај 1486: 4.

Старије форме са имперфектом помоћног глагола *бити* и радним глаголским придевом (партиципом перфекта) јављају се само у пет писама: (а) 3. л. јд. м. р.: вѣше вно Мех 1479₃: 17; (б) 3. л. јд. с. р.: вѣше се заповѣдало Бај 1489: 6, вѣ вглавнло Бај 1489₂: 5/6, вѣше

заповеда^ло Бај 1485: 5, вешел^л заповеда^ло Бај 1485: 9/10, веше посла^ло Бај 1481–1512: 8; (в) 3. л. јд. ж. р.: ке посла^ла^л Мех 1480₂: 7, веше пис^ла Бај 1481–1482: 8/9, ке ѿт^лпис^ла Бај 1481–1482: 10/11, (г) 2. л. мн. м. р.: ке^лте посла^ли Мех 1480₂: 5; (д) 3. л. мн. м. р.: в^лх^лс н^лм^лн Бај 1481: 45, ке^лх^л д^лош^лл^л Бај 1495₁: 6.

Овде посебно истицање заслужује усамљени пример в^лх^лс н^лм^лн Бај 1481: 45, будући да се овакав облик имперфекта глагола *бити* бележи и раније (уп. Даничић 1874: 305), а као део плусквамперфекта потврђен је и у крајишничким писмима (уп. Накаш 2011: 318).

5.2.3. ФУТУР I. У категорији 1. л. јд. овог глаголског времена потврђен је веома мали број примера. Конструкција од енклитичког облика презента помоћног глагола *хтети* и инфинитива у духу народног језика јавља се у четирма писмима: датн кю СМур 1430: 27, кю з^лет[н] Мех 1478₄: 19/20, кю з^лет(н) Мех 1478₅: 21, кю знати Бај 1486₂: 17. Поред наведених, у двама примерима забележена је употреба пуног облика презента глагола *хтети*: хо^лк^л б^лрсати Мех 1453–1463: 16, повратити хо^лк^л Мех 1453–1463: 16.

У категорији 2. л. јд. јавља се само усамљен пример: ке^лд(ь) нант^л Бај 1481–1512: 14.

И у 3. л. јд. највише је примера у духу народног језика: ке з^лч^лн^лнт^л[н] Мур 1430₁: 35, к^л р^лк^лн Мур 1431: 15, в^лт^лн ке Бај 1482₁: 26, ке хо^лд^лнт^л(ь) Мех 1463: 11, ке тр^лго^лвати Мех 1463: 11/12, че з^лч^лн^лнт^л[н] Мех 1453–1463: 29, ке св^лр^лш^лнт^л[н] Мех 1468₁: 12, ке в^лнт^л Мех 1471₂: 30, ке по^лжет^лн Мех 1472: 27, в^лт^лн м^лн ке жа^ло Мех 1478: 26, се те про^лда^лст^лн Мех 1479₃: 64, ке се св^лк^лр^лш^лнт^лн Мех 1480: 11, ке се плат^лнт^лн Мех 1480₁: 19, хо^лке по^лх^лват^лл^лт(н) Бај 1495₁: 16/17, ке зн^лат^л(ь) Бај 1499₁: 20, ке в^лт^лн Бај 1481–1512: 28.

Овде посебно треба издвојити облик *пр^лде^лт^л[ь]* ке Сул 1520–1566₄: 7, који је и данас, без уметнутог везника *да*, карактеристичан за читаву призренско-тимочку дијалекатску област (уп. Павловић 1970: 121; Реметић 1996: 503).

У енклитичким облицима *ке^лт^л[ь]* св^лжит^лн Бај 1481: 71 и *ке^лт^л[ь]* в^лт^лн Бај 1489: 22, препознаје се утицај српскословенског језика.

Конструкције са пуним обликом помоћног глагола јављају се само у писарској канцеларији султана Мурата II: хо^лке н^лм^лт^л[н] Мур 1430₁: 38, хо^лке нак^лн Мур 1430₁: 39.

У категорији 1. л. мн. овог глаголског времена бележи се само пример: хо^лке^лд^ло д^лел^лнт^л(ь) Бај 1499₂: 31.

Највише потврда са енклитичким обликом помоћног глагола *хтети* у духу народног језика бележи се и у категорији 2. л. мн.: *кѣтл(ѣ) ѱзнаѣтл[н]* Мех 1458: 10, *кѣтѣ нѣлатл(н)* Мех 1478₅: 22, *кѣтѣ ѱзнѣти* Мех 1465: 12/13, *кѣтл(ѣ) нѣлати* Мех 1471: 13, *кѣтл[ѣ] ѱзнѣти* Мех 1471₂: 29, *кѣтѣ да не ѱпадѣте* Мех 1472: 19, *кѣтѣ да не прѣстѣпите* Мех 1477: 25, *кѣтѣ нѣлатл[н]* Мех 1478₄: 21, *кѣтѣ нѣлатл(н)* Мех 1478₅: 22, *кѣтл(ѣ) ѱзнаѣтл[н]* Мех 1458: 10, *кѣтл(ѣ) ѱзнаѣтл(ѣ)* Мех 1481: 9, *кѣтѣ ѱлѣсти* Бај 1486₁: 49, док се конструкције са пуним обликом овог глагола бележе у писарској канцеларији султана Мехмеда II: *хоѣте повратити* Мех 1453–1463: 14/15/16, *хоѣте добити* Мех 1453–1463: 18, *хоѣте изгвѣтити* Мех 1453–1463: 19.

Овде се посебно издвајају две хибридне форме у којима се очитују народни фонетизам и српскословенски наставак: *некѣтл[ѣ] бити* Бај 1481₂: 26 и *веровати ви се никѣтл(ѣ)* Бај 1481–1512: 27.

Одрични облици потврђени су у укупно шест писама: *некѣ ѱтѣтѣтл[н]* Мур 1430₁: 38, *некѣ се приѣтл(ѣ)* Мех 1463: 8, *не хоѣе бити* Мех 1453–1463: 13/14, *некѣ бити* Бај 1486₁: 18, *некѣ бити* Бај 1486₂: 18, *веровати ви се никѣл(ѣ)* Бај 1481–1512: 25, уз напомену да посебан коментар захтевају примери *нетѣ да ми вратѣ* Мех 1477₁: 11 и *хѣлке да плѣлге* Бај 1495₁: 8, у којима се препознаје се аналитички тип футура I, с напоменом да се једино уместо енклитичког облика глагола *хтети*, овде употребљава пун облик, док „други део конструкције чине *везник да* и презентски облик главног глагола у одговарајућем лицу” (Милорадовић 2007: 362). Процес аналитизације који је захватио ово глаголско време, како показује савремена дијалекатска ситуација, познат је говорима призренско-тимочког, косовско-ресавског, као и западнијој зони смедеревско-вршачког дијалекта, док се у већини херцеговачко-крајишких, шумадијско-војвођанских и зетско-сјеничких говора у футурској конструкцији уместо *везе да+презент* употребљава инфинитив (уп. Милорадовић 2007: 366). Футур I са глаголом *хтети* сматра се балканистичком цртом у српскохрватском књижевном језику, и поред тога што се појављује и у старословенском, а потврђен је и у средњовековним чакавским споменицима (Попов 1984: 30)⁶³, а колико нам је познато, на основу досадашњих проучавања српских средњовековних споменика, ова појава није забележена.

Облици *се те проѣлѣти* Мех 1479₃: 64 и *нетѣ да ми вратѣ* Мех 1477₁: 11 још једном заслужују посебно истицање, будући да се, како показује савремена дијалекатска

⁶³ У ранијим проучавањима, А. Белић долази до закључка да је на изједначење инфинитива са личним глаголским обликом *утицао*, пре свих, грчки језик (уп. Белић 1958: 116–117).

ситуација, бележе и у говорима косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне (уп. Ивић 2009: 170; Младеновић 2007: 320–321).

5.2.4. ФУТУР II. Од трију потврђених облика, два су у духу народног језика: *вѣдѣ била робинна* Мех 1477: 20, *вѣдѣ вкрала* Мех 1477: 22, док један пример долази са српскословенским обликом: {вѣ}дѣтъ вчинили Мех 1471₂: 16/17.

5.2.5. ПОТЕНЦИЈАЛ. Сви забележени облици у духу су српског народног језика: (а) 3. л. јд. м. р.: *вн вѣлѣл[ъ]* Бај 1481: 48, *вн пошелл[ъ]* Бај 1481: 48, *вн вѣрѣо* Бај 1481: 50, *вн наншео* Бај 1481: 56, *вн дошьль* Бај 1485₁: 13, *вѣ вѣлѣвѣн[л]ъ* Бај 1485₂: 8, *вѣн хотѣль* Бај 1489: 7/8; (б) 3. л. јд. с. р.: *вн стоило* Бај 1486: 19, *не вн право такон вилѣо* Бај 1486: 21, *вн нѣлло* Бај 1481: 52, *вн се задѣноо* Мех 1463: 17, *вн вѣстрѣбовало* Бај 1481–1512: 16, *могло вн се нантѣ* Бај 1481–1512: 16; (в) 3. л. јд. ж. р.: *вн била вола царства љн* Мех 1479₃: 23, *вн заповѣдала* Бај 1488₁: 13/14, *ако не вѣн вилѣа чѣтѣла моѣлѣ нѣданю* Бај 1485: 7; (г) 1. л. мн. м. р.: *внѣлѣмо потѣкали* Бај 1484₁: 11; (д) 2. л. мн. м. р.: *внѣте звали* Бај 1485₁: 15, *внѣте вчинили* Бај 1486₁: 48, *внѣте звали* Бај 1485₁: 15, *вѣѣте хтели* Мех 1478₄: 10, *вхвѣтнѣѣ внѣте* Мех 1478₄: 11, *вѣте хтели* Мех 1478₄: 10, *вхвѣтнѣѣѣ внѣте* Мех 1478₄: 11, *внѣте звали* Бај 1485₁: 15, *внѣте вчинили* Бај 1486₁: 48, *внѣте ѡдѣлѣговорилѣ(ь)* Бај 1481–1512: 24; (ђ) 3. л. мн. м. р.: *вн ѡдѣлѣговорилѣѣ* Бај 1481–1512: 27, *вн куповалѣ* Бај 1499₂: 10.

IV. ЗАКЉУЧАК

IV.1. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА О ГРАФИЈИ И ПРАВОПИСУ

1. ГРАФИЈА И ПРАВОПИС ПОЈЕДИНАЧНИХ ПИСАМА ПОРТИНЕ КАНЦЕЛАРИЈЕ

1.1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ. Како писменост Портине канцеларије одликује неуједначеност правописних манира, те појава хибридних решења насталих услед мешања црта различитих графијских традиција – рашке и босанско-хумске, као и ресавске и босанско-хумске, примарни циљ прегледа који следи биће истицање свих важних обележја ортографских манира забележених у анализираним писмима.

1.2. ГРАФИЈСКЕ И ПРАВОПИСНЕ ОДЛИКЕ ПИСМА СУЛТАНА МУРАТА II

Мур 1430. Мешање црта рашког и ресавског правописа, уз преовладавање одлика рашке ортографије. Од особина рашког правописа бележе се: (1) лигатура ѓ у функцији обележавања поствокалске групе [ја]; (2) лигатура љ у функцији обележавања гласовне групе [је] у иницијалном (укупно два примера) и поствокалском положају (укупно четири примера); (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) преовлађује стара интерпункција са тачком на средини реда. Од ресавских одлика јављају се: (1) усамљени пример са графемом а у функцији обележавања гласовне групе [ја] у поствокалској позицији; (2) графеме е и є у функцији обележавања гласовне групе [је] у иницијалном (укупно пет примера) и поствокалском положају (укупно седам примера); (3) употреба двоструке варије у изолованим примерима. Од осталих црта треба издвојити (1) спој кє у функцији обележавања гласовне групе [ће]; (2) колебања у обележавању група [ља], [ња]; [ље] и [ње]: лѓ, нѓ, лє и нє; (3) обележавање гласовних група [ђу] и [ћу] спојевима гю и кѓ.

Мур 1430i. Преовлађују особине рашког правописа, уз присуство ресавских црта. Одлике рашке ортографије: (1) гласовна група [ја] у иницијалној и поствокалској позицији обележава се лигатуром ѓ; (2) гласовна група [је] у иницијалном и поствокалском положају обележава се лигатуром љ и графемом е (само један пример више са графемом є у иницијалном и један пример више са лигатуром љ у поствокалском положају); (3) јавља се

само осмеричко н; (4) стара интерпункција са тачком на средини. Од осталих особина треба издвојити: (1) колебања у обележавању група [ље] и [ње] спојевима лѣ, лє односно нѣ и нє; (2) обележавање гласовних група [ћа] и [ће] помоћу графичких спојева ка и кѣ.

Мур 1431. У кратком писму преовлађују особине рашке ортографије, уз присуство ресавских црта. Од карактеристика рашког правописа издвајају се: (1) лигатура њ у функцији обележавања гласовне групе [ја] у поствокалској (само један потврђени пример); (2) лигатура љ у функцији обележавања гласовне групе [је] у поствокалском положају; (3) осмеричко н; (4) спој ки у функцији обележавања гласовне групе [ћа]. Од одлика ресавског правописа присутне су: (1) графема ɛ у функцији обележавања гласовне групе [је] у иницијалном положају (само један потврђен пример); (2) присуство двоструке варије у трима примерима; (3) преовлађује нова интерпункција. Од осталих особина треба издвојити спој лѣ у функцији обележавања гласовне групе [ље].

1.3. ГРАФИЧКЕ И ПРАВОПИСНЕ ОДЛИКЕ ПИСМА СУЛТАНА МЕХМЕДА II

Мех 1458. У кратком писму преовлађују одлике рашког правописа уз усамљене црте ресавске ортографије. Рашке одлике: (1) гласовна група [ја] у поствокалској позицији обележава се лигатуром њ (само један потврђени пример); (2) гласовна група [је] у иницијалном и поствокалском положају обележава се лигатуром љ; (3) бележи се само осмеричко н; (4) стара интерпункција. Од одлика ресавског правописа издваја се употреба *spiritus lenisa*, оксије и двоструке варије у изолованим примерима.

Мех 1459. Кратко писмо у коме преовладава рашка ортографија са усамљеним одликама ресавског правописа. Од особина рашке ортографије бележе се: (1) лигатура њ у функцији обележавања гласовне групе [ја] у иницијалној и поствокалској позицији; (2) лигатура љ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је]; (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) стара интерпункција са тачком на средини реда. Од ресавских особина бележе се: (1) графема ɛ у функцији обележавања поствокалског [ја] у усамљеном примеру; (2) *spiritus lenis*, оксија и двострука варија у изолованим примерима. Од осталих особина издваја се графички спој кѣ у функцији обележавања гласовне групе [ћу].

Мех 1463. Израженије одлике рашке ортографије уз усамљене ресавске манире. Рашке одлике: (1) лигатура *ia* у функцији обележавања гласовне групе [ja] у поствокалској позицији; (2) лигатура *ie* у функцији обележавања гласовне групе [je] у иницијалној и поствокалској позицији; (3) осмеричко *n* у функцији обележавања редукованог /и/; (4) спој *ni* у функцији обележавања [ње]; (5) стара интерпункција са тачком на средини реда. Од ресавских црта издвајају се: (1) грчко слово *ϕ*; (2) употреба акценатских знакова – *spiritus lenisa*, положеног *spiritus aspera* и оксије у изолованим примерима. Од осталих особина треба издвојити и: (1) колебања при обележавању група [ља] и [ље] спојевима *lia* и *lie* односно *le* и *lie*, као и (2) употребу графеме *o* на месту етимолошког /y/ у усамљеном примеру.

Мех 1453–1463. Мешање црта ресавског, рашког и босанско-хумског правописа. Од карактеристика ресавског правописа забележене су: (1) графема *ъ* (највише у финалној позицији, три примера у функцији обележавања /a/); (2) графеме *ε* и *ε* у функцији обележавања гласовне групе [je] у иницијалној и поствокалској позицији; (3) употреба десетеричког *ї* у функцији обележавања редукованог /и/; (5) један забележен пример са графемом *ѡ* у функцији обележавања гласовне групе [ju]. Рашке особине: (1) лигатура *ie* у функцији обележавања иницијалне групе [je] (само један пример); (2) осмеричко *n* у функцији обележавања редукованог /и/ (један пример). Од особина босанско-хумског правописа присутни су спојеви *ke* и *ke* за обележавање гласовних група [he] и [hu]. Од осталих особина треба издвојити усамљени пример са графемом *o* на месту етимолошког /y/.

Мех 1465. Подједнако су заступљене одлике рашке и ресавске ортографије. Од одлика рашке ортографије забележене су: (1) само један пример са лигатуром *ia* у функцији обележавања гласовне групе [ja] у поствокалској позицији; (2) употреба лигатуре *ie* у функцији обележавања гласовна група [je] у иницијалној и поствокалској позицији; (3) спој *lie* за обележавање гласовне групе [ље]; (4) преовлађује стара интерпункција. Од карактеристика ресавске ортографије присутне су: (1) десетеричко *ї* у функцији обележавања редукованог /и/ (само у једном примеру, али нема примера са осмеричким *n*); (2) грчко слово *ϕ*; (3) од акценатских знакова јављају се у усамљеним примерима *spiritus*

lenis, положени *spiritus asper*, оксија и двострука варија. Од осталих особина издваја се спој кѣ у функцији обележавања гласовне групе [ће].

Мех 1466. Подједнако су заступљене одлике рашке и ресавске ортографије. Од особина рашког правописа забележене су: (1) лигатуром ња у функцији обележавања гласовне групе [ја] у усамљеном примеру у поствокалској позицији; (2) лигатура кѣ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је]; (3) употреба осмеричког н у функцији обележавања редукованог /и/ (само два потврђена примера); (4) преовлађује стара интерпункција са тачком на средини реда. Од ресавских особина бележе се: (1) графема л у функцији обележавања гласовне групе [ја] у поствокалској позицији; (2) употреба десетеричког ѿ у функцији обележавања редукованог /и/; (3) од акценатских знакова употребљава се само двострука варија (укупно пет примера). Од осталих црта треба указати на колебања у обележавању група [ље] и [ње]: лѣ и лѣѣ односно нѣ и нѣ.

Мех 1468. Израженије су одлике рашке ортографије уз појаву црта ресавског правописа. Од рашких особина јављају се: (1) доследна употреба лигатуре ња у функцији обележавања гласовне групе [ја] у поствокалској позицији; (2) употреба лигатуре кѣ у функцији обележавања гласовне групе [је] у иницијалном и поствокалском положају; (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање групе [ље] спојем лѣ; (5) преовлађује стара интерпункција са тачком на средини реда. Од ресавских одлика издвајају се: (1) графема њ (највише у финалној позицији, дванаест примера у функцији обележавања /а/, пет примера у групи рњ); (2) употреба широког ѣ у функцији обележавања гласовне групе [је] у поствокалском положају (два забележена примера); (3) десетеричко ѿ у функцији обележавања редукованог /и/ у двама потврђеним примерима; (4) од акценатских знакова бележи се употреба двоструке варије. Од осталих црта треба издвојити: (1) колебања при обележавању група [ће] и [ње] спојевима кѣ, кѣ односно нѣ, нѣѣ, као и (2) два усамљена примера са *омегом* на месту етимолошког /у/.

Мех 1468i. Мешање особина рашког, ресавског и босанско-хумског правописа. Од црта рашке ортографије јављају се: (1) лигатура ња у функцији обележавања гласовне групе [ја] у поствокалској позицији (само један потврђени пример); (2) лигатура кѣ у функцији обележавања гласовне групе [је] у поствокалској позицији; (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/ (потврђено је у само једном примеру); (4) преовлађује стара

интерпункција са тачком на средини реда. Од ресавских одлика бележе се: (1) широко ϵ у функцији обележавања гласовне групе [je] у иницијалној позицији (само један потврђени пример); (2) грчко слово ϕ ; (3) од акценатских знакова јављају се *spiritus lenis* и оксија у изолованим примерима. Особина босанско-хумског правописа: усамљени пример са спојем $\lambda\psi$ у функцији обележавања гласовне групе [ља]. Од осталих особина треба издвојити споје $\kappa\epsilon$ у функцији обележавања гласовне групе [ће].

Мех 1468. Преовлађују особине рашке ортографије уз појаву ресавских манира. Од рашких особина издвајају се: (1) лигатура $\lambda\alpha$ у функцији обележавања гласовне групе [ја] у поствокалској позицији (само два потврђена примера); (2) лигатура κ у функцији обележавања гласовне групе [je] у поствокалској позицији; (3) осмеричко η у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање група [ље] и [ње] спојевима $\lambda\kappa$ и $\eta\kappa$; (5) стара интерпункција са тачком на средини реда. Од црта ресавске ортографије бележе се: (1) графема ψ (највише у финалној позицији, пет примера у функцији обележавања /а/, два примера у групи $\rho\psi$); (2) графема ϵ у функцији обележавања гласовне групе [je] у поствокалској позицији (само два потврђена примера); (3) од акценатских знакова јављају се *spiritus lenis*, оксија и двострука варија. Од осталих особина треба издвојити усамљени пример са *омегом* на месту етимолошког /у/.

Мех 1469. Кратко писмо у коме преовлађују црте ресавског правописа. Ресавске особине: (1) графема λ у функцији обележавања поствокалског [ја] (један забележен пример); (2) графеме ϵ и ϵ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [je]; (3) један пример са десетеричким τ у функцији обележавања редукованог /и/; (4) нова интерпункција. Рашке особине: (1) лигатура $\lambda\alpha$ у у функцији обележавања иницијалне групе [ја]; (2) стара интерпункција. Од осталих особина треба издвојити два усамљена примера са *омегом* на месту етимолошког /у/.

Мех 1471. Кратко писмо у коме су заступљеније црте рашког правописа уз појаву ресавских црта. Од рашких особина јављају се: (1) лигатура $\lambda\alpha$ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [ја] (само два потврђена примера); (2) лигатура κ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [je]; (3) осмеричко η у функцији обележавања редукованог /и/; (4) стара интерпункција. Од ресавских особина бележи се двострука

варија. Од осталих особина треба издвојити спојеве *лє*, *нє*, *ка* и *кє* у функцији обележавања група [лє], [нє] односно [ћа] и [ће].

Мех 1471₁. Преовлађују одлике рашког правописа, уз појаву ресавских манира. Од особина рашке ортографије издвајају се: (1) лигатура *ѝ* у функцији обележавања гласовне група [ја] у иницијалној и поствокалској позицији (само два потврђена примера); (2) лигатура *к* у функцији обележавања гласовне групе [је] у поствокалској позицији; (3) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/, (4) стара интерпункција. Од одлика ресавске ортографије бележи се двострука варија. Од осталих особина издваја се спој *нє* за обележавање групе [ње].

Мех 1471₂. Преовладавају одлике рашког правописа уз примере са ресавским манирима. Од одлика рашког правописа бележе се: (1) лигатура *ѝ* у функцији обележавања гласовне групе [ја] у поствокалској позицији; (2) лигатура *к* у функцији обележавања гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији; (3) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (4) спој *кѝ* за обележавање групе [ћа]; (5) обележавање групе [ње] спојем *нє*; (6) преовладава стара интерпункција. Од особина ресавске ортографије јављају се: (1) графема *љ* (највише у финалној позицији, два примера у функцији обележавања /а/); (2) од акценатских знакова присутна је само оксија. Од осталих особина издвајају се: (1) спој *кє* за обележавање групе [ће]; (2) спој *лє* у функцији обележавања групе [лє].

Мех 1471₃. Преовлађују одлике рашке ортографије, уз присуство ресавских манира. Од рашких особина јављају се: (1) лигатура *ѝ* у функцији обележавања гласовне групе [ја] у поствокалској позицији; (2) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (3) спој *лѝ* за обележавање гласовне групе [ља]. Од особина ресавског правописа присутне су: (1) графема *љ* (највише у финалној позицији, један пример у групи *рљ*); (2) графема *є* у функцији обележавања гласовне групе [је] у поствокалској позицији. Од осталих црта треба напоменути да изостаје обележавање знакова интерпункције.

Мех 1472. Доследније изражене одлике рашког правописа, уз присуство ресавских манира. Од карактеристика рашке ортографије заступљене су: (1) један пример са лигатураом *ѝ* у функцији обележавања поствокалског [ја]; (2) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (3) стара интерпункција. Од ресавских особина присутне су:

(1) графема њ (највише у корену речи); (2) графема ѓ у функцији обележавања поствокалског [је]. Од осталих особина издвајају се спојеви лл, лѓ, нѓ, ка и кѓ у функцији обележавања гласовних група [ља], [ље] и [ње] односно [ћа] и [ће].

Мех 1474. Доследније су изражене црте рашког правописа, уз присуство ресавских особина. Од одлика рашке ортографије потврђене су: (1) лигатура њ у функцији обележавања гласовне групе [ја] у иницијалној и поствокалској позицији (само два потврђена примера); (2) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (3) спој кѓ у функцији обележавања гласовне групе [ћа]; (4) спој лл за обележавање гласовне групе [ља]; (5) преовлађује стара интерпункција. Од ресавских одлика јављају се: (1) графема њ (највише у корену речи, два примера у функцији обележавања /а/); (2) графеме ѓ и ѓ у функцији иницијалног и поствокалског [је]. Од осталих особина издвајају се: (1) спој кѓ у функцији обележавања гласовне групе [ће]; (2) колебање при обележавању гласовне групе [ље] спојевима лѓ и лѓ; (3) колебање у обележавању гласовне групе [ћу]: кѓ и кѓ;

Мех 1474₁. Доследније су изражене црте рашког правописа, уз присуство ресавских особина. Од рашких црта бележе се: (1) лигатура њ у функцији обележавања гласовне групе [ја] у поствокалској позицији (један пример); (2) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (3) спој гѓ за обележавање гласовне групе [ћу]; (4) спој лл за обележавање групе [ља]; (5) преовладава стара интерпункција. Од особина ресавске ортографије јављају се: (1) графема њ (највише у корену, три примера у функцији обележавања /а/); (2) графеме ѓ и ѓ у функцији обележавања гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији; (3) грчко слово ѓ. Од осталих црта издвајају се: (1) спој лѓ за обележавање групе [ље]; (2) колебање при обележавању гласовне групе [ње]: нѓ и нѓ.

Мех 1475. Доследније су изражене црте рашког правописа, уз присуство ресавских особина. Од рашких особина потврђене су: (1) лигатура њ у функцији обележавања гласовне групе [ја] у поствокалској позицији (један пример); (2) лигатура кѓ у функцији обележавања гласовне групе [је] у иницијалној (забележен само један пример) и поствокалској позицији; (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/. Од особина ресавске ортографије издвајају се: (1) употреба двоструке варије; (2) од

интерпункцијских знакова присутне су само запете. Од осталих особина бележи се спој *нѐ* у функцији обележавања гласовне групе [нѐ].

Мех 1475₁. Преовладавају карактеристике рашког правописа уз усамљене ресавске одлике. Од одлика рашке ортографије бележе се: (1) лигатура *ѝ* у функцији обележавања поствокалског [ја]; (2) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање гласовне групе [ћу] спојем *кю*; (4) обележавање гласовне групе [ља] спојем *ла*; (5) стара интерпункција са тачком на средини реда. Од одлика ресавске ортографије јављају се: (1) графема *љ* (највише у финалној позицији, један пример у групи *рљ*); (2) графема *ѐ* у функцији иницијалног (само један пример) и поствокалског [је].

Мех 1476. Изразитије заступљене одлике рашког правописа уз присуство ресавских манира. Од црта рашког правописа јављају се: (1) лигатура *ѝ* у функцији обележавања иницијалног (један забележен пример) и поствокалског [ја]; (2) лигатура *ќ* и графема *ѐ* у функцији иницијалног [је] (по један пример), колебања у обележавању поствокалског [је] лигатуром *ќ* (два примера), графемом *ѐ* (један пример) и графемом *ѐ* (три примера); (3) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање гласовних група [ља] и [љу] спојевима *ла* и *лю*; (5) стара интерпункција. Од црта ресавске ортографије присутна је графема *љ* (највише у корену речи, два примера у функцији обележавања /а/, два примера у групи *рљ*). Од осталих црта издвајају се: (1) спој *кѐ* у функцији обележавања гласовне групе [ће]; (2) колебања у обележавању групе [ње] спојевима *нѐ* и *не* (само по један пример).

Мех 1476₁. Кратко писмо у коме преовлађује рашки правопис уз усамљене ресавске одлике. Од рашких особина бележе се: (1) лигатура *ѝ* у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [ја] (по један забележен пример); (2) лигатура *ќ* функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је]; (3) колебања при обележавању гласовне групе [ју] лигатуром *ю* и графемом *ѝ*; (4) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (5) спој *ла* у функцији обележавања гласовне групе [ља]; (6) стара интерпункција. Од ресавских особина потврђена је употреба двоструке варије. Од осталих црта издвајају се: спојевима *лѐ* и *кѐ* за обележавање групе [ље] и [ће]; (2) колебања при обележавању гласовне групе [ћа]: *ќа* и *ка*.

Мех 1477. Доминира рашки правопис: (1) лигатура њ у функцији обележавања поствокалског [ја] (два забележена примера); (2) лигатура к функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је]; (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање гласовних група [ља], [ња], [ње] и [њу] спојевима лџ, њџ, њџ и њџ; (5) стара интерпункција. Од осталих особина издваја се спој кџ за обележавање групе [ђе].

Мех 1477а. Доследније су изражене особине рашке ортографије, уз присуство усамљених ресавских особина. Рашке особине: (1) лигатура њ у функцији обележавања поствокалског [ја] у (по један забележен пример); (2) лигатура к функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је] (један пример са графемама ѓ и ѓ у функцији обележавања поствокалског [је]); (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање гласовних група [ља] и [љу] спојевима лџ и њџ; (5) стара интерпункција. Од ресавских црта бележи се само графема џ (највише у средини речи, један пример у групи џџ). Од осталих особина издваја се спој тџ у функцији обележавања групе [ђе].

Мех 1477б. Преовлађују црте ресавског правописа уз присуство рашких особина. Особине ресавске ортографије: (1) графема џ (највише у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /а/); (2) графема ѓ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је]; (3) од акценатских знакова забележена је само двострука варија. Одлике рашке ортографије: (1) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (2) спој кџ за обележавање групе [ђе]; (3) стара интерпункција. Остале црте: (1) графема ж у функцији обележавања вокала а (влашко-молдавска особина); (2) употребе графеме џ на месту етимолошког /о/ у усамљеном примеру; (3) обележавање гласовних група [ље] и [љу] спојевима лџ и њџ.

Мех 1478. Забележено је више одлика ресавског правописа, уз присуство рашких особина. Ресавске карактеристике: (1) графема џ (највише у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /а/); (2) графема ѓ у функцији обележавања поствокалског [ја] (један забележен пример); (3) графема ѓ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је] (један пример са графемом ѓ у функцији обележавања поствокалског [је]); (4) од акценатских знакова забележена је само двострука варија. Особине рашке ортографије: (1) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/

(један забележен пример); (2) обележавање гласовне групе [ћа] спојем ки; Остале особине: (1) графема ж у функцији обележавања вокала а (влашко-молдавска особина); (2) нема интерпункцијских знакова; (3) обележавање гласовне групе [ће] спојем ке; (4) обележавање гласовне групе [ње] спојем не.

Мех 14781. Кратко писмо у коме преовлађују особине рашког правописа уз примесе ресавских црта. Рашке особине: (1) лигатура ѓ у функцији обележавања поствокалског [ја] (два примера); (2) лигатура к у функцији обележавања поствокалског [је] (један пример) са лигатуром к и графемама е и є у овој функцији); (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/ (један забележен пример); (4) преовлађује стара интерпункција. Ресавске особине: (1) графема њ (највише у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /а/); (2) графеме е и є у функцији обележавања поствокалског [је] (по један потврђен пример).

Мех 14782. Преовлађују особине ресавског правописа уз примесе рашког. Ресавске одлике: (1) графема њ (највише у финалној позицији); (2) графема л у функцији обележавања поствокалског [ја] (два забележена примера); (3) графема е у функцији обележавања поствокалског [је] (два примера); (4) обележавање гласовне групе [ље] спојем ле. Рашке црте: (1) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/ (један забележен пример); (2) преовлађује стара интерпункција. Остале особине: (1) графема ж у функцији обележавања вокала а (влашко-молдавска особина); (2) усамљени пример са графемом о на месту етимолошког /у/; (3) колебања при обележавању гласовних групе [ћа] и [ће]: ки и ке.

Мех 14783. Писмо у коме преовлађују особине ресавског правописа уз примесе рашког. Од ресавских особина издвајају се: (1) графема њ (највише у финалној позицији); (2) графема л у функцији обележавања поствокалског [ја] (један забележен пример); (3) графема е у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је] (по један забележен пример). Од рашких особина издвајају се: (1) усамљени пример са лигатуром к у функцији обележавања поствокалског [је]; (2) спој гю за обележавање групе [ју]; (3) преовлађује стара интерпункција. Остале особине: графема ж у функцији обележавања вокала а (влашко-молдавска особина).

Мех 14784. Писмо у коме преовлађују особине рашког правописа уз примесе ресавског. Одлике рашке ортографије: (1) осмеричко н у функцији обележавања

редукованог /и/ (један забележен пример); (2) обележавање гласовних група [ћа] и [ћу] спојевима кѝ и кю; (3) обележавање гласовне групе [ња] спојем нѝ; (4) преовлађује стара интерпункција. Одлике ресавске ортографије: (1) графема њ (највише у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /а/); (2) графема ѓ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је]. Остале црте: (1) обележавање гласовне групе [ће] спојем кѝ; (2) обележавање гласовне групе [ље] спојем лѝ.

Мех 1478s. Писмо у коме преовлађују особине ресавског правописа уз примесе рашког. Особине ресавског правописа: (1) графема њ (највише у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /а/); (2) графема л у функцији обележавања поствокалског [ја] (два забележена примера); (3) графеме ѓ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је] (у једном примеру у функцији обележавања иницијалног [је] јавља се графема ѓ). Особине рашке ортографије: (1) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/ (један забележен пример); (2) обележавање група [ћа] и [ћу] спојевима кѝ и кю; (3) стара интерпункција. Остале особине: (1) графема ж у функцији обележавања вокала а (влашко-молдавска црта); (2) обележавање групе [ће]: кѝ; (3) обележавање гласовне групе [ље] спојем лѝ.

Мех 1479. Преовладавају особине рашког правописа уз присуство ресавских црта. Од рашких особина присутне су: (1) лигатура ѝ у функцији обележавања поствокалског [ја] (два примера); (2) лигатура к у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је] лигатуром (четири примера); (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) спој кю у функцији обележавања гласовне групе [ћу]; (5) спој гю за обележавање групе [ћу]; (6) спој лѝ за обележавање групе [ља]; (7) преовлађује стара интерпункција. Одлике ресавске ортографије: (1) графема њ (највише у финалној позицији, четири примера у функцији обележавања /а/, два примера у групи њ); (2) обележавање поствокалског [ја] лигатуром графемом л (два примера); (3) обележавање иницијалног [је] графемом ѓ и поствокалског [је] графемом ѓ (по један забележен пример). Од осталих особина издваја се спој кѝ у функцији обележавања гласовне групе [ће].

Мех 1479i. Преовлађују особине рашког правописа, уз присуство црта ресавске ортографије. Одлике рашке ортографије: (1) лигатура к у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је]; (2) осмеричко н у функцији обележавања редукованог

/и/; (3) обележавање гласовне групе [ње] спојем нк; (4) преовлађује стара интерпункција. Одлике ресавске ортографије: (1) графема њ (највише у финалној позицији, два примера у функцији обележавања /а/, два примера у групи њ); (2) графема л у функцији обележавања поствокалског [ја] (један пример). Од осталих особина издвајају се спојеви лм и лн у функцији обележавања гласовних група [ља] и [ље].

Мех 1479₂. Преовладавају особине рашког правописа уз присуство ресавских манира. Особине рашке ортографије: (1) лигатура њ у функцији обележавања поствокалског [ја] (један пример); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] лигатуром к; (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање групе [ће] спојем кк; (5) обележавање гласовне групе [ћу] спојем кк; (6) спој лм за обележавање групе [ља]; (7) стара интерпункција. Особине ресавске ортографије: (1) графема њ (највише у финалној позицији, четири примера у функцији обележавања /а/, три примера у групи њ); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] графемом е (по један забележен пример са графемом е у обема позицијама). Од осталих особина издваја се спој кк у функцији обележавања гласовне групе [ће].

Мех 1479₃. Преовладавају особине рашког правописа уз појаву ресавских манира. Рашке одлике: (1) лигатура њ у функцији обележавања поствокалског [ја] (један пример); (2) лигатура к у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је]; (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) колебања при обележавању гласовне групе [ју] лигатуром ю и графемом њ; (5) спој км за обележавање групе [ћа]; (6) колебања у обележавању гласовне групе [ћа] спојевима км и гм; (7) спој гк за обележавање групе [ћу]; (8) обележавање групе [ћу] спојем кк; (9) графички спојеви лм и нк за обележавање група [ља] и [ње]; (10) стара интерпункција са тачком на средини реда и запетама. Одлике ресавске ортографије: (1) графема њ (највише у финалној позицији, шест примера у функцији обележавања /а/, један пример у групи њ); (2) од акценатских знакова забележена је оксија у усамљеним примерима. Од осталих особина треба издвојити: (1) графема о на месту етимолошког /у/ у два усамљених примерима; (2) обележавање групе [ће] спојем кк; (3) спој лн за обележавање групе [ље].

Мех 1480. Преовлађује рашки правопис уз присуство ресавских црта. Одлике рашке ортографије: (1) лигатура њ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског

[ja] (по један забележен пример за обе појаве); (2) лигатура к у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [je]; (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање групе [ħa] спојем ки; (5) спој гю за обележавање групе [ħy]; (6) спојевима и нк за обележавање група [ља] и [ње]; (7) преовлађује стара интерпункција. Одлике ресавске ортографије: (1) графема њ (највише у финалној позицији, два примера у функцији обележавања /a/, два примера у групи рњ); (2) од акценатских знакова забележена је оксија. Од осталих особина издвајају се: (1) обележавање групе [ħe] спојем кк; (2) спој ле за обележавање групе [ље].

Мех 1480₁. Преовлађује рашки правопис уз присуство црта ресавске ортографије. Особине рашке ортографије: (1) лигатура њ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [ja]; (2) лигатура к у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [je]; (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање гласовних група [ħa] и [ħe] спојевима ки и кк; (5) спој гю за обележавање групе [ħy]; (6) спојевима ли и лю за обележавање групе [ља] и [љу]; (7) преовлађује стара интерпункција. Одлике ресавске ортографије: (1) графема њ (највише у финалној позицији, осам примера у функцији обележавања /a/, девет примера у групи рњ); (2) од акценатских знакова забележена је оксија.

Мех 1480₂. Кратко писмо у коме преовлађује рашки правопис уз присуство одлика ресавске ортографије. Особине рашке ортографије: (1) лигатура њ у функцији обележавања поствокалског [ja] (један пример); (2) лигатура к у функцији обележавања иницијалног (један пример) и поствокалског [je]; (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) спој лю за обележавање групе [љу]; (5) стара интерпункција. Одлике ресавске ортографије: (1) графема њ (највише у финалној позицији, пет примера у функцији обележавања /a/, један примера у групи рњ); (2) од акценатских знакова забележена је оксија у изолованим примерима. Од других особина издваја се спој ле за обележавање групе [ље].

Мех 1480₃. Преовлађује рашки правопис уз присуство особина ресавске ортографије. Од црта рашке ортографије јављају се: (1) лигатура њ у функцији обележавања поствокалског [ja] (три примера); (2) лигатура к у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [je] (један пример са графемом њ у функцији обележавања

поствокалског [је]); (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) спојевима ки и кю у функцији обележавања гласовних група [ћа] и [ћу]; (5) спој лю за обележавање групе [љу]; (6) стара интерпункција. Одлике ресавске ортографије: (1) графема њ (највише у финалној позицији, једанаест примера у функцији обележавања /а/, пет примера у групи њ); (2) од акценатских знакова забележена је оксија у изолованим примерима. Од осталих особина треба издвојити обележавање гласовне групе [ће] спојем ке.

Мех 1481. Кратко писмо у коме је изражена ресавска ортографија уз присуство рашких и босанско-хумских црта. Особине ресавске ортографије: (1) графема а за обележавање гласовне групе [ја] у поствокалској позицији; (2) један пример са графемом е у функцији обележавања поствокалског [је]; (3) грчко слово ѱ; (4) од акценатских знакова јављају се *spiritus lenis*, оксија и двострука варија. Особине рашке ортографије: (1) бележи се само осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (2) стара интерпункција са тачком на средини реда. Од особина босанско-хумског правописа јавља се графички спој лѣ у функцији обележавања гласовне група [ља] у усамљеном примеру. Од осталих особина треба издвојити: (1) усамљени пример са графемом о на месту етимолошког /у/; (2) спојем не у функцији обележавања гласовне групе [ње]; (3) спој ке у функцији обележавања гласовне групе [ће]; (4) графички спој лѣ у функцији обележавања гласовне група [ље] у усамљеном примеру.

1.4. ГРАФИЈСКЕ И ПРАВОПИСНЕ ОДЛИКЕ ПИСМА СУЛТАНА БАЈАЗИТА II

Бај 1481. Преовлађују одлике рашког правописа уз присуство црта ресавске ортографије. Рашке особине: (1) лигатура ња у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [ја]; (2) лигатура к у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је]; (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање група [ћа], [ћу], [ћу] спојевима ки, кю, гю; (5) спој ла за обележавање групе [ља]; (6) преовлађује стара интерпункција. Особине ресавске ортографије: (1) графема њ (највише у функцији обележавања /а/, четрнаест примера у групи њ, једанаест примера у финалној позицији); (2) од акценатских знакова забележена је оксија. Од осталих особина треба издвојити: (1) колебања при обележавању гласовне групе [ју] лигатуром ю и графемом ѱ; (2) колебања при обележавању гласовне групе [ље] и [љу] спојевима ле, ле односно лю и лѱ; (3)

обележавање групе [ће] спојем кє; (4) спојевима на и нє за обележавање група [ња] и [ње]; (5) обележавање група [ље] и [љу] спојевима лє и лџ.

Бај 1481₁. Преовлађују особине рашког правописа уз присуство црта ресавске ортографије. Рашке одлике: (1) обележавање поствокалског [ја] лигатуром ѓ; (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] лигатуром к; (2) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање група [ћу] и [ђу] спојевима кю и гю; (4) обележавање групе [љу] граfiјским спојем лю; (5) преовлађује стара интерпункција. Особине ресавске ортографије: (1) графема њ (у финалној позицији); (2) од акценатских знакова забележена је само оксија у изолованим примерима. Од осталих особина издваја се обележавање групе [ље] спојем лє.

Бај 1481₂. Преовлађују особине рашког правописа уз присуство црта ресавске ортографије. Особине рашке ортографије: (1) обележавање поствокалског [ја] лигатуром ѓ; (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] лигатуром к; (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/ (један пример са десетеричким і у овој функцији); (4) обележавање групе [љу] спојем лю; (5) стара интерпункција. Особине ресавске ортографије: (1) графема њ (у функцији обележавања /а/, један пример у групи њ, у финалној позицији); (2) од акценатских знакова забележена је само оксија. Од осталих црта издвајају се: (1) колебања при обележавању групе [ње]: нє и нє; (2) обележавање групе [ће] спојем кє.

Бај 1481–1482. Преовлађују особине рашког правописа, уз појаву ресавских црта: (1) обележавање иницијалног и поствокалског [ја] лигатуром ѓ; (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] лигатуром к (у поствокалској позицији само један пример); (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање група [ње] и [љу]: нє и лю; (5) преовлађује стара интерпункција. Од ресавских бележе се оксија у усамљеним примерима. Од осталих особина издваја се граfiјски спој лє у функцији обележавања гласовне групе [ље].

Бај 1482. Преовлађују особине рашког правописа, уз присуство црта ресавске ортографије. Рашке особине: (1) обележавање иницијалног и поствокалског [ја] лигатуром ѓ; (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] лигатуром к (само један пример у иницијалној позицији); (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4)

обележавање групе [ħa]: ки; (5) преовлађује стара интерпункција. Одлике ресавске ортографије: (1) графема њ (четири примера у функцији обележавања /a/, у финалној позицији); (2) од акценатских знакова забележена је само оксија у усамљеним примерима.

Бај 1482₁. Преовлађују особине рашког правописа, уз присуство ресавских црта. Рашке особине: (1) обележавање иницијалног и поствокалског [ja] лигатуром њ (један пример са грфемом а у функцији поствокалског [ja]); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [je] лигатуром к (један пример са грфемом е у функцији поствокалског [ja]); (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) преовлађује стара интерпункција. Одлике ресавске ортографије: графема њ (највише у финалној позицији, два примера у функцији обележавања /a/, један пример у групи њ). Од осталих особина издвајају се: (1) графички спој ња у функцији обележавања групе [ja]; (2) колебања у обележавању групе [je] спојевима к и л.

Бај 1483. Кратко писмо у коме преовлађују особине ресавског правописа, уз појаву рашких црта. Ресавске одлике: (1) графема њ (највише у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /a/); (2) графема а у функцији обележавања поствокалског [ja] у усамљеном примеру; (3) обележавање иницијалног и поствокалског [je] графемом е; (4) десетеричко ĭ у функцији обележавања редукованог /и/; (5) од акценатских знакова забележени су *spiritus lenis*, оксија, варија, двострука варија. Рашке црте: (1) обележавање поствокалског [ja] лигатуром њ; (2) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/ у усамљеном примеру; (3) обележавање групе [ju] спојем њ; (4) преовлађује стара интерпункција.

Бај 1484. Кратко писмо у коме преовлађују одлике рашког правописа уз присуство особина ресавске ортографије. Рашке особине: (1) обележавање поствокалског [ja] лигатуром њ; (2) обележавање иницијалног и поствокалског [je] лигатуром к (само један пример у иницијалној позицији); (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање групе [hu] спојем к; (5) обележавање групе [ja] спојем њ; (6) преовлађује стара интерпункција. Одлике ресавске ортографије: (1) графема њ (највише у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /a/, четири примера у групи њ); (2) од акценатских знакова забележена је само оксија у усамљеним примерима. Од

осталих особина треба истаћи следеће: (1) у изолованом примеру бележи се употреба графеме *ѝ* на месту етимолошког /*o*/; (2) гласовна група [Ѡе] бележи се спојем *ќѝ*.

Бај 1484₁. Преовлађују особине рашког правописа, уз присуство црта ресавске ортографије. Особине рашке ортографије: (1) лигатура *ѡ* у функцији обележавања поствокалског [ја]; (2) лигатура *ќ* у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је]; (3) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /*и*/; (4) граfiјски спој *гю* за обележавање гласовне групе [ђу]; (5) граfiјски спој *лю* за обележавање гласовне групе [љу]; (6) преовлађује стара интерпункција. Особине ресавске ортографије: (1) графема *ѡ* (у финалној позицији, три примера у функцији обележавања /*a*/); (2) од акценатских знакова забележена је само оксија. Од осталих особина треба истаћи: (1) обележавање групе [Ѡе] спојем *ќѝ*; (2) обележавање групе [ље] спојем *ќѝ*.

Бај 1485. Преовлађују карактеристике рашког правописа, уз присуство ресавских манира. Рашке особине: (1) обележавање иницијалног и поствокалског [ја] лигатуром *ѡ* (по један забележен пример); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] лигатуром *ќ* (три примера у иницијалној и један у поствокалској позицији); (3) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /*и*/; (4) обележавање групе [ђу] спојем *гю*; (5) обележавање група [љу] и [њу] спојевима *лю* и *ню*; (6) стара интерпункција. Особине ресавске ортографије: (1) графема *ѡ* (највише у корену речи и у финалној позицији). Од осталих особина треба издвојити: (1) спој *њќ* у функцији обележавања гласовне групе [ње]; (2) спојеве *ла* и *ќѝ* у функцији обележавања група [ља] и [ље].

Бај 1485₁. Преовлађују одлике рашког правописа, уз присуство црта ресавске ортографије. Рашке особине: (1) обележавање поствокалског [ја] лигатуром *ѡ*; (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] лигатуром *ќ* (само један пример у иницијалној и два у поствокалској позицији); (3) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /*и*/; (4) обележавање групе [љу] споје *лю*; (5) преовлађује стара интерпункција. Особине ресавске ортографије: графема *ѡ* (један пример у корену речи). Од осталих особина треба издвојити: (1) обележавање група [ѡа], [Ѡе] и [ѡа] спојевима *ќа*, *ќѝ* и *га*; (2) обележавање групе [ље] спојем *ќѝ*.

Бај 1485. Писмо у коме се мешају особине босанско-хумског, рашког и ресавског правописа. Особине рашке ортографије: (1) лигатура *ѝ* у функцији обележавања поствокалског [ja]; (2) лигатура *ќ* у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [je]; (3) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање групе [ђу] спојем *гю*; (5) обележавање групе [љу] спојем *љю*; (6) преовлађује стара интерпункција. Особине ресавске ортографије: (1) графема *љ* (највише у финалној позицији, три примера у функцији обележавања /а/, три примера у групи *рљ*). Од особина босанско-хумског правописа јавља се спој *ќн* за обележавање групе [ћи]. Од осталих особина издвајају се: (1) графички спој *лљ* за обележавање гласовне групе [ље]; (2) спојеви *га* и *ке* у функцији обележавања група [ђа] и [ће]; (2) спојеви *ле* и *не* у функцији обележавања група [ље] и [ње].

Бај 1486. Преовлађују особине рашког правописа, уз присуство црта ресавске ортографије. Рашке одлике: (1) обележавање поствокалског [ja] лигатуром *ѝ*; (2) обележавање поствокалског [je] лигатуром *ќ*; (3) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање групе [ђу] спојем *гю*; (5) преовлађује стара интерпункција. Црте ресавске ортографије: (1) графема *љ* (највише у финалној позицији и у корену); (2) од акценатских знакова забележен је *spiritus lenis* у усамљеним примерима. Од осталих особина издвајају се: (1) обележавање групе [ња] спојем *на*; (2) колебања у обележавању групе [ње] спојевима *не*, *ње*, *њљ*; (3) обележавање групе [ће] спојем *ке*; (4) обележавање групе [ња] спојем *на*.

Бај 1486. Преовлађују особине рашког правописа, уз присуство црта ресавске ортографије. Рашке особине: (1) обележавање поствокалског [ja] лигатуром *ѝ*; (2) обележавање иницијалног и поствокалског [je] лигатуром *ќ*; (3) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање група [ђу] и [ње] спојевима *гю* односно *не*, *ње*; (5) обележавање групе [љу] спојем *љю*; (6) преовлађује стара интерпункција. Одлике ресавске ортографије: (1) графема *љ* (највише у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /а/). Од осталих особина треба издвојити: (1) два усамљена примера са графемом *љ* на месту етимолошког /у/, као и један пример са графемом *љ* на месту етимолошког /о/; (2) обележавање групе [ће], [ље] спојевима *ке*, *ле*; (2) колебања у обележавању група [ђу] и [ње] спојевима *гљ* односно *не*.

Бај 1486. Кратко писмо у коме преовлађују одлике рашког правописа, уз присуство особина ресавске ортографије. Од рашких особина јављају се: (1) лигатура *ia* у функцији обележавања поствокалског [ja] (два примера); (2) лигатура *ie* у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [je]; (3) осмеричко *n* у функцији обележавања редукованог /и/ (један пример); (4) спој *ky* за обележавање гласовне групе [hy]; (5) преовлађује стара интерпункција, али појављују се запете и две тачке. Одлике ресавске ортографије: (1) графема *ъ* (два примера у финалној позицији). Од осталих особина треба издвојити: (1) усамљени пример са графемом *o* на месту етимолошког /у/; (2) обележавање групе [ње] спојем *nye*; (3) обележавање групе [ће] спојем *ke*; (4) обележавање група [ља] и [ље] спојевима *la*, *le*.

Бај 1486з. Преовлађују особине рашког правописа, уз присуство ресавских црта. Рашке особине: (1) обележавање поствокалског [ja] лигатуром *ia*; (2) обележавање иницијалног и поствокалског [je] лигатуром *ie* (само један пример у иницијалној позицији); (3) осмеричко *n* у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање група [ља] и [љу]: *la* и *ly*; (5) стара интерпункција. Ресавске особине: (1) графема *ъ* (један пример у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /а/); (2) од акценатских знакова забележена је оксија у изолованим примерима.

Бај 1487. Преовлађују особине рашког правописа, уз присуство црта ресавске ортографије. Особине рашке ортографије: (1) обележавање поствокалског [ja] лигатуром *ia*; (2) обележавање иницијалног и поствокалског [je] лигатуром *ie*; (3) осмеричко *n* у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање група [ља] и [љу]: *la* и *ly*; (5) преовлађује стара интерпункција. Особине ресавске ортографије: (1) графема *ъ* (један пример у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /а/); (2) од акценатских знакова забележена је оксија у усамљеном примеру.

Бај 1488. Преовлађују особине рашког правописа, уз присуство црта ресавске ортографије: (1) обележавање поствокалског [ja] лигатуром *ia* (један пример); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [je] лигатуром *ie*; (3) осмеричко *n* у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање групе [љу]: *ly*; (5) преовлађује стара интерпункција. Особине ресавске ортографије: (1) графема *ъ* (један пример у финалној позицији); (2) од акценатских знакова забележена је оксија у усамљеном примеру. Од

осталих особина треба издвојити усамљени пример са графемом *o* на месту етимолошког /y/.

Бај 1488₁. Преовлађују особине рашког правописа, уз присуство црта ресавске ортографије. Особине рашке ортографије: (1) обележавање иницијалног и поствокалског [је] лигатуром *к* (један забележен пример са графемом *ε* у овој функцији у иницијалној позицији); (2) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање групе [ње] спојем *нк*; (4) обележавање групе [љу] спојем *лн*; (5) преовлађује стара интерпункција. Особине ресавске ортографије: (1) графема *ъ* (три примера у финалној позицији); (2) од акценатских знакова забележена је оксија у усамљеном примеру. Од осталих особина треба издвојити обележавање групе [ће] спојем *кѣ*.

Бај 1489. Преовлађују карактеристике рашког правописа, уз присуство особина ресавске ортографије. Особине рашког правописа: (1) обележавање поствокалског [ја] лигатуром *и*; (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] лигатуром *к*; (3) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање група [ља] и [љу] спојевима *ли* и *лн*; (5) преовлађује стара интерпункција. Особине ресавске ортографије: (1) графема *ъ* (један пример у финалној позицији); (2) од акценатских знакова забележена је оксија у усамљеном примеру. Од осталих особина издвајају се: (1) обележавање групе [ће] спојем *кѣ*; (2) обележавање групе [ље] спојем *лѣ*;

Бај 1489₁. Преовлађују особине рашког правописа, уз присуство одлика ресавске ортографије. Рашке црте: (1) обележавање поствокалског [ја] лигатуром *и*; (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] лигатуром *к*; (3) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање групе [ју] спојем *гн*; (5) обележавање групе [љу] спојем *лн*; (6) преовлађује стара интерпункција. Ресавске црте: (1) графема *ъ* (један пример у финалној позицији); (2) од акценатских знакова забележена је оксија у изолованим примерима. Од осталих особина издваја се спој *лѣ* у функцији обележавања групе [ље].

Бај 1489₂. Преовлађују одлике рашког правописа, уз присуство црта ресавске ортографије. Особине рашке ортографије: (1) обележавање поствокалског [ја] лигатуром *и*; (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] лигатуром *к*; (3) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање групе [ју] спојем *гн*; (5) обележавање група

[љу] спојем лю; (6) стара интерпункција. Од особина ресавске ортографије бележе се: (1) употреба оксије у усамљеном примеру. Од осталих црта треба издвојити граfiјски спој на у функцији обележавања гласовне групе [ња].

Бај 1489з. Преовлађују особине рашког правописа, уз присуство црта ресавске ортографије. Рашке особине: (1) обележавање поствокалског [ја] лигатуром њ (два примера); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] лигатуром к; (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање групе [љу] спојем лю; (5) преовлађује стара интерпункција. Ресавске особине: (1) графема њ (два примера у корену речи); (2) од акценатских знакова забележени су оксија и двострука варија.

Бај 1492. Подједнак однос особина рашког и ресавског правописа. Особине рашке ортографије: (1) обележавање поствокалског [ја] лигатуром њ; (2) обележавање поствокалског [је] графемом є (један пример); (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање група [ћа], [ћу] спојевима ка, кю; (5) стара интерпункција. Особине ресавске ортографије: (1) графема њ (највише у финалној позицији, два примера у функцији обележавања /а/); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] графемом є (један пример у иницијалној позицији и три у поствокалској). Од осталих особина издвајају се: (1) обележавање групе [ју] графемом 8; (2) обележавање групе [ће] спојевима кє, тє; (3) обележавање група [ља] и [ље] спојевима ла и лє.

Бај 1493. Мешање особина босанско-хумског, рашког и ресавског правописа. Особине ресавске ортографије: (1) графема њ (два примера у корену речи, три примера у финалној позицији); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] графемом є. Особине рашке ортографије: (1) обележавање поствокалског [ја] лигатуром њ (два примера); (2) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/. Од босанско-хумских особина овде треба издвојити граfiјски спој кћ за обележавање африкате ћ, при чему би спој кћ био заправо резултат мешања рашких и босанско-хумских црта. Од осталих особина издвајају се спојеви ла и лє у функцији обележавања обележавање група [ља] и [ље].

Бај 1493₁. Мешање особина ресавског, рашког и босанско-хумског правописа. Ресавске особине: (1) графема њ (два примера у финалној позицији и два примера у корену речи); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] графемом є. Од рашких црта

јављају се: (1) графички спој *гю* за обележавање гласовне групе [ђу]; (2) стара интерпункција. Од босанско-хумских црта овде се бележи хибридни спој *ђю* у функцији обележавања гласовне групе [ђу]. Од осталих црта треба издвојити: (1) спој *кє* у функцији бележавања групе [ђе]; (2) спојеве *ла*, *ле*, *лє* и *не* у функцији обележавања група [ља], [ље], [љу] и [ње].

Бај 1495. Мешање особина босанско-хумског, рашког и ресавског правописа. Особине ресавске ортографије: (1) графема *ъ* (два примера у финалној позицији); (2) обележавање поствокалског [ја] графемом *а* (два примера); (3) обележавање иницијалног и поствокалског [је] графемом *є*. Особине рашке ортографије: (1) обележавање поствокалског [ја] лигатуром *и* (један пример); (2) осмеричко *и* у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање групе [ђу]: *гю*; (4) стара интерпункција. Од босанско-хумских особина овде треба издвојити графички спој *кђ* за обележавање африкате *ћ*, уз напомену да овакав спој прецизније представља резултат мешања рашких и босанско-хумских црта. Од осталих црта треба издвојити: (1) спој *кє* у функцији обележавања групе [ђе]; (2) спој *ла* у функцији бележавања групе [ља].

Бај 1495₁. Преовлађују особине ресавског правописа, уз присуство рашких црта. Ресавске особине: (1) графема *ъ* (један пример у корену речи); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] графемом *є*; (3) десетеричко *ї* у функцији обележавања редукованог /и/ (један забележен пример). Рашке особине: (1) лигатура *и* у функцији обележавања поствокалског [ја] (један пример); (2) стара интерпункција. Од осталих црта издвајају се: (1) спој *кє* у функцији обележавања групе [ђе]; (2) спојеви *ла*, *ле* и *не* у функцији обележавања група [ља], [ље] и [ње].

Бај 1495₂. Подједнак однос ресавских и рашких црта. Ресавске особине: (1) графема *ъ* (три примера у финалној позицији и један у корену речи); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] графемом *є*; (3) десетеричко *ї* у функцији обележавања редукованог /и/ (један забележен пример). Особине рашке ортографије: (1) обележавање поствокалског [ја] лигатуром *и*; (2) осмеричко *и* у функцији обележавања редукованог /и/ (један забележен пример); (3) преовлађује стара интерпункција. Од осталих особина треба указати на обележавање група [ља] и [ље] спојевима *ла* и *ле*.

Бај 1496. Мешање црта рашког, ресавског и босанско-хумског правописа. Особине ресавске ортографије: (1) графема њ (у финалној позицији); (2) обележавање поствокалског [је] графемом е (један забележен пример); (4) десетеричко њ у функцији обележавања редукованог /и/ (један пример). Рашке особине: (1) обележавање иницијалног и поствокалског [ја] лигатуром њ; (2) обележавање групе [ћу] спојем кју; (3) преовлађује стара интерпункција. Од босанско-хумских особина издваја се граfiјски спој кћ за обележавање африкате ћ, уз напомену да овакав спој прецизније представља резултат мешања рашких и босанско-хумских црта. Од осталих особина треба издвојити: (1) усамљени пример са *омегом* на месту етимолошког /у/; (2) обележавање групе [ља] спојем ла.

Бај 1497. Преовлађују особине рашке ортографије, уз појаву ресавских особина. Рашке особине: (1) обележавање иницијалног и поствокалског [ја] лигатуром њ; (2) обележавање иницијалног [је] лигатуром к (један забележен пример); (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) стара интерпункција. Особине ресавске ортографије: (1) графема њ (највише у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /а/, два примера у групи рњ); (2) обележавање иницијалног [је] графемом е (један забележен пример), док се поствокалско [је] бележи графемама е и е (по један забележен пример). Од осталих особина треба издвојити: (1) обележавање групе [ће] спојем ке; (2) обележавање група [ља] и [ље] спојевима ла и ле.

Бај 1497₁. Преовлађују особине рашке ортографије, уз присуство ресавских особина. Особине рашке ортографије: (1) обележавање иницијалног и поствокалског [ја] лигатуром њ; (2) обележавање иницијалног [је] лигатуром к; (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање група [ља] и [љу] спојевима ла и лю. Ресавске особине: (1) графема њ највише у финалној позицији, три примера у функцији обележавања /а/, три примера у групи рњ); (2) обележавање поствокалског [је] графемама е и е (по један забележен пример). Од осталих црта треба истаћи: (1) обележавање групе [ће] спојем ке; (2) обележавање група [ље] и [ње] спојевима ле и не; (3) изостанак бележења знакова интерпункције.

Бај 1498. Преовлађују особине рашке ортографије, уз присуство ресавских особина. Рашке црте: (1) обележавање иницијалног [ја] лигатуром њ (један забележен

пример); (2) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање група [ља] и [љу] спојевима лџ и лљ; (4) преовлађује стара интерпункција. Ресавске црте: (1) графема њ (највише у финалној позицији, пет примера у функцији обележавања /а/, један пример у групи њ); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] графемом ѓ. Од осталих особина треба издвојити: (1) обележавање групе [ће] спојем ке; (2) обележавање група [ље] спојем ле.

Бај 1499. Преовлађују особине рашке ортографије, уз присуство ресавских особина. Рашке особине: (1) обележавање иницијалног и поствокалског [ја] лигатуром џ; (2) обележавање поствокалског [је] графемом лигатуром к (један забележен пример); (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање група [ћа] спојем ки; (5) обележавање групе [ља] спојем лџ; (6) стара интерпункција. Ресавске особине: (1) графема њ (највише у финалној позицији, шест примера у функцији обележавања /а/, један пример у групи њ); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] графемом ѓ. Од осталих особина треба издвојити: (1) усамљени пример са графемом о на месту етимолошког /у/; (2) обележавање групе [ће] спојем ке; (3) обележавање група [ље] и [ње] спојевима ле и не.

Бај 1499₁. Преовлађују особине рашке ортографије, уз присуство ресавских особина. Рашке црте: (1) обележавање иницијалног и поствокалског [ја] лигатуром џ; (2) лигатура к у функцији обележавања поствокалског [је] (два примера); (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање група [ља] и [љу] спојевима лџ и лљ; (5) стара интерпункција. Ресавске црта: (1) графема њ (највише у финалној позицији, пет примера у функцији обележавања /а/); (2) графема ѓ за обележавање иницијалног и поствокалског [је]. Од осталих особина треба издвојити: (1) обележавање групе [ће] спојем ке; (2) обележавање група [ља] и [ље] спојевима лџ и лљ.

Бај 1499₂. Преовлађују особине рашког правописа, уз појаву ресавских манира. Од особина рашког правописа бележе се: (1) лигатура џ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [ја]; (2) лигатура к за обележавање иницијалног и поствокалског [је] (три примера у иницијалној и седам у поствокалској позицији); (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање група [ља], [ље] и [љу] спојевима лџ, лљ, лљ; (5) преовлађује стара интерпункција. Од особина ресавског

правописа заступљени су: (1) графема њ (највише у финалној позицији, дванаест примера у функцији обележавања /a/, шест примера у групи њ); (2) један забележен пример са графемом а у функцији обележавања потвокалског [ja]; (3) обележавање поствокалског [je] графемама е и е (седам примера са графемом е и један пример са широким е у овој позицији). Од осталих особина издвајају се: (1) спојевима ке, га и да у функцији обележавања гласовних група [he], [ha] и [hu]; (2) спојеви ле и не у функцији обележавања група [ље] и [ње].

Бај 1500. Преовлађује рашки правопис, уз присуство ресавских особина. Рашке особине: (1) обележавање иницијалног и поствокалског [ja] лигатуром њ; (2) лигатура к у функцији обележавања поствокалског [je] у усамљеном примеру; (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање група [ha] и [hu] спојевима ка и ку; (5) обележавање група [ља], [љу] и [ње]: ла, лю и не; (6) стара интерпункција. Одлике ресавског правописа: (1) графема њ (највише у финалној позицији, дванаест примера у функцији обележавања /a/, шест примера у групи њ); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [je] графемом е. Од осталих особина треба издвојити: (1) обележавање групе [he] спојем ке; (2) обележавање група [ља] и [ље] спојевима ла и ле.

Бај 1501. Преовлађује рашки правопис, уз присуство ресавских црта. Од рашких особина бележе се: (1) лигатура њ у функцији обележавања поствокалског [ja]; (2) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање група [ha] и [hu] спојевима ка и ку; (4) обележавање групе [ља] спојем ла; (5) стара интерпункција. Одлике ресавског правописа: (1) графема њ (највише у финалној позицији, пет примера у функцији обележавања /a/, један пример у групи њ); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [je] графемом е (један пример са е у поствокалском положају). Од осталих особина треба издвојити: (1) обележавање групе [he] спојем ке; (2) обележавање групе [ље] спојем ле.

Бај 1501. Подједнак однос особина рашког и ресавског правописа. Рашке особине: (1) обележавање гласовне групе [ja] у иницијалној и поствокалској позицији лигатуром њ; (2) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање групе [ha] спојем ка; (4) обележавање групе [ља] спојем ла; (5) преовлађује стара интерпункција. Одлике ресавског правописа: (1) графема њ (највише у финалној позицији, седам примера у функцији обележавања /a/, један пример у групи њ); (2) обележавање иницијалног и

поствокалског [је] графемом ϵ (један пример са ϵ у поствокалском положају). Од осталих особина треба издвојити: (1) обележавање групе [ће] спојем $\kappa\epsilon$; (2) обележавање групе [ље] спојем $\lambda\epsilon$.

Бај 1502. Преовлађују одлике рашког правописа, уз присуство ресавских црта. Рашке особине: (1) обележавање гласовне групе [ја] у поствокалској позицији лигатуром \imath ; (2) осмеричко η у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање група [ђу] спојем $\eta\upsilon$; (4) обележавање група [ља] и [љу] спојевима $\lambda\imath$ и $\lambda\upsilon$; (5) стара интерпункција. Ресавске особине: (1) графема ζ (највише у финалној позицији, три примера у функцији обележавања /а/, два примера у групи $\rho\zeta$); (2) обележавање гласовне групе [ја] у поствокалској позицији графемом α (један забележен пример); (3) обележавање иницијалног и поствокалског [је] лигатуром графемом ϵ ; (4) десетеричко \imath у функцији обележавања редукованог /и/ (један забележен пример). Од осталих особина треба издвојити: (1) усамљени пример са графемом \omicron на месту етимолошког /у/; (2) обележавање група [ћа] и [ће] спојевима $\kappa\alpha$, и $\kappa\epsilon$; (3) обележавање групе [ље] спојем $\lambda\epsilon$.

Бај 1503. Преовлађују особине рашке ортографије, уз присуство ресавских манира. Особине рашке ортографије: (1) лигатура $\imath\alpha$ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [ја]; (2) лигатура κ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је] (у иницијалној позицији два примера са лигатуром κ); (3) осмеричко η у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање група [ља] и [ње] спојевима $\lambda\imath$ и $\eta\epsilon$; (5) преовлађује стара интерпункција. Од особина ресавског правописа присутни су: (1) графема ζ (највише у финалној позицији, два примера у функцији обележавања /а/); (2) графеме ϵ и ϵ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је] (у иницијалној позицији два примера са графемом ϵ и један пример са графемом ϵ , док се у поствокалској позицији бележи само један пример са графемом ϵ). Од осталих особина треба издвојити: (1) обележавање групе [ће] спојем $\kappa\epsilon$; (2) обележавање група [ља] и [ље] спојевима $\lambda\imath$ и $\lambda\epsilon$.

Бај 1507. Преовлађују особине рашке ортографије, уз присуство ресавских манира. Особине рашке ортографије: (1) лигатура $\imath\alpha$ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [ја]; (3) лигатура κ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског поствокалског [је] (у иницијалној позицији један пример, а у поствокалској позицији четири примера); (4) осмеричко η у функцији обележавања редукованог /и/ (шест

примера); (5) обележавање групе [ља] спојем *ла*; (6) преовлађује стара интерпункција. Ресавске особине: (1) графема *ъ* (највише у финалној позицији, два примера у функцији обележавања /а/); (2) обележавање гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији графемом *є* (у иницијалној позицији три примера, а у поствокалској четири); (4) десетеричкио *ї* у функцији обележавања редукованог /и/ (пет примера). Од осталих особина треба издвојити: (1) обележавање група [ћа] и [ће] спојевима *ка* и *ке*; (2) обележавање група [ља] и [ље] спојевима *ла* и *ле*.

Бај 1510. Мешање особина рашке, ресавске и босанско-хумске ортографије. Рашке особине: (1) лигатура *на* у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [ја]; (2) обележавање поствокалског [је] лигатуром *к* (један забележен пример); (3) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање групе [ља]: *ла*; (5) преовлађује стара интерпункција. Од особина ресавског правописа присутне су: (1) графема *ъ* (највише у финалној позицији); (2) графема *а* у функцији обележавања поствокалског [ја] (два забележена примера); (3) обележавање поствокалског [је] лигатуром *к* (један забележен пример); (4) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (5) обележавање поствокалског [је] графемом *є* (један забележен пример). Од особина босанско-хумског правописа присутни су спојеви *ќа* и *ќн* у функцији обележавања гласовних група [ћа] и [ћи]. Од осталих особина треба издвојити: (1) усамљени пример са графемом *о* на месту етимолошког /у/; (2) обележавање гласовне групе [ће] спојем *ке*; (3) обележавање група [ља] и [ље] спојевима *ла* и *ле*.

Бај 1481–1512. Преовлађују особине рашке ортографије, уз присуство ресавских црта. Рашке особине: (1) обележавање гласовне групе [ја] у иницијалној и поствокалској позицији лигатуром *н*; (2) обележавање гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији лигатуром *к* (пет забележених примера у иницијалној и осам у поствокалској позицији); (3) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање групе [ћу] спојем *кю*; (5) обележавање група [ње] и [љу] спојевима *ње* и *лю*; (6) стара интерпункција. Ресавске особине: (1) графема *ъ* (у финалној позицији); (2) графеме *є* и *е* у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је] (два примера са графемом *є* у иницијалној и шест примера са графемом *е* у иницијалној позицији, као и један пример са графемом *є* у поствокалској позицији); (3) један пример са десетеричким *ї* у функцији

обележавања редукованог /и/; (4) од акценатских знакова забележена је само двострука варија. Од осталих особина треба издвојити: (1) обележавање група [ђа], [ђе] и [ћу] спојевима га, ке, кз; (2) обележавање група [ље], [ње], [њу] спојевима ле, не, нз;

Бај 1481–1512₁. Преовлађују одлике рашке ортографије, уз присуство ресавских црта. Рашке особине: (1) обележавање гласовне групе [ја] у иницијалној и поствокалској позицији лигатуром њ; (2) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање групе [ља] спојем ња; (4) стара интерпункција. Ресавске особине: (1) графема њ (највише у корену речи, два примера у функцији обележавања /а/, један пример у групи њ); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] графемама е и е. Од осталих особина треба издвојити: (1) обележавање групе [ље] спојем ле; (2) спој ке у функцији обележавања групе [ђе].

Бај 1481–1512₂. Преовлађују особине рашке ортографије, уз присуство ресавских црта. Особине рашке ортографије: (1) гласовна група [ја] поствокалској позицији обележава се лигатуром њ (два забележена примера); (2) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање група [ља] и [љу] спојевима ња и њу; (4) стара интерпункција са тачком на средини реда. Одлике ресавске ортографије: (1) графема њ (највише у корену речи, три примера у функцији обележавања /а/); (2) обележавање иницијалног и поствокалског [је] графемом е. Од осталих особина треба издвојити: (1) обележавање групе [ље] спојем ле; (2) гласовна група [ђе] обележава се спојем ке.

Бај 1481–1512₃. Преовлађују особине рашког правописа, уз присуство ресавских црта. Рашке особине: (1) обележавање гласовне групе [ја] у иницијалној и поствокалској позицији лигатуром њ; (2) лигатура ке у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је] (у иницијалној позицији два примера са лигатуром ке, док се у поствокалској позицији бележи пет примера са лигатуром ке); (3) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (4) обележавање групе [ља] спојем ња; (5) стара интерпункција. Ресавске особине: (1) графема њ (највише у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /а/); (2) графемама е и е у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [је] (у иницијалној позицији два примера са графемом е, док се у поствокалској позицији бележе два примера са графемом е); (3) десетеричким ї у

функцији обележавања редукованог /и/ (три примера). Од осталих особина издваја се спој *лѣ* у функцији обележавања групе [лѣ].

Бај 1481–15124. Преовлађују особине рашке ортографије, уз присуство ресавских црта. Рашке особине: (1) обележавање гласовне групе [ја] у иницијалној и поствокалској позицији лигатуром *ѡ*; (2) обележавање гласовне групе [ја] у иницијалној и поствокалској позицији лигатуром *ѣ*; (3) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (4) преовлађује стара интерпункција. Од карактеристика ресавског правописа заступљене су: (1) графема *ѡ* (два примера у финалној позицији). Од осталих особина издвајају се: (1) спој *кѣ* у функцији обележавања гласовне групе [ће]; (2) спојеви *ла* и *лѣ* у функцији обележавања група [ља] и [лѣ].

1.5. ГРАФИЈСКЕ И ПРАВОПИСНЕ ОДЛИКЕ ПИСМА СУЛТАНА СЕЛИМА I

Сел 1513. Израженије су одлике рашког правописа, уз присуство ресавских црта. Од особина рашког правописа бележе се: (1) лигатура *ѡ* у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [ја]; (2) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (3) преовлађује стара интерпункција са тачком на средини реда. Од ресавских особина издвајају се: (1) графема *ѡ* (у највећем броју примера у финалној позицији, два примера у функцији обележавања /а/); (2) графема *ѣ* у функцији обележавања гласовне групе [је] у иницијалном и поствокалском положају. Од осталих особина треба издвојити: (1) три примера са графемом *ѡ* на месту етимолошког /у/, као и усамљени пример са графемом *ѡ* на месту етимолошког /о/; (2) графијски спој *ка* за обележавање гласовне групе [ћа]; (3) графијски спојеви *ла* и *лѣ* у функцији обележавања гласовних група [ља] и [лѣ].

Сел 1514. Преовладавају одлике рашког правописа, уз присуство ресавских особина. Карактеристике рашке ортографије: (1) један пример са лигатуром *ѡ* у функцији обележавања иницијалне групе [ја]; (2) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (3) преовлађује стара интерпункција са тачком на средини реда. Од одлика ресавског правописа забележене су: (1) графема *ѡ* (у највећем броју примера у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /а/); (2) графема *ѣ* за обележавање гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији. Од осталих особина треба издвојити: (1) пет

примера са графемом *o* на месту етимолошког /у/; (2) обележавање група [ља] и [ље]: *ла* и *ле*.

Сел 1516. Преовладавају одлике рашког правописа, уз присуство ресавских особина. Од црта рашког правописа издвајају се: (1) један пример са лигатуром *ia* у функцији обележавања иницијалне групе [ја]; (2) осмеричко *n* у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање групе [љу] спојем *лю*; (4) преовлађује стара интерпункција. Одлике ресавског правописа: (1) графема *ъ* (у највећем броју примера у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /а/); (2) графема *є* за обележавање гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији; (3) један забележен пример са десетеричким *ī* у функцији обележавања редукованог /и/. Од осталих особина треба издвојити: (1) пет примера са графемом *o* на месту етимолошког /у/; (2) обележавање групе [ља] спојем *ла*.

Сел 1517. Преовладавају одлике рашког правописа, уз присуство ресавских особина. Рашке особине: (1) два примера са лигатуром *ia* у функцији обележавања иницијалне групе [ја]; (2) осмеричко *n* у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање групе [љу] спојем *лю*; (4) преовлађује стара интерпункција. Од ресавских особина јављају се: (1) графема *ъ* (у највећем броју примера у финалној позицији); (2) графема *є* за обележавање гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији (у једном примеру за обележавање групе [је] у поствокалској позицији забележена је графема *є*). Од осталих особина треба издвојити: (1) четири примера са графемом *o* на месту етимолошког /у/; (2) графички спојеви *ла* и *ле* за обележавање гласовних група [ља] и [ље]

Сел 1512–1520. Краће писмо у коме преовладавају одлике рашког правописа, уз присуство ресавских особина. Карактеристике рашког правописа: (1) лигатура *ia* у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [ја] (по један забележен пример); (2) осмеричко *n* у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање групе [љу] спојем *лю*; (4) преовлађује стара интерпункција. Ресавске особине: (1) графема *ъ* (у највећем броју примера у финалној позицији); (2) графема *є* за обележавање гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији. Од осталих особина треба издвојити: (1) појаву графеме *o* на месту етимолошког /у/ у четирма примерима; (2) обележавање групе [ља] спојем *ла*.

1.6. ГРАФИЈСКЕ И ПРАВОПИСНЕ ОДЛИКЕ ПИСМА СУЛТАНА СУЛЕЈМАНА I

Сул 1517. Кратко писмо у коме се мешају црте босанско-хумског, рашког и ресавског правописа. Особине рашке ортографије: (1) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (2) обележавање групе [љу] спојем *лю*. Од особина ресавске ортографије: (1) графема *ε* за обележавање гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији. Од особина босанско-хумске ортографије бележи се употреба графеме *ѣ* у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [ја] (један забележен пример у иницијалној и два у поствокалској позицији). Од осталих црта треба напоменути: (1) изостанак бележења интерпункцијских знакова; (2) обележавање гласовне групе [ља] спојем *ла*.

Сул 1525. Преовлађују особине рашке ортографије, уз присуство ресавских црта. Од рашких особина издвајају се: (1) лигатура *ѿ* у функцији обележавања иницијалне групе [ја]; (2) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање групе [ља] спојем *ла*; (4) преовлађује стара интерпункција. Од особина ресавске ортографије бележе се: (1) графема *ε* за обележавање гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији (у једном примеру за обележавање групе [је] у поствокалској позицији забележена је графема *ε*); (2) десетеричко *ї* у функцији обележавања редукованог /и/ (само један забележен пример). Од осталих особина треба указати на обележавање гласовне групе [ље] спојем *ле*.

Сул 1520–1566. Подједнак однос особина рашке и ресавске ортографије. Ресавске одлике: (1) графема *ѣ* (у највећем броју примера у финалној позицији); (2) графема *а* у функцији обележавања поствокалског [ја] (у двама забележеним примерима); (3) графема *ε* за обележавање гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији. Од црта рашке ортографије бележе се: (1) лигатура *ѿ* у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [ја]; (2) осмеричко *н* у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање групе [љу] спојем *лю*. Од осталих особина издвајају се: (1) обележавање групе [ље] спојем *ле*; (2) колебања у обележавању гласовне групе [ње] спојевима *не* и *ње*; (3) изостанак бележења интерпункцијских знакова (само знак сличан наводницима на почетку писма).

Сул 1520–15661. Преовлађују особине рашке ортографије, уз појаву ресавских црта. Од црта рашке ортографије бележе се: (1) лигатура њ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [ја] (један пример у иницијалној и три примера у поствокалској позицији); (2) осмеричко њ у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање групе [ља] спојем ња. Од особина ресавског правописа присутне су: (1) графема њ (у највећем броју примера у финалној позицији); (2) графема ѳ за обележавање гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији. Од осталих особина издвајају се: (1) обележавање групе [ље] спојем ње; (2) изостанак бележења интерпункцијских знакова (само знак сличан наводницима на почетку писма).

Сул 1520–15662. Преовлађују рашке особине, уз присуство ресавских црта. Од црта рашке ортографије бележе се: (1) лигатура њ у функцији обележавања иницијалне групе [ја] (један пример); (2) осмеричко њ у функцији обележавања редукованог /и/; (3) обележавање групе [љу]: љу; (4) преовлађује стара интерпункција. Ресавске особине: (1) графема њ (у финалној позицији, у трима примерима у функцији обележавања /а/); (2) графема ѳ за обележавање гласовне групе [је] у поствокалској позицији (у једном примеру у овој функцији забележена је графема ѳ). Од осталих особина треба издвојити: (1) седам примера са графемом ѳ на месту етимолошког /у/, као и један пример са графемом ѳ на месту етимолошког /о/; (2) обележавање група [ља] и [ље] спојевима ња, ње.

Сул 1520–15663. Подједнак однос особина рашког и ресавског правописа. Од црта рашке ортографије јављају се: (1) лигатура њ у функцији обележавања иницијалног и поствокалског [ја] (један забележен пример у иницијалној и два у поствокалској позицији); (2) осмеричко њ у функцији обележавања редукованог /и/; (3) преовлађује стара интерпункција. Ресавске одлике: (1) графема њ (у финалној позицији и корену речи); (2) обележавање поствокалског [ја] графемом њ (један пример); (3) графема ѳ у функцији обележавања гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији (у двама примерима за обележавање групе [је] у поствокалској позицији забележена је графема ѳ). Од осталих особина треба издвојити: (1) три примера са графемом ѳ на месту етимолошког /у/; (2) обележавање гласовних група [ља] и [ње] спојевима ња и ње.

Сул 1520–15664. Преовлађују особине рашког правописа, уз присуство ресавских црта. Од црта рашке ортографије бележе се: (1) лигатура њ у функцији обележавања

иницијалног и поствокалског [ја]; (2) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/; (3) преовлађује стара интерпункција. Ресавске одлике: (1) графема њ (у највећем броју примера у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /а/); (2) графема € за обележавање гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији. Од осталих особина треба истаћи: (1) у изолованом примеру бележи се употреба графеме њ на месту етимолошког /о/; (2) обележавање гласовне група [ља] спојем ла.

Сул 1520–1566б. Заступљеније су одлике ресавског правописа, уз присуство црта рашке ортографије. Од ресавских особина јављају се: (1) графема њ (само у финалној позицији, један пример у функцији обележавања /а/); (2) графема л у функцији обележавања поствокалског [ја] (један пример); (3) графема € за обележавање гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији (у двама примерима у овим функцијама забележена је графема €). Од црта рашке ортографије бележе се: (1) лигатура њ у функцији обележавања иницијалне групе [ја] (један забележен пример); (2) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/. Од осталих особина бележе се: (1) спој ла у функцији обележавања гласовне групе [ља]; (2) изостанак бележења интерпункцијских знакова (само знак сличан наводницима на почетку писма).

Сул 1520–1566в. Подједнак однос особина рашке и ресавске ортографије. Од црта рашке ортографије јављају се: (1) по један пример са лигатуром њ у функцији обележавања иницијалне и поствокалске групе [ја]; (2) осмеричко н у функцији обележавања редукованог /и/. Од ресавских црта бележе се: (1) графема њ (у највећем броју примера у финалној позицији); (2) графема € за обележавање гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији (у трима примерима у поствокалској позицији забележена је графема €). Од осталих особина издвајају се: (1) употреба графеме њ на месту етимолошког /о/ у двама примерима; (2) изостанак бележења интерпункцијских знакова (само знак сличан наводницима на почетку писма).

1.7. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. Према степену присуства ортографских црта у појединачним документима, писма турских султана могу се поделити у неколико група: (1) писма у којима су присутне црте рашке и ресавске ортографске праксе, уз преовладавање црта рашког правописа; (2) писма у којима су присутне црте

рашке и ресавске ортографске праксе, уз преовладавање црта ресавског правописа; (3) писма у којима су подједнако заступљене црте рашке и ресавске ортографске праксе; (4) писма у којима се мешају црте босанско-хумске, рашке и ресавске ортографије.

На основу наведене поделе писама Портине канцеларије према степену присуства графијско-правописних црта у појединачним документима, стање забележено у писарским канцеларијама изгледа овако:

- (1) У писарској канцеларији султана Мурата II бележимо писма у којима су присутне карактеристике рашке и ресавске ортографске праксе, уз преовладавање особина рашког правописа: Мур 1430, Мур 1430₁, Мур 1431.
- (2) У писарској канцеларији султана Мехмеда II издвајају се: (а) писма у којима су присутне особине рашке и ресавске ортографске праксе, уз преовладавање особина рашког правописа: Мех 1458, Мех 1459, Мех 1463, Мех 1468, Мех 1468₂, Мех 1471, Мех 1471₁, Мех 1471₂, Мех 1471₃, Мех 1472, Мех 1474, Мех 1474₁, Мех 1475, Мех 1475₁, Мех 1476, Мех 1476₁, Мех 1477, Мех 1477₁, Мех 1478₁, Мех 1478₄, Мех 1479, Мех 1479₁, Мех 1479₂, Мех 1479₃, Мех 1480, Мех 1480₁, Мех 1480₂, Мех 1480₃; (б) писма у којима су присутне црте рашке и ресавске ортографске праксе, уз преовладавање црта ресавског правописа: Мех 1469, Мех 1477₂, Мех 1478, Мех 1478₃, Мех 1478₂, Мех 1478₅; (в) писма у којима су подједнако заступљене црте рашке и ресавске ортографске праксе: Мех 1465, Мех 1466; (г) писма у којима се мешају црте босанско-хумске, рашке и ресавске ортографије: Мех 1468₁, Мех 1481, Мех 1453–1463.
- (3) У оквиру писарске канцеларије султана Бајазита II издвајају се: (а) писма у којима су присутне црте рашке и ресавске ортографске праксе, уз преовладавање црта рашког правописа: Бај 1481, Бај 1481₁, Бај 1481₂, Бај 1481–1482, Бај 1482₁, Бај 1484, Бај 1484₁, Бај 1485, Бај 1485₁, Бај 1486, Бај 1486₁, Бај 1486₂, Бај 1486₃, Бај 1487, Бај 1488, Бај 1488₁, Бај 1489, Бај 1489₁, Бај 1489₂, Бај 1489₃, Бај 1485, Бај 1497, Бај 1497₁, Бај 1498, Бај 1499, Бај 1499₁, Бај 1499₂, Бај 1500, Бај 1501, Бај 1502, Бај 1503, Бај 1507, Бај 1481–1512, Бај 1481–1512₁, Бај 1481–1512₂, Бај 1481–1512₃, Бај 1481–1512₄; (б) писма у којима су присутне црте рашке и ресавске ортографске праксе, уз преовладавање црта ресавског правописа: Бај 1483, Бај 1495₁; (в) писма у којима су

подједнако заступљене црте рашке и ресавске ортографске праксе: Бај 1492, Бај 1495₂, Бај 1501₁; (г) писма у којима се мешају црте босанско-хумске, рашке и ресавске ортографије: Бај 1485₂, Бај 1493, Бај 1493₁, Бај 1495, Бај 1496, Бај 1510.

(4) Писарској канцеларији султана Селима I припадају писма у којима су присутне црте рашке и ресавске ортографске праксе, уз преовладавање црта рашког правописа: Сел 1513, Сел 1514, Сел 1516, Сел 1517 и Сел 1512–1520.

(5) Писарској канцеларији султана Сулејмана I припадају: (а) писма у којима су присутне црте рашке и ресавске ортографске праксе, уз преовладавање црта рашког правописа: Сул 1525, Сул 1520–1566₁, Сул 1520–1566₂, Сул 1520–1566₄; (б) писма у којима су подједнако заступљене црте рашке и ресавске ортографске праксе: Сул 1520–1566, Сул 1520–1566₆; као и (в) писмо у коме се мешају црте босанско-хумске, рашке и ресавске ортографије: Сул 1517.

У вези са претходно наведеном поделом, од велике је важности истаћи најважније правописне црте забележене у писмима Портине канцеларије, будући да је, како је већ и истакнуто, у овим документима забележено присуство особина свих трију средњовековних ортографских пракси.

Иако потврђене углавном у изолованим примерима, од особина босанско-хумског правописа издвајају се: (1) графема **џ** у функцији обележавања иницијалног [ja] у усамљеном примеру у писму Сул 1517; (2) графема **џ** у функцији обележавања поствокалског [ja] у двама примерима у писму Сул 1517; (3) графијски спој **лџ** у функцији обележавања гласовне групе [ља] у усамљеним примерима у писмима Мех 1468₁ и Мех 1481; (4) употреба графеме **џ** у функцији обележавања африкате /џ/ и у вези с тим гласовних група [џа, џе, џи, џу] у писмима Мех 1453–1463, Бај 1493, Бај 1510 и Сел 1513.

Од особина рашке ортографије забележених у писмима Портине канцеларије бележе се: (1) лигатура **џа** у функцији обележавања иницијалне групе [ja] у свим писарским канцеларијама; (2) лигатура **џа** у функцији обележавања поствокалског [ja] у свим писарским канцеларијама; (3) лигатура **џе** у функцији обележавања гласовне групе [je] у иницијалној позицији у писмима султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II; (4) лигатура **џе** у функцији обележавања гласовне групе [je] у поствокалској позицији у писмима султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II; (5) употреба осмеричког **н** у функцији обележавања

редукованог /и/ (није забележено једино у писму Бај 1493, док се бележи у свим осталим документима); (6) граfiјски спојеви ки, кѣ и кю односно га, гѣ и гю у функцији обележавања гласовних група [ћа, ће, ћу] односно [ђа, ђе, ђу] у писмима султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II; (7) граfiјски спојеви ла, лѣ и лю односно ња, њѣ, њу у функцији обележавања гласовних група [ља, ље, љу] односно [ња, ње, њу] у писмима султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II, док се у писмима султана Селима I бележи само граfiјски спој лю, а у писмима султана Сулејмана I граfiјски спојеви ла и лю; (8) употреба старе интерпункције са тачком на средини реда.

Од особина ресавске ортографије, у писмима Портине канцеларије потврђене су: (1) употреба дебелог јер (не бележи се једино у писмима султана Мурата II); (2) графема а у функцији обележавања гласовне групе [ја] у поствокалском положају у писмима Мур 1430, Мех 1459, Мех 1466, Мех 1469, Мех 1478, Мех 1478₃, Мех 1478₅, Мех 1479, Мех 1479₁, Мех 1481, Бај 1482₁, Бај 1483, Бај 1495, Бај 1499₂, Бај 1502, Бај 1510, Сул 1520–1566, Сул 1520–1566₃, Сул 1520–1566₅; (3) графеме є и є у функцији обележавања гласовне групе [је] у иницијалном положају у свим писарским канцеларијама (изузетак представља једино канцеларија султана Мурата II, у којој се бележи само у усамљеном примеру); (4) графеме є и є у функцији обележавања поствокалског [је] у писарским канцеларијама султана Мехмеда II и Бајазита II, Селима I и Сулејмана I; (5) употреба графеме ї у функцији обележавања редукованог /и/ у писмима Мех 1466, Мех 1468, Бај 1481₂, Бај 1483, Бај 1495₂, Бај 1502, Бај 1507, Бај 1481–1512, Бај 1481–1512₃, Бај 1481–1512, Сел 1516, Сул 1525; (6) употреба акцената и спирита од којих се бележе *spiritus lenis* (у једном писму султана Мурата II, пет писама султана Мехмеда II и двама писмима султана Бајазита II), положени *spiritus lenis* (у трима писмима султана Мехмеда II), положени *spiritus aspera* (у двама писмима султана Мехмеда II), оксија и варија (бележе се у канцеларијама султана Мехмеда II и Бајазита II), као и двострука варија (бележи се у канцеларијама султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II); (7) нова интерпункција са тачком на доњој линији и запетом.

Поред претходно реченог, овде је неопходно указати и на појаву граfiјских спојева, који настају као последица укрштања особина рашке и босанско-хумске, као и босанско-хумске и ресавске ортографије, те као резултат имамо хибридне рашко-босанске

и босанско-ресавске спојеве: (1) граfiјски спој кђу за обележавање гласовне групе [ћу] забележен у писму Бај 1493; (2) граfiјски спој кћ за обележавање африкате /ћ/ забележен у писму Бај 1493; (3) граfiјски спој кь за обележавање африкате /ћ/ забележен у писму Сел 1513; (4) граfiјски спој къ за обележавање африкате /ћ/ забележен у писму Мех 1477₂: 32.

Коначно, неопходно је истаћи и неколико забележених примера у којима се евентуално може препознати страни утицај односно утицај арапског писма, а реч је о бележењу графема о или ѿ на месту етимолошког /у/ у усамљеним примерима у писмима Мех 1463, Мех 1453–1463, Мех 1468, Мех 1468₂, Мех 1469, Мех 1476, Мех 1478₂, Мех 1479₃, Мех 1481, Бај 1486₁, Бај 1486₂, Бај 1488: 12, Бај 1496: 16, Бај 1499, Бај 1502, Бај 1510, Сел 1513, Сел 1514, Сел 1516, Сел 1517, Сел 1512–1520, Сул 1520–1566₂, Сул 1520–1566₄, као и бележењу графеме ѝ на месту етимолошког /о/ у усамљеним примерима у писмима Мех 1477₂, Бај 1484, Бај 1486₁, Сел 1513, Сул 1520–1566₂, Сул 1520–1566₄, Сул 1520–1566₆.

Узимајући у обзир изложени преглед најважнијих граfiјско-правописних карактеристика појединачних докумената Портине канцеларије, пресек стања забележен у свакој појединачној канцеларији, преглед најважнијих босанско-хумских, рашких и ресавских црта, хибридних решења, те особина насталих као последица страног утицаја, можемо доћи до закључка да се у писмима Портине канцеларије бележи одсуство стабилизације искључиво једног типа ортографског манира и потврђује присуство неуједначених и несистематичних решења која се огледају у мешању црта свих трију средњовековних ортографских пракси.

Објашњење за изсотанак стабилизације ортографских норми у анализираним писмима можемо потражити у неколиким чињеницама: (1) припадности анализираних докумената жанру световног карактера, (2) територијалној удаљености од средишта ресавске ортографије, као и наше средњовековне писмености, будући да је реч о канцеларији која је деловала ван матичног подручја наше средњовековне писмености, (3) престижним статусом рашке ортографске праксе, која се као таква у Дубровнику остварује још од друге четвртине XIII века, као и (4) непознавању правописног канона, што је могло бити условљено припадношћу писара другачијој језичкој и уједно правописној традицији.

2. ОПШТИ ПОГЛЕД НА ГРАФЕМСКЕ И ПРАВОПИСНЕ ОДЛИКЕ

2.1. ОПШТИ ПОГЛЕД НА ОДНОС ФОНЕМА И ГРАФЕМА. Однос графема и фонема у писмима Портине канцеларије представили смо у табели која следи.

Табела: Фонеме и њихове графијске реализације у писмима турских султана

а	а, (ѡ), (ѡ) ⁶⁴	њ	н, н-
б	в	о	ω, о, (ω), (s)
в	в	п	п
г	г	р	ρ (ρѡ), (ρѡ)
д	д	с	с
ђ	г ⁶⁵	т	т, (φ)
е	е, (ѣ), (е), (ѣ ⁶⁶ , е, е)	ћ	(к, к-, т-, к-)
ж	ж	у	(s, оѣ, ѣ, о)
з	з	ф	(φ)
и	и, (ї), (і)	х	(х)
ј	и, ѡ, ѡ, (е, е), ю (s), (ω)	џ	џ
к	к	ч	ч
л	л	џ	(ч), (ж)
љ	л, л-	ш	(ш), џ
м	м	ѣ	е, ѡ, ѡ
н	н	ѡ	(а)

На основу датог прегледа може се закључити да су се фонеме /б/, /в/, /г/, /д/, /ж/, /з/, /к/, /л/, /м/, /н/, /п/, /с/, /ф/, /х/, /џ/, /ч/ увек обележавале на исти начин, док је за фонеме /а/, /ђ/, /е/, /и/, /ј/, /љ/, /њ/, /о/, /р/, /т/, /ћ/, /у/, /џ/, /ш/, потврђено више начина обележавања.

Док су графеме за фонеме /б/, /в/, /г/, /д/, /к/, /л/, /м/, /н/, /п/, /с/, /ф/ преузете из грчког унцијалног писма, фонеме /ж/, /з/, /х/, /џ/ и /ч/ представљају типичне словенске гласове.

⁶⁴ Заграда означава да се графема не јавља у свим писмима.

⁶⁵ Цртицом се означава да се графема уз коју стоји јавља у комбинацији са наредном графемом чија гласовна вредност подразумева палаталну реализацију гласа који јој претходи.

⁶⁶ Коса заграда означава да графема подразумева сложу гласовну вредност.

У оквиру групе фонема које су имале више начина обележавања неопходно је указати још на следеће: (а) фонема /т/ обележава се и помоћу грчког слова ϑ, (б) у оквиру гласовне групе [шт], фонеме /ш/ и /т/ обележавају се лигатуром щ, (в) различити начини обележавања вокалских фонема условљени су наслеђеним стањем из старословенске ћирилице, као и променама које су се догодиле у вокалском систему током историјског развоја нашег језика, (г) обележавање сугласника /ј/, /љ/, /њ/, /ђ/, /ћ/ и /џ/ на различите начине условљено је одсуством графемских обележја за типичне штокавске гласове, како у старословенској тако и у српској ћирилици.

2.2. ГРАФИЈА И ПРАВОПИС У ЕВОЛУТИВНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ. На основу проведене анализе графијских и правописних карактеристика писма Портине канцеларије, да се извести неколико закључака:

(1) Варијантност графијског и правописног система условљена је мешањем црта свих трију типова средњовековних ортографских пракси, при чему често, уз појаву босанско-хумских, рашких и ресавских карактеристика, долази и до њиховог укрштања на плану појединачних црта, што доводи до појаве својеврсних хибридних рашко-босанских и босанско-ресавских решења.

(2) Иако се хронолошки надовезују на писменост Српске деспотовине, где се стабилизација ресавског правописа може пратити већ од краја треће деценије XV века (уп. Поломац 2016: 432), у највећем броју писама Портине канцеларије може се забележити преовладавање особина рашке ортографије, а стабилизација ових ортографских црта може се интензивно пратити кроз све писарске канцеларије.

(3) Извесна тежња ка стабилизацији појединих карактеристика ресавског правописа може се пратити од последње деценије XV века и то кроз нека од најмлађих докумената султана Бајазита II, преко писарских канцеларија султана Селима I и Сулејмана I, при чему овде под стабилизацијом ресавских особина сматрамо: (а) употребу графеме љ, (б) употребу графеме л у функцији обележавања поствокалског [ја]; (в) употребу графеме е или є за обележавање гласовне групе [је] у иницијалној и поствокалској позицији; (г) употребу десетеричког ї за обележавање редукованог /и/; док из наведеног списка изостављамо употребу акцената и спирита (због њиховог несистематског бележења),

употребу грчких слова (будући да је забележена само у изолованим примерима), као и употребу новије интерпункције са тачком на доњој линији и запетом.

IV. 2. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА О ЈЕЗИЧКИМ ОДЛИКАМА

1. ЈЕЗИЧКЕ ОДЛИКЕ ПОЈЕДИНАЧНИХ ПИСАМА ПОРТИНЕ КАНЦЕЛАРИЈЕ

1.1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ. У прегледу који следи дата је систематизација најважније фонетских, фонолошких и морфолошких одлика појединачних писама Портине канцеларије. Како је језик преписке турских султана и Дубровника био старосрпски, изузетне српскословенске црте заступљене у појединим писмима могле би представљати сведочанство о томе да су писари на Порти били упознати и са српскословенском нормом. Због несистематског и ненормализованог бележења, а у вези с тим и немогућности да се изведу прецизнији закључци, прозодијске црте изузете су из прегледа.

1.2. ЈЕЗИЧКЕ ОДЛИКЕ ПИСАМА СУЛТАНА МУРАТА II

Мур 1430. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) промена /ѡ/ > /а/, уз појаву усамљених примера са заменом /ѡ/ > /е/ односно /ѡ/ > /о/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у везнику *јере* и прилогу *јоште*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) чува се /л/ на крају слога, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележе се /ћ/ и /ђ/, (г) бележи се ново јотовање у групи *-јѡ-* у облицима *дођу* (3. л. мн. през.) и *дођуть* (3. л. мн. през.), (д) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (ђ) изостаје метатеза групе *-вс-*. ИМЕНИЦЕ: (а) неутрализација дистинкције између падежа правца и падежа места: *да запале земљу што је на двор, на адријанопољ* (може упутити на косовско-ресавске и призренско-тимочке говоре), (б) аналитизам падежног система: *од непријатеље*. ЗАМЕНИЦЕ: (а) поред наглашеног облика акуз. јд. лич. зам. 1. лица *мне*, потврђен је и енклитички облик *ме*, (б) аналитизам падежног система: *међу себе, од моју земљу*, (в)

аналошки наставак *-ax* у лок. мн. ж. р. зам. *мој: мојах земљах*. ПРИДЕВИ: (а) наставак *-ога* у ген. јд. м. и с. р. придева, уз усамљени примери са српскословенским наставак *-аго* и то у придеву који се јављају у уводној дипломатичкој формули при интитулацији адресанта, (б) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз усамљене примере са наставаком *-им* у овом падежу. ГЛАГОЛИ: (а) наставак *-у* у 1. л. јд. през., (б) народни облици 3. л. јд. през., уз појаву усамљеног српскословенског примера *јестъ*, (в) подједнак број народних и српскословенских облика 3. л. мн. през., (д) наставак *-ле* ум. наставка *-ли* у облику м. р. мн. радног гл. придева (може представљати македонски утицај), (д) наставак *-ете* у 2. л. мн. императива (и данас присутан у призренско-тимочком дијалекту), (ђ) усамљени пример парт. през. пасива.

Мур 1430. ВОКАЛИЗАМ: (а) забележена је промена /ѣ/ > /е/, уз усамљене примере са променом /ѣ/ > /ије/ односно /ѣ/ > /и/, (б) промена /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) ново јотовање у групи *-јт-* у облику *наћи*, (д) усамљени пример јекавског јотовања у примеру *гњев*, (д) извршена метатеза у групама *-кт-* и *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) синкретизам ген. и лок. мн. им. некадашње промене **-јѡ-*, (б) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. на *-ин* и *-ар*, (в) лична зам. 1. л. у ном. јд.: *ја*, (г) усамљени српскословенски облик *јего* у ген. јд. лич. зам. 3. л., у функцији посесивне зам., (д) у акуз. јд. ж. р. лич. зам. 3. лица потврђена је енклитика *је*, (ђ) наставак *-ога* у ген. јд. м. и с. р. придева одређеног вида, (е) усамљени српскословенски облик *јего*. КОНЈУГАЦИЈА: српски облици 3. л. јд. и мн. през.

Мур 1431. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна промена /ѣ/ > /е/, (б) промена /ѡ/ > /а/, уз појаву усамљених примера са потврђеном промена /ѡ/ > /е/ односно /ѡ/ > /о/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у везнику *јере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) неутрализација опозиције између

падежа правца и падежа места: *на чоку на планину* (може упутити на косовско-ресавске и призренско-тимочке говоре), (б) наставак *-ом* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (в) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (г) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) наставак *-у* у 1. л. јд. през., (б) народни облици 3. л. јд. през., уз усамљене српскословенске облике *узмет* и *веселит*, (в) наставак *-хмо* у 1. л. мн. аориста.

1.3. ЈЕЗИЧКЕ ОДЛИКЕ ПИСАМА СУЛТАНА МЕХМЕДА II

Мех 1458. ВОКАЛИЗАМ: (а) забележена је промена */ѣ/ > /е/*, уз усамљени пример са променом */ѣ/ > /и/*, (б) промена */ѡ/ > /а/*, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом */л/*, као ни примера у којима је дао одређени рефлекс, (г) покретно */е/* у везницима *јере* и *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини */л/* на крају слога, (б) искључиво фонетизам у *< вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се */ћ/*, (г) бележи се ново јотовање у групи *-јд-* у облицику *дођоше* (3. л. мн. аор.), (д) промена */ж/ > /р/* у везнику *јере*, (ђ) метатеза групе *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. **-ѡ-* промене, (б) српскословенски наставак *-аго* у ген. јд. м. р. придева и то искључиво у онима који се јављају у уводној формули при интитулацији адресанта, (в) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (г) наставак *-им* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., (б) наставак *-хмо* у 1. л. мн. аориста, (в) облици перф. без помоћног глагола.

Мех 1459. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна промена */ѣ/ > /е/*, (б) вокализација */ѡ/ > /а/*, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом */л/*, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно */е/* у везнику *јере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини */л/* на крају слога, (б) искључиво фонетизам у *< вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се */ћ/*, (г) промена */ж/ > /р/* у везнику *јере*, (д) метатеза групе *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) акузативна енклитика *га* за 3. л. јд., (б) народни облик ном. јд. пок. прид. зам. с. р.: *тој*, (в) српскословенски наставак *-аго* у ген. јд. м. р. придева и то искључиво у онима који се јављају у уводној формули при интитулацији адресанта, (г) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног

вида, (д) наставак *-им* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., (б) у 1. л. мн. аориста бележи се наставак *-смо*, уз усамљени пример са наставком *-хмо*.

Мех 1463. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) контракција у вокалској групи *-уо-*, (д) покретно /е/ у речци *годе* и прилогу *куде*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) искључиво фонетизам у < *вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележе се /ћ/ и /ђ/, уз усамљени пример са очуваном групом *шт*, (г) метатеза групе *-вс-*, (д) извршена метатеза у групи *-кт-* у примеру *тко*, уз изостанак метатезе у примеру *некто*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у дат. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (б) наставак *-ом* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (в) наставак *-ију* у инстр. јд. им. некадашње промене **-ī-*, (г) наставак *-и* у ген. мн. им. ж. р. некадашњих промена **-ā--jā-*, (д) инстр. јд. рефлексивне заменице: *собом*, (ђ) наставак *-ој* у лок. јд. придева ж. р. одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: народни облици 3. л. јд. и 3. л. мн. през.

Мех 1453–1463. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у везнику *јере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) чува се /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вь(-)* са двама усамљеним примерима из клишеизиране датумске формуле у којима изостаје народни фонетизам у предлогу *въ*, (в) супституција африкате /ћ/ африкатом /ч/ у двама примерима; (г) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (д) превласт примера са метатезом групе *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-у* у лок. јд. им. м. р. некадашње **-ǫ-* промене, (б) наставак *-ом* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (в) народни облик акуз. јд. пок. прид. зам. с. р.: *оној*, (г) синкретизам инстр. мн. са дат. мн. м. р. прис. прид. зам.: *мојим*, (д) уклањање дистинкције између падежа правца и падежа места у примеру: *тере сте отнели у вашем граду*, (ђ) наставак *-ој* у дат. јд. придева ж. р. одређеног вида, (е) српскословенски наставак *-аго* у ген. јд. м. р. придева и то искључиво у усамљеном облику који се јавља у уводној формули при интитулацији адресанта. КОНЈУГАЦИЈА: народни облици 3. л. јд. и 3. л. мн. през.

Мех 1465. ВОКАЛИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини старосрп. вокала *јат*, (б) вокализација /ə/ > /a/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /e/ у везнику *јере* и речи *такођере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јтовања бележе се /ћ/ и /ђ/, (г) изостаје ново јтовање у групи -јѡ- у примеру *дојде* (3. л. јд. през.), (д) доследна метатеза у групи -вс-, (ђ) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (е) супституција сугласника х сугласником к у примеру *крѣстос*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак -е у лок. јд. им. с. р. некадашње *-јѡ- промене, (б) наставак -ом у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене *-ā-, (в) српкословенски наставак -аго у ген. јд. м. р. придева и то искључиво у двама усамљеним облицима који се јављају у уводној формули при интитулацији адресанта, (г) наставак -ом у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) аналитичка конструкција: *до први дан*. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. и 3. л. мн. през., (б) наставак -хмо у 1. л. јд. аориста.

Мех 1466. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна промена /ѣ/ > /e/, (б) вокализација /ə/ > /a/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /e/ у везнику *јере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) превласт примера са метатезом групе -вс-, (г) метатеза групе -кт-у примеру *тко*, (д) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак -е у дат. јд. им. *-ā- основа (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) ген. јд. зам. 1. л.: *мене*, (в) инстр. јд. зам. 1. л.: *мно*, (г) наставак -ога у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, и то искључиво у двама усамљеним облицима који се јављају у уводној формули при интитулацији адресанта, (д) дат. јд. м. р. прис. прид. зам. *његову*, (ђ) наставак -ој у дат. јд. придева ж. р. одређеног вида, (е) наставак -им у дат. мн. м. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) наставак -у у 1. л. јд. през., (б) народни облици 3. л. јд. през.

Мех 1468. ВОКАЛИЗАМ: (а) забележена је промена /ѣ/ > /e/, уз усамљени пример са променом /ѣ/ > /и/, (б) вокализација /ə/ > /a/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *дуг-*, (г) покретно /a/ у прилогу *када*, (д) покретно /e/ у прилогу *јоште*, везнику *јере* и речи *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, уз присуство усамљеног

примера у коме до промене није дошло, (б) искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) није извршена метатеза у групи *-вс-*, (д) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (ђ) асимилација по месту творбе у предлогу *ш њим*. ИМЕНИЦЕ: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. *-*ѡ-* промене, (б) наставак *-е* у дат. јд. им. ж. р. некадашње промене *-*ā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (в) наставак *-ом* у INSTR. јд. им. ж. р. некадашње промене *-*jā-*, (г) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене *-*ā-*, (д) наставак *-е* у дат. мн. им. ж. р. некадашње промене *-*ā-*, (ђ) наставак *-а* у ген. мн. им. м. р. некадашње промене *-*ѡ-*. ЗАМЕНИЦЕ: (а) акузативна енклитика *га* за 3. л. јд., (б) акузативна енклитика *хи* у двама примерима, (в) народни облицима пок. прид. зам.: *тој* (ном. јд. с. р.), *тогај* (ген. јд. м. р.), *тој* (акуз. јд. с. р.), *теј* (акуз. мн. ж. р.), *овуј* (акуз. јд. ж. р.). ПРИДЕВИ: (а) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (б) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), (в) наставак *-им* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида. ГЛАГОЛИ: (а) народни облици 3. л. јд. през, (б) наставак *-мо* у 1. л. мн. през. атематског гл. *дати*, (в) облици перф. без помоћног глагола.

Мех 14681. ВОКАЛИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини старосрп. вокала *јат*, (б) вокализација /*ə*/ > /*a*/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /*л*/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /*e*/ у везнику *јере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /*л*/ на крају слога, (б) искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележе се /ћ/ и /ђ/, (г) изостаје ново јотовање у групи *-јѡ-* у усамљеном примеру *дојдоше* (3. л. мн. аор.), (д) није извршена метатеза у групи *-вс-*, (ђ) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*. ИМЕНИЦЕ: (а) наставак *-и* у акуз. мн. им. м. р. *-*ѡ-* промене, (б) наставак *-ом* у INSTR. јд. им. ж. р. некадашње промене *-*ā-*, (в) наставак *-и* у усамљеном примеру у акуз. мн. им. ж. р. некадашње промене *-*ā-*, (г) наставак *-и* у ген. мн. им. ж. р. некадашње промене *-*ā-* промене. ПРИДЕВИ: (а) наставак *-аго* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, и то искључиво у двама усамљеним облицима који се јављају у уводној формули при интитулацији адресанта, (в) наставак *-ему* у усамљеном примеру дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (в) наставак *-их* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида. ГЛАГОЛИ: народни облици 3. л. јд. през.

Мех 14682. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *дуг-*, (г) покретно /а/ у прилогу *када*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, уз усамљени пример у коме се чува, (б) фонетизам у < *вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) ново јотовање у групи *-јд-* у примеру *дођете* (2. л. мн. през.), (д) асимилација по месту творбе у предлогу *и њим*, (ђ) није извршена метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. *-*ѡ-* промене, (б) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене *-*јā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (в) наставак *-е* у дат. мн. им. ж. р. некадашње промене *-*ā-*, (г) народни облици пок. прид. зам.: *тој* (ном. јд. с. р.), *тогај* (ген. јд. с. р.), *тој* (акуз. јд. с. р.), *овуј* (акуз. јд. ж. р.), (д) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ому* у усамљеном примеру дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-их* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: народни облици 3. л. јд. и мн. през.

Мех 1469. ВОКАЛИЗАМ: (а) забележена је промена /ѣ/ > /е/, уз усамљени пример са променом /ѣ/ > /и/, (б) вокализација /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележе се /ћ/, (г) метатеза у групи *-кт-*, (д) није извршена метатеза у групи *-вс-*. ИМЕНИЦЕ: (а) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене *-*ā-* (може упутити на косовско-ресавско подручје), (б) наставак *-ју* у инстр. јд. им. некадашње промене *-*ī-* у усамљеном примеру, (г) наставак *-а* у ген. мн. им. м. р. некадашње промене *-*ѡ-*. ЗАМЕНИЦЕ: (а) народни облик лична зам. 1. л. у ном. јд.: *ја*, (б) инстр. јд. рефлексивне заменице: *собом*, (в) акузативна енклитика *хи* у усамљеном примеру, (г) партикула *зи* у облицима акуз. јд. пок. прид. зам.: *овзи* (акуз. јд. м. р.), *овози* (акуз. јд. м. р.). ПРИДЕВИ: (а) наставак *-ому* у усамљеном примеру дат. јд. м. р. придева одређеног вида. ГЛАГОЛИ: (а) наставак *-м* у 1. л. јд. през., (б) народни облици 3. л. јд. през.

Мех 1471. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) сажимање у групи *-оо-*, (д) покретно /е/ у везнику *јере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало о, (б) фонетизам у < *вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) асимилација по месту творбе у предлогу *и*

њим и глаголу *пошљете*, (д) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (ђ) нема примера који сведоче о судбини група -*кт*- и -*вс*-. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак -*ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (б) наставак -*ем* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (в) наставак -*ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: народни облици 3. л. јд. през.

Мех 1471₁. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало о, уз усамљени пример у коме се чува, (б) искључиво фонетизам у < *вѣ*(-), (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) изостаје ново јотовање у групи -*јд*- у примеру *дојдоше* (3. л. мн. аор.), (д) нема примера који сведоче о судбини група -*кт*- и -*вс*-. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) народни облик пок. прид. зам.: *тој* (акуз. јд. с. р.), (б) наставак -*ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида. Овде се могу издвојити и особине које упућују на косовско-ресавски дијалекат: (а) наставак -*ем* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (б) наставак -*ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида, (в) наставак -*ем* у лок. јд. редног броја први. КОНЈУГАЦИЈА: народни облици 3. л. јд. през.

Мех 1471₂. ВОКАЛИЗАМ: (а) забележена је промена /ѣ/ > /е/, уз усамљени пример са променом /ѣ/ > /ије/, (б) вокализација /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у везнику *јере* и речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ*(-), уз усамљени пример са српскословенским фонетизмом у предлогу *вѣ*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) у усамљеном примеру *њесу* бележи се јекавско јотовање, (д) асимилација по месту творбе у глаголу *пошљете*, (ђ) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (е) по један пример са извршеном и неизвршеном метатезом у групи -*вс*-. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак -*е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене *-*ā*- (може упутити косовско-ресавско подручје), (б) наставак -*е* у дат. мн. им. ж. р. некадашње промене *-*ā*-, (в) народни облици пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. м. р.), *тој* (акуз. јд. с. р.), *теј* (акуз. мн. м. р.), (г) наставак -*ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, уз присуство примера са наставком -*аго* и то искључиво у трима облицима који се јављају у уводној формули при интитулацији адресанта, (д)

наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-им* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) српскословенски облици 2. л. мн. през. атематских глагола: *дасте*, (б) српскословенски облици 3. л. јд. през., уз усамљени пример са народним обликом, (в) облици гл. прилога прошлог, (г) облик парт. през. пасива.

Мех 1471з. ВОКАЛИЗАМ: (а) забележена је промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѣ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, уз усамљени пример са српскословенским фонетизмом у предлогу *вѣ*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) извршено ново јотовање у групи *-jǝ-* у примеру *дођоше* (3. л. мн. аор.). ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (в) усамљени пример синкретизма дат. и INSTR. мн. у придевској промени, (г) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), (г) синкретизам дат. и INSTR. мн. код придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ем* у дат. јд. редног броја први (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: народни облици 3. л. јд. през.

Мех 1472. ВОКАЛИЗАМ: (а) забележена је промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѣ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǝ-*, (б) наставак *-е* у дат. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (в) народни облик акуз. јд. с. р. пок. прид. зам.: *тој*, (г) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида у усамљеном примеру, (ђ) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: народни облици 3. л. јд. и мн. през.

Мех 1474. ВОКАЛИЗАМ: (а) забележена је промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѣ/ > /е/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) сажимање у групи *-оо-*, (д) покретно /е/ у

речци *годе* и везнику *јере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, уз усамљени пример у коме се чува, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) промена -*вѣ-* > -*љ-* у примеру *постаљено*, (д) асимилација по месту творбе у глаголу *пошљете*, (ђ) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (е) нема метатезе у групи -*вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак -*е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене *-*ѡ-*, (б) наставак -*е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене *-*ā-* (може упутити на косовско-ресавско подручје), (в) народни облици пок. прид. зам.: *теј* (ген. јд. ж. р.), *тој* (акуз. јд. с. р.), (г) облик *техи* у ген. мн. пок. прид. зам., (д) наставак -*ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак -*ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), (е) наставак -*ем* у дат. јд. редног броја *први* (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. и мн. през, (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Мех 1474. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у везнику *јере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) асимилација по месту творбе у глаголу *пошљете*, (г) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (д) усамљени пример са неизвршеном метатезом у групи -*вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак -*е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене *-*ā-* (упућује на косовско-ресавско подручје), (б) наставак -*е* у дат. јд. им. ж. р. некадашње промене *-*ā-*, (в) инстр. јд. рефлексивне заменице: *собом*, (г) народни облици пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *тој* (акуз. јд. с. р.), *туј* (акуз. јд. ж. р.), *теј* (акуз. мн. ж. р.), (д) наставак -*ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак -*ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. и мн. през, (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Мех 1475. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (б) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) изостанак новог јотовања у групи -*јд-* у

примеру *дојде* (3. л. јд. през.), (г) доследна метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-* (може упутити на косовско-ресавско подручје), (б) INSTR. јд. рефлексивне заменице: *собом*, (в) народни облици пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *тој* (акуз. јд. с. р.), *туј* (акуз. јд. ж. р.), *теј* (акуз. мн. ж. р.), (г) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: народни облици 3. л. јд. през.

Мех 1475. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) изостанак новог јотовања у групи *-јд-* у примеру *дојдоше* (3. л. мн. аор.), (д) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-а* у ген. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (б) наставак *-ога* у ген. јд. придева м. р. одређеног вида, уз усамљени пример са наставком *-аго* који се јавља у уводној формули при интитулацији адресанта, (в) наставак *-ем* у INSTR. јд. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (г) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), (д) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) усамљени српскословенски облик 3. л. јд. през, (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Мех 1476. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у антропониму *Вук*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) ново јотовање у групи *-јд-* у примерима *дође*, *нађе* и *пређе* (3. л. јд. през.), (г) метатезе у групи *-кт-*, (д) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у дат. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (б) наставак *-и* у ген. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (в) народни облици пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *тој* (акуз. јд. с. р.), *туј* (акуз. јд. ж. р.), (г) облици INSTR. мн. прис. прид. зам.: *вашеми* и *нашеми* (упућују на косовско-ресавски дијалекат), (д) наставак *-ога* у ген. јд. придева м. р. одређеног вида, уз усамљени пример са наставком *-аго*, који се јавља у

уводној формули при интитулацији адресанта, (ђ) наставак *-ex* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), (е) наставак *-em* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (ж) конгруенција броја *сто* у примеру *две сте* (карактеристично за призренско-тимочке говоре), (е) наставак *-еми* у инстр. мн. редног броја *први* (може упутити на косовско-ресавску зону). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. и мн. през., (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Мех 14761. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс лу у примеру *длуг* (може упутити на призренско-јужноморавски терен), (г) покретно /е/ у везнику *јере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) изостаје ново јотовање у групи *-јд-* у примеру *дојде* (3. л. јд. през.), (г) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (д) нема примера који сведоче о судбини група *-кт-* и *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) лична зам. 1. л. у ном. јд.: *ја*, (б) народни облик ном. јд. с. р. пок. прид. зам.: *тој*, (в) наставком *-аго* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида и то у двама примерима који се јављају у уводној формули при интитулацији адресанта, (г) наставак *-ем* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: народни облици 3. л. јд. през.

Мех 1477. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант л дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*, (г) покретно /е/ у речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) ново јотовање у групи *-јд-* у примеру *знаћете* (2. л. мн. през.), док у усамљеном примеру *дојде* (3. л. јд. през.) оно изостаје, (г) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-* (може упутити на косовско-ресавско подручје), (б) наставак *-и* у ген. мн. у усамљеном примеру им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (в) народни облик ген. јд. пок. прид. зам.: *овогај*, (г) наставком *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: народни облици 3. л. јд. през.

Мех 14771. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена ѣ > е, (б) вокализација /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало

о, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у дат. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (в) наставак *-а* у ген. мн. у им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (г) народни облик акуз. мн. пок. прид. зам.: *теј*, (д) наставком *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, уз усамљени пример са српскословенским наставком *-аго*, који се јавља у уводној формули при интитулацији адресанта, (ђ) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), (ж) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. и мн. през, (б) усамљени пример гл. прилога прошлог, (в) аналитички тип футура I.

Мех 1477z. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ǣ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /а/ у прилогу *къда*, (г) покретно /е/ у везнику *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, уз усамљени пример у коме се чува, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) супституција консонанта /в/ сугласником /ф/, (д) изостајање новог јотовања у примерима *најдоше* (3. л. мн. аор.) и *најду* (3. л. мн. през.), уз појаву усамљеног примера *најћосмо* (1. л. мн. аор.), (ђ) асимилација по месту творбе у предлогу *и њим* и глаголу *пошљете*, (е) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (б) наставак *-у* у лок. јд. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (в) акузативна енклитика *хи* у усамљеном примеру, (г) народни облик пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *овуј* (акуз. јд. ж. р.), *онеј* (акуз. мн. м. р.), (д) наставком *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), (ж) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) наставак *-м* у 1. л. јд. през. атематског гл. *дати*, (б) народни облици 3. л. јд. и мн. през, (в) наставак *-смо* у 1. л. мн. аориста, (г) усамљени пример гл. прилога садашњег.

Мех 1478. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у везнику *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) супституција консонанта /в/ сугласником /ф/, (д) изостаје ново јотовање у групи *-jð-* у примеру *најдоше* (3. л. мн. аор.), (ђ) један пример са извршеном метатезом у групи *-вс-* и један пример у коме метатеза изостаје. ИМЕНИЦЕ: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (б) наставак *-ом* у INSTR. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ǐ-*. ЗАМЕНИЦЕ (а) акузативна енклитика *га* за 3. л., (б) народни облици пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *тогај* (акуз. јд. м. р.), *овуј* (акуз. јд. ж. р.), *оној* (акуз. мн. м. р.), (в) аналитизам падежног система: *до некоје место*. ПРИДЕВИ: (а) наставаком *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (б) наставак *-ем* у лок. јд. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавску зону), (г) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). ГЛАГОЛИ: (а) наставак *-м* у 1. л. јд. през. атематског гл. *дати*, (б) народни облици 3. л. јд. и мн. през.

Мех 1478а. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѡ/ > /а/, (в) слоготворни сонантом /л/ даје рефлекс /у/ у корену *пун-*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (б) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида. Овде пак треба истаћи и облике који упућују на косовско-ресавски дијалекат: (а) наставак *-ем* у INSTR. јд. м. р. придева одређеног вида, (б) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида, (в) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни наставак *-мо* у 1. л. мн. атематског глагола *дати*, (б) усамљени пример гл. прилога прошлог.

Мех 1478з. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, са усамљеним примером у коме се очитује промена /ѣ/ > /и/, (б) вокализација /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /а/ у прилогу *напреда*, (г) покретно /е/ у везнику *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б)

фонетизам у < *вѣ(-)* уз усамљени пример из клишеизиране датумске формуле у коме изостаје народни фонетизам у предлогу *вѣ*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-ми* у инстр. мн. им. м. р. на *-ар*, аналошки проширен од именица м. р. некадашње **-ѣ-* промене, (б) акузативна енклитика *га* за 3. л., (в) народни облици пок. прид. зам.: *тај* (ген. јд. м. р.), *тогај* (ген. јд. с. р.), *тој* (акуз. јд. с. р.), уз усамљени облик *то*, (г) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), (ђ) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. и мн. през., (б) наставак *-смо* у 1. л. јд. аор.

Мех 14782. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѡ/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*, (г) покретно /е/ у везнику *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) забележена је супституција консонанта /в/ сугласником /ф/, (д) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) народни облици пок. прид. зам.: *тој* (ном. јд. с. р.), *тогај* (ген. јд. с. р.), *теј* (ген. јд. ж. р.), *туј* (акуз. јд. ж. р.), (б) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (в) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (г) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), (д) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) наставак *-м* у 1. л. јд. през. атематског гл. *дати*, (б) народни облици 3. л. јд. през., (в) наставак *-смо* у 1. л. јд. аор.

Мех 14784. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у везницима *јере* и *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (д) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене **-ѡ-*, (б) наставак *-ом* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ѣ-*, (в) синкретизам ген. и лок. мн. им. м. р. некадашње промене **-јѡ-*, (г) губитак опозиције између падежа правца и падежа места: *неје дошао у дубровнику* (може упутити на косовско-ресавске и призренско-

тимочке говоре), (д) акузативна енклитика *га* за 3. л., (ђ) народни облици пок. прид. зам.: *теј* (акуз. мн. м. р.), *овуј* (акуз. јд. ж. р.), уз примере *тога* (ген. јд. с. р.) и *те* (акуз. мн. м. р.) у којима енклитика изостаје, (е) наставак *-ем* у инстр. јд. м. р. прис. прид. зам.: *вашем* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (ж) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (з) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (и) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), (ј) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: народни облици 3. л. јд. и мн. през.

Мех 1478. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /а/ у прилогу *къда*, (д) покретно /е/ у везницима *јере* и *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (д) преовлађују примери са метатезом у групи *-вс-*, метатеза изостаје само у усамљеном примеру. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене **-ѡ-*, (б) наставак *-ом* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (в) акузативна енклитика *га* за 3. л., (г) губитак опозиције између падежа правца и падежа места: *је доходио у дубровнику* (може упутити на косовско-ресавске и призренско-тимочке говоре), (д) народни облици пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. м. р.), *теј* (акуз. мн. м. р.), *овуј* (акуз. јд. ж. р.), уз усамљени пример *те* (акуз. мн. м. р.) у коме енклитика изостаје, (ђ) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ж) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) усамљени пример гл. прилога прошлог, (б) облици перф. без помоћног глагола.

Мех 1479. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (б) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) ново јотовање у групи *-јд-* у примеру *дођоше* (3. л. мн. аор.), (г) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене

*-ā- (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. опште зам.: *васем*, (в) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (г) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз усамљени пример у коме се бележи наставак *-им* у овом падежу, (ђ) аналитичка конструкција: *до први дан*. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през. (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Мех 14791. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѡ/ > /е/, уз присуство примера у којима се препознаје промена /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, (б) фонетизам *у < вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) ново јотовање у групи *-јд-* у примеру *дођоше* (3. л. мн. аор.), (д) нема примера који би посведочили о судбини групе *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене *-ѡ-, (б) наставак *-ом* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене *-ā-, (в) народни облици пок. прид. зам. с. р. у акуз. јд.: *тој*, (г) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. опште зам.: *васем*, (д) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през. (б) усамљени пример гл. прилога прошлог.

Мех 14792. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѡ/ > /а/, уз присуство примера са променом /ѡ/ > /е/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *дуг-*, (г) покретно /е/ у прилогу *къда*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, (б) фонетизам *у < вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене *-ѡ-, (б) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене *-ā- (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (в) наставак *-е* у дат. мн. им. ж. р. некадашње промене *-ā-, (г) аналитизам падежног система у примеру *без ниједну*, (д) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. опште зам.: *васем*, (ђ) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ж) наставак *-их* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида, (з)

наставак *-им* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. и мн. през. (б) примери гл. прилога прошлог.

Мех 1479з. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ə/ > /а/, уз присуство усамљених примера са променом /ə/ > /е/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *дуг-*, (г) покретно /е/ у прилогу *јоште* и речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) губљење сугласника х, (д) десоноризација у примерима *дук* и *залок*, (ђ) асимилација по месту творбе у примерима *пошљем* и *пошљете*, (е) нема метатезе у групи *-вс-*. ИМЕНИЦЕ: (а) наставак *-ам* у дат. мн. именица *децам* и *унучијам*, (б) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (в) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашњих промена **-ā--jā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (г) аналошки наставак *-ије* у акуз. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*. ЗАМЕНИЦЕ: (а) народни облици пок. прид. зам.: *тој* (акуз. јд. с. р.), *овеј* (акуз. мн. м. р.), *оној* (акуз. јд. с. р.), *оној* (акуз. мн. м. р.), (б) аналитизам падежног система у примеру *од оној кућије*, (в) облик прис. прид. зам.: *њихним* (дат. мн. с. р.). ПРИДЕВИ: (а) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. опште зам.: *васем*, (б) наставак *-ога* у ген. јд. м. и с. р. придева, уз усамљени примери са српскословенским наставак *-аго* и то у придеву који се јављају у уводној дипломатичкој формули при интитулацији адресанта, (в) наставак *-ем* у дат. јд. с. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (г) наставак *-их* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида у усамљеном примеру, (д) наставак *-им* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида. ГЛАГОЛИ: (а) превласт народних облика 3. л. јд. и мн. през., уз усамљене српскословенске облике, (б) примери гл. прилога прошлог и садшњег, (в) усамљени пример парт. през. пасива, (г) гл. енклитика *те* у грађењу футура I.

Мех 1480. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализацијом /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*, (г) покретно /е/ у везнику *јере* и прилогу *јоште*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, уз три усамљена примерима из клишеизираних формула у којима изостаје народни фонетизам у предлогу *вѣ*, (б) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (г) један пример са извршеном метатезом у групи *-вс-* и један пример у коме она изостаје. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у

лок. јд. им. ж. р. некадашњих промена *-ā--jā- (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) наставак -и у ген. мн. ж. р. им. некадашње промене *-ā-, (в) наставак -аго у ген. јд. м. р. придева одређеног вида и то у двама примерима који се јављају у уводној дипломатичкој формули при интитулацији адресанта, док су два примера забележена изван ове формуле, (г) наставак -ому у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак -ех у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), уз два усамљена примера са наставком -их, (ђ) наставак -им у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) превласт народних облика 3. л. јд. през., уз усамљен српскословенски облик *пишет*, (б) усамљени облици гл. прилога прошлог и парт. през. пасива.

Мех 1480₁. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѡ/ > /а/, уз присуство усамљених примера са променом /ѡ/ > /е/ и ѡ > о, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у речци *годе* и прилогу *куде*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога чува се у усамљеном примеру, (б) преовладава фонетизам у < *вѣ*(-), уз три примерима из клишеизираних формула у којима изостаје народни фонетизам у предлогу *вѣ*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) преовладавају примери са метатезом у групи -*вс*-, док у двама примерима она изостаје. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) аналитизам падежног система: *с њих иманије* (може бити одлика призренско-тимочког, али и косовско-ресавског дијалекта), (б) лична зам. 1. л. у ном. јд.: *ја*, (в) акузативна енклитика *га* за 3. л., (г) народни облици пок. прид. зам.: *тој* (акуз. јд. с. р.), *тогај* (акуз. јд. м. р.), (д) неутрализација дистинкције између падежа места и падежа правца у примеру: *у своју руку* и *у своју заповест* (може упутити на косовско-ресавске и призренско-тимочке говоре), (ђ) наставак -им у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида, (е) наставак -ем у лок. јд. м. р. редног броја први (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) наставак -м у 1. л. јд. през. атематског гл. *дати*, (б) превласт народних облика 3. л. јд. и мн. през., уз присуство и српскословенских форми.

Мех 1480₂. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ*(-), (б) асимилација по месту

творбе у предлогу *ш њим*, и глаголу *пошљете*, (в) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) аналитизам падежног система: *до време* (може бити одлика призренско-тимочког, али и косовско-ресавског дијалекта), (б) народни облици пок. прид. зам.: *тој* (акуз. јд. с. р.), *овеј* (акуз. мн. м. р.), (в) наставак *-ој* у дат. јд. ж. р. прис. прид. зам.: *вашој*, (г) наставак *-аго* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида и то у двама примерима који се јављају у уводној дипломатичкој формули при интитулацији адресанта, док су два примера забележена изван ове формуле, (д) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-их* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-им* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида, (ж) наставак *-ем* у лок. јд. м. р. редног броја први (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) наставак *-м* у 1. л. јд. през., (б) народни облици 3. л. јд. през., (в) наставак *-смо* у 1. л. мн. аор., (г) усамљени облици гл. прилога прошлог и парт. през. пасива.

Мех 1480з. ВОКАЛИЗАМ: (а) промена /ѣ/ > /е/, (б) вокализацијом /ѡ/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*, (г) покретно /е/ у прилогу *јоште*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам *у < вь(-)*, уз три усамљена примерима из клишеизираних формула у којима изостаје народни фонетизам у предлогу *вь*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, уз примере са очуваним групама *шт* и *жд*, (г) метатеза у групи *-вс-*, уз усамљени пример у коме метатеза изостаје. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашњих промена **-ā--jā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) наставак *-е* у ген. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (в) наставак *-аго* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида и то у двама примерима који се јављају у уводној дипломатичкој формули при интитулацији адресанта, док су два примера забележена изван ове формуле, (г) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (ђ) наставак *-им* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., (б) наставак *-мо* у 1. л. мн. през. атематских глагола, (в) наставак *-смо* у 1. л. мн. аор., (г) усамљени облик гл. прилога прошлог.

Мех 1481. ВОКАЛИЗАМ: (а) два примера са променом /ѣ/ > /и/, (б) вокализација /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је

овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) употреба облика INSTR. МН. уместо DAT. МН. у примеру *к нама* (што може бити сведочанство о процесу претструктурирања множинских падежа након губљења двојине), (б) српскословенски облик ген. јд. м. р. прис. прид. зам.: *вашего*, (в) наставак *-аго* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида и то у двама примерима који се јављају у уводној дипломатичкој формули при интитулацији адресанта, док су два примера забележена изван ове формуле. КОНЈУГАЦИЈА: наставак *-хмо* у 1. л. мн. аор.

1.4. ЈЕЗИЧКЕ ОДЛИКЕ ПИСАМА СУЛТАНА БАЈАЗИТА II

Бај 1481. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /е/, уз присуство два примера у којима се препознаје промена /ѣ/ > /и/, (б) полугласник /ѧ/ > /а/, уз појаву усамљених примера са заменом /ѧ/ > /е/ односно /ѧ/ > /о/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *дуг-*, (г) покретно /е/ у прилозима *къда* и *јоште* и речци *годе*. КОНСОНАТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, уз два примера у којима се чува, (б) забележен је фонетизам у < *вѣ(-)*, уз три примера са српскословенским фонетизмом у предлогу *вѣ*, (в) у резултату старог јотовања бележе се /ћ/ и /ђ/, (г) бележи се ново јотовање у групи *-јд-* у облицима *дођутъ* (3. л. мн. през.), (д) превласт примера у којима изостаје метатеза у групи *-вс-*. ИМЕНИЦЕ: (а) наставак *-е* у акуз. јд. им. м. р. некадашње промене **-ѡ-*, (б) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ѧ-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (в) аналитизам падежног система: *с турке, по градове*. ЗАМЕНИЦЕ: (а) народни облик ном. јд. лич. зам. 1. л.: *ја*, (б) акузативна енклитика *га* у 3. л., (в) народни облици пок. прид. зам. *тој* (акуз. јд. с. р.), *овогај* (ген. јд. с. р.), *оногај* (ген. јд. м. р.), уз усамљене примере *то* (акуз. јд. с. р.) и *тога* (ген. јд. с. р.), (г) аналитизам падежног система: *с овогај, с своји верни поклицари*, (д) неутрализација дистинкције између падежа правца и падежа места у примеру *по сву земљу, би пошел у дубровнику* (може упутити на косовско-ресавске и призренско-тимочке говоре). ПРИДЕВИ: (а) наставак *-ога* у ген. јд. м. и с. р. придева, уз усамљени примери са српскословенским наставак *-аго*, (б) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида,

(в) наставак *-им* у усамљеном примеру у инстр. јд. с. р. придева одређеног вида, уз појаву усамљеног примера са наставком *-ем* у овом падежу (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (г) превласт примера са наставком *-их* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида, уз појаву великог броја примера и са наставком *-ех* у овом падежу (косовско-ресавска иновација), (д) наставци *-им* у дат. мн. м. р. придева, уз усамљене примере са наставком *-ем* у овом падежу код придева ж. р., (ђ) аналитизам падежног система који се огледа у употреби ном. мн. уместо акуз. мн. у примеру *јесу послали верни и поштени властеле* (може упутити на косовско-ресавске и призренско-тимочке говоре). БРОЈЕВИ: наставак *-ем* у лок. јд. м. р. редног броја *први* (упућује на косовско-ресавски дијалекат). ГЛАГОЛИ: (а) превласт српскословенских облика 3. л. јд. и мн. през., (б) усамљени пример гл. прилога прошлог.

Бај 1481. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *дуг-*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) забележен фонетизам у < *вѣ(-)*, уз усамљени пример са српскословенским фонетизмом у предлогу *вѣ*, (в) у резултату старог јотовања бележе се /ћ/, (г) нема примера који би сведочили о судбини групе *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. јд. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (б) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (в) аналитизам падежног система: *од тај дуг* (може упутити на косовско-ресавски и на призренско-тимочки дијалекат), (г) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева, (д) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), (е) наставак *-им* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида. ГЛАГОЛИ: (а) превласт народних облика 3. л. јд. през., уз појаву усамљене српскословенске форме, (б) наставак *-смо* у 1. л. мн. аор., (в) усамљени пример гл. прилога прошлог и парт. през. пасива.

Бај 14812. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, уз усамљене примере са променом /ə/ > /е/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у речци *такођере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог

јотовања бележе се /ћ/ и /ђ/, (г) јекавско јотовање у усамљеном примеру *њесут*, (д) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) аналитизам падежног система: *с царство*, *с моју пресветлост*, *с моју висоту* (може упутити на косовско-ресавски и на призренско-тимочки дијалекат), (б) наставак *-е* у акуз. јд. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (в) наставак *-и* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (г) наставак *-е* у дат. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (д) народни облици пок. прид. зам.: *тој* (ном. јд. с. р.), *теј* (акуз. мн. м. р.), (ђ) синкретизам лок. и инстр.: *по сим*, (е) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева, (ж) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (з) наставци *-им* у дат. мн. м. р. придева. КОНЈУГАЦИЈА: (а) превласт српскословенских облика 3. л. јд. и мн. през., (б) усамљени пример гл. прилога прошлог и парт. през. пасива, (в) хибридна форма са народним фонетизмом и српскословенским наставком: *нићет*.

Бај 1481–1482. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ǝ/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*, (г) покретно /е/ у везнику *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) забележен је искључиво фонетизам у < *вь(-)*, (б) нема примера који би сведочили о судбини групе *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) народни облици пок. прид. зам.: *овогај* (ген. јд. с. р.), *овуј* (акуз. јд. ж. р.), (б) аналитизам падежног система: *с вашу мудрост*, *с људи*, (в) наставак *-еју* у усамљеном примеру инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (в) наставци *-им* у дат. мн. м. р. придева, (г) наставак *-ога* у ген. јд. основног броја *један*. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., уз појаву усамљених српскословенских форми, (б) народни облици 3. л. мн. през., (в) наставак *-ете* у 2. л. мн. императива (и данас се чува у призренско-тимочком дијалекту), (г) усамљени пример гл. прилога прошлог и парт. през. пасива.

Бај 1482. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ǝ/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) забележен фонетизам у < *вь(-)*, уз усамљени пример са српскословенским фонетизмом у предлогу *вь*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) изостаје ново јотовање у групи *-јд-* у примеру *дојдоше* (3. л. мн. аор.), (д) нема примера који би сведочили о судбини групе *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. на *-ин*, (б) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз појаву усамљеног примера са

наставком *-и* у овом падежу, (в) народни облици пок. прид. зам.: *овози* (ном. јд. с. р.), (г) наставак *-еју* у усамљеном примеру у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), у усамљеном примеру у овом падежу бележи се наставак *-их*, (ж) наставак *-им* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., уз појаву усамљеног српскословенског облика, (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1482. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *дуг-*, (г) покретно /а/ у прилогу *къда*, (д) покретно /е/ у везнику *јере* и речци *такођере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, (б) забележен је искључиво фонетизам *у < вь(-)*, (б) у резултату старог јтовања бележе се /ћ/ и /ђ/, (в) ново јтовање у групи *-јџ-* у примеру *дође* (3. л. јд. през.), (г) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (д) нема примера који би сведочили о судбини групе *-вс-*, (д) метатеза у групи *-тк-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у лок. јд. им. с. р. некадашње промене **-јџ-*, (б) наставак *-а* у ген. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, уз усамљени пример са наставком *-и* у овом падежу, (в) народни облици пок. прид. зам.: *овој* (акуз. јд. с. р.), *овуј* (акуз. јд. ж. р.), *оногај* (акуз. јд. м. р.), (г) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ем* у лок. јд. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (ђ) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., (б) наставак *-ете* у 2. л. мн. императива (и данас се чува у призренско-тимочком дијалекту).

Бај 1483. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у везнику *јере* и прилогу *куде*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога се чува, (б) забележен је искључиво фонетизам *у < вь(-)*, (в) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (г) нема примера који би сведочили о судбини групе *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) акузативна енклитика *га* за 3. л., (б) народни облици пок. прид. зам.: *онуј* (акуз. јд. ж. р.), (в) наставак *-ога* у ген. јд. м. р.

придева одређеног вида, (г) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: народни облици 3. л. јд. през.

Бај 1484. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) забележен је фонетизам у < *вѣ(-)*, уз усамљени пример са српскословенским фонетизмом у предлогу *вѣ*, (б) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) ново јотовање у групи *-јѡ-* у примеру *дођоше* (3. л. мн. аор.), (г) нема примера који би сведочили о судбини групе *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā--jā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (в) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), у усамљеном примеру у овом падежу јавља се наставак *-их*, (г) наставак *-им* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през, (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1484. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, уз појаву усамљеног примера у коме се препознаје промена /ə/ > /е/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у коренима *дуг-* и *пун-*, (г) покретно /е/ у прилогу *јоште*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало о, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележе се /ћ/ и /ђ/ уз појаву усамљеног примера у коме је очувана група *жд*, (г) ново јотовање у групи *-јѡ-* у примеру *дођете* (2. л. мн. през.), (д) нема примера који би сведочили о судбини групе *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) аналитизам падежног система: *с закон и харач* (може упутити и на косовско-ресавски и на призренско-тимочки дијалекат), (б) наставак *-е* у акуз. јд. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (в) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-jā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз усамљени пример са наставком *-и* у овом падежу код им. некадашње промене **-ā-*, (г) наставак *-а* у ген. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (д) народни облици пок. прид. зам.: *теј* (акуз. мн. м. р.), *овогај* (ген. јд. с. р.), (ђ) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), у двама примерима у овом падежу јавља се наставак *-их*, (ж) наставак *-им* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а)

народни облици 3. л. јд. през, (б) наставак *-смо* у 1. л. мн. аор., (в) облици гл. прил. прошлог, (г) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1485. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /а/ у прилогу *када*, (д) покретно /е/ у везницима *јере* и *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога се чува, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележе се /ћ/ и /ђ/, (г) асимилација по месту творбе у предлогу *и њими*, (д) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. на *-ин*, (б) наставак *-е* у дат. јд. им. ж. р. некадашње промене **-jā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (в) народни облик пок. прид. зам.: *тој* (акуз. јд. с. р.), *овогај* (ген. јд. с. р.), *ови* (акуз. јд. м. р.), *теј* (акуз. мн. м. р.), *онеј* (акуз. мн. ж. р.), (г) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: народни облици 3. л. јд. и мн. през.

Бај 1485₁. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /а/ у прилогу *кѣда*, (д) покретно /е/ у везницима *јере* и *тере*, као и у речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога се чува, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) асимилација по месту творбе у предлогу *и њими*, (д) метатеза у групи *-кт-*, (ђ) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. јд. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (б) народни облици пок. прид. зам.: *теј* (акуз. мн. м. р.), (в) народни облици. прис. прид. зам.: *њихнем* (лок. јд. м. р.), *њихни* (ном. мн. м. р.). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. и мн. през, (б) наставак *-мо* у 1. л. мн. през. атематског гл. *дати*.

Бај 1485₂. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у везнику *јере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога се чува, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележе се /ћ/ и /ђ/, (г) промена /ж/ > /р/ у везнику

јере, (д) нема примера који би сведочили о судбини групе *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у дат. јд. им. ж. р. некадашње промене **-jā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (а) наставак *-ом* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (в) дат. јд. лич. зам. 1. л.: *мене* (и данас карактеристика косовско-ресавских и призренско-тимочких говора), (г) народни облик дат. мн. м. р. прис. прид. зам.: *мојем* (може упутити на косовско-ресавски и призренско-тимочки дијалекат), (д) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ем* у лок. јд. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (е) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) наставак *-мо* у 1. л. мн. през. атематског гл. *дати*, (б) народни облици 3. л. јд. през, (в) облици гл. прил. прошлог, (г) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1486. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворним сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *дуг-*, (г) покретно /е/ у везнику *тере* и речи *годе*, (д) покретно /у/ у везнику *теру*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) ново јотовање у групи *-јд-* у примеру *нађе* (3. л. јд. през.), (д) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у дат. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (а) дат. јд. личне зам. 1. л.: *мене* (и данас карактеристика косовско-ресавских и призренско-тимочких говора), (г) народни облик инстр. јд. с. р. прис. прид. зам.: *вашем* (може упутити на косовско-ресавски дијалекат), (д) народни облик пок. прид. зам.: *овој* (акуз. јд. с. р.), (ђ) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида, а у једном примеру исти наставак се јавља код пок. прид. зам.: *тех* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (ж) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) наставак *-мо* у 1. л. мн. през. атематског гл. *дати*, (б) народни облици 3. л. јд. и мн. през.

Бај 14861. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /е/, уз појаву усамљеног примера у коме се бележи промена /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*, (г) покретно /а/ у прилогу *къда*, (д) покретно /е/ у

везницима *јере* и *тере*, као и у речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога се чува, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ*(-), (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) губљење сугласника /х/, (д) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (ђ) метатеза у групи -*вс*-. ИМЕНИЦЕ: (а) аналитизам падежног система: *с царство* (може упутити и на косовско-ресавски и на призренско-тимочки дијалекат), (б) наставак -*е* у акуз. јд. им. м. р. некадашње промене *-*ǫ*-, (а) наставак -*е* у дат. мн. им. ж. р. некадашње промене *-*ā*-, (в) наставак -*ју* у INSTR. јд. им. ж. р. некадашње промене *-*ī*-. ЗАМЕНИЦЕ: (а) енклитика *хи* у акуз. мн. личне зам. за 3. л. (може упутити на источније и јужне српске говоре), (б) народни облик пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. м. р.), *тој* (акуз. јд. с. р.), *овогај* (ген. јд. с. р.), *овој* (акуз. јд. с. р.), *овуј* (акуз. јд. ж. р.), *онеј* (акуз. мн. м. р.), у усамљеном примеру *тому* (дат. јд. м. р.) изостаје партикула, (в) изостајање партикуле у ном. јд. м. р. пок. прид. зам.: *ова* (може упутити на косовско-ресавски и призренско-тимочки дијалекат), (г) народни облик дат. јд. прис. прид. зам.: *мојој*. ПРИДЕВИ: (а) наставак -*ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (б) наставак -*ему* у лок. јд. м. р. придева одређеног вида, (в) наставак -*ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (г) наставак -*ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). БРОЈЕВИ: наставак -*ем* у лок. јд. с. р. основног броја *један* (упућује на косовско-ресавски дијалекат). ГЛАГОЛИ: (а) наставак -*мо* у 1. л. мн. през. атематског гл. *дати*, (б) народни облици 3. л. јд. и мн. през. (в) наставак -*ете* у 2. л. мн. императива (и данас се чува у призренско-тимочком дијалекту), (г) облици перф. без помоћног глагола.

Бај 14862. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ǝ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /а/ у прилогу *къда*, (д) покретно /е/ у везницима *јере* и у речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ*(-), (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (ђ) метатеза у групи -*вс*-. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) акузативна енклитика *га* у 3. л., (б) народни облици пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), (в) наставак -*ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (г) наставак -*ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак -*ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат).

КОНЈУГАЦИЈА: (а) наставак *-мо* у 1. л. мн. през. атематског гл. *дати*, (б) наставак *-у* у 1. л. јд. през. у усамљеном примеру, (в) народни облици 3. л. јд. през.

Бај 1486з. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у усамљеном примеру чува се група *жд*, (г) ново јотовање у групи *-јд-* у примеру *нађете* (2. л. мн. през.), (д) доследна метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) акузативна енклитика *га* у 3. л. јд., (б) народни облик пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. м. р.), *овогај* (ген. јд. с. р.), (в) народни облик инстр. јд. м. р. пок. прид. зам.: *тем* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (г) аналитизам падежног система: *до ваше племенство* (може упутити на призренско-тимочку зону), (д) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз појаву усамљеног примера са наставком *-им* у овом падежу. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през, (б) један народни и један српскословенски облик 3. л. мн. през., (в) наставак *-смо* у 1. л. мн. аор., (г) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1487. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (б) ново јотовање у групи *-јд-* у примеру *нађете* (2. л. мн. през.), (в) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене **-ѡ-*, (б) неутрализација опозиције између падежа правца и падежа места: *на туј раду* (карактеристика косовско-ресавских и призренско-тимочких говора), (в) ген. мн. м. р. пок. прид. зам.: *ветхи* (може упутити на косовско-ресавски дијалекат), (г) народни облик пок. прид. зам.: *теј* (акуз. мн. м. р.), (д) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз појаву примера са наставком *-им* у овом падежу, (е) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), као и у ген. мн. м. р. редног броја *први*. КОНЈУГАЦИЈА: (а) превласт

српскословенских облика 3. л. јд. през., (б) српскословенски облици 2. л. мн. през. атематских глагола: *дасте*, (в) искључиво српскословенски облици 3. л. мн. през., (г) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1488. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонанант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који сведоче о судбини /л/ на крају слога, (б) забележен је искључиво фонетизам *у < вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) ново јотовање у групи *-јд-* у примеру *дође* (3. л. јд. през.), (г) нема примера који би сведочили о судбини групе *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-jā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз усамљени пример са наставком *-и* у овом падежу код им. некадашње промене **-ā-*, (б) акузативна енклитика *га* у 3. л. јд., (в) наставак *-ем* у лок. јд. м. р. придева одређеног вида, (г) наставак *-им* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1488. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*, (г) покретно /е/ у прилогу *јоште*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, (а) забележен је искључиво фонетизам *у < вь(-)*, (б) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) метатеза у групи *-вс-*, (д) десоноризација у примеру *сут*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) аналитизам падежног система: *од тој имање, с вашу верност, до ваше племенство* (може упутити и на косовско-ресавски и на призренско-тимочки дијалекат), (б) усамљени пример са наставком *-и* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (в) наставак *-ом* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (г) народни облик пок. прид. зам.: *тој* (акуз. јд. с. р.), *теј* (акуз. мн. м. р.), *овој* (акуз. јд. с. р.), (д) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ем* у инстр. јд. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (е) наставак *-еју* усамљеном примеру у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (ж) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (з) наставак *-им* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида, КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., (б) наставак *-ете* у 2. л. мн. императива (и

данас се чува у призренско-тимочком дијалекту), (в) облици гл. прилога прошлог и садашњег, (г) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1489. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ћ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, уз усамљени пример са променом /ə/ > /е/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /а/ у прилогу *къда*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о промени /л/ на крају слога у о, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) бележи се ново јотовање у групи -јд- у облицима *дође* (3. л. јд. през.), (д) десоноризација у примеру *сут*, (ђ) доследна метатеза у групи -вс-. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) аналитизам падежног система: *од вашу верност* (може упутити и на косовско-ресавски и на призренско-тимочки дијалекат), (б) народни облик пок. прид. зам.: *тој* (ном. јд. с. р.), *овогај* (ген. јд. с. р.), (г) наставак -ому у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (в) наставак -ем у лок. јд. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (г) наставак -еју усамљеном примеру у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (д) наставак -им у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., (б) облици гл. прилога прошлог и садашњег, (в) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1489а. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ћ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, уз усамљени пример са променом /ə/ > /е/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о промени /л/ на крају слога у /о/, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) бележи се ново јотовање у групи -јд- у облицима *дође* (3. л. јд. през.) и *нађут* (3. л. мн. през.), (д) нема примера који би сведочили о судбини групе -вс-, (ђ) десоноризација у примеру *сут*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак -ом у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене *-ā-, (б) усамљени пример са наставком -и у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене *-ā-, (в) енклитички облик дат. јд. лич. зам. 3. л.: *муј*, (г) народни облик пок. прид. зам.: *тој* (акуз. јд. с. р.), *теј* (акуз. мн. м. р.), *овој* (акуз. јд. с. р.), (д) народни облик. инстр. јд. м. р. прис. прид. зам.: *вашем* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (ђ) наставак -ому у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак -ој у лок.

јд. ж. р. придева одређеног вида, (ж) наставак *-eју* усамљеном примеру у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (з) наставак *-им* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. (б) народни облици 3. мн. през., уз три усамљена српскословенска облика, (в) наставак *-ете* у 2. л. мн. императива (и данас се чува у призренско-тимочком дијалекту), уз појаву и облика са наставком *-ите*, (г) облици гл. прилога прошлог и садашњег, (д) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 14892. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /е/, уз усамљени пример са променом /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, уз усамљени пример са променом /ə/ > /е/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (в) покретно /а/ у прилогу *када*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога се чува, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (б) у резултату старог јотовања бележе се /ћ/ и /ђ/, (в) бележи се ново јотовање у групи *-јд-* у облику *нађут* (3. л. мн. през.), (г) нема примера који би сведочили о судбини групе *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) аналитизам падежног система: *од половицу, с вашу верност, до вашу верност* (може упутити и на косовско-ресавски и на призренско-тимочки дијалекат), (б) неутрализација опозиције између падежа правца и падежа места: *на међу новску* (карактеристика косовско-ресавских и призренско-тимочких говора), (в) наставкак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-jā-*, (г) народни облик пок. прид. зам.: *тој* (акуз. јд. с. р.), *туј* (акуз. јд. ж. р.), *тој* (лок. јд. ж. р.), *теј* (акуз. мн. м. р.), (д) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-eју* усамљеном примеру у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-им* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през. уз усамљени српскословенски облик, (б) облици гл. прилога прошлог (в) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 14893. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, уз два усамљена примера са променом /ə/ > /е/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (в) покретно /а/ у прилогу *када*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало о, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (б) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) бележи се ново јотовање у групи *-јд-* у облицима *нађе, пође* (3. л. јд. през.) и *нађут* (3. л. мн. през.), (в) нема примера који би сведочили о судбини групе *-вс-*.

ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-ом* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (а) наставкак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз два усамљена примера са наставком *-и* у овом падежу, (б) народни облик пок. прид. зам.: *тој* (ном. јд. с. р.), *томуј* (дат. јд. м. р.), *тогај* (ген. јд. м. р.), *овогај* (ген. јд. с. р.), (г) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (в) наставак *-еју* усамљеном примеру у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-им* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида, (ж) наставак *-ем* у лок. јд. м. р. основног броја *један* (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) наставак *-мо* у 1. л. мн. през. атематског гл., (б) усамљени спскословенски облик у 2. л. мн. през. атематског гл. *дати*, (б) народни облици 3. л. јд. през. (б) усамљени облик гл. прил. прошлог, (в) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1492. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) забележен је искључиво фонетизам *у < вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (а) наставкак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз два усамљена примера са наставком *-и* у овом падежу, (б) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (в) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида. Овде наводимо и облике који упућују на косовско-ресавско подручје: (а) наставак *-ем* у инстр. јд. м. р. придева одређеног вида, (б) наставак *-ех* у ген. мн. ж. р. придева одређеног вида, (в) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида, (г) наставак *-ем* у лок. јд. м. р. основног броја *један*. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1493. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) забележен је фонетизам *у < вь(-)*, уз усамљени пример са српскословенским фонетизмом у предлогу *вь*, (в) у резултату

старог јотовања бележи се /ћ/, (г) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: бележе се облици који упућују на косовско-ресавски дијалекат: (а) наставак *-ем* у инстр. јд. придева одређеног, (б) наставак *-ex* у ген. мн. ж. р. придева одређеног вида, (в) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. и мн. през., (б) облици гл. прилога прошлог, (в) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1493₁. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *дуг-*, (г) покретно /а/ у прилогу *када*, (д) покретно /е/ у везницима *јере* и *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) забележена је супституција консонанта /в/ сугласником /ф/, (г) ново јотовање у групи *-јд-* у примерима *дојће* (3. л. јд. през.) и *најћут* (3. л. мн. през.), (г) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (д) метатеза у групи *-кт-* у примеру *нетко*, (ђ) нема примера који би сведочили о судбини групе *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) акузативна еклитика *хи* за 3. л. (може упутити на косовско-ресавски дијалекат), (б) народни облик пок. прид. зам.: *тој* (ном. јд. с. р.), *овуј* (акуз. јд. ж. р.), (в) облик ген. мн. м. р. пок. прид. зам.: *техи*, (г) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., (б) један народни и један српскословенски облик 3. л. мн. през., (в) усамљени пример гл. прил. прошлог.

Бај 1495. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *дуг-*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога се чува, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) изостаје ново јотовање у групи *-јд-* у примеру *најдоше* (3. л. мн. аор.), (г) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) аналитизам падежног система: *од новску склалу*, *од теј харачи* (може упутити на косовско-ресавски и призренско-тимочки дијалекат), (б) наставак *-е* у дат. јд. им. ж. р. некадашње промене **-jā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (в) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (г) наставак *-е* у дат. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (д) народни облик пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *теј* (акуз. мн. м. р.), *овуј* (акуз. јд. ж. р.), (г) облик ген. мн. м. р.

пок. прид. зам.: *техи*, (ђ) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ех* у ген.. мн. м. р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), (ж) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., (б) народни облици 3. л. мн. през., уз усамљену српскословенску форму, (б) наставак *-смо* у 1. л. мн. аор., (в) усамљени пример гл. прил. прошлог, (г) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1495₁. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /а/ у прилогу *када*, везницима *паке и тере*, као и речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога се чува, (б) забележен је искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) супституција сонанта /в/ сугласником /ф/, (г) губљење сугласника /х/, (д) ново јотовање у групи *-јд-* у примерима *дојђе, пређе, појђе* (3. л. јд. през.), (ђ) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) синкретизам ген. мн. и лок. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (в) народни облик пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), (г) наставак *-ех* у ген. мн. ж. р. пок. прид. зам. *та* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз усамљени пример са наставком *-их* у овом падежу, (д) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ем* у инстр. јд. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (е) наставак *-ех* у ген.. мн. м. р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), (ж) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (з) наставак *-ех* у лок. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. и мн. през., (б) примери гл. прил. прошлог, (в) усамљени пример парт. през. пасива, (г) аналитички тип *футура I*.

Бај 1495₂. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у везницима *јере и тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, (б) забележен је искључиво

фонетизам у < *вѣ(-)*, (б) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) ново јотовање у групи -*јд-* у примеру *пређе* (3. л. јд. през.), (г) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (д) метатеза у групи -*вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) синкретизам ген. мн. и лок. мн. им. ж. р. некадашње промене *-*ā-*, (б) ген. мн. ж. р. пок. прид. зам.: *тех* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (в) народни облик пок. прид. зам.: *овеј* (ген. јд. ж. р.), (г) наставак -*ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак -*ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. и мн. през., (б) примери гл. прил. прошлог, (в) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1496. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у везнику *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, (б) један пример са фонетизмом у < *вѣ(-)*), као и један пример са српскословенским фонетизмом у предлогу *вѣ*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) метатеза у групи -*вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак -*е* у акуз. мн. им. м. р. на -*ин*, (б) аналитизам падежног система: *с тој прво* (може упутити на косовско ресавски и призренско-тимочки дијалекат), (в) народни облик пок. прид. зам.: *тој* (ном. јд. с. р.), (г) наставак -*ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак -*ех* у ген. мн. ж. р. пок. прид. зам. *та* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (ђ) наставак -*ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., (б) примери гл. прил. прошлог, (в) усамљени пример парт. през. пасива, (г) инфинитив без финалног -*и* (и данас присутан у говорима косовско-ресавског дијалекта).

Бај 1497. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) један пример са фонетизмом у < *вѣ(-)*, (в) ново јотовање у групи -*јд-* у примеру *пође* (3. л. јд. през.), уз усамљени пример *дојде* у коме оно изостаје, (г) нема метатезе у групи -*вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) акузативна енклитика 3. л.: *га*, (б) народни облик пок. прид. зам.: *тој* (акуз. јд. с. р.), (в) наставак -*ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (г) наставак -*ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног

вида, (д) аналошки наставак *-ију* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз појаву усамљених форми са наставком *-им* у овом падежу. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., (б) примери гл. прил. прошлог, (в) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1497. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /а/ у прилогу *када*, (д) покретно /е/ у везнику *тере* и речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) искључиво фонетизам *у < вь(-)*, (в) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (б) народни облик пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), (в) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (г) аналошки наставак *-ију* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз појаву усамљених форми са наставком *-им* у овом падежу. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., уз усамљени српскословенски облик, (б) народни облици 3. л. мн. през., (в) примери гл. прил. прошлог, (г) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1498. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /а/ у прилогу *къда*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам *у < вь(-)*, уз усамљени пример са српскословенским фонетизмом у префиксу *въз-*, (в) изостаје ново јотовање у групи *-јѡ-* у усамљеном примеру *најдете* (2. л. мн. през.), (г) нема метатезе у групи *-вс-*. ИМЕНИЦЕ: (а) наставак *-е* у дат. јд. им. ж. р. некадашње промене **-jā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) наставак *-ију* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ǫ-*, (в) наставак *-а* у ген. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*. ЗАМЕНИЦЕ: (а) српскословенски облик лич. зам. 1. л.: *азъ*, (б) народни облик пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *теј* (акуз. мн. м. р.), *овој* (акуз. јд. с. р.). ПРИДЕВИ: (а) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (б) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (в) аналошки наставак *-ију* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (г)

наставак *-ex* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (д) наставак *-em* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз усамљен пример са наставком *-им* у овом падежу. БРОЈЕВИ: синкретизам ген. мн. и лок. мн. редног броја *други* (упућује на косовско-ресавски дијалекат). ГЛАГОЛИ: (а) подједнак број народних и српскословенских облика 3. л. јд. през., (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1499. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у дат. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (б) наставак *-ију* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ī-*, (в) наставак *-а* у ген. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (г) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (д) облици инстр. мн. прис. прид. зам.: *вашеми* (упућују на косовско-ресавски дијалекат), (ђ) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-em* у инстр. јд. м. р. придева одређеног вида (упућују на косовско-ресавски дијалекат), (ж) аналошки наставак *-ију* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (з) наставак *-ex* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (и) наставак *-em* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз усамљен пример са наставком *-им* у овом падежу. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., уз усамљене српскословенске форме, (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1499а. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /а/ у прилогу *къда*, (д) покретно /е/ у везнику *јере* и речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало о, (а) фонетизам у < *вѣ(-)*, уз усамљени пример са српскословенским фонетизмом у префиксу *вѣз-*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) изостајање новог јотовања у групи *-јд-* у примеру *појдут* (3. л. мн. през.), (д) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (ђ) метатеза у групи *-вс-*. ИМЕНИЦЕ: (а) наставак *-ом* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (б) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-* (упућују на косовско-

ресавски дијалекат), (в) наставак *-ију* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-й-*, (г) наставак *-а* у ген. мн. им. м. р. некадашње промене **-jǫ-*. ЗАМЕНИЦЕ: (а) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (б) усамљени српскословенски облик *јего* у ген. јд. лич. зам. 3. л., у функцији посесивне зам., (в) акузативна енклитика 3. л.: *га*, (г) облик *ихо* настао аналогијом према енклитичком облику *их* у функцији посесивне заменице, (д) народни облици пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *овомеј* (инастр. јд. ж. р.), (ђ) аналитизам падежног система: *по туј цену*, (е) неутрализација опозиције између падежа правца и падежа места: *по тај пут и по тај начин, на своју земљу* (карактеристика косовско-ресавских и призренско-тимочких говора). ПРИДЕВИ: (а) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (б) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (в) аналошки наставак *-ију* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (г) наставак *-им* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз присуство примера са наставком *-им* у овом падежу. ГЛАГОЛИ: (а) превласт српскословенских облика 3. л. јд. през., (б) усамљен српскословенски облик 3. л. мн. през., (в) наставак *-ете* у 2. л. мн. императива (и данас присутан у призренско-тимочким дијалекту), (г) усамљени облик гл. прилога прошлог, (д) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1499з. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /е/, уз усамљени пример са променом /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /а/ у прилогу *кѣда*, (д) покретно /е/ у везнику *тере* и речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, уз присуство примера у којима се чува, (б) фонетизмом *у < вь(-)*, уз усамљени пример са српскословенским фонетизмом у предлогу *вь*, (в) у резултату старог јотовања бележе се /ћ/ и /ђ/, (г) изостаје ново јотовање у примеру *појду* (3. л. мн. през.), (д) превласт примера у којима нема метатезе у групи *-вс-*. ИМЕНИЦЕ: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (б) наставак *-е* у дат. јд. им. ж. р. некадашње промене **-jǫ-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (в) наставак *-ом* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (г) наставак *-а* у ген. мн. им. м. р. некадашње промене **-jǫ-*. ЗАМЕНИЦЕ: (а) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (б) акузативни облик *њега*, уз усамљени српскословенски облик *јего*, (в) акузативна

енклитика 3. л.: *га*, (д) облик *ихо* настао аналогично према енклитичком облику *их* у функцији посесивне заменице, (ђ) народни облик пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *тојзи* (лок. јд. ж. р.), *онојзи* (лок. јд. ж. р.), (е) аналитичке конструкције: *по туј цену*, *по закон*. ПРИДЕВИ: (а) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (б) наставак *-ој* у дат. јд. ж. р. придева одређеног вида, (в) аналошки наставак *-ију* у INSTR. јд. ж. р. придева одређеног вида, (г) наставак *-ом* у INSTR. јд. ж. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ех* у ген. мн. ж. р. пок. прид. зам. *та* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (ђ) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз усамљене примере са наставком *-им* у овом падежу. БРОЈЕВИ: (а) наставак *-ој* у лок. јд. ж. р. редног броја *први*, (б) наставак *-их* у усамљеном примеру ген. мн. м. р. редног броја *други*. ГЛАГОЛИ: (а) народни облици 3. л. јд. през., уз усамљене српскословенске облике *пишет*, *течет*, *будет*, (б) народни облици 3. л. мн. през., уз усамљену српскословенску форму, (в) примери гл. прил. прошлог и садашњег, (г) облици перф. без помоћног глагола.

Бај 1500. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, уз усамљени пример са српскословенским фонетизмом у предлогу *вѣ*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) изостајање новог јотовања у групи *-јд-* у примеру *дојдоше* (3. л. мн. аор.), (д) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. на *-ин*, (б) наставак *-е* у акуз. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (в) наставак *-ију* у INSTR. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ǫ-*, (г) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ем* у INSTR. јд. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (ђ) аналошки наставак *-ију* у INSTR. јд. ж. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (ж) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз присуство примера са наставком *-им* у овом падежу. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., уз усамљен српскословенски облик, (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1501. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а)

нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, уз усамљени пример са српскословенским фонетизмом у предлогу *вѣ*, (в) изостајање новог јотовања у групи *-јд-* у примеру *дојдоше* (3. л. мн. аор.), (г) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) наставак *-е* у акуз. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (в) наставак *-ију* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ī-*, (г) српскословенски облик лич. зам. 1. л.: *азъ*, (д) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ем* у инстр. јд. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (е) аналошки наставак *-ију* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (ж) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (з) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз присуство примера са наставком *-им* у овом падежу. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., уз усамљени српскословенски облик, (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1501. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ѡ/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *дуг-*, (г) покретно /а/ у прилогу *къда*, (д) покретно /е/ у речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) изостаје ново јотовање у примеру *дојде* (3. л. јд. през.), (д) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) аналитичка конструкција: *с царство* (може упутити на косовско-ресавски и призренско-тимочки дијалекат), (б) наставак *-е* у дат. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā--jā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (в) наставак *-е* у акуз. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (г) наставак *-ију* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ī-*, (д) наставак *-а* у ген. мн. им. с. р. некадашње консонантске промене, (ђ) акузативна енклитика 3. л.: *га*, (е) народни облик пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *теј* (акуз. мн. ж. р.), (ж) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (з) аналошки наставак *-ију* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (и) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз присуство примера са наставком *-им* у овом падежу. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., уз усамљен српскословенски облик, (б) усамљени пример гл. прилога прошлог, (в) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1502. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваном слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у везнику *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (б) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) ново јотовање у групи -*јѡ-* у примеру *приђе* (3. л. јд. през.), уз изостајање промене у примеру *дојде* (3. л. јд. през.), (г) нема метатезе у групи -*вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак -*е* у дат. јд. им. ж. р. некадашње промене *-*јā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) наставак -*ију* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене *-*ĩ-*, (в) наставак -*а* у ген. мн. им. с. р. некадашње промене *-*јǫ-*, (г) српскословенски облик ном. јд. лич. зам. 1. л.: *азъ*, (д) народни облик пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *тој* (акуз. јд. с. р.), (ћ) облик дат. мн. м. р. прис. прид. зам.: *вашем* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (е) наставак -*ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ж) аналошки наставак -*ију* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (з) наставак -*ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз присуство примера са наставком -*им* у овом падежу. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., уз усамљен српскословенски облик *пишет*, (б) народни облици 3. л. мн. през., уз два српскословенска облика *учињет* и *недепиут*, (в) усамљени пример гл. прилога прошлог, (г) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1503. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*, (г) покретно /а/ у прилогу *напреда*, (д) покретно /е/ у везнику *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, уз усамљени пример са српскословенским фонетизмом у прдлогу *вѣ*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) метатеза у групи -*вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак -*е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене *-*ǫ-*, (б) аналошки наставак -*ом* у инстр. јд. с. р. им. некадашње консонантске промене, (в) наставак -*ију* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене *-*ĩ-*, (г) наставак -*а* у ген. мн. им. м. р. некадашње промене *-*ǫ-*, као и у ген. мн. им. ж. р. некадашње промене *-*ā-*, (д) усамљени српскословенски облик *јего* у ген. јд. лич. зам. 3. л., у функцији посесивне зам., (ћ) народни облик пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *теј* (акуз. мн. м. р.), (е) наставак -*ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ж) наставак -*еју* у инстр. јд. ж. р.

придева одређеног вида, (з) наставак *-ex* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (и) наставак *-em* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) подједнак број народних и српскословенских облика 3. л. јд. през., (б) усамљени пример гл. прилога прошлог, (г) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1507. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) фонетизам у < *вь(-)*, уз неколико примера са српскословенским фонетизмом у предлогу *въ*, (б) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) изостаје ново јотовање у групи *-јд-* у примеру *појдоше* (3. л. мн. аор.), (г) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-e* у акуз. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (б) аналошки наставак *-ом* у INSTR. јд. с. р. им. некадашње консонантске промене, (в) наставак *-ију* у INSTR. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ǐ-*, (г) наставак *-а* у ген. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, у ген. мн. м. р. некадашње консонантске промене, као и у ген. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (д) народни облик. ген. јд. м. р. прис. прид. зам.: *нашега*, (ђ) аналитичка конструкција: *по ваши праведни* (може упутити на призренско-тимочки дијалекат), (е) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (ж) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (з) наставак *-еју* у INSTR. јд. ж. р. придева одређеног вида, (и) наставак *-ex* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (ј) наставак *-em* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., уз појаву српскословенских форми, (б) усамљени пример гл. прилога прошлог, (в) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1510. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /е/, уз два клишеизирана примера из датумске формуле у којима се очитује промена /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, уз усамљени пример са променом /ə/ > /е/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) изостаје ново јотовање у групи *-јд-* у примерима *доћи* (инфинтив) и *дојћи* (инфинтив), (д) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-e* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, као и код им. на *-ар*, (б) наставак *-ију* у INSTR. јд. им. ж. р. некадашње

промене *-ї-, (в) наставак -а у ген. мн. им. ж. р. некадашње промене *-ā-, (г) народни облик пок. прид. зам.: *тој* (акуз. јд. с. р.), (д) народни облик пок. прид. зам.: *ови* (ном. јд. м. р.) (може упутити на косовско-ресавски дијалекат), (ђ) народни облик ном. јд. лич. зам. 1. л.: ја, (е) наставак -ому у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ж) наставак -еју у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (з) наставак -ех у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (и) наставак -ем у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз појаву примера са наставком -им у овом падежу. КОНЈУГАЦИЈА: (а) наставак -м у 1. л. јд. през. код атематског глагола *дати*, (б) усамљени српскословенски облик 3. л. јд. през.: *пишет*, (в) наставак -смо у 1. л. мн. аор.

Бај 1481–1512. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /е/, уз усамљени примера са променом /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*, (г) покретно /е/ у везницима *јере* и *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога се чува, (б) фонетизам у < *вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) ново јотовање у групи -јд- у примеру *пређе* (3. л. јд. през.), уз изостајање промене у примеру *најти* (инфинитив), (д) јекавско јотовање у примеру *њесут*, (ђ) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (е) метатеза у групи -вс-. ИМЕНИЦЕ: (а) наставак -е у лок. јд. им. м. р. некадашње промене *-ѡ-, (б) наставак -е у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене *-ѡ-, (в) наставак -ију у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене *-ї-, (г) синкретизам ген. мн. и лок. мн. им. ж. р. некадашње промене *-ā-. ЗАМЕНИЦЕ: (а) српскословенски облик ном. јд. лич. зам за 1. л.: *азъ*, (б) народни облици пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *томуј* (дат. јд. м. р.), *теј* (акуз. мн. м. р.), *овогај* (ген. јд. с. р.), (в) облици дат.лок. јд. с. р. пок. прид. зам.: *овем* (упућује на косовско-ресавски дијалекат). ПРИДЕВИ: (а) наставак -ому у дат.лок. јд. м. р. придева одређеног вида, (б) наставак -еју у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (в) наставак -ем у лок. јд. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (г) наставак -ех у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (д) наставак -ем у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). ГЛАГОЛИ: (а) наставак -м у 1. л. јд. през., (б) народни облици 3. л. јд. през., уз усамљени српскословенски облик, (в) подједнак број српскословенских и народних облика 3. л. мн. през., (г) облици гл. прилога прошлог, (д) усамљени пример

парт. през. пасива, (ћ) облици перфекта без помоћног глагола, (е) хибридна форма са народним фонетизмом и српскословенским наставком: *нићет*.

Бај 1481–1512₁. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /е/, уз усамљени пример са променом /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /лу/ (може упутити на призренско-тимочку област), (г) покретно /е/ у везнику *јере* и речци *годе*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (г) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ǫ-*, (б) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз усамљени пример са наставком *-и* у овом падежу, (в) наставак *-ију* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ǫ-*, (г) наставак *-а* у ген. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (д) народни облик ном. јд. лич. зам. 1. л.: *ја*, (ћ) облик пок. прид. зам. ген. мн. ж. р.: *техи*, (е) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ж) наставак *-еју* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (з) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (и) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз појаву примера са наставком *-им* у овом падежу. КОНЈУГАЦИЈА: (а) наставак *-м* у 1. л. јд. през., (б) народни облици 3. л. јд. през., уз усамљени српскословенски облик, (в) усамљен облик гл. прилога прошлог, (г) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1481–1512₂. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /а/ у прилогу *къда*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога се чува, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) нема примера који би сведочили о судбини групе *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) акузативна енклитика 3. л.: *га*, (б) инстр. јд. ж. р. пок. прид. зам.: *овом*, (в) наставак *-ога* у ген. јд. им. м. р. придева одређеног вида, (г) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., уз усамљени српскословенски облик, (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1481–1512з. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ѡ/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс, (г) покретно /е/ у везницима *јере* и *тере*, као и речцама *годе* и *такождере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) чува се група *жд* у усамљеном примеру, (г) промена /ж/ > /р/ у везнику *јере*, (д) доследна метатеза у групи *-вс-*. ИМЕНИЦЕ: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене *-ѡ-, (б) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене *-ā- (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (в) наставак *-е* у акуз. мн. им. ж. р. некадашње промене *-ā-, (г) наставак *-ију* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене *-ї-, (д) синкретизам ген. и лок. мн. код им. ж. р. некадашње промене *-ā-, (ђ) наставак *-а* у ген. мн. им. ж. р. некадашње промене *-ā-. ЗАМЕНИЦЕ: (а) народни облик ном. јд. лич. зам за 1. л.: *ја*, (б) народни облици пок. прид. зам.: *тој* (акуз. јд. с. р.), (в) наставак непалаталне промене у ген. мн. ж. р. пок. прид. зам.: *тех* (упућује на косовско-ресавски дијалекат). ПРИДЕВИ: (а) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (б) наставак *-еју* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (в) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). ГЛАГОЛИ: (а) превласт српскословенских облика 3. л. јд. през., (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Бај 1481–1512д. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /е/, уз три усамљена примера са променом /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ѡ/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*, (г) покретно /е/ у везницима *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) синкретизам ген. мн. и лок. мн. код им. м. р. некадашње промене *-ѡ-, (б) наставак *-е* у акуз. мн. им. ж. р. некадашње промене *-ā-, док се у усамљеном примеру јавља наставак *-и* у овом падежу, (в) синкретизам ген. мн. и лок. мн. им. ж. р. некадашње промене *-ā-, (г) наставак *-ију* у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене *-ї-, (д) наставак *-а* у ген. мн. им. м. р. некадашње промене *-ѡ-, у ген. мн. им. с. р. некадашње консонантске промене, као и у ген. мн. им. ж. р. некадашње промене *-ā-, уз усамљени пример са наставком *-и* у овом падежу, (ђ) народни облик ном. јд. лич. зам за 1. л.: *ја*, (ћ) народни облици пок. прид. зам.: *тој* (акуз. јд. с. р.), *теј* (акуз. мн. ж. р.), *онеј*

(акуз. мн. ж. р.), (е) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-еју* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида, (ж) наставак *-ем* у лок. јд. м. р. придева одређеног вида упућује на косовско-ресавски дијалекат), (з) наставак *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (и) наставак *-ем* у дат. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз појаву примера са наставком *-им* у овом падежу, (ј) синкретизам ген. мн. и лок. мн. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) подједнак број српскословенских и народних облика 3. л. јд. през., (б) усамљен пример гл. прилога прошлог, (в) усамљени пример парт. през. пасива.

1.5. ЈЕЗИЧКЕ ОДЛИКЕ ПИСАМА СУЛТАНА СЕЛИМА I

Сел 1513. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /ије/, уз примере у којима се очитује замена /ѣ/ > /е/, као и /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам *у < вь(-)*, уз усамљени пример са српскословенским рефлексом у предлогу *вь*, (в) у резултату старог јтовања бележи се /ћ/, (г) губљење сугласника /х/, (д) нема примера који би сведочили о судбини у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) синкретизам дат. и инстр. мн. код им. м. р. на *-ар*, (б) наставак *-и* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (в) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (г) народни облик пок. прид. зам.: *овој* (акуз. јд. с. р.), (д) аналошли наставак *-ију* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида: *божију*, (ђ) наставци *-ије(х)* и *-их* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида, наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз примере са наставком *-ијем* у овом падежу. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., уз усамљени српскословенски облик *биват*, (б) облици гл. прилога прошлог, (в) усамљени пример парт. през. пасива.

Сел 1514. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /ије/, уз примере у којима се очитује замена /ѣ/ > /е/, као и /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам *у < вь(-)*, уз усамљени пример са

српскословенским рефлексом у предлогу *вѣ*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) губљење сугласника /х/, (д) нема примера који би сведочили о судбини у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у лок. јд. им. с. р. некадашње промене **-jǫ-*, (б) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (в) народни облик пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *овој* (акуз. јд. с. р.), (г) аналошки наставак *-ију* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида: *божију*, (д) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставци *-ије(х)* и *-их* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз примере са (и)јекавском заменом јата у овом наставку. КОНЈУГАЦИЈА: (а) српскословенски облици 3. л. јд. през., (б) облици гл. прилога прошлог, (в) усамљени пример парт. през. пасива.

Сел 1516. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /ије/, уз примере у којима се очитује замена /ѣ/ > /е/, као и /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) искључиво фонетизам *у < вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) губљење сугласника /х/, (д) нема примера који би сведочили о судбини у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) синкретизам дат. и инстр. мн. код им. м. р. на *-ар*, (б) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (в) народни облик пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *овој* (акуз. јд. с. р.), (г) аналошки наставак *-ију* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида: *божију*, (д) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставци *-ије(х)* и *-их* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз примере са (и)јекавском заменом јата у овом наставку. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., са усамљеним српскословенским формама, (б) облици гл. прилога прошлог, (в) усамљени пример парт. през. пасива.

Сел 1517. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /ије/, уз примере у којима се очитује замена /ѣ/ > /е/, као и /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам *у < вѣ(-)*, уз усамљени пример са српскословенским рефлексом у предлогу *вѣ*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) губљење сугласника /х/, (д) нема примера који би сведочили о судбини у групи *-вс-*.

ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (б) народни облик пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), *овој* (акуз. јд. с. р.), (в) аналошки наставак *-ију* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида: *божију*, (г) наставак *-ому* у дат.лок. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставци *-ије(x)* и *-их* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз примере са (и)јекавском заменом јата у овом наставку. КОНЈУГАЦИЈА: (а) српскословенски облици 3. л. јд. през., (б) усамљени пример парт. през. пасива.

Сел 1512–1520. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /ије/, уз примере у којима се читује замена /ѣ/ > /е/, као и /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*, (г) покретно /е/ у везнику *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) фонетизам у < *вь(-)*, (б) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) губљење сугласника /х/, (г) нема примера који би сведочили о судбини у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) синкретизам дат. и инстр. мн. код им. м. р. на *-ар*, (б) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (в) аналошки наставак *-ију* у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида: *божију*, (г) наставак *-ому* у лок. јд. м. р. придева одређеног вида, (д) наставци *-ије(x)* и *-их* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз примере са (и)јекавском заменом јата у овом наставку. КОНЈУГАЦИЈА: (а) народни облици 3. л. јд. през., (б) облици гл. прилога прошлог, (в) усамљени пример парт. през. пасива.

1.6. ЈЕЗИЧКЕ ОДЛИКЕ ПИСАМА СУЛТАНА СУЛЕЈМАНА I

Сул 1517. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /е/, уз усамљене примере у којима се читује промена замена /ѣ/ > /ије/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога је дало /о/, (б) искључиво фонетизам у < *вь(-)*, (б) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-и* у ген. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (б) наставак *-ога* у ген. јд. м. р. придева одређеног вида, (в) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски

дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) наставак *-м* у 1. л. јд. през., (б) народни облици 3. л. јд. и мн. през., (в) наставак *-ете* у 2. л. мн. императива (и данас се чува у призренско-тимочком дијалекту), (г) инфинитив без финалног *-и* (и данас присутан у говорима косовско-ресавског дијалекта).

Сул 1525. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /е/, уз примере у којима се очитује промена /ѣ/ > /ије/, као и усамљени пример са променом /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога се чува, (б) искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележе се /ћ/ и /ђ/, (г) губљење сугласника /х/, (д) дисимилација у групи *-мн-* > *-мл-*, (ђ) метатеза у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-jā-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) хибридне форме настале укрштањем инструменталних наставака *-ї-* и *-ā-* основа у INSTR. јд. им. ж. р. некадашње промене *-ї-*: *милостијејум*, (в) наставак *-а* у ген. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, као и у ген. мн. им. с. р. некадашње консонантске промене, (г) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (д) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (ђ) наставак *-ој* у дат. и лок. јд. ж. р. придева одређеног вида, (е) хибридне форме у INSTR. јд. ж. р. придева одређеног вида настале укрштањем инструменталних наставака *-ї-* и *-ā-* основа: *божијејум*, (ж) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз усамљене примере са (и)јекавском заменом *јата* у овом наставку. КОНЈУГАЦИЈА: (а) наставак *-м* у 1. л. јд. през. атематског гл. *дати*, (б) народни облици 3. л. јд. и мн. през. уз појаву усамљених српскословенских облика, (в) облици гл. прилога прошлог.

Сул 1520–1566. ВОКАЛИЗАМ: (а) доследна замена /ѣ/ > /е/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*, (г) покретно /е/ у везнику *наке*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога се чува, (б) искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележе се /ћ/ и /ђ/, (в) губљење сугласника /х/, (г) нема примера који би сведочили о судбини у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-ем* у INSTR. јд. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-jā-* (може упутити на косовско-ресавски дијалекат), (в) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, (г) хибридне форме настале укрштањем инструменталних наставака *-ї-* и *-ā-*

основа у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене *-ǰ*: *милостијејуј*, (д) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (ђ) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ој* у дат. јд. ж. р. придева одређеног вида, (ж) хибридне форме у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида настале укрштањем инструменталних наставака *-ǰ* и *-ā* основа: *божијејум*, (з) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) наставак *-м* у 1. л. јд. през., (б) народни облици 3. л. јд. през. уз појаву усамљене српскословенске форме, (в) српскословенски облици 3. л. мн. през., (г) облици гл. прилога прошлог, (д) усамљени пример парт. през. пасива, (ђ) облици перф. без помоћног глагола.

Сул 1520–15661. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /е/, уз примере у којима се очитује промена /ѣ/ > /ије/, (б) вокализација полугласника /ǣ/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о промени /л/ на крају слога у /о/, (б) искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) нема примера који би сведочили о судбини у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā* (може упутити на косовско-ресавски дијалекат), (б) хибридне форме настале укрштањем инструменталних наставака *-ǰ* и *-ā* основа у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене *-ǰ*: *милостијејуј*, (в) синкретизам лок. јд. са инстр. јд. код им. с. р. некадашње консонантске промене, настао највероватније аналогично према синкретизму ових падежних облика у множини, (г) синкретизам ген. мн. и лок. мн.: *људех*, (д) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (д) аналитичка конструкција: *по властели ваши*, као и примери ном. мн. на месту акуз. мн. (могу упутити на призренско-тимочки дијалекат), (ђ) наставак *-ому* у дат. јд. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ој* у дат. јд. ж. р. придева одређеног вида, (ж) хибридне форме у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида настале укрштањем инструменталних наставака *-ǰ* и *-ā* основа: *божијејум*, (з) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз примере са (и)јекавском заменом јата у овом наставку. КОНЈУГАЦИЈА: (а) српскословенски облици 3. л. јд. през., (б) облици гл. прилога прошлог, (в) усамљени пример парт. през. пасива.

Сул 1520–15662. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /ије/, уз усамљене клишеизиране облике у којима се јавља промена /ѣ/ > е односно /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника

/ə/ > /a/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*, (г) покретно /е/ у везнику *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) нема метатезе у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) хибридне форме настале укрштањем инструменталних наставака *-ї-* и *-ā-* основа у INSTR. ЈД. ИМ. Ж. Р. некадашње промене *-ї-*: *милостијејум* и *милостијум*, (б) наставак *-а* у ГЕН. МН. ИМ. М. Р. некадашње промене **-ǫ-*, (в) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (г) народни облик пок. прид. зам.: *овој* (АКУЗ. ЈД. С. Р.), (д) наставак *-аго* и то у двама придевима који се јављају у уводној дипломатичкој формули при интитулацији адресанта, (ђ) наставак *-ому* у ДАТ. ЈД. М. Р. придева одређеног вида, (е) хибридне форме у INSTR. ЈД. Ж. Р. придева одређеног вида настале укрштањем инструменталних наставака *-ї-* и *-ā-* основа: *божијејум*, (ж) наставак *-их* у ГЕН. МН. М. Р. придева одређеног вида, (з) наставак *-ијем* у ДАТ. МН. Ж. Р. придева одређеног вида. КОНЈУГАЦИЈА: (а) српскословенски облици 3. л. ЈД. ПРЕЗ. (б) облици гл. прилога прошлог.

Сул 1520–1566з. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /е/, уз примере у којима се очитује промена /ѣ/ > /ије/, као и примере са променом /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /a/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*, (г) покретно /е/ у везнику *паке*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који би сведочили о судбини /л/ на крају слога, (б) искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (г) нема примера који би сведочили о судбини у групи *-вс-*. ИМЕНИЦЕ: (а) пререструктурирање множинских падежа: наставак *-им* у ЛОК. МН. ИМ. М. Р. на *-ар*, (б) наставак *-е* у ЛОК. ЈД. ИМ. Ж. Р. некадашње промене **-ā-* (може упутити на косовско-ресавски дијалекат), (в) хибридне форме настале укрштањем инструменталних наставака *-ї-* и *-ā-* основа у INSTR. ЈД. ИМ. Ж. Р. некадашње промене *-ї-*: *милостијејум*, (г) синкретизам ЛОК. ЈД. СА INSTR. ЈД. КОД ИМ. С. Р. некадашње консонантске промене, настао највероватније аналогично према синкретизму ових падежних облика у множини, (д) наставак *-и* у ГЕН. МН. ИМ. Ж. Р. некадашње промене **-ā-*. ЗАМЕНИЦЕ: (а) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (б) синкретизам INSTR. И ЛОК. МН. У ОБЛИКУ ПОК. ПРИД. ЗАМ.: *овеми* (ЛОК. МН. М. Р.). ПРИДЕВИ: (а) хибридне форме у INSTR. ЈД. Ж. Р. придева одређеног вида настале укрштањем инструменталних наставака *-ї-* и *-ā-* основа: *божијејум*, (б) наставак *-ех* у ГЕН. МН. М. Р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), уз примере са наставцима *-ијех* и *-их* у овом падежу,

(в) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз примере са (и)јекавском заменом јата у овом наставку. ГЛАГОЛИ: (а) српскословенски облици 3. л. јд. през., (б) облици гл. прилога прошлог.

Сул 1520–15664. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /е/, уз два клишеизирана примера у којима се очитује промена /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) нема примера са очуваним слоготворним сонантом /л/, као ни примера у којима је овај слоготворни сонант дао одређени рефлекс. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога се чува, (б) искључиво фонетизам у < *вь(-)*, (б) у резултату старог јотовања бележи се /ћ/, (в) нема примера који би сведочили о судбини у групи *-вс-*. ДЕКЛИНАЦИЈА: (а) хибридне форме настале укрштањем инструменталних наставака *-ї-* и *-ā-* основа у INSTR. јд. им. ж. р. некадашње промене *-ї-*: *милостијејум*, (б) синкретизам лок. јд. са INSTR. јд. код им. с. р. некадашње консонантске промене, настао највероватније аналогично према синкретизму ових падежних облика у множини, (б) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (в) народни облици пок. прид. зам.: *тогај* (ген. јд. с. р.), (в) наставак *-еју* у INSTR. јд. ж. р. придева одређеног вида, (г) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). КОНЈУГАЦИЈА: (а) подједнак однос народних и српскословенских облика 3. л. јд. през., (б) облик футура I: *ће прићет* (и данас карактеристичан за призренско-тимочки дијалекат), (в) облици перф. без помоћног глагола.

Сул 1520–15665. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /е/, уз примере у којима се очитује промена /ѣ/ > /ије/, односно /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену *пун-*, (г) покретно /е/ у везнику *паке*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) /л/ на крају слога се чува, (б) искључиво фонетизам у < *вь(-)*, (в) у резултату старог јотовања бележе се /ћ/ и /ђ/, (г) губљење сугласника /х/, (д) нема примера који би сведочили о судбини у групи *-вс-*. ИМЕНИЦЕ: (а) наставак *-ем* у INSTR. јд. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-jā-* (може упутити на косовско-ресавски дијалекат), (в) синкретизам лок. јд. са INSTR. јд. код им. м. р. некадашње промене **-ǫ-*, као и код им. с. р. некадашње консонантске промене, настао највероватније аналогично према синкретизму ових падежних облика у множини, (г) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене

*-ǫ- (упућује на косовскоресавски дијалекат), (д) хибридне форме настале укрштањем инструменталних наставака *-ǫ-* и *-ā-* основа у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене *-ǫ-*: *милостијејум*, (ђ) наставак *-и* у ген. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*. ЗАМЕНИЦЕ: (а) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (б) аналитичка конструкција: *по властели ваши*, (може упутити на призренско-тимочки дијалекат). ПРИДЕВИ: (а) наставак *-ој* у дат. јд. ж. р. придева одређеног вида, (б) хибридна форма у дат. јд. м. р. придева одређеног вида: *славнојему*, (в) наставак *-ем* у лок. јд. м. р. придева одређеног вида, (г) хибридне форме у инстр. јд. ж. р. придева одређеног вида настале укрштањем инструменталних наставака *-ǫ-* и *-ā-* основа: *божијејум*, (д) наставак *-ем* у лок. јд. м. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (ђ) усамљени пример са наставком *-им* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида, (е) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз примере са (и)јекавском заменом јата у овом наставку. ГЛАГОЛИ: (а) народни облик *знаш* у 2. л. јд. през., (б) народни облици 3. л. јд. през. уз појаву усамљене српкословенске форме, (в) српкословенски облици 3. л. мн. през., (г) облици гл. прилога прошлог, (г) усамљени пример парт. през. пасива, (д) облици перф. без помоћног глагола.

Сул 1520–1566. ВОКАЛИЗАМ: (а) замена /ѣ/ > /е/, уз примере у којима се читује промена /ѣ/ > /ије/, односно /ѣ/ > /и/, (б) вокализација полугласника /ə/ > /а/, (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/ у корену у, (г) покретно /е/ у везницима *паке* и *тере*. КОНСОНАНТИЗАМ: (а) нема примера који сведочили о промени /л/ на крају слога у /о/, (б) искључиво фонетизам у < *вѣ(-)*, (б) губљење сугласника /х/, (в) нема примера који би сведочили о судбини у групи *-вс-*. ИМЕНИЦЕ: (а) наставак *-ем* у инстр. јд. им. м. р. некадашње промене **-ǫ-* (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (б) наставак *-е* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-* (може упутити на косовско-ресавски дијалекат), (в) хибридне форме настале укрштањем инструменталних наставака *-ǫ-* и *-ā-* основа у инстр. јд. им. ж. р. некадашње промене *-ǫ-*: *милостијејуј*, (г) наставак *-и* у ген. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*, (д) синкретизам лок. јд. са инстр. јд. код им. с. р. некадашње консонантске промене, настао највероватније аналогично према синкретизму ових падежних облика у множини. ЗАМЕНИЦЕ: (а) народни облик лич. зам. 1. л.: *ја*, (б) облик ген. мн. с. р. прис. прид. зам.: *нашију* (упућује на косовско-ресавски дијалекат). ПРИДЕВИ:

(а) хибридна форма у дат. јд. м. р. придева одређеног вида: *великојему*, (б) наставак *-ој* у дат.лок. јд. ж. р. придева одређеног вида, (в) наставак *-еју* у INSTR. јд. ж. р. придева одређеног вида, уз усамљени пример са наставком *-ом* у овом падежу, (г) наставак *-ех* у ген. мн. ж. р. придева одређеног вида (косовско-ресавска иновација), (д) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), уз примере са (и)јекавском заменом јата у овом наставку, (ђ) наставак *-ех* у лок. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат), (е) синкретизам ген. мн. и лок. мн. ж. р. придева одређеног вида (упућује на косовско-ресавски дијалекат). ГЛАГОЛИ: (а) српскословенски облици 3. л. јд. и мн. през. (б) облици гл. прилога прошлог, (в) усамљени пример парт. през. пасива, (г) облици перф. без помоћног глагола.

1.7. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. Узимајући у обзир чињеницу да су писма Портине канцеларије световног карактера, да припадају пословноправној писмености, да по свом дипломатичком статусу припадају оригиналним документима, као и чињеницу да су писана српским народним језиком, уз појаву усамљених примера у којима се очитују српскословенске особине које представљају одраз научене писарске норме, не може се, у вези с претходно напоменутим, направити јасна диференцијација писама турских султана Дубровнику према степену присуства српских народних и књишких особина, посебно због чињенице што је реч о текстовима у којима је стабилност српског народног језика, као и нестабилност степена присуства српскословенских особина, као резултата књишког утицаја, условљен управо жанровским карактеристикама и садржајем текстова.

Како је аутентичност адресанта у канцеларијама турских султана бивала осигуравана тугром, потписом у „specifičnom ornamentalnom obliku, pri čemu je ponekad ime adresanta uklopljeno u kratak stih” (Nakaš 2016: 270), и како није било писаних трагова о личностима писара ових докумената, истраживачима је у вези с таквом праксом умногоме отежано извођење закључака како о личностима писара тако и о њиховој дијалекатској провенијенцији. Како истиче Nakaš (2016: 270): „zato je i otvoren prostor za tezu da su slavenski pisari u sultanskim kancelarijama bili kršćani koji su tamo odvedeni”.

Најважнија разлика између писарских канцеларија турских султана огледа се у појави македонских континуаната /e/ и /o/ на месту некадашњих полугласника и то

углавном у усамљеним примерима, при чему се посебно издвајају два писма из канцеларије султана Мурата II (Мур 1430, Мур 1431). У поменутих писмима султана Мурата II претпоставку о српско-македонској провенијенцији њихових писара подупиру још неке забележене црте (аналитизам падежног система, неутрализација опозиције између падежа места и падежа правца, неразликовање облика једнине и множине показних заменица, као и наставак *-ле* у радном гл. придеву). У писарским канцеларијама султана Мехмеда II и Бајазита II се пак уз усамљене примере у којима се очитује вокализација /ə/ > /e/ и ə > o не бележе друге ексклузивне македонске црте, већ се потврђују особине које могу упутити на српске југоисточне говоре. За разлику од наведених, у канцеларијама султана Селима I и Сулејмана I, континуанати е и о не месту некадашњих полугласника нису потврђени.

С друге стране пак, писарске канцеларије султана Селима I и Сулејмана I од осталих трију разликују се у (и)јекавским и икавским рефлексима старосрп. вокала *jam*⁶⁷ у примерима из клишеизиране формуле адресације или датумске формуле. Међутим, и поред посведочених (и)јекавских и икавских рефлекса, на посредну екавску замену у овим писмима ипак упућује велики број забележених морфолошких екавизама, а да је највероватније реч само о писарском маниру потврђује и чињеница да забележени примери припадају искључиво формули адресације.

Коначно, имајући у виду свих пет писарских канцеларија турских султана, јасно се може говорити о декаденцији писарске канцеларије султана Сулејмана I у односу на остале четири. Оваква ситуација нимало не чуди, будући да је ћирилска преписка између турских султана и Дубровника, али и осталих турских власти окончана управо владавином овог султана, а у вези с тим и смањеним уделом потурчењака (уп. Ђорђић 1971: 163).

Иако се у писарској канцеларији султана Сулејмана I јасно одваја ниво старосрпског стандарда већ идентификованог у преписци Портине канцеларије са Дубровником, на плану морфологије се ипак издваја присуство хибридних облика који можда јасније могу упутити на претпоставку да су писари ових писама припадали другој језичкој традицији, те да су били вишејезични, а да су старосрпски стандард усвојили уз писаре са српског језичког подручја са којима су деловали на Портином двору.

⁶⁷ У осталим канцеларијама (и)јекавски и икавски рефлекси јављају се искључиво у усамљеним примерима.

Под хибридним творевинама забележеним у писмима султана Сулејмана I сматрамо: (а) укрштање инструменталних наставака *-ǐ-* и *-ā-* основа у INSTR. ЈД. ИМ. Ж. Р. некадашње промене **-ǐ-*; (б) наставак *-ax* у ГЕН. МН. С. Р. ИМ. некадашње консонантске настао највероватније по угледу на наставак *-ax* у ГЕН. МН. КОД ИМЕНИЦА Ж. Р., код којих се ствара услед преузимања сугласника *x* из заменичко-придевске промене; (в) наставак *-им* у ДАТ. МН. ИМ. Ж. Р. некадашње промене **-jā-*, који се јављао као последица истискивања форманта *-e-* из основе под утицајем форманта *-и-* из других падежа, нпр. *костим*, *милостим* (уп. Даничић 1974: 101), будући да се завршетак *-ъмь* из датива МН. ОБИЧНО јављао у вокализованом облику *-емь* (уп. Николић 2002: 130); (г) хибридни облик ГЕН. ЈД. Ж. Р. одређеног вида придева у коме се може препознати несажети наставак за Ж. Р. заменичке деклинације, придодат облику С. Р. придева; (д) укрштање инструменталних наставака *-ǐ-* и *-ā-* основа у INSTR. ЈД. Ж. Р. придева одређеног вида, насталог по угледу на овакво укрштање у облицима INSTR. ЈД. ИМ. Ж. Р. некадашње промене **-ǐ-*.

Писарска канцеларија султана Сулејмана I, за разлику од свих осталих писарских канцеларија турских султана, заузима посебно место управо због тога што у њој до изражаја долази стварање једаног хибридног језика, који настаје највероватније као последица контакта писара који су долазили са различитих језичких простора и који су на вероватније били вишејезични. Њихов међусобни контакт довео је до стварања својеврсног канцеларијског коинеа или још уже – коинеа писара, који се као такав може пратити само у хронолошки најмлађим писмима Портине канцеларије, а који је у себи несумњиво носи удео страних како језичких тако и правописних тековина.

2. ОПШТИ ПОГЛЕД НА ЈЕЗИЧКЕ ОДЛИКЕ

2.1. ЈЕЗИЧКЕ ОДЛИКЕ СА АСПЕКТА ИСТОРИЈСКЕ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ. Имајући у виду најважније фонетске и фонолошке карактеристике, а пре свега оне на плану вокализма које су уједно представљале и покретаче дијалекатских диференцијација на штокавском терену, могу се извести следећи закључци:

(1) вокализација /ə/ > /a/ системска је одлика језика писама Портине канцеларије, уз напомену да се појављују и примери у којима се вокализирани полугласник, према

традицији, и даље бележи полугласничким графемама, док посебну групу чини дванаест писама: Мур 1430, Мур 1431, Мех 1479₃, Мех 1480₁, Бај 1481, Бај 1481₂, Бај 1484₁, Бај 1489, Бај 1489₁, Бај 1489₂, Бај 1489₃, Бај 1510, у којима се поред примера са променом /ə/ > /a/, јављају и примери у којима се могу препознати македонски континуанти /e/ и /o/ у промени некадашњих полугласника. У вези с тим, претпоставку о српско-македонској пограничној области као дијалекатском исходишту у писму Мур 1430, поред континуаната /e/ и /o/ на месту некадашњих полугласника, подупиру и одређене морфолошке црте: аналитизам падежног система, укидање дистинкције између падежа места и падежа правца, неразликовање облика једине и множине показних заменица, као и наставак *-ле* у радном гл. придеву (уп. Поломац–Лутовац 2014: 18–19). Другим речима, у осталим писмима у којима се бележе македонски континуанти некадашњих полугласника нисмо пронашли друге ексклузивне македонске црте на основу којих бисмо могли извести чврст закључак о дијалекатским исходиштима наведених писама.

(2) Узевши у обзир све забележене примере са рефлексима старосрп. вокала *jam*, писма Портине канцеларије се разврстати у неколико група:

(а) првој групи припадају писма у којима је забележена доследна замена /ѣ/ > /e/ (укупно њих седамдесет четири): Мур 1430, Мур 1431, Мех 1459, Мех 1463, Мех 1453–1463, Мех 1466, Мех 1468₂, Мех 1471, Мех 1471₁, Мех 1471₃, Мех 1472, Мех 1474, Мех 1474₁, Мех 1475, Мех 1475₁, Мех 1476, Мех 1476₁, Мех 1477, Мех 1477₁, Мех 1477₂, Мех 1478, Мех 1478₁, Мех 1478₂, Мех 1478₄, Мех 1478₅, Мех 1479, Мех 1479₁, Мех 1479₂, Мех 1479₃, Мех 1480, Мех 1480₁, Мех 1480₂, Мех 1480₃, Бај 1481₁, Бај 1481₂, Бај 1481–1482, Бај 1482, Бај 1482₁, Бај 1483, Бај 1484, Бај 1484₁, Бај 1485, Бај 1485₁, Бај 1486, Бај 1486₂, Бај 1486₃, Бај 1487, Бај 1488, Бај 1488₁, Бај 1489, Бај 1489₁, Бај 1489₃, Бај 1492, Бај 1493, Бај 1485, Бај 1493, Бај 1495, Бај 1495₁, Бај 1495₂, Бај 1496, Бај 1497, Бај 1497₁, Бај 1498, Бај 1499, Бај 1499₁, Бај 1500, Бај 1501, Бај 1501₁, Бај 1502, Бај 1503, Бај 1507, Бај 1481–1512₂, Бај 1481–1512₃, Сул 1520–1566;

(б) другој групи припадају писма у којима је забележена замена /ѣ/ > /e/, уз усамљене примере са променом /ѣ/ > /и/ (укупно њих тринаест): Мех 1458, Мех 1468, Мех 1469, Мех 1478₃, Бај 1481, Бај 1486₁, Бај 1489₂, Бај 1499₂, Бај 1510, Бај 1481–1512₁, Бај 1481–1512, Бај 1481–1512₄, Сул 1520–1566₄;

(в) трећој групи припадају писма у којима је забележена замена /ѣ/ > /е/, уз усамљене примере са променом /ѣ/ > /ије/ (укупно три): Мур 1430₁, Мех 1471₂ и Сул 1517;

(г) четвртој групи припадају писма у којима је забележена замена /ѣ/ > /ије/, уз примере у којима се читаује замена /ѣ/ > /е/ односно /ѣ/ > /и/ (укупно једанаест): Сел 1513, Сел 1514, Сел 1516, Сел 1517, Сел 1512–1520, Сул 1525, Сул 1520–1566₁, Сул 1520–1566₂, Сул 1520–1566₃, Сул 1520–1566₅, Сул 1520–1566₆;

(д) петој групи припада веома кратко писмо Мех 1481, у коме се јављају само два примера са променом /ѣ/ > /и/;

(ђ) последњу групу чине писма у којима нема примера који би сведочили о судбини старосрп. вокала *jam*: Мех 1465 и Мех 1468₁.

На основу целокупне грађе о гласовној вредности старосрп. вокала *jam* у писмима Портине канцеларије да се закључити да анализирана писма карактерише екавска замена овог старосрп. вокала. У прилог овој тези сведоче и изоловани примери у којима се бележи промена /ѣ/ > /и/ и то у морфолошким икавизмима шумадијско-војвођенског типа (уп. нистѣл Мур 1430₁: 12, тидѣ Мур 1430₁: 40 (инстр. јд.), тидѣ(ѣ) Мех 1481: 6 (лок. јд.), тидѣ(ѣ) Мех 1481: 7 (инстр. јд.), некиѣл[ѣ] Бај 1481: 52 (инстр. јд.), ниѣ Бај 1486₁: 35, нидѣте Бај 1489₂: 13, Бај 1499₂: 18, нидѣл Бај 1495: 24 (3. л. мн. през.), вашиѣл(ѣ) Бај 1481–1512₁: 8 (лок. мн.), всидѣ(ѣ) Бај 1481–1512₄: 2 (дат. мн.), нидѣл(ѣ) Бај 1481–1512₄: 4 (дат. мн.), всидѣ Бај 1481–1512: 2 (дат. мн.)). Да ови примери не могу са сигурношћу представљати сведочанство о икавској замени старосрп. вокала *jam* сведочи поред њихове потврде на шумадијско-војвођанском терену и ситуација у херцеговачко-крајишким говорима у којима се у примерима овога типа углавном препознају једносложна или двосложна замена *jata* (уп. Петровић 1973: 219, 221; Петровић 1978: 54; Пижурица 1981: 38; Ивић 2001: 177).

Наведену тврдњу допуњују и примери из писарских канцеларија султана Селима I и Сулејмана I, у којима (и)јекавску односно икавску тенденцију затамњује употреба ексклузивних морфолошких екавизама својствених и данашњим косовско-ресавским и призренско-јужноморавским говорима, а у вези с тим и чињеница да се (и)јекавски односно икавски рефлекси проналазе или у клишеизираној уводној формули при интитулацији пошиљаоца или у одређеним окамењеним изразима углавном везаним за

датумске формуле. У тесној вези са оваковом претпоставком је и чињеница да је „икавизација у средњовјековној босанској држави представљала само општи писарски манир који је био распрострањен током XIV и XV века” (Самарцић 2009: 343), а томе да се икавизам „kroz kategoriju prestižnosti održava i u turskom razdoblju” (Nakaš 2011: 408), сведоче и писари крајишничких канцеларија (уп. Nakaš 2011: 408). С друге стране, (и)јекавска тенденција заступљена у уводној формули при интитулацији адресанта, може се тумачити и као „цјесаж новоштокавске folklorne koine” (Nakaš 2011: 407), будући да је управо народна поезија са својом херојском тематиком испевана на (и)јекавици сматрана престижним стилским узором (уп. Vončina 1998: 79).

(3) Системску одлику писама Портине канцеларије представља и промена слоготворног /л/ > /у/, која се бележи у укупно четрдесет пет писама: Мех 1468, 1468₂, 1476, 1477, 1477₁, 1478₁, 1478₃, 1479₂, 1479₃, 1480, 1480₃, Бај 1481, 1481₁, 1481–1482, 1482₁, 1484₁, 1486, 1486₁, 1487, 1488, 1488₁, 1493₁, 1495, 1499, 1501, 1501₁, 1503, 1507, 1510, 1481–1512, 1481–1512₂, Сел 1513, 1514, 1516, 1517, 1512–1520, Сул 1525, 1520–1526, 1520–1526₁, 1520–1526₂, 1520–1526₃, 1520–1526₅, 1520–1526₆, уз напомену да се рефлекс лу на месту овог слоготворног сонанта јавља само у усамљеном примеру *слуза* у писмима Мех 1476₁ и Бај 1481–1512₁. У осталим документима нема примера који би сведочили о судбини овог слоготворног сонанта.

(4) У једном броју писама (укупно њих тридесет) забележена је промена /л/ на крају слога у /о/, уз напомену да примери у којима се /л/ на крају слога чува (посебно у писмима у којима се бележе и облици са извршеном променом), представљају само одраз писаревог познавања норме књижевног језика, а не дијалекатског утицаја.

Издвојеним фонолошким цртама забележеним у писарским канцеларијама турских султана, можемо придодати и друге забележене фонетске и фонолошке особине: (а) промена *вѣ(-) > у(-)*; (б) сугласници /ћ/ и /ђ/ < *tј и *dј; (в) супституција сугласника /ф/ сугласником /в/ искључиво у лексеми *склав* (у осталим примерима посведочена је стабилност сугласника ф); (г) испадање сугласника /х/ у појединим примерима у финалној позицији у речи; (д) аналошко ширење резултата друге палатализације у деклинацији придева (датов мн.: *дубровачцем, мнозем, мнозим*; ном. мн.: *друзи*; ген. мн.: *друзих*; акуз. мн.: *велицех*; лок. мн.: *друзех*) и конјугацији (3. л. мн. аориста: *улезоше*; 2. л. мн. през.:

тржујете, улезете); (ђ) ново и специјално јотовање, уз усамљене примере у којима је извршено и јекавско јотовање; (е) даљинска дисимилација *-мн-* > *-мл-* у усамљеном примеру *млого*; (ж) промена групе *-вљ-* > *-љ-* у усамљеном примеру *постаљено*; (з) метатеза у групи *-вс-*.

Насупрот претходно наведеним фонетским и фонолошким карактеристикама, морфолошке особине забележене у писмима Портине канцеларије су: (а) наставак *-е* у акуз. мн. им. м. р. некадашње промене **-ѿ-*; (б) наставак *-и* у ном. мн. им. м. р. некадашње промене **-ѿ--јѿ-* (уз усамљене примере са наставцима *-(ове)е* и *-е*); (в) наставак *-ам* у дат. мн. збирне им. *деца*; (г) наставак *-е* у ген. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā--jā-*; (д) наставак *-е* у дат. и лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā--jā-*; (е) наставак *-ом* у INSTR. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā--jā-*; (ђ) наставак *-е* у ном. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*; (з) наставак *-а* у ген. мн. им. сва три рода: Мех 1468 (два примера), Мех 1469 (један пример), Мех 1475₁ (један пример), Мех 1477₁ (један пример), Мех 1480₃ (два примера), Бај 1482₁ (један пример), Бај 1484₁ (један пример), Бај 1498 (три примера), Бај 1499₁ (један пример), Бај 1499₂ (један пример), Бај 1501₁ (један пример), Бај 1502 (један пример), Бај 1503 (три примера), Бај 1507 (четири примера), Бај 1510 (два примера), Бај 1481–1512₄ (три примера), Сул 1525 (два примера), *двѡкаѡтѡа* Сул 1520–1566₆ (један пример)); (ж) синкретизам ген. и лок. мн. у промени именица; (з) синкретизам дат. и INSTR. мн. у промени именица; (и) синкретизам лок. јд. са INSTR. јд. код им. м. р. некадашње промене **-ѿ-* и код им. с. р. некадашње консонантске промене, настао највероватније аналогично према синкретизму ових падежних облика у множини, (ј) синкретизам INSTR. мн. и лок. мн. им.; (к) дат. јд. лич. зам. 1. л.: *мене*; (л) INSTR. јд. лич. зам. 1. л.: *мно*; (љ) заменичке енклитике *му, га, их, ихо*, а у усамљеном примеру и енклитика *је*; (м) присвојна заменица *њихан*; (н) наставак *-ем* у дат. INSTR. и лок. јд. и дат. мн. заменичко-придевске промене; (њ) наставак *-ех* у ген. мн. заменичко-придевске промене; (о) заменичке и прилошке партикуле *-зи, -ј* и *-ре*, те се посебно издваја усамљени пример са удвојеним партикулама (*овомеј*); (п) аналитизам падежног система; (р) синкретизам INSTR. и лок. мн. пок. прид. зам. (с) синкретизам дат. и INSTR. мн. заменичко-придевске промене; (т) уопштавање наставка *-м* у 1. л. јд. през.; уз појаву усамљених примера са наставком *-у*; (ћ) облици 3. л. јд. и мн. през. без финалног *-т*; (у) наставак *-ите* у 2. л. јд.

императива, уз присуство облика са наставком *-ете*; (ф) наставци *-хмо-смо* у 1. л. мн. аориста; (х) гл. прилог прошли и садашњи ум. некадашњих парт. прет. актива и парт. през. актива; (ц) гл. придев трпни ум. некадашњег парт. прет. пасива; (ч) два примера инфинитива без финалног *-и*; (ц) аналитички тип футура I, (ш) наставак *-ле* у мн. радног гл. придева у усамљеном примеру.

Изложене фонетско-фонолошке и морфолошке црте доводе нас до закључка да се у основи језика писма Портине канцеларије налази народни говор близак данашњем косовско-ресавском дијалекту. На овако изведен закључак упућују нас црте српског народног језика које се, како показује савремена дијалекатска ситуација, и данас бележе на косовско-ресавском терену. Овде је, пре свега, реч о следећим особинама: (а) екавска замена јата; (б) вокализација полугласника /ə/ > /a/; (в) слоготворни сонант /л/ дао је рефлекс /у/; (г) /л/ на крају слога дало рефлекс /о/; (г) облици дат. јд. личне заменице ја: *мене*; (д) одрични облици през. гл. јесам: *неје, несте, несу*; (в) наставак *-е* у дат. и лок. јд. им. ж. р. непалаталне и палаталне промене⁶⁸: *хвале, николе, слузе, краљице, ризнице, висоте, царице, кадије, куће, земље у босне, на порте, у земље, у визе, по правде, у аде, по херцеговине, у књиге, на пуле, по слузе, у ризнице, у куће*; (ђ) облици заменица и придева у којима се препознају наставци непалаталне промене: (ђ_а) *овем, мудрем, племенитем, првем* (дат. јд.); (ђ_б) *овем, вашем, онемеј, целем, пулскем, пунем* (инстр. јд.); (ђ_в) *овем, тем, новем, старем, кадинем, једнем, првем* (лок. јд.); (ђ_г) *тех, сребрних, оловних, гвоздених* (ген. мн.); (ђ_д) *мојем, вашем, васем, инем, западнем, источнем* (дат. мн.); (ђ_ђ) *вашеми* (инстр. мн.).

Наведеним цртама које упућују на косовско-ресавски терен можемо придодати и забележен синкретизам ген. и лок. мн. им. м. р. некадашњих промена **-ǫ--jǫ-* и **-ǰ-*: *трговцех, тефтера, људех* у Мур 1430₁, Бај 1481–1512₄ и Сул 1520–1566₁, као и примери једначења лок. мн. и ген. мн. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*: *странах* у Бај 1495₁, Бај 1495₂, Бај 1481–1512 и Бај 1481–1512₃. И поред тога што се овакав синкретизам може пронаћи у ђаковачком говору (уп. Стевановић 1950: 108), он заправо у говору Ђаковице, како истиче П. Ивић (1994: 168), пре може бити нанос из црногорских или косовско-метохијских говора и не може бити сигурни показатељ да призренско-тимочки дијалекат

⁶⁸ Овакав наставак у лок. јд. јавља се и у неким призренско-јужноморавским говорима, али на његову дистрибуцију у новије време све више утиче продор аналитичке деklinације (в. Реметић 1996: 461).

знао за овакве облике пре губитка синтетичке деклинације. Како наведени примери и показују, синкретизам генитива и локатива се у писмима Портине канцеларије бележи већ од прве половине XV века, што је уједно и много раније узимајући у обзир потврде поменутог синкретизма у српским средњовековним споменицима које се везују за XVII век.

„Различит правац развитка локатива чини најбитнију од разлика које у погледу карактера иновационих тенденција у плуралској деклинацији постоје између новоштокавских говора” (Ивић 1994: 168), а синкретизам дат. и инстр. мн. им. м. р. на -*тељ* и -*ар*: *пријатељми, поклицарми* у Мех 1453–1463, једначење дат. и инстр. мн. прис. прид. зам.: *мојим* у Мех 1453–1463, као и примери употребе инстр. мн. *нами* уместо дат. мн., као и једначење дат. и инстр. мн. ж. р. придева *дубровцџеми* и *изабранџеми* у Сул 1525, показују припадност овога говора зони југ–исток, за коју су карактеристична два синкретизма множинских падежа: ген. и лок. и дат. и инстр. (уп. Ивић 1994: 168).

Да је реч о говору блиском данашњој косовко-ресавској зони показују и три примера инфинитива без финалног -*и* из писама Бај 1496, Бај 1499₁ и Сул 1520–1566₄, што је уједно и особина која, уз претходно наведене, упућује на диференцијацију призренско-јужноморавских и косовско-ресавских говора.

О томе да се у писмима Потине канцеларије препознају и наговештаји балканистичких иновација сведочи велики број примера аналитичких тенденција у деклинацији. Оно што је, међутим, посебно битно напоменути јесте чињеница да забележене аналитичке тенденције немају значајну улогу у погледу унутардијалекатске диференцијације, будући да су, како и савремена дијалекатска ситуација показује, својствене и косовско-ресавским и призренско-јужноморавским говорима: (а) *од* + *акузатив*: *од тај дуг* (Бај 1481₁), *од тој иманије* (Бај 1488₁), *од новску склалу* (Бај 1495: 8), *од тргове* (Бај 1481), *од непријатеље*, *од моју земљу* (Мур 1430), *од половицу* (Бај 1489₂), *од вашу верност* (Бај 1489), *од тај дуг* (Бај 1481₁), *од теј харачи* (Бај 1495); (б) *сас* + *ОП*: *с њих трг* и *с њих иманије* (Мех 1480₁), *с њихни град*, *с васем њих владаније*, *с турке*, *с тргове*, *с овогај*, *с своји верни поклицари* (Бај 1481), *с царство* (Бај 1481₂ и Бај 1486₁), *с закон и харач* (Бај 1484₁: 5), *с вишеписани амалдар* (Бај 1501₁), *с тој* (Бај 1496), *с овомеј заповести* (Бај 1499₁), *с моју пресветлост* и *с моју висоту* (Мур 1430), *с вашу мудрост*

(Бај 1481–1482), *с вашу верност* (Бај 1489₂); (в) *по + ОП: по градове* (Бај 1481), *по они закон* (Бај 1499₂), *по ваши властели* (Сул 1520–1566₁, Сул 1520–1566₅), *по ваши праведни* (Бај 1507); (г) *до + ОП: до време* (Мех 1480₂), *до ваше племенство* (Бај 1486₃), *до вашу верност* (Бај 1489₂), *до ваше племенство* (Бај 1488₁), *до некоје место* (Мех 1478).

Процес анализације косовско-ресавског и призренско-јужноморавског типа допуњују и примери у којима се бележи неутрализација опозиције између падежа правца и падежа места: *на чоку на планину* (Мур 1431), *што се продава на међу новску* (Бај 1489₂), *који су стојали на туј раду* (Бај 1487), *по тај пут и по тај начин да га пропратите* (Бај 1499₁), *по туј цену* (Бај 1499₁), *колико годе имајут у своју руку, које имајут у своју руку* (Мех 1480₁), *а грех да буде на вашу душу* (Бај 1484₁), *да могућ њих трговци њих људи с иманијем и с њих тргове ходити слободно без нијетне забаве по сву земљу, би пошел у дубровнику* (Бај 1481), *да запале земљу што је на двор из града, на адријанопољ ва лето* (Мур 1430), *неје дошао у дубровнику* (Мех 1478₄), *како је доходио у дубровнику* (Мех 1478₅), *да ви будет на видик* (Сул 1520–1566), *у дрепопоље* (Мех 1465, Мех 1481, Бај 1482₁).

Најстарији забележени пример неутрализације дистинкције између падежа правца и падежа места из писма султана Мурата II из 1430. године представља не само најстарији пример ове неутрализације у документима Портине канцеларије него уједно и најстарији пример овога типа у досадашњим проучавањима српских средњовековних рукописа, у којима је до сада најстарији пример укидања ове неутрализације потврђен у најмлађем документу из корпуса Српске деспотовине (уп. Поломац 2015: 462).

Да се неутрализација дистинкције између падежа правца и падежа места у писмима Портине канцеларије не може са сигурношћу и у потпуности приписати утицају грчког језика, говори нам слична ситуација у говору Галипољских Срба. Наиме, П. Ивић (1994: 327–328) истиче да код Галипољских Срба ова особина може бити скорашњег порекла због чињенице да није уопштена и да се у највећем броју примера срећу и остаци употребе акузатива. У светлу чињенице да „[н]ије искључено – али се не може ни доказати – да галипољски говор представља продужење неког старог дијалекта с оваквом особином” (Ивић 1994: 328), можемо посматрати и ситуацију затечену у писмима Портине канцеларије, у којима је дистинкција између ових двају падежа очувана у великом броју

примера, а да је грчки утицај био толико јак, како истиче П. Ивић (1994: 327), морао би изазвати и друге поремећаје у систему падежа, што опет с друге стране, не можемо потуно искључити, с обзиром на претходно наведене примере аналитичких тенденција у деклинацији, односно свођење облика на ОП. У прилог чињеници да се ипак може говорити и о грчком утицају наводимо и синкретизам инст. и лок. мн. код им. м. р. на *-ар*: *по поклисарим* и пок. прид. зам. *овели* у Сул 1520–1566₃, односно инстр. и лок. јд. им. м. и с. р.: *по законом*, *по именом* у писмима Сул 1520–1566₁, Сул 1520–1566₄, Сул 1520–1566₅ и Сул 1520–1566₆, настао по угледу на обличку једнакост множинских падежа, будући да П. Ивић (1956: 22) управо смањење множинских падежних облика једначењем датива, инструментала и локатива сматра балканизмом у српском језику.

Од осталих балканистичких иновација забележених у писмима турских султана издвајамо још аналитички тип футура I: *неће да ми врате* (Мех 1477₁) и *хоће да појђе* (Бај 1495₁), *се ће продасти* (Мех 1479₃: 64).

На крају, од језичких црта које припадају призренско-јужноморавској дијалекатској зони у писмима Портине канцеларије бележе се: (а) два усамљена примера са рефлексом лу на месту слоготворног сонанта л у примеру *слуза*; (б) супституција африкате ћ африкатом ч у двама примерима; (в) наставак *-ете* у 2. л. мн. императива; (г) уопштавање наставка *-ле* у радном гл. придеву.

На основу описа српског народног језика у писмима Портине канцеларије може се закључити да је народни говор у основи старосрпског стандарда југоисточни српски дијалекат из кога су се развили данашњи косовско-ресавски и призренско-јужноморавски говори. При извођењу чвршћих закључака у вези са анализираним говором, мора се у обзир узети и чињеница да је српски јужни и југоисточни терен припадао тзв. метанастижичкој области, као и то да су долина Велике Мораве и Шумадија представљале терен на коме је дошло до укрштања све четири миграционе струје – динарске, косовско-метохијске, вардарско-јужноморавске и шопске (уп. Ивић 2001: 67–69).

Проведена анализа особина значајних за унутарштокавску диференцијацију косовско-ресавских и призренско-јужноморавских говора, показала је да фонетско-фонолошке и морфолошке одлике српског народног говора још уже упућују на стање блиско данашњем косовско-ресавском дијалекту, што уједно допуњује и тезу П. Ивића

(2014: 91) да се – „[д]ијалекатски тип ових писама може поближе одредити као косовско-ресавски, онај исти који преовлађује у српским актима из доба Деспотовине”. То би можда могло упутити и на закључак да су писари турских султана познавали старосрпски стандард развијен кроз писменост Српске деспотовине.

С друге стране, забележене балканистичке иновације у контексту нашег материјала не могу са сигурношћу упутити искључиво на призренско-јужноморавски дијалекат, будући да, према савременим дијалекатским истраживањима, представљају заједничке карактеристике како косовско-ресавских тако и призренско-јужноморавских говора. У вези са оваквом тврдњом, забележене балканистичке иновације можда не би имале значај за унутарштокавску диференцијацију ако се у обзир узме савремена дијалекатска ситуација, али треба имати на уму чињеницу да извођење чвршћих закључака свакако затамњује доступност искључиво синхроних дијалектолошких описа, будући да су нарушавање дистинкције између падежа правца и падежа места, као и и аналитизам падежног система у говоре косовско-ресавског дијалекта ушли управо преко призренско-тимочких, а у неким случајевима и преко несловенских балканских језика (уп. Ивић 2001: 138). Питање је, дакле, да ли су балканистичке иновације и данас карактеристичне за говоре косовско-ресавског дијалекта биле његово обележје у XV и XVI веку, јер су данашњи односи међу дијалектима последица миграционих покрета у XVII и XVIII веку, а њима „су морали претходити такође блиски односи базирани на заједничком животу у средњовековној српској држави” (Ивић 1994: 416).

Чињеница да се у свега неколико писама турских султана бележе и усамљени примери икавизама карактеристичних за говоре шумадијско-војвођанске дијалекатске зоне може уједно представљати и додатно сведочанство о томе да се „приликом великих покрета у општем правцу југ-север, граница између севернијег и јужнијег дијалекатског типа морала померати на штету северног” (Ивић 1994: 432). Претпоставку П. Ивића (1994: 432) да – „[в]ојвођански икавизми нису само војвођанска ствар, они су некада допирали бар до Јагодине (као што и данас допиру до Касидола источно од Пожаревца, а можда и даље)”, осветљавају и примери из нашег корпуса, будући да се у писмима у којима се у изолованим примерима бележе морфолошки икавизми напоредо јављају и особине карактеристичне за српске југоисточне, а пре свега за говоре косовско-ресавске

дијалекатске зоне. Овде, пре свега, мислимо на: (1) наставак *-e* у лок. јд. им. ж. р. некадашње промене **-ā-*; (2) наставак *-e* у дат. јд. им. ж. р. некадашње промене **-jā-*; (3) дат. јд. личне зам. 1. л.: *мене*; (4) енклитика *хи* у акуз. мн. личне зам. за 3. л., као и облик *ихо*, настао аналогично према енклитичком облику *их* у функцији посесивне заменице; (5) наставак *-ем* у инстр. јд. с. р. прис. прид. зам., као и придева одређеног вида; (6) наставак *-ем* у лок. јд. м. р. редног броја први; (7) наставком *-ех* у ген. мн. м. р. придева одређеног вида; (8) наставак *-ем* у дат. мн. ж. р. придева одређеног вида; (9) анализам падежног система; (10) неутрализација опозиције између падежа правца и падежа места.

На крају, појава македонских континуаната *е* и *о* на месту некадашњих полугласника у усамљеним примерима, коју подупиру и одређене морфолошке црте: анализам падежног система, укидање дистинкције између падежа места и падежа правца, неразликовање облика једине и множине показних заменица, као и наставак *-ле* у радном гл. придеву показује да је писар двају писама из канцеларије султана Мурата II долазио највероватније са српско-македонске пограничне области (уп. Поломац–Лутовац 2014), а овако проведена језичка анализа, коначно, додатно расветљава и тезу дату у Ђорђић (1971: 164) – да су писари на султанову Порту долазили из разних крајева нашег штокавског подручја.

2.2. ЈЕЗИЧКЕ ОДЛИКЕ СА АСПЕКТА ИСТОРИЈЕ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. И поред тога што у писмима Портине канцеларије преовладава народни језик у чијој основици је југоисточни говор из кога су се развили савремени косовско-ресавски и призренско-јужноморавски дијалекти, у појединим примерима препознају се и српскословенске језичке особине настале као резултат писаревог познавања норме књижевног језика, при чему је њена нестабилност условљена двама критеријумима: жанровском припадношћу докумената и територијалном удаљеношћу од центара српске средњовековне писмености.

Усамљене српскословенске језичке особине забележене у писмима турских султана у потпуности су подударне особинама које су у српскословенском језику на фонолошком и морфолошком плану карактеристичне за период од прве половине XV до друге половине XVI века (уп. Младеновић 1977: 9–15).

Најважније српскословенске гласовне одлике потврђене у писмима Портине канцеларије су: (а) хипервокализација полугласника у предлогу *ва*, као и у облицима опште заменице *васкоје, васем, васој, васим*; (б) присуство *-л* на крају слога у изолованим примерима; (в) присуство рефлекса *вь(-)* само у клишеизираним датумским формулама; (г) присуство група *шт* и *жд* у усамљеним примерима (у свим осталим примерима бележе се *ћ* и *ђ*); (д) чување група *-јт-* и *-јд-* у изолованим примерима; (ђ) изостанак метатезе у заменичком форманту *вс-* (на супрот веома великог броја примера са извршеном метатезом); (е) изоловани примери са неизвршеном метатезом у групи *-кт-*.

С друге стране, на плану морфологије у писмима турских султана бележе се следеће српскословенске црте: (а) наставак *-и* у ген. јд. и акуз. мн. им. ж. р. некадашњих промена **-ā*-jā-*; (б) ном. јд. лич. зам. за 1. л.: *азь*; (в) усмљени примери ген. и акуз. јд. лич. зам. 3. л. м. р.: *јего*; (г) усамљени пример акуз. јд. м. р. прис. прид. зам.: *вашего*; (д) наставак *-аго* у облицима ген. јд. придева који се јављају у уводној формули адресације; (ђ) наставак *-т* у 3. л. јд. и мн. през. гл.; (е) облици партиципа през. пасива од глагола *љубити* и *водити* у устаљеним конструкцијама у поздравној формули.

Наведеним цртама придодајемо и морфолошке иновације које се у неједнаком обиму могу посведочити у српскословенским рукописима (уп. Јерковић 1984: 63), а пре свега мислимо на различите тенденције у развоју непродуктивних именичких врста (именице *син* и *трг* напуштају стару промену, именице *пут*, *људи* и *дан* углавном чувају облике старе промене, али има примера у којима се препознаје напуштање старијих деклинационих образаца).

2.3. ПИСМЕНОСТ ПОРТИНЕ КАНЦЕЛАРИЈЕ У КОНТЕКСТУ ХОДА ИСТОРИЈЕ ЈЕЗИКА КАО ЦЕЛИНЕ. Поређењем писама Портине канцеларије са осталим описаним српским средњовековним рукописима дошли смо до закључка да је писменост Портине канцеларије језички најближа споменицима, на чију се писменост хронолошки и надовезује. Изузимајући велики број српскословенских језичких црта, чије је присуство условљено, како жанровским карактеристикама, тако и дипломатичким статусом докумената, писменост Портине канцеларије у највећој мери ослања се на писменост Српске деспотовине.

Писма турских султана са документима Српске деспотовине спајају, пре свега, језичке црте некадашњег српског југоисточног дијалекта из кога су се развили данашњи косовско-ресавски и призренско-јужноморавски говори, или још уже особине блиске данашњим косовско-ресавским говорима.

Како писменост Деспотовине хронолошки обухвата период од последње деценије XIV до шесте деценије XV века, а Портине канцеларије од четврте деценије XV до седме деценије XVI века, може се рећи да ова документа уједно припадају и периоду када је дошло до великих промена на фонолошком и морфолошком плану, које су представљале и покретаче дијалекатских диференцијација на штокавском терену.

Будући да су се најважније фонолошке црте – екавска замена старосрп. вокала *jam*, вокалзација полугласника /ə/ > /a/, рефлекс /y/ на месту слоготворног сонанта /л/, промена /л/ на крају слога у /о/, значајне за дијалекатску диференцијацију штокавског терена, већ у документима деспота Ђурђа Бранковића потпуно стабилизовале, ове црте јесу системска карактеристика и писмености Портине канцеларије.

Насупрот наведеним, од великог значаја је истаћи промене на морфолошком плану које су у документима Деспотовине биле у зачетку и јављале су се тек у по неком усамљеном примеру, а у писмима турских султана наставиле су да се развијају потврђујући своју стабилност великим бројем примера. Овде мислимо, пре свега, на: (а) наставак *-a* у ген. мн. им. сва три рода (у документима Деспотовине само два забележена примера (уп. Поломац 2015: 462)); (б) преструктурирање множинских падежа након губљења двојине – у писмима Портине канцеларије забележен је синкретизам ген. и лок., дат. и инстр., као и инстр. и лок. мн., а под утицајем множинског синкретизма бележе се и примери једначења инстр. и лок. јд., за разлику од докумената Деспотовине, где се бележи један пример једначења ген. и лок. мн., као и један пример употребе инстр. ум. дат. (уп. Поломац 2015: 462); (в) аналитизам падежног система, који се, за разлику од писама турских султана, у писмености Деспотовине бележеи у трима примерима (уп. Поломац 2015: 462); (г) укидање дистинкције између падежа правца и падежа места, које се у документима Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића бележи само у најмлађем писму из 1457. године (уп. Поломац 2015: 462); (д) губљење партиципа, који су опет, с обзиром на

жанровски критеријум, у документима Деспотовине, потпуно стабилизирани и очувани (уп. Поломац 2015: 288–301).

Насупрот претходно наведеним сличностима, писменост Портине канцеларије, опет на основу косовско-ресавског дијалекатског типа, језички може бити близак и препис *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*. Са овим документом писменост Портине канцеларије показује следеће сличности: (а) екавизам; (б) вокализација полугласника /ə/ > /a/ (премда се, за разлику од писама турских султана, у *Закону о рудницима* ова појава бележи само у неколико примера); (в) неколико промера са рефлексом у на месту слоготворног л; (г) неколико потврда за промену некадашњег л на крају слога у о; (д) наставак -а у ген. мн.; (ђ) присуство наставка -е у дат. и лок. јд. им. ж. р. некадашње палаталне и непалаталне промене; (е) присуство наставака непалаталне промене у заменичко-придевској деklinацији; (ж) синкретизам ген. и лок. мн.; (з) акузативна енклитика *хи*.

Извесну блискост у појединим језичким особинама, писменост Портине канцеларије показује и са *Хиландарским медицинским кодексом*, за који се истиче да је су народни елементи у њему заправо елементи призренско-јужноморавског говора пре губљења синтетичке деklinације (уп. Јовић 2011: 268). Овде, пре свега, мислимо на следеће особине: (а) екавизам; (б) вокализацију полугласника /ə/ > /a/; (в) рефлекс /у/ на месту слоготворног /л/; (г) промену /л/ на крају слога у /о/ (премда се у радном гл, придеву јавља и рефлекс -а); (д) наставак -а у ген. мн.; (ђ) присуство наставка -е у дат. и лок. јд. им. ж. р. некадашње палаталне и непалаталне промене; (е) присуство наставака непалаталне промене у заменичко-придевској деklinацији; (ж) синкретизам ген. и лок. мн.; (з) наставак -еми у инстр. мн. редних бројева; (и) акузативна енклитика *хи*.

Имајући у виду повезаност писама Портине канцеларије са хронолошки блиским српским средњовековним споменицима, да се закључити да је штокавска народна основа старосрпског стандарда у XV и XVI веку био говор близак данашњем косовско-ресавском. Да је реч о косовско-ресавској основи показују особине које се могу пратити од *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, преко писмености Деспотовине и *Хиландарског медицинског кодекса* до турских канцеларија, које показују да су писари из разних крајева нашег штокавског терена понели са собом имплицитно стандардизован, јединствен

варијетет српскога језика, који је у својој основи остајао исти, али је модификован уносом других елемената, било српскословенских, било оних који су припадали другој језичкој традицији, чиме је не само одржаван старосрпски стандард Портине канцеларије, који је функционисао као дипломатски језик у југоисточној Европи све до XVII века него је упливом других дијалекатских, а пре свега елемената које су уносили вишејезични писари стваран канцеларијски коине и, још уже, коине писара о чијим личностима данас немамо сачуваних података, што ће уједно бити и један од основних задатака наших будућих истраживања.

V. СКРАЋЕНИЦЕ ЦИТИРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

1. Барјактаревић, Данило. *Новопазарско-сјенички говори*. СДЗб XVI, Београд, 1966, 1–177.
2. Белић, Александар. Учешће св. Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћирилских споменика. *Светосавски зборник* књ. 1. Београд: Српска краљевска академија, 1936, 213–276.
3. Белић, Александар. *Историја српскохрватског језика. Речи са деκлинацијом*. Београд: Научна књига, 1962.
4. Белић, Александар. *Основи историје српскохрватског језика, Фонетика*. Београд: Научна књига, 1972.
5. Белић, Александар. *Опита лингвистика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
6. Белић, Александар. *Историја српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999а.
7. Белић, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999б.
8. Белић, Александар. *О дијалектима*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
9. Белић, Александар. *Историја српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
10. Богдановић, Недељко. *Говор Алексиначког Поморавља*. Београд: САНУ – Институт за српскохрватски језик, 1987.
11. Божовић, Маринко. *Говори Средњега Ибра*. Приштина – Лепосавић: Институт за проучавање културе Срба на Косову и Метохији, 2008.
12. Бошњаковић, Жарко. *Морфолошке особине говора источне Шумадије*. СДЗб LXIX, Београд, 2012, 1–381.
13. Букумирић, Милета. *Говори северне Метохије*. СДЗб L, Београд, 2003, 3–356.
14. Видоески, Божидар. *Дијалектологија на македонскиот јазик II*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески”, 2007.

15. Вукадиновић, Вилотије. *Говор Црне Траве и Власине*. СДЗБ XLII, Београд, 1996, 1–317.
16. Вукомановић, Славко. *Српски језик и његов развој*. Београд: Завод за уџбенике, Београд, 2006.
17. Грицкат-Радуловић, Ирена. Језик Струшког преписа. У: *Законик цара Стефана Душана*, књ. 1. Београд: САНУ, 1975, 125–157.
18. Грицкат-Радуловић, Ирена. Језик Атонског преписа. У: *Законик цара Стефана Душана*, књ. 1. Београд: САНУ, 1975, 212–220.
19. Грицкат-Радуловић, Ирена. *Законик цара Стефана Душана*, књ. 2; *Студенички, Хиландарски, Ходошки, Бистрички рукопис*, Београд: САНУ, 1981.
20. Грицкат, Ирена. Одлике ресавске редакције у старијим преписима Душановог законика. *Јужнословенски филолог*, XXXIV (1978): 111–147.
21. Грицкат, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
22. Грковић-Мејџор, Јасмина. *Језик Псалтира из штампарије Црнојевића*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 1993.
23. Грковић-Мејџор, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. *Шестедесет година института за српски језик САНУ*, књ. I, Београд: Институт за српски језик САНУ (2007): 249–267.
24. Грковић-Мејџор, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2007.
25. Грковић-Мејџор, Јасмина. Средњовековно језичко наслеђе Босне и Херцеговине. У: *Језик и писмо у Републици Српској*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2012, 17–35.
26. Грковић-Мејџор, Јасмина. *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2013.
27. Далмација, Стево. *Ијекавски говори Поткозарја*. Бањалука: Народна и универзитетска библиотека „Петар Кочић”, 1997.

28. Даничић, Ђуро. *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII века*. Београд, 1874.
29. Дешић, Милорад. *Западнобосански ијекавски говори*. СДЗб XXI, Београд, 1976, 5–324.
30. Драгин, Наташа. Методолошке напомене о проучавању гласовне вредности *ѣ* у српскословенском језику (на грађи рукописа XII–XV века). *Зборник матице српске за филологију и лингвистику*, књ. L/1–2 (2007): 213–222.
31. Ђорђевић, Петар. *Старословенски језик*. Нови Сад: Матица српска, 1975.
32. Ђорђевић, Петар. *Историја српске ћирилице*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1991.
33. Елзовић, Глиша. Турско-српски споменици Дубровачког архива. *Јужнословенски филолог*, књ. XI (1931): 7–88.
34. Елзовић, Глиша. *Гласовне особине арбанашког дијалекта Дебра и његове околине*. Београд: Научна књига, 1950.
35. ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика* (ур. А. Лома), Београд: Институт за српски језик САНУ, 2003–2008.
36. Ивић, Алекса. Радослав Павловић велики војвода босански. *Летопис Матице српске* 245 (1907): 1–32.
37. Ивић, Алекса. Радослав Павловић велики војвода босански. *Летопис Матице српске* 246 (1907): 24–48.
38. Ивић, Алекса. Шест српских писама из шеснаестог столећа. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор V*, (1925): 133–140.
39. Ивић, Милка. *ѣ* у Душановом законику. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* књ. I (1956): 127–145.
40. Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1956.
41. Ивић, Павле, Грковић, Милица. О почецима замене полугласа са *а* у ћирилским споменицима. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XIV/1* (1971): 53–59.

42. Ивић, Павле. О језику писама султаније Маре. *Јужнословенски филолог* књ. XXX/1–2 (1973): 337–345.
43. Ивић, Павле. О условима за чување и испадање полугласа у српскохрватском. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* књ. XVII/2 (1974): 37–48.
44. Ивић, Павле. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд: БИГЗ, 1971.
45. Ивић, Павле, Јерковић, Вера. *Правопис српскохрватских ћириличких повеља и писама XII и XIII века*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1981.
46. Ивић, Павле. *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
47. Ивић, Павле. О језику и правопису у Повељи. П. Ивић, В. Ј. Ђурић, С. Ћирковић. Есфигменска повеља деспота Ђурђа. Београд – Смедерево: Југословенска ревија – Завод за заштиту споменика културе, 1989, 12–18.
48. Ивић, Павле. *Изабрани огледи II: Из историје српскохрватског језика*, Ниш: Просвета, 1991.
49. Ивић, Павле. *Из српскохрватске дијалектологије*. Ниш: Просвета, 1991.
50. Ивић, Павле. *Српскохрватски дијалекти: Њихова структура и развој*. Нови Сад – Сремски Карловци, 1994.
51. Ивић, Павле. Разлике међу говорима косовско-ресавског дијалекта. *О српским народним говорима*. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, 1997, 41–44.
52. Ивић, Павле. *О фонологији*, Нови Сад–Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
53. Ивић, Павле. Српски дијалекти и њихова класификација. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLII (1999): 303–354.
54. Ивић, Павле. *Српски народ и његов језик*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
55. Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и итокавско наречје*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
56. Ивић, Павле. Жупски говор као најтипичнији представник косовско-ресавског дијалекта. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1 (2003): 7–13.

57. Ивић, Павле. *Студије из српске средњовековне писмености*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2008.
58. Ивић, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
59. Ивић, Павле. *Преглед историје српског језика*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2014.
60. Ивић, Павле. *Расправе, студије и чланци. О историји језика*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2016.
61. Исаиловић, Невен. *Владарске канцеларије у средњовековној Босни*. Докторска дисертација, Београд: Филозофски факултет, 2014.
62. Јерковић, Вера. *Скраћенице и надредна слова у јеванђељу из Мркшине Цркве*. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XVI/1 (1973): 89–108.
63. Јерковић, Вера. *Средњовековне ортографске школе код Срба*. *Југословенски семинар за стране слависте* 31 (1980), 19–29.
64. Јерковић, Вера. *Српска Александрида, рукопис САН бр. 352, Палеографска, ортографска и језичка испитивања*, Посебна издања САНУ, књ. DLIV, Одељење језика и књижевности, књ. 35, 1983.
65. Јерковић, Вера. *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*. *Југословенски семинар за стране слависте*, Задар, XXXIII/XXXIV (1984): 55–66.
66. Јерковић, Вера. *Струшки препис Законака цара Стефана Душана (палеографска и ортографска истраживања)*. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIII (2000): 263–272.
67. Јовић, Душан. *Трстенички говор*, СДЗб XVII (1968), 1–239.
68. Јовић, Душан. *О језику Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића*. *Јужнословенски филолог*, XXVII/3–4 (1968/1969): 365–455.
69. Јовић, Надежда. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш: Филозофски факултет, 2011.
70. Карано-Твртковић, Павле. *Србскии споменицы*. Београд, 1840.
71. Куљбакин, Стјепан. *Старословенска граматика*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1930.

72. Костић, Мита. *Српски језик као дипломатски језик југоисточне Европе од XV–XVIII века*. Скопље: Стара Србија, 1924.
73. Лутовац, Тамара. *Фонетске и фонолошке одлике језика писама турског султана Мурата II Дубровнику (необјављен мастер рад)*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2013.
74. Лутовац, Тамара. Графија и правопис писама турског султана Мурата II Дубровнику. Милош Ковачевић (ур.). *Савремена проучавања језика и књижевности (Зборник радова VI научног скупа младих филолога Србије)*, књ.1, Крагујевац: ФИЛУМ, 2015, 33–41.
75. Марковић, Јордана. *Говор Заплања*. СДЗб XLVII, Београд, 2000, 7–307.
76. Марковић, Мирјана. Српски језик у отоманском царству (пример четворојезичног уџбеника за учење страних језика из библиотеке султана Махмуда I). *Славистика XIV* (2010): 280–298.
77. Милорадовић, Софија. *Употреба надежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и емиграциони аспект*. Београд: САНУ – Етнографски институт, 2003.
78. Милорадовић, Софија. Дијахрони и синхрони аспект аналитичких појава у српским народним говорима. *Зборник Матице српске за славистику 71/72* (2007): 357–375.
79. Младеновић, Александар. Језик у повељама краља Владислава. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XV/1* (1972): 1–33.
80. Младеновић, Александар. Напомене о српскословенском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XX/2* (1977): 1–21.
81. Младеновић, Александар. Прилог тумачењу измене иницијалног В- са слабиим полугласником у једном делу српскохрватског језика. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXI* (1978): 7–18.
82. Младеновић, Александар. Језик у повељама кнеза Лазара упућеним Дубровнику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXIII/2* (1980): 47–82.
83. Младеновић, Александар. *Повеље кнеза Лазара*. Београд: Чигоја штампа, 2003.
84. Младеновић, Александар. *Повеље и писма деспота Стефана*. Београд: Чигоја штампа, 2007.

85. Младеновић, Радивоје. *Говор шарпланинске жупе Гора*. СДЗб XLVIII, Београд, 2001, 1–606.
86. Младеновић, Радивоје. *Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
87. Недељковић, Олга. Проблем рађања ресавског правописа и повеље из доба кнеза Лазара (посебно у односу на интерпункцију и акценатски систем). Београд: Филозофски факултет, (1975): 243–254.
88. Николић, Светозар. *Старословенски језик I*. Београд: Требник, 2002.
89. Николић, Светозар Николић. *Старословенски језик II*. Београд: Требник, 2002.
90. Окука, Милош. *Српски дијалекти*, Загреб: Просвјета, 2008.
91. Павловић, Иван. Српска писма у француским архивама. *Гласник СУД LI* (1882), 115–117.
92. Павловић, Миливој. *Говор Сретечке жупе*. СДЗб VII, Београд, 1939, 3–347.
93. Павловић, Миливој. *Говор Јањева*. Нови Сад: Матица српска, 1970.
94. Павловић, Слободан. Синтаксичка структура старосрпске раздужнице. *Зборник Матице српске за филологију и линвистику XLII* (1999): 113–122.
95. Павловић, Слободан. Жанрови старосрпског пословноправног стила. *Научни састанак слависта у Вукове дане XXXII/1* (2004): 223–234.
96. Павловић, Слободан. *Детерминативни надежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
97. Павловић, Слободан. *Старосрпска зависна реченица XII–XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
98. Павловић, Слободан. Електронско претраживање старосрпског језичког корпуса у светлу стандардизације старословенске ћирилице. Г. Јовановић, З. Костић и В. Савић (ур.) *Стандардизација старословенског ћириличног писма и његова регистрација у Уникоду*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009а, 135–145.
99. Петковић, Сава. *Речник црквенословенског језика*. Београд: Штампарија Српске патријаршије, 2002.
100. Петровић, Драгољуб. *О говору Змијања*. Нови Сад: Матица српска, 1973.

101. Петровић, Драгољуб. *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Просвјета, 1978.
102. Петровић, Снежана. *Турцизми у српском призренском говору. На материјалу рукописне збирке речи Димитрија Чемериќића*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
103. Пецо, Асим, Милановић, Бранислав. *Ресавски говор*. СДЗб XVII, Београд, 1968, 3–366.
104. Пецо, Асим. Неке фонетске особине у писмима херцеговачких муслимана, Београд: Научна књига, 1953.
105. Пецо, Асим. *Говор источне Херцеговине*. Београд: Институт за српскохрватски језик, књ. XIV, 1964.
106. Пешиќан, Митар. Неке напомене о развоју активних партиципа, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXVI/2 (1959)*: 88–106.
107. Пешиќан, Митар. О употреби ономастичких података у турским тефтерима. *Јужнословенски филолог* књ. XXXVII (1981): 91–108.
108. Пижурица, Мато. *Говор околине Колашина*. Титоград: Црногорска академија наука и уметности, 1981.
109. Поломац, Владимир. *Језик у повељама кнеза Лазара*. Магистарски рад у рукопису, Београд: Филолошки факултет, 2006.
110. Поломац, Владимир. *Ресавски правопис у повељама кнеза Лазара и патријарха Спиридона*. *Наслеђе* 9 (2008): 157–175.
111. Поломац, Владимир. *Језик у повељи великог челника Радича манастиру Кастамониту из 1430/1431. године*. Милош Ковачевић (ур.). *Савремена проучавања језика и књижевности (Зборник радова I научног скупа младих филолога Србије)*, г. I / књ.1 (2009): 307–325.
112. Поломац, Владимир, Лутовац, Тамара. *Два писма турског султана Мурата II Дубровнику*. *Наслеђе* 28 (2014): 9–24.
113. Поломац, Владимир. *Језик повеља и писама српске Деспотовине*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2016.

114. Поломац, Владимир. Српски као дипломатски језик југоисточне Европе XVI века (на примеру писма Мехмед-паше Соколовића Андрашу Баторију). Јелена Петковић, Владимир Поломац (ур.). Српски језик: статус, систем, употреба (Зборник радова у част проф. Милошу Ковачевићу) (2018): 639–652.
115. Попов, Бојан. Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу. Јужнословенски филолог XL (1984): 88–106.
116. Радојчић, Никола. Пет српских писама с краја XV века. Јужнословенски филолог XX (1953–1954): 343–367.
117. Реметић, Слободан. Говори централне Шумадије. СДЗб XXXI, Београд, 1985, 1–555.
118. Реметић, Слободан. Српски призренски говор I (Гласови и облици), СДЗб XLII, Београд, 1996, 319–614.
119. РКС: *Рјечник из књижевних старина српских* (ред. Ђуро Даничић), Биоград, (фототипско издање, Вук Караџић, 1973), 1863–1864.
120. Савић, Виктор. Надредни знаци као средство за разликовање писара у српскословенским споменицима (на примеру Ковинског типика). *Зборник Матице српске за славистику* 70 (2006): 157–177.
121. Самарџић, Биљана. О главним особинама повеле Твртка I Котроманића. Милош Ковачевић (ур.). *Савремена проучавања језика и књижевности* (Зборник радова I научног скупа младих филолога Србије), г. I / књ.1 (2009): 339–346.
122. Самарџић, Биљана. *Стазама српског рукописног наслеђа Босне и Херцеговине*. Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, 2015.
123. Симић, Радоје. *Синтакса левачких говора. Употреба надежних облика*. СДЗб XXVI, Београд, 1980, 13–146.
124. Симић, Радоје. *Левачки говор*. СДЗб XIX, Београд, 1985, 7–618.
125. Словар: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) (под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Е. Благовой)*, Москва: Славянский институт академии наук Чешской Республики – Институт славяноведения и балканистики Российской академии наук, Наука, 1994.
126. Станишић, Вања. *Увод у индоевропску филологију*. Београд: Чигоја штампа, 2007.

127. Станојевић, Станоје. Студије о српској дипломатици, *Глас САНУ*, CLVII (1933): 155–249.
128. Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Народна књига, 1986.
129. Стојановић, Љубомир. *Старе српске повеље и писма, књ. II: Дубровник и суседи његови*, Београд/Сремски Карловци, 1934.
130. Толстој, Никита. *Језик словенске културе*. Ниш: Просвета, 1995.
131. Толстој, Никита. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд – Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004.
132. Ћирић, Љубисав. *Говор Лужнице*. Српски дијалектолошки зборник књ. XXIX (1983): 7–187.
133. Ћирић, Љубисав. *Говори Понишавља*. СДЗб XLII, Београд, 1999, 19–262.
134. Ћоровић, Владимир. *Српска земља и српска историја*. Необјављени рукописи 2. Нови Сад: Матица српска.
135. Унбегаун, Борис. Четири писма турског султана Селима на српском језику, *Xenia Slavica, Papers Presented to Gojko Ružičić*, The Hague – Paris: Mouton, 221–228.

*

1. Čremošnik, Gregor. Original povelje Kulina bana. Sarajevo: Glasnik zemaljskog muzeja, (1957): 195–213.
2. Čremošnik, Gregor. Srpska diplomatska minuskula. *Slovo* 13 (1963): 119–136.
3. Ivić, Aleksa. Neue cyrillische Urkunden aus der Wiener Archiven, *Archiv für slavische Philologie* XXX (1909): 205–214.
4. Lehfeldt, Werner. Ein arabisch-persisch-griechisch-serbokroatisches Sprachlehrbuch in arabischer Schrift aus dem 15/16. Jahrhundert. Untersuchungen zur Graphematik, Ruhr-Universität Bochum, *Veröffentlichungen des Seminars für Slavistik* 6, 1970.
5. Lehfeldt, Werner. Eine Sprachlehre von der Hohen Pforte. Ein arabisch-persisch-griechisch-serbisches Gesprächslehrbuch vom Hofe des Sultans aus dem 15. Jahrhundert

- als Quelle für die Geschichte der serbischen Sprache, Cologne – Vienne: Bohlau Verlag, (1989): 361–367.
6. Lehfeldt, Werner. Eine serbokroatische Aljamiado-Handschrift aus dem 15. Jahrhundert. *Zeitschrift für Balkanologi* 27(2) (1991): 133–156.
 7. Lehfeldt, Werner. Как работали переписчики московского посольского приказа в XVI столетии? Т. М. Николаева (ур.). *Русистика. Славистика. Индоевропеистика Сборник к 60-летию Андрея Анатольевича Зализняка*. Москва: Российская академия наук, Институт славяноведения и балканистики, 1996, 301–310.
 8. Miklošič, Franc. *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Apud guilelmum Braumüller: Vienna, 1858.
 9. Muftić, Teufik. *Gramatika arapskog jezika*. Sarajevo: Federacija Bosne i Hercegovine – Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta – Izdavačka kuća Ljiljan, 1988.
 10. Novaković, Stojan. ы u srpsko-slovenskij i bugarsko-slovenskoj kniževnosti od XV vijela na dalje. *Rad* 44 (1878): 150–174.
 11. Nakaš, Lejla. *Jezik i grafija krajišničkih pisama*. Sarajevo: Slavistički komitet, 2010.
 12. Nakaš, Lejla. Portina slavenska kancelarija i njen utjecaj na pisare u prvom stoljeću osmanske uprave u Bosni. *Forum Bosnae* 69–70 (2015): 1–19.
 13. Nakaš, Lejla. Bosanski pisar sultana Selima. *Forum Bosnae* 77 (2017): 62–113 (доступан на https://www.academia.edu/25133401/%C4%86irili%C4%8Dni_ferman_sultana_Selima_iz_1519._godine_British_Library_Add._MS_8160_).
 14. Pavlović, Slobodan. Starsrpska poslovnopravna pismenost kao retorički fenomen. *Slavistična revija* 55 (2007): 615–623.
 15. Putanec, Valentin. Poliglotni ar.-prez.-grč.-srp. i ar.-perz.-grč.-hrv. Rukopisni konverzacijski priručnik s konca 15. st. Na Porti u Carigradu (Knjižnica u Aya-Sofiji, mss. 4749 i 4750). U: *Rasprave zavoda za jezik* 16, 1990, 237–244.
 16. PJA I–XXIII: *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1886–1976.
 17. Sadnik, Linda und Aitzetmüller, Rudolf, *Handwörterbuch zu den altkirchslavischen texten*, Carl Winter Universitätsverlag Heidelberg/ Mouton&co, Gravenhage, 1955.

18. Sikirić, Šaćir, Pašić, Muhamed, Handžić, Mehmed. *Gramatika arapskog jezika*. Sarajevo: Državna štamparija u Sarajevu, 1936.
19. Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1988.
20. Škaljić, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1996.
21. Škiljan, Dubravko. *Javni jezik*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1998.
22. Truhelka, Ćiro, *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*, Sarajevo: *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XXIII*, 1911.
23. Utvić, Miloš. *Izgradnja referentnog korpusa savremenog srpskog jezika (doktorska disertacija)*. Beograd: Filološki fakultet, 2013. (dostupna na <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:10061/bdef:Content/get>).
24. Vryonis, Speros. Byzante Constantinople and Ottoman Isanbul: Evolution in a Millenial Imperial Iconography. *The Ottoman City and Its Parts*, ur. Irene A. Bierman. NewYork, 1991, 13–56.
25. Vasmer, Max. *Die grichischen Lehnwörter im Serbokroatischen*, Berlin: Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, 1944.
26. Vončina, Josip. *Jezična baština (Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća)*. Split: Književni krug, 1985.

ИЗЈАВА АУТОРА О ОРИГИНАЛНОСТИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Ја, _____ Тамара Н. Лутовац Казновац _____, изјављујем да докторска дисертација под насловом:

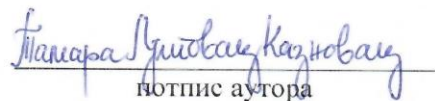
„Језик писама турских султана Дубровнику”

која је одбрањена на Филолошко-уметничком факултету
Универзитета у Крагујевцу представља *оригинално ауторско дело* настало као резултат *сопственог истраживачког рада*.

Овом Изјавом такође потврђујем:

- да сам *једини аутор* наведене докторске дисертације,
- да у наведеној докторској дисертацији *нисам извршио/ла повреду* ауторског нити другог права интелектуалне својине других лица,
- да умножени примерак докторске дисертације у штампаној и електронској форми у чијем се прилогу налази ова Изјава садржи докторску дисертацију истоветну одбрањеној докторској дисертацији.

У Крагујевцу _____, _____ године,

потпис аутора

ИЗЈАВА АУТОРА О ИСКОРИШЋАВАЊУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Ја, Тамара Н. Лутовац Казновац,

дозвољавам

не дозвољавам

Универзитетској библиотеци у Крагујевцу да начини два трајна умножена примерка у електронској форми докторске дисертације под насловом:

„Језик писама турских султана Дубровнику”

која је одбрањена на Филолошко-уметничком факултету

Универзитета у Крагујевцу, и то у целини, као и да по један примерак тако умножене докторске дисертације учини трајно доступним јавности путем дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу и централног репозиторијума надлежног министарства, тако да припадници јавности могу начинити трајне умножене примерке у електронској форми наведене докторске дисертације путем *преузимања*.

Овом Изјавом такође

дозвољавам

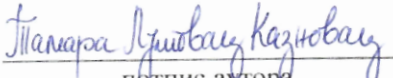
не дозвољавам¹

¹ Уколико аутор изабере да не дозволи припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци, то не искључује право припадника јавности да наведену докторску дисертацију користе у складу са одредбама Закона о ауторском и сродним правима.

припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од следећих *Creative Commons* лиценци:

- 1) Ауторство
- 2) Ауторство - делити под истим условима
- 3) Ауторство - без прерада
- 4) Ауторство - некомерцијално
- 5) Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима
- 6) Ауторство - некомерцијално - без прерада²

У Крагујевцу _____, _____ године,

потпис аутора

² Молимо ауторе који су изабрали да дозволе припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци да заокруже једну од понуђених лиценци. Детаљан садржај наведених лиценци доступан је на: <http://creativecommons.org.rs/>